UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIŞOARA
FACULTATEA DE CHIMIE-BIOLOGIE-GEOGRAFIE
SECȚIA GEOGRAFIE

Conf. univ. dr.
CONSTANTIN VERT

GEOGRAFIA POPULAȚIEI ŞI AŞEZĂRILOR UMANE

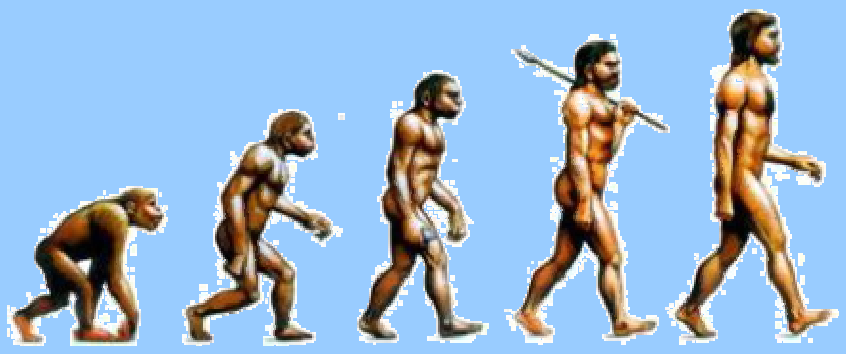

Timişoara
2000

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIŞOARA
FACULTATEA DE CHIMIE-BIOLOGIE-GEOGRAFIE
SECȚIA GEOGRAFIE

Conf. univ. dr.
CONSTANTIN VERT

GEOGRAFIA POPULAȚIEI ŞI AŞEZĂRILOR UMANE

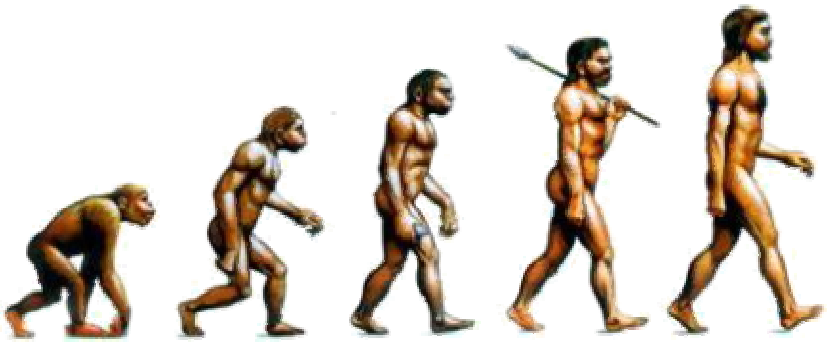

Timişoara
2000

Referenți:
Prof. univ. dr. **George ERDELI –** Universitatea din Bucureşti
Prof. univ. dr. **Martin OLARU –** Universitatea de Vest din Timişoara

Tehnoredactare :
Adriana Pavel
Cartografia:
Mariana Neagoe

Prezentul curs este destinat studenților din anul I de la Facultatea de Chimie - Biologie – Geografie, Secția Geografie, a Universității de Vest din Timişoara.

Textul a fost analizat în colectivul de catedră care s-a declarat de acord cu multiplicarea în actuala redactare.

Cuprins

Partea întâi. Demersul gnoseologic şi metodologic

1. Obiect şi domeniu de cercetare……..…..... 8
   1.1. Geografia – ştiința raporturilor spațio-temporale dintre componentele mediului terestru…..……..... 8
   1.2. Necesitatea armonizării raporturilor dintre componentele mediului geografic……..... 12
   1.3. Conceptul de geografie a populației şi aşezărilor umane……..... 15
   1.4. Ramurile geografiei populației şi aşezărilor……..... 18
   1.5. Geografia populației şi aşezărilor în contextul ştiințelor ce se ocupă cu studiul populației……..... 18
2. Geografia populației şi aşezărilor în literatura geografică……..... 21
   2.1. Preocupari pe plan mondial……..... 21
   2.2. Preocupări pe plan național……..... 30
   2.3. Evoluția concepțiilor geodemografice……..... 37
3. Teorie şi metodologie în studiul populației şi aşezărilor……..... 42
   3.1. Populația ca sistem. Noțiuni utilizate……..... 42
   3.2. Sistemul informațional şi metodele utilizate în studiul populației şi aşezărilor……..... 45
      3.2.1. Sistemul informațional……..... 45
      3.2.2. Metodele utilizate...……..……..... 47

Partea a doua. Geografia populației

4. Răspândirea geografică a populației……..... 54
   4.1. Aria antropogenezei……..... 54
   4.2. Oicumena. Limite şi discontinuități……..... 58
   4.3. Repartiția teritorială a populației……..... 59
      4.3.1. Factorii repartiției……..... 59
      4.3.2. Considerații privind repartiția populației pe glob..... 76
      4.3.3. Densitatea populației pe continente……..... 79
      4.3.4. Răspândirea populației în altitudine……..... 82
      4.3.5. Răspândirea populației pe harta politică actuală a lumii…..... 83
5. Dinamica populației……..... 86
   5.1. Mişcarea naturală a populației……..... 86
      5.1.1. Generalități……..... 86
      5.1.2. Natalitatea……..... 87
         5.1.2.1. Noțiuni, concepte, factori……..... 87
         5.1.2.2. Analiza natalității în profil teritorial……..... 90
      5.1.3. Mortalitatea……..... 92
         5.1.3.1. Generalități……..... 92
         5.1.3.2. Analiza mortalității în profil teritorial……..... 95
      5.1.4. Bilanțul demografic natural……..... 97
      5.1.5. Tranziția demografică……..... 100
   5.2. Mişcarea migratorie a populației……..... 103
      5.2.1. Conținutul geografic al noțiunii de migrație……..... 103
      5.2.2. Cauzele migrației..……..... 105
      5.2.3. Tipuri de migrații……..... 106
      5.2.4. Migrația internațională..……..... 107
      5.2.5. Migrația internă……..... 111

5.2.5.1. Pendulările pentru muncă. Navetismul……. 111
5.2.5.2. Exodul rural…..……. 112
5.2.6. Consecințele migrațiilor…..……. 113
6. Evoluția numărului de locuitori…….…. 114
6.1. Evoluția numărului de locuitori la nivel mondial……. 114
6.2. Evoluția numărului de locuitori pe continente……. 115
6.3. Caracteristicile actuale ale evoluției numerice a populației……. 117
7. Structura populației ……. 120
7.1. Structura demografică……. 121
7.1.1. Structura pe sexe…….…. 121
7.1.2. Structura după vârstă……. 122
7.2. Structura socială……. 130
7.2.1. Structura etnică……..…. 130
7.2.2. Structura rasială……. 133
7.2.3. Structura lingvistică…….…. 137
7.2.4. Structura pe medii……. 138
7.2.5. Structura după nivelul de instruire……. 142
7.2.6. Structura pe religii……. 144
7.2.6.1. Considerații generale…….…. 144
7.2.6.2. Repartiția geografică a principalelor religii…. 148
7.3. Structura economică……..…. 155

Partea a treia. Geografia aşezărilor umane

8. Habitatul uman. Caractere generale……. 165
8.1. Conceptul de habitat uman……. 165
8.2. Conținutul geografic…….. 165
8.3. Componentele habitatului uman……. 166
8.4. Forme de habitat uman……. 171
8.4.1. Locuința simplă……. 171
8.4.2. Locuința izolată (solitară)……. 175
8.4.3. Locuințele grupate…….……. 178
8.4.4. Satul……..……. 179
8.4.5. Oraşul……. 182
9. Originea aşezărilor……. 190
9.1. Factorii generatori……. 190
9.2. Geneza şi evoluția oraşelor……. 193
9.2.1. Oraşele antice……..…….. 193
9.2.2. Oraşele feudale…….……. 198
9.2.3. Oraşele din perioada modernă şi contemporană……. 198
9.2.3.1. Oraşele din perioada capitalistă…….. 198
9.2.3.2. Oraşele din perioada comunistă…..……. 199
10. Funcțiile aşezărilor……. 203
10.1. Conceptul de funcție a unei aşezări umane……. 203
10.2. Funcțiile aşezărilor rurale……. 205
10.3. Funcțiile aşezărilor urbane……. 209
10.3.1. Funcția comercială…….…. 215
10.3.2. Funcția industrială……. 218
10.3.3. Funcția culturală……. 221
10.3.4. Oraşele cu funcție de rezidență temporară……. 222
10.3.5. Funcția administrativă şi politică……. 224
10.3.6. Funcția militară…..……. 225

11. Organizarea teritoriului aşezărilor umane……..... 226
11.1. Zonele funcționale…….....……..…..... 226
11.1.1. Nucleul central……..... 226
11.1.2. Zonele rezidențiale……..... 227
11.1.3. Zonele industriale……..... 229
11.1.4. Zone cu funcțiuni de servicii…….....…..... 233
11.2. Tipuri morfostructurale de oraşe……..... 233
11.3. Tipuri fizionomice de oraşe……..... 235
11.4. Structura şi fizionomia aşezărilor rurale……..... 236
11.5. Dispersia aşezărilor rurale…….....……..... 238
12. Oraşul în cadrul regiunii……..... 249
12.1. Poziția, repartiția şi influența teritorială a oraşelor……..... 249
12.2. Ierarhizarea aşezărilor umane……..... 250
13. Aşezările urbane în profil continental……..... 253
13.1. Urbanizarea. Concept şi dimensiuni……..... 253
13.2. Formele teritoriale urbane…….....…..... 255
13.3. Oraşele Europei……..... 258
13.4. Oraşele Asiei……..... 265
13.5. Oraşele Americii…….....……..... 269
13.5.1. Oraşele Americii de Nord..……..... 270
13.5.2. Oraşele din America Latină…….....……..... 273
13.6. Oraşele Africii……..... 275
13.7. Oraşele Australiei şi Noii Zeelande……..... 278
14. Aşezările rurale în profil continental……..... 279
14.1. Aşezările rurale din Europa……... 279
14.2. Aşezările rurale din Asia…… 283
14.3. Aşezările rurale din Africa……..... 285
14.4. Aşezările rurale din America……..... 287
14.5. Aşezările rurale din Australia……..... 288
15. Populația şi aşezările în contextul dezvoltării durabile ……..... 289
15.1. Conceptul metodologic……..... 289
15.2. Populație – dezvoltare…..…….....…..... 290
15.2.1. Raportul populație – resurse…..……..... 290
15.2.2. Necesarul de calorii al organismului uman……..... 290
15.2.3. Contraste teritoriale……..... 292
15.2.4. Aprecieri privind gradului de valorificarea resurselor planetei…..... 293
15.2.4.1. Resursele agricole..……..... 293
15.2.4.2. Resursele energetice..……..... 295
15.2.4.3. Resursele oceanului..……..... 296
15.2.4.4. Orizonturi noi în valorificarea resurselor naturale..... 296
15.3. Populația şi mediul înconjurător……..... 297
15.3.1. Istoricul problemei……..... 297
15.3.2. Principii de bază pentru rezolvarea problemelor mediului înconjurător..... 298
15.3.3. Impactul activității antropice asupra componentelor mediului înconjurător..... 300
15.3.3.1. Impactul asupra resurselor fondului funciar……..... 300
15.3.3.2. Impactul asupra resurselor forestiere …..... 301
15.3.3.3. Impactul asupra resurselor de apă ……..... 302
15.3.3.4. Impactul asupra atmosferei..... 303
Bibliografie..... 304

PARTEA ÎNTÂI

DEMERSUL GNOSEOLOGIC ŞI METODOLOGIC

- Obiect şi domeniu de cercetare

- Geografia populației şi aşezărilor în literatura geografică

- Teorie şi metodologie în studiul populației şi aşezărilor

1. OBIECT ŞI DOMENIU DE CERCETARE

1.1.Geografia – ştiinţa raporturilor spaţio-temporale dintre componentele mediului terestru.

Geografia este una dintre cele mai vechi ştiinţe apărută din necesitatea omului de a cunoaşte mediul în care trăia. Încă din primele stadii ale civilizaţiei omeneşti, omul acumulează cunoştinţe geografice pe care le amplifică şi diversifică ulterior. Acestea cunosc o evoluţie complexă în raport cu gradul de cunoaştere umană: ,,mai întâi ele se află într-o fază de acumulare a faptelor necesare, mai târziu în una de ,,examinare", de descriere a mediului geografic, iar apoi şi de explicare şi valorificare a acestuia" (V. Cucu, 1981, p.5).

Drumul parcurs de geografie de la începuturile civilizaţiei când aceasta reprezenta un ansamblu de cunoştinţe şi până la definirea obiectului său de cercetare în secolul al XVIII-lea sau chiar perioada contemporană caracterizată prin tehnici moderne de investigare a fost unul sinuos datorită limitelor ştiinţifice ale timpului.

Cunoştinţele geografice din antichitate erau o sumă de denumiri de ţări şi popoare, descrieri de locuri, observaţii privind unele fenomene şi chiar hărţi în special în Egipt, Fenicia, Caldeea. Toate aceste cunoştinţe răspundeau unei necesităţi umane de a se situa (delimita) şi a se deplasa în spaţiul terestru.

Cel care utilizează pentru prima dată termenul de *geografie* este *Eratostene* (275-195 î.Hr.), dându-i un caracter matematic (definirea şi măsurarea formelor şi dimensiunilor Pământului).

Datorită lui *Anaximandru* din Milet, *Hipocrate* şi alţii, pe malurile ioniene în sec. VI î.Hr. apare un *început de ştiinţă geografică*.

Cunoştinţele geografice sunt ridicate la rang de ştiinţă în Italia meridională, în preajma anului 500 î.Hr. prin introducerea metodei astronomice. Astfel se ajunge la *ideea sfericităţii Pământului*, apoi se deduce divizarea suprafeţei terestre în zone, existenţa antipozilor etc.

Aristotel (sec. IV î.Hr.) schiţează în *Meteorologia* primele capitole ale geografiei fizice generale, cu date ce fac referire la zona Mării Mediteranene.

Eratostene continuă activitatea acestuia, dar în sens matematic, pentru ca Hiparc (190-125 î.Hr.) să aplice globului diviziunea caldeană de 360° şi să elaboreze *teoria climatelor* iar *Posidonius* (136-51 î.Hr.) dezvoltă interesul pentru zone, mişcările scoarţei şi ocean.

Începând cu secolul II î.Hr. pe lângă geografia *fondată pe astronomie*, pe geometrie şi pe fizică, se dezvoltă şi o disciplină descriptivă, Chorografia ce se baza pe observaţii şi explorări. În această direcţie se înscriu şi *Polibiu şi Strabon* dintre care ultimul în lucrarea *Geografia*, se opreşte asupra trăsăturilor principale ale reliefului şi hidrografiei, pentru a reda cadrul natural al particularităţilor etnice şi resursele naturale luate în sine sau ca factori ai istoriei. Prin aceasta Strabon este considerat un precursor al geografiei umane.

În Roma antică (sec. I d.Hr.) geografia era redusă doar la cunoştinţe despre *lumea locuită*, utile nevoilor administrative.

Astfel, *Ptolemeu* (150 d.Hr.) ia atitudine împotriva pragmatismului rău înţeles al chorografiei, care se detaşa de preocupările teoretice, şi reia ideile şcolii alexandrine încercând să pună geografia pe o veritabilă bază ştiinţifică, publicând o geografie în opt cărţi.

De menţionat însă că singura operă a Antichităţii consacrată şi unor aspecte de geografie economică este tot o descriere chorografică (anul 359) a unui comerciant sirian, respectiv o geografie comercială a lumii romane din sec. IV.

În prima jumătate a evului mediu datorită fărâmiţării politice, economiei feudale închise şi dominaţiei dogmatismului religios, are loc un regres general al ştiinţei şi implicit al geografiei care se limitează la unele descrieri sumare, renunţând la problemele întregii

planete. Mai mult geografia îşi pierde autonomia, fiind inclusă când la fizică sau geometrie, când la astrologie sau cosmografie.

În a doua jumătate a evului mediu dezvoltarea meşteşugurilor şi comerțului, închegarea unor state centralizate au impus necesitatea cunoaşterii de noi teritorii. Revitalizarea apare la sfârşitul sec. XII, când geografia arabă, alimentată din Ptolemeu şi Aristotel, pătrunde în Occidentul european. În sec. XIII se manifestă un mare interes pentru geografia fizică, ale cărei idei vor pregăti *marile descoperiri* ce vor lărgi enorm orizontul geografic al europenilor. În această epocă s-a circulat mult (cruciade, pelerinaje), s-a povestit, s-au scris scrisori despre locuri, apar chiar unele ghiduri şi itinerarii, informații comerciale. Se conturează astfel o nouă ramură şi anume *geografia regională*. Renaşterea, datorită spargerii dogmatismului, a favorizat progresul geografiei, care şi-a lărgit câmpul de investigație, la întreaga suprafață terestră, căutând să o descrie sub asopectul resurselor şi al condițiilor naturale şi social-economice.

În sec. XV-XVI, *umanismul* redescoperă efectiv geografia cu ocazia marilor descoperiri, dar mai ales citind pe antici, se traduce în latină geografia lui Ptolemeu (1406), tipărită începând cu 1477.

Geografia este considerată acum, de cei mai mulți, *ca arta de a localiza pe hartă*, iar geografii germani ai Renaşterii sunt, după exemplul lui Ptolemeu, înainte de toate, matematicieni şi cartografi. Umanismul se conduce din plin după cele trei direcții antice de a descrie Pământul: matematică (tinzând la reprezentarea sa cartografică), naturală şi descriptivă (istorică, ce include şi omul) iar unitatea cercetărilor a fost asigurată acum de ideea, la modă, că nu Omul a fost făcut pentru univers, ci univesul pentru om.

Totodată geografia învățată de al antici este tot mai mult pusă în fața noilor realități adunate de navigatori, de călători, de misionari, toți preocupați să cunoască sau să redea cu cât mai multă exactitate teritoriile pe care le-au văzut sau pe care le-au luat în stăpânire. Apare astfel, o confruntare între ceea ce *se învață* şi realitate, respectiv experiență. Experiența a fost aceea care a orientat geografia pe direcția ei reală ajungându-se la ideea că *nu trebuie căutate reguli infailibile şi matematice, ci mai ales ceea ce este comun, ceea ce se poate vedea prin experiență, care este cea mai perfectă regulă* (Acosta, 1591-1647).

Cu toate acestea eliminarea părților şubrede ale geografiei antice nu se face total, ea rămâne, mai ales în domeniul explicării, încă aservită spiritului antic de sistem îmbogățit acum de Descartes (focul central, formarea mecanică a munților etc.), care nu impulsionează *observațiile precise*, ci mai ales *ipotezele generale* insuficient fundamentate ştiințific. Cea mai încărcată de balastul antic, rămâne geografia istorică sau descriptivă. Geographia generalis, a lui Varenius (1650) este cel mai elocvent exemplu de cadru foarte sistematic, dar gol de fapte concrete.

Naturaliştii şi mai ales geologii sunt însă cei care aduc în geografie *spiritul observației locale şi particulare*, din care sintetizează rezultatele generale, le combină şi le reunesc metodic pe diferite clase şi trepte, ajungându-se astfel la desrieri relativ corecte ale marilor fenomene ale Terrei.

Acum se întocmesc şi primele studii ştiințifice referitoare la relief, la modul de acțiune al apelor curgătoare, la gheţari, climă etc. Se obțin rezultate remarcabile în ce priveşte observațiile şi *verificarea experimentală*, ce tinde la exigență maximă, care îmbogățeşte şi *vocabularul geografic*.

Astfel apar primele *discipline geografice*, ce se dezvoltă în funcție şi de nivelul de dezvoltare al altor ştiințe conexe (geodezia, geologia, statistica etc.); aspectele teoretice rămân însă uneori în urmă.

Ca urmare a noilor descoperiri geografice, printre alte discipline apare *Oceanografia* şi mai slab reprezentată *Geografia umană* ale cărei începuturi nu vin de la geografi. Numeroşi cărturari, învățați ai vremii care se ocupau de studiul societății, caută explicații sau documentări şi în mediul geografiei. Astfel, Montesquieu se documentează profund

sub aspect geografic şi trage concluzia preponderenței cauzelor istorice şi politice asupra celor fizice; alții arată acțiunea puternică a omului în cucerirea Terrei; demografii caută cauze pentru a explica variația locală a numărului populației sau a modului diferit de viață prin condițiile variate de mediu.

Dezvoltarea industriei şi a relațiilor capitaliste în economie, concomitent cu avântul general al ştiinței, au creat condiții pentru ca geografia să adopte principiul cauzalității şi conexiunii universale şi apoi concepția evoluționistă. În felul acesta au început să fie examinate obiectele, procesele şi fenomenele de pe suprafața terestră în condiționarea şi interacțiunile lor, încât domeniul de investigație nu se limita strict la suprafața topografică a planetei ci pe firul legăturilor cauzale şi interacțiunilor, se extindea şi la atmosferă, hidrosferă, scoarță terestră şi biosferă. Mai mult chiar, pe această cale s-a crezut că se pot depăşi limitele planetei, abordându-se cosmosul.

Sinteza acestei etape o realizează doi mari oameni de ştiință germani, Humboldt şi Ritter.

Alexander von Humboldt, naturalist (1769-1859), care a călătorit foarte mult, a pus *bazele metodelor de observație* pentru aproape toate disciplinele geografiei fizice, *formulând două principii esențiale*, care au dat originalitate geografiei.

- *principiul cauzalității* conform căruia fenomenele nu trebuie studiate şi înțelese în sine, ci trebuie să le fie căutate cauzele, mergând apoi până la consecințele cele mai îndepărtate;

- *principiul geografiei comparate* sau al geografiei generale potrivit căruia fenomenele trebuie studiate în comparație cu cele similare din alte regiuni; analiza elementelor şi fenomenelor locale se face în raport cu datele privind ansamblul Terrei

Karl Ritter (1779-1859), istoric şi filozof german, promovează principiile lui Humboldt pe care le formulează cu mai multă putere, punând accent pe geografia umană, cu tendință de antropocentrism şi înclinare către determinism.

Geografia modernă, creată în esență de cei doi savanți, s-a făcut însă simțită ceva mai târziu, prin prelucrarea noilor descoperiri din geologie, meteorologie, oceanografie etc, prin dezvoltarea topografiei şi cartografiei (care au conturat formele de relief şi interpretarea lor), prin organizarea observațiilor meteorologice, organizarea statisticii pentru studiile sociale şi umane etc., organizarea societăților de geografie şi crearea de catedre universitare.

Toate aceste progrese au avut loc în contextul în care cerințele economico-sociale au stimulat accentuarea spiritului analitic în ştiință, ceea ce a dus şi la individualizarea unor ştiințe noi, dintre care unele au abordat obiecte de studiu ce au aparținut domeniului geografiei. În acelaşi timp, industrializarea şi extinderea agriculturii au dus la intensificarea interacțiunilor dintre societate şi natură. Toate acestea au determinat pe unii geografi să pună în centrul preocupărilor lor raporturile dintre om şi natură, făcând din ele obiect al geografiei.

Cu toate că au existat şi concepții neştiințifice fondate pe reminiscențele dogmatismului, nebeneficiind de o bază filozofică, ideile de cauzalitate, interacțiune, conexiune universală, ca şi spiritul sintetic s-au impus în geografie şi ele au continuat să fertilizeze gândirea geografică. Astfel, majoritatea geografilor au rămas cu convingerea că societatea nu poate fi ruptă de natură, că împreună acestea interacționează şi alcătuiesc un complex unitar, exprimat prin termeni ca: mediul geografic, întreg teritorial etc.

În aceste condiții se fac tot mai cunoscute cunoştiințele de la Humboldt şi Ritter, mai ales prin intermediul lui *Friedrich Ratzel* (1844-1904), al cărui elev a fost şi *Simion Mehedinți*. *Ratzel* este cel ce crează geografia umană (antropogeografia) în cadrul geografiei moderne, este cel care, împreună cu Albrecht Penck (1858-1945), organizează o adevărată şcoală geografică germană.

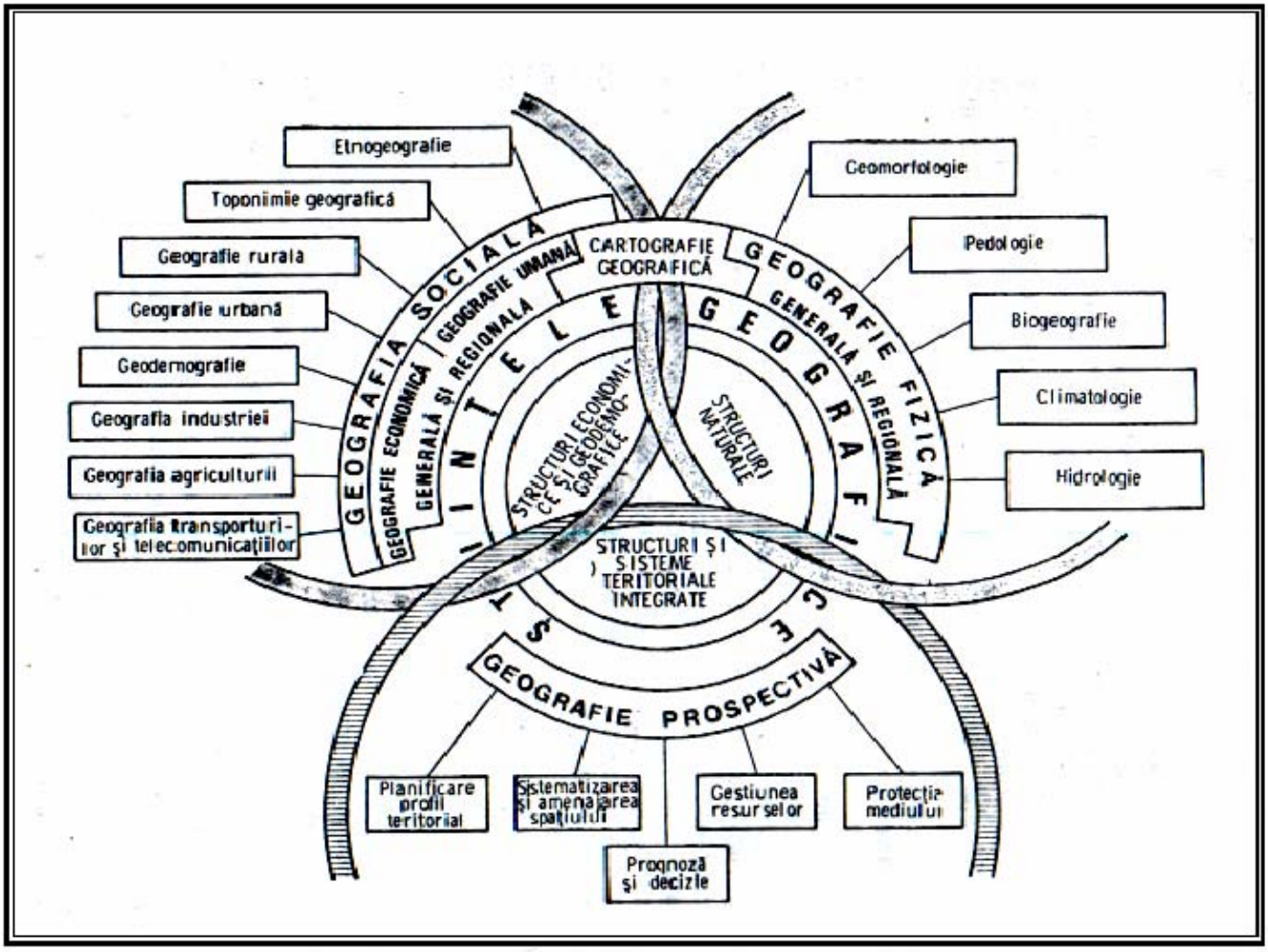

Fig. 1.- Sistemul ştiinţelor geografice (după Cucu V., 1981)

O contribuţie deosebită la dezvoltarea geografiei moderne are şi *Paul Vidal de la Blache* (1845-1918), adeptul unei geografii adânc ancorată în istorie, care încearcă să elimine determinismul exagerat, arătând că omul are o anume libertate faţă de mediu aceea de *a alege* (din mai multe aspecte posibile) sau aceea a posibilităţilor;

În România, fondatorul geografiei moderne a fost *Simion Mehedinţi* (1868-1962) care se manifestă împotriva înţelegerii acesteia ca “o ştiinţă descriptivă".....”ca un obositor exerciţiu al memoriei". El arată că geografia este ştiinţa Pământului, considerat ca relaţie reciprocă a maselor celor patru învelişuri (atmosferă, hidrosferă, biosferă, litosferă), atât din punct de vedere static (al localizării lor în spaţiu) cât şi din punct de vedere dinamic (al evoluţiei lor în timp).

Referindu-se la obiectul geografiei ca ştiinţă *George Vâlsan* (1885-1935) arăta în 1932 că “Geografia e, pe scurt, descrierea Pământului" iar “Pământul e ţărâna pe care o călcăm, dar e şi ce se ascunde dedesupt, e forma sub care se înfăţişează (munte, vale, şes), e apa care îl udă, îl acoperă, îl pătrunde (deci e râu, lac, mare, apă subterană), mai e aerul care îl învăluie, care îi împrumută lumină şi umbră, culori mângâioase sau violente, nori şi ploaie, vânt furtună sau viscol. Mai e vegetaţia care îl îmbracă atât de splendid şi de variat. Mai sunt vieţuitoarele care îl animează, de la turmele care pasc pajiştile, până la peştii care populează apele şi, în sfârşit, mai e omul care îl stăpâneşte şi se bucură de toate darurile acestui pământ".

Geografia este considerată astfel o ştiinţă complexă, în cadrul căreia se disting ramuri strâns unite între ele, având în acelaşi timp trăsături individuale bine conturate. Baza întregului complex o formează legătura strânsă, interacţiunea obiectelor şi fenomenelor studiate - adică obiectele şi fenomenele de pe pământ, care ne înconjoară şi în mijlocul cărora trăiesc şi se desfăşoară activitatea lor productivă, într-un sens mai larg,

mediul geografic, în cadrul căruia factorul uman deține locul central, orientând toate celelalte variabile ale dezvoltării.

Este demnă de remarcat din acest punct de vedere viziunea geografului *Alexandru Dimitrescu - Aldem* (1880-1917) care scria în 1915 următoarele: “Geografia este singura ştiință ce adună la un loc sfărâmătură cu sfărâmătură, pentru a da viață întreagă unui ținut oricât de mărginit ar fi el. Geografia, adevărata geografie, lucrările proprii de geografie se înalță peste acel material brut nu pentru a expune un şir de fapte, ci pentru a prinde relațiuni de fapte într-un ținut".

Specificul geografiei constă tocmai în acest mod de a privi obiectul ca un întreg, înadrat într-un sistem unitar corelat cu lumea înconjurătoare şi nu separat. Aceasta ,,se pare că este greutatea cea mai mare pentru cei ce vin din alte ramuri de ştiință către geografie - arată *Constantin Brătescu* (1882-1935) în anul 1925 - anume câştigarea acestui punct de vedere special din care priveşte geografia aceeaşi natură pe care o studiază şi botanistul şi zoologul şi geologul".

Mai recent *Vintilă Mihăilescu* (1890-1975) afirmă în anul 1945 că “Geografia studiază complexul planetar sau regional, considerat ca întreg, rezultat din îmbinarea şi colaborarea elementelor componente (aer, apa, uscat, viețuitoare), sub impulsul forțelor interioare şi exterioare învelişului geografic". Potrivit aşadar marelui nostru geograf, cercetările geografice nu se limitează numai la studiul învelişurilor, ci mai mult, caută raporturile spațiale şi au ca scop final ,,reconstituirea unității complexe şi prezentarea acestora prin caracterul său esențial şi dominant".

În etapa actuală obiectivul fundamental al cercetării geografiei îl constituie cele trei structuri principale existente în realitate şi anume structurile naturale, demografice şi economice, structuri aflate la nivel local, regional sau mondial, bine individualizate, în diferite stadii de dezvoltare şi în raporturi de interdependență spațio-temporale (Fig.1).

Pe plan mondial etapa actuală se caracterizează prin creşterea numerică a populației, dezvoltarea impetuoasă a industriei şi agriculturii care au dus la accentuarea interacțiunilor dintre societate şi natură. Activitatea economică, având o amploare necunoscută până acum, afectează într-un grad sporit natura, provocându-i modificări ample dintre care unele deranjează echilibrele existennte şi crează dereglări ce periclitează existenta unor viețuitoare şi a omului însăşi. De aceea, din partea geografiei, se cer cunoştiințe tot mai ample şi mai precise asupra funcționării mecanismului complex societate-natură. Se solicită geografiei prognoze cât mai exacte asupra sensului de evoluție a acestui mecanism şi asupra urmărilor pe care le pot avea diversele intervenții umane asupra naturii, cât şi recomandarea unor remedii pentru neajunsurile existente.

Din cele expuse rezultă aşadar că problema obiectului de cercetare al geografiei a fost abordată diferit, de la o etapă la alta, în funcție de evoluția societății în ansamblu, de dezvoltarea ştiinței în general şi de gradul de conceptualizare în gândirea geografică.

1.2. Necesitatea armonizării raporturilor dintre componentele mediului geografic.

Mediul geografic cuprinde totalitatea şi unitatea dialectică a elementelor naturale şi antropice aflate într-o anumită stare de echilibru. Ca orice sistem material aflat într-o continuă evoluție şi transformare, structura şi caracteristicile sale dinamice s-au modificat în timp, el devenind tot mai complex şi mai variat.

Mediul geografic cuprinde aşadar două categorii de componente:

- *naturale*: relieful, clima, apele, solurile, flora, fauna, resursele de subsol care se află în relații strânse de întrepătrundere şi condiționare reciprocă formând mediul natural; acesta a evoluat mult socotind chiar numai de la apariția strămoşilor omului şi până în epoca actuală (au avut loc ample mişcări tectonice pe seama mobilității plăcilor crustale,

care au continuat orogeneza, s-a modificat mult conturul mărilor, s-au instalat şi s-au retras succesiv glaciații continentale, au avut loc alternanțe de climate calde şi reci, umede şi uscate, alternanțe corespunzătoare de floră, faună şi soluri).

- *antropice*: aşezări umane, căi de comunicații, amenajări hidrografice, obiective industriale, exploatări miniere, care toate la rândul lor formează un mediu artificial (antropic); acesta a cunoscut însă o evoluție într-un ritm incomparabil mai rapid.

Complexitatea mediului geografic este dată de coexistența aşadar a celor două laturi fizică şi social-economică. Societatea umană acționează asupra naturii potrivit posibilităților de care dispune şi care au evoluat odată cu dezvoltarea modului de producție a ştiinței şi tehnicii.

De aici rezultă anumite schimbări în natură, în peisajul natural, în sensul că la fenomenele naturale care se petrec în mediul geografic, se asociază anumite fenomene economice generate de acțiunea societății asupra naturii: valorificarea pădurilor, deşteleniri, sisteme hidroenergetice, formarea de noi aşezări, exploatarea substanțelor minerale utile, sistematizarea, poluarea etc.

Din momentul când munca devine un act de producție organizată social, societatea umană cunoaşte o accelerare progresivă a ritmului ei de dezvoltare. Astfel în ultimele secole, mediul natural n-a suferit decât modificări spontane minime, însă, în acelaşi timp, în istoria societății sau succedat patru mari orânduiri sociale.

La început *Homo sapiens* şi strămoşii săi apropiați nu erau decât nişte membri, printre mulți alții, ai lumii vii, care nu-şi puteau modifica mediul ambiant, mai mult decât alte ființe, iar culegătorii şi vânătorii erau direct interesanți în păstrarea echilibrului florei şi faunei naturale, adaptându-se eventualelor schimbări spontane ale acestora.Diferențierea dinamică, dintre latura naturală şi cea socială a mediului geografic, inițiată odată cu descoperirea uneltelor, a permis societății o preluare mereu mai complexă şi mai eficientă a condițiilor naturale dând omului posibilitatea de a modifica şi controla mediul natural, pentru a-l adapta necesităților sale. Hotărâtoare a fost în acest sens capacitatea speciei umane de a stoca şi transmite informația dobândită, acumulându-se astfel un capital de experiență din ce în ce mai mare.

Cu dezvoltarea agriculturii s-au modificat fundamental ecosistemele unor vaste teritorii, iar aria de răspândire şi chiar codul genetic a numeroase specii vegetale şi animale su suportat transformări importante.

Revoluția industrială din secolul XIX-lea şi cea tehnico-ştiințifică contemporană au oferit societății mijloace de acțiune tot mai puternice şi mai perfecționate.

A avut loc popularea intensă a unor zone slab locuite (Vestul Statelor Unite, preria canadiană, Australia, Noua Zeelandă, zona golfului Persic), punerea în valoare a unor noi surse de energie, lucrări intense de transformare a naturii. Omul a reuşit să schimbe cursul râurilor, să niveleze neregularitățile morfologice ale unor zone în care a creat aşezări şi drumuri, să obțină terenuri ferme pe seama mării, să defrişeze intens sau să extindă irigațiile în zone aride.

Aproape că nici nu se mai poate vorbi astăzi de existența unui mediu natural nemodificat, dată fiind prezența cvasigeneralizată a omului pe glob. Societatea a alăturat şi introdus în limitele mediului natural un mediu nou, artificial, creat prin diverse activități.

Mediul geografic actual, rezultat din interacțiunea puternică a celui natural cu cel antropic, nu este şi nu funcționează ca o simplă sumă de termeni diferiți, ci constituie un întreg, care, prin vastitatea şi diversitatea de structură şi particularități dinamice, preia şi combină în variante extrem de bogate şi complexe toate caracteristicile entităților inițiale din care provine.

Caracteristic mediului geografic actual este apariția în sistemul de interelații a unor termeni şi legături noi, datorită cărora mediul fizic seamănă tot mai puțin cu varianta sa primară, populația creşte continuu, iar societatea umană îşi extinde tot mai mult posibilitățile de acțiune.

Desigur, scopurile imediate ale acestor acțiuni au fost întotdeauna utile, într-un fel sau altul, societății, dar consecințele intervenției omului în circuitul materiei au luat uneori, în timp, caracter de catastrofă.

Chiar atunci când se execută studii detaliate în vederea întocmirii proiectelor unor lucrări tehnice, necunoaşterea anumitor caracteristici ale cadrului fizic poate să se soldeze cu mari pagube materiale şi degradări proporționale ale mediului (ruperea barajelor, colmatarea lacurilor, pierderea unui mare volum de muncă şi materiale investite în irigații, căi de comunicație etc.).

Totuşi, societatea evoluează, progresul tehnic este un fapt de necontestat, omul modern produce mereu şi randamentul muncii sale este în continuă creştere, aşa după cum, proporțional, creşte şi cererea pe care el însuşi, producătorul, o ridică față de producția de bunuri materiale, în general. Este un sistem care se autodezvoltă, a cărui creştere aparent este nelimitată. Există totuşi un element al sistemului care nu are posibilități nelimitate: mediul natural al pământului. Acesta include deopotrivă elemente înlocuibile în timp, ca şi resurse limitate. Mai evident decât oricând, astăzi omul a devenit conştient de acest fapt şi anume dimensiunile şi posibilitățile limitate ale Pământului ca planetă şi ca spațiu de acțiune.

A atinge aceste limite sau a le depăşi, chiar numai parțial, înseamnă în primul rând epuizarea rapidă a unor materii prime de neînlocuit. Pe de altă parte, a neglija sau a minimaliza aceste limite înseamnă deranjarea şi dezechilibrarea unor procese naturale sau acțiuni umane extrem de importante: distrugerea capacității de autoepurare a apelor, prin supraîncărcarea lor cu reziduri, periclitarea agriculturii prin secătuirea şi eroziunea solurilor etc. Toate acestea înseamnă de fapt provocări, cu atât mai nocive, cu cât consecințele lor negative se răsfrâng şi asupra vieții şi activității generațiilor următoare, unele dintre ele fiind reversibile sau foarte greu corectabile.

Apare astfel un dificil, dar nu insurmontabil, moment de criză, ce poate fi depăşit prin armonizarea raporturilor dintre componentele mediului geografic. Este cunoscut faptul că în decursul istoriei societății în unele momente şi în anumite locuri, posibilitățile oferite de mediu au fost suprasolicitate (cel puțin pentru perioade scurte şi în detrimentul câtorva generații).

Fenomenul a generat însă, întodeauna, reacții specifice: crize alimentare, migrații etc. De remarcat este faptul că acum mediul îşi arată limitele numai în locuri izolate; întreg Pământul funcționează ca o unitate economică şi este în întregime suprasolicitat.

Activitățile umane au asupra mediului şi efecte globale, care se pot concretiza în modificări climatice generale. Se constată astfel o serie de schimbări nu lipsite de importanță; aşa este, spre exemplu, expansiunea zonelor aride şi semiaride, ceea ce ar putea să aibă urmări dezastruoase pentru agricultura din numeroase țări. Se observă, în condițiile unor slabe preocupări de preîntâmpinare, un început de modificare a climei, determinată de degajarea unor cantități mari de bioxid de carbon în atmosferă şi de agravarea turbidității atmosferei ca urmare a dezvoltării industriei şi a repartiției inegale a căldurii produse prin utilizarea diferitelor forme de energie, ceea ce ar putea antrena o substanțială modificare a circulației generale a atmosferei.

Pentru depăşirea *actualei crize a mediului* este imperios necesară *armonizarea* raporturilor dintre componentele mediului geografic, posibilă în următoarele condiții:

- cunoaşterea profundă a cauzelor şi mecanismelor dezechilibrelor din cadrul mediului;
- unanimitatea mondială de accepție a necesității protecției mediului;
- crearea posibilităților materiale globale pentru protecția lui;
- scoaterea mediului de sub imperiul nociv al consumului abuziv de energie;
- cooperare internațională şi utilizarea eficientelor mijloace electronice moderne de monitorizare şi combatere a poluării;

- generalizarea opiniei că protecția mediului cere măsuri urgente, responsabile de la nivel de individ la nivel de stat, şi aplicarea unor programe corelate.

Numai pornind de la ideea că *mediul geografic* este un *sistem spațio-temporal* cu o anumită *structură*, cu o anumită *funcționalitate* şi *dinamică*, supus *dezvoltării* şi *ierarhizării* interne se poate ajunge la *prognoză*, la stabilirea măsurilor de conservare şi optimizare a raporturilor dintre componentele sale.

1.3. Conceptul de geografie a populației şi aşezărilor umane.

Populația sub variatele ei aspecte a constituit obiect de studiu încă din cele mai vechi timpuri. Am putea spune chiar că primele descrieri geografice făceau referire în primul rând la modul de viață al oamenilor. Mai mult chiar ,,toată geografia ar fi inutilă dacă ea nu ar pleca de la problemele puse de prezența omului şi nu ar ajunge la o imagine completă şi dinamică a raporturilor de toate categoriile dintre populație şi mediul în care aceasta este chemată să trăiască" (Pierre George, 1972). Dacă acesta constituie începutul şi scopul geografiei în general şi al geografiei populației în special, odată cu maturizarea gândirii ştiințifice, cea de-a doua devine o disciplină care se ocupă cu "analiza şi interpretarea geografică a variațiilor spațiale ale structurilor şi valorilor fenomenelor demografice" (Ion Şandru, 1969).

Omul este prezent în toate manifestările materiale sau spirituale din toate timpurile. "Înțelegerea existenței umane, indiferent la ce epocă ne referim, a fost posibilă numai prin intermediul cunoaşterii relațiilor obiective existente între om (în sens restrâns), colectivitate umană (în sensul larg al concepției asupra omului) şi realitatea socială şi materială caracteristică vremurilor respective. În cadrul acestor relații, un loc important l-a avut dintotdeauna natura sau într-un sens mai concret diferitele componente ale mediului geografic" (Vasile Cucu, 1981).

Din necesitatea de a cunoaşte mecanismul acestor relații au apărut numeroase ramuri în cadrul unor ştiințe, printre acestea numărându-se şi geografia populației şi aşezărilor umane.

Problemele privitoare la populație au atras interesul oamenilor de ştiință din cele mai vechi timpuri. Trebuie subliniate în acest sens lucrările învățaților antici şi în special *Geografia* lui Strabon, considerată ca una din cele mai valoroase contribuții antice la prezentarea unor elemente de geografia populației.

Asemenea elemente sunt prezentate în continuare în diferite lucrări cu caracter general sau în jurnalele de călătorii, modul lor de tratare reflectând evoluția gândirii geografice.

Secolul al XIX-lea marchează un salt important în domeniul gândirii geografice, prin trecerea ştiinței noastre dintr-o etapă în care caracterul descriptiv-informațional constituia trăsătura dominantă, într-o etapă nouă cea a geografiei moderne explicative. Acest moment în care geografia începe să-şi precizeze coordonatele teoretico-metodologice moderne, marchează totodată începutul formării sistemului ştiințelor geografice, al conturării de ştiințe speciale, analitice, între care şi geografia populației.

Omul în comparație cu alte ființe nu este numai un component al mediului ci şi un factor modificator al acestuia, deoarece el intră în contact cu natura pentru a folosi ceea ce aceasta îi oferă şi mai mult decât atât încearcă să o modifice în avantajul său. Desigur omul acționează mai mult sau mai puțin rațional asupra naturii, încercând prin cunoştințele lui să dezlege treptat tainele acesteia. El este în acelaşi timp *producător* dar şi *consumator* având posibilitatea să-şi creeze unele surse de existență în afara celor naturale.

În această accepțiune, pentru înțelegerea relațiilor dintre om şi natură, rezultă necesitatea de ,,a studia populația nu ca un scop în sine, ci pentru sine" (Vasile Cucu, 1981) strâns legat de condițiile naturale şi social-economice date.

Rolul factorului uman a înregistrat o creştere continuă în decursul timpului fapt confirmat de modernizarea structurilor economice şi ascendența ritmurilor de creştere a acestora.

Astăzi, factorul uman a devenit factor hotărâtor pentru dinamismul social-economic şi cultural, rațiunea tuturor activităților noastre.

În aceste condiții concepția geografiei asupra populației este total diferită față de stadiile anterioare ale dezvoltării geografiei ca ştiință. Factorul uman, ca principală forță de producție a societății, ocupă locul central în arice domeniu al abordării cercetării ştiințifice. Din punct de vedere geografic omul constituie veriga de legătură între structurile naturale şi cele economice ale mediului (Fig.2). Acest lucru defineşte coordonatele relațiilor complexe existente între creşterea populației, dezvoltarea social-economică şi calitatea mediului înconjurător.

Între om şi celelalte componente ale mediului geografic există *o relație activă* ce relevă în fond funcția şi funcționalitatea luate individual sau a geosistemului în ansamblu. Dacă *factorul uman* este considerat, în mod firesc, drept *variabilă centrală*, atunci poziția şi ponderea celorlalte variabile se raportează la populație.

Astfel, studiul oricărui component al mediului impune corelarea însuşirilor, a funcționalității sale în raport cu dezvoltarea social-economică realizată de

colectivitatea umană, iar studiile geodemografice trebuie să țină seama de *dezvolatrea social-economică* de *realitatea teritorială* a spațiului în toată complexitatea sa.

Răspândirea populației pe suprafața Pământului evidențiază disparități de un gen aparte, generate de anumite condiții de *spațiu şi timp*. Această realitate teritorială (diversitate de aspecte) necesită studii speciale cum sunt cele geodemografice care abordează populația şi habitatul având în vedere următoarele aspecte:

- repartiția spațială;
- dinamica numărului de locuitori;

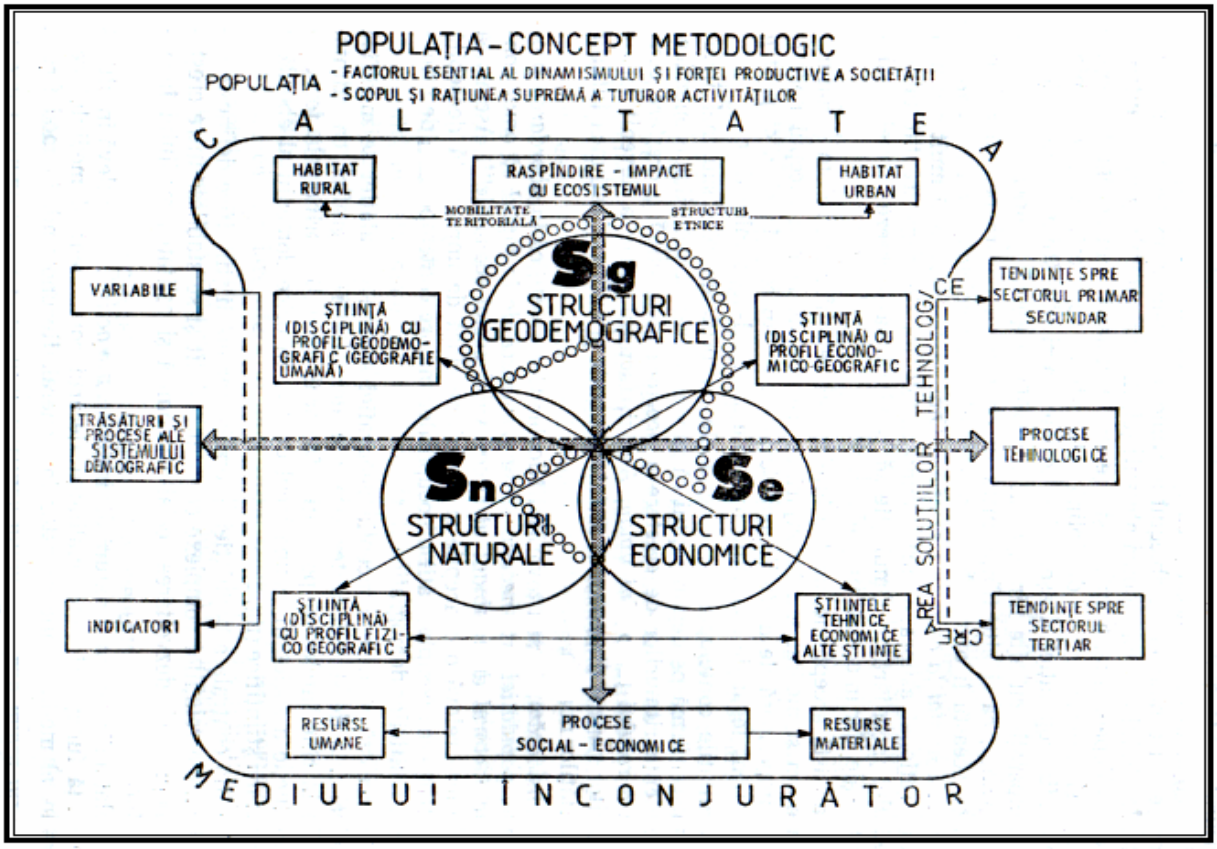

Fig. 2.- Populația - concept metodologic (după Cucu V., 1981).

- mişcarea naturală şi migratorie;
- structura geodemografică;
- raporturile cu celelalte componente ale mediului geografic.

Luate fie în ansamblu fie separat aceste aspecte ne sugerează ideea că populația nu este niciodată şi nicăieri statică. Evoluția populației înregistrează caracteristici diferite atât sub raport cantitativ cât şi calitativ în funcție de loc (regiune_geografică) şi timp (perioadă istorică). Analiza acestor caracteristici permit aprecierea relațiilor dintre populație şi fenomenele proprii teritoriilor studiate.

Studierea populației de către geografie nu se limitează numai la fenomenele demografice propriu-zise, ci cuprind şi modul de viață al omului, modul de organizare a teritoriului în care el îşi desfăşoară activitatea, respectiv *habitatul*. Fenomenele geodemografice sunt strâns legate de modul de organizare al comunității, de locul de trai, odihnă şi muncă al omului.

În accepținea geografiei aşezarea umană este o creație a omului realizată de-a lungul timpului, în diverse condiții social-economice, în procesul de valorificare a resurselor naturale în procesul complex al schimburilor şi relațiilor dintre om şi natură.

"Aşezările umane – arată Prof. Vasile Cucu (1981) – sunt … grupări de locuințe şi oameni ce îşi desfăşoară activitatea pe un anumit teritoriu a cărui înfățişare se schimbă în funcție de caracterul formațiunii economico-sociale şi de condițiile naturale ale mediului înconjurător".

Datorită acestor condiții habitatul uman îmbracă o mare varietate de forme, de la cele nomade până la cele sedentare, de la cele rurale până la cele urbane; este un proces îndelungat şi extrem de complicat. În raport cu tipul de activitate economică pe care o desfăşoară populația unei aşezări, aceasta din urmă *îndeplineşte o anumită funcție*. Trăsăturile habitatului constituie în esență specificul tradițional al fiecărui popor. De aceea este necesară cunoaşterea îndeaproape a evoluției tipurilor de aşezări, a caracterelor acestora, a modificărilor ce au survenit în diferite perioade în raporturile dintre modul de aşezare şi componentele mediului geografic.

Studiile de geografia populației şi aşezărilor trebuie să surprindă toate aceste aspecte, fără să se limiteze doar la unul sau două dintre ele, mai mult chiar ele trebuie să vizeze şi regiunea înconjurătoare, locul de unde omul obține bunurile materiale, respectiv teritoriul vremelnic al vânătorului sau crescătorului de vite, grupele de construcții care formează cătunele, satele, oraşele mici şi mari, capitalele statelor etc.

Acesta este obiectul, domeniul de studiu al geografiei populației şi aşezărilor dedus din obiectivul şi sarcinile de bază ale geografiei.

În esență conceptul de geografia populației şi aşezărilor se referă aşadar la fenomenele geodemografice, la modul de aşezare a populației pe glob, țări, regiuni geografice, în funcție de spațiu şi timp, de condițiile concrete, naturale, sociale şi economice. El evidențiază deosebirile spațiale şi cauzale ce au determinat caracterul relațiilor dintre om şi elementele concrete ale cadrului natural, condițiile sociale şi economice specifice regiunii respective.

Rolul geografului constă în aprecierea tipurilor de fenomene demografice, prognozarea lor în raport cu celelalte fenomene, în elucidarea legilor repartiției populației şi aşezărilor, necesare în procesul decizional al activității socio-economice practice.

1.4. Ramurile geografiei populației şi aşezărilor.

Evoluția ascendentă a societății în general a condus la dezvoltarea ştiinței, a aparatului său teoretico-meteorologic şi a gradului de conceptualizare.

Realitatea socială a suferit mutații profunde şi o diversificare fără precedent a activității umane ceea ce a necesitat adaptarea permanentă a ştiinței la aceste cerințe.

În acest context se înscrie şi geografia populației şi aşezărilor, disciplina ce posedă o teorie şi metodologie ştiințifică proprie aducându-şi astfel contribuția la dezvoltarea întregii geografii, la dezvoltarea ştiinței în general, la rezolvarea unor probleme practice.

Această amplificare şi diversificare a activității umane se reflectă şi în ştiință prin necesitatea aprofundării şi explicării mecanismelor de evoluție a fenomenelor, ceea ce duce la o diversificare însăşi a ştiinței sau chiar a ramurilor acestuia.

În acest avânt fără precedent se încadrează şi geografia populației şi aşezărilor, avânt determinat în primul rând de cerințele dezvoltării contemporane şi de perspectivă, de actualitatea fenomenelor geodemografice, de modernizarea satului, de amploarea urbanizării, de sistematizarea teritoriului în general.

Populația şi formele sale de aşezare în teritoriu poate fi studiată sub o multitudine de aspecte în funcție de necesitățile practice, astefl încât putem distinge în cadrul geografiei populației şi aşezărilor tot atâtea ramuri.

a) geografia populației cu referire la fenomenele demografice şi repartiția lor teritorială;

b) geografia rurală care studiază organizarea spațiului rural;

c) geografia urbană ce are în vedere spațiul urban;

d) ecologia umană ce se ocupă cu studiul realțiilor dintre om şi celelalte componente ale mediului geografic, în esență cu studiul calității vieții.

Între aceste ramuri există o autonomie relativă, o autonomie în sprijinul aprofundării unuia sau altuia dintre aspectele studiate.

Fiecare dintre aceste ramuri este parte componentă a geografiei populației şi aşezărilor, indisolubil legată de celelalte. Uneori aceste ramuri reprezintă capitole specializate, iar alteori pur şi simplu se confundă cu conținutul obiectului de bază, întru-cât centre populate în afara populației nu există şi orice studiere a populației cuprinde, într-o măsură sau alta şi studierea ,,localizării" sale.

Există şi şcoli de geografie cum ar fi cea germană, engleză, americană, în concepția cărora se face o delimitare destul de rigidă între “Bevölkerungs geographie” şi “Sidlungsgeographie”, între “human geography” şi “geography of settlements”, deci între geografia populației şi geografia aşezărilor umane.

1.5. Geografia populației şi aşezărilor în contextul ştiințelor ce se ocupă cu studiul populației.

Populația în calitate de component şi factor modificator al mediului geografic, prezintă o multitudine de caracteristici, fapt pentru care ea constituie obiect de studiu pentru atâtea discipline.

Locul şi rolul pe care îl are populația în raport cu celelalte sisteme, natural şi economic, au făcut din ea unul din cele mai complexe şi vaste domenii de cercetare.

Geografia este ştiința care are cele mai vechi preocupări legate de populație prin acele descrieri ale învățaților antichității despre modul de viață al oamenilor din diverse regiuni ale globului.

De asemenea prin viziunea sa integratoare, sistemică, analitică şi sintetică, geografia este singura ştiință care poate efectua atât studii complete şi complexe asupra populației cât şi studii privind unele aspecte particulare ce caracterizează populația.

Cele două aspecte majore sub care poate fi studiat omul ca ființă biologică (în sens restrâns) şi ca ființă socială (în sens larg) au făcut ca particularitățile acestor aspecte să constituie fiecare în parte obiect de studiu pentru un număr însemnat de discipline ştiințifice.

Deşi acestea sunt discipline de sine stătătoare cu un obiect de studiu bine precizat din domeniul mai vast al populației, între ele nu există limite foarte riguros precizate, dimpotrivă caracterul de interdisciplinaritate este foarte evident.

De altfel nici particularitățile populației nu pot fi studiate separat ci în permanentă corelație cu cele care se întrepătrund, condiționându-se reciproc.

Din numărul mare de discipline cu care geografia conlucrează în studiul populației amintim: statistica, demografia, sociologia, istoria, etnografia, biologia, medicina, economia, ligvistica, politologia.

Definită foarte concis *statistica* este ştiința care studiază aspectele cantitative ale fenomenelor de masă ce se manifestă în condiții concrete, variabile în timp şi spațiu. Rolul statisticianului nu este acela de a realiza un sistem de indicatori pentru un fenomen oarecare, ci cunoaşterea modului de lucru cu datele de tip statistic şi, eventual, verificarea acurateței cu care acestea au fost culese. Conținutul în sine al informației trebuie definit şi stabilit de specialistul în domeniul în seama căruia stă cercetarea fenomenului respectiv. Cu alte cuvinte statisticianul nu are căderea să judece valoarea întrinsecă a indicatorilor, ci trebuie doar să se ocupe cu prelucrarea datelor respective şi să evalueze doar din punct de vedere metodologic consistența unor indicatori.

Aşadar statistica oferă baza de date iar geografia populației şi aşezărilor prin interpretarea lor va descifra mecanismul, va descoperi cauzele şi legitățile de evoluție unei comunități umane în general sau doar a unui singur fenomen demografic.

Este bine cunoscut faptul că aplicarea statisticii într-un domeniu sau altul adică utilizarea instrumentelor statistice în scopul de a produce cunoştințe în respectivul domeniu, nu se poate face decât de către cineva care stăpâneşte bine cunoştințele din acel domeniu.

Raporturile dintre geografia populației şi *demografie* sunt şi mai strânse întru-cât aceasta din urmă, comform Dicționarului demografic multilingv (ediția a doua, versiunea franceză, 1981), are “ca obiect de studiu populațiile umane, tratând dimensiunea, structura, evoluția şi caracteristicile lor generale considerate în special din punt de vedere cantitativ”.

Rezultă din definițiile celor două discipline că punctele lor de vedere asupra populației sunt atât de apropiate încât la un moment dat s-ar putea confunda. Nimic mai fals pentru că demografia consideră populația un sistem demografic iar geografia un sistem social. În primul caz studiul se reduce la variabilele demografice; în al doilea caz problema este aceea a variabilelor demosociale rezultate din intersectarea sistemului demografic cu cel social.

Geografia prin viziunea sa integratoare poate cuprinde legătura dintre fenomenele demografice şi cele naturale sociale şi economice.

Informația demografică este o condiție obligatorie pentru realizarea oricărei lucrări de geografia populației, dar absolutizarea datelor demografice duce la îndepărtarea geografului de teren, de locul direct de observație.

Informațiile şi datele demografice necesare studiilor de geografia populației, sunt insuficiente, de fiecare dată ele cerând completări cu observații directe în teren.

Rolul populației în sfera activităților sociale explică strânsele legături dintre geografia populației şi aşezărilor şi *sociologie* bazate pe realizări cognitive comune prin oferta reciprocă de material documentar şi metode de analiză.

Sociologia studiază *formele sociale* ale activității umane, respectiv caracteristicile generale, abstracte ale comportamentului social, ale relațiilor sociale, grupurilor colectivităților.

Sociologia poate fi deci numită *o ştiinţă a socialului* iar geografia populaţiei şi aşezărilor o *ştiinţă a realităţii sociale* prin raportarea obiectului său de studiu considerat sistem la celelate sisteme ale realităţii geografice: natural, social, economic.

Dacă disciplinele prezentate anterior sunt relativ recente, *istoria*, ale cărei rădăcini se pierd în negura timpului, are cele mai vechi legături cu geografia. Cunoştinţele istorice permit geografiei să încadreze în mod real dezvoltarea societăţii în timp şi spaţiu. Reconstituirea geografică a epocilor trecute ajută la înţelegerea tipurilor actuale de aşezări, la explicarea procesului formării şi migraţiei populaţiei.

Ca şi *etnografia* şi geografia populaţiei este interesată în studiul formării şi distribuirii popoarelor sau tipurilor etnice şi al caracteristicilor lor fizice şi culturale, probleme ce constituie domeniul de studiu pentru prima disciplină. Accentul principal este pus de etnografie pe studiul originii, răspândirii în spaţiu şi transmiterii în timp a tradiţiilor obiceiurilor şi credinţelor din culturile populare. Aceste aspecte sunt studiate de geografie într-un context mai larg şi anume acela al desfăşurării lor într-un anumit teritoriu care prin caracteristicile sale poate să lase o puternică amprentă asupra naţiunii (naţionalităţii) aşa cum de altfel la rândul ei naţiunea transformă mult teritoriul pe care îl locuieşte, corespunzător cu tradiţiile producţiei şi vieţii materiale ale poporului respectiv, formate în decursul timpului.

De asemenea *politologia* sau *ştiinţele politice* conlucrează cu geografia populaţiei în evaluarea potenţialului uman al ţărilor în vederea adoptării de către factorii de decizie a acelor măsuri care să conducă la îmbunătăţirea comportamentului şi structurii demografice, a caracteristicilor instructiv-educative etc. ale populaţiei. Ştiinţele politice pun accentul pe structurile demografice şi în special pe cele social-economice ale populaţiei şi pe nivelul de instruire al acesteia, elemente de care depinde gradul de organizare a societăţii. Analiza acestor aspecte se face în mod diferenţiat ţinându-se cont de condiţiile geografice ale constituirii, dezvoltării şi activităţii statelor.

Deşi preocupările sunt mai vechi, disciplina care se ocupă de *sistematizarea teritoriului* este destul de recent constituită, având o multitudine de aspecte comune cu geografia populaţiei şi aşezărilor. Aşezările umane sunt componentele cele mai vizibile ale peisajului geografic şi cu cel mai mare impact asupra mediului geografic. Acţiunile concrete de sistematizare a teritoriului se manifestă cu precădere în cadrul vetrei, spaţiu ce trebuie să asigure confortul optim pentru populaţie prin armonizarea tuturor componentelor teritoriului respectiv.

Economia este interesată în cel mai înalt grad de studiul populaţiei în dubla sa calitate de *producător* şi *consumator*. Dacă societatea umană nu poate fi definită în afara colectivităţii umane, tot aşa nu se poate concepe sintagma producţie-consum făcând abstracţie de populaţie, indiferent dacă este vorba de bunuri materiale sau spirituale.

Din punct de vedere economic cunoaşterea numărului şi structurii populaţiei este utilă pentru estimarea necesarului de energie, locuinţe, hrană, îmbrăcăminte şi a altor trebuinţe ale oamenilor, în general pentru dimensionarea cererii de bunuri materiale şi de servicii necesare unei populaţii.

Studiile de geografia populaţiei referitoare la structura social-economică a acesteia cu relevarea potenţialului de forţă de muncă asigură fundamentarea studiilor economice efectuate asupra unor teritorii.

Întruchiparea în personalitatea umană a caracterului social şi al celui biologic explică legăturile strânse dintre geografia populaţiei, biologie şi medicină. Fenomene ca natalitatea şi mortalitatea populaţiei, deşi sunt prin excelenţă fenomene sociale, au la bază evenimente biologice - naşterea şi decesul - obligândul pe geograf să ţină seama de succesele ştiinţei medicale, în analiza evoluţiei intensităţii acestora, a particularităţilor de manifestare în condiţii specifice de loc şi de timp.

În această viziune integratoare, sistematică geografia populației şi aşezărilor foloseşte metode proprii de studiu, dar pentru a realiza o cunoaştere unitară apelează şi la alte ştiințe.

Cât priveşte formularea de teorii despre populație, aceasta se realizează de către fiecare ştiință pornind de la specificul obiectului ei. Vom distinge teorii geografice, economice, sociologice, biologice, istorice despre populație, având ca bază raportul dintre populație ca sistem şi sistemele față de care se raportează aceasta.

Cele prezentate până aici reprezintă viziunea geografiei privind studiul populației dar cum raportul dintre ştiințe este dialectic fiecare dintre ele îşi are viziunea sa proprie.

Spre exemplu geografia priveşte populația ca un subsistem aflat în interrelații cu alte subsisteme ce alcătuiesc mediul geografic (geosistemul). În această situație, analiza primară a populației trebuie făcută cu metodele specifice ale analizei demografice. Se ajunge astfel la un lucru foarte important acela al cooperării interdisciplinare. În această situație geografia populație va ,,împrumuta" de la demografie metodele de analiză a variabilelor demografice, iar aceasta la rândul ei va face acelaşi lucru împrumutând de la geografie o serie de metode, teorii, concepte privind studiul populației.

Pornind de la faptul că populația este un sistem relativ autonom, aflat în interdependență cu celelalte sisteme fiecare ştiință îşi va formula propria sa teorie şi îşi va elabora metodele sale.

O astfel de interpretare sistematică şi interdisciplinară permite şi o mai justă delimitare între ramurile ştiinței ce se ocupă cu studiul populației. Din ,,intersectarea" seccesivă a geografiei în domeniul populației cu celelalte ramuri ştiințifice s-au constituit: geografia socială (cu sociologia), geografia politică (cu politologia), analiza geodemografică (cu demografia), geografia istorică (cu istoria), etnogeografia (cu etnografia), biogeografia (cu biologia), geografia medicala (cu medicina), geografia foamei (cu economia) etc.

2. GEOGRAFIA POPULAȚIEI ŞI AŞEZĂRILOR ÎN LITERATURA GEOGRAFICĂ

2.1. Preocupari pe plan mondial.

Preocupările privind abservarea, descrierea şi mai apoi studierea populației constituie tot atâtea etape în abordarea celui mai vechi şi mai actual, în acelaşi timp, subiect care este omul.

Abordarea acestuia s-a făcut în contextul şi în funcție de interesul manifestat în timp de societate pentru cunoaşterea condițiilor, particularităților şi legilor proprii de dezvoltare.

Un rol important l-au avut şi evoluția gradului de cunoaştere umană şi de conceptualizarea în ştiință fapt ce a permis diferențierea multitudinii de aspecte sub care poate fi studiată populația şi apariția unui număr la fel de important de discipline ce îşi au izvoarele în acest domeniu de cercetare.

Din aceste considerente am încercat o prezentare a evoluției preocupărilor de geografia populației pe etape în concordanță cu evoluția societății.

Perioada antică. Cu toate că în această perioadă sau scris lucrări de sinteză, s-au emis opinii semnificative privind rolul cunoştiințelor geografice, nota distinctă a acestora, arată Vasile Cucu, “evidențiază caracterul *geografiei antice* de *empirism* şi *utilitarism*” (18).

Caracterul empiric al cunoştințelor geografice şi nu numai, cuprinse în lucrări era dat de dominanta antropomorfismului, a diversității vieții omeneşti corelată cu scopuri utilitare.

Conținutul descrierilor nu defineau poziția omului în contextul geografiei ca ştiință, ci cuprindeau ample descrieri ale evenimentelor.

Inexistența unui aparat metodologic, a conceptelor, necesare investigării complexității fenomenelor şi în lipsa unei reprezentări cartografice exacte a globului, capabile să localizeze fenomenele, geografia va fi mult timp dominată de empirism.

Caracterul utilitar al cunoştiințelor geografice în această perioada este confirmat de primele încercări de a realiza hărți şi efectua recensăminte (numărători) a populației, ceea ce conduce la apariția primelor elemente de interes ştiințific, doctrinar.

Este remarcabilă în acest sens contribuția învățaților greci şi romani ca Hipocrate (sec. V î.Hr.), Strabon, Platon, Herodot, Aristotel, Ptolomeu, Xenophon, Polibius, Tucidides, Anaximandru, Hecateu, Anaxagora, care fiecare dintre ei erau istorici, filozofi sau renumiți geografi.

Anaximandru, Hecateu şi Anaxagora sunt autorii unor schițe cartografice de mare interes pentru marinarii ionieni. Hipocrate scrie o lucrare "despre aer, apă şi locuri" arătând că odată cu "anotimpurile se schimbă şi starea corpului omenesc" acreditând astfel ideea influenței mediului asupra omului.

Eratostone (275-195 î.Hr.) este cel care utilizează pentru prima dată numele de geografie, dându-i un pronunțat caracter matematic.

Aşa numitele "recensămite" efectuate în antichitate pe la anul 2000 î.Hr. (Egipt, China) pe de o parte dădeau o imagine aproximativă asupra populației iar pe de altă parte favorizau o serie de doctrine. Sunt cunoscute în acest sens ideile lui Platon exprimate în opera sa "Republica" referitoare la necesitatea existenței unei situații demografice echilibrate într-un stat-cetate ideal în limitele a 50.000-100.000 locuitori şi ale lui Aristotel în lucrarea sa "Politica" în care pledează pentru un "echilibru just" al populației.

Echilibrul demografic pentru care pledau filozofii greci ar fi asigurat în opinia lor securitatea internă şi externă a cetății, plecând de la ideea, arătau ei, că o populație prea numeroasă ar putea dăuna ordinii publice, cum tot la fel de bine un stat-cetate nu trebuie să ducă lipsă de locuitori, pentru a nu-i slăbi puterea.

La romani, concepțiile erau influențate de cerințele asigurării puterii militare, preconizând deci o populație mai numeroasă. Asemenea opinii au oscilat continuu fiind generate de cerințele unui stat sau altul în decursul timpului.

Strabon reprezintă personalitatea geografică cea mai puternică a antichității, concepția sa polarizând gândirea întregului domeniu. El propune şi o definiție a geografiei denumind-o ştiință eminamente filozofică care îmbrățişează în contemplația sa, lucrurile divine şi umane.

Strabon combate ideea conform căreia mediul exercită o influență asupra omului, arătându-se mai echilibrat în gândire atunci când vorbeşte de "împotrivirea omului față de mediul natural" relevând totodată rolul pe care îl au unele sau altele din elementele naturii asupra dezvoltării statelor.

Nici în opera lui Strabon nu von întâlni o definiție a geografiei în sensul modern al cuvântului, el o consideră o componentă a filozofiei, cu însuşiri practice, o *ştiință antropogenetică*, adică ştiința ținuturilor locuite de om şi nu a Pământului umanizat.

Deşi opera lui Strabon este dominată de nota personală şi este lipsită în general de cauzalitate, el rămâne totuşi un precursor al geografiei umane.

Spre sfârşitul perioadei antice în secolul I d.Hr. apar unele *manuale*, în greacă şi latină cu descrieri vulgarizate ale lumii cunoscute. În statul roman, geografia este redusă voit la cunoştiințele despre *lumea locuită*, utile nevoilor administrative.

Claudiu Ptolemeu (90-168 d.Hr.), care pe lângă "Almagestra" a scris şi "Îndreptar în geografie", se ridică împotriva pragmatismului rău înțeles al chorografiei (caracterul descriptiv), care se detaşa de preocupările teoretice şi reia ideile şcolii alexandrine, încercând să pună geografia pe o veritabilă bază ştiințifică.

De remarcat însă că singura operă a antichității consacrată şi unor aspecte de geografiei umană este tot o descriere chorografică (din anul 359 d.Hr.) a unui comerciant sirian, respectiv o geografie comercială a lumii romane din secolul IV.

În concluzie, în cea mai mare parte, geografia antică se baza pe concepții filozofice idealiste, deşi îşi făcuseră apariția şi unele idei materialiste. Metoda de bază, frecvent folosită şi întâlnită în majoritatea operelor elaborate de învățații vremii este cea descriptiv-statică, pe lângă care şi-au făcut loc şi unele idei evoluționiste. Dacă direcția chorografică făcea uz de metoda inductivă, în direcția geografiei generale se utiliza şi metoda deductivă.

După Strabon, cu excepția secolului al II-lea când geografia se revigorează într-o măsură oarecare datorită personalității lui Ptolemeu, în rest până târziu în secolul al XVIII-lea drumul acesteia este destul de anevoios şi sinuos datorită cerințelor şi contextului social, politic şi economic în care ea evoluează.

Perioada medievală în prima sa parte, evul mediu timpuriu, este cea mai nefastă în dezvoltarea ştiinței în general datorită adoptării creştinismului în anul 330 ca religie oficială a Imperiului roman, ceea ce a dus la înlăturarea "ştiinței păgâne" şi la instaurarea concepției idealiste.

În aceste condiții geografia îşi pierde autonomia, fiind inclusă când la fizică sau geometrie, când la astrologie sau cosmologie, realizându-se puține lucrări, îndeosebi sub forma unor descrieri de slabă calitate.

Un început de revitalizare are loc începând cu secolul al IX-lea şi se accentuează spre secolul al XII-lea perioadă în care arabii au întocmit mai multe descrieri de călătorii, ducând la lărgirea orizontului geografic. Tot acum geografia arabă alimentată din lucrările lui Ptolemeu şi Aristotel, pătrunde în țările din Europa occidentală.

Lucrările acestor învățați arabi cuprind mai mult descrieri ale oamenilor şi obiceiurilor acestora din teritoriile pe care le-au vizitat şi mai puține date despre natură.

Dintre geografii arabi cu cele mai importante preocupări în acest sens amintim pe Al. Masudi din Bagdad, Al. Istahri, Al. Idrisi din Ceuta, Ibn Batutah din Tanger, care a fost şi cel mai mare călător arab.

Al. Idrisi, care în 1154 a întocmit harta lumii şi 70 de hărți regionale pentru regele Siciliei, Roger al II-lea, este considerat cel mai mare cartograf al vremurilor respective.

Expedițiile, navigația, acumulează un bogat material asupra popoarelor, exprimat prin ample descrieri însoțite de schițe de hărți. Fenomenele de populație erau dimensionate arbitrar, ample referiri se făceau la rasele de oameni şi la ideile lor religioase, sociale şi filozofice dar fără o analiză geografică corespunzătoare.

Cea de-a doua parte a evului mediu, evul mediu târziu, cuprinsă între secolele XII şi XVII se caracterizează într-o primă etapă prin dezvoltarea manufacturilor şi comerțului, bazinul Mării Mediterane devenind cea mai importantă zonă economică a Europei prin dezvoltarea navigației în larg.

Dezvoltarea socială şi economică generală a condus şi la o revigorare a ştiinței în secolul al XII-lea înființându-se prima universitate la Paris iar mai apoi şi în alte oraşe. Introducerea hârtiei în Europa în secolul al XIV-lea a favorizat multiplicarea scrierilor şi larga circulație a lor.

Volumul cunoştiințelor geografice creşte în continuare fără a avea un fundament ştiințific, creştere legată în special de soliile trimise în Mongolia, ca urmare a expansiunii acestei puteri către Europa. Giovani Plano Carpini Rubruquis, care au îndeplinit asemenea solii, au dat descrieri ale unor regiuni din Asia Centrală. Cunoaşterea Chinei şi a Asiei de Sud-Est, s-a datorat fraților Niccolo şi Matteo Polo şi îndeosebi lui Marco Polo.

Într-o a doua etapă a evului mediu târziu, începând cu secolul al XV-lea s-au închegat primele state centralizate, care devin mai puternice (Franța, Anglia, Portugalia, Spania), iar în Orientul Mijlociu şi Apropiat se extindea imperiul otoman care va opri căile pe uscat ale comerțului european cu Asia. Aceasta a condus la căutarea şi deschiderea de noi drumuri spre Orient, îndeosebi drumuri maritime. S-au organizat astfel tot mai

multe expediții maritime în primul rând de către portughezi, dar şi de spanioli, francezi, englezi.

Amploarea călătoriilor din această perioadă, cunoscută şi sub denumirea de *perioada descoperirilor geografice* (secolele XV-XVII) a făcut ca orizontul geografic al europenilor să se extindă la întregul Glob, rămânând neatins încă doar continentul antartic.

Deşi rapoartele de călătorie şi multe informații erau considerate secrete, totuşi descoperirile geografice s-au reflectat în geografie, contribuind la îmbogățirea descrierilor geografice şi a materialelor cartografice.

Ca şi în momentele anterioare în multe descrieri geografice locul principal revenea populației, elementelor politice, economice, etc.

Apar totuşi şi nume de autori consacrați prin lucrări de sinteză.

În 1507 a aparut "Introducerea în cosmografie" a lui Martin Valdsemüler, iar în 1544 "Cosmografia" lui Sebastian Münster, care se baza pe un material faptic bogat, cules printr-o anchetă făcută cu ajutorul unor circulare trimise în diverse oraşe.

Considerată o primă lucrare de geografie *descriptivă modernă* "Cosmografia" lui Münster conține o serie de considerații de geografie fizică generală, apoi probleme de geografie regională şi descrieri ale țărilor Europei, Asiei, Africii şi altor teritorii nou descoperite în care ponderea o dețin elementele de geografie istorică, geografie politică şi geografie economică.

Arătând un interes deosebit literaturii geografice din perioada antică, Münster traduce în 1542 opera lui Ptolemeu, *Geografie universală*, adăugând un comentariu asupra felurilor de trai şi obiceiurilor neamurilor şi ținuturilor (40).

De altfel, adnotările, corecturile şi adaosurile cu cele văzute la fața locului însoțeau în mod frecvent traducerile lucrărilor cosmografice ale învățaților antichității greco-romane, efectuate de geografi ai secolului XVI. De pildă Ioachim Vadianul îl traduce pe Pompeniu Mela şi tipăreşte o lucrare proprie în 1534 intitulată *Prescurtare cuprinzând descrierea pe uscat a locurilor celor trei părți ale Pământului, ale Asiei, Africii şi Europei*. În 1557 se tipăreşte la Basel un volum impunător de comentarii ale lui Dominicus Marius Nigri, care descrie locurile întregului pamânt locuit, cu ținuturile, provinciile, oraşele, munții, insulele, mările şi fluviile, obiceiurile popoarelor.

Perioada modernă debutează în plan social cu revoluția burgheză din Anglia între 1642-1660 ce deschide orânduirea capitalistă în evoluția societății, iar în plan geografic este marcată de apariția în 1650 a lucrării lui Bernhardus Varenius (1622-1650), "Geographia generalis". Şi în această perioadă, mai ales în prima ei parte expansiunea colonială a stimulat căutarea de noi teritorii şi exploatarea celor descoperite anterior. Dezvoltarea relațiilor capitaliste se intensifică, dar industria va prezenta mult timp caracter manufacturier. Ştiința se dezvoltă şi ea cu atât mai mult cu cât apar primele idei evoluționiste în lucrările unor autori ca: R. Descates, G. Leibniz, G. Buffon.

Pentru geografie, Geographia generalis a lui Varenius reprezintă un moment de cotitură, fiind considerată prima lucrare de geografie cu caracter ştiințific în care se diferențiază cele două direcții de studiu: *geografia generală* şi *geografia regională*.

Folosind tot ce s-a scris până atunci, în mod special operele geografilor antici, Varenius elaborează o strălucită sinteză geografică pentru epoca sa şi nu numai. El a căutat să generalizeze materialul faptic acumulat în geografie, încercând clasificări şi explicări cauzale dintre care unele au rămas valabile şi azi.

Relațiile dintr om şi natură, sunt de asemenea frecvente în operele unor gânditori ai vremii. Scriitorul francez Charles Louis Montesquieu (1689-1755) care în *L'esprit des lois* şi în alte opere ale sale considera că deosebirile dintre oamenii din zone cu climă diferită se datoresc influenței acesteia asupra inimii, a țesuturilor musculare, a nervilor etc. Însăşi sclavia este explicată de Montesquieu ca urmare a influenței climei asupra dezvoltării

sociale din diferite țări. Este adevărat însă că Montesquieu nu considera condițiile naturale ca unica forță care determină dezvoltarea socială. Alături de climă el punea religia, legile, principiile de guvernământ, moravurile, obiceiurile etc., toate acestea, la un loc formând ceea ce el numeşte “spiritul general al poporului".

Geórges Lóuis Leclerc comte de Buffon (1707-1788), naturalit francez, arăta, într-o manieră destul de timidă, *în lucrarea sa Histoire naturele* şi rolul pe care omul îl are în modificarea naturii.

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea s-a accelerat dezvoltarea capitalismului, a avut loc revoluția industrială în Anglia şi revoluția burgheză în Franța, iar spre mijlocul secolului al XIX-lea revoluția industrială se extinde în principalele state europene devenind tot mai complexă.

De remarcat, este faptul că accentul s-a mutat treptat spre studierea ştiințifică a teritoriilor, expedițiile căpătând tot mai mult caracter ştiințific. Aşa au fost expedițiile lui *Jeames Cook*, ale lui Jean Francois La Perouse, cele organizate de Academia rusă în diversele regiuni ale țării, expediția lui *Al. von Humboldt* în America de sud etc.

Această perioadă se caracterizează prin manifestarea unui interes crescut față de geografie, exprimat şi prin înființarea a numeroase societăți de geografie (1821 la Paris, 1828 la Berlin, 1830 la Londra, 1832 la Bombay, 1833 la Mexico etc.), care au organizat expediții, au sprijinit elaborarea de lucrări şi au contribuit la propagarea cunoştiințelor geografice.

Un interes aparte prezintă lucrările savantului enciclopedist rus *M.V. Lomonosov* (1711-1765), care a efectuat cercetări în numeroase domenii (chimie, geologie, geografie, astronomie, istorie, filologie etc.). În opera sa apar numeroase elemente de geografie economică, el folosind printre altele, termenii de *geografie economică şi hartă economică*.

Dezvoltarea concepțiilor generale despre geografie ca ştiință este legată îndeosebi de numele lui *Immanuel Kant* (1724-1804), *Alexander Friedrich Wilhelm Heinrich von Humboldt* (1769-1859) şi *Karl Ritter* (1779-1859).

Figura cea mai proeminentă a geografiei din această perioadă a fost *Al. von Humboldt*, tipul reprezentativ al cercetătorului de teren înzestrat cu un pătrunzător spirit de observație şi cu o mare putere de generalizare şi sinteză. Aplicând principiul cauzalității, el a ajuns la concepția despre unitatea lumii materiale, încercând să abordeze şi să prezinte această unitate.

Al. von Humboldt nu excludea omul din geografie arătând legătura acestuia cu natura înconjurătoare, influențele suportate dar şi modificările aduse naturii.

Karl Ritter, de formație istoric, a fost un învățat de cabinet, sprijinindu-se doar pe materialul bibliografic. Concepția sa geografică avea un pronunțat caracter antropocentrist punând pe om în centrul preocupărilor. El sublinia influența naturii asupra omului, alunecând în determinism geografic. Vorbind de viața popoarelor, *Ritter* o reduce la simpla dezvoltare a naturii. El consideră că particularitățile vieții unui popor coincid cu particularitățile mediului natural, cunoscând natura pot fi cunoscute şi destinele poporului, existând o armonie între popor şi natură.

Au apărut însă şi unele reacții față de determinismul geografic ritterian. Astfel George Perkins Mars (1801-1882) a publicat în 1864 “Omul şi natura”, în care sublinia îndeosebi acțiunea omului asupra naturii.

Perioada contemporană în evoluția geografiei populației şi aşezărilor începe cu sfârşitul secolului al XIX-lea, când dezvoltarea generală a ştiinței era favorabilă progresului geografiei în ansamblul său. Primul Congres Internațional de Geografie de la Anvers ce a avut loc în anul 1871 constituie în opinia multora începutul acestei perioade.

Efervescența ştiințifică ce creşte puternic la finele secolului al XIX-lea manifestată prin dezvoltarea biologiei, a geologiei, a ştiințelor sociale, care au început să preia fapte de

care se ocupase până atunci geografia, a adus şi momente de criză în dezvoltarea acesteia, unii geografi temându-se că ştiința lor rămâne fără obiect propriu de cercetare.

Desfăşurarea unor expediții ştiințifice în Asia Centrală, Africa, America de Sud, vestul Americii de Nord, expediții oceanografice, organizarea în 1882-1883 a primului An Polar Internațional au făcut să crească interesul pentru geografie. Acesta s-a manifestat prin continuarea cu regularitate a congreselor internaționale de geografie, organizarea unora naționale şi tendința de a subordona geografia unor scopuri politice, înființându-se instituții cu asemenea profil: Catedra de geografie colonială de la Sorbona (1892), Biroul ştiințific de cercetări coloniale (1895).

În aceste condiții se constată o tendință de deplasare a interesului geografiei către om, tendință manifestată prin intensificarea preocupărilor de geografia populației şi aşezărilor şi implicit creşterea numărului de lucrări în domeniu.

Un prim exemplu este apariția lucrării de sinteză "Antropogeographie", scrisă de *Friederich Ratzel* (1844-1904), partea I în 1882, partea II-a în 1891, care marchează şi naşterea Antropogeografiei germane. Referitor la importanța lucrării lui Ratzel, geograful francez Max Derruau va scrie în 1961: "De la această dată cunoştiințele de geografie umană sunt sistematizate, încetează să mai fie un repertoar de fapte asupra regiunilor cunoscute demult sau să se limiteze la remarci pitoreşti asupra regiunilor nou explorate" (20).

Ratzel, biolog ca formație, era influențat de evoluționism, conform căruia "mediul era marele creator al evoluției" şi de ecologie, ştiința condițiilor de existență şi a interacțiunii dintre ființele vii şi mediu. În acest context, arată *Vasile Cucu* (18), Ratzel apreciază dezvoltarea diverselor societăți ca un răspuns la solicitările mediului, defineşte noțiunea de "oicumenă", adică partea locuită, mai exact "locuibilă", a planetei şi o pune în raporturi rigide cu caracteristicile fizico-geografice.

În interiorul "oicumenei" fiecare popor dispune, după Ratzel, de o întindere care este în raport cu tipul său de civilizație şi care rezultă din expansiunea sa.

De aici teoria "spațiului vital", dezvoltată ulterior de suedezul *Rudolf Kjellen* (1864-1922) în ,,Staten vom Lifsform" (1916).

Cu toate acestea contribuția lui Ratzel la dezvoltarea "Geografiei populației şi aşezărilor umane" este foarte importantă, prin definirea conceptului de oraş, a noțiunii de funcție urbană ("Die Geographische Lege der grossen stadte", Dresden, 1903) şi de oicumenă. El dezvoltă de asemenea o metodologie bogată cu privire la tipologia aşezărilor, reliefând atât influențele cadrului natural, cât şi cele sociale şi politice, argumentează rolul poziției geografice.

Contemporanul său A. Meitzen ia în considerare în primul rând, elementul etnic: sate concentrate, de factură germană, aşezări izolate, risipite, de origine celtică şi sate rotunde de origine slavă ("Siedbeng und Agrarwesen", Berlin, 1895).

Atraşi de ideile antropocentrice dar neangajați deplin pe calea antropogeografică sunt destui geografi. Astfel W.M. Danis afirma în 1898 că geografia studiază Pământul în raport cu omul, ca locuință a omului, iar în 1902 arăta că trebuie studiate nu raporturile Pământului cu omul ci cu viața.

John G. Chisholm (1850-1930), geograf scoțian, susținea că geografia trebuie să aprecieze influențele condițiilor locale şi ale relațiilor spațiale asupra repartiției omenirii şi asupra omului în general, iar *Alexander Supan* (1847-1920), geograf german afirma că geografia are ca sarcină principală studiul influenței condițiilor geografice "asupra culturii materiale şi a soartei politice a locuitorilor unei anumite regiuni în trecut şi în prezent". Ambii autori ulterior renunță, *W.M. Devis* se dedică studiului reliefului abandonându-l pe om, iar *A. Supan* nu face loc omului în lucrarea sa "Geografia generală".

Geograful englez *Halford J. Mackinder* (1861-1947), citat de Ioan Donisă (21), considera în 1887 că geografia este ştiința despre repartiție, ştiința care urmăreşte răspândirea obiectelor pe suprafața terestră şi principala sa sarcină este să "urmărească

interacțiunea omenirii cu mediul său în diferențierile sale locale", *geografia fizică* şi geografia politică fiind două părți ale unei singure ştiințe.

Geograful francez *Elisée Reclus* (1830-1905) în opoziție cu determinismul ritterian, consideră că omul este capabil să transforme, în procesul muncii, fața Pământului. *Modul de viață* ("genre de vie") nu mai este o consecință ineluctabilă a forțelor naturii, ci este mai întâi o realitate socială şi trebuie studiat ca atare.

Tot un creator de şcoală, contemporan cu Ratzel dar în opoziție, este *Paul Vidal de la Blache* (1845-1918) considerat pe bună dreptate fondatorul *şcolii franceze de geografie umană*. El îşi expune concepția în lucrarea "Principes de Geographie humaine", publicată postum în 1922, de către Emmanuel de Martonne.

Formația sa de istoric i-a permis să vadă, spre deosebire de Ratzel, raportul intim care există între pamânt, oameni şi istoria lor, că diversitatea umană se reflectă în diversitatea peisajelor aflate în continuă transformare. *Mediul geografic* încetează de a mai fi un element brut al geografiei fizice, el devenind în concepția lui Paul Vidal de la Blache - arată Vasile Cucu (18) - un mediu complex, rezultatul interacțiunilor multiple, unde omul are un rol crescând. Relația om-mediu îmbracă forma "posibilismului" ("natura permite, omul dispune').

În concepția şcolii franceze, geografia este în primul rând ştiința locurilor. Omul nu trebuie studiat pentru el însuşi ci prin aşezările pe care le crează, prin acțiunea pe care o exercită asupra fluviilor, formelor de relief, florei, faunei, asupra întregului echilibru al lumii vii; "prin aceasta omul aparține geografiei" (18).

Diferențierea *lumii în regiuni* ar permite aşadar, în concepția lui Vidal de la Blache, o privire mai de aproape pe un teren bine delimitat a raporturilor dintre condițiile naturale şi faptele sociale.

În *perioada interbelică* ca urmare a primului război mondial au loc importante schimbări în viața politică şi social-economică. S-a dezmembrat Imperiul austro-ungar s-au format o serie de state naționale, Germania şi-a pierdut coloniile iar revoluția din 1917 a dus la formarea primului stat socialist din lume. În plan economic s-a manifestat o perioadă de avânt care a fost însă întreruptă de criza din 1929-1933.

Ştiința îşi continuă trendul ascendent, oferind posibilități noi şi pentru înțelegerea şi interpretarea faptelor geografice, iar tehnica a pus la dispoziție geografilor noi mijloace de investigație, cum a fost aviația şi fotografia aeriană atât de utilă în studiul morfostructurii asezărilor şi organizarea vetrei acestora.

S-a realizat, lărgirea orizontului geografic prin explorarea interiorului Australiei, a bazinului amazonian din America de Sud şi prin studierea sistematică şi mai aprofundată a unor regiuni din diversele continente.

Gândirea geografică s-a canalizat în special pe două direcții: cea a geografiei regionale şi cea a subramurilor speciale. Din cea de-a doua face parte şi Geografia populației şi aşezărilor care s-a bucurat în perioada interbelică de atenția multor geografi. Din şcoala franceză amintim lucrările lui *Jean Brunhes* (1869-1940), *Albert Demangeon* (1872-1940), *Emmanuel de Martonne* (1873-1955), *Pierre Deffontaines* ş.a.

În mod deosebit s-a impus Albert Demangeon, discipol al lui Vidal de la Blache, care defineşte "Geografia umană" prin aproximări succesive: mai întâi ca studiu al raporturilor omului cu mediul natural, apoi al grupărilor omeneşti în raporturile lor cu mediul natural şi, în final, ca studiu al raporturilor grupărilor umane cu mediul geografic. Evidențiază influențele condițiilor naturale fără a neglija, însă, influențele condițiilor sociale, etnice, precum şi rolul desimii populației asupra modului de aşezare.

A. Demangeon se remarcă prin faptul că în studiul grupurilor umane şi raporturilor lor cu mediul fizic, el *renunță de a privi omul doar ca individ*. El pledează pentru un mediu *natural* care poate fi transformal, care primeşte o serie de caractere noi tocmai datorită activității umane, dând ca exemplu cel mai concludent aşezările umane (18).

Ocupându-se de dediniția aşezărilor rurale, Demangeon caută să scoată în evidență cauzele care au dus la varietatea modalităților de adunare a oamenilor analizând atât influența condițiilor naturale cât şi a celor sociale, etnice, a densității populației asupra modului de aşezare.

Emmanuel de Martonne, ocupându-se de tipologia aşezărilor rurale, a deosebit în lucrarea "Europe Centrale" (Paris, 1932), o serie de tipuri şi subtipuri de sate şi anume: sat aglomerat, fără ordine, sat alungit de colonizare forestieră, sat alungit de colonizare în turbării şi poldere, sat vechi alungit, sat rotund, sat în tablă de şah, sat deşirat, sat strâns mediteranean, cătune, locuințe izolate.

Concepția lui *Jean Brunhes* reprezintă o ramură derivată, distinctă a "posibilismului".

Geografia umană practicată de el este considerată etnografică, deoarece insistă asupra instrumentelor efortului uman tot atât cât şi asupra rezultatelor.

În timp ce în Franța, discipolii Vidal de la Blache, mențin şcoala de geografie umană pe linia posibilismului, în Germania geografia este aservită scopurilor agresive prin crearea unui curent geopolitic sprijinit de revista "Zeitschrift für Geopolitik" fondată de generalul german *Karl Haushofer* (1869-1946) în 1924. Prin teoriile elaborate (a spațiului vital, a autarhiei, a rasei superioare ş.a.) acest curent a căutat să motiveze şi să stimuleze politica agresivă nazistă.

Concepții pro şi contra determinismului au existat şi în alte țări cum ar fi S.U.A., Australia ş.a. Din prima categorie fac parte geograful american Ellsworth Huntington (1876-1947), geograful australian Griffith Thomas Taylor (1880-1963) iar din cea de-a doua John Leighly (S.U.A.) care demasca environementalismul ca fiind neştiințific şi Carl Ortwin Sauer (S.U.A. 1889-1975) şi Otto Schlüter (Germania, 1872-1952) care combăteau determinismul, subliniind rolul activ al omului în landşaft.

O atitudine antropocentristă, punând pe prim plan omul şi judecând fapte geografice prin prisma raporturilor lor cu omul, se regăseşte şi în lucrările geografilor americani Richard Hartshorne, John Leighly, R.B. Hall ş.a. Charles Dryer (1850-1987) şi Harlan Barrows, tot de pe poziții antropocentriste, considerau geografia ca pe o "ecologie a omului", recomandând utilizarea terminologiei şi metodologiei preluate de la ecologia vegetală şi animală (21).

Caracterul aplicativ al geografiei din perioada interbelică se regăseşte şi în geografia populației şi aşezărilor prin utilizarea de către *Dudley Stamp* (1898-1966) în Anglia a fotografiilor aeriene pentru planificare urbană şi regională.

Perioada postbelică aduce importante schimbări în domeniile politic, social, economic şi ştiințific. Astfel are loc destrămarea sistemului colonial şi închegarea unui alt sistem de altă natură şi anume sistemul socialist.

Industrializarea se accentuează, făcând să crească rolul materiilor prime energetice şi mai ales a petrolului în economie.

Are loc revoluția tehnico-ştiințifică, însoțită de un intens proces de matematizare a ştiinței inclusiv a celor sociale şi naturale.

Geografia a beneficiat din plin în urma acestor transformări utilizând tehnici noi de cercetare, cum ar fi teledetecția sau aparatul matematic care să-i permită pe baza unor modele abstracte o mai bună cunoaştere a fenomenelor studiate.

Mai mult chiar atât în timpul cât şi după război, geografia a fost implicată în rezolvarea unor probleme legate de necesitățile stării de beligeranță sau necesități practice postbelice.

În condițiile date se intensifică preocupările privind studiul populației şi aşezărilor, devin tot mai unitare din punct de vedere filozofic şi se diversifică în plan metodologic.

De reținut că numărul lucrărilor de geografie umană creşte, de o distinctă considerație, în aprofundarea extinderea şi diversificarea concepțiilor de geografie umană fiind contribuțiile lui Max Sorre, Max Derruau, Paul Claval, Pierre Géorge, George Chabot, Jaqueline Bejeau-Garnier, Daniel Noin din şcoala franceză, Stainthorpe Dervent

Whittlesey, Richard Hartshorne din şcoala americană, Hans Carol geograf elvețian, Willian Olsson, geograf suedez, Hans Bobek geograf austriac, Erich Obst, Gabriele Schwartz din şcoala germană.

Orientarea antropocentristă continuă să se manifeste în cadrul unor şcoli de geografie umană ai căror reprezentanți acordă omului rol polarizator în studiile geografice. Astfel geograful francez M. Le. Lannou arăta în “La géographie humaine" (Paris, 1948) că “oricât de pasionant ar fi să păstrezi misterul construcțiilor naturii, acest joc nu este util dacă spiritul geografiei umane, al geografiei, pe scurt, renunță a-l conduce". În acelaşi spirit geograful american Richard Hartshorne scria în “Perspective on the Nature of Geography” (Chicago, 1959) că “geografia este acea disciplină care caută să descrie şi să interpreteze caracterul variabil, de la un loc la altul, al pământului ca lume a omului”.

Alți geografi precum Stanislaw Leszezycki (Polonia), Vintilă Mihăilescu (România) sau Alexandronici Vsevolod Anucin (Rusia), fără a pune omul pe prim plan, susțin caracterul unitar al relațiilor dintre societate şi natură, ambele formând un tot integral, ce trebuie studiat de o geografie unică. De aici va apare un nou gen de studii de geografie umană, cunoscute sub numele de “ecologie umană" ai cărei autori au în vedere probleme ale degradării mediului înconjurător ca urmare a dezvoltării explozive urbane şi industriale.

Concepția ecologistă se regăseşte în lucrările lui Max Sorre, “Les fondements de la géographie humaine" (1943-1952) care se distinge prin studiul socio-ecologic: echilibru biologic şi social economic, sau Max Derruiau “Précis de Géographie Humaine" (1961) şi ,,Nouveau Précis de Géographie Humaine" (1969).

O altă trăsătură ce caracterizează diversitatea geografiei umane postbelice este tendința impusă de Vidal de la Blache în şcoala franceză şi continuată de aceasta a Geografiei istorice, unde se pune accent pe rolul analizei istorice în explicarea fenomenelor de geografie a populației şi aşezărilor umane.

Tratarea fenomenelor geografice se face atât într-un sens general, teoretic, prin inserarea lor în totalitatea spațiului terestru, respectiv o viziune geografică globală - geografia generală, cât şi într-un sens concret sau regional (zonal, local etc.) - geografia regională. În domeniul geografiei umane preocupările se diferențiază puternic. Tratarea regională a fenomenelor de geografie a populației şi aşezărilor umane cucereşte teren în multe şcoli geografice, conturate la începutul secolului a XX-lea. Aceasta a condus la apariția şi utilizarea unor concepte şi termeni noi.

Astfel de noțiuni chiar dacă într-o măsură mai redusă au fost folosite şi anterior acum au o utilizare frecventă creând chiar direcții de cercetare. Geograful german Siegfried Pasarge (1867-1958) foloseşte noțiunea de *kulturalandeshaft* iar Max Sorre pe cea de *peisaje umane*, în sensul de *peisaje culturale* sau *Camille Vallauxe*, Geografie socială.

Studiile clasice de geografie socială abordează comunitățile umane luate în ansamblu încercând să demonstreze modul de organizare a raporturilor om-mediu, să descrie *modurile de viață*. În Anglia, Dudley Stamp utilizează termenul de *geografie socială* într-un sens apropiat celui de *geografie culturală* în S.U.A.

Printre adepții geografiei sociale se numără şi geograful francez Pierre George arătând că aceasta este foarte apropiată de geografia umană cu precizarea că prima insistă asupra diversității raporturilor de producție şi a raporturilor sociale care rezultă în fiecare mediu geografic.

Diversitatea preocupărilor de geografie umană în perioada postbelică constă nu numai în modul diferit de abordare a problemelor şi anume istoric, social, regional etc. ci şi a aspectelor pe care le ridică populația şi habitatul.

Studiile consacrate habitatului uman (rural şi urban) se intensifică în această perioadă deşi unele dintre ele apar încă din perioada interbelică când se abordează de exemplu aspecte privind *definiția funcțiilor oraşului*. Aceasta a condus la studiul ansamblurilor urbane, degajându-se apoi noțiunea de rețea de oraşe.

Walter Christaller (1893-1969), elaborează în 1933 teoria ,,locului central" pe baza principiilor *distribuirii şi ierarhizării oraşelor* în general şi în raport cu hinterlandurile lor (ca arii de servicii), în particular.

Datorită preocupărilor privind utilizarea metodelor şi analizelor cantitative, creşte gradul de conceptualizare iar geografia populației şi aşezărilor devine o ştiință din ce în ce mai precisă şi mai exactă.

Geografia urbană a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă, multe studii sunt legate de tipologia oraşelor. Dacă mai ales la început acestea considerau ca principal factor poziția geografică, ulterior geografi precum Chauncy D. Harris în S.U.A., George Chabot în Franța şi N.N.Baranschi în Uniunea Sovietică, acordă o antenție deosebită funcțiilor oraşelor şi clasificării lor.

2.2. Preocupări pe plan național

Analiza evoluției preocupărilor româneşti privind studiul geografic al populației şi aşezărilor umane nu poate fi efectuată decât ca şi pe plan mondial în contextul general de evoluție al societății în ansamblu şi al ştiinței în particular. Geografia umană din România a evoluat de asemenea în legătură cu cea europeană, cunoscând, în linii mari, aceleaşi etape, dar de preocupări cu caracter geografic se poate vorbi abia din evul mediu târziu.

În *evul mediu* găsim informații despre oamenii satelor şi oraşelor țării noastre, în numeroase lucrări, care aparțin unor savanți, cărturari străini şi autohtoni. Desigur lucrările acestora erau mai mult descrieri geografice, ale teritoriilor în care au trăit sau au călătorit. Informațiile, de altfel importante, pe care le conțineau aceste descrieri nu reprezentau un ansamblu sistematic de cunoştințe sau fenomene cauzal explicate.

O primă lucrare în acest sens este “Rudimentorum cosmographiae libri duo” din 1530 a lui Johannes Honterus, (1498-1549), cărturar enciclopedist din Braşov, care va mai publica în 1532 la Basel şi o hartă a Transilvaniei, “Chorographia Transilvaniae”, care au contribuit la răspândirea de informații despre pământul şi oamenii de la Dunărea de Jos.

Georgius de Reichersdorffer, funcționar la curtea Ungariei şi contemporan cu Honterus, publică în 1541 la Viena lucrarea “Moldoviae, quae olim Daciae pars Chorographia” ce cuprinde informații despre Moldova culese în cele două vizite efectuate în această provincie în timpul domniei lui Petru Rareş.

Tot din secolul al XVI-lea amintim pe *Ioan Hortilius, Giovani Antonio Magini, Johane Tröster, Iacob Bongars, Laurențiu Toppeltin*, în lucrările cărora întâlnim ample referiri privitor la țara noastră.

Iacob Bongars în lucrarea “Reise durch Siebenburgen”(1585) descrie pe scurt localitățile pe care le vizitează, într-o călătorie prin Transilvania şi Țara Românească oferind un prețios material documentar geografic.

Laurențiu Toppeltin înfățişează aspecte etnografice din istoria şi geografia Transilvaniei referitoare la limba, portul, datinile şi obiceiurile locuitorilor în ,,Origines et occasus Transilvanorum....." (1667), lucrare cu caracter atât istoric cât şi geografic.

Foarte multe aspecte de geografia populației şi aşezărilor întâlnim în operele unor vestiți călători şi cărturari români ai vremii. Amintim pe *Nicolae Milescu-Spătaru* (1636-1708) care în călătoriile sale adună importante însemnări despre aşezările omeneşti, triburile cu obiceiurile, cu ocupațiile şi cu felul lor de a fi, de a se îmbrăca pe care le descrie în lucrări precum “Atlasul Chinei”, “Harta Asiei de NE”, “Descrierea Chinei”, “Itinerar Siberian". De remarcat faptul că autorul foloseşte în descrierile sale elemente de comparație (între aspectele geografice din țară şi cele întâlnite în călătorii) şi încercări de explicare cauzală.

Un alt cărturar, istoricul şi geograful Constantin Cantacuzino (1650-1716) elaborează în 1700, la Padova, prima hartă a Țării Româneşti cu date orografice, umane şi economice: bogățiile minerale, pădurile, viile, satele şi oraşele.

Pentru secolul al XVIII-lea amintim pe *Ştefan Lakatoş* şi *Francisc Fasching*, care primul alcătuieşte cea dintâi monografie geografică a Ardealului (1702) iar al doilea, în "Noua Dacia...." (1743-1744) vorbeşte de teritoriul, neamurile şi apele Transilvaniei, prezentând o statistică a localităților şi o descriere a oraşelor principale.

Personalitate culturală proeminentă a epocii sale, domnitorul enciclopedist *Dimitrie Cantemir* (1673-1723) scrie în 1716 monumentala "Descriptio antiquus et holdierni status Moldaviae", lucrare întregită în acelaşi an de o remarcabilă hartă, cu un valoros conținut geografic, intitulată "Principatus Moldaviae nova accurata" ce va fi tipărită la Amsterdam în 1737.

Lucrarea cuprinde:

- partea geografică: nume, aşezări, margini, clima, apele, județele, târgurile, munții, minele, câmpiile, pădurile, animalele sălbatice şi domestice;
- partea politică: statul, boierii, armata, legile, veniturile, tributurile, locuitorii, obiceiurile.

Elementele specifice de geografia populației şi aşezărilor întâlnite în lucrare se referă la județe, aşezările, locuitorii şi obiceiurile lor, toponimia, evoluția şi ierarhia aşezărilor urbane (chiar dacă este făcută în raport de funcția administrativă, independent de categoria de târg sau târguşor).

Problemele de geografia populației şi asezărilor, expuse în lucrare sunt redactate de autor cu multă maturitate, ele cuprinzând elemente avansate față de nivelul de interpretare geografică al epocii.

"Descripto Moldaviae" este o exemplară monografie geografică, istorică, economică, etnografică şi sociologică, rămasă cea mai bogată sursă de informare despre Moldova până la începutul veacului al XIX-lea.

Prin text şi hartă, Dimitrie Cantemir reuşeşte să completeze lucrările autohtone şi să prezinte o imagine ştiințifică a Moldovei.

Operele acestor învățați ai evului mediu, în care aspectele social-economice din țările române ocupă poziții prioritare, constituie începutul literaturii noastre geografice, iar autorii lor precursori geografiei moderne româneşti.

Deşi concepția lor era preponderent descriptivistă lucrările lor sunt foarte valoroase şi în concordanță cu nivelul mondial al geografiei timpului lor.

Etapa individualizării geografiei românesti moderne corespunde aproximativ secolului al XIX-lea.

Sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea se caracterizează prin puternice frământări cu caracter social, ce culminează cu revoluția condusă de Tudor Vladimirescu (1821), care va marca începutul istoriei moderne a României. Este perioada ce aduce cu sine apariția şi afirmarea geografiei ca obiect independent de învățământ, ilustrată acum sau în deceniile următoare de manuale întocmite de înaintaşi ai învățământului geografic românesc ca *Amfilohie Hotiniul* în Moldova, *Iosif Genilie* în Țara Românească şi *Ion Rus* în Transilvania ale căror lucrări şi manuale, prin conținutul lor relevă cu prioritate orientarea social-economică abundentă în informații statistice şi economice.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au mai elaborat şi alte manuale de geografie de către: *Dimitrie Daniil Philippide* ("Geografia României", Lipsca, 1816), în care dă pentru prima dată acestui teritoriu numele de România "pentru locul întâi pe cale-l țin românii, atât prin vechimea, cât şi prin numărul lor" (62); *Gheorghe Asachi* în Moldova, în 1835; *Barbu Tâmpianu* în Țara Românească, în 1840; August Treboniu Laurian ("Geografia veche a Daciei"; Viena, 1854); *Ion Micu Moldovan* "Geografia Ardealului, Blaj,

1861, în care scoate în evidență vechimea şi continuitatea poporului român; *Gavril Pop* “Geografia Banatului’, 1864, prima lucrare românească de acest gen referitoare la Banat.

Primul manual de geografie este atribuit lui Amfilohie episcop de Hotin, care pune în circulație mai întâi un manuscris (1770), iar în 1795 se tipăreşte, la Iaşi, “De obşte geografie...”. Ion Rus tipăreşte la Blaj în 1842 manualul de geografie “Icoana Pământului”. Urmează desigur şi alte manuale mai mult sau mai puțin originale, iar profesorii de geografie aveau să fie formați la Facultatea de Litere în cadrul cursurilor de istorie ale profesorului Ion Maiorescu.

Condiționările istorice de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea au influențat apariția şi a unor lucrări de mare sinteză istorică şi geografică cum sunt Istoria Țării Româneşti (Viena-1806), Geografia României (Leipzig - 1816), a lui Dimitrie Philipide, Istoria Vechii Dacii (Viena 1818-1819) de Dionisie Fotino, care redau ample prezentări unitare ale pământului românesc cu elemente revelatoare asupra fundamentelor sociale şi economice ale poporului român.

Apariția şi dezvoltarea capitalismului, ce caracterizează începuturile istoriei moderne a României, conduce la dezvoltarea industriei, la o desfăşurare mai largă a activităților economice şi comerciale şi implicit, la realizarea unor reforme democratice ce corespundeau cerințelor obiective ale dezvoltării societății noastre.

Aceste condiții, în care se aflau Țările Române în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ridicau o serie de probleme în organizarea agriculturii, industriei şi comerțului ce vor genera totodată o întreagă literatură economică în care putem întâlni evidente elemente de geografie umană dar mai ales economică.

Lucrările care s-au publicat n-au fost elaborate de geografi însă ele folosesc, în mare parte, metodologia geografică. Pe plan național se conturează un puternic *curent statistico-economic* (48), reprezentat de personalități progresiste.

George Bariţiu publică sistematic, după 1848, date statistice cu privire la populația şi starea social-economică şi politică din Transilvania. În Moldova, *Nicolae Şuţu* (Notion statistiques sur la Moldavie, 1849; Quelques observations statistiques de la Roumanie, 1867) şi *Ion Ionescu de la Brad* (unul din întemeietorii cercetării monografice la noi), iar în Muntenia, *D. Pop Marțian* şi *P.S.Aurelian* au elaborat lucrări de o importanță economică deosebită.

Cei mai mulți reprezentanți ai curentului statistico-economic s-au remarcat totodată prin vederi progresiste în operele lor aflându-se ancorate puternic ideile de unire şi independență, năzuințe înfăptuite în 1859, 1877 şi 1918.

Şcolile geografice apusene au început o nouă etapă de dezvoltare prin orientarea modernă, inițiată de *Al. von Humboldt* şi K. *Ritter* în Germania, *Paul Vidal de la Blache* în Franța, la mijlocul secolului al XIX-lea. Influenta curentului modern se înregistrează cu oarecare întârziere în geografia românească.

Învățământul geografic este stimulat prin măsurile de organizare a învățământului, în general. Astfel, geografia devine disciplină obligatorie în şcoli, prin programa din 1864 şi disciplină obligatorie de studiu în liceu în 1897, în lumina rezoluției Congresului Internațional de la Berna.

Geografia era predată şi în învățământul universitar ca o disciplină auxiliară istoriei (*I. Maiorescu, Al. Odobescu*). În 1864 a fost transferat de la Iaşi la Bucureşti profesorul *Nestor V.A. Urechia*, la catedra de istorie rămasă vacantă prin decesul lui Ion Maiorescu. Dintre lucrările sale în domeniul geografiei, menționăm ,,Patria română" (1868), lucrare etnografică şi de geografie istorică.

Tot în vremea când geografia era o anexă a istoriei, menționăm pe *Alexandru Odobescu*, inițiatorul geografiei ştiințifice româneşti. Dintre lucrările sale cu conținut geografic amintim: “Vederi de la Buzău”, “Notice sur la Roumanie principalement au point de vue de l'économie rurale, industrielle et comerciale, avec une carte de la Principaute de Roumanie” (Paris, 1867).

Ca o concretizare a noilor structuri sociale şi economice ale României din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se va înfiinţa, în 1875, *Societatea Română de Geografie*, una dintre primele instituţii ştiinţifice create în ţara noastră şi între primele societăţi geografice din lume, care avea să influenţeze hotărâtor începuturile şi dezvoltarea geografiei ştiinţifice moderne româneşti.

Chemată să slujească noua bază economică în formare a ţării, Societatea Română de Geografie şi-a propus de la început să-şi orienteze activitatea primordială spre cunoşterea geografică a ţării, deşi pentru aceasta trebuiau definite limitele ei de preocupare, incluzându-i-se atunci multe domenii, care de fapt aparţin ştiinţelor naturale, geologiei, istoriei etc. În plus, din cauza numărului redus de geografi un rol important în activitatea iniţială a Societăţii de geografie a revenit istoricilor (*V.A.Urechia, Gr. Tocilescu, Ionescu Gion*), geologilor (*Gregoriu Ştefănescu, Matei Drăghiceanu, Sabba Ştefănescu*), precum şi altor specialişti (*Ştefan Hepites* etc.), care, cu toate meritele avute, au dat geografiei un caracter *enciclopedist*.

Făceau parte totodată din societate foarte mulţi proprietari, oameni politici, militari. N-au lipsit însă preocupările care vor contura spe sfârşitul secolului al XIX-lea direcţiile fundamentale de cercetare geografică între care şi geografia umană.

Societatea a desfăşurat o activitate intensă, în care se remarcă publicarea anuală a unui buletin (ce cuprinde numeroase studii cu privire la populaţia şi aşezările din ţara noastră) a 32 de dicţionare geografice pe judeţe şi a “Marelui dicţionar geografic al României”.

Continuă şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, chiar în preajma înfiinţării Societăţii de geografie, să apară lucrări de mare sinteză istorică şi geografică cum sunt “Terra Nostra” (P.S.Aurelian, 1875), “La Roumanie economique d'apres les données les plus recentes” (*M.G.Obedenaru*, Paris, 1876), “Dicţionarul topografic şi statistic al României” (*Dimitrie Frunzescu*, 1872).

Întreaga activitate geografică desfăşurată în decursul secolului al XIX-lea cât mai ales lucrările elaborate au condus la aprecierea că această perioadă a constituit o etapă de formare a premiselor unei *şcoli socio-geografice* (18) româneşti cu valenţe de competitivitate internaţională. Se poate vorbi chiar despre un curent statistico-economic şi nu mai puţin geodemografic (în accepţiunea actuală a noţiunii). Este perioada în care “Geografia umană" îşi încearcă poziţia de sine stătătoare în rândul structurilor geografiei ca ştiinţa în plină formare.

Etapa geografiei contemporane corespunde în linii mari secolului al XX-lea, secol caracterizat prin ample transformări sociale, politice şi economice. Menţionând doar cele două conflagraţii mondiale şi sistemul comunist surprins în cele trei ipostaze ale sale dezvoltare, apogeu şi declin cu tot cortegiul său de consecinţe puntem realiza profundele mutaţii produse în societatea umană într-o perioadă extrem de scurtă.

Nici ştiinţa nu a rămas mai prejos cunoscând o mare diversificare şi specializare accentuată a reuşit să pătrundă taine şi să obţină rezultate ce până nu demult erau de domeniul ficţiunii.

Geografia se situează şi ea pe această curbă ascendentă, un moment foarte important fiind autonomia universitară obţinută de aceasta prin înfiinţarea catedrelor de geografie la cele trei universităţi, care au fost încredinţate unor geografi cu pregătire superioară: *Simion Mehedinţi*, în 1900 la Bucureşti, *Ştefan Popescu*, în 1904 la Iaşi si *George Vâlsan*, în 1919 la Cluj.

Geografia populaţiei şi aşezărilor, una dintre cele mai reprezentative direcţii ale geografiei româneşti din prima jumătate a secolului XX, conturată de *Simion Mehedinţi*, s-a dezvoltat sub influenta şcolii franceze de geografie umană, atât în ce priveşte problematica urmărită, cât şi sub aspectul metodologiei aplicate în lucrările de geografie regională. O influenţă majoră în acest sens au avut-o lucrările lui Emmanuel de Martonne:

“La Valachie”, “Recherches sur la distribution géographique de la population en Roumaine” (1902), “Harta etnografică şi a densității populației în România” (1920) ş.a.

La începutul secolului al XX, pentru prima oară în geografia mondială, se afirmă şi se explică în acelaşi timp un concept de geografie socială elaborat de Nestor V.A. Urechea.

În lucrarea ,,Un proiect de geografie socială a României" (1902) N.V.A. Urechea, după ce afirmă că Pământul trebuie studiat în raporturile sale cu omul, cu un sens mai larg decât cel de geografie economică: “Căutând spre mai înalte învățături, geografia socială a României, va trebui să-şi dea seama de raporturile permanente care leagă locul fizic cu locuitorii, va cerceta înrăurirea pe care o are acest loc asupra locuitorilor viețuind în el studiind fenomenul muncii, al proprietății, al familiei în felul său de existență etc. va cerceta nu numai cadrul (geografic) dar şi ființele care se mişcă în acest cadru (ştiință socială), va tinde la studiul social al României din diferite regiuni ale țării, pentru ca în cele din urmă să caute a explica țara întreagă în diferitele sale manifestațiuni”.

Referindu-se la unele manuale de geografie ale vremii, care reprezentau “un morman de fapte fără rost”, Nestor V.A. Urechea atrage atenția asupra faptului că atunci când, împreunând geografia cu ştiința socială, vrea să se facă operă de geografie socială, fața chestiunii se schimbă. Fără doar şi poate trebuie să ai o normă, trebuie să adepți o ordine în seria faptelor studiate, să lucrezi cu metodă. Această metodă, această ordine, ordinea naturală după care se leagă unele cu altele faptele sociale, este dată de “ştiința socială”.

Cea mai impunătoare figură a geografiei moderne româneşti este savantul *Simion Mehedinți*, creatorul şcolii noastre geografice, a cărui activitate multiplă şi personalitate marcantă va impulsiona toate direcțiile de cercetare ale geografiei româneşti.

Perioada cristalizării geografiei ştiințifice româneşti (21) ce corespunde în timp perioadei antebelice, este strâns legată de începuturile activității ştiințifice a lui *Simion Mehedinți* în concepția căruia geografia este o ştiință de sine stătătoare cu un obiect de cercetare bine definit şi cu o metodologie clară.

Deşi Simion Mehedinți păstrează în lucrările sale o serie de influențe ale antropogeografiei (inspirate îndeosebi de la Ratzel), el se remarcă prin indicații metodologice valoroase asupra studierii aşezărilor după categoriile geografice.

Referitor la locul omului în cadrul mediului geografic *Simion Mehedinți* considera că acesta este ,,unul din agenții cei mai activi în modificarea raportului sferelor şi unul din factorii geografici de căpetenie" (“Cursul de Antropogeografie din 1909-1910). În acest mod el se îndepărtează atât de Ritter, care direcționa geografia spre studiul unei singure probleme, relația dintre om şi mediul planetar, cât şi de cei care încercau să-l înlăture pe om cu totul din geografie (de exemplu Gerland în “Beiträge zur Geophysik”, Stutgart, 1887).

În manualul de geografie destinat învățământului secundar (clasa a VI-a) din anul 1924, Simion Mehedinți sublinia că “Antropogeografia” sau “Geografia omului” “este ramura geografiei care cercetează legăturile dintre om şi pământ (adică influența planetei asupra omului şi reacția omului asupra planetei)”.

Dezvoltarea geografiei moderne româneşti din perioada antebelică se caractetizează prin orientarea prioritară acordată problemelor de geografie umană sau de antropogeografie, cum era denumită atunci, într-o perioadă când geografia mondială se afla încă în căutarea obiectului şi metodei specifice.

Fundamentarea teoretică şi metodologică a orientării antropogeografiece se datorează lui *Simion Mehedinți*, care, încă, din primele sale lucrări cum au fost cele privind geografia comparată după *K. Ritter* şi *O. Peschel* (1901), stepa românească din punct de vedere antropogeografic (1904), obiectul şi sarcinile antropogeografiei (1904), ca şi prin orientarea Seminarului de geografie, se dovedeşte preocupat, în primul rând, de problemele geografiei populației şi geografiei economice. Au urmat şi alte lucrări care întăresc aceeaşi preocupare ca: locul omului în geografie (1909), aplicările

antropogeografiei în enografici şi istorici (1910), aşezarea României în sud-estul continentului european din punct de vedere geografic şi etnografic (1916) etc.

Discipolii lui *Simion Mehedinți* au continuat şi dezvoltat concepțiile sale. Astfel, *Al. Demetrescu - Aldem* publică lucrări de înaltă ținută ştiințifică de geografie rurală ("Satul, ocina şi ocinenii ei", 1905) sau privind răspândirea populației în Moldova (1909) sau rolul României în tranzitul sud-est european (1912). *George Vâlsan* publică un studiu remarcabil privind etapele populării Țării Româneşti (1912), *Vintilă Mihăilescu*, prin studiul asupra unor oraşe (Bucureşti, 1915, Oltenița, 1921), devine promotor al dezvoltării geografiei urbane.

În *perioada interbelică* după desfăşurarea făuririi statului național unitar român, câmpul de investigație ştiințific specific geografiei umane se diversifică, geografii români îmbrățişează un cerc larg de probleme cum sunt cele de geografie istorică, geopolitică, etnografie, aspecte demografice, geografia aşezărilor, geografiei regională etc.

Noile generații de geografi se ocupă cu prioritate de clarificarea, cu argumente geografice, a unor importante probleme legate de semnificațiile geografice şi istorice ale răspândirii populației de specificul vetrelor etnoculturale, de originea şi continuitatea poporului român în spațiul carpato-danubiano-pontic, de relațiile lui cu naționalitățile conlocuitoare, probleme de bază în fundamentarea metodologiei geografiei umane contemporane.

În această perioadă considerată şi perioada consolidării geografiei ştiințifice româneşti (21) lucrările cu profil de populație sau asezări iau o amploare deosebită. Volumul şi orientarea lucrărilor atât în perioada interbelică cât şi în cea postbelică nu mai permit o tratare fragmentată pe personalități geografice.

În vederea sintetizării bibliografiei din această perioadă şi până în zilele noastre, precum şi pentru a evita unele repetări vom proceda doar la prezentarea marilor probleme, la lămurirea cărora geografii români au adus contribuții valoroase.

O serie de probleme privind *formarea poporului român popularea şi răspândirea teritorială a populație* au fost elaborate, pe lângă istorici, demografi, sociologi, evident şi de geografi, precum: *Simion Mehedinți* ("Premise etnografice la istoria românilor", 1922; "Vechimea poporului român şi legătura cu elementele alogene", 1925; "Dacia pontică şi Dacia carpatică. Observări antropogeografice", 1928), *Constantin Brătescu* ("Dacia şi Moesia după Ptolemeu", 1923), *George Vâlsan* ("Leagănul poporului român", 1928; "O fază în popularea Țării Româneşti", 1912), *Ion Conea* ("Țara Loviştei - Studiu de geografie istorică", 1934; "Cercetări geografice în istoria românilor", 1938) ş.a.

Numeroase lucrări din perioada interbelică se bazau pe istorie şi etnografie. În acest sens amintim lucrarea lui *Emmanuel de Martonne* "Harta etnografică şi a densităților României" (1920) sau *Romulus Vuia* "Țara Hațegului şi Regiunea Pădurenilor. Studiu antropogeografic şi etnografic" (1926). De asemenea *Al. Dimitrescu Aldem* (1909), *George Vâlsan* (1920), *Laurean Someşan* (1935), *Mara Popp* (1940), *Vintilă Mihăilescu* (1941), *Tiberiu Morariu* (1942) ş.a. întocmesc hărți etnice ale țării, urmăresc deplasările de transhumanță ale populației, repartiția teritorială a acesteia pe baza primului recensământ general din anul 1930, culminând cu luările de poziție față de hotărârile Dictatului de la Viena (1940). Un loc deosebit ocupă *Ion Conea*, autor a numeroase lucrări de geografie istorică, toponimie etc., care îşi expune concepția în lucrarea "Prin geografia umană la o nouă concepție a geografiei istorice" (1938).

Problemele de geografia aşezărilor umane, tratate în lucrări specifice sau în cadrul celor de geografie regională, au preocupat un număr însemnat de geografi şi nu numai din această perioadă. Astfel, Vintilă Mihăilescu, ca răspuns la ancheta internațională inițiată de *A. Demangeon*, realizează o primă tipologie a satelor din România după morfostructură (1927, 1935), preluată şi aplicată de alți geografi în diferite regiuni ale țării, astfel: *Romulus Vuia* în Țara Hațegului şi regiunea Pădurenilor (1926), Nicolae Orghidan în Țara Bârsei (1927, 1929), Ion Conea în Depresiunea Subcarpatică a Olteniei (1932) şi

în Țara Loviştei (1935), Ştefan Minciulea în Câmpia Tisei (1932, 1938), N. Lupu în Bazinul Dărmăneştilor (1933), N.Al. Rădulescu în Vrancea (1937), Victor Tufescu în zona Dealu Mare-Hârlău (1938), Lucia Apolzan în Munții Apuseni (1943).

Primele aspecte de metodologia cercetării geografice a aşezărilor urbane, în care accentul este pus pe studiul poziției oraşelor în raport cu formele de relief, cu rețeaua hidrografică etc., sunt abordate tot de *Vintilă Mihăilescu*, după studiul asupra oraşului Bucureşti (1915), în studiile efectuate asupra altor oraşe (Călăraşi, Oltenița, 1922). Contribuții Insemnate la analiza rețelelor urbane regionale a adus Victor Tufescu (1934, 1938, 1945), iar în evidențierea zonelor de aprovizionare a oraşelor *N. Al. Rădulescu* (1945).

Primele începuturi ale perioadei postbelice, marchează o negare aproape totală a conceptelor de geografie umană datorită impactului pe care îl are doctrina comunistă a sistemului proaspăt instalat. O mare parte dintre geografi trec repede în activități specifice geografiei fizice, alții deşi au fost susținători ai geografiei umane, se consacră geografiei economice, sau încearcă "un echilibru" între geografia fizică şi economică.

Urmează o perioadă de clarificare, când situația se "stabilizează" datorită Congrasului Uniunii Internaționale de Geografie de la Stockholm, din 1960, unde se afirmă clar problematica fundamentală a geografiei umane, prin înființarea Comisiei de Geografia Populației. Prin argumente ale cerințelor adaptării la practica avansată din lume, se organizează, în perioada următoare, şi în cadrul Societății de Geografie din România, "Subcomisia Națională de Geografie a Populației şi Aşezărilor Umane" afiliată la U.S.G.

În continuare au loc importante dezbateri teoretico-metodologice privind unitatea dintre ramurile geografiei fizice şi cele ale geografiei umane şi economice, ca de exemplu, cea organizată în 1965 de Ministerul Învățământului care a contribuit la clarificarea metodologică ce a impus o viziune integratoare asupra obiectului de studiu al geografiei, a cărui structură este organizată sistematic.

Tot în anul 1965 s-a reuşit, de asemenea, introducerea în planul de învățământ universitar al cursului fundamental de "Geografia populației şi aşezărilor umane" alături de alte cursuri de geografie economică, favorizând astfel tipărirea de cursuri, caiete metodice şi îndrumare de cercetare ştiințifică de o valoare incontestabilă în promovarea conceptelor fundamentale ale geografiei umane.

Dacă geografia economică va rămâne în continuare aservită ideologiei comuniste, neputând ieşi din canoanele acesteia, geografia umană reuşeşte în bună măsură să evite "directivele" şi să prezinte o serie de rezultate ale cercetărilor conform realității din teren.

Mai mult decât atât geografia umană îşi îmbunătățeşte metodologia de cercetare prin utilizarea modelării matematice în geografia populației şi aşezărilor (V. Nimigeanu, 1971; Ion Iordan, 1974; Floarea Bordânc, 1980; Ioan Ianoş, 1981; Vasile Surdu, 1982).

Cercetările din domeniul geografiei aşezărilor umane devin deosebit de valoroase prin felul cum au reuşit să rezolve unele probleme, destul de dificile, mai ales de ordin teoretic şi metodologic. Astfel, spre deosebire de clasificările anterioare, al căror criteriu principal era structura aşezărilor, în noua clasificare criteriul principal îl constituie funcția economică, ea determinând diferite tipuri de aşezări urbane sau rurale (Vintilă Mihăilescu, Constantin Herbst, Ion Băcănaru, 1961, 1964; Ion Şandru, Vasile Cucu, Pompiliu Poghirc, 1961). Se realizează prima sinteză a oraşelor României (Vasile Cucu, 1970), urmată de lucrări de geografie urbană cu profil regional (Alexandru Ungureanu, 1980), sinteze asupra unor grupări urbane (Dimitrie Oancea, 1973), hărți de profil (*Rețeaua urbană* din Atlas R.S. România, 1976 etc.).

În evoluția ascendentă a lucrărilor de geografie urbană, preocupările de analiză şi sinteză vizează gradul de urbanizare a județelor, creşterea şi repartiția oraşelor țării (Constantin Herbst, 1958; Atena Rădoi, 1960; Ioan Popovici, 1975), rolul social economic al oraşelor mici (Petre Deică, 1971; Ioan Ianoş, 1982), procesul de urbanizare (Vasile Cucu, 1967), de formare a grupărilor urbane şi sistemelor teritoriale de oraşe (Ion Şandru,

Vasile Cucu, 1963; Petre Deică, Ioana Ştefănescu, Niculina Baranovsky, 1976; Eugen Molnar, Maria Mihail, Aurel Maier, 1976; Ludmila Panaite, Nicolae Caloianu, Maria Chiţu, 1981 etc.), zonele periurbane (Ludmila Panaite, Nicolae Caloianu, 1967; Ion Iordan, 1973), sistematizarea urbană şi rurală (Ion Şandru, 1967; Vasile Cucu, 1970, 1977; Melinda Cândea, George Erdeli, 1981), structura urbană contemporană (Dragoş Bugă, 1976), aşezările de tip satelit (Ludmila Panaite, Nicolae Caloianu, Gheorghe Dragu, 1964), ierarhizarea social-economică a oraşelor (Vasile Cucu, 1973).

Ca şi în domeniul geografiei urbane şi în cel al *geografiei rurale* s-a ajuns la elaborarea unor lucrări privind *clasificarea funcţională a satelor* fie la nivel naţional (Ion Băcănaru şi colab. 1960) fie la nivel regional: Subcarpaţii dintre Gilort şi Motru (Vasile Cucu, 1963), Delta Dunării (Ion Popovici, 1964), Moldova (M. Apăvăloaie, 1965), Dobrogea (Atena Herbst - Rădoi, 1971), judeţul Prahova (Ion Popovici, Aurora Crângu, Lucreţia Mănescu, 1971), Colinele Tutovei (Pompiliu Poghirc, 1972), Subcarpaţi (Niculina Baranovsky şi colab., 1975) etc.

Studii geografice de ansamblu s-au ocupat şi de alte aspecte ale geografiei aşezărilor rurale, cum sunt: gruparea şi dispersia aşezărilor rurale (Ioana Ştefănescu, Niculina Baranovsky, 1968; Ion Iordan, 1971), distribuţia în altitudine a acestora (Claudiu Giurcăneanu, 1964, 1972), aşezările de altitudine (Tiberiu Morariu, Andrei Bogdan, Maria Mihail, 1968; Ion Conea, Dragoş Bugă, 1969), dezvoltarea industrială a satelor (M. Apăvăloaie şi colab., 1976), urbanizarea satelor (Vasile Cucu, 1972; Ion Vasile, 1973; Constanţa Rusenescu, 1974; Victor Tufescu, 1980), aşezărilor rurale (Eugen Molnar, 1967).

Preocupările de geografia populaţiei au în vedere evoluţia repartiţiei teritoriale şi structura acesteia (Constanţa Rusenescu, Victor Tufescu, 1968; Ion Şandru, Vasile Cucu, Dumitru Chiriac, 1968), specificul mişcării migratorii interne (Gheorghe Iacob, 1961, 1981; Victor Tufescu, 1962, 1974; Ioana Ştefănescu, 1963, 1972; Vasile Cucu, Iulia Pop, Veselina Urucu, 1966; Maria Chiţu, 1967; Gheorghe Dragu 1967; A. Holan, 1967; Veselina Urucu, 1971; Veronica Giosu, 1972; Ion Nicolae, 1973; C. Popescu, 1979), atât la scară naţională, cât mai ales în cadrul diferitelor unităţi teritoriale, unele aspecte de geografie aplicată (Ion Şandru, 1967), la care se adaugă şi hărţi de profil ca cele din Atlas R.S. România (1978).

2.3. Evoluţia concepţiilor geodemografice

Concepţia geodemografică reprezintă felul de a vedea sau ansamblu de păreri de, idei cu privire la populaţie (număr, repartiţie, dinamică, structură) în raport cu celelalte sisteme ale mediului geografic.

Cu studiul populaţiei, aşa după cum am văzut se ocupă un număr însemnat de ramuri ale ştiinţei, deci şi concepţiile am putea spune că sunt diferite de la o ştiinţă la alta, îmbrăcând specificul disciplinei care a emis-o.

Trebuie însă, pentru a elimina confuzia ce s-ar putea crea, făcută deosebirea între termenii de concepţie şi preocupare, care primul are caracter general iar al doilea caracter particular.

Mai mult decât atât concepţia despre ceva anume reuneşte părerile, ideile, modul de a privi lucrurile din mai multe puncte de vedere, în cazul nostru mai multe discipline (ramuri ale ştiinţei).

Tocmai în aceasta constă dificultatea în a face selecţia şi analiza concepţiilor despre populaţie ce au caracterizat societatea în diferitele ei etape de evoluţie în timp şi spaţiu.

O asemenea întreprindere realizează profesorul Vasile Cucu care prezintă (1981,1997) o evoluţie a concepţiilor geodemografice din antichitate şi până astăzi.

Având în vedere importanța şi implicațiile activității umane precum şi interesul manifestat față de acestea fiecare epocă şi-a spus într-un fel sau altul cuvântul față de evoluția fenomenelor geodemografice.

Astfel încă din *antichitate*, cunoaşterea numărului populației izvora din interese de natură materială. Recensămintele efectuate pe la anul 2000 î.e.n. (Egipt, China) aveau caracter fiscal, militar sau mixt, dând o imagine aproximativă despre populația din acele timpuri, favorizând totodată şi apariția primelor doctrine geodemografice.

Sunt cunoscute în acest sens ideile lui *Platon* exprimate în opera sa "Republica", referitoare la necesitatea unei situații demografice echilibrate într-un stat-cetate ideal, în limitele a 50.000-100.000 locuitori sau ale lui *Aristotel* în lucrarea sa "Politica" în care pleda pentru un "echilibru just" al populației.

Iată deci o primă concepție geodemografică referitoare la *echilibrul demografic*, elaborată în antichitate de filozofii greci, care au pornit de la ideea că o populație prea numeroasă ar putea dăuna ordinii publice, cum tot aşa de bine un stat-cetate nu trebuie să ducă lipsă de locuitori, pentru a nu-i slăbi puterea.

La romani, concepțiile erau influențate de cerințele asigurării puterii militare, preconizând deci o populație mai numeroasă. Asemenea opinii au oscilat continuu fiind generate de cerințele unui stat sau altul.

Ulterior, în *evul mediu*, mai ales începând cu secolul al XVI-lea, are loc o diversificare a concepțiilor geodemografice ce pot fi grupate în trei curente aflate pe poziții opuse: populaționist, antipopulaționist şi sedentar.

Concepțiile populaționiste se afirmă mai clar la începuturile secolului al XVI-lea, accentuându-se spre mijlocul secolului al XVIII-lea.

Un prim adept al acestor concepții este *Jean Bodin* (1530-1596) economist şi scriitor, om politic francez, care în cele "şase cărți" ale tratatului său "De la Republique" (1576) îşi susține şi justifică atitudinea populaționistă afirmând că "nu trebuie niciodată să ne fie teamă de prea mulți oameni pentru că nu există nici o bogăție sau forță mai mare decât oamenii".

În acelaşi sens, *William Temple* (1628-1699), cunoscut om de stat englez, consideră că o densitate foarte mare a populației este o garanție a bogăției, deoarece oamenii prelucrează cu atât mai mult resursele naturale cu cât sunt mai numeroşi.

Richard de Cantillon (1680-1734), bancher şi economist irlandez, face o analiză mult mai profundă a problemelor populației decât predecesorii săi, introducând în explicarea dinamicii populației aspectele sociale. El pune *problema optimului de populație*, formulând *primele legi demografice*.

În opinia lui *Chantillon* creşterea populației nu este condiționată de factori sporadici ci de factori economici. Deşi înmulțirea populației este un fenomen demografic cu o condiționare diversă şi complexă pentru Chantillon influența economică este cea care primează. Aşadar creşterea subszistenței condiționează şi determină pe cea a populației ("oamenii se înmulțesc ca şoarecii într-un hambar dacă au mijloace de subzistență nelimitate").

Este o enunțare caracteristică demografilor secolului al XVIII-lea, care erau preocupați mai mult de raporturile dintre factorul subzistență şi populație.

Victor Riquetti Mirabeau (1715-1789), economist, reia problemele demografice în spiritul lui Chantillon. În lucrările sale "L'ami des hommes" şi "Traites sur la population" (1756) el pledează pentru ideea potrivit căreia creşterea subzistenței va influența creşterea populației şi invers, şi că "una şi alta sunt fără limite".

Jean Moheau fondatorul demografiei franceze, prin ideile expuse în lucrarea "Recherches et considerations sur la population de la France" (1778), pledează pentru necesitatea sporirii populației. În comparație cu predecesorii săi el abordează problemele demografice sub toate aspectele esențiale: descrierea, statistică, repartiție geografică,

factorii care determină creşterea populației etc. Acestea constituie aspecte metodologice noi prin care *Moheau* marchează începuturile ştiințifice ale demografiei.

Dezvoltarea capitalismului şi apariția industriei în secolul al XVIII-la au condus la o creştere economică generală şi implicit o creştere a bunăstării populației. În aceste condiții s-a produs o creştere relativ bruscă a numărului de locuitori cunoscută sub numele de "explozie demografică", creştere care la un moment dat nu a mai avut susținere economică iar numărul mare de locuitori fără resurse suficiente de subzistență. La aceasta, se adaugă şi faptul că prin folosirea tot mai mult a uneltelor şi mijloacelor mecanice industriale în locul forței de muncă manuale, a făcut să crească numărul celor rămaşi fără un loc de muncă şi deci fără resurse de existență.

În plan demografic toate acestea au condus la creşterea presiunii demografice şi a ponderii forței de muncă neocupate iar în plan economic şi social la pauperizarea populației.

În aceste condiții din punct de vedere doctrinar încep să apară o serie de *concepții antipopulaționiste* care puneau sărăcia în care trăia marea majoritate a populației pe seama numărului mare de locuitori, deci a suprapopulării. De aici ideea, cu destui adepți (Justus Möser, Johann Brücker, Thomas Robert Malthus), de a frâna procesul de înmulțire a populației, respectiv natalitatea prin diverse mijloace.

Cea mai proeminentă personalitate a curentului antipopulaționist a fost *Thomas Robert Malthus* (1766-1833) care a încercat să explice mizeria, sărăcia prin care trecea poporul englez, prin aşa numitele urmări ale unor legi naturale. Concepțiile lui Malthus se manifestă într-o perioadă de mari frământări sociale în Anglia.

Celebra sa teorie demoeconomică este expusă în lucrarea "Eseu asupra principiului populației", publicată pentru prima dată în anul 1798. Legea populației enunțată de Malthus în această lucrare poate fi formulată într-un mod mai simplu, astfel: populația unei țări se dezvoltă în timp în progresie geometrică (1,2,4,8,16,32,64), iar mijloacele de subzistență cresc doar în progresie aritmetică (1,2,3,4,5,6,7…). Deoarece evoluția populației devansează în timp creşterea mijloacelor de subzistență, populația sărăceşte în mod continuu, deci sărăcia s-ar datora presiunii demografice şi în consecință pentru a restabili echilibrul trebuie acționat pentru frânarea creşterii populației.

Malthus afirmă că populația creşte în progresie geometrică dublându-se după fiecare 25 de ani, în timp ce mijloacele de subzidență, prin cele mai favorabile condiții ale muncii, în nici un caz nu pot să crească mai repede. De aici concluzia că rația alimentară descreşte, iar omenirea în mod firesc este condamnată la foamete.

Malthus greşeşte atunci când generalizează şi absolutizează aşa numitul raport al creşterii aritmetice (resurse alimentare) şi geometrice (populația), atunci când susține că mijloacele de existență rămân în urmă chiar şi în cele mai favorabile condiții. El nu vede legea creşterii populației ca un fenomen specific anumitor timpuri, anumitor condiții social-istorice, considerând că această lege a acționat în toate timpurile, în orice condiții în care a trăit sau continuă să se dezvolte omenirea. De aici desigur decurge, în opinia lui *Malthus*, condamnarea "pe viață" a celor născuți în sărăcie.

Analizele de detaliu şi destul de bogate în profil teritorial, începând cu "nefericiții locuitori ai Țării de Foc", aşezați după afirmațiile lui Malthus "pe treapta cea mai de jos a ființei omeneşti" şi terminând cu statele moderne ale Europei, încearcă să convingă asupra acestui principiu considerat că "aproape nu are nevoie să fie explicat". Practica şi evoluțiile contemporane arată însă că populația este limitată tocmai în regiunile țărilor dezvoltate, adică aproape nelimitată sub aspectul resurselor de subzistență.

În susținerea teoriei sale Malthus avertizează că "dacă un om ar dori să se căsătorească fără perspectiva de a putea întreține o familie, va fi liber să o facă", dar subliniază că "a se căsători totuşi în acest caz, după părerea mea, este un act de-a dreptul imoral.... El trebuie să înțeleagă că legile naturii, care sunt şi legile lui Dumneazeu, l-au condamnat pe el şi pe familia sa la suferință, din cauză că nu a ținut seama de repetatele

lor avertismente". Mai mult, subliniază Malthus "trebuie să ştie că nu are dreptul să ceară de la societate nici cea mai mică bucățică de hrană, decât cea ce poate obține prin munca lui". Afirmând că: "am fost acuzat de a fi propus o lege care să interzică săracilor căsătoria", Malthus recomandă totuşi ca săracii să-şi limiteze numărul copiilor căsătorindu-se mai târziu: "Muncitorii, țăranii săraci n-au decât să aştepte pentru a se căsători, să aibă mijloacele necesare să-şi crească copii". El propagă necesitatea şi justețea unei selecții naturale, care aruncă în neant pe cei "ale căror spirite nu sunt apte de a fi pure şi fericite....". *Malthus* compară viața cu un banchet, afirmând că: "Acel ce soseşte în plus la masă nu-şi găseşte tacâmul pus şi nu mai are de făcut decât să plece în vârful picioarelor; nu are ce căuta în societate, nu va avea ce mânca. Dacă nu pleacă, atunci moartea va exercita această plecare".

Doctrina lui Malthus înțeleasă în sensul necesității reducerii natalității se extinde puternic în secolul al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, îndeosebi în Anglia şi Franța, unde se întreprind diferite măsuri pentru limitarea creşterii populației, pe cale administrativă, recomandându-se "prudență" în relațiile conjugale pentru familiile nevoiaşe.

Efectele practicii malthusianiste se resimt puternic, în scurt timp, într-o serie de țări ale Europei occidentale, natalitatea scăzând vertiginos în Franța, Țările de Jos şi în statele din Peninsula Scandinavică.

Concepțiile antipopulaționiste au avut un ecou considerabil fiind din plin folosite pentru justificarea războaielor, foametei, sărăciei.

Trebuie totuşi remarcat şi faptul pozitiv că Malthus sesizează şi demonstrează un adevăr incontestabil şi anume că dezvoltarea numerică a populației nu este un proces spontan, "în sine", că dimensiunile evoluției demografice trebuie tot timpul raportate la resursele materiale de care dispune omenirea.

În acest sens aprecierile de către contemporani şi de către urmaşi a teoriei populației elaborate de *Malthus* nu s-au făcut întotdeauna cu obiectivitatea necesară, încercându-se cel mai adesea să se folosească frânturi din teoria sa în scopuri politice, de regulă apologetice, iar alteori respingând-o în totalitate ca neştiințifică.

Malthus este unanim recunoscut astăzi ca fiind un deschizător de noi direcții de cercetare în domeniul demografiei şi economiei, având marele merit de a fi introdus o nouă viziune în ştiința populației, potrivit căreia această categorie socială, populația, trebuie privită în toată complexitatea sa, fiind în acelaşi timp, o problemă individuală a oricărei persoane, o problemă familială a oricărui cuplu conjugal, o problemă a fiecărei comunități umane, o preocupare națională, internațională şi universală. Se poate aprecia cu deplin temei că teoria populației elaborată de *Malthus* a stârnit interesul şi atenția atât ale oamenilor de ştiință, cât şi ale unei largi categorii de populație, atât din partea suporterilor, cât şi din partea detractorilor săi.

Spre exemplu concepția lui *Malthus* a fost supusă unor critici vehemente mai ales din partea socialiştilor de la începutul secolului al XIX-lea. Renumitul filozof *Piere-Joseph Proudhon* (1809-1865), şocat de "egoismul şi cruzimea" manifestată de *Malthus*, afirma: "Nu există decât un singur om pe pământ şi acesta este domnul Malthus". *Robert Owen* (1771-1858) menționa de asemenea: "Nu accept să mi se vorbească de suprapopulare atâta timp cât pământul nu va fi cultivat ca o grădină".

După primul război mondial se reanimează concepțiile populaționiste, într-o serie de țări făcându-se intervenții energice din partea statului în favoarea acestora.

Chiar şi după cel de-al doilea război mondial, în acord cu ritmurile înalte ale creşterii numărului populației globului, acestea sunt din ce în ce mai activizate sub diverse nuanțări geodemografice.

Unii specialişti încearcă să acrediteze ideea conform căreia, creşterea accentuată a populației, în special în țările în curs de dezvoltare, datorită scăderii mortalității şi menținerii la un nivel foarte ridicat al fecundității împietează asupra nivelului de trai al populației. Neputând să prevadă în viitor o scădere a fecundității în aceste țări, e posibil o

accentuare şi mai mare a creşterii populației. Astfel, dezvoltarea producției în ritm mai lent ar duce în primul rând la o “criză demografică”, la împiedicarea dezvoltării economice şi sociale a țărilor respective.

Se încearcă astfel acreditarea ideii potrivit căreia planificarea mărimii familiei, este necesară în sensul reducerii fecundității în aceste țări, pentru a se asigura dezvoltarea economico-socială.

Alți specialişti demonstrează că nivelul fecundității depinde de o serie de factori, printre care determinanți sunt cei economico-sociali. Odată cu dezvoltarea economiei țărilor respective, creşterea nivelului de cultură şi civilizație, implicarea mai puternică a femeii în viața socială, politică şi economică, inclusiv în producție, educația sanitară etc., vor asigura o fecunditate corespunzătoare şi în aceste țări.

Astfel, arată Profesorul Vasile Cucu, se conturează două curente geodemografice:

- al echilibrului planic al populației concretizat în planificarea familiei şi limitarea fecundității prin mijloace administrative şi anticoncepționale;
- al optimului tehnologic ce constă în cererea imperioasă de dezvoltare economică, socială şi culturală a fiecărui stat.

Adepții echilibrului planic susțin necesitatea planificării familiale, a populației în general în funcție de resursele de existență, sugerând ideea unui echilibru dirijat între resurse şi populație. Ei îşi argumentează teoria prin aceea că cele două variabile ale ecuației populație-resurse se manifestă diferit în sensul că dacă prima are o evoluție generală continuu ascendentă, cea de-a doua prezintă oscilații atât în spațiu cât şi în timp punând în pericol securitatea alimentară a oamenilor. Aşadar resursele prezintă un grad de instabilitate mult mai ridicat decât populația considerată un sistem aflat într-o stabilitate relativă.

Adepții echilibrului planic sunt de fapt inițiatorii şi susținătorii controlului fertilității umane. S-a încercat chiar în această direcție realizarea modelului unei populații optime pentru un teritoriu delimitat, caracterizat prin anumite condiții economice, sociale şi tehnice.

Susținătorii controlului fertilității umane caută să justifice poziția lor prin faptul că societatea omenească a ajuns la posibilitatea de a controla o mare parte a fenomenelor naturale şi aproape în totalitate procesele şi fenomenele sociale, şi îndeosebi mortalitatea generală. În acest fel, ei consideră firesc controlul populației pentru asigurarea unui echilibru între nivelul fertilității şi mortalității. Aceasta cu atât mai mult cu cât şi mortalitatea s-a redus considerabil prin creşterea nivelului igienico-sanitar, eradicarea unor boli de masă (ciuma, holera, febra tifoidă), sau scăderea gradului de incidență al altora.

Adepții optimului tehnologic apreciază că deşi Pământul este fizic limitat, potențialul resurselor sale este suficient de mare, dacă beneficiează de activitatea creatoare a omului, încât este lipsit de sens să se aplice acum nişte limite arbitrare populației viitoare a planetei. În această accepțiune, reglementarea creşterii numărului populației este o chestiune de atribut național.

Ei consideră că nu limitarea fecundității şi planificarea familiei prin mijloace administrative şi anticoncepționale este perspectiva populației în acest moment, ci dezvoltarea industrială şi agrară a regiunilor respective, în condițiile unei independențe reale - politice şi economice.

3. TEORIE ŞI METODOLOGIE ÎN STUDIUL POPULAȚIEI ŞI AŞEZĂRILOR

3.1. Populația ca sistem. Noțiuni utilizate.

Populația (umană) reprezintă o colectivitate formată din persoane, care trăiesc într-o anumită perioadă de timp şi într-un teritoriu bine delimitat. Principalele caracteristici ce definesc populația sunt: numărul, repartiția şi structura.

În funcție de dimensiunea teritoriului de referință se disting: populația unei localități (sat, oraş), populația unei unități administrative din interiorul unei țări (comună, raion, județ, district, regiune provincie etc.), populația unei țări (populația națională), populația unei regiuni a lumii (mai multe țări), populația continentelor, populația mondială.

Înainte de a fi cercetată ştiințific o colectivitate umană trebuie să fie riguros definită, şi corect delimitată în spațiu şi timp atât din punct de vedere cantitativ cât şi calitativ.

Totalitatea persoanelor care fac parte dintr-o anumită populație (colectivitate) formează numărul, volumul, dimensiunea sau efectivul populației. În mod obişnuit, acesta se obține prin înregistrare şi totalizare a persoanelor care o compun la un moment dat iar operațiunea statistică poartă denumirea de recensământ.

Populația poate fi studiată la un moment dat, secvențial, în mod instantaneu, ca o fotografiere a stării de moment, sau prin înregistrarea şi analiza evenimentelor desfăşurate de-a lungul timpului.

Prima abordare poartă denumirea de *cercetare transversală*, iar cea de-a doua de *cercetare longitudinală*.

Populația se află într-un proces continuu de modificare (variație) a efectivului, distribuției şi structurii, ceea ce impune studierea ei într-o viziune *sistemică* (Fig. 3).

Populația poate constitui un *sistem relativ autonom*, atât de *tip închis* cât şi de *tip deschis*. Sistemele demografice închise sau populațiile de tip închis sunt acelea în care atât intrările, cât şi ieşirile au loc numai în şi din interiorul sistemului prin naşteri (N) şi respectiv prin decese (M) (Fig.4).

Fluxul N-M schimbă stările populației. Ea are, mai departe, o structură care este reprezentată de subsistemele existente, de conexiunile dintre ele. Aceste subsisteme sunt subpopulațiile constituite în raport cu caracteristicile demografice: sex, vârstă, stare civilă. Vom distinge astfel subpopulații pe vârste (tânără, adultă, bătrână), subpopulația feminină de vârstă fertilă, subpopulația necăsătorită, căsătorită şi văduvă etc. Între aceste subpopulații şi fluxurile de evenimente demografice se creează o serie de conexiuni; sistemul are funcționalitate, comportament etc.

Sistemul demografic deschis sau populația de *tip deschis* se caracterizează prin faptul că intrările se produc atât din interiorul sistemului prin naşteri (N), cât şi din exteriorul lui prin imigrare (I), iar ieşirile au loc atât prin emigrare (E), cât şi prin decese (M) (Fig.5).

Fluxurile sunt date de naşteri şi decese, de intrări şi de ieşiri care modifică stările populației.

În cazul unui *sistem închis*, rezultanta fluxurilor de naşteri şi a celor de decese duce la schimbarea stării sistemului populației, fenomen ce poartă numele de *mişcare naturală a populației*.

În cazul unui *sistem deschis*, modificarea stării sistemului are loc ca urmare atât a *mişcării naturale*, cât şi a celei *migratorii* (dată de fluxul de imigrări şi emigrări).

Mişcarea naturală împreună cu mişcarea migratorie formează *mişcarea generală a unei populații*.

Dar populația nu este izolată, ea se află într-o permanentă interacțiune cu mediul, cu celelalte sisteme. La modul foarte general, distingem următoarele sisteme: populația,

societatea, mediul înconjurător, tehnologia, resursele etc. Relațiile dintre acestea devin foarte numeroase şi complexe.

Intersectarea sistemului populației cu celelalte sisteme creează noi subsisteme, relații şi conexiuni. În aceste condiții, populația nu mai este văzută ca un sistem autonom, care poate fi studiat ca o mulțime de variabile demografice; zonele "intersectate" sunt domeniul unor discipline asociate: economia, sociologia, ecologia ş.a.

Constatările legate de populația ca sistem şi raportul acesteia cu alte sisteme sunt fundamentale pentru definirea geografiei umane şi delimitarea obiectului său de studiu. Ele sunt de asemenea, de importanță capitală pentru modelarea matematică a populației şi proceselor demografice, pentru elaborarea modelelor demoeconomice, ca şi pentru tehnicile de simulare.

Pentru o abordare corectă în viziune *sistemică* a populației e necesară precizarea conținutului următoarelor categorii cu care se operează în acest sens:

- *evenimentul demografic* reprezintă unitatea statistică simplă, cazul individual a cărui producere modifică componența populației din punctul de vedere al efectivului şi (sau) al structurii acesteia. Astfel, naşterea, decesul, căsătoria sau divorțul ca şi schimbarea domiciliului stabil a unei persoane sunt evenimente demografice.

Unele evenimente demografice sunt în acelaşi timp evenimente biologice (naşterile, decesele), în timp ce altele (căsătoriile, divorțurile, schimbarea domiciliului stabil) sunt evenimente sociale. Informațiile statistice cu privire la evenimentele demografice, se obțin din actele de stare civilă sau alte sisteme de evidență, obținute pe baza observării curente.

Evenimentele demografice, fiind cazuri reale considerate individuale, prezintă un interes deosebit din punct de vedere biologic, medical, social, economic, dar ele nu permit desprinderea unor legități care guvernează populațiile (fenomene demografice) şi de aceea nu constituie obiect de studiu pentru geografia umană.

- *fenomenul demografic* defineşte masa evenimentelor demografice de acelaşi fel, înregistrate într-o anumită perioadă de timp. În funcție de natura evenimentelor demografice înregistrate fenomenele demografice poartă denumiri specifice, cum sunt: natalitatea (efectivul născuților-vii), mortalitatea (totalitatea deceselor), nupțialitatea (totalitatea căsătoriilor), divorțialitatea (numărul divorțurilor), migrație (efectivul unei populații care şi-a schimbat domiciliul) etc. Fenomenele demografice au caracter de masă, sunt guvernate de legități statistice, iar prin caracterul "aleator" sunt supuse teoriei probabilităților.

În procesul analizei, fenomenele demografice beneficiază de o exprimare cantitativă absolută (numărul născuților vii, numărul decedaților) într-o anumită perioadă de timp, de regulă un an, precum şi de o exprimare relativă, care prezintă o capacitate sporită de cunoaştere, indicând intensitatea cu care se manifestă fenomenul în rândul populației studiate (rata natalității, rata mortalității, rata nupțialității etc.).

Se recomandă îndeosebi cel de-al doile mod de exprimare, deoarece face comparabilă aprecierea fenomenului în cadrul a două sau mai multe colectivități.

- *procesul demografic* defineşte modificarea (variația) în timp şi spațiu a fenomenelor demografice din punct de vedere calitativ sub influența unui ansamblu de factori. Procesul demografic, relevând caracterul dinamic al fenomenelor demografice atrage atenția asupra determinării complexe a acestora.

Procesele demografice determină în mod continuu modificarea stării populației sub aspectul efectivului, distribuției şi structurii acesteia. Pe de altă parte, aşa cum s-a precizat anterior, populația se află într-o strânsă legătură cu alte sisteme, constituind obiect al politicii de dezvoltare social-economică. Statul poate influența evoluția populației prin intermediul măsurilor de politică demografică.

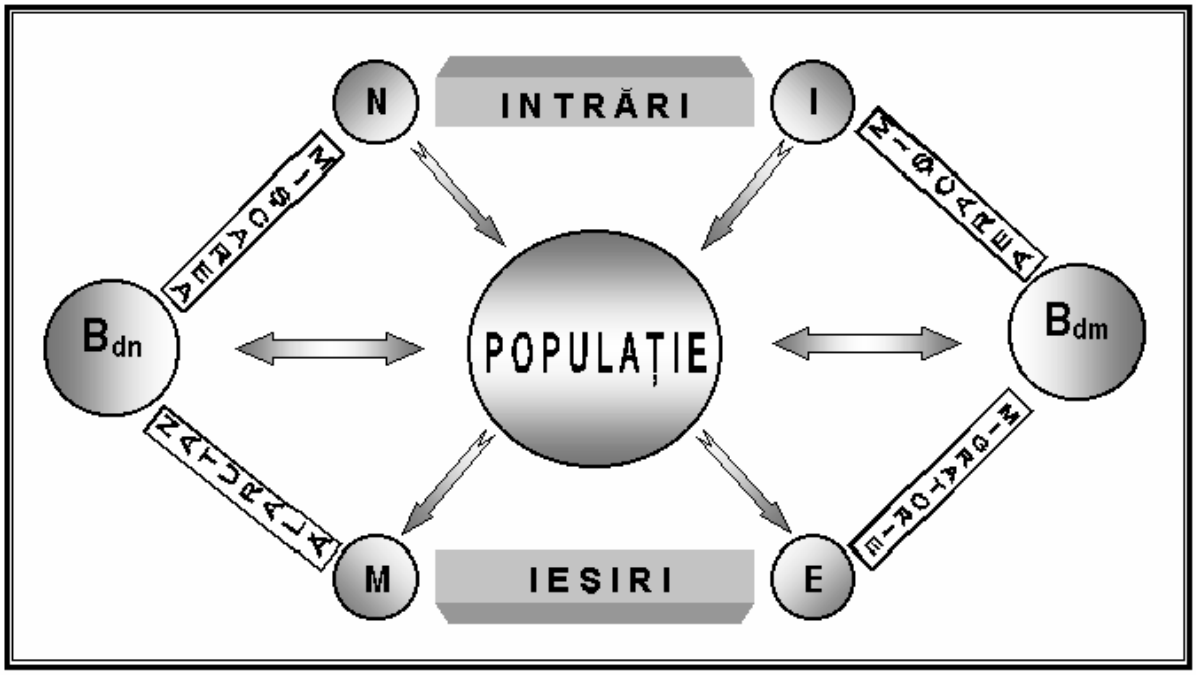

Fig. 3.- Sistemul demografic.

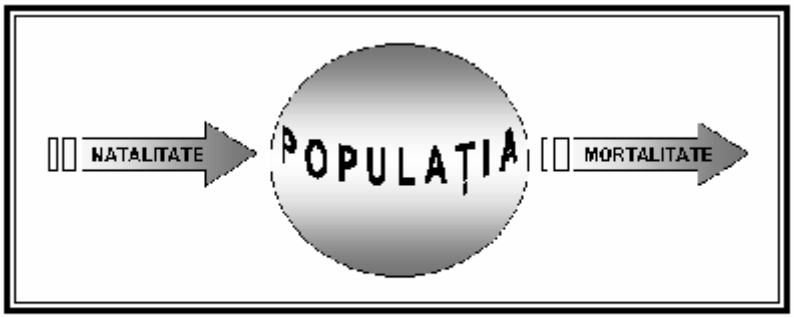

Fig. 4.- Sistem demografic închis.

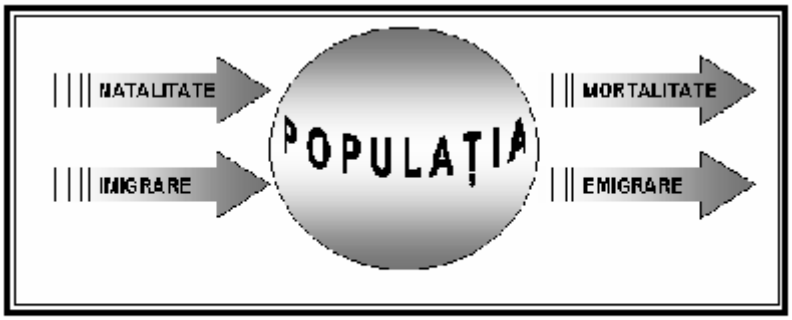

Fig. 5.- Sistem demografic deschis.

3.2. Sistemul informațional şi metodele utilizate în studiul populației şi aşezărilor.

3.2.1. Sistemul informațional

Urmând legea exponențială de creştere a ştiinței, geografia umană s-a dezvoltat considerabil, fapt atestat de literatura de specialitate. Atât în capitolul referitor la preocupările privind studiul populației şi aşezărilor cât şi în bibliografia de la sfârşitul lucrării au fost selectate manualele, tratatele şi studiile cele mai importante din literatura universală şi națională.

Întrucât geografia populației şi aşezărilor se bazează într-o foarte mare măsură pe date statistice, sursele de informație au o importanță deosebită. La scară mondială, există publicațiile Organizației Naționalor Unite şi ale instituțiilor sale specializate, şi anume: Anuarul statistic O.N.U., Anuarul demografic O.N.U., anuarele editate de Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Ştiință şi Cultură (U.N.E.S.C.O), de Organizația Națiunilor Unite pentru Alimentație şi Agricultură (F.A.O.), Organizația Mondială a Sănătății (O.M.S.), Biroul Internațional al Muncii (B.I.T.), de comisiile economice regionale ale O.N.U. Pentru probleme metodologice, de cea mai mare utilitate sunt manualele editate de O.N.U. şi instituțiile sale specializate, referitoare la recensăminte şi anchete, la metode de estimare a populației, de proiectare demografică etc.

Populațiile sunt colectivități statistice de maximă complexitate şi importanță a căror cunoaştere nu poate fi concepută fără existența unor informații statistice veridice, complexe şi operative asupra volumului, distribuției teritoriale, structurii şi evoluției lor în timp şi spațiu. Pentru fiecare aspect, trăsătură sau problemă legată de populație s-au elaborat metode specifice de obținere a unor informații statistice care să reflecte corespunzător realitatea.

Sistemul informațional utilizat în studiile de geografia populației şi aşezărilor cuprinde o varietate foarte mare de surse: recensămintele populației, statistica stării civile, statistica migrației, anchetele şi monografiile demografice, registrele de populație, registrele agricole, cărțile de imobil, listele de alegători, cadastrul funciar, rapoartele statistice privind activitatea economico-socială, recensăminte ale personalului de specialitate pe trepte de pregătire, rapoartele statistice etc.

Recensământul populației (sau înregistrările similare acestuia) asigură cu precădere informații privind numărul şi structura populație oferind o imagine secvențială a acesteia la un moment dat şi într-un anumit loc. Este o înregistrare de tip static, cea mai veche în istoria omenirii.

Astfel, de înregistrări ale populației (numărători) numite şi recensăminte s-au efectuat încă din antichitate.

Statistica stării civile constituie cea de-a doua sursă fundamentală de informație în studiul populației, utilizate în perioadele intercensitare. Aceasta a apărut din considerente de ordin teoretic şi metodologic. Considerând populația un sistem în continuă mişcare, în cadrul său au loc permanent evenimente demografice care modifică efectivul şi structura colectivității studiate.

De asemenea, necesități rezultate din cerințe ale conducerii şi organizării societății moderne impun cunoaşterea efectivului şi structurii populației, după diverse caracteristici şi în perioadele intercensitare, imperativ a cărui realizare este condiționată de înregistrarea sistematică şi completă a evenimentelor mişcării naturale (naşteri, decese, căsătorii, divorțuri) şi migratorii a populației.

Din punct de vedere metodologic şi practic recensământul oferă informații detaliate asupra stării populației dar la un moment dat, iar organizarea sa este o acțiune complexă, antrenează un număr mare de persoane şi resurse materiale, având şi caracter periodic, de obicei din zece în zece ani.

Statistica migrației oferă importante informații referitoare la un alt fenomen demografic şi anume mobilitatea teritorială sau geografică a populației.

Populația este supusă în mod continuu unui proces de schimbare a statului rezidențial, ce poartă denumirea de mobilitate teritorială.

Această mobilitate teritorială a populației însoțită de schimbarea domiciliului stabil şi determinată de cauze multiple, poartă denumirea de migrație sau mişcare migratorie a populației.

Anchetele demografice vin să completeze cu informații de profunzime datele obținute pe bază de recensăminte şi din statistica mişcării naturale şi a celei migratorii. Acestea din urmă, cu toată bogăția de informații, nu permit o aprofundare a proceselor geodemografice, a relațiilor dintre variabilele demografice şi cele economice. În plus, informația pe care ele o oferă este la nivel macrodemografic. Astfel, s-a impus tot mai mult necesitatea anchetelor demografice, care sunt de mai multe feluri şi care în majoritatea cazurilor ele se efectuează prin sondaj, pe bază de eşantion.

În unele cazuri ele sunt anchete complexe la care trebuie să participe statisticieni, demografi, economişti, medici, sociologi, geografi etc.

Sub raport metodologic unele anchete demografice sunt asociate recensământului. Aceasta, pe de o parte, prin cercetarea detaliată a unui număr de caracteristici, de exemplu referitoare la fertilitate, pentru un anumit eşantion concomitent cu recensământul, pe de altă parte prin urmărirea unui eşantion, constituit din fişele recensământului, urmărit pe parcursul mai multor ani (ancheta longitudinală).

Monografiile demografice se caracterizează prin aceea că studiile întreprinse prin intermediul lor au un caracter exhaustiv (se studiază fenomenul demografic sub toate aspectele).

Din punct de vedere al sferei de cuprindere se deosebesc două tipuri de monografii:

- cele care studiază un singur fenomen demografic în cadrul întregii populații sau al unei părți a acestuia, în strânsă corelație cu toți factorii de influență, cum ar fi monografia fertilității populației feminine a unei țări sau zone etc.

- cele care studiază toate fenomenele demografice interdependente în cadrul unei anumite unități teritoriale sau zone geografice; de exemplu, studiul complex al populației unui oraş, județ sau zone etc.

O atenție deosebită trebuie acordată analizei, pentru a desprinde legitățile care guvernează evoluția fenomenului studiat.

Orice monografie trebuie să aibă ca scop final elaborarea unor propuneri pentru determinarea evoluției favorabile a fenomenelor demografice.

Registrele de populație constituie cea mai modernă sursă de informații în domeniul populației care îmbină trăsăturile celor două verigi fundamentale, recensământul cu evidența curentă a mişcării naturale şi migratorii.

Astfel, pe baza informațiilor obținute de la un recensământ, care asigură cunoaşterea numărului şi structurii populației la un moment dat, se organizează o înregistrare curentă, continuă asupra tuturor evenimentelor survenite în statutul fiecărei persoane: schimbarea vârstei, căsătoria, divorțul, naşterea copiilor, decesul, a nivelului de educație, a profesiei şi ocupației, domiciliului stabil etc. În acest fel, prin prelucrarea centralizată continuă se poate asigura o cunoaştere curentă a numărului, structurii şi evoluției populației.

3.2.2. Metodele utilizate.

Diversitatea şi complexitatea factorilor naturali, sociali şi economici în care trăieşte populația impun pentru studierea acesteia utilizarea unei metodologii de cercetare care să-i evidențieze particularitățile în timp şi spațiu, iar în final să permită ierarhizarea, clasificarea şi regionarea aşezărilor umane.

Se va apela în acest sens atât la metodele, procedeele şi tehnicile tradiționale cât şi la cele moderne utilizate de geografie în studiul acestor entități teritoriale de o sensibilitate aparte a spațiului.

Din categoria celor tradiționale la baza demersului ştiințific stau în primul rând analiza şi sinteza alături de care în funcție de specificul studiului se vor utiliza şi alte metode sau procedee geografice: dialectică, inductivă, deductivă, istorică, cartografică, matematică, modelării, comparativă precum şi observația şi descrierea geografică.

Folosirea celor mai noi metode statistico-matematice şi cibernetice (teoria compuşilor (topologice), teoria grafelor, analiza factorială şi vectorială, analiza suprafețelor statistice) ne oferiă multiple posibilități în aprofundarea analizei comparate a fenomenelor şi proceselor dincolo de limitele observației geografice nemijlocite, accentuând pe aspectele predictive.

Deoarece la baza studierii populației şi aşezărilor stă concepția sistemică şi structural-genetică, aplicarea metodelor cantitative şi a tehnicilor moderne devine tot mai necesară. Concepția sistemică oferă o înțelegere mai largă a principiilor repartiției spațiale, a cauzalității şi integrării.

Modelarea, ca metodă de cercetare, facilitează înțelegerea explicativă, cauzal-genetică şi corelativă a fenomenelor geodemografice. Rezultatele obținute sunt mult mai apropiate de realitatea geografică şi reproduc în mod intuitiv (demonstrativ), simplificat aceste realități. Categoriile de aşezări sunt materialmente măsurabile: caracteristicile de dispersie a aşezărilor sunt exprimate prin diagrame de dispersie, indicele de centralitate a comunelor poate fi exprimat prin grafe lineare, bifurcate, stelare etc. Toate acestea permit realizarea unor multiple corelații între aşezările umane şi componentele peisajului geografic, văzut în transformarea lui continuă.

Utilizarea cu prioritate a celor câteva metode precizate anterior trebuie făcută prin integrarea lor cu celelalte metode de cercetare generale şi particulare.

Simpla demonstrare sau postulare a existenței unei aşezări umane nu o aduce în aria acțiunii conştiente a omului. Este necesară cunoaşterea alcătuirii sale, a caracteristicilor, a modului său de evoluție. Dobândirea acestor cunoştințe reclamă un efort cognitiv al cărui specific este analiza de sistem. Modalitățile analizei sunt multiple: observarea, experimentul, deducția, analogia, apelul la ele fiind dictat de starea comunității respective.

Analiza de sistem presupune dobândirea de informații asupra intrărilor, stărilor şi ieşirilor sistemului, precum şi asupra relațiilor dintre acestea.

În cadrul oricărui peisaj geografic se poate distinge o fază de analiză în descrierea funcționării subsistemelor sale, înainte de a explicita prin relații matematice modul de funcționare. Tot în sfera analizei de sistem intră şi determinarea unor proprietăți ale sistemului: stabilitate, controlabilitate etc. care, având o definiție matematică precisă, pot fi studiate numai dacă există un model al sistemului, adică o reprezentare matematică a acestuia, la care să fie raportate definițiile respective.

Aplicarea analizei de sistem este indispensabilă intervenției conştiente a omului în orice tip de peisaj geografic. Complexitatea lor conduce la integrarea în arsenalul de metode al analizei sistemice a unui spectru larg de tehnici derivate din analiza matematică clasică, cercetarea operațională, logica modernă şi adaptarea lor la specificul (particularitățile) acestui tip de sistem care este aşezarea umană.

Ca metodă de bază în studiul aşezărilor umane poate fi utilizată *analiza factorială*, care prezintă următoarele avantaje:

- este o tehnică modernă statistico-matematică care permite reducerea datelor prin selectarea celor cu relevanță sporită;
- determină factorii (variabilele) care pot explica evoluția (variația) unor fenomene direct observabile (manifeste), corelațiile şi intensitatea legăturii dintre ele;
- utilizează coeficienții de corelație care constituie baza pentru analiza factorială.

Utilizarea analizei factoriale se va făce în combinație cu metoda bonitării, prin evaluarea cantitativă şi calitativă a potențialului factorilor naturali, sociali şi economici.

Pentru a decide numărul de factori care pot fi considerați ca semnificativi în structura şi funcționalitatea unei aşezări se vor reține în model toți factorii, atât favorabili cât şi restrictivi ce compun aşezarea respectivă. Aceasta presupune întocmirea unei diagrame în care se notează pe ordonată valoarea prin bonitare (evaluare) a fiecărui factor (deasupra abscisei valorile pozitive iar sub aceasta valorile negative) iar pe abscisă numărul factorului pe categorii (natural, social şi economic).

De menționat faptul că dacă în cazul analizei factoriale generale sunt luați în considerare toți factorii indiferent de valoarea de bonitate în cazul analizei factoriale specifice vor fi eliminați factorii cu valori ce oscilează în jur de 0 respectiv între 1 şi –1. Aşadar analiza factorială se desfăşoară în două etape:

- prima în care se realizează o evaluare a tuturor factorilor, evidențiindu-se şi importanța fiecăruia pentru întregul din care face parte;
- a doua, numită şi analiza factorială specifică, ce se axează numai pe factorii determinanți în ierarhizarea, clasificarea şi regionarea geografică.

Supraaprecierea sau subaprecierea precum şi omiterea unor indicatori (factori) cu importanță sau relevanță în cadrul analizei factoriale se produce în baza unor erori de selectare a acestora şi conduce la concluzii eronate privind potențialul aşezării respective.

Calitatea rezultatelor analizei factoriale este influențată şi de numărul de indicatori utilizați şi factori analizați. Cu cât numărul acestora luat în considerare este mai mare, cu atât este mai mică eroarea posibilă în finalizarea studiului respectiv.

Noțiunea de “bonitare” vine de la latinescul “bonitas” care înseamnă apreciere sau evaluare. Aşadar bonitarea cuprinde complexul de operațiuni prin care se realizează aprecierea calității pe baza unor criterii stabilite; clasificare (ierarhizare) după calitate.

Alături de evaluarea cantitativă şi calitativă a potențialului factorilor mediului natural (bonitare naturală) pot fi cuantificate şi investițiile umane de muncă, ştiință, tehnică, financiare etc. (bonitare economică), în vederea valorificării raționale şi cu maximă eficiență economică a unui teritoriu considerat. În funcție de necesități bonitarea poate fi de ansamblu sau pentru fiecare factor în parte (geologie, geomorfologie, climatic, edific, biotic, social, economic).

Bonitarea, concepută ca o operație complexă de cunoaştere aprofundată a însuşirilor şi condițiilor mediului natural, social şi economic trebuie să aibă în vedere atât favorabilitatea cât şi restrictivitatea acestor medii pentru dezvoltarea aşezărilor umane.

Metodologia de bonitare se bazează pe o definire şi o determinare parametrică a acțiunii factorilor şi condițiilor atât din punct de vedere al favorabilității cât şi al restrictivității acestora. Exprimarea se face sub formă relativă în note şi clase de bonitate. Având în vedere faptul că aşezările umane evoluează în timp atât sub influența factorilor naturali cât mai ales sub a celor social-economici, bonitarea nu se face odată pentru totdeauna, ci trebuie actualizată în permanență pentru a răspunde exigențelor fiecărei etape de dezvoltare.

Trebuie remarcat faptul că evoluția aşezărilor umane nu este o funcție simplă determinată numai de unul sau altul dintre factorii, ci o funcție complexă dată de cele trei grupe de factori: N- naturali; S- sociali; E- economici.

Prin bonitare înțelegem aprecierea potențialului oricărei aşezări, adică se încearcă (realizează) o ierarhizare a lor în funcție de gradul de dezvoltare economică în general şi a optimului condițiilor modului de viață.

Potențialul unei aşezări este condiționat de un complex de factori existenți în anumite procente şi de asemenea, de influența omului (ca element central) care poate modifica într-un fel sau altul potențialul existent.

Dacă avem în vedere că fiecare component al aşezării umane înregistrează o anumită evoluție în timp şi spațiu, reiese că şi bonitarea trebuie privită sub aspectul ei dinamic. De aici rezultă că bonitarea trebuie făcută periodic pentru a putea evidenția schimbările calitative produse în timp.

Datorită faptului că aşezările umane au o evoluție complexă în timp şi spațiu este de la sine înțeles că studiul lor prezintă unele particularități care țin de specificul subiectului abordat. Astfel un prim aspect îl constituie principiile metodologice care orientează cercetarea geografică.

Principiul *repartiției spațiale* precizează poziția geografică. Examinarea şi precizarea acestei poziții este importantă pentru stabilirea specificului fiecărei aşezări în raport cu regiunile învecinate. Poziția geografică a aşezărilor, dimensiunile şi forma lor pot sugera informații despre originealor, pot explica anumite caracteristici prin influențele unor factori din interior sau din exterior.

Principiul *cauzalității* este indispensabil în studiul populației şi aşezărilor, acestea fiind de fapt rezultatul vizibil (palpabil) al unor legături cauzale dintre componentele mediului. În acest context explicarea fenomenelor sociale este posibilă prin căutarea constantă a legăturilor de cauzalitate dintre faptele geografice şi explicarea cauzală a faptelor observate. Utilizarea metodelor matematice, inclusiv modelarea, permite o analiză mai profundă şi mai exactă a legăturilor cauzale dintre diversele componente şi fenomene geografice.

Principiul *integrării* geografice este un principiu de bază în studiul aşezărilor umane ca unități structural-funcționale ale mediului geografic. Integrarea unei aşezări se face în primul rând în cadrul sistemului de aşezări din care face parte, precizându-se locul şi funcția sa în sistem precum şi legăturile cu restul sistemului. Trebuie avut în vedere de asemenea examinarea poziției şi raporturilor spațiale în cadrul regional.

Principiul *istorismului* presupune ca orice fapt geografic actual să fie analizat şi explicat şi din punct de vedere evolutiv, urmărindu-se formarea lui în timp. Pentru a evita suprapunerea cu istoria, analiza se limitează la explicarea evolutivă a stării prezente. În acest context o atenție deosebită se acordă condițiilor istorice de formare a rețelei de aşezări şi crearea unui anumit mod de viață. Principiul istoric în geografie are un important rol integrator, fiind vorba de integrarea în timp a faptelor geografice.

Principiul *regionalismului* decurge din aceea că obiectul cercetării noastre este un teritoriu concret: aşezarea umană. Aceasta rezultă din considerarea componentelor naturale, sociale şi economice, legate prin interacțiuni şi influențe reciproce, ca întreguri regionale, adică sisteme teritoriale (regionale). Acest principiu permite studierea componentelor unei aşezări în condiționarea lor, rezultată dintr-o poziție concretă în cadrul regional. El constituie şi un criteriu de tipologie a aşezărilor, pe baza regionării.

Principiul *ecologic* stă la baza analizei raporturilor dintre om şi mediul înconjurător în urma căruia, au rezultat aşezările umane, categorii geografice fundamentale cu un anumit specific. Acest principiu este foarte important în studiul peisajelor antropice, în care omul modifică într-o măsură mai mică sau mai mare mediul natural, putându-se vorbi în acest context de o “ecologie umană”.

Principiul *sociologic* relevă rolul pe care l-au jucat factorii sociali şi legile sociale în influențarea faptelor geografice care au creat aşezările umane. Dintre elementele sociale cu o dinamică aparte şi care au dau o anumită specificitate aşezărilor precizăm: mişcarea migratorie şi în special colonizările, mişcarea naturală, mentalitatea oamenilor etc.

Principiul *antropic* s-a impus de la sine, fiind vorba de un peisaj antropic. Conform acestui principiu omul este privit ca principal factor modificator al mediului, iar analiza sa vizează examinarea şi evaluarea acțiunii exercitată de om asupra naturii ca şi asupra vieții umane însăşi.

Analizând un subiect atât de complex, ce se manifestă într-un teritoriu vast, care sunt aşezările umane, în care se îmbină, în sisteme complexe, fapte atât de diverse, de la cele naturale până la cele sociale şi economice, metodologia folosită cuprinde întregul "arsenal" de principii, metode şi mijloace de care dispune geografia. Mai mult decât atât, putem spune că fiecare dintre ele deține ponderi sensibil egale în realizarea unui astfel de demers. Prezentăm în continuare principalele aspecte metodologice legate de studiul aşezărilor umane.

Metoda dialectică, în calitatea sa de teorie generală asupra existenței şi dinamicii obiectelor şi fenomenelor, permite cunoaşterea aprofundată a comunităților umane. Conform acestei teorii obiectele şi fenomenele ce le alcătuiesc nu sunt izolate, ci în conexiune, fiind definite de relațiile existente între ele. Totalitatea este mai mult decât părțile sale, ea exprimă în plus proprietățile ce decurg din relațiile dintre acestea.

Orice comunitate (aşezare) umană este privită ca un sistem în care obiectele şi fenomenele nu sunt statice, ci aflate într-o schimbare permanentă, punându-se accent pe geneză, transformare. Principiului identității absolute a obiectelor şi fenomenelor i se opune principiul identității relative. Totul este analizat din perspectivă istorică.

Viziunea istorică asupra aşezărilor este amplificată prin conceptualizarea ideii de dezvoltare, evoluție, progres. Evoluția lor este caracterizată prin trecerea logică prin etape succesive de dezvoltare de la inferior la superior. Fiecare etapă este necesară în acest proces, pregătind trecerea la etapa următoare. La baza înțelegerii dinamicii aşezărilor se află ideea de contradicție. Obiectele şi fenomenele sunt compuse din laturi, aspecte contrarii, aflate într-o stare de tensiune mergând până la conflict.

Metoda dialectică permite considerarea în cadrul aşezărilor atât a concretului şi a abstractului precum şi abordarea dinamică a fenomenelor sociale, aflate într-un proces continuu de structurare şi destructurare, de integrare multiplă, atât pe orizontală cât şi pe verticală, a fiecărui fenomen în ansambluri mai vaste.

Metoda inductivă, una din căile principale de abordare a realității geografice, permite prin acumularea şi prelucrarea unui vast material faptic referitor la aşezări, să se descopere legăturile cauzale ce le guvernează, să se efecteze o serie de generalizări, să se diferențieze (clasifice) tipurile de aşezări iar în final să se explice din punct de vedere structural şi funcțional fiecare aşezare. Abordarea realității geografice se făce (realizează) prin studiul singularului şi particularului şi găsirea trăsăturilor comune care exprimă generalul.

Metoda deductivă se bazează pe generalizările efectuate prin metoda inductivă, astfel că între ele există o legătură foarte strânsă constituind o unitate dialectică. Deducția permite, ca pe baza cunoaşterii teoriei, a generalizării şi abstractizării să se poată trage concluzii asupra unor fapte individuale. Astfel cunoscând condițiile fizico-geografice se pot deduce unele aspecte ale structurii economice şi ale ocupației locuitorilor deoarece omul a intervenit activ şi a dezvoltat economia conform cu cerințele şi aspirațiile sale.

Metoda analizei presupune cercetarea populației şi aşezărilor prin descompunerea lor în părți componente pentru a se ajunge la cunoaşterea caracteristicilor şi funcțiilor fiecăreia dintre ele. În felul acesta analiza permite pătrunderea în intimitatea structurală şi funcțională, descoperirea şi înțelegerea legăturilor dintre părți.

Analiza geografică nu trebuie să coboare până la nivelul unor individualități prea restrânse ci trebuie să se oprească la grupe mari de individualități, grupe care joacă rol de părți componente ale întregului, deoarece acolo unde începe împărțirea componentelor încetează sfera de interes a geografiei, acolo este limita ei inferioară.

Analiza geografică a aşezărilor se face prin “demontarea” acestora şi reprezentarea cartografică a fiecărei componente. Examinarea repartiției şi diferențierilor spațiale ale componentelor duce la înțelegerea mecanismului aşezării ca sistem şi a funcției fiecărei părți componente.

Metoda sintezei. Dacă analiza determină structura şi funcționalitatea unui sistem pornind de la existența acestuia, sinteza presupune constituirea sub formă abstractă (ca model) sau fizică a unui sistem care să aibă o anumită funcționalitate şi anumite proprietăți. Aceste două metode se întrepătrund şi se condiționează reciproc căci sinteza nu poate exista fără analiză şi invers, formând împreună o unitate dialectică. Utilizarea sintezei în studiul populației rezidă din necesitatea cunoaşterii acesteia în unitatea şi integritatea sa, chiar dacă am recurs şi la analiză.

Metoda ipotetică vizează cunoaşterea faptelor, în ordinea apariției şi dezvoltării lor istorice. Fiecare fapt geografic este studiat în devenirea lui, cu atât mai mult cu cât ele au avut ritmuri diferite de dezvoltare. Studierea apariției şi evoluției fiecărui component permite cunoaşterea legilor dezvoltării lui şi pe această bază se poate elabora prognoza geografică privind evoluția sa viitoare.

Metoda cartografică, prin varietatea reprezentărilor geografice, profile, diagrame, cartograme, blocdiagrame, schițe panoramice, permte ilustrarea populației şi aşezărilor sub toate aspectele şi surprinderea interacțiunii sau evoluției spațiale ori temporale a acestora. Utilizarea hărții permite atât efectuarea cercetării cât şi reprezentarea rezultatelor acesteia.

Oferind privirii imaginea întregului teritoriu analizat, harta permite sesizarea mai facilă a unor relații spațiale între componentele acestuia. Utilitatea şi importanța hărții rezidă şi din faptul că în final, pe baza suprapunerii hărților, care reprezintă diverse componente, se poate realiza regionarea geografică. Toate produsele cartografice realizate au un caracter analitic în timp ce hărțile au un caracter sintetic.

Metoda matematică este cea mai adecvată metodă ce corespunde cel mai bine cu concepția sistemică asupra populației. Utilizarea unor formule matematice permit studierea şi exprimarea dezvoltării populației şi aşezărilor, elaborarea unor modele matematice ale acestora şi chiar prognoza dezvoltării lor viitoare. Pentru analiza structural-funcțională a populație şi aşezărilor se poate utiliza din matematică: analiza corelațională, analiza factorială, teoria mulțimilor, teoria informației etc.Conceptualizarea reprezintă ea însăşi un aspect important al matematizării.

Metoda modelării facilitează construirea unei reprezentări abstracte a realului (sistemului real) cu menținerea părților şi proprietăților caracteristice şi importante şi a putea surprinde legăturile funcționale. În cazul populației şi aşezărilor se poate utiliza cu succes modelarea ideală (teoretică), neputând realiza o modelare materială, concretizată în construcția mentală, imaginară a unui model al realității geografice, ce poate fi exprimat în diverse moduri: grafic, verbal (descriptiv) sau cu ajutorul simbolurilor.

Modelarea matematică are mare importanță nu numai pentru cunoaşterea stării actuale a unei comunități, ci şi pentru prognoza evoluției sale viitoare, prin calcularea efectelor pe care le-ar avea variația fiecărui factor. Pe această cale s-au putut elabora modele optime pentru dezvoltare, în vederea organizării raționale a activității umane şi a intervenției asupra naturii într-o manieră care să evite poluarea, ruperea echilibrelor naturale şi epuizarea unor resurse naturale.

Metoda experimentală are o utilizare limitată, neputându-se reproduce în condiții de laborator o serie de procese şi fenomene naturale, sociale sau economice. Pot fi considerate drept “experimente” o serie de acțiuni umane, cum ar fi lucrările hidrotehnice, lucrările de organizare a teritoriului, apariția de noi oraşe, amplasarea şi dezvoltarea întreprinderilor industriale, care modifică funcționalitatea peisajului în ansamblu sau a diferitelor lui părți componente. Chiar dacă nu pot fi provocate, pe teren pot fi găsite

destule “experimente” deja efectuate sau în curs de desfăşurare, care pot fi studiate cu multă atenție.

Metoda comparativă, prin potențialul său cognitiv, ne-a conduce la identificarea unor proprietăți ale aşezărilor analizate care reies din compararea unor fapte geografice ce le caracterizează. Prin compararea unor fapte geografice actuale cu altele mai vechi sau prin compararea formelor aceluiaşi fenomen de pe întreg spațiul, descoperim alte forme sau reconstituim evoluția fenomenului.Tot prin utilizarea comparației, se poate realiza şi tipologia aşezărilor.

Clasificare, regionare, ierarhizare. Preocupările de tipologie a aşezărilor, fac parte din metodologia tradițională specifică de cercetare a geografiei. Desigur că cele trei modalități de tipologie – clasificare, regionare, ierarhizare – prin criteriile, taxonomia şi scopul fiecăreia se diferențiază între ele, dar pleacă totuşi de la aceeaşi idee a organizării spațiului geografic în complexe teritoriale, în individualități geografice bine conturate, cu un anumit profil geografic specific.

Criteriile care stau la baza unei tipologii pot fi foarte diferite, mai simple sau mai complexe, mai puține sau mai numeroase. Astfel, adesea se folosesc criterii genetice, morfologice, dimensionale, funcționale etc.

Clasificarea grupează împreună faptele geografice care au unele trăsături comune, corespunzătoare criteriului adoptat, indiferent de poziția şi relațiile lor spațiale. Întrucât faptele geografice au o existență spațială bine definită, pe lângă clasificare, se impune şi o regionare (individualizare) şi ierarhizare (ordonare a lor, ceea ce înseamnă o delimitare spațială în unități din ce în ce mai mici, cu caracteristici tot mai particulare. În felul acesta cele trei metode tipologice sunt strâns legate între ele, fiecare prezentând unele nuanțe definitorii: în timp ce clasificarea operează cu abstracții, regionarea se aplică spațiului concret, pe care îl împarte în unități de diverse mărimi şi complexități cărora ierarhizarea le dă o anumită ordine.

Nu este acelaşi lucru a clasifica aşezările (după geneză, morfostructură, dimensiuni, funcție) cu regionarea sau ierarhizarea acestora care se face după gradul de complexitate. De aceea, în practica geografică, clasificarea, regionarea şi ierarhizarea sunt legate dialectic, şi se realizează, adesea, în procesul unitar al încercării de a descoperi o anumită ordonare valorică şi spațială reală a faptelor sau de a impune o ordonare mai mult sau mai puțin artificială. În felul acesta, tipologia geografică devine un proces complex, care presupune divizarea în unități teritoriale ierarhizate şi caracterizarea fiecărei unități pentru a o putea deosebi de celelalte.

PARTEA A DOUA

GEOGRAFIA POPULAȚIEI

- Răspândirea geografică a populației

- Dinamica populației

- Evoluția numărului de locuitori

- Structura populației

4. RĂSPÂNDIREA GEOGRAFICĂ A POPULAȚIEI

4.1. Aria antropogenezei

De la apariția sa şi până astăzi omul a parcurs un drum atât de lung, anevoios şi sinuos încât nu se cunoaşte mai nimic din propriile începuturi, pierdute în negura timpului, motiv pentru care această problemă ridică şi astăzi multiple semne de întrebare.

Un prim răspuns au căutat să-l dea gânditorii antichității care recunoscând superioritatea omului față de toate viețuitoarele şi sesizând locul deosebit pe care el îl ocupă în cadrul acestora ca ființă cugetătoare, i-au căutat strămoşii în rândul zeilor. Astfel, originea divină a omului (preluată sub diferite forme de toate religiile), reprezintă o primă încercare de a lămuri antropogeneza, respectiv apariția omului.

Dar de aici, de la aceşti strămoşi, care trebuiau să demonstreze originea "demnă" a oamenilor, până la abordarea ştiințifică a problemei şi la înțelegerea adevăratei lor "demnități", a fost o cale lungă şi întortocheată. A fost nevoie de descoperirea şi mai ales înțelegerea, procesului complex al evoluției pentru ca apoi el să poată fi aplicat, sau mai bine zis, cu ajutorul lui să fie explicată originea omului.

La explicarea originii şi evoluției omului, aşa cum este ea cunoscută în momentul de față, au contribuit diferite discipline ştiințifice, fiecare lămurind anumite părți sau aspecte ale acestei complexe probleme.

De exemplu, *biologia* a precizat locul pe care îl ocupă omul în regnul animal şi a lămurit legăturile lui de înrudire cu restul viețuitoarelor; *antropologia* a argumentat evoluția omului folosind ca dovezi certe, scheletele găsite în diferite straturi ale pământului; *paleontologia* şi-a adus contribuția la fixarea în timp a diferitelor etape de evoluție; *arheologia* ne indică, pe baza uneltelor descoperite, evoluția materială şi spirituală a omenirii; *etnografia* a explicat, pe baza descoperirilor arheologice, nivelele de cultură ale popoarelor aflate pe diferite trepte de evoluție; *geografia* s-a preocupat şi se preocupă de repartiția teritorială a oamenilor, de raporturile de intercondiționare dintre mediul înconjurător şi populație.

Aşadar, viziunea actuală despre om, despre originea şi evoluția sa, este rezultatul unui sistem de cunoştiințe obținute prin mijloace şi căi diferite, o sumă de contribuții aduse de multiple şi variate cercetări, ce conturează o imagine, departe de a fi perfectă, asupra a ceea ce a fost şi este omul.

Toate aceste cunoştințe au generat mai multe teorii care încearcă să explice evoluția speciei umane.

În secolul al XIX-lea, când teoria evoluționistă devine larg cunoscută, se pune accentul pe adaptarea organismului la condițiile mediului înconjurător, urmată de transmiterea noilor caractere dobândite şi de evoluția lor.

În perioada 1960-1970, apare teoria variației genotipului, conform căreia, principalul factor evolutiv este mutația genetică. Se consideră astfel că umanizarea ar fi rezultatul unor schimbări de gene, între populații, realizate în timp şi favorizate prin migrație, care au produs modificarea şi frecvența genelor în cadrul diferitelor grupări umane.

Dacă teoria darwinistă nu a ținut seama de faptul că evoluția şi adaptarea au loc numai după ce s-a ajuns la o anumită treaptă de dezvoltare a unei specii, teoria genetică, la rândul ei, nu a avut în vedere faptul că în urmă cu circa 20 mil. ani datorită condițiilor de relief, climă, hidrografie etc., deplasările maselor de animale, inclusiv a maimuțelor, pe distanțe mari, erau foarte reduse. De altfel, analiza secvențelor aminoacizilor din proteine de la om şi de la maimuțele antropoide a pus în evidență diferențieri foarte mici, ceea ce demonstrează că mutațiile genetice au avut un aport scăzut în diferențierea şi evoluția speciilor. În schimb, se consideră că rolul important în evoluție l-au avut unele modificări ale expresiei genei, respectiv modificări în sistemul regulator, care, la rândul lor, au fost produse de schimbarea aranjamentului cromozomial.

Se ştie că pe parcursul unei perioade extrem de lungi, (circa 20 mil. ani) homoidele au evoluat discontinuu, prin numeroase ramuri, care în multe cazuri au dispărut la apogeul dezvoltării lor fiziologice, ceea ce dovedeşte clar "accidentele" biologice. De altfel, tot în urma accidentelor cromozomiale, s-a produs şi separarea omului de maimuță, şi anume prin reducerea numărului de cromozomi de la 48 la 46 şi prin homozigoție (naşterea unor copii cu aceeaşi modificare cromozomială). Un astfel de fenomen a apărut probabil, de la o translocație transmisă urmaşilor, care, la rândul lor, s-au încrucişat dând naştere homozigoților. Ulterior, prin încrucişarea acestora, modificarea cromozomială devine predominantă şi stabilă, formând, cu timpul, o nouă linie evolutivă.

Acestea ar fi principalele considerații legate de originea şi evoluția omului, urmând ca în continuare, să evidențiem principalele momente, ale acestui proces deosebit de complex, rezultate în urma cercetărilor ştiințifice.

Acum circa 70 mil. ani a apărut ordinul *Primatelor* desprins din mamiferele arboricole, care s-au diversificat în câteva linii evolutive, printre care se înscriu şi *Hominoizii*. Din aceştia s-au dezvoltat *Pongidele* (strămoşii maimuțelor antropice de azi) şi *Hominidele,* din care a evoluat omul.

Din categoria Hominidelor este cunoscută grupa *Driopithecus,* răspândită în Europa, China şi India, a cărei evoluție a durat circa 20 mil. ani până la apariția omului.

Din această grupă, cu aproximativ 12 mil de ani în urmă, s-a desprins *Ramapithecus*, recunoscut ca strămoşul direct al omului.

Cu 4-1,5 mil. ani în urmă, în zona lacului *Rudolf* din *Kenya,* a fost identificat primul hominid - *Australopithecus* - caracterizat prin însuşiri apropiate omului, respectiv sprijinirea pe talpă a trupului drept, deplasarea rapidă şi capacitatea de exercitare a unor munci (împreună cu resturile acestui hominid sunt descoperite şi unelte primitive).

În asociație cu australopitecii, dar de care se deosebeşte clar prin caracterul mult mai uman este *Homo habilis* care stă, se pare, la originea oamenilor moderni, fiind primul creator de unelte.

Urmând în continuare filiera evolutivă, se ajunge la formele cuprinse sub numele de *Homo erectus* (Piticantropul cu mers drept). Aceste forme, indiferent sub ce nume apar (Pithecantropus, Sinanthropus, Homo heidelbergensis etc.) reprezintă un grup bine definit, apărut cu circa 1 mil. de ani în urmă şi care a avut o arie largă de răspândire, în Africa, Asia şi Europa.

Homo sapiens, ca etapă următoare a dezvoltării speciei umane este atestat cu 250 mii ani îH în Europa. "Omul rațional" este considerat şi cel mai vechi reprezentant al omului actual, ce a atins maximul de dezvoltare în perioada glaciară Würm (Fig. 6).

Homo neanderthalensis (omul de Neanderthal) a cărui existență este datată acum 150.000-35.000 de ani în urmă în Europa, Asia, Africa, se distinge prin trăsături şi îndemânări superioare predecesorilor săi (lui îi aparține şlefuirea uneltelor, element însemnat în progresul tehnic).

Deşi neanderthalienii erau forme relativ evoluate (capacitatea craniană 1625 cm^3, dantură tipic umană, foloseau focul, prelucrau piatra, osul şi lemnul, aveau limbaj etc.) au dispărut inexplicabil din Europa şi Africa, cu circa 30.000 de ani în urmă, supraviețuind numai în Asia.

Evoluția ulterioară "omului de Neanderthal" este de asemenea discutabilă. Unii oameni de ştiință presupun perfecționarea acestora spre omul actual iar alții presupun înlocuirea acestora cu oamenii cu înfățiişare fizică actuală, respectiv tipul *Cromagnon* prezent în Europa, Africa, China, care sunt considerați a fi strămoşii direcți ai omului actual.

Poziția în timp a diferitelor grupe arată că ele prezintă, parțial, o suprapunere, ceea ce demonstrează că oamenii fosili descoperiți până acum, nu sunt strămoşi direcți ai omului actual, ci forme colaterale de rudenie. Aceasta face ca opiniile asupra originii omului să fie destul de diferențiate.

Astfel, după paleontologi, *Propliopithecul* (30 mil. ani în urmă) ar fi ultimul strămoş comun al hominidelor şi al primatelor.

Cu 5 mil. de ani în urmă, pornind de la *Australopithecus afarensis* sau de la o altă formă anterioară încă necunoscută are loc o desprindere din ramura hominidelor a unei subramuri care se va stinge cu circa 1 mil. de ani în urmă după numai două forme consecutive (în aceeaşi linie sau în linii diferite).

În opinia biologilor, marea despărțire între ramura hominidelor, primatelor şi o linie laterala de *Australopithecus* (cu cele două forme *A. africanus* şi *A. robustus*) are loc cu numai 6-5 milioane de ani în urmă, pornind de la forma comună, *Australopithecus afarensis.*

În general se acceptă ca forme sigure ale speciei umane *Homo habilis* (4 mil. ani), *Homo erectus* (3-2 mil. ani) şi *Homo sapiens* (200.000 ani).

Formele anterioare (Propliopithecus, Ramapithecus şi Australopithecus afarensis) sunt uneori considerate ca homide, iar alteori ca strămoşi comuni ai hominidelor şi maimuțelor primate.

Concluzia generală ce rezultă în urma analizei tuturor opiniilor, indiferent de originile exprimate este aceea că în toată această diversitate pe care o întâlnim pe glob, în ansanblu sau chiar de la o regiune la alta, de la un continent la altul, oamenii fac parte dintr-o singură specie, care a primit denumirea de *Homo sapiens.* Acesta potrivit însuşirilor sale aborigene, se afiliează celor aproximativ 850.000 de specii ale lumii organice, animale care trăiesc pe pământ.

Geografia are în vedere aspectul calitativ al procesului antropogenetic, care este deosebit de procesul dezvoltării filogenetice a oricărei specii de animale superioare.

Specia umană se află în plină evoluție şi în prezent, evoluție ce priveşte atât intelectul, cât şi gracilizarea scheletului, a corpului în general. În baza unor cercetări ştiințifice efectuate în acest sens s-a constatat:

- tendința de creştere a dimensiunilor în lungime;
- reducerea în grosime;
- tendințele de reducere a dimensiunilor feței;
- creşterea în volum a creierului;
- tendința spre brahicefalie;
- dispariția măselelor de minte;
- ondularea părului.

Evoluția speciei umane este influențată atât de condițiile materiale de care dispune omenirea cât şi de condițiile oferite de mediul înconjurător.

Pe lângă aspectele cantitative şi calitative ale originii şi evoluției omului o importanță deosebită o are localizarea în timp şi spațiu a procesului antropogenetic. Urme osteologice de antropoide au fost descoperite în multe puncte ale globului, dar faptul că între ele nu se realizează o continuitate filogenetică certă, că multe dintre antropoide au fost contemporane şi, în fine, că evoluția a avut, în ansamblul ei, un caracter de mozaic, complică foarte mult stabilirea ariei de antropogeneză.

Astfel, la un moment dat, s-a susținut că *Homo sapiens* s-a format într-o singură regiune, relativ întinsă, din Asia, de unde, în decursul timpului, a migrat, ocupând teritorii din ce în ce mai îndepărtate (teoria monocentristă).

Descoperirea, mai recent, a numeroase resturi fosile, în mai multe puncte din Asia, Africa şi Europa, a dus la concluzia că, totuşi *Homo sapiens* a apărut şi s-a format în mai multe regiuni ale globului (teoria policentristă).

Conform acestei ultime teorii, se consideră că aria antropogenezei corespunde zonei calde din Asia, Africa şi Europa, la care se adaugă zona temperată situată la sud de paralela de 50° N.

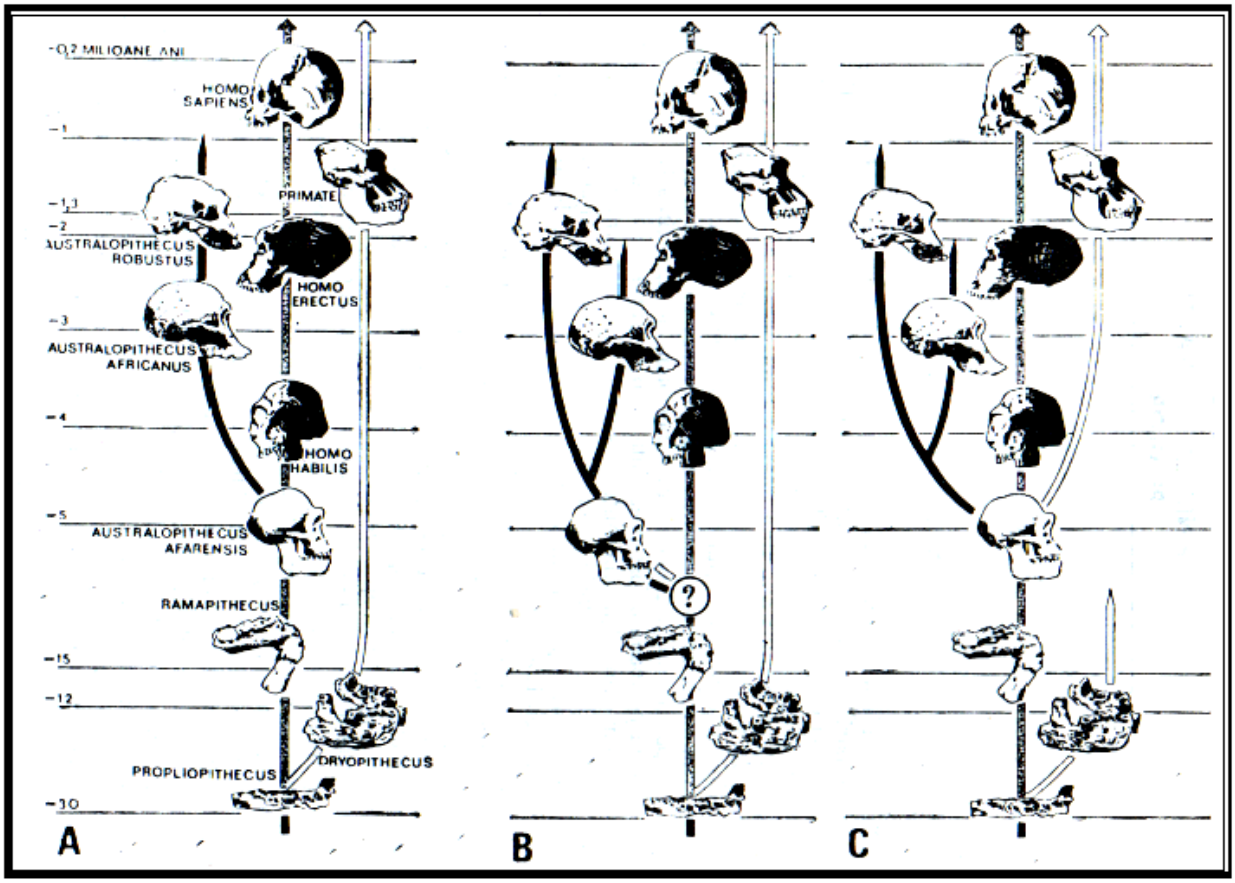

Fig. 6.- Ipoteze cu privire la originea omului elaborate de paleontologi (A, B) şi biologi (C)

Această regiune, în timpul limită dintre terțiar şi cuaternar, aparținea tot zonei climatului cald, situație atestată de resturile materiale ale activităților casnice primitive (îndeosebi obiecte cioplite în piatră ale celor dintâi hominide).

Aria antropogenezei înglobează deci zonele centrală şi sudică a Europei, Asiei şi Africii.

De aici, s-a desfăşurat popularea lentă, relativ intermitentă, sporadică, la început cu caracter nomad, stăvilită de împotrivirea elementelor mediului geografic (munți, ape, păduri) lărgind continuu limitele ariei locuite de om.

Aceasta s-a realizat în urma unui îndelungat şi complex proces de umanizare şi de asimilare reciprocă între diferitele forme de antropoide.

A fost un proces continuu, de intensitate diferită în raport cu locul şi timpul în care s-a desfăşurat, conturându-se astfel limitele ariei actuale populate.

4.2. Oicumena. Limite şi discontinuităţi.

Răspândirea treptată a populației pe suprafața globului s-a realizat ca urmare a adaptărilor active a omului la diferitele condiții de mediu. Însă nu toată suprafața planetei este populată în mod egal, după cum există numeroase "pete albe" unde omul, din motive obiective, nu şi-a extins încă aria de răspândire.

Oamenii au ajuns astfel treptat să trăiască în condiții de existență extrem de diferite, la început din punctul de vedere al condițiilor naturale, apoi, într-o măsură din ce în ce mai mare, prin condițiile create de ei înşişi, ceea ce a influențat asupra deosebirilor rasiale şi de altă natură.

În acest fel s-au diferențiat pe suprafața globului areale cu grade diferite de populare, mod de viață şi organizare socială.

Pentru a diferenția aceste areale, *F. Ratzel* foloseşte noțiunea de *oicumenă* prin care defineşte acea suprafață populată a globului, în cadrul căreia se desfăşoară o activitate productivă şi de schimb, iar populația este sedentară. Populația din cadrul oicumenei este eterogenă din punct de vedere cultural şi somatic iar sub aspectul concentrărilor de populație apar frecvente discontinuități.

Astfel fiecare popor, fiecare națiune îşi are specificul său cultural, tradițiile şi obiceiurile sale.

Pentru a defini celelalte zone mai slab populate sau lipsite de populație se folosesc noțiunile de *suboicumenă* şi respectiv *anoicumenă.*

Suboicumena cuprinde acele zone ale globului cu densități reduse de populație cum sunt cele polare, deşertice, stepice şi muntoase, care deşi se caracterizează prin activități productive şi de schimb, populația în cadrul lor nu este sedentară, valorificarea acestor regiuni îmbrăcând forme specifice (păstorit nomad, exploatarea unor substante minerale utile etc.).

Anoicumena cuprinde regiunile care nu sunt populate permanent, activitățile umane îmbrăcând caracter temporar. Anoicumena include zona arctică, antarctică, piscurile montane înalte, care deocamdată nu pot intra în sfera activităților umane.

Revenind la oicumenă, privită în ansamblu, această zonă se prezintă discontinuă sub aspectul populării şi eterogenă în plan somatic şi cultural. Astfel în limitele ei se găsesc regiuni cu mari concetrări de populație, în contrast cu altele în care populația este foarte rară.

Întinderi cu densități foarte mari sunt separate de imensități teritoriale unde oamenii sunt foarte puțini, densități de 1 locuitor la 15-20 km^2 (Podişul Gobi), sau "viduri" aproape bine conturate.

De asemenea, din punct de vedere somatic, apare o mare diversitate de tipuri umane, aparținând unor culturi diferite, care convețuiesc pe acelaşi teritoriu. De exemplu, în Africa ecuatorială trăiesc alături populațiile evoluate *bantu* şi populații arhaice *pigmerii*, în țările nordice laponii şi populațiile venite din sud, în S.U.A. băştinaşii şi europenii etc.

Extinderea permanentă a oicumenei este un argument în plus care demonstrează capacitatea şi forța omului de a se adapta *activ* la condițiile naturale cele mai diverse, începând de la clima ecuatorială şi până la cea polară, în cele mai diferite medii, dominate de reliefuri înalte, de întinderi bogate dar adeseori inospitaliere, sau de ape curgătoare greu de supus.

Precizia mobilității reprezintă forța umanității, puterea de supunere, în cele din urmă, a legilor naturii.

Marea diversitate din interiorul oicumenei nu poate fi înțeleasă şi justificată numai prin acțiunea mediului ci şi a tuturor proceselor social-economice: dezvoltarea economică, organizarea socială, transportul, migrațiile etc., care determină în cele din urmă *mobilitatea* sau *echilibrul oicumenei*.

4.3. Repartiția teritorială a populației.

4.3.1. Factorii repartiției

Repartiția actuală a populației, pe suprafața globului, disparitățile atât de evidente care apar din acest punct de vedere între diferitele regiuni, reprezintă rezultatul acțiunii şi interacțiunii unui număr mare de factori a căror influentă directă sau indirectă poate fi cu caracter de favorabilitate sau restrictivitate. Aceşti factori pot fi grupați în următoarele categorii:

Factorii fizico-geografici care prin potențialul lor economic şi de habitat asigură permanentizarea sau atracția temporară a populației.

Condițiile geologice (litologia, structura, tectonica, neotectonica, seismicitatea, resursele subsolului), au o influență specifică, în principal indirectă, mai greu de sesizat la prima vedere, ce afectează repartiția populației atât pe spații foarte extinse cât şi foarte restrânse, tocmai datorită diversității lor.

Astfel din analiza *evoluției paleogeografice* desprindem doar două aspecte cu implicații în repartiția populației şi anume:

- *relativa succesiune cronologică în geneza zăcămintelor de metale ale scoarței* (în precambrian s-au constituit zăcăminte importante de aur, platină, fier, cupru, cobalt, nichel, titan; în orogenezele paleozoice s-au creat zăcăminte mari de plumb, zinc, aur, argint; în mezozoic s-au format zăcăminte de staniu şi woltram iar în terțiar din nou cupru, argint, plumb, zinc, dar şi molibden) au făcut ca teritoriile cu asemenea formațiuni geologice să fie de la apariția omului şi până astăzi mai mult sau mai puțin populate în funcție de ritmicitatea descoperirii acestor zăcăminte, a intensității exploatării lor, a epuizării etc.

În afară de teritoriile în a căror *structură internă* se află zonele mineralogice verticale amintite important de evidețiat în acest context sunt şi teritoriile ce conțin *centuri mineralizate*, care se suprapun marilor lanțuri muntoase ale globului: *centura circumpacifică*, cu zăcăminte însemnate de cupru, aur (în Cordiliera Americană), plumb, zinc, staniu, wolfram, bismut; *centura mediteraneană,* care se întinde din Europa până în Asia de sud-est şi conține zăcăminte de cupru, plumb, zinc etc.; *centura Uralilor*, cu zăcăminte de cupru, platină, fier, nichel, aluminiu.

Depozitele sedimentare de pe platforme sau din marile bazine depresionare conțin cele mai importante resurse de combustibili minerali: zăcămintele de petrol din zona golfului Persic, din Câmpia Nord-Americană, sau din estul Platformei Ruse. Mari bazine carbonifere se găsesc în zonele depresionare marginale ale platformelor: bazinul appalaşian, Donețul, bazinele de pe marginea Scutului Sinic.

- *potențialul redus de habitat al teritoriilor foarte tinere*, recent constituite (zonele deltatice cu mari suprafețe ocupate de ape) a căror instabilitate constituie un element restrictiv în repartiția populației în comparație cu teritoriile vechi în care factorii de risc sunt mult diminuați.

În teritoriile cu astfel de condiții geologice, respectiv bogate în *resurse de subsol* s-au format adesea aşezări pionere, cu condiții foarte dificile de viață, de exemplu, în Siberia (Norilsk cu zăcăminte de nichel, platină, cupru), în Arctica canadiană (fier, aur, uraniu, cupru), în deşertul Australiei (aur, nichel, plumb, zinc, cupru, uraniu, fier) sau în zone situate la înălțimi foarte mari, zăcăminte polimetalice de zinc, plumb, cupru, la 5270 m în Anzii Peruani şi de cupru şi molibden, la 5600 în Chile.

Dintre zăcămintele subsolului, cele cu însemnătate deosebită în conturarea repartiției populației, în crearea unor mari concentrări urbane, au fost zăcămintele carbonifere. Această puternică influență s-a datorat, în primul rând, faptului că materia primă este voluminoasă iar transportul ei la distanțe mari este costisitor. În perioada actuală, datorită

avansului pe care îl au petrolul şi gazele naturale față de cărbune, bazinele carbonifere recent deschise nu mai produc astfel de concentrări.

Zăcămintele de minereu de fier atrag mult mai puțin concentrările umane, mai ales dacă este de calitate superioară şi situat în regiuni izolate, greu accesibile, neputându-se prelucra în locul de extracție (Laponia, Labrador). În cazul în care minereul este prea sărac şi deci transportul său devine nerentabil, expoatarea mai poate determina concentrări (Lorena, Luxemburg).

Rolul condițiilor geologice nu se limitează însă la oferirea substanțelor minerale utile, deşi acestea au o însemnătate majoră pentru societate. Astfel, de unele proprietăți fizice şi chimice ale rocilor (compactitate, duritate, permeabilitate, higroscopicitate, aciditate, bazicitate etc.), ca şi de structura geologică, depind formarea, cantitativă şi deci posibilitățile de utilizare a unor elemente ca apa subterană, de importanță majoră pentru om. De asemenea de aceste condiții depinde eficiența şi posibilitățile de amplasare a unor obiective hidrotehnice şi a construcțiilor în general. Litologia este foarte importantă pentru irigații, fundația construcțiilor sau în crearea unor rezervoare naturale cum ar fi cele pentru gaze naturale.

În opoziție cu aspectele favorabile condițiile geologice pot avea şi rol limitativ asupra răspândirii populației. Astfel, erupțiile vulcanice produc, în general, pagube materiale apreciabile şi se soldează cu pierderea multor vieți omeneşti.

Amintim în acest sens o serie de mari catastrofe, ca distrugerea oraşelor antice Pompei şi Herculanum, erupția vulanului Montagne Pelée din Martinica (1902), a lui Krakatoa (1883) etc.

Vulcanismul activ este însoțit frecvent de inundații (prin bararea râurilor), ploi de cenuşă ş.a.

Unele particularități ale acestor fenomene îmbracă, însă, aspecte pozitive pentru societate. Astfel, cenuşa vulcanică fertilizează solul pe suprafețe întinse în jurul vulcanilor (în Djawa). Solurile formate pe lave au un profil bine dezvoltat şi sunt foarte bogate în substanțe nutritive.

În zonele ecuatoriale şi tropicale, unde solurile vulcanice sunt cele mai fertile, se creează şi cele mai mari densități de populație (pentru regiunile respective), de exemplu în Martinica 250 loc/km^2, în Djawa 400 loc/km^2.

Izvoarele minerale determinate de activitatea mofetică postvulcanică au impulsionat crearea unor aşezări cu profil special.

Seismicitatea este la fel de inegal repartizată pe suprafața globului ca şi vulcanismul, ariile lor de manifestare suprapunându-se de cele mai multe ori. Anual se înregistrează cca 1000 de cutremure, de intensitate medie şi mare.

Zonele cu seismicitate ridicată şi unde cutremurele sunt fapte curente, cuprind cercul de foc al Pacificului (Japonia, Alaska, California, Peru, Chile), ținuturile mediteraneene din lanțul alpino-himalaian şi Asia Centrală (Iran, Pamir, estul Tibetului, Tian-Şan), America centrală (cu arcul Antilelor) şi insulele de pe dorsala atlantică.

Printre zonele afectate de mari catastrofe seismice se citează provincia Şen-Si (1556), nord-estul Indiei (1737), Lisabona (1775), San Francisco (1904), Chile (1906), Mexic (1908), Avezzano (1915), Tokio (1923), Chile (1960), Iran (1962), Macedonia (Skoplje, 1963), Peru (1970), nord-estul Italiei (1976), Guatemala (1976), România (1977).

Cu toate acestea zonele respective înregistrează un grad ridicat de populare datorită măsurilor de preîntîmpinare a seismelor. Astfel, construcțiile se fac după proiecte speciale sau se utilizează materiale uşoare cum ar fi lemnul. De asemenea, se acordă o atenție deosebită construcției şi întreținerii barajelor care, prin fisurări şi dislocări, pot provoca inundații catastrofale.

Extrem de periculoase sunt cutremurele maritime, care generează valuri seismice foarte înalte (tsunami), frecvente pe litoralul Oceanului Pacific (Japonia, Djawa, Filipine,

estul Australiei, litoralul vestic al Americilor), ca şi pe litoralul atlantic al Marocului şi Portugaliei.

Condițiile geologice amintite, nu au un rol determinant în repartiția populației, aşezărilor sau activităților economice ale societății omeneşti, dar au influențat într-o măsură oarecare aceste elemente aflate pe diverse trepte de dezvoltare în decursul timpului.

Relieful, consecință directă a unei geneze complexe şi îndelungate, reuneşte o gamă variată de însuşiri calitative şi cantitative care au o însemnătate deosebită în viața şi activitatea societății omeneşti.

Analizând aceste însuşiri vom constata că *altitudinea* este o primă trăsătură a cărei valoare personalizează relieful, având implicații majore în repartiția populației.

Se ştie că aceasta, în general, este invers proporțională cu gradul de populare, respectiv pe măsură ce creşte altitudinea scade numărul populației. Regula descreşterii numerice a populației în altitudine suferă însă numeroase excepții. Astfel, în ținuturile tropicale zonele mai înalte sunt mai favorabile activităților umane. Altitudinea în acest caz joacă rol de moderator al climei. Aşa se explică faptul că în aceste zone întâlnim şi aşezările situate la cea mai mare altitudine (Columbia, Peru, Bolivia, Ecuador, partea central-estică a Africii, Etiopia, Mexic). Regiunea Munților Anzi concentrează 98 % din populația Columbiei, 85 % din cea a Ecuadorului iar 75 % din populația Boliviei trăieşte la peste 3.000 de metri altitudine.

Masivitatea (gradul de fragmentare) şi *direcția generală a culmilor* influențează răspândirea populației prin faptul că acolo unde gradul de fragmentare a reliefului este mai pronunțat penetrația populației şi ocuparea spațiilor montane este mai avansată. Dispunerea paralelă a culmilor îngreunează accesibilitatea, inclusiv popularea, pe când văile transversale sunt în general mai accesbile şi mai bine populate (exemplu Valea Prahovei, în Carpații româneşti; Valea Adigelui în Alpi ş.a.).

Unii autori, J. Beujeau Garnier - 1966, consideră masivele muntoase, adevărate bariere între state, națiuni, popoare şi civilizații, argumentând prin faptul că munții prin înălțime şi masivitate, accesul dificil şi asprimea climatului au constituit adevărate bastioane naturale pentru apărare fapt pentru care au fost folosiți uneori ca şi granițe între state şi popoare (de exemplu în nordul Alpilor trăiesc germanii iar în sud italienii şi francezii).

Există însă şi contraargumente care fac această opinie să fie exagerată aducând în acest sens numeroase exemple în care de o parte şi de alta a unor lanțuri montane trăiesc aceleaşi popoare constituite în limitele aceluiaşi stat (românii de o parte şi de alta a Carpaților, bulgarii la nord şi la sud de Balcani etc.).

Suprafețele de nivelare din Carpații româneşti, plaiurile poienite de timpuriu şi depresiunile intracarpatice constituie arii de veche populare şi perenitate a poporului român. Trecătorile de vale şi pasurile de culme au constituit şi constituie veritabile artere de legătură între provinciile istorice ale țării noastre.

Însemnătate deosebită prezintă *expoziția versanților* din regiunile subpolare şi temperate, care, condiționând diferențieri climatice locale, antrenează modificări ale vegetației, solurilor şi, corespunzător, ale tipurilor de culturi, generând, în ultimă instanță, peisaje total deosebite pe versanții însoriți față de cei umbriți. Aceşti versanți însoriți şi peisajele create au primit, uneori, denumiri specifice, ca de exemplu: *fața muntelui* în Carpații Româneşti, *adrets* şi *ubacs* în Alpii Maritimi etc.

Declivitatea este o altă trăsătură a reliefului cu rol foarte important în viața şi activitatea societății omeneşti. Formele de relief pot fi populate în mod diferențiat în raport cu înclinarea terenului.

Astfel, înclinările sub 2 ‰ sunt favorabile tuturor tipurilor de construcții, între 2-7 ‰ se impun lucrări de asigurare a scurgerii, peste 70 ‰ se impune evitarea construcțiilor

grele, peste 120 ‰ nu mai sunt posibile decât construcții mici şi uşoare; de asemenea înclinarea terenului determină accesibilitatea pentru mecanizare: înclinarea de 7° reprezintă limita introducerii combinelor şi provoacă greutăți incipiente soldate uneori cu micşorarea randamentului la utilizarea tractoarelor, peste 15° nu se mai poate practica agricultura mecanizată etc.

O analiză a rolului reliefului în răspândirea geografică a populației, dintr-o altă perspectivă şi anume aceea a treptelor majore evidențiază noi aspecte de favorabilitate şi restrictivitate pe care le are acest factor fizico-geografic.

Astfel o primă treaptă este cea a *munților înalți* care în afara altitudinii, de ordinul miilor de metri, una din caracteristicile principale este *accesibilitatea* lor, în general, redusă, datorită energiei mari de relief (1000-2000 m). La aceasta se asociază intensitatea extrem de mare a proceselor geomorfologice actuale, condițiile climatice aspre (diminuarea presiunii oxigenului, temperaturile scăzute, vânturile puternice), care au îngreunat adaptarea fiziologică a omului şi au întârziat impopularea acestor ținuturi.

Munții înalți ridică mari probleme privind şi valorificarea lor economică care s-a orientat, la început, spre vânat şi exploatarea lemnului, mai apoi spre resursele minerale (aur, argint, plumb, zinc, cupru, uraniu, cositor). În acest sens este tipică zona montană andină din Peru, Bolivia şi Chile, care are cele mai înalte aşezări omeneşti, Chuipiquina la 5600 m şi Quispisija la 5270 m.

Datorită altitudinii ridicate a acestei unități de relief variațiile bio-pedo-climatice pe verticală individualizează etaje cu condiții naturale specifice, care favorizează anumite tipuri de activitate, desfăşurate spațial la mică distanță. Astfel, pe văi există condiții propice pentru agricultură şi aşezări, după care urmează pădurile şi fânețele, sectoarele cele mai înalte fiind domeniul păşunilor alpine.

Această zonalitate generează deplasări sezoniere ale populației, în vederea valorificării fiecărei zone în anotimpul favorabil. Aceasta determină deplasări pastorale montane, tipice pentru munții din climatele temperate şi subtropicale.

Gradul diferit de fragmentare a munților înalți a determinat şi o accesibilitate diferențiată de la un masiv la altul, impopulându-le şi imprimându-le un ritm alert de valorificare unora, menținându-le nepopulate sau slab populate şi intacte natural pe altele, având rolul unor bariere pentru transport şi comunicații.

În primul caz, rețelele de văi transversale şi longitudinale, ca şi pasurile montane, au favorizat accesul omului şi activităților sale până la altitudini apreciabile. Astfel, în Europa, deşi ating 4810 m, *Alpii* au nu mai puțin de 16 pasuri transversale, la altitudini destul de reduse (Malaja 1817 m, Brenner 1872 m ş.a.). Ca urmare a acestei accesibilități naturale şi a poziției lor centrale în Europa, aceşti munți sunt dotați cu foarte multe căi de comunicație (şosele şi căi ferate), pasurile fiind străpunse de tuneluri (Simplon 19,8 km, St. Gotthard 15 km, Lötschen 14,5 km, Mont Cenis 13,6 km, Arlberg 10,2 km).

Pirineii, deşi mai puțin înalți, constituie bariere apreciabile pentru transport, pasurile transversale fiind la mare altitudine, axele principale de comunicație preferând să-i ocolească pe la extremități.

La fel *Caucazul* cu unica trecătoare centrală Krestovîi situată la 2388 m, n-a permis construirea vreunei căi ferate transversale. Căile de transport existente, care ocolesc *Caucazul*, au întâmpinat, de asemenea, mari dificultăți de construcții (necesitând multe lucrări dificile) şi întreținere.

Himalaya, cu altitudinile cele mai mari de pe glob (are pasuri de culme la peste 4000 m), cu profilul transversal extrem de îngust şi versanții abrupți ai puținelor văi care îi străbat (Brahmaputra), ca şi poziția întregului lanț montan între regiuni mai slab evoluate economic, au un grad de accesibilitate extrem de redus.

Altitudinile mari ale unor masive montane care au împiedicat construirea căilor de comunicație, traficul e asigurat de şosele de înălțime.

Astfel, în *Pamir*, şoseaua Oş - Duşambe urcă la 4665 m, iar în *Tibet,* şoseaua Lhasa - Sinantzian la 5578 m.

Anzii, caracterizați şi ei printr-o accesibilitate naturală redusă au totuşi un grad ridicat de populare şi o rețea de căi de comunicație mai densă, inclusiv pentru traficul feroviar, care se practică până la altitudini foarte mari: 4880 m în Bolivia, lângă Potosi, sau 4775 m în Peru pe linia Lima-Oroya.

Această excepție pe care o fac *Anzii* se datoreşte condițiilor naturale existente aici, accesibile fiziologiei umane în comparație cu regiunile din jur cât şi resurselor minerale însemnate a căror exploatare a stimulat construirea căilor de transport.

A doua treaptă majoră de relief cuprinde *munții mijlocii şi mici, platourile fragmentate, colinele* şi se caracterizează printr-un grad de accesibilitate mult mai ridicat decât treapta anterioară.

Energia reliefului are valori mult mai mici, interfluviile nu mai au aspect de creste ci de platouri sau culmi rotunjite, înclinarea terenului este mai redusă, procesele geomorgologice au un caracter, comparativ, mai lent. Sunt regiuni mai ospitaliere şi mai variate, multe fiind zone de foarte veche populare. Condițiile bio-pedo-climatice sunt favorabile activităților agricole; culturile agricole se concentrează, în general, în văi şi depresiuni, sectoarele mai înalte rămânând acoperite de pădure.

Prezența unor importante zăcăminte minerale în subsolul munților mici şi mijlocii a constituit încă un element de atracție pentru populație care s-a aşezat şi exploatat resursele acestor regiuni încă din primele faze ale activității umane.

Tipici în acest sens sunt munții hercinici din Europa Centrală, Uralii etc. Tot în această unitate se includ unele bazine carbonifere de maximă importanță, cum ar fi Kuznețkul, Bazinul Appalaşian etc.

Altitudinea medie a acestor munți pune probleme mult mai puțin dificile în ceea ce priveşte transporturile comparativ cu munții înalți, cu atât mai mult cu cât pasurile, trecătorile, porțile coboară mult sub nivelul lor general, înlesnind încă din vechime un trafic de proporții, care a activizat economic regiuni întinse şi a stimulat dezvoltarea unor aşezări importante în sectoarele de trecere.

Relevantă în acest sens este zona de lăsare axială a Uralilor Centrali care a fost folosită de vechiul şi frecventatul drum între Europa şi Asia. În fața ei s-a dezvoltat Sverdlovskul, principalul centru economic al Uralilor.

În mod similar putem aminti Poarta Moraviei, între Odra şi Morava, pasul Mohawk, între valea Hudsonului şi Marile Lacuri, care a favorizat dezvoltarea New-Yorkului ca principală metropolă a Americii de Nord.

Unele căi de comunicație au fost construite în regiunile muntoase de altitudine medie pe platourile înalte, evitând văile prea înguste, edificator fiind Masivul Central Francez. Cele mai dificile sectoare pentru transport sunt la traversarea cuestelor (Jura Suabă, între bazinele Rinului şi Dunării) sau în zonele de contact tectonic.

A treia treaptă majoră de relief cuprinde câmpiile şi platourile nefragmentate, cu o energie mică, suprafețe slab înclinate, cu procese geomorfologice actuale aproape insensibile, fapt ce asigură stabilitate şi continuitate în pedogeneză, chiar şi în condițiile unor defrişări masive.

Relieful plat, ca şi litologia (argilă, nisip, lut, loess) favorizează în anumite condiții climatice o deosebită fertilitate a solului. Această situație este frecvent întâlnită în câmpiile de acumulare fluvială, care întrunesc şi foarte bune condiții pentru irigații, fără a exclude însă şi posibilitatea de producere a inundațiilor, cum ar fi în Asia musonică, Marea Câmpie Chineză sau Câmpia Indo-Gangetică.

Din punct de vedere al condițiilor hidrice, câmpiile excesiv de joase şi cu scurgere deficitară, având dezavantajul de a fi aproape permanent acoperite de mlăştini, mai ales în climate bogate în precipitații, nu sunt favorabile utilizării economice (Câmpia Siberiei Centrale, unele părți din Câmpia Amazonului).

În zonele mlăştinoase oamenii au construit movile, (pentru a amplasa pe ele locuințele) înalte de până la 16 m, (*Warft* sau *terp*, în câmpiile Olandei şi Câmpia Germană de Nord), ca şi în delta comună a Gangelui şi Brahmaputrei).

Movile antropice pentru aşezări rurale întărite sunt şi *mounds*-urile indienilor din preria nord-americană. De asemenea, generând peisaje tipice, *tumuluii* sau *curganele* din stepele ponto-central-asiatice au fost înălțate ca morminte şi puncte de observație.

Tot în această treaptă de relief o altă categorie de aşezări, cele *trogloditice*, au "ciuruit" suprafața reliefului cu microexcavații în rocă, frecvente şi azi în Libia, sudul Spaniei, pe platoul Colorado, în loessul din nordul Chinei, unde au o largă răspândire.

De asemenea, au mai fost excavate galerii de refugiu în cretă în Franța, în Picardia şi Champagne. Aceste galerii, unele lungi de zeci de km se folosesc şi pentru adăpostirea vitelor iar azi se utilizează drept depozite pentru învechirea vinurilor.În privința transporturilor, această treaptă de relief este deosebit de favorabilă, cele mai ieftine şi lesnicioase fiind transporturile fluviale, care necesită foarte puține amenajări, sistemele fluviale putându-se lega uşor prin canale.

Marile câmpii ale globului, în special cele euro-asiatice, au constituit vaste arii de circulație a populației în perioadele istorice trecute, favorizând marile migrații care au creat imperii continentale, prin contrast cu zonele montane.

O zonă aparte, pozițional şi ca potențial natural, de mare atractivitate pentru populație este cea *litorală*, care întruneşte condiții de un deosebit interes fizico- şi economico-geografic.

Aici s-au dezvoltat asezări portuare, ca puncte de convergență şi concentrare a celor mai variate activități umane (nu întâmplător cele mai mari oraşe ale lumii sunt porturi).

Țărmurile cele mai favorabile, din acest punct de vedere, au fost cele cu indicele de sinuozitate cel mai ridicat, cu golfuri care pătrund mult în uscat, sunt adânci, au condiții bune pentru ancorare.

Ca tipuri genetice se înscriu în această categorie țărmurile cu estuare afectate de flux (Marea Nordului), cele cu fiorduri (litoralul nord-estic al Americii de Nord sau cel nord-vestic al Norvegiei).

Condițiile climatice, prin regimul şi distribuția spațială a principalelor elemente, au avut un rol determinant în repartiția populației, cel puțin în primele faze de dezvoltare a societății omeneşti. Analiza acestei influențe, indiferent de caracterul favorabil sau limitativ, trebuie să înceapă cu rolul biologic (fiziologic) al elementelor climatice asupra omului, trecând apoi la efectele climei asupra societății şi în final, la rolul societății în modificarea climei globului terestru.

În această ordine de idei definind climatul drept ambianța constituită prin seria de stări ale atmosferei dintr-un anumit loc se poate uşor constata cum comunități umane întregi reuşesc să subziste şi să-şi păstreze constanța mediului lor intern sub climate cu caracteristici foarte variate şi variabile.

Astfel, *presiunea atmosferică* scăzută într-un anumit loc presupune şi reducerea cantitativă de oxigen ceea ce înseamnă de fapt, diminuarea oxigenării. Aceasta reprezintă un factor limitativ absolut. La munte, de exemplu, ascensiunea provoacă tulburări cu tablou clinic caracterizat prin: sete, vomă, dispnee, congestionarea tegumentelor, leşinuri, apoi hemoragii, oboseală, pierderea memoriei, depresiune psihică şi inconştiență.

Cu altitudinea, această stare se agravează, insufucienta fluxului de oxigen transportat de hemoglobina din sânge aduce asfixia.

Sub limita minimă de oxigen, necesară organismului, în funcție de poziția geografică a masivelor munoase şi a rasei umane, deteriorările organice sunt atât de grave încât nu mai permit asezări stabile. Practic, numai în zonele montane ale unor climate calde, Peru, Bolivia, Tibet, Etiopia, s-au constituit civilizații care depăşeau 4000 m în altitudine,

optimum-ul stabilindu-se, chiar în aceste cazuri, între 2200 m şi 3700 m (Cuzco la 3760 m; Shigatse la 3621 m).

La populația din zona de munte, obişnuința, antrenamentul (condiția fizică), dozarea efortului, la care se adaugă un mecanism ereditar de înmulțire mai rapidă a globulelor roşii din sânge, au făcut ca aceasta să suporte mai uşor presiunile atmosferice reduse.

Radiațiile înregistrează o cantitate, o diversitate şi o variație foarte mare în timp şi spațiu. Activitatea umană este condiționată de lumină; lipsa ei determină dezechilibre fiziologice şi psihice iar excesul poate provoca tulburări grave (epuizări, dereglări psihice).

Populația din zonele polare, unde ziua alternează cu noaptea din şase în şase luni, are un ritm biologic redus în lunga noapte polară, cvasi-hibernantă, iar la revenirea luminii ziua activitatea se intensifică foarte mult, înregistrându-se excese de vitalitate.

În regiunile intertropicale, insolația puternică este greu suportată de albi, mai ales în condiții de umiditate accentuată. Nociv nu este excesul de lumină în sine ci radiațiile ultraviolete, care sunt abiotice. Rasa neagră de oameni este protejată de acest tip de radiații datorită pigmenților pielii. Ecranul melanic absoarbe aceste radiații şi dă posibilitate organismului să producă în cantitate normală viatmina D. Maximum de pigmentare coincide cu maximum de luminozitate.

Pentru albi, climatul optim este considerat cel mediteranian, dar şi alte climate cum ar fi cel de altitudine, bogat în radiații directe, ca şi cel litoral, bogat în radiații difuze, oferă de asemenea condiții favorabile.

La polul opus se situează climatele urbane, unde ecranele de fum şi pulbere absorb nu numai radiațiile abiotice, purificatoare, dar şi razele cu lungime medie de undă care nu sunt dăunătoare vieții.

Temperatura acționează asupra omului prin intermediul pierderilor specifice de căldură şi al transpirației specifice.

Reacția organismului uman față de temepraturile exterioare ridicate se manifestă prin creşterea evapotranspirației cutanate. Din acest punct de vedere, rasa neagră este bine adaptată. Deşi culoarea neagră ar părea să o defavorizeze, datorită slabei puteri emisive a acestei culori, numărul mare de glande sudoripare de pe unitatea de suprafață a epidermei, ca şi vascularizarea foarte bogată a acesteia, îi permit menținerea temperaturii interne în limite normale pentru viață.

Adaptarea aceasta e contrabalansată, însă, de o sensibilitate accentuată față de variațiile termice, chiar dacă acestea sunt mici. Chiar şi scăderile neînsemnate ale temperaturii aerului din timpul nopții îi afectează pe negri, fără să fie sesizată de albi; în schimb aceştia din urmă se adaptează greu la temperaturi constant ridicate, făcând cu greu față căldurii din punct de vedere biologic, mai ales în condiții de efort fizic când organismul produce şi calorii reziduale.

Fiziologia a demonstrat că sub 16° C este necesară termogeneza, iar peste 25° C trebuie să funcționeze termoliza. Între aceste limite acțiunea proceselor termoregulatoare este mult atenuată. Albii, fiind obişnuiți cu climate în care amplitudinea oscilațiilor termice este destul de mare, pragurile termice sunt mai ridicate pentru ei şi capacitatea de toleranță de asemenea. Situația este identică pentru rasele galbene.

Sub climate care prezintă, însă, amplitudini termice slabe, inactivitatea mecanismelor termoregulatoare, determină atonii generale.

În privința climatelor reci sau foarte reci, se poate afirma că ele pretind o intensificare a arderilor, direcție în care intervine regimul alimentar.

Insolația, conjugată cu temperatura, creează un complex actinotermic răspunzător adesea de accidente mortale, numite insolații. Asupra producerii lor influențează, desigur, reacțiile individuale şi stările de moment ale organismului uman. Sunt evitabile prin supravegherea îmbrăcămintii, a regimului de activitate şi repaus.

Vântul, prin caracteristicile sale, durată, viteză, intensitate, direcție, are o influență însemnată atât asupra fiziologiei şi fizionomiei organnismului, cât şi asupra societății umane.

O primă categorie de vânturi sunt cele din masivele temperate şi reci care bat perpendicular pe direcțiile generale ale reliefului şi ale căror caracteristici, legate de uscare în timpul asccensiunii şi de încălzire în timpul coborârii (tipul foehn), provoacă tulburări: migrene, nevroze, reumatisme. Din aceeaşi categorie de vânturi face parte şi *autanu-ul* din *Languedoc.*

O altă categorie cuprinde vânturile uscate şi reci de tip *pampero* din Uruguay care bat cu putere în ținuturile aride şi subaride. Cercetătorii consideră că aceste vânturi constituie cauza aspectului de pergament pe care o are pielea locuitorilor marilor câmpii. Ele acționează negativ asupra activității şi stării interne a omului, ca şi vânturile calde din deşerturi numite sirocco.

În acelaşi context se înscrie şi dificultatea suportării furtunilor tropicale, zilnice, în anumite sezoane, în timpul cărora starea electrică a atmosferei acționează din plin asupra omului.

Compoziția atmosferei, dependentă atât de factorii climatici cât şi de activitatea omului, are uneori influențe destul de puternice asupra fiziologiei umane.

Ea prezintă o serie de variații în funcție de aceşti factori, care se manifestă atât în timp cât şi în spațiu. De exemplu dacă variațiile oxigenului şi ale azotului sunt, în general, mici pe măsura apropierii de sol conținutul de ozon scade iar cel de bioxid de carbon creşte.

Creşte de asemenea cantitatea de produşi proveniți din arderi incomplete, din combustii organice sau generați de motoare ori nuclee industriale. Oxidul de carbon, carburile hidrogenerate, clorate, sulfurate constituie o masă de nuclee de condensare, răspunzătoare de ceața urbană.

Atmosfera aşezărilor aglomerate conține de asemenea şi o importantă sarcină microbiană.

Condițiile climatice au un rol important în repartiția teritorială a populației şi prin zonarea *latitudinală* şi *altitudinală*.

Astfel, zonele cu *climat ecuatorial* şi *subecuatorial*, caracterizate prin precipitații bogate, umiditate şi temperatură ridicată a aerului sunt în general neprielnice omului şi ca atare slab populate. Metabolismul bazal al populațiilor din aceste zone este mai redus comparativ cu a celor din zonele temperate sau reci. Acestor zone le sunt specifice o serie de boli cum ar fi malaria şi parazitozele.

Majoritatea zonelor tropicale şi subtropicale, în special cele situate la distanțe mari față de țărmurile oceanice, suferă de lipsa apei. Precipitațiile sunt rare şi nu depăşesc în general valoarea de 100 mm/an. Este cazul marilor deşerturi ale globului (Sahara, Deşertul Arabiei, Marele deşert australian ş.a.) unde acest element indispensabil vieții umane, care este apa, cu apariții doar în oaze, determină cele mai reduse densități de populație în opoziție cu marile concentrări demografice din văile şi deltele fluviilor care străbat aceste zone (Tigrul, Nilul, Eufratul ş.a.).

Climatul temperat cu nuanțe diferite (oceanice, continentale etc.) oferă condiții optime desfăşurării unei activități permanente şi sedentare şi ca atare aici întâlnim puternice şi numeroase concentrări demografice. Alternanța celor patru anotimpuri ne îndreptățeşte să considerăm zona temperată ca cea mai prielnică desfăşurării unor ectivități economice foarte diversificate.

Datorită desfăşurării largi pe latitudine această zonă climatică cuprinde o serie de diferențieri.

Astfel, în Bazinul mediteranean, California, Africa sudică, Australia sudică şi Chile, verile uscate, iernile blânde, luminozitatea accentuată, asigură cele mai favorabile condiții dezvoltării organismului uman, într-un perfect echilibru funcțional.

Asemănătoare sunt climatele de la latitudini mai mari, dar care au nuanță oceanică cum ar fi coasta chiliană, Columbia, litoralul atlantic european (peninsula Bretagne) o parte din Noua Zeelandă. În cazul lor, vântul este principalul factor de diferențiere: în zonele unde este mai puțin violent, vegetația forestieră se dezvoltă din plin.

În sfârşit, suprafețe întinse din Europa, Asia şi America de Nord cunosc climate cu ierni aspre, în care insolația scade progresiv şi durata perioadei reci creşte. Acestor condiții organismul trebuie să răspundă cu reacții foarte puternice; aparatul respirator este supus nu numai schimbărilor sezoniere, ci şi tuturor perturbațiilor generate de deplasările frontului polar. Relațiile climatului cu morbiditatea prezintă, în aceste zone, un caracter mai direct decât în cele calde.

Datorită continentalismului şi altitudinii în Eurasia şi cele două Americi există la altitudini medii imense suprafețe aride. Pe măsura accentuării aridității şi scăderii temepraturlor climatele oceanice trec în climate sterpe şi acestea, apoi în climate deşertice reci.

Aflate la latitudinile oraşelor Napoli şi Palermo, deşerturile Gobi şi Alaşau cunosc salturi termice de la 38° C la -33° C şi amplitudini frecvente de 40°.

Climatul din zonele subpolare şi polare atât în forma sa continentală (Antartida) cât şi în cea maritimă (arhipelagul Nord American) prezintă o adversitate dominantă datorită ritmului insolației.

Dincolo de 70° latitudine nordică, cea mai lungă noapte are 55 de zile. La poli, cele 8766 ore ale anului se grupează în 4450 ore de zi, 2405 ore de crepuscul şi 1913 ore de noapte. Nici chiar în timpul zilei polare, temperatura nu se ridică peste 0° C, datorită incidenței razelor, în timp ce iarna scade foarte mult (- 60° C). Umiditatea accentuată şi furtunile agravează aceste condiții care au rol restrictiv pentru om. Densitatea populației este redusă iar activitatea umană scăzută şi ea se desfăşoară în condițiile lungilor zile şi nopți polare.

Condiții aparte prezintă *climatul montan* care se caracterizează prin luminozitatea zonelor înalte, puritatea atmosferei, abundența precipitațiilor solide, posibilități de foehnizare. Până la limitele tolerabile ale presiunii acest climat are efecte terapeutice asupra organismelor obosite.

Aproape în toate zonele climatice dar mai ales în cea temperată se întâlneşte *climatul urban*, în care un ecran de pulberi şi fum absoarbe radiațiile purificatoare, iar impuritățile solide şi gazele toxice se asociază cu agresiunea fonică având asupra organismului un efect debilitant.

Pentru a preîntâmpina efectele climatului asupra organismului, omul, încă de pe primele trepte de evoluție, a început să adopte, ca măsuri de apărare împotriva adversităților climatice, îmbrăcămintea şi adăpostul.

Influenta climei, se manifestă nu numai asupra fiziologiei şi comportamentului individual al omului, ci şi asupra omului ca ființă socială, mobilă şi producătoare de bunuri materiale. Acest aspect a fost desigur mai evident pe primele trepte ale evoluției societății, comuna primitivă fiind cea care a înregistrat cel mai pregnant efectele pozitive sau negative ale oscilațiilor climatice.

Datorită nivelului tehnico-economic scăzut al etapei, modificările climei au generat cele mai vizibile efecte nu asupra producției, ci asupra *dinamicii populației*. Acest lucru este valabil chiar şi pentru epoci mai târzii, apropiate de cea actuală.

Reacția față de modificările climatice s-a materializat, de cele mai multe ori, în migrații (unele cu caracter de invazie) ale diferitelor populații, care se retrăgeau spre regiuni mai puțin atinse de fenomenul respectiv.

Desigur, modificările climatice produse tot mai recent în timp n-au mai fost resimțite la fel de mult şi recepționate la fel de neavizat de către societate, efectele lor ca şi ale condițiilor climatice obişnuite din diferite zone geografice, antrenând acțiuni adaptative corespunzătoare, în special în domeniul producției de bunuri materiale.

Potențialul şi caracterul rețelei hidrografice prin distribuția sa spațială şi regimul hidric sunt factori determinanți în repartiția teritorială a populației.

Ca mediu primar de apariție a materiei vii, ca element cu pondere şi rol apreciabil în complexul natural ce serveşte drept cadru de existentă şi activitate societății umane, apa a avut, întotdeauna, pentru aceasta o importanță vitală.

Însemnătatea ei este dublată şi de importanța economică pe care o are pentru numeroase domenii ale producției de bunuri materiale şi ale circulației acestora.

Având în vedere repartiția, volumul, caracteristicile fizice, chimice şi dinamice ale întregului înveliş de apă al Pământului, precum şi caracterul divers al importanței economice se impune o analiză diferențiată a aspectelor de favorabilitate şi restrictivitate a unităților hidrografice pentru repartiția teritorială a populației.

Astfel *zonele litorale ale mărilor şi oceanelor* au constituit un factor de atracție pentru populație datorită unor facilități oferite populației şi anume:

- *sursă de hrană*, datorită cantității impresionante de biomasă concentrată în special în stratul superficial (200 m) de apă al mărilor şi oceanelor;

- *sursă de apă dulce*, în perioada modernă datorită posibilităților tehnice de obținere din apa marină, fapt ce a facilitat mari concentrări demografice şi industriale în zonele litorale.

Acest necesar este cu atât mai acut în cazul dezvoltării economice intense a unor zone cu deficit de ape continentale sau cu ape continentale puternice mineralizate, ca şi în zonele aride din climatele tropicale.

-*sursă de materii prime* atât sub formă de soluții cu diferite concentrații cât şi sub formă de sedimente. Rezervele se apreciază la valori imense, dar rentabilitatea redusă a exploatărilor nu permite decât un grad mic de valorificare;

- *sursă de energie* oferită de dinamica cu caracter ritmic sau neritmic a apelor oceanului ca şi diferențele de temperatură pe verticală, cu o rentabilitate foarte mare;

- *mediu pentru transport*, marea reprezentând întotdeauna calea cea mai uşoară;

- *potențial balnear-turistic*, datorită particularităților climatice, care favorizează cura heliomarină, indicată în terapia multor maladii, în care cantitatea totală de radiație directă şi difuză, cea de ultraviolete şi aerosoli au un rol deosebit.

Apele continentale, deşi mult mai reduse față de cele ale Oceanului Planetar, sunt mult mai intens utilizate, fapt explicabil în principal prin concentrarea populației în zone cu mari cantități de ape subterane sau de-a lungul arterelor hidrografice. Repartiția inegală pe glob a apelor continentale la care se adaugă modul deficitar de utilizare constituie o situație nefavorabilă.

Cel mai scăzut disponibil de apă dulce pe locuitor, din Europa, este deținut de Anglia, unde secetele prelungite, deşi foarte rare, impun raționalizarea apei. Există însă zone pe glob, în care ritmul şi amploarea activității social-economice au determinat un consum de apă care depăşeşte cu mult resursele: sud-vestul S.U.A. (California, Texas, Colorado), nord-estul S.U.A. (New York, New Jersey, Pennsylvania).

O sursă bogată de compensare a deficitelor de apă dulce sunt resursele de apă subterană. Nu trebuie omis faptul că datorită unor caracteristici ale lor aceste ape impun o utilizare restrictivă.

Astfel, *chimismul* le poate face de nefolosit în unele zone şi anume tocmai în cele aride, de exemplu în California sau în Asia Centrală. De asemenea un *grad ridicat de salinitate* au şi apele ascensionale şi arteziene din Australia Centrală, situate în Marele Bazin Artezian, Bazinul Victoria, Bazinul Deşertului şi Bazinul de Nord-Vest. Bazinul Murray, mai puțin salinizat, este parțial utilizat. Apa celorlalte nu se foloseşte decât în creşterea unor anumite rase de oi.

Mineralizarea, adesea destul de avansată, afectează şi apele freatice din zonele aride, recunoscute pentru gustul lor sălciu cum sunt cele din Sahara sau Australia, unde concentrația de săruri poate atinge 8 g/l. În sfârşit, o serie de pânze subterane neutilizabile

sau greu utilizabile îşi datoresc excesul de săruri infiltrării apelor marine în nisipurile litorale cum sunt cele de pe țărmurile Belgiei şi Olandei.

Foarte capricioase ca mod de răspândire, debit şi tip de scurgere sunt apele subterane din carst. Deşi reprezintă adesea rezerve apreciabile, ele sunt destul de greu detectabile.

Multe strate de ape captive din zonele aride sunt lipsite de alimentare actuală, având un caracter fosil, ceea ce face ca, prin captare şi utilizare, debitul lor să fie în continuă scădere. Aceasta este situația marilor pânze din Sahara, infiltrate acum 13000-25000 ani, când Sahara avea un climat cu precipitații mult mai bogate (perioadele pluviale din cuaternar). Asemenea strate cu debitul în scădere se mai află în Texas (intens exploatate şi aflate pe cale de a se epuiza), în bazinul Santa Clara din California sudică, în diferite zone ale Italiei şi Greciei. Acelaşi caracter de ape fosile îl au apele de zăcământ care însoțesc petrolul, având o mineralizare foarte ridicată (săruri de clor, brom, iod etc.)

Alături de apele subterane, dar depăşindu-le considerabil ca proporție de utilizare un rol foarte important în existența societății nu numai sub aspectul ciclului biologic, ci şi sub acela al producției de bunuri materiale îl au apele de suprafață.

Referindu-ne doar la cel de-al doile aspect, care constituie domeniul disciplinei noastre, se impune precizarea câtorva elemente referitoare la importanța acestei categorii hidrografice pentru societate:

- *utilizarea apei în agricultură*, pentru irigații, a condus în epocile trecute, când aceasta era principala ramură a producției materiale, la dezvoltarea unor civilizații înfloritoare în astfel de zone. Tipică este situația văii Nilului, fluviu care îşi are izvoarele în zona marilor lacuri din Africa central-estică şi în Podişul Etiopiei. În aceste regiuni, ploile abundente din anotimpul de vară determină creşteri ale nivelului apelor, în cursul inferior, începând din iunie. La aceste creşteri, şesul era inundat în întregime şi acoperit cu un strat gros de mâl fertil, iar surplusul de apă era utilizat pentru irigarea unor terenuri de cultură. Astfel, valea Nilului, prin potențialul său economic, a fost, complet diferită de restul Africii de Nord, având şi o populație mai densă şi adăpostind una dintre cele mai vechi civilizații umane.

În Mesopotamia, zona de câmpie aluvială aridă este fertilizată de apele Tigrului, Eufratului şi Karunului, cu izvoarele în zona înaltă a Podişului Armeniei şi a Munților Zagros, cu precipitații bogate şi zăpezi ce se topesc vara, asigurând râurilor un debit considerabil. Irigațiile au avut la început un efect benefic, dar datorită mineralizării foarte ridicate a apelor freatice şi datorită irigațiilor, s-a produs o salinizare secundară a solului pe suprafețe întinse, ceea ce a constituit, probabil, una din cauzele decăderii civilizației summeriene, din zona cea mai joasă a Mesopotamiei.

O alta zonă tropicala aridă, străbatută de ape bogate, este câmpia Indusului, care ar trebui se să comporte, sub aspectul bilanțului hidric, ca deşert tipic, aşa cum este Tharul, situat la sud-est de ea. O serie de condiții climatice locale modifică, însă, regimul de alimentare a râurilor şi imprimă un carcater mai echilibrat rezervelor de apă.

După cum se ştie, precipitațiile bogate descărcate de musonul de vară pe versantul sud-vestic al Himalayei, ca şi topirea zăpezilor în timpul verii, în zona bazinelor de alimentare, asigură râurilor respective debite bogate. Şi în această regiune, prin contrast cu cele înconjurătoare, s-a dezvoltat de timpuriu o civilizație pre-indoeuropeană, atestată de nevelul evoluat al unor oraşe ca Mohenjo Daro şi Harappa, înfloritoare încă în mileniul al III-lea îH, civilizație care s-a întemeiat, în mod incontestabil, pe utilizarea judicioasă a apei.

În ceea ce priveşte posibilitățile de perspectivă în domeniul irigațiilor, se apreciează că ele s-ar putea extinde astfel încât actuala suprafață cultivată să se dubleze, fapt ce ar urma să vizeze cu precădere zonele lipsite de apă, aride, ceea ce ar reprezenta o bază materială solidă pentru populația de perspectivă.

- utilizarea apei în industrie a făcut ca în perioada modernă, rețeaua hidrografică să aibă adesea un rol hotărâtor asupra tipului de amplasare a unităților industriale şi implicit a aşezărilor umane care le deservesc la distanțe corespunzătoare față de sursele de apă. Desigur, cu cât profilul unei zone industriale este mai diversificat, mai bogat, cu atât nevoile de apă sunt mai mari şi se poate ajunge la epuizarea resurselor locale şi la necesitatea aducerii apei de la distanțe mereu mai mari.

Un aspect aparte al raportului dintre populație şi rețeaua hidrografică este acela al consumului tot mai ridicat de apă al marilor aglomerări urbane datorită multiplelor activități desfăşurate de om în cadrul lor.

Utilizarea cea mai intensă o au, desigur, apele subterane, care au puritate foarte ridicată (dispunând de o filtrare naturală) şi care au debite şi temperaturi aproape constante, fie că este vorba despre ape freatice, fie despre strate de adâncime.

Aceste calități ale lor le-au recomandat întotdeauna drept cele mai bune ape potabile, aşa după cum o dovedesc şi o serie de aducțiuni vechi: captările antice, făcute pentru alimentarea Constantinopolului, prin apeductul lui Valens (368 dH), sau cele ale oraşului Nîmes (anticul Nemausus) care printr-un apeduct lung de 50 km ce trece prin renumitul Pont du Gard, aduc ape potabile din Munții Cévennes.

În epoca ectuală, pentru alimentarea cu apă a oraşelor, se folosesc cele mai variate tipuri de resurse. Astfel, oraşul Amsterdam se alimentează din stratele acvifere ale dunelor litoralului Olandez. Alte oraşe se alimentează din ape freatice de terasă sau şes, cum sunt oraşele din bazinul superior şi mijlociu al Rinului sau Manchester, care se alimentează din Penini.

Alimentarea din lacuri naturale este practicată la Chicago, din lacul Michigan, Berlin parțial din lacul Müggel, Zürich tot parțial din lacul Zürich, iar Stuttgart din lacul Boden, toate necesitând o purificare foarte avansată şi atentă.

Alimentarea din lacuri de baraj este tot mai frecventă. Oraşul Los Angeles primeşte apă din lacurile de baraj Hoover şi Parker, de pe Colorado, oraşul Boston se alimentează dintr-un lac de acumulare de pe râul Swift, din estul Appalaşilor, iar oraşul New York din cinci mari lacuri de baraj din Appalaşi. Exemplele pot continua cu oraşele din Bazinul Ruhr care se alimentează din lacuri de baraj de dimensiuni mijlocii din nordul Masivului Şistos Renan, amplasat pe Ruhr, pe Wupper şi afluenții lor sau oraşele Braunschweig, Hannover, Bremen care se alimentează din numeroasele lacuri de baraj din Munții Harz

Există şi oraşe a căror alimentare se face din râuri şi fluvii în lipsa absolută a altor resurse. Aşa de exemplu, Philadelphia foloseşte apă din râul Delaware, Londra şi Parisul parțial din Tamisa şi respectiv Sena, Sverdlovsk situat pe versantul estic al Munților Ural foloseşte apele râului Ciusovaia, care curge pe versantul opus, iar oraşul Galați din Dunăre.

Există însă şi oraşe mari, care resimt acut lipsa apei, necesarul lor depăşind cu mult resursele disponibile, ca: Tokyo, Rio de Janeiro, Sao Paolo etc.

Apele continentale au avut un rol deosebit în distribuția spațială a populației şi prin potențialul lor navigabil. În general, capacitatea de transport a apelor continentale este mult mai restrânsă față de cea a oceanului, ea permițând numai tonaje, relativ mici.

O serie de caracteristici hidrologice, ca şi unele particularități ale morfologiei văilor fluviale sunt mai puțin favorabile pentru navigație, cum ar fi râurile mediteraneene sau cele central-asiatice. În schimb, apele curgătoare din zone cu climat oceanic, datorită uniformității alimentării, sunt larg folosite pentru navigație (Rinul, Sena, Elba, Odra).

Înghețul este şi el un fenomen limitativ, oprind, pe perioade cu durată variabilă, navigația fluvială (fluviile siberiene şi canadiene).

De remarcat faptul că şi unele lacuri de dimensiuni mari permit navigația de tip maritim: Marile Lacuri Nord-Americane, Marea Caspică.

Pe lângă influențele pozitive exercitate de apele continentale asupra distribuției spațiale a populației există desigur şi unele care se repercutează negativ, uneori foarte

grav, nu numai asupra producției de bunuri materiale şi chiar asupra existenței omului, în anumite regiuni.

Este vorba în special de inundațiile care se produc pe unele râuri şi fluvii, ca urmare a unor nivele şi debite maxime care depăşesc capacitatea secțiunilor specifice. Cunoaşterea şi observarea sistematică, de durată, a acestor fenomene a permis însă omului să poată formula prognoze asupra producerii lor şi să le poată contracara sau reduce efectele dăunătoare.

Desigur, în general efectele negative s-au diminuat în timp, nu datorită modificării mecanismelor naturale de producere a lor, ci progresului tehnic, care s-a concretizat într-o serie de măsuri hidrotehnic-ameliorative, ca: regularizarea scurgerii prin baraje cu ecluze, prin lacuri de acumulare, prin îndiguiri (Huanhe, Pad, Mississippi, Dunăre) etc.

În concluzie rolul apei în distribuția populației este complex. Absența ei dintr-o regiune constituie un obstacol, deseori de neînvins, după cum excesul de apă are consecințe similare. La toate acestea se adaugă nu numai cantitatea, ci mai ales calitatea apei.

Învelişul biotic al Terrei, prin componență şi extensiune influențează puternic existența şi activitatea omului constituit în societate. El are un rol deosebit în viata societății, deoarece continuă să asigure esența alimentației, prin produse vegetale şi animale, cuprinzând grăsimi, proteine, hidrați de carbon.

De asemenea, mai oferă încă şi baza materiei prime pentru îmbrăcăminte, prin textilele naturale, piei, blănuri. În mare parte, combustibilii utilizați sunt fie forme directe de vegetale (lemn, diverse tulpini etc.), fie acumulări ale unor mase de substanțe de origine vegetală şi animală, care au generat combustibili organici (petrol şi cărbuni).

În unele zone, lemnul reprezintă principalul material de construcție, de el fiind legate adevărate civilizații. Lemnul reprezintă, în acelaşi timp, şi o importantă rezervă de materie primă pentru industrie, iar două treimi din populația globului foloseşte încă lemnul drept combustibil.

Pădurile sunt utile omului şi indirect ca însemnat moderator al climei, ele ridicând valoarea umidității atmosferice, precum şi gradul de infiltrare a apei provenită din precipitații sau din topirea zăpezilor. De asemenea, regularizează scurgerea, stăvilesc eroziunea solurilor şi atenuează vânturile puternice.

Practica agricolă a demonstrat faptul că ogoarele situate în imediata apropiere a pădurii suferă mai puțin de secetă şi dau un randament mai ridicat.

Pădurile mai adăpostesc şi o floră secundară foarte variată şi bogată, a cărei valorificare economică nu este deloc neglijabilă: ciuperci, fructe.

Utilitatea pădurilor este dată şi de fondul cinegetic pe cale îl adăpostesc, în special animalele cu blănuri prețioase, aflate în pădurile emisferei nordice, sau de compoziția floristică care cuprinde şi arbori cu valoare alimentară frecvenți în pădurile din climate calde: sagotierul, arborele de pâine, răspândit în arhipelagul indonezian, dar cunoscut şi în India şi introdus şi în America Centrală.

Pădurile au însă, prin masivitate şi extensiune, şi un rol limitativ în distribuția populației.

Astfel, pădurile Amazoniei, Indoneziei şi Zairului unde ritmurile de desfăşurare a proceselor biologice ale planetelor sunt deosebit de rapide, constituie adevărate bariere în calea răspândirii populației.

Chiar şi în aceste condiții, pădurile respective nu sunt de nepătruns, existând aici numeroase triburi care le populează, precum şi locuitorii aşezați în Amazonia cu eforturi deosebite (dar rezultate descurajante) în “epoca cauciucului” sau construcția recentă a şoselei transamazoniene.

Mai mult decât atât în plină junglă amazoniană a fost construit oraşul Manaus “oază a civilizației, capitală a statului brazilian Amazonas, aşezare urbană impunătoare, cu

aspect european, înconjurată de inevitabila țesătură vegetală şi de imensa albie a Amazonului la confluența cu Rio Negro, la 2000 km de Atlantic" (41).

De asemenea taigaua siberiană rămâne pe mai departe un domeniu de slabă populare, deşi eforturile de valorificare a "aurului verde" şi a bogățiilor subsolului acestui ținut sunt din ce în ce mai mari.

Pădurile care au atras de timpuriu populația au fost cele din zona temperată, iar procesul s-a accentuat odată cu dezvoltarea şi diversificarea activităților societății omeneşti.

Alte formațiuni vegetale cu rol de atractivitate pentru populație prin importanța lor în creşterea animalelor sunt *păşurile şi fânețele*.

Păşurile sunt asociații naturale de vegetație erbacee (stepă, prerii, tundre, pajişti alpine), care se află uneori în întrepătrundere cu vegetație arborescentă, sub forma silvostepelor, silvotundrelor, a savanelor cu arbori.

În economiile rurale cu caracter excensiv, ele sunt utilizate, în principal, în sectorul de creştere a animalelor, pentru ovine, caprine, cabaline, dar, şi pentru reni (păşunile de tundră), iak (podişurile înalte ale Asiei Centrale), bovine (păşunile din zonele mai umede), bubaline (în Asia sudică şi Africa), cămile (în zonele aride ale Africii nordice, Asiei Centrale şi de Sud-Vest) etc.

În zonele forestiere prin defrişare pot să apară de asemenea păşuni, ca asociații vegetale secundare.

În funcție de durată, sezonul productiv şi capacitatea nutritivă se pot diferenția mai multe categorii de păşuni.

Păşunile din zonele cu climat arid sunt folosite numai într-o anumită perioadă a anului, având un caracter sezonier, ca cele din zonele semideşertice ale asiei Centrale (depresiunea Turanului, Kaşgaria) utilizabile mai mult primăvara, după topirea zăpezilor şi în timpul ploilor de la începutul verii, când au o perioadă de vegetație de scurtă durată.

Tot temporare sunt şi *păşunile alpine*, care nu se pot utiliza decât vara, dupa topirea zăpezilor. Durata lor redusă de folosire e compensată, însă, de o alcătuire floristică variată. Sunt cunoscute în acest sens păşunile din Alpi, Carpați, Balcani, Caucaz, Podişul Armeniei, munții din Asia Centrală şi chiar Himalaya, spre care se deplasează vara turme mari de animale domestice.

Temporare ca mod de utilizare sunt şi *păşunile de luncă*, foarte productive, variate floristic, dar accesibile numai după scurgerea apelor mari în special toamna.

Cu caracter permanent sunt *păşunile situate în zonele cu climat temperat oceanic*, favorizate de uniformitatea pluviometrică şi regimul termic, făcându-le utilizabile tot timpul anului.

Fânețele sunt tot asociații naturale de vegetație erbacee, situate în zone cu umiditate mai mare decât cele cu păşuni, oferind astfel o cantitate mai mare de furaje naturale şi datorită dublei recoltări. Există, astfel, posibilitatea depozitării unui surplus de furaje, utilizat în anotimpul rece, favorizând astfel o creştere mai intensivă a animalelor. Majoritatea fânețelor reprezintă asociații vegetale secundare, apărute ca urmare a defrişărilor, aşa cum sunt cele din Carpații Româneşti.

Cele mai valoroase însă, din punct de vedere al capacității nutritive şi al cantității de masă vegetală sunt cele din zonele umede (lunci sau câmpii) datorită fie adâncimii reduse a pânzei freatice (Câmpia Banatului) fie climatului oceanic (fânețele din vestul Europei).

Lumea animală care a oferit fie resurse de hrană fie sprijin în transport mai ales în perioadele de început a avut un rol la fel de important în repartiția populației şi existența societății. În economia primitivă, prin vânătoare, oamenii îşi asigurau cantitățile necesare de carne, grăsime, tendoane (folosite la cusut), piei şi blănuri pentru acoperirea unor locuințe sau pentru îmbrăcăminte.

Şi în perioada actuală vânatul este o sursă de bază a existenței anumitor grupuri restrânse de populație, şi anume: pigmeii din pădurea ecuatorială a Africii, hotentoții din Africa de Sud, eskimoşii din extremul nord (care trăiesc din vânatul focilor), unele grupuri de indieni din pădurea nord-americană (care vânează karibu).

Animalele de tracțiune şi transport au avut un rol decisiv în pătrunderea populației în zonele greu accesibile sau cu condiții climatice dificile. Exemplificăm în acest sens renul pentru zonele reci, cămila pentru cele deşertice calde sau asinul pentru cele muntoase.

Dacă majoritatea speciilor de animale, domesticite sau în stare sălbatică, ca şi apreciabilele resurse de peşte ale apelor continentale şi marine, au constituit un însemnat factor în distribuția şi existența omului pe suprafața globului, nu trebuie omis faptul că foarte multe alte specii de animale, păsări sau insecte reprezintă un pericol grav, iar în unele regiuni permanent pentru om. Combaterea lor s-a dovedit adesea dificilă şi destul de frecvent, ineficientă.

Redăm spre exemplificare lăcustele, care se adună în nori imenşi, în unii ani ai ciclurilor evolutive, şi distrug suprafețe extrem de mari de culturi. După I.G.Sauşkin, norii de lăcuste pot ocupa simultan suprafețe de 500.000 ha, deplasându-se cu cca 40 km/h, însumând o cantitate foarte mare de masă vie (45). Având în vedere faptul că o insectă poate consuma o cantitate de substanță mai mare de 8-10 ori decât greutatea proprie, este uşor de apreciat valoarea pagubelor pe care le poate produce o asemenea invazie. Deşi au fost combătute, în Africa de Nord, Arabia Saudită, Iran, Pakistan etc., ele continuă să mai existe, fiind extrem de dăunătoare.

Alți dăunători sunt rozătoarele, foarte păgubitoare în zona cerealieră a stepelor şi în zonele de cultură a orezului. De asemenea, iepurii distrug culturi legumicole, plante tinere şi păşuni. Dintre păsări, vrăbiile fac mari pagube în zonele de cultură a orezului iar ciorile păgubesc recoltele din zonele de cultură a cerealelor şi florii soarelui. În India, maimuțele distrug o cantitate de substanță alimentară care ar putea acoperi necesarul a 120.000.000 locuitori.

O serie de microorganisme dăunează populației, producând boli endemice a căror răspândire este legată, frecvent, de condiții geografice specifice, creându-se adevărate *complexe patogene*. Cităm în acest sens complexul patogen al bolii somnului, provocată de un protozoar, *Trypanosoma gambiense,* al cărui vector este musca țețe. Acest complex patogen cuprinde pădurea ecuatorială şi pădurile-galerii din Africa subecuatorială. Acest areal forestier reprezintă un mediu propice pentru insecta respectivă. Similar acestui complex patogen, în America de Sud face numeroase victime o altă trypanosomiază, boala chagas.

Alți purtători au o răspândire mult mai largă, cum ar fi tânțarul din genul Anopheles, vectorul protozoarului Plasmodium V., care poate ajunge spre nord până la Cercul Polar, iar în altitudine până la 3000 m în zona caldă, provocând diferite forme de maladie.

Dintre bolile endemice întâlnite în anumite zone geografice, dar care s-au redus mult, se poate menționa *ciuma,* provocată de *Pasteurela pestis*, purtată endemic de şobolanii din deşerturile şi stepele Asiei. Eradicarea ei totală este practic imposibilă, deoarece la om se transmite prin purici.

Ca repartiție geografică cele mai numeroase focare de boli endemice se află în zona caldă, unde şi măsurile igienico-sanitare sunt deficitare. Astfel, pădurile ecuatoriale amazoniană şi congoleză au ca boli endemice specifice trypanosomiaze, febră galbenă (provocată de un virus transmis de țânțarul *Aedes*), ankylostomiaze de holeră şi malarie endemice; Indochina este focar de răspândire a leprei; zonele aride din Asia Centrală şi de Sud-Vest sunt focare de răspândire a ciumei.

În zona temperată din Europa şi America de Nord predomină bolile aparatului respirator şi diferitele boli sociale, legate de evoluția gradului de urbanizare.

Organismul uman şi-a creat o anumită rezistență față de maladii în funcție de complexul patogen în care trăieşte populația respectivă. De exemplu africanii sunt

rezistenţi la malarie, dar foarte sensibili la tuberculoză, variolă şi alte boli aduse de europeni.

Fertilitatea naturală a solului a constituit un factor de atractivitate în procesul repartiţiei teritoriale a populaţiei doar în prima parte de evoluţie a societăţii omeneşti. Desigur civilizaţii importante şi mari concentrări demografice care se menţin şi astăzi s-au format în cadrul unor văi şi regiuni cu soluri fertile, uşor de lucrat, asociate cu un regim hidrologic favorabil: Nil, Huanghe, Iantzî, Brahmaputra, Mekong ş.a.

Potenţialul agroproductiv al diferitelor regiuni ale globului datorat fertilităţii naturale a solurilor se află în strânsă corelaţie cu gradul de dezvoltare a forţelor de producţie în regiunile respective, în general, şi gradul de dotare şi modernizare a agriculturii în special.

În condiţiile tehnicii actuale, fertilitatea naturală a solului nu mai este hotărâtoare în realizarea unor producţii sporite.

Legea fertilităţii descrescânde a solurilor, elaborată ca argument al teoriei malthusiene, este susţinută în plan teoretic şi în zilele noastre, de către susţinătorii limitelor creşterii. Această lege conţine două principii esenţiale. Conform primului, pe măsura creşterii numerice a populaţiei şi a introducerii în cultură a unor terenuri altădată înţelenite, ar fi valorificate soluri de o calitate mereu mai slabă, accentuându-se astfel diferenţa între creşterea necesarului de produse agricole şi degradarea generală a fondului de terenuri arabile. Al doile principiu se referă la “nerentabilitatea” peste un anumit plafon, al investiţiilor făcute în vederea ameliorării agrotehnice sau pentru retribuirea fortei de muncă necesare.

Această lege a fertilităţii descrescânde a solurilor a fost însă infirmată de evoluţia economiei agricole. În primul rând nivelul agrotehnic actual este deja suficient încât să permită transformarea unor terenuri slab productive încât exploatarea lor să devină rentabilă.

Creşterea productivităţii unor terenuri nu constituie apanajul epocii actuale, procesul având loc şi în perioada anterioară printr-o amenajare raţională. Astfel, multe regiuni din Europa Centrală şi Vestică, acoperite azi de soluri fertile (Câmpia Germaniei de Nord) au atins productivitatea actuală prin practicarea îndelungată a unei agriculturi raţionale, deoarece iniţial se pornise de la calităţi submediocre de sol.

Tot prin ameliorări susţinute în perioada actuală solurile din Brabant sau din regiunea Campine, (Belgia) au transformat aceste zone în ţinuturi prospere.

De altfel, asigurarea necesarului de produse agricole în multe state, nici nu se mai realizează prin extinderea suprafeţelor cultivate, ci dimpotrivă, prin restrângerea lor şi obţinerea unor cantităţi mai mari de produse.

Mai mult decât atât sunt utilizate agricol terenuri cu soluri de mică fertilitate sau chiar lipsite de sol. Astfel, pe solurile cu fertilitate mediocră din bazinul amazonian se obţin recolte bogate de piper. De asemenea, ţăranii dogoni din Mali cultivă soluri cărate şi aşezate în interiorul unor cercuri de pietre, pe suprafeţe sterile de gresie. La fel, polinezienii aduc uneori soluri fertile, în bărci, de pe o insulă pe alta, aşezându-le în cavităţile recifului, iar în insulele Bahamas, prin concasarea calcarelor cu lapiezuri de pe platourile coraligene şi malaxarea lor cu argilele pe care le conţin, se obţine un amestec mineral, favorabil practicării ulterioare a culturilor de trestie de zahăr şi ananas.

Aşadar concepţia conform căreia potenţialul pedologic al Terrei este în scădere este nefondată, eforturile generale trebuiesc îndreptate spre adopratea celor mai adecvate modalităţi de valorificare raţională a sa.

Factorii social-istorici s-au manifestat în mod diferenţiat în spaţiu şi timp, având caracter conjuctural în funcţie de condiţiile sociale sau istorice care apar la un moment dat şi într-un anumit loc. Includem aici o serie de epidemii ca ciuma, holera care au bântuit în

secolele trecute şi care au decimat populația în locurile în care au izbucnit sau aceasta o fost obligată să se retragă, în lipsa mijloacelor de apărare, în alte zone.

La aceasta se pot adăuga migrațiile determinate de condițiile economice precare ale unor state sau regiuni de pe glob.

Condițiile istorice mai îndepărtate sau mai apropiate vremurilor noastre (eliberarea națională a statelor, consolidarea independenței, urmările războaielor etc.), şi-au lăsat, de asemenea, pregnant amprenta asupra răspândirii populației pe Glob.

Spre exemplu formarea statului Israel în anul 1948, a determinat un puternic aflux al populației evreieşti din toată lumea spre noul stat. La fel, acordarea condiționată a independenței Indiei de către coroana britanică prin separarea grupărilor etnice musulmane de cele hinduse şi crearea a două state, India şi Pachistan, din aceeaşi unitate teritorială, a determinat regrupari masive de populație: cea musulmană majoritar pe actualul teritoriu al Pakistanului şi Bangladeshului iar cea hindusă pe actualul teritoriu al Indiei.

În general factorii istorici au generat fie sporuri sau reduceri, fie deplasări masive de populație, contribuind la transformarea antropică a unor teritorii, precum şi anumite genuri de relații între state care au favorizat ori frânat deplasările de populație precum şi intensificarea şi lărgirea ariilor de populare.

Factorii economici prin tipul de economie, dotarea tehnică, dezvoltarea industriei, gradul de urbanizare şi transporturi, au jucat şi joacă rolul esențial în repartiția teritorială a populației.

Influența acestei categorii de factori s-a manifestat în mod diferențiat în timp fiind mai puternică în cea de doua perioadă de evoluție a societății în comparație cu prima în care au dominat factorii fizico-geografici.

Economiile naturale practicate de triburile de pigmei din zona ecuatorială a Africii şi cele de indieni ale Amazoniei au un potențial de hrănire limitat, mai ales în condițiile folosirii unor tehnici rudimentare pentru cules, pescuit şi vânat. De asemenea cultivarea primitivă a pământului, constând adesea în cultivarea unei singure specii de plante (Africa ecuatorială, nord-estul Braziliei, Asia de sud-est ş.a) şi epuizarea rapidă a fertilității naturale a solului conduc la concentrări şi densități reduse de populație (3-10 loc/km^2). În Brazilia maniocul, iar în Africa ecuatorială, Sudan şi Podişul Decan din India meiul şi sorgul, constituie plantele alimentare de bază.

În opoziție cu aceasta, tipul de economie modernă cu o puternică dezvoltare a forțelor de producție şi largi posibilități de asigurare a resurselor de hrană, favorizează concentrarea şi creşterea demografică.

Este exemplul țărilor din vestul Europei sau estul şi nord-estul SUA unde gradul de dezvoltare şi dotare tehnică favorizează concentrarea populației.

Astfel de concentrări demografice sunt condiționate de o echipare tehnică corespunzătoare şi avansată a teritoriilor respective, în plus de aceasta progresele tehnicii permit accesul populației la noi teritorii.

Exploatarea unor resurse de subsol situate dincolo de limitele cercului polar ori în zonele deşertice nu au fost posibile fără tehnologii avansate care să permită accesul omului în astfel de zone deosebit de ostile.

Dezvoltarea treptată a industriei, ca factor esențial de asigurare a prosperității unei națiuni, a constituit în acelaşi timp şi un puternic factor de atracție şi concentrare demografică. De exemplu oraşul Roubaix cel mai important centru al industriei lânii din Franța, în urma concentrării producției şi-a sporit numărul populației în secolul XIX de peste 15 ori, de la 8000 de locuitori în 1802, la 124.000 în 1901, din care 2/3 proveneau din zonele limitrofe.

Valorificarea industrială a unor resurse locale din teritorii slab populate a avut drept rezultat concentrarea masivă a populației şi apariția de oraşe noi. Este cazul marilor complexe industriale din Rusia: Kuzbas, Karaganda, Irkutst, Taşkeut ş.a.

Procesul de urbanizare care a cuprins tot mai multe regiuni a avut de asemenea un rol important în distribuția populației. Acesta s-a manifestat atât prin crearea unor mari metropole cât şi prin apariția şi creşterea numărului suburbiilor sau a oraşelor satelit, adesea la distanțe mari de zona centrală, având funcții de "localități dormitor" sau funcții agricole preorăşeneşti. Reprezentative în acest sens sunt megalopolisul din nord-estul SUA sau conurbația Londrei, Parisului, Moscovei ş.a.

Un alt domeniu economic cu implicații profunde îl constituie transporturile care au exercitat şi exercită un rol însemnat în mobilitatea şi distribuția spațială a populației. Dezvoltarea şi intensificarea transporturilor maritime a condus la descoperirea de noi teritorii, după cum intensificarea şi diversificarea transporturilor inter şi intracontinentale a dus la transformări radicale în peisajul Terrei în ultimele două veacuri.

Factorii demografici se referă la manifestarea indicatorilor de bază ai dinamicii populației, care acționează în mod diferențiat în spațiu şi timp, funcție de nivelul de dezvoltare social-economica şi culturală a epocii sau teritoriului respectiv, contribuind activ la procesul de răspândire a populației.

Gradul de intensitate al reproducerii populației, aportul migrațiilor externe, influențează ritmurile demografice de creştere, făcând ca în decursul timpului, să apară importante modificări în ponderea ocupată de o țară sau alta de o regiune sau alta, în cadrul populației totale.

Schimbarea ritmului de evoluție a indicatorilor demografici (natalitate, mortalitate, bilanțul demografic natural şi migratoriu) conduce şi la diferențierea potențialului demografic al unor ținuturi, țări şi continente.

Astfel, în anul 1920, de exemplu, din totalul populației globului, Europa deținea 18 %, în timp ce Asiei îi reveneau 53 %. După numai 40 de ani, ponderea Europei se reduce la 14,3 % pe când a Asiei creşte la 55,8 %, tendință care se accentuează şi în perioada următoare.

Deoarece studiul factorilor demografici reprezintă unul din subiectele importante ale prezentului manual, ne limităm pentru moment la această succintă prezentare urmând ca analiza de detaliu să o realizăm într-un capitol consacrat special acestui fapt.

4.3.2. Considerații privind repartiția populației pe glob.

Analiza repartiției populației, atât la nivelul globului terestru cât şi la nivelul regiunilor, continentelor sau țărilor evidențiază disparități destul de pronunțate.

Există, astfel, regiuni cu mari aglomerări de populație cum ar fi marile concentrări industriale din Europa sau America de Nord, alături de teritorii unde populația este deosebit de rară, chiar de sub 1 locuitor pe km^2. Astfel de situații reprezintă rezultatul unei evoluții în timp, consecință a unui întreg complex de factori. La început evoluția societății s-a aflat sub influența factorilor naturali, pentru ca apoi, pe măsura apropierii de timpurile noastre, aceştia, deşi prezenți, să aibă o influență mai restrânsă datorită influenței crescânde a factorilor rezultați din însăşi existența societății (economici, sociali, politici etc.). S-a ajuns, astfel, ca astăzi tabloul concentrării sau dispersiei populației la scară planetară să fie extrem de diferențiat, cu contraste puternice.

Aceste contraste s-au format în decursul timpului dând naştere la aglomerații umane, ce s-au format independent unele de altele şi care au urmat căi diferite: unele au crescut iar altele s-au redus din punct de vedere numeric.

Încă din antichitate au apărut aglomerații de populație ca cele din Egipt, Caldeea, iar mai târziu în Grecia, China. Clima caldă, apa dulce din lacuri, pânza freatică, izvoarele, fluviile cu aluviunile lor bogate au contribuit în bună măsură la
formarea unor mari aglomerații de populație. Populația s-a concentrat inițial în zonele de revărsare a apelor, în deltele fluviilor, începând de la Nil şi până la Chang Jiang, regiuni care şi astăzi se numără printre cele mai des populate din lume.

Concentrări teritoriale mari şi densități ridicate de populație sunt specifice:

- în regiunile marilor câmpii, văi şi delte ale fluviilor din Asia şi Africa;
- zona marilor concentrări industriale din Europa sau din America de Nord;
- regiunile care păstrează o veche civilizație agrară.

Aceste regiuni, deşi reprezintă 7% din suprafața globului, concentrează astăzi aproximativ 70% din populația acestuia. Raportând aceste valori la mediile geografice, se constată că peste 50% din populația globului se află în zonele calde, dealtfel leagănul omenirii. Aproximativ 85% din populație se află în emisfera de răsărit, ale cărei regiuni au fost populate cu mult timp mai devreme decât cele din emisfera de apus. Populația situată în aşezări permanente se află astăzi răspândită până la 78° latitudine nordică şi 54° latitudine sudică (Fig. 7).

În general, concentrările de populație evită marile sisteme muntoase, deşerturile şi zona pădurilor tropicale cu multă umezeală.

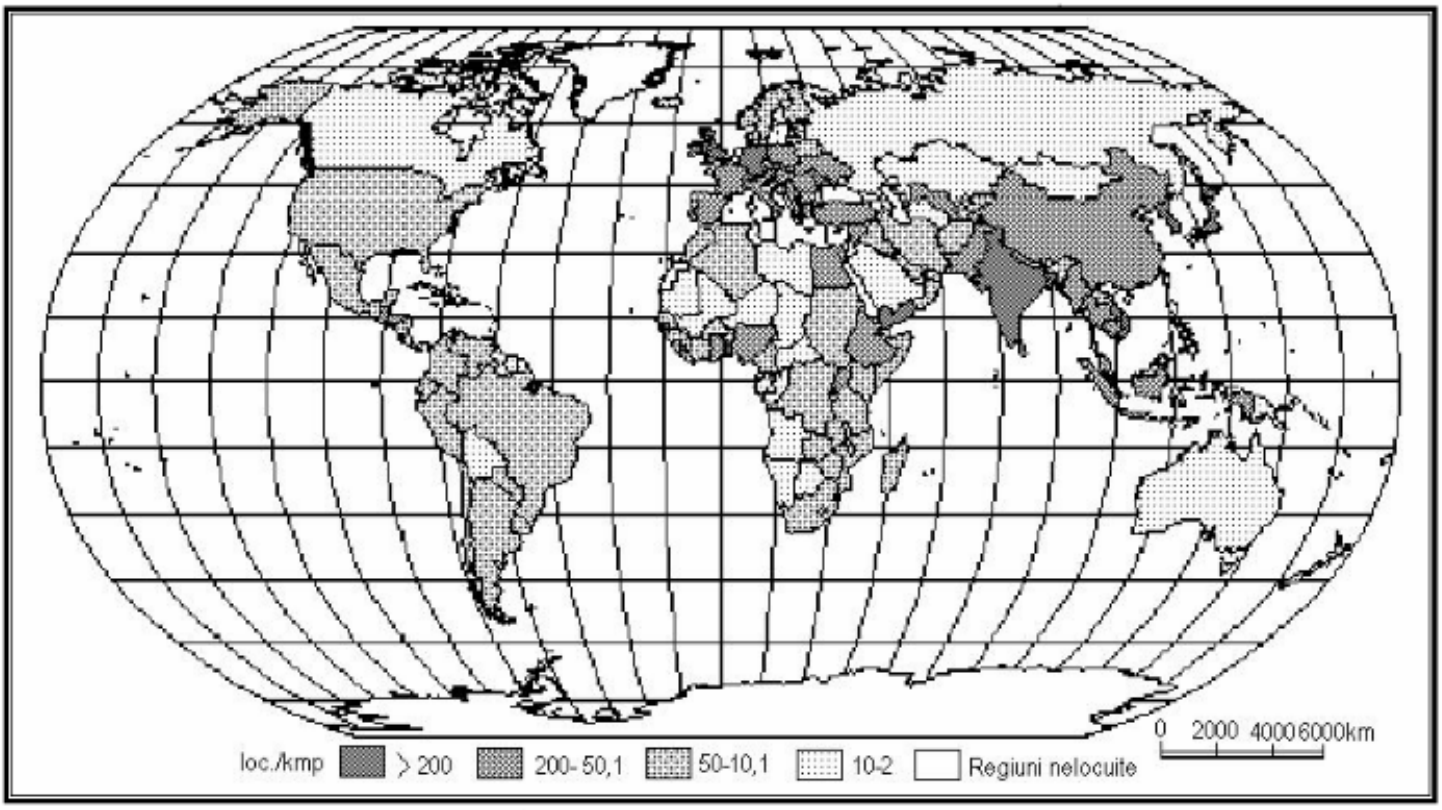

Fig. 7.- Densitatea populației pe glob.

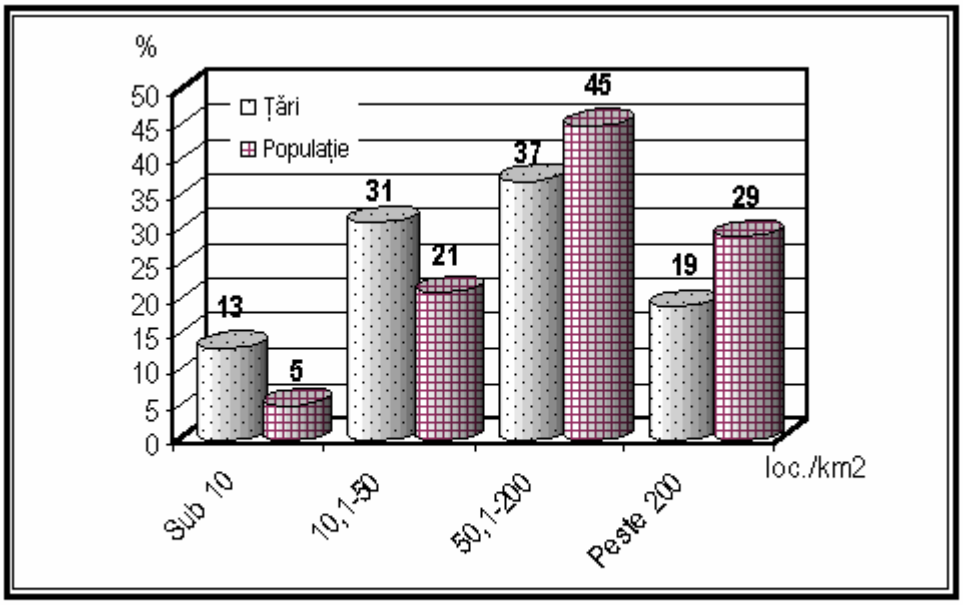

Fig. 8 .- Ponderea țărilor şi a populației pe intervale de frecvență a densității populației.

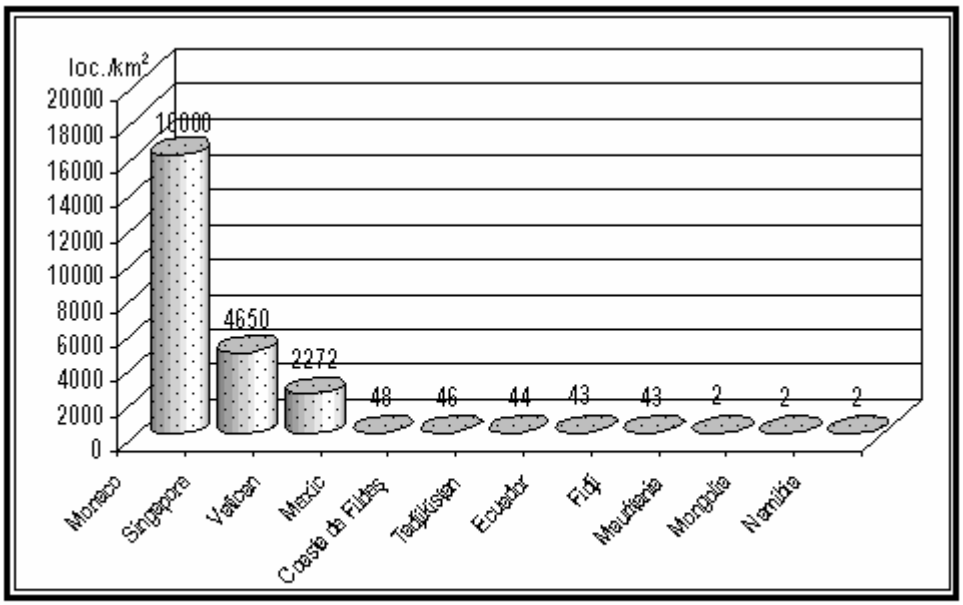

Fig. 9. Țările cu valori caracteristice ale densității populației la nivel mondial

Un tablou expresiv al repartiției populației pe continente rezultă din ponderea acestora în populația globului în decursul secolului XX.

În anul 2000 pe întreaga suprafață a globului (135.830.000km^2) trăiau cu puțin peste 6 mild. de locuitori, ceea ce dădea o densitate medie a populației de 44,2 loc./km^2 , respectiv, un ritm mediu anual de creştere de 1,75%.

Slab populate sunt zonele subpolare, o mare parte din taigaua Asiei şi Americii, stepele aride şi semideşerturile, deşerturile şi pădurile tropicale umede ale Africii şi Americii de Sud.

Ponderea continentelor în populația globului (%)

Anul	Europa	Asia	Africa	America de Nord	America Latină	Australia şi Oceania
1920	26,9	53,3	7,8	6,4	5,0	0,5
1930	25,8	54,1	7,9	6,5	5,2	0,5
1940	25,0	54,2	8,3	6,4	5,6	0,5
1950	23,0	54,6	8,7	6,7	6,5	0,5
1960	21,4	55,2	9,1	6,7	7,1	0,5
1970	19,5	56,3	9,6	6,3	7,8	0,5
1975	18,4	56,8	10,2	6,0	8,1	0,5
2000	13,4	60,2	12,2	8,1	5,6	0,5

Frecvența densităților de populație pe glob arată că zonelor cu densități medii între 50 şi 100 locuitori pe km^2, respectiv peste media pe glob, le revin aproximativ 32% din populația globului. Dacă la aceasta adăugăm populația cuprinsă între 100 şi 200 locuitori pe km^2 (26%) şi pe cea din zonele cu peste 200 locuitori pe km^2 (8%), rezultă că aproximativ 66% din populația globului este concentrată în zonele relativ aglomerate, care în ansamblu însumează circa 18% din suprafața uscatului.

În rest, circa 29% din populația globului este concentrată în zone cu densități între 10 - 50 locuitori pe km^2, care echivalează cu aproximativ 44% din suprafața totală a globului.

Aproximativ 5% din populația globului este cuprinsă în zone cu densități ce oscilează între 1 - 10 locuitori pe km^2, zone ce dețin 32% din suprafața uscatului.

Pe o suprafață de circa 8,5 mil km^2 (6,2%) densitatea este de aproximativ 1 locuitor pe km^2, care însumează 0,2% din populația globului (Fig. 8).

Densități mari şi foarte mari sunt caracteristice câtorva areale, şi anume:

- Asia de Sud-Est, respectiv provinciile de est ale Chinei, Coreea şi Japonia. Aici, cu excepția zonelor montane înalte, densitățile medii depăşesc 100 locuitori pe km^2, iar văile marilor râuri (Ianzi), Coreea de Sud şi Japonia, mult peste 200 locuitori pe km^2;
- sudul Asiei, dominat de văile Gangelui şi Brahmaputrei, unde densitățile frecvente sunt peste 300 şi respectiv 600 locuitori pe km^2;
- Europa de Vest, adică arealul marilor industrii;
- nord-estul Statelor Unite şi sud-estul Canadei, unde concentrarea mare a populației se datorează tot dezvoltării industriale şi prezenței marilor oraşe(Fig. 9).

4.3.3. Densitatea populației pe continente

Europa în ansamblul ei constituie o zonă bine populată, înscriind o densitate medie de 70 loc./ km^2.

Cu valori ridicate ale densității populației, în cadrul Europei se distinge grupa țărilor din Câmpia Europeană, care cuprinde Ucraina (85 loc./km^2), Polonia (123 loc./km^2), Germania (229 loc./km^2), Belgia (333 loc./km^2), Olanda (459loc./km^2), nordul Franței (106 loc./km^2) şi Marea Britanie (240 loc./km^2). Ea se caracterizează prin bogățiile subsolului (îndeosebi cărbune), precum şi prin agricultura sa intensivă. Este o zonă populată din vechime şi continuu; densitatea sa puternică se datorează dezvoltării industriale timpurii (secolul al XIX-lea), tehnicii agricole avansate etc.

O altă zonă intens populată în cadrul Europei este, de asemenea, cea care cuprinde țările din bazinul Mării Mediterane. Densitatea mare a populației din această parte a Europei s-a datorat resurselor naturale, posibilităților de valorificare a țărmurilor, navigației etc. Această regiune a constituit, încă din cele mai îndepărtate timpuri, un loc de predilecție al navigatorilor. Aici s-au născut vechi civilizații, s-a dezvoltat o agricultură

cerealieră, pomicultura şi viticultura. Datorită articulațiilor peninsulare, ale insulelor şi munților această regiune a favorizat amenajarea unor locuri prielnice de refugiu.

Țările din zona mediteraneană se înscriu deci printre regiunile dens populate ale lumii, unde predomină funcțiile rurale, dar spre deosebire de alte asemenea regiuni, aici viața urbană este bine dezvoltată şi în continuă ascensiune.

În ansamblu lor, țările Europei, deşi dețin densitatea cea mai mare de pe glob, se remarcă printr-un ritm moderat de creştere a populației. În rândul țărilor cu cea mai mare densitate din Europa se înscriu: Belgia şi Olanda cu densități mai mari de 300 loc./km^2 şi respectiv 400 loc./km^2 iar Germania cu peste 200 loc./kmp.

Frecvența densității dominante în Europa este cea cuprinsă între 200 şi 100 loc./km^2 (cuprinde 32,93% din populația Europei) şi cea de 100-50 loc./km^2 (cu circa 33% din populație). Dintre țările cu densități sub 10 loc./km^2 amintim doar Islanda cu 3 loc./km^2 şi Rusia cu 9 loc./km^2 dacă o includem la Europa. Teritoriile interioare, zonele cu o densitate sub 10 loc./km^2 dețin aproximativ 2,09% din suprafața Europei.

Utilizând drept criteriu densitatea populației țările Europei pot fi grupate în cinci categorii:

- țări cu densitate *superioară* (peste 200 loc./km^2), categorie care cuprinde țări ca Malta, Olanda, Belgia, Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord.
- țări cu densitate *superior-mijlocie* (200 - 150 loc./km^2), unde se includ: Elveția, Italia Liechtenstein.
- țări cu densitate *mijlocie* (150 - 100 loc./km^2), unde se includ: Danemarca, Ungaria, Polonia, Luxemburg, Portugalia.
-țări cu densitate *mijlociu-inferioară* (100 – 50 loc./km^2): Austria, Bulgaria, Franța, Spania, România ş.a.
- țări cu densitate *inferioară* (sub 50 loc./kmp) cum sunt: Suedia, Finlanda, Norvegia ş.a. Acestea sunt, dealtfel, țări cu densități sub media densității populației pe glob (44,2 loc./km^2).

Asia cu o densitate de 72 loc./km^2 se înscrie în categoria continentelor cu un grad riducat de populare. Asia este continentul marilor câmpii, văi şi delte ale fluviilor, toate acestea formând o zonă unică în lume prin vechimea populațiilor, valoarea cifrelor absolute, densitatea medie generală, densitățile regionale şi mai ales densitățile rurale cele mai ridicate de pe glob.

Acest continent impresionează prin masivitatea (desfăşurarea pe spații întinse) şi numărul mare al populației, trăsături caracteristice îndeosebi pentru China, India, Japonia şi țările din sud-estul său. Aici există densități regionale care ajung (mai ales în deltele fluviilor) la 1000 şi chiar până la 1500 loc./km^2. În schimb, acestora li se opun regiuni interioare (platouri, deşerturi, regiuni muntoase) unde densitatea scade până la 1 loc./kmp, ceea ce scoate în evidență contraste izbitoare.

Asia (fără Rusia) constituie cea mai populată regiune a lumii. Aici trăiesc circa 3,5 miliarde de oameni, adică peste jumătate din populația globului pământesc. În majoritatea țărilor din această pate a lumii (cu excepția Japoniei) domină o economie agrară cerealieră. Aici indicele creşterii naturale este foarte mare. Ritmul mediu anual al natalității este de 38‰, Asia Meridională atingând în general media de 44‰.

După intervalele de frecvență a densității, țările Asiei se grupează în cinci categorii:

- țări cu densitate *superioară* (peste 300 loc./km^2): Bangladesh (861 loc./km^2), Maldive (877 loc./km^2), Coreea de Sud (459 loc./km^2), Japonia (336 loc./km^2);
- țări cu densitate *superior-mijlocie* (300 - 200 loc./km^2): India (292 loc./km^2), Israel (274 loc./km^2);
- țări cu densitate *mijlocie* (200 - 100 loc./km^2): China, Armenia, Thailanda;
- țări cu densitate *mijlociu-inferioară* (100 - 50 loc./km^2): Iraq, Iran, Malaezia, Siria;

- țări cu densitate *inferioară* (sub 50 loc./km^2): Afganistan, Emiratele Arabe Unite, Mongolia (2 loc./km^2).

Africa are o densitate de numai 25 loc./km^2. Ponderea acestui continent în populația lumii a scăzut de la 18,3 % în 1650, la 7,4% în 1900, ca urmare a negoțului cu sclavi şi a luptelor de exterminare declanşate de puterile coloniale în goana lor după dominarea teritoriilor africane. Numai în fostele colonii engleze din America de Nord şi America Centrală au fost duşi cu forța într-o perioadă de numai 106 ani (1680 - 1786) peste 2 milioane africani.

Ritmul ridicat al creşterii populației africane se observă îndeosebi în secolul al XX - lea. Din 1900 până în 1960, populația Africii a crescut aproape de două ori, ajungând la 272 milioane locuitori, ceea ce reprezinta 9,1% din populația totală a lumii pentru ca astăzi ea să numere 746,9 milioane locuitori (adică 12,5%). Ritmul actual de creştere a populației aproape pentru toate țările din Africa este între 2,1 - 2,3%.

Există însă în interiorul Africii contraste puternice determinate atât de unele particularități ale condițiilor naturale (pustiuri întinse, văile râurilor etc.) cât şi mai ales de particularitățile extrem de puternice în dezvoltarea socială şi economică a țărilor.

Cele mai dens populate regiunile din Africa sunt cele din valea Nilului, unde pe anumite întinderi se înregistrează peste 1000 loc./km^2.

În unele țări africane răspândirea populației este extrem de neuniformă. În Tanzania, de exemplu, peste 65% din populație trăieşte pe numai 10% din teritoriul țării. În Sahara există zone întinse aproape complet nelocuite şi neumblate de om. Spre deosebire de Asia, Africa impresionează prin întinderi imense de deşert, zone ecuatoriale, zone climatice ostile vieții omeneşti.

Din analiza densităților demografice şi a numărul total al populației, precum şi a potențialului ce îl oferă teritoriul se poate afirma că Africa nu a atins încă un optim de populare; deci nu se poate vorbi de un proces sau un pericol al suprapopulării. Este evident că în înfățişarea actuală a tabloului densității africane un rol destul de însemnat l-a avut perioada de dominație colonială îndelungată, care a determinat depopularea unor regiuni întregi, izgonirea populației băştinaşe din regiunile favorabile unor exploatări intensive.

Deoarece densitățile în acest continent cu excepția câtorva țări (Burundi, Comore, Gambia, Mauriţius, Ruanda) nu depăşesc 100 loc./km^2, clasificarea după acest criteriu nu-şi mai are justificare.

America de Nord cu o densitate medie de 15 loc./km^2 se caracterizează printr-un ritm moderat al natalității şi o mortalitate scăzută. Un rol însemnat în ritmul ridicat de creştere a numărului populației, l-au avut aici şi procesele migratorii interne şi intercontinentale.

Regiunile cu o populație mai densă sunt cele din statele de nord-est ale SUA, aflate în zona marilor lacuri sau pe țărmul Oceanului Atlantic şi cele de pe țărmurile sudice ale Oceanului Pacific. În general, SUA are o densitate medie mult mai mare decât a Canadei, respectiv 28 loc./km^2, față de 3 loc./km^2 - densitatea medie a Canadei.

În Canada cele mai dens populate sunt raioanele din provinciile Quebec şi Ontario, în schimb, raioanele ei nordice care dețin circa 70% din suprafață, cuprind mai puțin de 0,1% din populația țării.

Atât SUA cât şi Canada prezintă aspecte complexe din punct de vedere al populării. În SUA se pun o serie întreagă de probleme generate de imigrația intensă, de raporturile dintre populațiile de culoare şi populația europeană etc. În Canada, populația actuală se caracterizează prin coexistența celor două naționalități dominante - engleză şi franceză.

America Latină se remarcă printr-o densitate mică (24 loc./km^2) cu un ritm de creştere a populației care oscilează între 1,8% (America de Sud temperată) şi 3,4% (America Centrală continentală). Aici trebuie însă menționată mortalitatea foarte ridicată în rândurile populației băştinaşe; multe triburi din bazinul Amazonului sunt pe cale de dispariție.

Repartiția populației în țările Americii Latine este extrem de diferențiată. Regiuni mai dens populate se află în insulele Mării Caraibilor şi țărmurile atlantice ale Americii de Sud (regiunile centrale).

Pădurile tropicale, zonele înmlăştinite ale bazinului Amazonului, culmile Anzilor de Sud sau întinderile pustiului Atacama sunt aproape nelocuite.

Contraste izbitoare se remarcă în ceea ce priveşte repartiția populației şi în interiorul țărilor. În Chile, de exemplu, jumătate din populația țării trăieşte pe un teritoriu ce reprezintă doar jumătate din suprafața acestuia, iar în Argentina şi Paraguay pe un teritoriu de numai un sfert din suprafața totală. Zonele temperate, cum sunt cele din Argentina, sudul Braziliei, au un regim demografic care aminteşte de Canada.

Australia şi Oceania (28,5 mil. loc.) se află pe ultimul loc comparativ cu celelalte continente în privința densității populației (3 loc./km^2); precum şi a ponderii în cadrul populației mondiale. Cele mai dens populate sunt țărmurile de răsărit, sud -est şi sud - vest ale continentului australian. Majoritatea populației Australiei (peste 80%) este concentrată în statele Wales de Sud, Victoria şi Queesland, care dețin doar 37% din teritoriul țării.

Analiza densității populației pe continente, relevă faptul că tabloul răspândirii populației pe glob se schimbă continuu, factorii hotărâtori constând în condițiile social-economice din diverse țări.

De asemenea în analiza densității populației dintr-o regiune sau alta a globului trebuie avut în vedere în mod deosebit şi dezvoltarea urbană în regiunile respective. Dezvoltarea urbană, ca urmare a gradului de industrializare a țării respective, provoacă un puternic exod din zonele rurale spre oraşe.

4.3.4. Răspândirea populației în altitudine

Repartiția teritorială a populației înregistrează contraste importante şi în altitudine. Raporturile între gradul de concentrare a populației şi diferitele forme de relief denotă o mare diversitate. Atrage atenția în acest sens plafonul destul de înalt al aşezărilor permanente sau semipermanente. Populația şi aşezările ocupă altitudini care culminează în Tibet (unde plafonul aşezărilor atinge 5300 m altitudine) şi în Anzi.

Capitala Boliviei, oraşul *La Paz* cu circa 1,4 mil. locuitori (1999) se află situat la altitudinea de 3 400 m, iar unele din suburbiile sale ajung până la 4100 m. La Paz este considerată capitala situată la cea mai mare altitudine din lume.

Oraşul *Quito* – capitala Ecuadorului – cu circa 1,7 mil. locuitori (1999), este aşezat pe versantul sudic al vulcanului Picineea, la circa 3000m altitudine, situâdu-se din acest punct de vedere pe locul al doilea după La Paz.

Bogota – capitala Columbiei – cu 6,2 mil. locuitori (1999) este, de asemenea, situată la o altitudine destul de mare – 2640 m, pe versanții Cordilierei de Est.

Capitala Mexicului – *Ciudad de Mexico* – 17,9 mil. locuitori (1999) este situată la înălțimea de 2278 m, în Munții Popocatepetl, pe un teritoriu cu 30-50 km lungime şi 20-35 km lățime.

Cea mai înaltă aşezare urbană din Africa, este Addis-Abeba, capitala Etiopiei, cu 2,5 mil. locuitori (1999), care ocupă o suprafață de circa 250 km^2 şi este situată la altitudinea de 2424 m.

În regiunile temperate viața pastorală din zonele montane se desfăşoară peste altitudinea de 4000 m în Pamir, Tian Shan, iar domeniile pastorale ale curzilor şi turcilor se găsesc deseori la 3000 m altitudine.

Munții Alpi sunt cunoscuți din vechime ca sinonimi înălțimii şi păşunatului. Aici granița superioară a aşezărilor omeneşti se întâlneşte la 2000 m.

Cea mai mare parte a populației, la nivelul tuturor continentelor, se află situată la altitudinea de până la 200 m. Oscilații evidente între continente apar de la altitudinea de 200-500 m şi 500-1000 m.

Analizând fiecare continent în parte după specificul condițiilor sale fizico-geografice reiese influența evidentă a factorilor fizico-geografici, respectiv rolul reliefului în corelație cu ceilalți componenți naturali. Marile diferențieri trebuie însă înțelese şi în contextul economico-social al zonelor respective.

În studiile geografice se acordă, de asemenea, atenție poziției aşezărilor față de o serie de factori fizico-geografici. O atenție deosebită se dă poziției aşezărilor față de zonele litorale. Asemenea poziție oferă un valoros fond de informare asupra genezei aşezărilor, definirii factorilor urbigeni, permanenței şi continuităților aşezărilor umane în profil micro- şi macroteritorial.

Carpații româneşti constituie, de asemenea, o veche arie de locuire şi de activitate umană caracterizându-se, pe drept cuvânt, printr-o funcție istoric-umană deosebită. Carpații Româneşti păstrează şi astăzi urmele celebrelor cetăți de înălțime, sanctuarele dacilor, construite cu mult înainte de cucerirea Daciei de către romani. Plafonul aşezărilor omeneşti permanente este apreciat la puțin peste 1600 m (Pietroasa, Tomnatic), cu o frecvență foarte mare a aşezărilor nepermanente la altitudini de peste 1400 m, precum şi a aşezărilor permanente la altitudini medii de 800-900 m. În Carpații româneşti se întâlnesc atât aşezări permanente cât şi semipermanente (stâne, cabane turistice, cabane forestiere, diferite puncte amenajate etc.). De asemenea, în zona carpatică se întâlnesc oraşe de mare altitudine, ca Predeal, Vatra Dornei, Sinaia şi altele.

Cea mai largă răspândire altitudinală a populației se întâlneşte în zonele joase, aceasta fiind posibilă datorită terenului care oferă condiții favorabile pentru construcția de locuințe, dar şi pentru agricultură.

4.3.5. Răspândirea populației pe harta politică actuală a lumii

Harta politică actuală a lumii consemnează circa 2000 de popoare mari şi mici, de la triburile cu câteva sute sau zeci de locuitori până la statele “milionare” (Fig.10). Peste 99% din populația globului aparține grupei de popoare care numără peste cinci milioane de locuitori. În cadrul acestora valorile oscilează puternic. La nivelul anului 2000, 28% dintre țări, numărau peste 100 milioane locuitori, iar alte 12 procente dețin 74% din populația globului (Fig.11).

Țările cu valori caracteristice ale numărului de locuitori sunt:

- valori maxime: China (1,2 mild.), India (0,952 mild.);
- valori medii: Columbia (35,6 mil.), Argentina (35 mil.), Tanzania (30,5 mil.) Canada (29,7 mil.);
- valori minime: San Marino (25000), Palau (15000), Nauru (11000),Tuvalu (10000), Vatican (1000) (Fig.12);

După numărul de locuitori statele cu populație de peste cinci milioane de locuitori se grupează în felul următor:

- state cu populație de peste 500 milioane locuitori: China (1,2 mild.), India (0,952 mild.);
- state cu populație de 100,1– 500 milioane locuitori: SUA (265,7 mil.), Rusia (146,6 mil.);

- state cu populație de 50,1 – 100 mil. loc., respectiv: Mexic (95,5 mil.), Germania (81,7 mil.), Vietnam (76,2 mil.);

- state cu populație de 20,1 – 50 mil. loc.: Africa de Sud, Spania, Polonia ;

- state cu populație de 10,1 – 20 mil. locuitori, respectiv: Arabia Saudită, Australia, Ghana, Kazahstan, Mozambic;

- state cu populație de 5,1-10 milioane în număr de 31: Portugalia, Zambia, Somalia, Finlanda, Danemarca;

- state având sub 5 milioane locuitori în număr de 85: Nicaragua, Croația, Moldova, Norvegia, Lituania, Armenia, Noua Zeelandă;

Din cele prezentate se remarcă cu pregnanță caracterul neuniform al răspândirii populației pe continente. În raport cu teritoriul apare în evidență gradul înalt de populare a Europei şi Asiei. În schimb, constatăm o slabă populare a Africii, Americii (inclusiv America de Nord) şi mai ales a Oceaniei şi Australiei.

Diferențieri semnificative caracterizează ponderea populației în cadrul marilor zone geografice din teritoriul continentelor.

Cea mai mare parte a populației globului o dețin continentele Asia şi Europa, cărora în anul 2000 le revenea în medie o pondere de aproximativ 73,6% din populația globului (Asia – 60,2,%, iar Europa – 13,4%); după aceste continente urmează Americile, deținând 13,7% (America de Nord – 8,1%, America Latină 5,6%); Africa cu 12,2%, Australia şi Oceania cu 0,5%.

Pentru cele două Americi, Australia şi Oceania, creşterea mai accentuată a populației în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului al XX-lea este cauzată, într-o proporție însemnată, de curentele puternice de emigrație din Europa, iar pentru America, un rol însemnat l-a avut importul de sclavi din Africa.

Participarea încă redusă a Africii în ce priveşte populația globului este o consecință a vânătorii de oameni din perioada comerțului cu sclavi. În decursul a trei secole Africa şi-a micşorat de aproape două ori ponderea în populația globului. În aceeaşi perioadă, cele două Americi şi-au mărit evident numărul populației. La început acest fenomen a fost mai intens în America Latină, pentru ca în perioada dezvoltării industriale acest proces să se evidențieze în America de Nord.

Sintetizând diverse aspecte ale repartiției populației pe glob, rezultă următoarele:

- aproximativ 30% din terenurile favorabile ale planetei sunt ocupate de populație permanentă.

- aproximativ 70% din populația globului locuieşte pe o suprafață de aproximativ 7% din terenurile favorabile ale planetei.

- circa 75% din populația lumii este stabilită în limitele continentului Asia, Europa şi partea de nord-est a Americii de Nord, mari regiuni ale lumii care dețin o suprafață totală de aproximativ 43.000.000 km^2 reprezentând 31,7% din suprafața uscatului planetei noastre.

- zonele marilor altitudini respectiv peste 5.000 m înălțime sunt practic nelocuite. La acestea se adaugă deşerturile nisipoase din Asia Centrală şi Occidentală, din Africa de Nord.

- în acest cadru divers al planetei noastre densitățile de populație variază pe mari regiuni geografice de la 2 loc./km^2 (Australia, Oceania) la 336 loc./km^2 (Japonia).

Diversitatea şi inegalitatea răspândirii populației pe globul pământesc rezultă din analiza acestui fenomen atât la nivel macroteritorial sau microteritorial, cât şi în limite naturale sau politico-administrative.

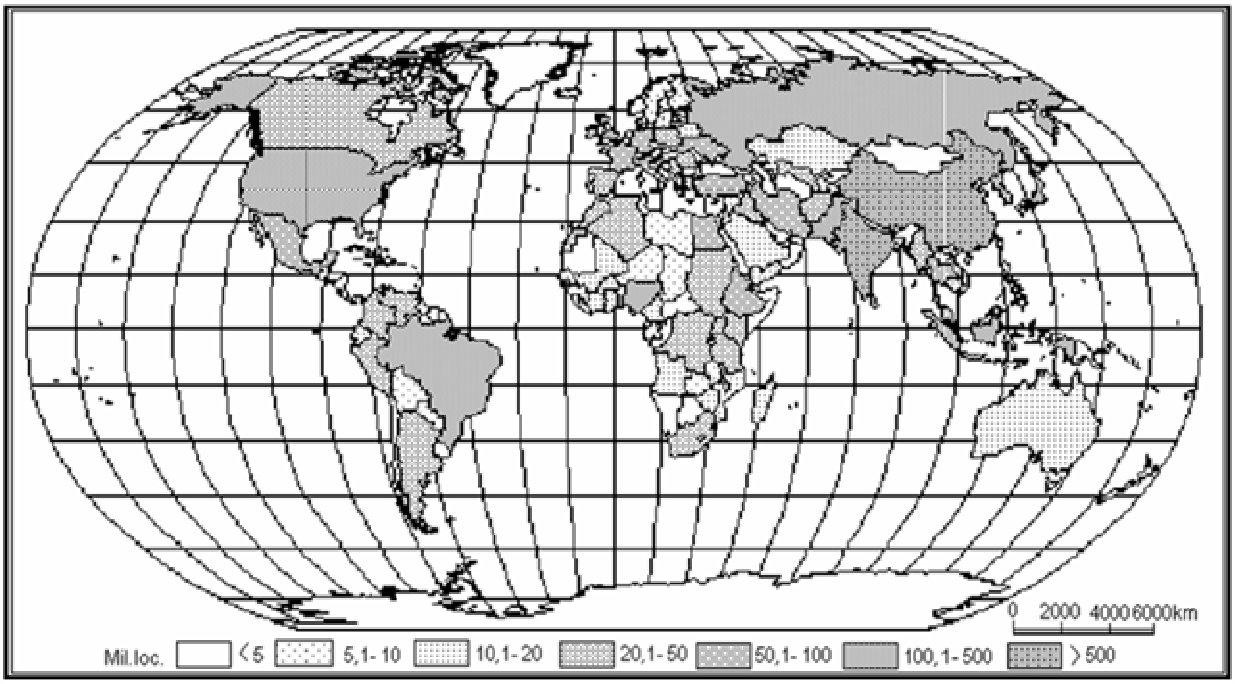

Fig. 10.- Repartiția populației pe harta politică actuală a lumii.

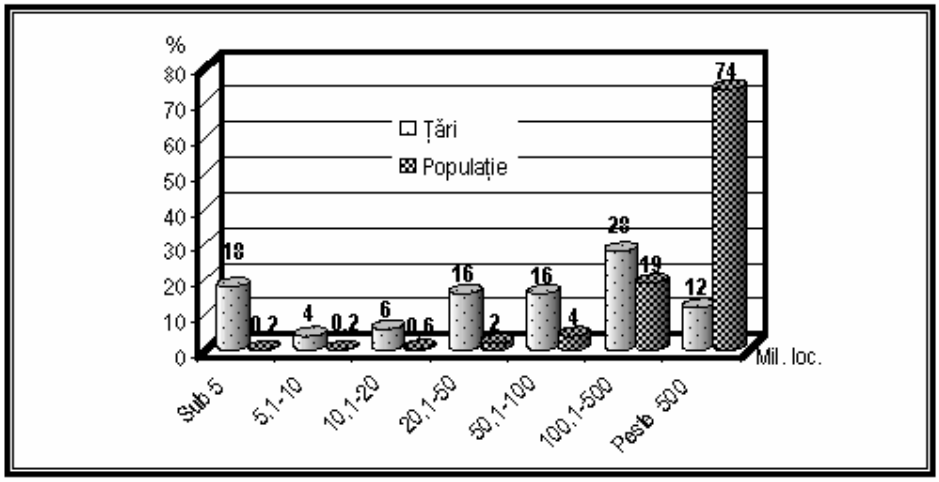

Fig.11.-Ponderea țărilor şi populației pe intervale de frecvență a dimensiunii demografice

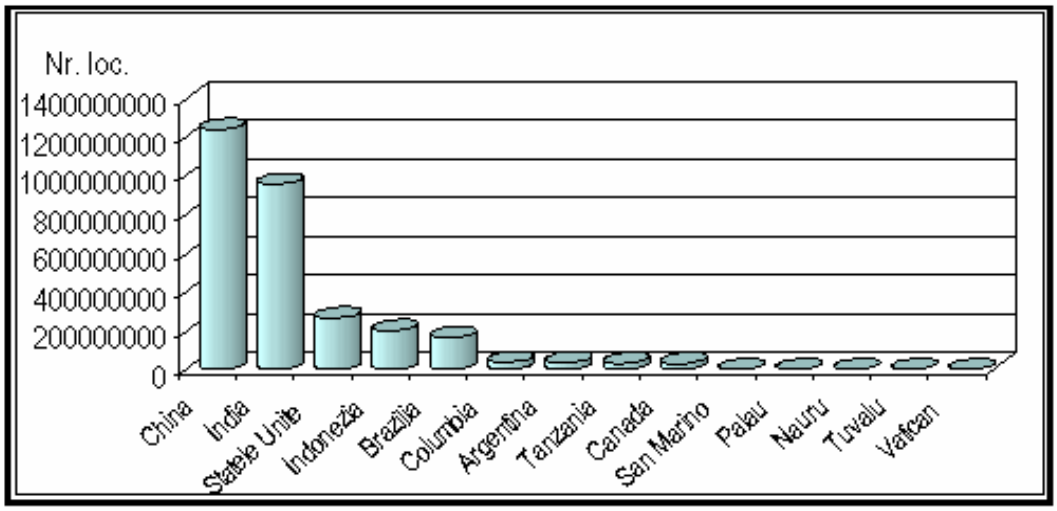

Fig.12.-Țările cu valori caracteristice ale numărului de locuitori la nivel mondial.

5. DINAMICA POPULAȚIEI

Noțiunea de populație presupune existența unei comunități umane bine delimitate în timp şi spațiu. Această comunitate nu este o "aglomerare" de oameni, ci ea funcționează ca un sistem caracterizat în principal prin dinamică, integritate, autostabilitate, autoorganizare şi ierarhizare.

Dinamica demografică se caracterizează la rândul ei prin modificări cantitativ-structurale permanente, datorate *mişcării naturale* şi *mişcării migratorii.*

În cazul în care colectivitatea umană evoluează (se reînoieşte) mereu numai sub efectul mişcării naturale (naşteri şi decese) populația respectivă este considerată un *sistem demografic de tip închis* fiind expresia completă a modelului populației stabile.

Populația însă poate evolua şi ca un *sistem deschis*: numărul şi structura sa fiind influențate de mişcarea migratorie (imigrări şi emigrări).

Aşadar, *mişcarea generală a populației,* deci *dinamica demografică*, se compune din două mişcări, naturală şi migratorie care la rândul lor constituie subsisteme ale sistemului demografic ce pot funcționa independent sau în comun.

Ecuația dinamicii populației este următoarea:

$$P_t = P_o + (N - M) + (I - E)$$

în care:

P_t - populația totală

P_o - populația inițială

N - natalitatea

M - mortalitatea

I - imigrări (intrări)

E - emigrări (ieşiri)

Dacă N-M este *bilanțul demografic natural*, atunci S-E este *bilanțul demografic migratoriu.* Într-un sens mai general primul reprezintă *creşterea (descreşterea) naturală,* cel de-al doilea, *creşterea (descreşterea) migratorie.*

Aşadar *mişcarea generală a populației* are drept consecință modificarea numărului, structurii şi caracteristicilor demografice ale unei comunități umane.

5.1. Mişcarea naturală a populației

5.1.1. Generalități

Orice comunitate umană se caracterizează din punct de vedere cantitativ şi structural prin existența a două trăsături ce o definesc şi anume efectivul şi generațiile ce o alcătuiesc.

Aceste două trăsături se află într-un proces continuu de transformare atât efectivul cât mai ales generațiile; în fiecare clipă se produce o modificare, fiecare an înregistrează noi generații, în timp ce cele existente se reduc ca urmare a mortalității.

Procesul acesta permanent de împrospătare de regenerare poartă denumirea de mişcare naturală, fenomen care poate fi studiat din cele mai diferite puncte de vedere.

Dacă numărul populației poate să rămână relativ acelaşi o lungă perioadă de timp, datorită mişcării naturale, respectiv natalității şi mortalității, în schimb se produce o înlocuire permanentă a unor generații cu altele.

Diferența dintre natalitate şi mortalitate poartă denumirea de *bilanț demografic natural* iar valoarea acestuia indiferent de semn se adaugă numărului populației inițiale.

Pentru ca şi numărul populației să înregistreze o creştere în timp nu este suficient numai ca natalitatea să fie mai mare decât mortalitatea. Analiza reproducerii trebuie să fie

mult mai detaliată şi anume: o mamă trebuie să nască cel puțin o fică care să continue reproducerea în viitor.

Din punct de vedere al succesiunii generațiilor, deci în perspectiva longitudinală, o mamă naşte un anumit număr de copii, din care o parte sunt fete, care la rândul lor vor asigura reproducerea dacă vor ajunge la vârsta fertilității (15-49 ani). Un rol important îl are deci nu numai numărul de copii sau descendența finală ci şi mortalitatea. Dacă aceasta din urmă este redusă este posibil atunci ca descendența să ajungă la vârsta de reproducere, dând naştere unor noi generații.

Pentru o *reproducere simplă* a generațiilor rata netă de reproducere a generațiilor trebuie să fie 1, adică o fiică trebuie să înlocuiască pe mama ei. O rată supraunitară înseamnă o *reproducere lărgită* iar una subunitară o *reproducere îngustă* şi deci în viitor declinul demografic.

Dacă naşterea şi decesul sunt considerate evenimente biologice, natalitatea şi mortalitatea sunt considerate ca mase de evenimente a căror intensitate înregistrează variații considerabile în timp şi spațiu datorită condiționării lor social-economice.

Ca urmare, mişcarea naturală a populației exprimă în modul cel mai expresiv caracterul dual al fenomenelor demografice: biologic şi social. În mod corespunzător analiza mişcării naturale trebuie să recurgă la scheme complexe, la modele şi teorii sociologice şi economice care să ajute la explicarea relațiilor complexe, ce se formează între variabilele demografice şi cele sociale. Spre exemplu, se poate presupune că o natalitate foarte ridicată şi deci o înmulțire a populației, întâlnind rezistența altor sisteme din societate, resurse limitate în primul rând, poate fi cauza unei mortalități ridicate datorită unei suprapopulări. Altminteri, va fi greu de înțeles de ce mişcarea naturală a populației are intensități diferite în raport cu nivelul de dezvoltare a țărilor, a mediului urban şi rural, de la o categorie socială la alta sau din punct de vedere teritorial.

5.1.2. Natalitatea

5.1.2.1. Noțiuni, concepte, factori

Natalitatea este criteriul fundamental de definire a politicii demografice a oricărei țări, de încurajare a acesteia (pronatalistă) sau de limitare a ei (antinatalistă).

Deşi în esență naşterea este un eveniment biologic, natalitatea ca fenomen demografic este determinată de un număr mare de factori sociali, economici, culturali, frecvența naşterilor în cadrul unei comunități umane reflectă în ultima instanță, modele culturale complexe în care sunt implicate instituții sociale, atitudini şi valori, societatea în întregul ei.

Demograful şi sociologul american Norman B. Ryder, citat de Vladimir Trebici, spunea: ,,Nu există în istoria personală un eveniment mai semnificativ pentru viitor decât acela de a deveni părinte şi nu este normă de comportament mai importantă pentru supraviețuirea societății decât o fertilitate adecvată" (52). Naşterea şi viața în cadrul speciei umane au o condiționare profund socială, bine evidențiată de-a lungul istoriei omenirii. Factorul biologic, fără să fi fost eliminat, se află sub stăpânirea factorului social, cu excepția cazurilor de dezechilibru dintre sistemul demografic şi celelalte sisteme din societate, în primul rând cel biologic şi ecologic.

Ca fenomen demografic natalitatea se referă la frecvența născuților-vii în cadrul unei populații, calculat ca raport între numărul acestora şi populația de la mijlocul intervalului, exprimat la 1000 de locuitori.

Evenimentul biologic însă, nu caracterizează toată populația ci numai o parte a acesteia şi anume populația feminină de vârstă fertilă (cuprinsă convențional între 15 şi 49

de ani). Acest segment de populație reprezintă aproximativ un sfert din populația totală şi cam jumătate din populația feminină totală. Ea cuprinde 35 de cohorte sau generații anuale iar în piramida vârstelor ele reprezintă 35 de clase anuale de vârstă, corespunzând unui număr de 35 de generații.

Frecvența naşterilor în această subpopulație se numeşte *fertilitate* şi se subînțelege feminină, deşi se poate vorbi şi de o fertilitate masculină.

Intensitatea natalității înregistrează diferențieri însemnate în funcție de mediu (urban-rural), precum şi în profil teritorial. Devine astfel necesară stabilirea intensității fenomenului în cadrul acestor colectivități specifice, contribuția lor la formarea ratei generale de natalitate, precum şi analiza factorilor de natură demografică, social-economică şi culturală, care determină diferențierile respective.

De regulă, natalitatea este mai intensă în mediul rural, şi, ca urmare, zonele cu un grad redus de urbanizare, se plasează în categoria celor cu natalitate ridicată.

Această situație nu trebuie generalizată, deoarece gradul de urbanizare este numai unul din multitudinea de factori care influențează nivelul natalității. Există destule situații când natalitatea a fost mai mare în mediul urban, datorită structurii pe vârste a populației din mediul rural, mai puțin favorabilă unei natalități ridicate.

Variația teritorială a natalității populației este efectul acțiunii conjugate a tuturor factorilor care influențează, într-un sens sau altul, intensitatea fenomenului. Ca urmare, este utilizată frecvent în modelele de analiză demografică, în calitate de variabilă rezultativă.

Dacă pentru alte fenomene demografice analiza evoluției în timp nu întâmpină dificultăți prea mari, pentru natalitate, însă, aceasta este o întreprindere grea datorită dificultății în cuantificarea influenței factorilor determinanți.

Natalitatea, prin importanța pe care o are asupra evoluției populației, constituie substratul fundamental al măsurilor de politică demografică, deoarece, elementul subiectiv, care poate fi influențat prin asemenea măsuri, este mai pronunțat decât în cazul mortalității populației.

De aceea o politică pronatalistă poate da rezultate pozitive numai în cazul în care măsurile adoptate sunt fundamentate ştiințific. Această cerință este condiționată de stabilirea corectă a factorilor social-economici şi culturali care determină atitudinea sau comportamentul demografic al populației față de propria reproducere.

Analiza natalității pe segmente de populație delimitate după caracteristici socio-economice, culturale, teritoriale etc., urmăreşte să definească tocmai influența acestor factori asupra intensității fenomenului.

Cercetările anterioare au pus în evidență legătura existentă între nivelul veniturilor şi dimensiunea familiei, legătură ce poate fi descrisă sub forma unei parabole de gradul II.

S-a constatat, astfel, că un nivel redus al veniturilor, urmare a unei productivități a muncii scăzute sau a unor inechități flagrante în repartizarea resurselor materiale ale societății, favorizează existența familiei cu număr mare de membri, ceea ce echivalează de fapt cu o natalitate ridicată. Pe măsura creşterii veniturilor este evidentă tendința de scădere a dimensiunilor familiei orientale spre o reproducere simplă. Depăşirea unui anumit nivel al veniturilor, astfel încât aceasta să nu mai condiționeze în măsură hotărâtoare standardul de viață, determină un comportament demografic orientat către o reproducere lărgită a populației.

De asemenea intensitatea natalității variază în funcție de nivelul de instruire, se diferențiază pe naționalități, este puternic infuențată de gradul general de cultură, concepții şi tradiții religioase, gradul de ocupare în sfera activităților sociale a populației feminine etc.

Un rol important totuşi în evoluția natalității îl are şi politica demografică a fiecărui stat, care este parte integrantă a politicii de dezvoltare economico-sociale.

Asemenea analize, efectuate în viziunea dinamică, diferențiate pe segmente de populație, pe mediu, în profil teritorial, după nivelul de instruire, pe naționalități etc. aduce elemente suplimentare în cunoaşterea unuia din cele mai importante fenomene demografice care este natalitatea.

Noțiunea de natalitate are un caracter de maximă generalitate prin raportarea numărului de născuți vii la întreaga populație, ori nu toată este aptă din punct de vedere biologic de a naşte, ci doar o parte respectiv sexul feminin, care reprezintă la modul general jumătate din populația totală.

Această capacitate fiziologică a unei populații de a procrea, adică de a naşte copii vii, poartă denumirea de *fecunditate* şi caracterizează doar sexul feminin.

Deşi potențial această capacitate fiziologică există, ea se manifestă efectiv doar la un anumit segment de populație feminină şi anume cel de *vârstă fertilă* respectiv între 15 şi 49 ani, ceea ce reprezintă circa un sfert din populația totală sau jumătate din cea feminină.

Aşadar dacă *fecunditatea* este capacitatea fiziologică a femeii, a cuplului sau a unei populații de a procrea, adică de a naşte copii vii, *fertilitatea* este manifestarea efectivă a fecundității femeii, cuplului sau populației, măsurată prin numărul de copii obținuți.

Fecunditatea unei femei, drept capacitate fiziologică maximă, este, de pildă, de 20 de copii şi este sensibil egală pentru orice populație; fertilitatea, fiind determinată de factori sociali, poate varia între limite foarte largi: de la un copil la 20, iar la populații naționale între limite mult mai strânse: de la un copil la aproximativ nouă.

Între fertilitate şi natalitate există o legătură directă şi anume intensitatea fertilității determină nivelul natalității. Aşadar natalitatea este determinată de un factor calitativ, reprezentat de intensitatea fertilității generale şi de doi factori structurali, externi de fenomen, ponderea contingentului fertil feminin în totalul populației feminine şi structura pe sexe a populației.

Analiza fertilității populației feminine trebuie să evidențieze particularitățile de manifestare a fenomenului în colectivități grupate după caracteristici demografice, socio-economice, culturale şi teritoriale.

Din punct de vedere demografic un interes deosebit prezintă analiza pe grupe de vârstă în cadrul contingentului fertil feminin precum şi analiza fertilității în funcție de starea civilă a populației feminine fertile.

În această accepțiune nivelul fertilității generale este influențat de doi factori şi anume unul calitativ care este intensitatea fertilității specifice şi unul structural respectiv ponderea populației feminine de diverse vârste în totalul populației feminine fertile.

Analizând fertilitatea specifică pe grupe de vârstă se constată că intensitatea fenomenului variază puternic în funcție de această caracteristică demografică fundamentală. Curbele de fertilitate, reprezentând variația fertilității pe grupe de vârstă, permit stabilirea câtorva “tipuri” de fertilitate:

- *fertilitate precoce*, atunci când punctul maxim al curbei se plasează în cadrul grupei de 20-24 ani;
- *fertilitate intermediară* în care maximul ratei specifice este în jurul vârstei de 24-25 ani.
- *fertilitate tardivă* când maximul fertilității se localizează în grupa de 25-29 ani.

Sa constatat că pe măsura progresului societății, a prelungirii perioadei de instruire profesională, are loc o deplasare a vârstei la căsătorie către 24-25 ani pentru femei şi implicit tendința de a se trece de la tipul de fertilitate precoce, către cel intermediar sau chiar tardiv. O altă consecință a acestui aspect îl constituie şi faptul că această deplasare a tipului de fertilitate precoce conduce la mărirea perioadei fertile, favorizând, teoretic, reproducerea lărgită a populației.

Fertilitatea, în ansamblu. este dependentă şi de structura populației feminine fertile după starea civilă, deosebind în acest sens o fertilitate *conjugală* şi una *extraconjugală.*

În general, fertilitatea extraconjugală este practic neglijabilă, contribuția hotărâtoare la formarea ratei generale de fertilitate aducând-o fertilitatea conjugală. În acest sens fertilitatea generală este determinată, parțial, de proporția femeilor căsătorite în totalul femeilor din contingenul fertil.

Analiza tertilității populației trebuie să vizeze atât aspectele calitative cât şi pe cele cantitativ-structurale care prin cuantificare ne conduc la concluzii juste mai ales în analize comparative ale unor comunități umane diferențiate prin caracteristici de timp şi spațiu.

Reproducerea populației se menține ca unul din atributele principale ale familiei şi ea va dăinui atâta timp cât va exista societatea umană. Atitudinea unui cuplu de căsătoriți față de propria reproducere, adică de dimensionarea finală a familiei (numarul total de copii) poartă denumirea de *comportament reproductiv* sau *procreator.*

În istoria civilizației umane se disting două categorii de *comportament demografic reproductiv:*

- *natural* sau *primitiv*, caracteristic unei etape din evoluția societății omeneşti
- *conştient* sau *rațional*, generalizat în societatea modernă.

Stabilirea *conştientă* a numărului de copii şi a eşalonării în timp a naşterilor unei familii poartă denumirea de *planificare familială* şi este specifică popoarelor care au atins un anumit nivel de dezvoltare, fiind şi un obiectiv principal al oricărei politici demografice.

Prin aplicarea măsurilor de *planificare familială* se realizează în practică trecerea de la *familia extinsă*, specifică unui *comportament reproductiv primitiv,* la *familia nucleară (restrânsă),* caracteristică unui *comportament reproductiv conştient.*

Planificarea familială este, în primul rând, un model cultural, determinat de numeroşi factori. Exercitarea *planificării familiale* presupune trei condiții: *cunoaştere, atitudine* şi *practicare.*

În acest sens trebuie să existe o informație adecvată, urmată de o motivație pentru adoptarea deciziei de a avea un anumit număr de copii, precum şi disponibilitatea mijloacelor de a putea pune în practică o asemenea decizie. Gradul de extindere a planificării familiale variază de la o țară la alta, iar în cadrul unei populații naționale, de la o categorie socială la alta, fiind de asemenea diferențiat după populația urbană şi rurală, nivelul de instruire etc.

5.1.2.2. Analiza natalității în profil teritorial

Aşa cum este ea calculată ca număr de născuți-vii la o mie de locuitori, natalitatea ne oferă o imagine foarte generală asupra comportamentului demografic al unei populații. Informațiile obținute sunt aproximative, dar diferențierile în profil teritorial la nivel mondial, ca şi tendințele sunt destul de relevante (Fig.13). La toate acestea se mai adaugă şi faptul că datele statistice pentru numeroase țări sunt estimații şi aproximații.

La nivel mondial natalitatea a fost în anul 2000 de 27 ‰, ceea ce înseamnă un număr de 162 milioane de născuți-vii. Această "producție de vieți" a omenirii trebuind să acopere pierderile prin deces şi să asigure un important spor natural.

Se aşteaptă ca această cifră să crească în perioada următoare pentru a ajunge la un maximum în anii 2010-2015, după care se va înregistra o scădere, conform prognozelor O.N.U.

La numărul de 162 milioane de născuți-vii înseamnă că, zilnic se nasc aproape 444000 sau 18500 pe oră sau 308 copii pe minut.

În profil teritorial există însă o mare diversitate. Între țara cu natalitatea cea mai înaltă, Afganistan, cu 50,5 ‰ şi Germania unde aceasta este de 9,2 ‰, raportul este de 1: 5,5 ori (Fig.14).

Analizând fenomenul dintr-un alt unghi vom observa că ponderile pe care le dețin continentele în cadrul natalității la nivel mondial nu sunt aceleaşi cu ponderile din populația

mondială. Europa, de pildă, care deține o zecime din populația lumii are o contribuție redusă în cadrul natalității, circa a douăzecea parte. În mod asemănător stau lucrurile şi în America de Nord (Fig.15).

O situație aparte prezintă Asia de Est care deține un sfert din populația lumii şi are o contribuție de 18,1% la numărul total al născuților-vii, datorită Chinei şi Japoniei care au cunoscut o considerabilă scădere a natalității.

De remarcat că natalitatea cea mai ridicată se înregistrează în Africa (46 ‰) şi cea mai redusă în Europa (14 ‰).

În cadrul continentelor există diferențe de la o țară la alta care au semnificația lor în raport cu tranziția demografică.

Polarizarea natalității pe glob este bine redată de nivelul ei în regiunile mai puțin dezvoltate care este dublu față de cel din regiunile dezvoltate.

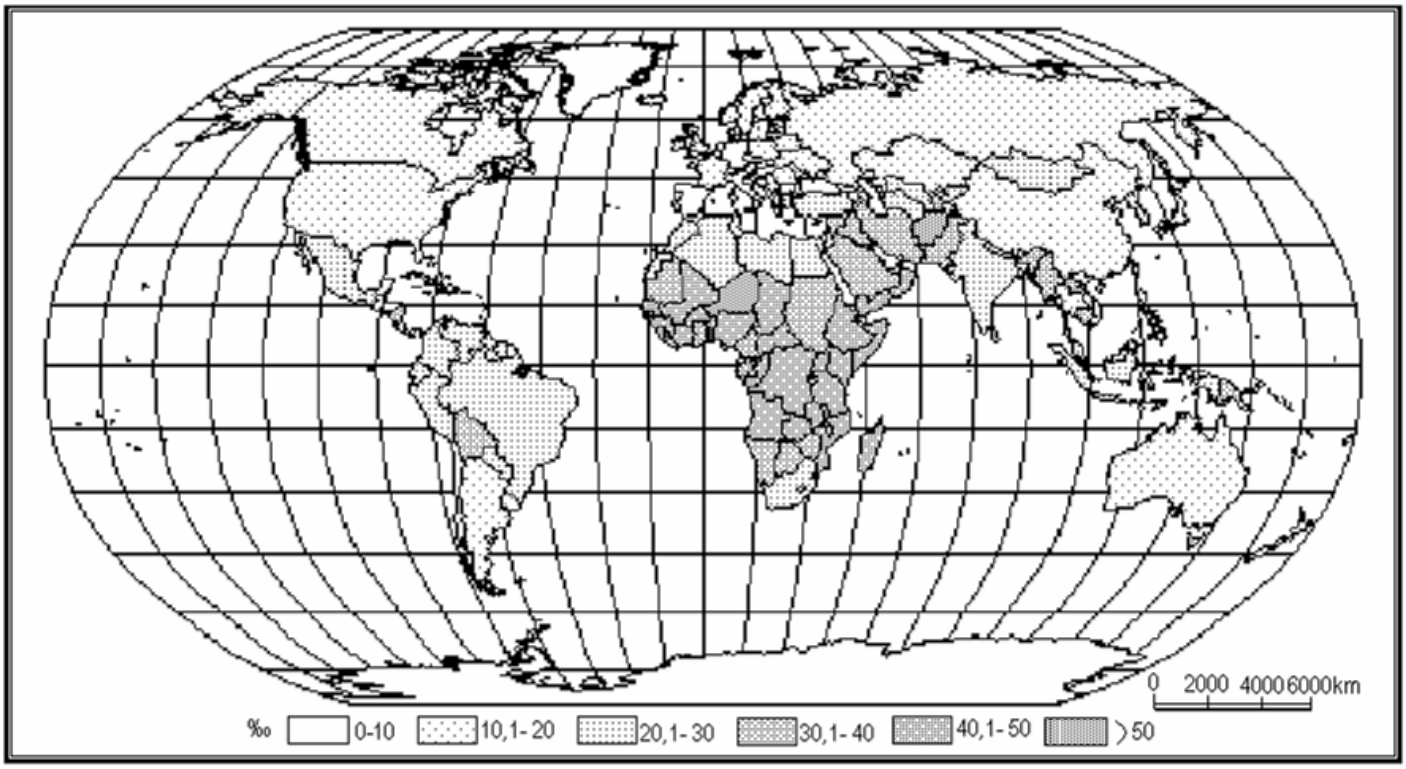

Fig. 13.- Natalitatea generală a populației

5.1.3. Mortalitatea

5.1.3.1. Generalități

Mortalitatea este a doua componentă a mişcării naturale a populației iar decesele "ieşiri" din populația considerată ca sistem. Caracteristic pentru deces ca şi pentru naşteri sau alte evenimente demografice este dualitatea acestuia biologică şi socială.

Geografia studiază aspectul social dar nu al decesului ci al masei respective de evenimente demografice de acest gen care poartă denumirea de mortalitate.

Studiul fenomenului demografic ca masă de evenimente şi nu cazul izolat de deces beneficiază de avantajul legii numerelor mari şi al altor legități statistice.

Cazul izolat a unui eveniment demografic nu prezintă relevanță din punct de vedere social; numărul mare de evenimente oferă posibilitatea determinării de legi şi legități.

Demograful francez *Gérard Calot* definea plastic această situație: "Un om care moare este o nenorocire, o sută de oameni care mor reprezintă o catastrofă, o mie de oameni care mor înseamnă statistică" (10).

Într-o astfel de situație studierea mortalității trebuie făcută şi în raport cu o serie de caracteristici care să pună în evidență condiționarea socială. Se obişnuieşte astfel ca în funcție de caracteristicile concrete (sex, vârstă, grad de instruire, stare civilă etc.) să se facă distincție între tipurile de mortalitate.

Numai astfel se poate vedea de ce mortalitatea în țările în curs de dezvoltare este mai ridicată ca în țările dezvoltate, mortalitatea infantilă este mai redusă la categoriile sociale cu un nivel de venit şi de instruire mai înalt decât la categoriile sociale defavorizate, că mortalitatea în aceeaşi țară prezintă niveluri diferite de-a lungul timpului, sub influența complexă a factorilor social-economici.

Mortalitatea, aşadar, se studiază în raport cu diferite caracteristici care să pună în lumină condiționarea ei socială.

Populația luată în considerare, pentru calculul diferitelor rate şi probabilități, este cea stabilă (sau rezidențială) din care au făcut parte persoanele decedate, şi nu populația localității în care a decedat persoana respectivă. Această condiție se impune din considerente de comparabilitate.

Expresia *mortalitate generală* semnifică faptul că se ia în considerare întreaga mulțime a deceselor care au avut loc în cadrul unei populații într-o perioadă de timp fără nici o distincție.

Intensitatea mortalității unei populații depinde de numeroşi factori demografici şi social-economici: vârstă, sex, stare de sănătate, nivel de educație, condiții de mediu, profesie, ocupație, mediu social (urban sau rural) etc. În mod obişnuit mortalitatea înregistrează un nivel mai ridicat în primul an de viață, când de fapt are loc adaptarea copilul la noul mod de viață, apoi are loc o scădere a acesteia până la vârsta de 5-6 ani când atinge nivelul minim, se menține aproximativ la acest nivel până la vârsta de 40-45 de ani, după care începe să crească, iar această creştere se accentuează pe măsura înaintării în vârstă, ajungând la nivelul maxim pe la vârsta de 90 de ani. De aceea, analiza mortalității generale trebuie completată în mod necesar cu studiul mortalității la cele două extremități ale ciclului vieții, respectiv mortalitatea infantilă şi mortalitatea la vârste înaintate, care pun probleme specifice de măsurare şi interpretare.

Rata brută de mortalitate este un indicator uşor de calculat şi de interpretat şi poate fi utilizat chiar în țările care nu dispun de un sistem inflormațional demografic dezvoltat şi de aceea este larg aplicată atât în analiza demografică pe plan național, cât şi internațional. Nivelul mortalității este cu atât mai ridicat cu cât gradul de dezvoltare social-economică a unui stat este mai scăzut şi invers. În ultimele decenii mortalitatea generală a înregistrat variații nesemnificative în țările dezvoltate, în timp ce în cele slab dezvoltate aceasta s-a

redus de peste două ori şi jumătate, tendințe ce se vor menține probabil şi în următoarele decenii.

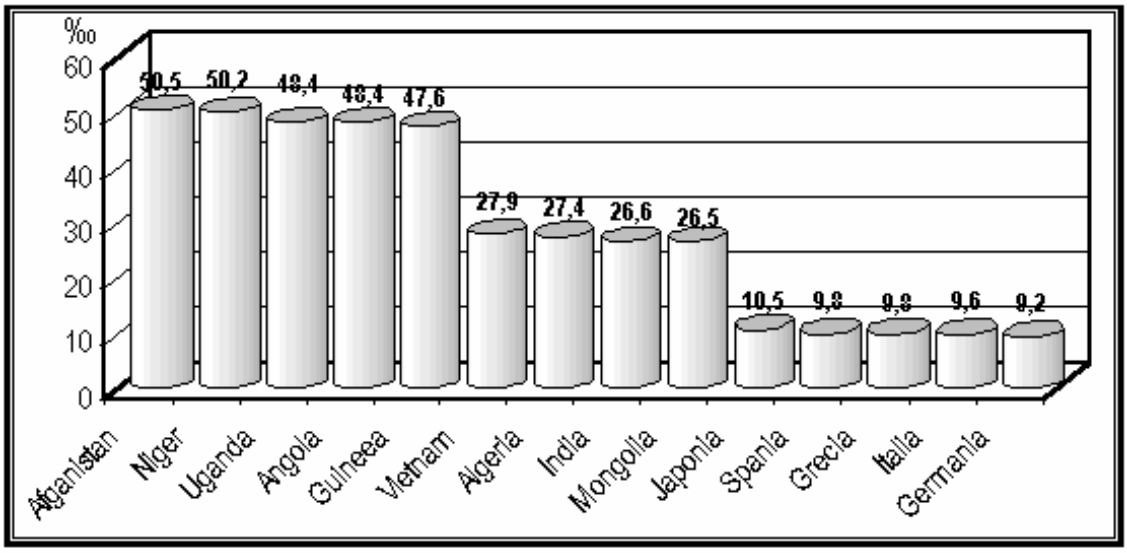

Fig.14.-Țările cu valori caracteristice ale natalității la nivel mondial

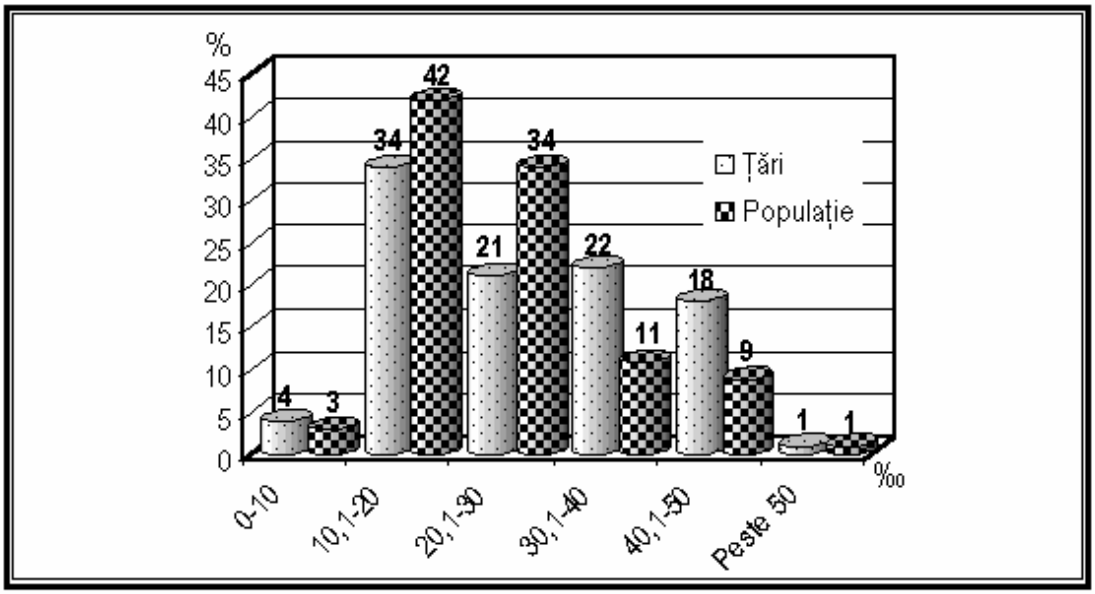

Fig.15.- Ponderea țărilor şi populației pe intervale de frecvență a natalității

Aprofundarea analizei mortalității în optică transversală se poate realiza prin studiul particularităților de manifestare a acestui fenomen în cadrul unor subpopulații care se conturează într-o colectivitate umană de volum mare cum ar fi populația unei țări. În acest scop se calculează şi se analizează ratele specifice de mortalitate pe sexe, pe mediile rural şi urban, în profil teritorial şi pe cauze de deces.

Utilizând clasificarea internațională a cauzelor de deces, elaborată sub auspiciile ONU, sistemul informațional statistic oferă elemente suficiente pentru realizarea acestui scop, orientând eforturile rețelei de ocrotire a sănătății în direcția adoptării unor asemenea măsuri care să faciliteze creşterea longevității populației.

În mod curent, determinarea intensității mortalității se face pe cauze relativ omogene. Datorită faptului că numeroase cauze de deces se pot reuni în grupe omogene, în practică atât intensitatea mortalității, cât şi structura deceselor se determină pe grupe de cauze de deces.

În structura deceselor o pondere ridicată o au cele determinate de afecțiuni ale aparatului circulator (afecțiuni degenerative) ce depăşesc 50 % din efectivul total, cu tendință de creştere a frecvenței relative, pe măsura accentuării procesului de îmbătrânire demografică a populației.

În foarte multe țări dezvoltate din punct de vedere economic tumorile maligne se situează pe locul secund în ierarhia cauzelor de deces.

Un număr însemnat de decese se înregistrează încă în grupa "accidente, otrăviri, traumatisme", cu reale posibilități de reducere, pe măsura creşterii nivelului de conştiință şi răspundere civică a tuturor membrilor societății, pentru sănătatea şi viața semenilor.

Analiza mortalității pe cauze de deces trebuie adâncită prin abordarea specificității manifestării acestei laturi a fenomenului, în subcolectivitățile de populație, structurate după sex, vârstă, stare civilă, mediu, ocupație etc.

Mortalitatea infantilă, datorită intensității ridicate şi specificului colectivității la care se referă, prezintă o importanță deosebită în analiza geodemografică. Mortalitatea nou-născuților până la împlinirea vârstei de un an este cea mai importantă dintre mortalitățile specifice după vârstă. În curba ratelor de mortalitate după vârstă care este bimodală, mortalitatea infantilă reprezintă primul vârf, al doilea revenind vârstei de 65-75 ani.

În țările în curs de dezvoltare, mortalitatea infantilă este foarte ridicată; sunt țari în care tot al cincilea nou-născut moare înainte de a împlini vârsta de un an. În țările dezvoltate, mortalitatea infantilă este scăzută, totuşi în totalul deceselor, cele infantile mai dețin o pondere importantă. Ea a înregistrat în decursul timpului chiar în aceeaşi țară oscilații foarte mari, urmând în general o tendință de scădere.

Datorită faptului că mortalitatea infantilă este influențată de o mare varietate de factori, nivelul ei exprimă, într-o formă sintetizată, un ansamblu de condiții sociale, economice, culturale, sanitare, fiind, în ultimă analiză, un indice al bunăstării, civilizației şi nivelului cultural al unui popor sau al unei subpopulații oarecare. De aceea, rata de mortalitate infantilă se foloseşte în comparațiile internaționale ca una din variabilele semnificative pentru caracterizarea tipologiei țărilor, în cadrul național, pentru caracterizarea decalajelor dintre diferitele regiuni, ca şi pentru măsurarea progreselor de la o perioadă la alta. În mod particular, mortalitatea infantilă este un indice ce caracterizează eficiența sistemului sanitar. Toate acestea subliniază importanța măsurării corecte a mortalității infantile şi a analizei acesteia.

Intensitatea mortalității infantile se stabileşte cu ajutorul *ratei mortalității infantile* (M_i), care se calculează prin raportarea mulțimii deceselor la vârsta de zero ani (D_0), înregistrate în perioada de timp considerată, la numărul de născuți-vii (N_v) din aceeaşi perioadă, după formula:

$$M_0 = \frac{Do}{Nv} \times 1000$$

Studiul mortalității infantile se poate efectua, ca şi în cazul mortalității generale, utilizându-se acelaşi *nomenclator al cauzelor de deces,* deşi în mod logic asupra copilului mic în vârstă de zero ani unele din acestea nu se pot manifesta sau au un caracter excepțional. În cazul nou-născuților, *cauzele de deces de natură endogenă* constituie afecțiuni a căror apariție se situează în timp înainte de naştere, în timpul vieții intrauterine sau sunt o consecință a procesului naşterii propriu-zise.

Cauzele de deces de natură exogenă sunt o consecință a contactului nou-născutului cu mediul extern de viață şi cuprind numeroase afecțiuni ale aparatului respirator, ale celui digestiv, boli infecțioase şi parazitare, otrăviri, traumatisme etc.

Cunoaşterea celor două categorii de cauze de deces ale copiilor de zero ani este necesară deoarece prin medicina modernă se poate acționa asupra lor cu eficiență diferită în scăderea mortalității infantile. Astfel, prin mijloacele medicale actuale se poate acționa cu o eficiență redusă asupra scăderii mortalității endogene şi cu o mai mare eficiență în cazul celei exogene.

5.1.3.2. Analiza mortalității în profil teritorial

Din punct de veder social fiecare stat ia sub control mai întâi mortalitatea, încercând prin politici sociale, demografice şi sanitare să-l reducă cât mai mult nivelul. Nivelul mortalității exprimă ansamblul condițiilor economice, sociale, sanitare, etc., devenind astfel, un indice al calității dezvoltării social-economice.

Cu toate acestea rata brută de mortalitate are un caracter de aproximare. Date fiabile asupra mortalității au numai țările dezvoltate, bazate pe statistica stării civile. Pentru numeroase țări în curs de dezvoltare, datele sunt estimații, bazate pe diferite surse şi obținute cu metode variate, printre care cu modele matematice.

Între țara cu cea mai redusă mortalitate, Kuwait cu 2,2 ‰, şi țara cu cea mai înaltă mortalitate, Sierra Leone cu 22,9 ‰, diferența este 20,7 ‰. Variația în jurul mediei mondiale, de 11 decese la 1000 de locuitori este deci mare. Important de reținut este nivelul mortalității generale a populației "giganților demografici": China (7,1 ‰), Brazilia (7,2 ‰), S.U.A. (8,7 ‰), Rusia (13 ‰), India (8,9 ‰), Indonezia (7,6 ‰), Pakistan (7,8 ‰), Bangladesh (10,2 ‰) (Fig.16). Ponderea populației acestor țări de aproape două treimi din populația mondială influențează hotărâtor nivelul mortalității generale pe glob (Fig.17).

Din punct de vedere demografic, structura populației pe vârste, este un factor care explică în măsură însemnată mortalitatea generală. Țările dezvoltate au o structură îmbătrânită, cele mai puțin dezvoltate au o structură tânără. Rețin atenția în acest sens Africa, cu cea mai înaltă mortalitate, şi Asia de Sud. Asia de Est, cu China, are nivelul cel mai redus al mortalității generale.

În ultima analiză, mortalitatea generală este influențată decisiv de ansamblul factorilor sociali, economici, culturali şi sanitari şi numai într-o anumită proporție de structura populației – tânără sau îmbătrânită.

Din analiza pe sexe se constată că mortalitatea la sexul masculin a rămas încă mai crescută decât la sexul feminin, cu tendința de apropiere a valorilor.

În aprecierea mortalității dintr-o țară sau alta trebuie avute în vedere şi o serie de fenomene negative, care intervin într-o anumită perioadă, cum sunt războaiele, calamitățile naturale etc.

Un rol important în definirea mortalității din punct de vedere geografic îl are cunoaşterea cauzelor de deces sau ceea ce noi numim – *morbiditate*.

Morbiditatea constituie unul din indicatorii necesari (şi pentru geografie) în aprecierea evoluției numerice a populației. Morbiditatea reprezintă numărul de îmbolnăviri la 100.000 locuitori; ea se manifestă deosebit de diferențiat în funcție de zonele geografice ale globului sau numai ale țării studiate, de structura bolilor.

Abordarea aspectelor morbidității întregesc analiza stării de sănătate a populației, care până acum câteva zeci de ani se făcea inclusiv pe baza statisticilor mortalității. În esență, studiul morbidității reflectă, din punct de vedere demografic, procesul de investigare a bolilor la populație. Acceptarea noțiunii de morbiditate în geografie înseamnă a sprijini demografia în sensul investigării bolilor la populație, în raporturi strânse, indisolubile, cu condițiile mediului natural şi social, de starea economică în care se produce un fenomen sau altul de morbiditate.

Starea sănătății populației trebuie analizată şi pe regiuni geografice mai mari sau mai mici, depistându-se astfel tipuri distincte care contribuie la perfectarea analizelor pe plan național.

Cunoaşterea cauzelor de deces dă indicații prețioase geografului în direcția aprecierii unor factori naturali sau sociali din punct de vedere al rolului lor asupra sănătății populației (de exemplu, alimentarea cu apă potabilă).

Pe baza unor asemenea indicatori, într-o serie de țări se dezvoltă o nouă ramură a ştiințelor geografice – geografia medicală.

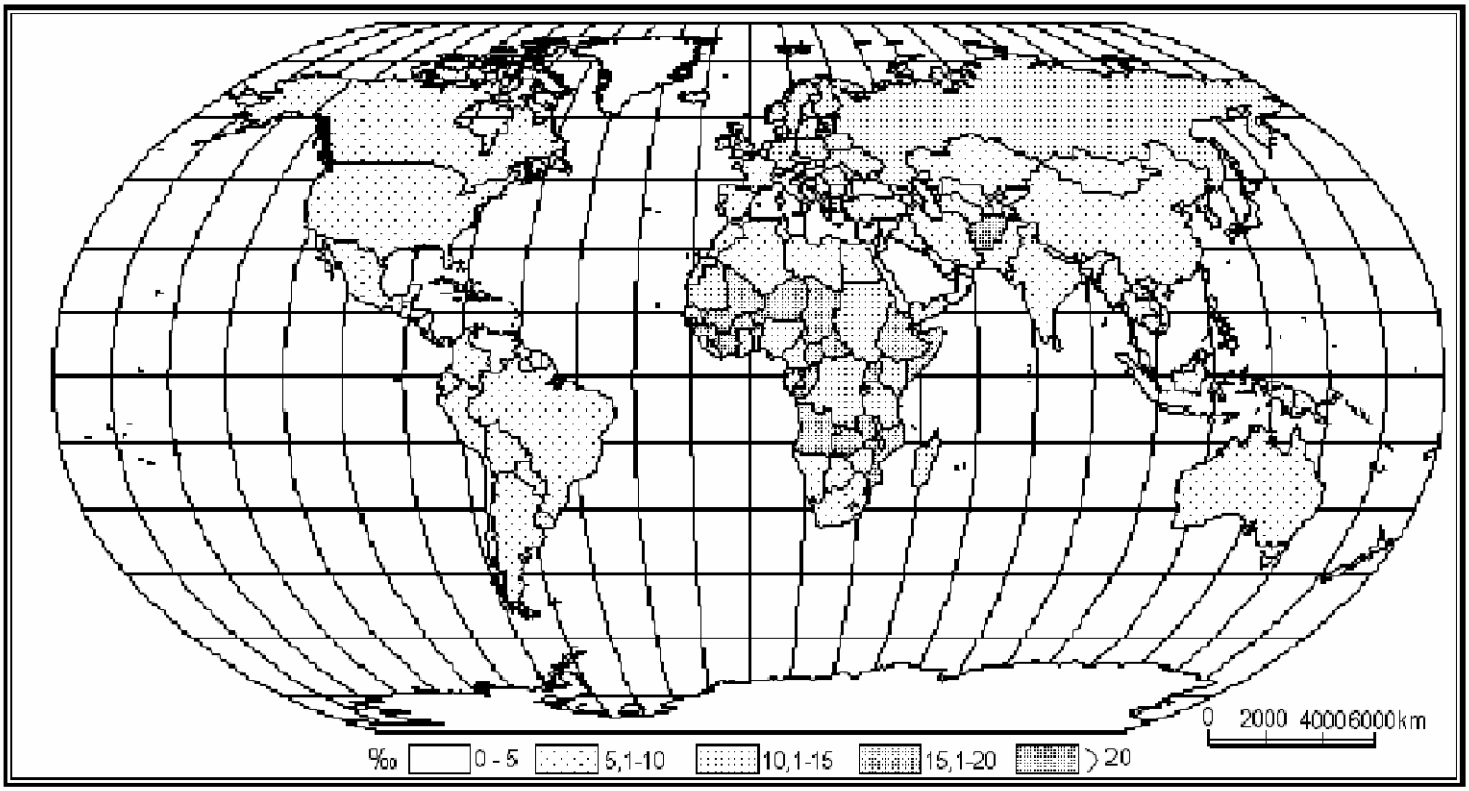

Fig.16 - Mortalitatea generală a populației.

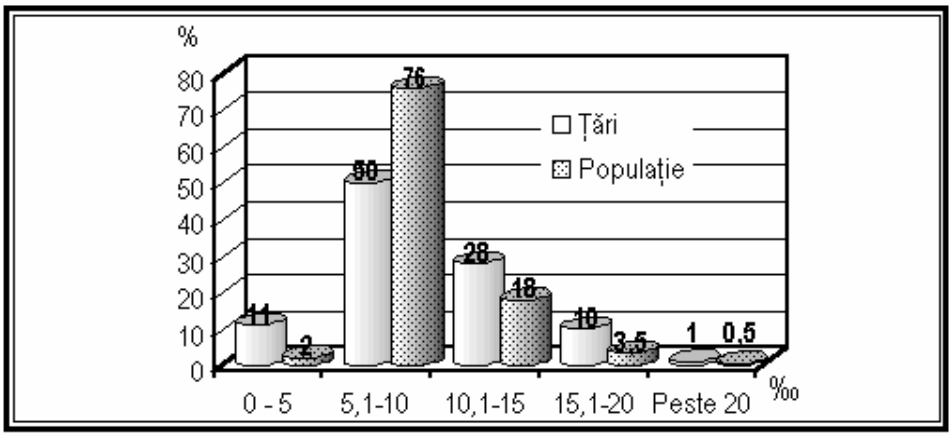

Fig. 17.- Ponderea țărilor şi populației pe intervale de frecvență a mortalității la nivel mondial.

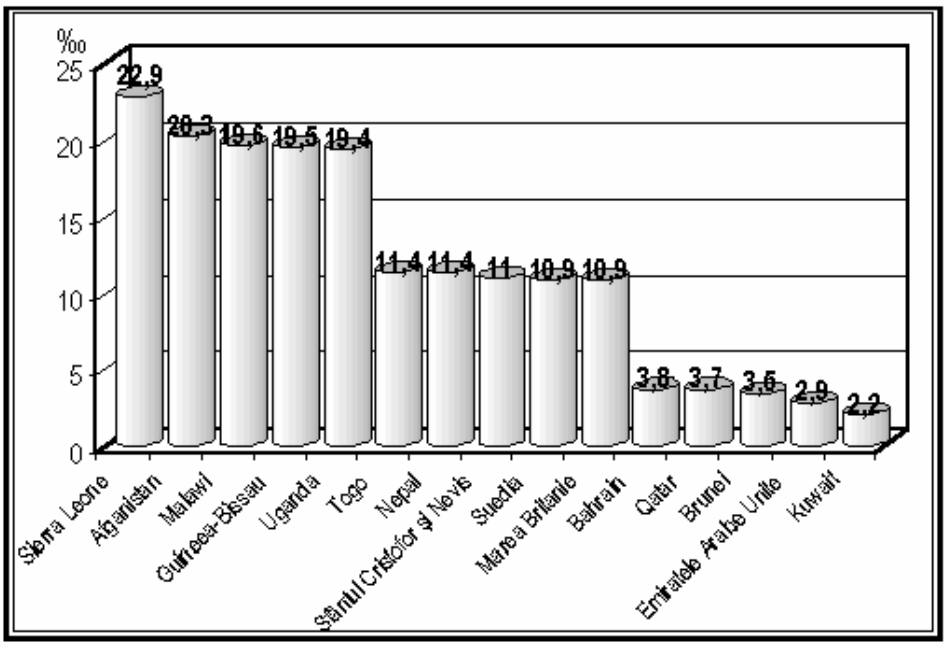

Fig.18 - Țările cu valori caracteristice ale mortalității la nivel mondial.

Mortalitatea infantilă. În aprecierea mortalității generale un rol important îl are mortalitatea infantilă, adică numărul de decese, în primul an de viață, la 1000 de născuți-vii.

În general, indicele mortalității infantile înregistrează valori de puternică oscilație atât în timp cât şi în spațiu. Analiza ultimilor ani apare deosebit de semnificativă, mortalitatea infantilă dovedindu-se un indice de bază al dinamicii populației.

Datorită progresului igienei şi al medicinei, mortalitatea infantilă marchează în general o tendință de scădere continuă. În anul 2000, cele mai coborâte valori s-au înregistrat în Japonia (4 ‰), Finlanda (5 ‰), Islanda (5 ‰), Suedia (5 ‰), iar cele mai ridicate în Afganistan (159 ‰), Uganda (154 ‰) India (143 ‰).

5.1.4. Bilanțul demografic natural

Creşterea numerică a populației lumii se apreciază, în primul rând, după indicii de bază deduşi din raporturile dintre natalitate şi mortalitate. Binențeles că în aprecierea dinamicii populației globului un rol important revine proceselor de migrație a populației.

Unul din principalii factori care definesc situația şi perspectivele de dezvoltare ale unui popor îl constituie *bilanțul demografic natural* al populației. *Bilanțul demografic natural* reflectă astfel diferența dintre numărul născuților vii şi al totalului de decese.

Rezultă deci că: Bdn = N – M, unde:

Bdn – bilanțul demografic natural;

N – natalitatea;

M – mortalitatea.

Într-o serie de țări slab dezvoltate, natalitatea, dar în acelaşi timp şi mortalitatea, au fost în trecut şi sunt şi în prezent foarte ridicate. Ca urmare creşterea naturală a populației este neînsemnată. În alte țări, odată cu dezvoltarea lor economico-socială şi cu progresele înregistrate în medicină, procesul mortalității s-a aflat într-o continuă scădere determinând în ultimul secol o creştere simțitoare a numărului populației.

Dacă vom urmări acest proces pe țări şi continente vom constata cu uşurință că un spor natural mare este specific țărilor în curs de dezvoltare sau slab dezvoltate, care, deşi se află la un nivel economic şi social scăzut, au obținut o serie de rezultate în îngrădirea mortalității, dar mai puțin în direcția stabilirii unui echilibru între natalitate şi mortalitate (Fig.19).

O analiză la nivel de țări relevă diferențieri puternice în profil teritorial şi în timp. Astfel se constată o scădere simțitoare a sporului natural la nivelul marii majorități a țărilor europene.

Corelând evoluția indicatorilor demografici pe fondul densității actuale a populației, distingem principalele tipuri de concentrare şi tendințe de creştere a populației pe glob:

- grupa țărilor cu *densitate mare şi creştere moderată* (tipul țărilor din Europa de Vest);
- grupa țărilor cu *densitate mare şi creştere rapidă* (tipul țărilor din Extremul Orient şi Asia de Sud, Sud-Est);
- grupa țărilor cu *densitate mică şi creştere moderată* (SUA, Rusia);
- grupa țărilor cu *densitate mică şi creştere rapidă* (tipul țărilor Africii şi Americii Latine.

În ceea ce priveşte indicatorii natalității şi mortalității se desprind următoarele concluzii:

- în primul rând are loc creşterea în continuare, în ritm rapid, a populației globului. Natalitatea se manifestă oscilant între 37,7 – 11,3‰ iar mortalitatea între 4,6 – 13,4‰ – cu tendințe de scădere.

- până în jurul anului 1850 natalitatea era în medie de circa 40‰ (țări actual considerate dezvoltate plus cele considerate mai puțin dezvoltate), iar mortalitatea de circa 35‰. Rezultă un excedent mediu (spor natural) destul de moderat pentru ambele categorii de regiuni.

- după anul 1850, în regiunile "dezvoltate", mortalitatea a scăzut la circa 28 ‰ (1850 – 1950), 10‰ şi sub 10‰ (după anul 1950). În regiunile "puțin dezvoltate" a scăzut de-abia la 38‰ (1850 – 1900), 32‰ (1900 – 1950), 21‰ (1950 – 1960), 17‰ (1960 – 1970).

Diminuarea mortalității a întârziat în regiuni "mai puțin dezvoltate", cu mai bine de un secol, față de regiunile "dezvoltate". Încă se mențin contraste însemnate între regiunile globului.

În cursul secolului al XIX-lea, natalitatea a scăzut sensibil în regiunile considerate azi dezvoltate şi se menține ridicată în regiunile mai puțin dezvoltate. în ultimii ani se constată o accentuare a diminuării natalității în regiunile dezvoltate, natalitatea tipică fiind astăzi:

- în regiuni dezvoltate, de ordinul 16 $^{o}/_{oo}$;
- în regiuni mai puțin dezvoltate, de 2 ori mai ridicată (31 $^{o}/_{oo}$).

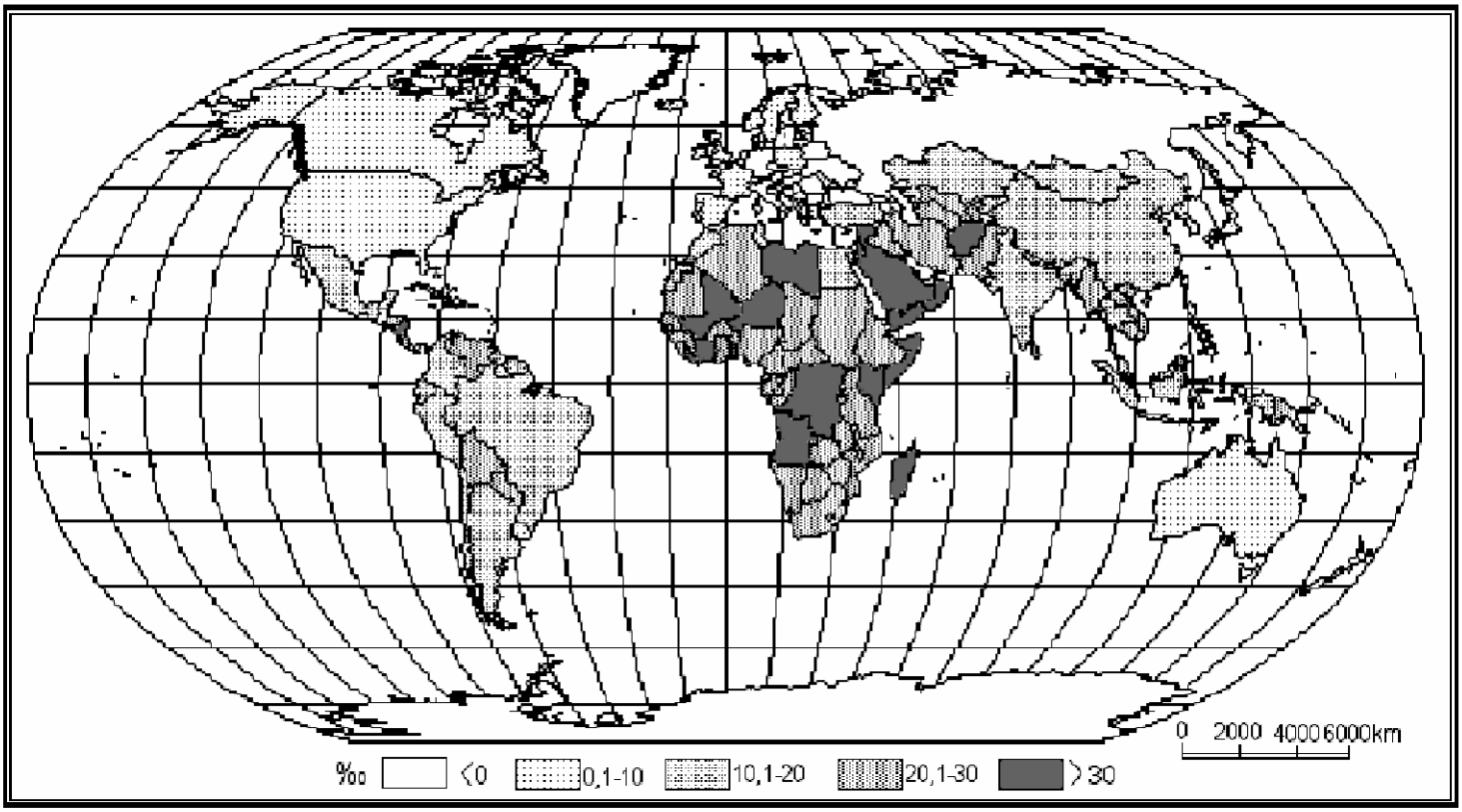

Fig.19.- Bilanțul demografic natural.

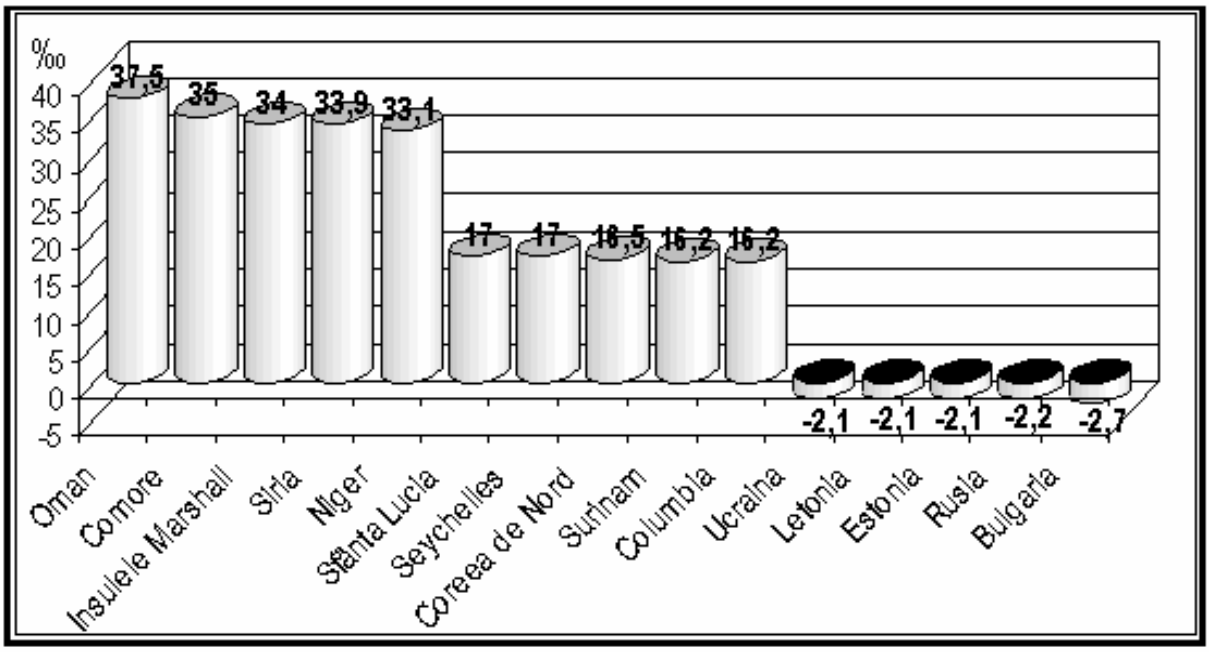

Fig.20.-Ţările cu valori caracteristice ale bilanţului demografic natural.

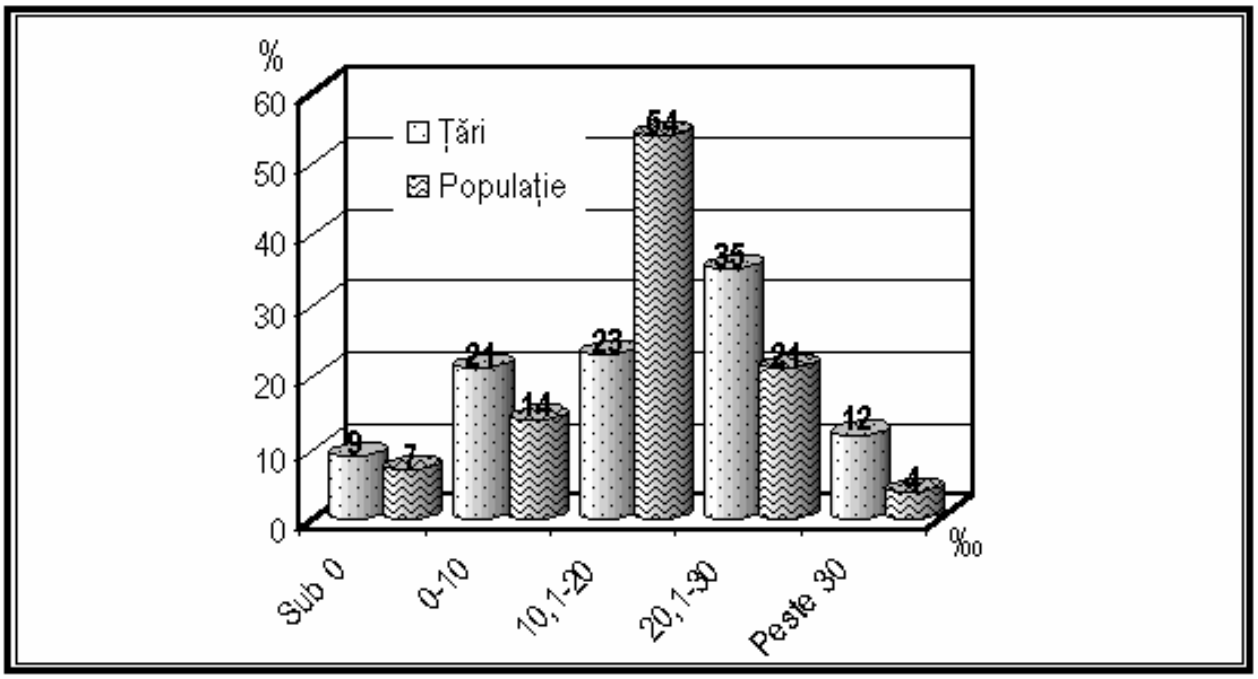

Fig.21.- Ponderea ţărilor şi populaţiei pe inervale de frecvenţă a bilanţului demografic natural la nivel mondial.

5.1.5. Tranziția demografică

Tranziția demografică este o teorie care încearcă să explice evoluția populației în funcție de un ansamblu de factori, sociali, economici, legislativi, educaționali, sanitari, psihologici şi culturali. Conform acestei teorii populația considerată ca sistem se află în strânsă interdependență cu celelalte sisteme social şi economic. Datorită acestor relații de interdependență evoluția populației înregistrează oscilații de la o perioadă la alta.

Aşadar tranziția demografică constituie un proces ce cuprinde mai multe faze, în cursul căruia ratele înalte ale natalității şi mortalității coboară treptat la nivele mai scăzute, sub impactul unui mare număr de factori social-economici.

Starea celor trei tipuri majore de sisteme, demografic, social şi economic, se prezintă în mod diferențiat pe cele două categorii de țări: dezvoltate şi în curs de dezvoltare. Astfel, dacă țările dezvoltate au valori reduse de natalitate şi mortalitate şi niveluri ridicate de dezvoltare economică, în schimb țările în curs de dezvoltare prezintă o situație inversă şi anume:

a) *sub raport demografic:*

- nivel ridicat al natalității;
- mortalitate relativ înaltă;
- rată înaltă a creşterii demografice;
- structură relativ tânără a populației;
- presiune demografică ridicată;

b) *sub raport social-economic:*

- produs național brut pe locuitor foarte scăzut;
- proporție ridicată a analfabetismului;
- pondere foarte mare a populației active ocupată în agricultură;
- regim alimentar deficitar;
- rată redusă de urbanizare;
- consum redus de energie pe un locuitor.

În aceste condiții tranziția demografică trebuie să îndeplinească două funcții:

- *explicativă* a mecanismului tranziției;
- *predictivă* a factorilor ce vor determina tranziția şi momentul în care se va produce.

Intensificarea studiilor de demografie istorică, creşterea informației statistice, dezvoltarea cercetărilor în domeniul fertilității şi al familiei, creşterea gradului de conceptualizare prin utilizarea teoriei sistemelor, au contribuit, în mare măsură, la o mai bună cunoaştere a fazelor tranziției demografice în trecut şi la o mai fundamentată interpretare a factorilor sociali economici care o determină.

Pentru o înțelegere mai corectă a tranziției demografice atât ca teorie cât şi ca proces se impune o succintă prezentare istorică a acesteia sub cele două aspecte.

Totul a pornit de la o constatare statistică făcută în urmă cu circa opt decenii şi anume aceea că natalitatea şi mortalitatea din țările vest europene s-au înscris într-un proces de scădere cu anumite regularități ce sugerează existența unor legi.

De la valori foarte ridicate ale celor două componente ale mişcării naturale, aşa cum erau ele consemnate cu 150-200 de ani în urmă, natalitatea şi mortalitatea au cunoscut o tendință lungă de scădere, în aşa fel încât bilanțul demografic natural pozitiv, realizat odinioară la valori ridicate ale celor două componente, a început să se obțină cu eforturi demografice mai reduse.

Bilanțul demografic natural de 6-10 ‰ se obținea cu o natalitate oscilândă în jurul a 35-40 ‰ şi o mortalitate de 30-35 ‰. Mortalitatea înregistra mari oscilații în jurul acestor valori datorită multiplelor epidemii de ciumă sau holeră, războaie, foamete, ajungând uneori până la 40-50 ‰. Erau astfel ani când bilanțul demografic natural devenea negativ.

Asemenea evenimente excepționale aveau loc pe la mijlocul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Variola care făcea un număr foarte mare de victime în rândul copiilor a continuat chiar şi după descoperirea vaccinului de către Dr. E. Jenner în 1796.

Concomitent cu eforturile uriaşe de eradicare a acestor maladii, țările din Europa occidentală înregistrează şi o dezvoltare economică importantă. Toate acestea conduc la creşterea nivelului de trai, de cultură şi civilizație în esență la un standard ridicat al calității vieții. Prima consecință a acestor condiții de viață este scăderea mortalității la valori mai rezonabile. Formarea unor modele culturale de viață şi amplele transformări de ordin social vor avea ca efect scăderea ulterioară în timp şi a natalității fenomen constatat pentru început în Franța.

Astfel, în cea de a doua jumătate secolului al XIX-lea în țările Europei occidentale nivelurile natalității au ajuns la valori scăzute, iar între cele două războaie mondiale bilanțul demografic natural înregistra valori foarte reduse, uneori chiar negative, amenințând perspectivele populației.

O nouă terminologie îşi face loc în analizele de populație ce cuprinde termeni ca, *depopulare, declin demografic, populație stagnantă.*

Fenomenul concretizat în scăderea numărului populației ca urmare a reducerii natalității este perceput, mai întâi de oamenii de ştiință şi apoi de factorul politic, ca un real pericol ce se declanşase în vestul Europei deplasându-se spre centrul şi estul continentului.

Dacă mortalitatea a scăzut în jurul valorii de 10 ‰, natalitatea a coborât şi ea sub nivelul de 20 ‰, situându-se între 14-18 ‰, rezultând un bilanț demografic natural modest.

Datorită faptului că Franța cunoaşte prima acest fenomen demografic, explică preocupările oamenilor de ştiință din această țară în analiza fenomenului încă din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe care îl denumesc “revoluție demografică” (A. Landry).

Investigațiile de natură ştiințifică în Franța sunt urmate de măsuri pronataliste, cu momente semnificative în 1920 şi 1939 (“Codul familiei”).

Consecințele negative ale declinului demografic nu erau numai de ordin social şi economic, dat fiind conjunctura mondială a perioadei interbelice, erau şi de ordin politic şi militar. Aceasta datorită faptului că pe lângă declinul demografic natural, la care se adaugă uriaşele pierderi umane cauzate de primul război mondial existau mari tensiuni şi antagonisme care vor duce la declanşarea celui de-al doilea război mondial.

Condițiile specifice sociale şi economice ale noilor state independente apărute în perioada postbelică au făcut ca teoria tranziției demografice să devină şi mai actuală. Astfel ea trebuie să arate dacă şi aceste țări vor urma drumul tranziției demografice aşa cum l-au parcurs celelalte țări dezvoltate. Informația şi experiența acumulată de la începutul secolului al XX-lea când au fost formulate primele idei referitoare la acest fenomen au permis ca după cel de-al doilea război mondial să se elaboreze teorii şi modele ale tranziției demografice, realizându-se şi primele sinteze.

Privind retrospectiv drumul parcurs de la idee la teorie el se întinde pe o durată de circa patru decenii începând cu francezul Adolphe Landry (1909, 1934), americanul Waren S. Thompson (1929) şi până la F.W. Notestein (1949, 1953) care şi foloseşte pentru prima dată sintagma de tranziție demografică, aducând importante contribuții originale la dezvoltarea conceptului.

La începutul secolului XX *Landry* a pus în circulație expresia de “revoluție demografică” dându-i şi o fundamentare teoretică

Landry, pornind de la analiza datelor privind evoluția mişcării naturale a populației din Europa arată că aceasta a parcurs trei “regimuri demografice”: primitiv, intermediar şi modern. Cel intermediar corespunde tranziției demografice, perioadă în care s-a făcut

trecerea de la niveluri înalte ale mortalității şi natalității la niveluri scăzute sub influența unui număr mare de factori sociali, economici şi culturali.

Constatările lui A. Landry, ca om de ştiință, referitoare la Franța sunt sumbre şi pesimiste, dar în calitate de om politic el propune o serie de măsuri pentru redresarea situației, printre care "Codul familiei" (1939) care este în mare măsură opera sa.

Un al doilea teoretician al tranziției demografice este W.S. Thompson, care într-o manieră asemănătoare lui Landry realizează o clasificare a populațiilor în trei tipuri după nivelurile şi tendințele mortalității şi natalității.

De remarcat că ambii autori utilizează în studiile pe care le fac indici relativ simpli şi anume rata brută de natatlitate şi de mortalitate, pentru o perioadă relativ mare, atât cât permiteau datele statistice din acea perioadă.

Progresele demografiei istorice materializate în reconstituirea evoluției demografice pe perioade mai mari începând chiar cu revoluția industrială din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum şi utilizarea unor indici mai perfecționați (rata totală de fertilitate, rata netă de reproducere, speranța de viață la naştere, rata mortalității infantile) au permis realizarea unor conexiuni între "regimurile demografice" şi etapele dezvoltării economice.

În accepțiunea modernă, teoria tranziției demografice a fost creată de F.W. Notestein, pentru care dezvoltarea economică a Europei în secolul XX a fost însoțită de scăderea mortalității, legată de procesul general de modernizare şi, în special, de ridicarea nivelului de trai şi de noile mijloace de combatere a bolilor. Fertilitatea, inițial este puțin influențată de procesul de modernizare, dar ulterior s-a înscris într-o tendință de scădere.

Teoria tranziției demografice a fost dezvoltată apoi de o serie întreagă de demografi, sociologi, economişti, istorici, geografi.

Din aceeaşi perioadă trebuie amintiți C.P.Blacker (1947), K. Davis (1949), D. O. Cowgil (1953) şi încă mulți alții. Trebuie remarcată totuşi teoria "stadiilor" în tranziția demografică propusă de demograful şi sociologul american Blacker, după care ar exista cinci stadii:

a) staționar (natalitatea şi mortalitatea foarte ridicate);

b) stadiul de expansiune incipientă (mortalitatea începe să scadă);

c) stadiul de expansiune în terminare (natalitatea începe să scadă şi ea, dar mortalitatea scade mai repede);

d) stadiul staționar (reechilibrarea natalității şi mortalității la niveluri mai scăzute);

e) stadiul declinului (natalitatea mai scăzută decât mortalitatea, de unde un bilanț natural negativ).

Dacă în general mecanismul tranziției demografice era explicat relativ corect pentru țările dezvoltate care cunoscuseră acest fenomen, pentru țările în curs de dezvoltare foarte importantă era *funcția predictivă* a teoriei. Era important de ştiut ce cale vor urma țările în curs de dezvoltare, vor intra sau nu şi ele în tranziția demografică, şi care vor fi etapele caracteristice ale mişcării naturale. De asemenea care vor fi condițiile economice şi strategiile necesare pentru a determina tranziția demografică.

În mod treptat, studiile întreprinse în această perioadă au reuşit în bună măsură să dea răspuns la multe din întrebările puse.

Mai mult decât atât s-a demonstrat că tranziția demografică este un proces legic pentru toate țările, diferă doar căile şi formele de realizare de la o țară la alta. Cât priveşte factorii, în afară de cei economici şi sociali, un rol important îl joacă cei culturali.

Tipologia tranziției demografice s-a diversificat, pentru Europa identificându-se chiar mai multe, ceea ce a constituit un pas important în nuanțarea fenomenului pentru acest continent.

Au fost puse în evidență noi aspecte ale tranziției demografice, în afara celei a *mortalității* şi *natalității* şi anume tranziția *structurii pe vârste,* care, în final, înseamnă îmbătrânirea demografică (J. Bourgeois-Pichat); o tranziție a *nupțilității* (J. Hajnal); o

tranziție a familiei, de la familia extinsă la cea nucleară, o *tranziție a ratelor de activitate,* în special de activitate feminină (J. Durand); o tranziție *a mobilității* (W.Zelinski, A. Rogers, Fr. Willekens), în sensul de tranziția migrației, o tranziție a *urbanizării* (revoluția urbană).

Referitor la factorii care determină tranziția s-a arătat că este necesar un minimum de dezvoltare economică pentru a declanşa începutul scăderii fertilității.

Din punct de vedere metodologic se pune întrebarea cât de "mare" trebuie să fie acest minimum economic, cu alte cuvinte care este limita sau "pragul" ce trebuie depăşit pentru a se declanşa tranziția demografică.

Pentru a identifica această limită au fost propuşi mai mulți indici, utilizați şi în studiile O.N.U.:

- un anumit nivel al produsului național brut pe locuitor;
- o anumită proporție a populației active ocupate în sectoarele secundar şi terțiar;
- un anumit grad de ocupare a femeilor;
- un anumit nivel al ştiinței de carte.

În aceste condiții tranziția demografică a devenit un proces mult mai complex, parte integrantă a procesului de dezvoltare social economică, de modernizare a societății.

S-au evidențiat astfel o serie de interdependențe dintre variabilele demografice ("tranziția demografică") şi variabilele social-economice ("creşterea economică", "dezvoltarea").

Chiar dacă mai sunt încă aspecte neelucidate referitoare la mecanismele de funcționare teoria tranziției demografice a devenit cu adevărat un concept teoretic, cu posibilități reale de *prognoză* pentru țările în curs de dezvoltare, aflate în fază incipientă sau intermediară a tranziției.

5.2. Mişcarea migratorie a populației

5.2.1. Conținutul geografic al noțiunii de migrație

Mobilitatea populației este un fenomen ce a caracterizat societatea din cele mai vechi timpuri şi până astăzi. Aşadar ea are un profund caracter istoric manifestându-se în mod diferențiat în spațiu şi timp în funcție de factorii şi condițiile, concrete, specifice de la o etapă la alta şi dintr-un loc în altul.

Noțiunea de mobilitate are o sferă foarte largă de cuprindere de la cea teritorială şi până la cea socială. În acest sens putem defini mobilitatea populației ca procesul prin care persoanele îşi schimbă statutul rezidențial, profesional sau social.

În mod corespunzător, schematizând se pot distinge: mobilitatea spațială (teritorială sau geografică, mobilitatea profesională şi mobilitatea socială, schimbarea statutului matrimonial, schimbarea statutului educațional).

Dintre toate cea mai complexă, şi care influențează în acelaşi timp şi celelalte tipuri de mobilități este mobilitatea spațială, teritorială sau geografică a populației. Este un proces care cuprinde suma deplasărilor populației în spațiu, determinate de cauze variate, pe distanțe mai mari sau mai mici, însoțite sau nu de schimbarea definitivă (permanentă) a domiciliului.

Complexitatea fenomenului constă în faptul că intensitatea cu care se produce poate echilibra sau dezechilibra bilanțul demografic între zone sau localități, poate structura sau destructura o colectivitate.

Echilibrul natural dintre populație şi resurse se modifică în mod esențial fie prin apariția unui surplus de populație, constituindu-se astfel *o zonă de emigrație*, fie prin apariția unui surplus de resurse, constituindu-se în acest caz *o zonă de imigrație.* Atunci când *presiunea demografică* asupra resurselor naturale şi sociale atinge o anumită limită,

emigrația apare ca o necesitate. Migrația permite o restabilire a echilibrului atât în *zona de plecare* cât şi în *zona de sosire,* îndeplinind astfel o funcție obiectivă.

Migrația este în ultimă instanță nu numai o schimbare de domiciliu, ci şi o schimbare de mediu social, cultural, economic şi afectiv.

Migrația ca fenomen demografic constituie cea de-a doua componentă a mişcării generale a populației sau dinamicii demografice şi se manifestă în cadrul populațiilor considerate ca sisteme deschise. În cadrul acestor categorii de populație intrările sunt asigurate pe lângă naşteri şi de *imigrări* iar ieşirile pe lângă decese şi de *emigrări.* Prin urmare din diferența dintre natalitate şi mortalitate rezultă bilanțul demografic natural, care determină creşterea naturala a populației, iar diferența dintre imigrări şi emigrări pune în evidență creşterea migratorie.

Migrația nu mai are caracter dual, biologic şi social, pe care l-au avut naşterea şi decesul, ea este în totalitate un eveniment social. Migrația are o condiționare socială şi generează consecințe sociale. De aceea studiul migrației este prin excelență interdisciplinar: geografia, sociologia, demografia, economia se numără printre ştiințele cele mai importante în cunoaşterea migrației.

Geografia studiază acest fenomen în primul rând ca factor al *creşterii populației în teritoriu,* ca factor al *creşterii urbane*, ca factor al *mişcării generale a populației*, ca fluxuri de populație care modifică numărul şi structura populației în localitatea de origine şi în localitatea de destinație, caracteristicile demografice ale celor două populații, ca factor al *omogenizării sociale,* în ultimă analiză. Fenomenul este deosebit de amplu şi cu implicații pe toate planurile.

În definirea migrației şi analiza generală a fenomenului migratoriu se utilizează o serie de termeni specifici: emigrația, exodul demografic, imigrația, remigrația. Aceşti termeni sunt generați de caracteristicile fenomenului şi anume: zona de plecare, zona de sosire, intensitatea migrației, natura migrației etc.

Emigrația se referă la plecările (ieşirile), de populație dintr-o anumită zonă, indiferent de mărimea sau nivelul taxonomic al acesteia. Ea cuprinde în condițiile normale, numai surplusuri de populație şi nu produce modificări esențiale, în piramida demografică. Există, însă, situații determinate de cauze multiple, când în procesul migratoriu este antrenată o populație mai numeroasă decât surplusul demografic producându-se o destructurare a comunității respective. O asemenea deplasare de populație poartă denumirea de *exod demografic,* în cadrul căruia, cea mai frecventă formă o reprezintă *exodul rural*.

Imigrația defineşte populația migrantă, sosită sau intrată într-o zonă sau localitate. Imigrațiile în zona de origine, adică revenirile după o plecare, considerată la un moment dat definitivă sau temporară, poartă numele de *remigrație.*

Termenul de migrant are un conținut foarte bogat. El primeşte, în vocabularul ştiințelor umane, întrebuințări oarecum distincte, care marchează o anumită stare de lucruri în dezvolatarea social-economică a unor regiuni ale globului.

Diversitatea definițiilor migrantului cauzează o anumită discordanță în statisticile naționale, baze ale comparației internaționale. În unele cazuri se pune pe prim plan statutul economic şi social al migrantului, în altele, modul de transport sau mai simplu, intențiile declarate. În cele mai multe cazuri utilizează toate aceste criterii.

Pentru geografi, care studiază condițiile de populare a pământului, "noțiunea de migrație are o semnificație istorică şi actuală, ea incluzând toate acele fapte (invazie, colonizări, migrații propriu-zise) care au contribuit la răspândirea şi concentrarea populației pe glob" (V. Cucu, 1981, p. 127).

Mobilitatea teritorială a populației capătă deci diferite aspecte în funcție de scop, ritmicitate, periodicitate, durată etc.

În funcție de factorii şi condițiile care favorizează sau determină deplasarea, se disting următoarele categorii de populație:

a) *populația migratoare,* este cea care se deplasează în teritoriu schimbându-şi *domiciliul* şi *locul de muncă.* Aici se încadrează atât deplasările de la o localitate la alta şi până la deplasările de la un continent la altul;

b) *populația sezonieră* include populația ce se deplasează (indiferent de distanță), pentru muncă *pe o perioadă determinată* sau periodic (lunar, anual), în localități balneoclimaterice sau de agrement, pentru tratament medical sau recreare folosind perioada de concediu sau vacanță.

c) *populația flotantă* cuprinde populația ce se deplasează pentru muncă, recreare sau în alte scopuri, în altă localitate decât cea de reşedință, *fără a-şi schimba domiciliul de bază,* pentru o perioadă mai mare de 48 de ore;

d) *populația navetistă* este formată din populația ce se deplasează zilnic, *alternant*, pentru muncă în teritoriu, între localitatea de domiciliu şi localitatea unde îşi exercită activitatea.

5.2.2. Cauzele migrației

Având o condiționare multiplă, migrațiile fie ele organizate ori neorganizate individuale sau în grup se produc datorită unor cauze variate, şi anume:

Suprapopularea, considerată de cei mai mulți principala cauză, este un fenomen demografic ce are o puternică determinare economică.

Suprapopularea se datorează unui dezechilibru ce se produce într-un anumit teritoriu între numărul populației şi resursele teritoriului respectiv, în sensul că o creştere puternică a populației poate reduce considerabil veniturile, sub posibilitățile satisfacerii cererii de consum, posibilitățile de ocupare a forței de muncă devenind şi ele din ce în ce mai limitate.

Rezultă deci că excedentului natural al populației nu-i corespunde şi o creştere economică pe măsură. Gradul redus de utilizare a forței de muncă şi menținerea sau scăderea venitului determină deplasarea populației spre alte teritorii.

Suprapopularea nu este numai o consecință a unui proces demografic (natalitatea domină mortalitatea), ci ea rezultă din condițiile economice a diferitelor teritorii în diferite faze de evoluție.

Atunci când creşterea naturală a populației nu este urmată de o creştere corespunzătoare a gradului de folosire a forței de muncă, de o creştere a venitului, la nivel de țară sau regiune, atunci în mod direct, în mod obiectiv se produce o suprapopulare şi, ca urmare, o mişcare a populației dintr-un loc în altul.

Suprapopularea printr-un spor natural ridicat fără capacitatea de utilizare a excedentului de forță de muncă constituie o caracteristică a unor teritorii şi țări slab dezvoltate, cu structuri economice predominant agrare. De exemplu deplasarea populației din sudul agrar al Italiei spre nordul industrial, a populației din India, Pakistan, Turcia şi Africa de Nord spre Europa vestică etc.

Dezvoltarea căilor de comunicație favorizează la un moment dat, mai ales în țarile dezvoltate, dispersarea industriei în teritoriu, proces care este inevitabil urmat de migrație, în special a forței de muncă.

Transportul maritim a constituit în perioadele trecute motorul migrațiilor intercontinentale.

Cauzele de ordin social includ migrațiile care au la bază considerente de ordin politic, istoric, religios, cultural şi chiar tradiții. De pildă deplasarea populației din Peninsula Iberică spre America Latină şi a englezilor spre țările Comonwealth-ului (în special spre Australia şi Noua Zeelandă) se leagă de tradiții.

Prin formarea Pakistanului şi Indiei în 1947 s-au produs regrupări teritoriale masive de populație, cea hindusă concentrându-se pe teritoriul actual al Indiei iar cea de religie

musulmană ocupând cele două unități teritoriale din nord-est şi nord-vest care au constituit inițial un singur stat, Pakistan, din care ulterior s-a desprins Bangladeshul. Aici cauzelor de ordin politic li se adaugă şi cele de ordin religios care au fost speculate de coroana britanică în vederea realizării sciziunii.

O motivație religioasă întâlnim şi în cazul oraşului Salt Lake City (Utah) din SUA întemeiat de secta mormonilor.

Deplasări însemnate de populație generează conflictele armate. De pildă regruparea populației germane în timpul celui de al II-lea război mondial, a celei evreieşti după 1949 şi a celei palestiniene ca urmare a conflictelor arabo-israilene sunt exemple binecunoscute.

Pierderea domeniilor coloniale de către fostele metropole determină reîntoarcerea unui numeros aparat administrativ şi militar (reîntoarcerea francezilor după câştigarea independenței Algeriei).

Cataclismele şi maladiile sunt de asemenea cauze care determină imigrări şi emigrări masive şi bruşte.

Cauzele care determină mişcări migratorii pot fi şi de ordin *psihologic*. Populația din zonele de câmpie este fascinată de regiunile înalte muntoase. Un alt exemplu îl constituie faptul că populația odată emigrată şi stabilită în locuri favorabile, poate constitui un factor de atracție pentru compatrioții săi. Exemplul coloniei Barcelonnette din Mexic şi a altor colonii din America de Nord este edificator. Sau americanii din nord care preferă California nu numai ca fiind un simbol al expansiunii economice spre vest a SUA dar şi din cauza condițiilor climatice de excepție. Aici durata mare de strălucire a soarelui îmbinată cu prezența oceanului şi a piesajului atrăgător a condus la o importantă concentrare de populație.

Deplasările interne ale populației pentru muncă, determinate mai ales de nivelul diferit de dezvoltare în profil teritorial a unei țări prezintă un interes deosebit.

5.2.3. Tipuri de migrații

Pornind de la cauzele generale şi particulare care determină deplasarea populației în teritoriu, distingem o mare varietate tipologică a acestei mobilități ce are la bază următoarele criterii:

- după mediul rezidențial, migrațiile pot fi: rural-urbane, urban-rurale, interrurale, intrarurale, interurbane şi intraurbane;
- după durata şi natura deplasărilor deosebim migrații definitive, temporare (sezoniere) ritmice şi diurne;
- după criteriul administrativ: interne şi externe;
- după efectiv pot fi individuale sau pe grupe;
- după modul de defăşurare: organizat sau neorganizat;
- după scop: economic, turistic, pelerinaj etc.

Migrațiile au un caracter selectiv ceea ce le conferă un rol perturbator, cu excepția celor organizate şi care se desfăşoară după anumite reguli. Datorită caracterului selectiv se produce destructurarea colectivităților ceea ce impune analiza fenomenului pe *profesii, vârste, sex* şi *medii sociale.*

5.2.4.Migrația internațională.

În decursul timpului, de unul singur sau în colectiv, voluntar sau forțați de diferite împrejurări, oamenii au efectuat deplasări şi şi-au schimbat rezidența.

Aşadar, evoluției speciei umane răspândită astăzi pe întreaga planetă, îi este caracteristică, în anumite limite, mobilitatea teritorială sau geografică, expansiunea şi retracțiunea într-un anumit spațiu.

Privită la nivel mondial, migrația a avut în decursul dezvoltării societății, un rol deosebit contribuind, pe de o parte la menținerea echilibrului ecologic, iar pe de altă parte, a permis descoperirea de noi teritorii, capabile nu numai să mențină, ci chiar să impulsioneze existența umană.

Deşi datele statistice privind migrația internațională nu au o probitate şi o continuitate riguroasă mai ales pentru prima parte pentru care valorile sunt estimative, ele pun totuşi în evidență, cel puțin pentru ultimele secole, amploarea acestui fenomen.

Istoria societății omeneşti a consemnat câteva perioade cu ample mişcări migratorii, care au avut, în primul rând, un rol deosebit în popularea globului.

Astfel, marile migrații de la sfârşitul perioadei antice şi începutul sclavagismului timpuriu au avut un rol important în apariția multor popoare din Asia şi Europa. Această perioadă este cunoscută sub denumirea de *epoca marilor migrații ale popoarelor* (Fig. 22). Acum se răspândesc popoarele germanice în Europa Centrală şi de Nord, inclusiv pătrunderea lor în Insulele Britanice, iar popoarele slave într-o serie de țări din Europa de Răsărit şi Peninsula Balcanică.

În prima jumătate a mileniului întâi, maghiarii emigrează din regiunile Uralului în regiunile Dunării mijlocii, iar arabii, după o serie de cuceriri (începând cu secolul al VII-lea d.Hr.), se vor răspândi în țările Orientului Mijlociu şi Apropiat, în țările Africii de Nord, unde asimilează populația locală.

În prima jumătate a celui de-al doilea mileniu se remarcă invaziile mongolilor în multe țări din Asia şi Europa Răsăriteană, cuceririle turceşti din Asia Mică, incursiunile triburilor din țările Africii ecuatoriale, în Africa de Sud şi altele.

O etapă nouă în mişcarea migratorie a populației lumii este deschisă de *epoca marilor descoperiri geografice*. Spre America se vor îndrepta fluvii de oameni, mai întâi spanioli şi portughezi (în America Centrală şi de Sud), apoi francezi, olandezi, englezi, scoțieni, irlandezi îndeosebi în America de Nord.

De pildă, numai în cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, din Europa au emigrat peste ocean circa un milion de oameni, dintre aceştia două treimi fiind originari din Marea Britanie. Sunt de asemenea cunoscute transmutările forțate ale unui număr imens de negri, sclavi, aduşi din Africa în America şi alte colțuri ale lumii, număr apreciat la câteva zeci de milioane, ceea ce a determinat o depopulare a Africii în secolul al XVIII-lea şi sporirea populației Americilor. Negrii, amestecați cu emigranții din Europa au pus bazele formării multor națiuni latino-americane.

Secolele următoare se caracterizează printr-un proces continuu şi sistematic al migrației. Se remarcă, în acest sens, emigrările intense de populație de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea din Europa spre America, ce se vor accentua şi mai mult între 1830 – 1850, când media anuală a acestui flux migratoriu va atinge circa trei milioane de persoane.

Emigrația Europeană a fost strâns legată de dezvoltarea rapidă a capitalismului, ca urmare a apariției unei suprapopulări agrare, destrămării meşteşugurilor şi apariției şomajului. Perioada 1845 – 1924 a fost cea mai activă din istoria emigrațiilor. Fluxul masiv către “Lumea Nouă” unde se miza pe un potențial economic uşor de valorificat şi pe şanse de reuşită socială ce păreau nelimitate, a antrenat milioane de emigranți proveniți, în majoritate, din Europa.

Analiza migrației în secolele XIX şi XX pune în evidență existența a cinci etape cu trăsături specifice:

- *Între 1835 – 1846* au loc mari prefaceri sociale în aproape toate statele din vestul Europei, înregistrându-se şi o reînviorare a migrației din secolul al XVIII-lea. Curenții principali pornesc din țările atlantice, îndeosebi Anglia şi Scoția, din țările Scandinaviei şi, în secundar, din Franța. Numărul celor plecați este apreciat la circa 100.000 mii de persoane în întreaga perioadă, emigranții fiind în principal țărani sau, în parte, meşteşugari. Direcțiile de deplasare vizau îndeosebi America de Nord şi coloniile europene din Australia şi Noua Zeelandă.

- *Între 1846 – 1880* au loc deplasări masive care ajung la 300.000 – 500.000 persoane pe an. Direcțiile de deplasare rămân de regulă aceleaşi din perioada anterioară, fiind formate, cu precădere, din emigranți lipsiți de mijloace materiale.

- *Între 1880 – 1914*, perioadă premergătoare primului război mondial, emigrația creşte puternic atingând, în medie, circa 800.000 de persoane anual (cu maximum de 2 milioane în 1910, din care 1,3 milioane proveneau din Europa). Cei mai numeroşi sunt anglo – saxonii, la care se adaugă locuitorii din Europa central – orientală şi meridională (ucrainieni, polonezi, cehi, italieni) sau din Asia, japonezi şi chinezi. Masa emigranților o formează muncitorii necalificați, fără mijloace şi resurse de trai. Zonele de imigrare se extind, America de Nord rămânând, în continuare, atracția principală.

Deplasările masive într-o perioadă relativ redusă, creează situații sociale ale căror consecințe trag primele semnale de alarmă, generând ideea unei anumite reglementări a imigrației în ansamblu.

- *Între anii 1914 – 1940*, perioada interbelică prezintă trăsături distincte. Astfel, spre deosebire de perioada anterioară, ia amploare emigrația forțată, rezultată din poziția unor guverne față de minoritățile naționale sau din alte atitudini politice sau religioase, din condițiile unor tratate de pace, în urma formării noilor state independente etc. Elocvente în acest sens sunt migrațiile însemnate ce au loc după războiul greco-turc (1921 – 1922). În Grecia au venit circa 1.200.000 de greci din regiunea Turciei europene şi din Asia Mică, iar în Turcia au venit circa 400.000 de turci din Grecia sau din alte țări balcanice (Iugoslavia, Bulgaria).

Perioada interbelică înregistrează oscilații atât în privința volumului migrației, cât şi a direcțiilor acesteia. Astfel, în prima parte a perioadei se înviorează din nou emigrația europeană peste ocean, circa 600.000 de persoane pe an, pentru ca apoi să scadă, deoarece, în SUA, Canada, Australia au apărut crize economice care au îngrădit imigrația, dirijând-o, în special, spre America de Sud.

Volumul emigrației creşte după 1930, când plecările sunt determinate nu numai de cauze economice, ci şi politice. În total, în perioada 1918 – 1939 au plecat din Europa aproximativ 9 milioane de persoane, dintre care circa jumătate în SUA şi aproximativ 1 milion în Argentina.

Prin conturarea, în această perioadă, a unor noi zone de imigrare cum ar fi Europa de vest, în special Franța, Marea Britanie, Belgia, Elveția, se realizează şi o inversiune a curenților tradiționali.

- *Perioada postbelică* se caracterizează prin schimbări importante în mişcarea migratorie, determinate de cel de-al doilea război mondial.

Milioane de oameni au fost evacuați, alții au emigrat temporar, au avut loc schimburi de populație între țările vecine, au reînviat migrațiile determinate de cauze economice. Aceste migrații se deosebesc însă fundamental de cele dinainte de război prin proporțiile, direcțiile şi formele lor. Asemenea modificări au avut loc datorită noii situații apărute prin formarea şi dezvoltarea sistemului mondial socialist, care a influențat direct asupra migrațiilor.

Volumul şi direcțiile migrațiilor umane de după 1700 reflectă schimbările produse în plan istoric, social şi economic în aceste ultime trei secole.

Emigrația iberică, considerată cea mai veche, este cunoscută încă din secolul al XVI-lea, a continuat într-un ritm susținut până în secolul al XVIII-lea. În această perioadă, spre America de Sud şi Centrală s-au îndreptat circa două milioane de spanioli şi câteva sute de mii de portughezi.

Emigrația britanică se remarcă atât prin vechime, cât şi prin volum. Astfel, între 1825 – 1940 ea a totalizat 21 de milioane de persoane, într-o structură foarte variată. Această imigrare este continuată până la începutul secolului al XX-lea, când se produce o remigrare din SUA şi reorientarea spre Canada, Australia, Africa de Sud ş.a.

Emigrația germană a antrenat un număr de circa 6,5 milioane de persoane (1820 – 1930), cu intensități maxime, îndeosebi la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Ea cuprinde la început țăranii Germaniei Orientale şi Renaniei (zone cu agricultură slabă) sau pe meşteşugarii ruinați de concurența marii industrii; mai apoi, între 1930 – 1940 ea este dominată de refugiații politici (circa 400.000 persoane).

Emigrația scandinavă se afirmă cu toată vigoarea încă din secolul al XVII-lea, cuprinzând, îndeosebi, o serie de categorii de muncitori specializați, marinari, tăietori de lemne etc.

Emigrația franceză se afirmă mai târziu decât cele menționate anterior şi cu o intensitate mai redusă. Ea cuprinde, îndeosebi, forță de muncă disponibilă din regiunile periferice ale Franței, regiuni mai slab dezvoltate în acele timpuri din punct de vedere economic.

Emigrația italiană se manifestă către sfârşitul secolului al XIX-lea, începând aproximativ cu 1880, menținându-se la un nivel ridicat până în jurul anului 1928, cuprinzând în această perioadă între 17 – 18.000.000 de persoane. Ea s-a orientat fie spre țările vecine, fie spre țările de peste ocean (SUA, Argentina, Brazilia). Curentul cel mai puternic se forma în Italia de sud, regiune cu regim latifundiar, bazat pe o agricultură extensivă.

Emigrația austro – ungară cuprinzând, îndeosebi, țărani săraci sau prigoniți politici, se ridică la circa 4,3 milioane persoane în perioada 1875 – 1914.

Emigrația poloneză, foarte activă în perioada 1919 – 1939 când circa un milion de polonezi s-au îndreptat spre Americi sau alte țări ale Europei.

Emigrația indiană, chineză şi japoneză cuprinde circa 2,4 milioane persoane în perioada 1850 – 1940.

Traficul cu sclavi din Africa reprezintă un aspect aparte al migrației populației din ultimele trei secole. De fapt, comerțul cu sclavi a început în secolul al XV-lea, în vestul Africii şi atinge apogeul la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Se apreciază că numărul negrilor deportați pe plantațiile de tutun, zahăr, cafea, din Brazilia şi regiunea Caraibe, se ridică la circa 20 de milioane. Un număr însemnat au fost transportați, de asemenea, în celelalte țări din America de Sud, precum şi în SUA.

Acest "fildeş negru", provenit, mai ales, de pe coasta vestică a Africii ecuatoriale, a fost debarcat în America (la Santo Domingo) la numai zece ani de la călătoria lui Columb. De atunci, cu o intensitate de neimaginat, acest proces a continuat, timp de mai bine de 50 de ani, răspândindu-se în întreg continentul latino-american.

În Brazilia, sclavii negri au fost aduşi pentru prima oară în anul 1532. În SUA au început să fie aduşi din anul 1619, fiind apreciat prin anul 1860 un număr total de aproximativ 4.000.000 persoane.

Comerțul cu sclavi a fost practicat de toate puterile coloniale. "Sclavagismul, afirma Karl Marx, este acela care a dat valoare coloniilor, coloniile sunt acelea care au creat comerțul lumii, comerțul din lumea întreagă este condiția de existență a marii industrii. Astfel, sclavajul este o categorie economică de cea mai mare importanță".

Comerțul cu sclavi negri a influențat depopularea multor regiuni ale Africii. Numărul total al sclavilor negri a fost apreciat la 20 milioane, doar dacă ținem seama atât de faptul că pentru a prinde un negru erau omorâți alți trei-patru negri, cât şi de pierderile

necalculate, survenite în timpul călătoriilor, atunci desigur că pierderea Africii poate fi apreciată la mai mult de 60 de milioane de persoane.

Emigrația s-a orientat nu numai spre America, ci şi spre o serie de țări din Europa sau Asia. De remarcat, prin amploare şi dimensiunile lor teritoriale, migrațiile din Africa spre Europa şi mai ales spre Franța, care în 1900 îşi deschidea frontierele. În 1954, numărul "străinilor" atingea deja circa 1 milion, iar mâna de lucru nord-africană se apropia de o jumătate de milion.

Caracteristicile actuale ale migrațiilor internaționale sunt multiple şi au la bază două mari cauze: politice şi economice. Ele se deosebesc de cele anterioare atât prin caracterul, volumul, cât şi prin orientarea lor geografică.

În esență, migrațiile actuale prezintă următoarele trăsături:

- migrațiile actuale îşi pierd caracterul lor spontan, voluntar, fiind din ceîn ce mai mult puse sub controlul unor organisme naționale sau internaționale;
- în ultimul timp se manifestă o creştere, îndeosebi a migrațiilor din interiorul continentelor, în timp ce migrația intercontinentală scade. În cadrul acestora apar din ce în ce mai evidente migrațiile internaționale, temporare şi sezoniere;
- în cadrul emigrărilor domină forța de muncă ieftină;
- se amplifică emigrarea elitei ştiințifice, deşi fenomenul datează încă din antichitate.

Suedezul A. Granberg a publicat în anul 1967 un studiu asupra migrației savanților în antichitate, în care arată că aproape 60 de oameni de ştiință din vechea Grecie şi-au părăsit oraşul de origine, refugiindu-se în Atena, unde aveau condiții mai bune de studiu. A doua etapă a acestui curent migrator a fost Alexandria dinastiei Ptolemeilor, care a absorbit un mare număr de străluciți reprezentanți ai culturii helenice. Mai târziu, în anii împăratului Iustinian, Academia din Atena şi-a închis porțile; savanții şi erudiții săi au ajuns în Persia orientală.

În evul mediu, curentul migrator s-a dezvoltat paralel cu apariția universităților. Universitatea din Reggio a luat ființă grație exodului savanților din Bologna, după cum aceasta din urmă a furnizat cadre de dascăli şi universităților din Padua, Pisa sau Florența.

Fenomenul este cunoscut astăzi sub denumirea de "brain drain" (exodul creierilor) şi semnifică exodul de inteligență sau de competență al populației cu un nivel superior de instruire din țările în curs de dezvoltare, în țările puternic dezvoltate. Sintagma a apărut, inițial, pentru a desemna emigrarea în SUA a inginerilor şi savanților britanici.

Fenomenul modifică puternic atât structura migrațiilor, direcțiile, cât şi ponderea lor în economia mondială. O astfel de situație afectează eforturile țărilor în curs de dezvoltare în calificarea lor economico-socială.

Pierderea sau obținerea de "elită ştiințifică" scade sau ridică potențialul intelectual al națiunilor respective. Se apreciază că aproximativ 37% din savanții americani, laureați ai Premiului Nobel sunt proveniți din alte țări.

- cauza principală a migrațiilor internaționale actuale rămâne, în continuare, stagnarea economică, situație caracteristică multor țări de pe glob;
- migrațiile actuale, prin caracteristicile lor au modificat radical poziția unor țări şi continente în balanța mişcărilor migratorii în ansamblu.

Analizată în profil teritorial, migrația internațională actuală, prezintă trăsături diferite de la o regiune la alta sau de la un continent la altul.

În *Europa* se amplifică mişcările de populație între state, ca urmare a reducerii cererii de forță de muncă necalificată sau puțin calificată într-o serie de regiuni ale Americii. Astfel, cea mai mare parte a emigranților europeni, ce mergeau peste ocean, îşi caută de lucru în țările europene vecine.

Mai mult, Europa atrage un puternic contingent de forță de muncă dintr-o serie de țări slab dezvoltate din Africa, Asia şi America Latină.

America se caracterizează prin modificări importante în domeniul migrației. Astfel, caracteristic pentru SUA este scăderea considerabilă a emigrației din țările Europei, în favoarea țărilor din cele două Americi. Emigrările din Europa cuprind, în principal, muncitori calificați, persoane cu pregătire intelectuală, care pleacă, de regulă, împreună cu familiile.

În Canada, printre imigranți, predomină europenii din țările Americii, veniți aici pentru munci grele. Migrația externă influențează puternic asupra dinamicii generale a populației din Canada.

America Latină constituie una din principalele zone ale imigrației de pe glob; migrația a durat aici ani de zile, producând schimbări radicale.

Creşterea numerică a populației Americii Latine, datorate şi "exploziei demografice" a condus, nu numai la eliminarea deficitului de forță de muncă, ci mai mult, chiar a făcut să crească simțitor şomajul. În aceste condiții, țările Americii Latine sunt interesate numai în curentul de cadre calificate, a căror lipsă se resimte în economia națională. S-a ajuns astfel, în aceste împrejurări, la reducerea accentuată a imigrației în America Latină.

Toate acestea au condus la creşterea migrației între țările Americii Latine. Unii locuitori se îndreaptă spre țările şi zonele mai dezvoltate: din sudul Boliviei şi Paraguayului, spre zonele nordice ale Argentinei, din Columbia, în centrele industriale ale Venezuelei ş.a. milioane de latino-americani trăiesc peste granițele țărilor lor proprii.

Africa se confruntă cu o intensificare a migrației intercontinentale şi intracontinentale. Curenții migratori din Africa se îndreaptă, îndeosebi, spre Europa.

În acelaşi timp, granițele statelor africane sunt trecute de multe sute de mii de oameni. Masa covârşitoare a migrațiilor este însă temporară. Ei nu rup legăturile cu statul de origine, periodic îndreptându-se spre familiile lor. Centrele de atracție a populației sunt marile oraşe şi îndeosebi teritoriile dezvoltate din punct de vedere economic, cu industrie extractivă şi plantații agricole. Un număr însemnat de imigranți se îndreaptă fie spre zonele industriale ale Republicii Africa de Sud, fie către zonele agricole din Ghana, Uganda, Guineea etc.

Asia cunoaşte o intensitate mai redusă a migrațiilor externe (atât intracontinentale, cât şi intercontinentale) în comparație cu alte continente. Explicația constă în politica discriminatorie a principalelor țări ale imigrației (SUA, Australia, Noua Zeelandă) față de cei sosiți din Asia.

Australia şi Noua Zeelandă constituie în continuare zone importante de atracție a migrației.

5.2.5. Migrația internă

Migrația internă este un proces complex, cu multe determinări şi consecințe, ce îmbracă forme multiple. Dintre acestea cele mai caracteristice sunt deplasările pentru muncă.

Mobilitatea internă poate fi temporară şi definitivă. La rândul ei cea temporară poate fi diurnă şi sezonieră.

5.2.5.1. Pendulările pentru muncă. Navetismul

Deplasările pentru muncă presupun existența unui număr de activi, care, având domiciliul într-o anumită localitate, călătoresc zilnic, săptămânal, lunar sau chiar la intervale mai mari pentru a lucra permanent sau sezonier într-o altă localitate.

Deplasările pentru muncă au constituit un fenomen aproape permanent, care a însoțit dezvoltarea forțelor de producție în toate orânduirile sociale. Odată cu apariția şi

dezvoltarea industriei deplasările pentru muncă au luat un aspect de masă, transformându-se într-o problemă socială de importanță majoră.

Dintre acestea, cea mai expresivă, prin numărul persoanelor şi consecințele care le generează, sunt *deplasările diurne* cunoscute şi sub denumirea de *navetism*. Aceasta constă într-o deplasare zilnică, alternantă sau pendulatorie, între reşedință şi locul de muncă.

Cauzele navetismului constau în dezvoltarea mai accelerată a oraşelor în raport cu satele, a puternicei concentrări teritoriale a mijloacelor de producție. În asemenea condiții, oraşul nu-şi mai poate acoperi necesarul de forță de muncă din resurse proprii, ci trebuie să recurgă la forța de muncă din localitățile apropiate.

Consecințele navetismului constau în:

- prelungirea artificială a zilei de muncă datorită timpului afectat deplasării la şi de la locul de muncă;
- intensificarea transporturilor, adaptarea şi modernizarea căilor de comunicație şi a mijloacelor de transport.

Navetismul se pretează, în condițiile în care nu se depăşeşte izocrona de o oră, în caz contrar randamentul în muncă devine tot mai redus iar frecvența accidentelor în timpul muncii creşte ca urmare a oboselii.

Prin intermediul navetismului se realizează mai uşor fuziunea urban-rural, odihna forței de muncă se realizează într-un mediu nepoluat, iar aprovizionarea cu anumite produse agroalimentare este mai lesnicioasă.

Intensitatea navetismului a fost foarte puternică în secolul al XIX-lea, datorită expansiunii industriale, ce a condus la crearea unor disproporții între sectoarele economice şi a unor disparități în profil teritorial.

Populația sezonieră include persoanele ce se deplasează pentru muncă pe o perioadă determinată, ori periodic pentru odihnă, tratament medical, concedii, vacanțe etc.

5.2.5.2. Exodul rural

Dintre deplasările interne definitive de populație, cea mai caracteristică este migrarea rural-urbană care, prin dimensiunile şi dinamismul avute în diferite perioade, a mai fost denumită şi *exodul rural*.

Este una din modalitățile importante de distribuire a populației între regiunile mai sărace sau mai puțin dezvoltate şi cele cu un nivel economic mai ridicat.

Aceasta presupune existența unui “disponibil” de populație în localitățile rurale şi existența unui “necesar” de populație în cele urbane.

Exodul rural presupune deplasarea unui număr însemnat de populație din localitățile rurale, unde există un excedent demografic, spre localitățile urbane.

Acest lucru este valabil, în principal, pentru populația activă, care formează marea masă a exodului rural.

Cauza constă în dezvoltarea accentuată a industriei şi activităților terțiare în marile oraşe, care nu îşi pot acoperi necesarul de forță de muncă din resursele umane proprii. La aceasta se mai adaugă dorința unei părți a populației rurale de a duce un mod de viață urban, care oferă un plus de confort comparativ cu ruralul. În plus, oraşul oferă câştiguri mai substanțiale.

Fenomenele de suprapopulare relativă, ca urmare a mecanizării muncilor agricole, trebuie privit diferențiat, în funcție de sistemele economice şi etapa istorică.

Dacă el s-a înscris ca o coordonată în cadrul unor state dezvoltate, cu înalt grad de urbanizare, acest lucru nu este valabil peste tot. De exemplu, la noi în țară, în perioada interbelică, populația excedentară din agricultură, formată din țărani sărăciți şi muncitori

agricoli, constituia un exod continuu de la sate spre centrele industriale, mai ales în perioadele de avânt economic. Suprapopularea relativă a satelor, dublată de o natalitate ridicată în mediul rural, a jucat un rol important în creşterea populației urbane în această perioadă.

În multe țări în curs de dezvoltare, oraşele către care migrațiile se îndreaptă în număr mare, nu pot avea capacitatea de absorbție a acestora, ceea ce conduce la apariția unor fenomene sociale complexe. Astfel, mulți imigranți au un statut social incert o perioadă îndelungată de timp, sunt obligați să trăiască la periferiile oraşelor, amplificând problemele administrației locale.

Crearea de noi aşezări urbane, în paralel cu modernizarea celor rurale, constituie măsuri deosebit de importante în stăvilirea exodului rural.

Numeroase țări duc o politică de descongestionare a marilor metropole, ceea ce se realizează prin diversificarea, amplasarea judicioasă a noilor industrii, în vederea reducerii exodului rural, asigurând şi regiunilor rurale mai multă atractivitate. Urbanizarea, poate deci juca un rol important în desfăşurarea migrației interne.

5.2.6. Consecințele migrațiilor

Migrația este un fenomen demografic firesc care, însă, indiferent de tipul, scopul sau durata deplasării, chiar şi atunci când se desfăşoară în limite normale, are repercusiuni puternice atât pentru țările sau zonele de emigrare, cât şi pentru cele de imigrație.

În funcție de caracteristicile deplasărilor consecințele pot fi de ordin economic, social dar şi demografic.

Sub aspect *economic* se pot aminti:

- fluctuația sporită, peste normal, a structurii forței de muncă de la o perioadă a anului la alta;
- frecvența mare a fluctuației spontane a forței de muncă;
- prelungirea artificială şi neeficientă a duratei zilei de lucru, prin timpul de deplasare;
- consumul mare de energie, solicitat de necesitățile de transport;
- supraaglomerarea căilor de comunicație şi a mijloacelor de transport, fapt ce conturbă celelalte activități economice;
- solicitarea de investiții importante pentru dezvoltarea rețelei de transporturi.

Consecințele *sociale* apar ca urmare a despărțirii temporare a membrilor familiei, cu urmări serioase asupra educației copiilor, a relațiilor dintre soți, mergând până la dezmembrarea familiei.

Sub aspect *demografic* se poate semnala, în principal, feminizarea populației în zonele de emigrare, cu toate consecințele ce decurg din acest proces şi creşterea indicelui de masculinizare în zonele de imigrare.

În țările cu emigrație, aceste mişcări provoacă o diminuare considerabilă a ponderii adulților, deci a populației active.

Atât în zonele de plecare, cât şi în cele de sosire, migrațiile produc modificări importante în structura pe grupe de vârstă.

6. EVOLUȚIA NUMĂRULUI DE LOCUITORI

6.1. Evoluția numărului de locuitori la nivel mondial

Populația, aşa cum s-a mai arătat, constituie astăzi obiectul unor studii multilaterale şi interdisciplinare atât din partea organismelor specializate ale O.N.U., cât şi a numeroase instituții naționale specializate. Aceasta datorită faptului că unul din aspectele majore ale acestui domeniu este creşterea numerică rapidă a populației planetei noastre, în ansamblu, devenind una din problemele mari ale epocii actuale. Fenomenul nu este deloc nou. Creşterea numerică a populației s-a manifestat destul de intens în diferite faze de dezvoltare a omenirii. Conform cercetărilor arheologilor, demografilor, istoricilor şi altor oameni de ştiință, numărul populației globului se estimează în epoca de piatră (deci circa 9000 de ani în urmă) la aproximativ 5.000.000 – 20.000.000 locuitori. Raportând la perioada apariției omului s-ar putea aprecia că timp de aproximativ 600.000 – 1.000.000 de ani populația a crescut într-un ritm foarte redus.

Această creştere redusă se explică, în primul rând, prin marea dependență a omului față de natură. Capriciilor naturii dominau şi măcinau viața umană, datorită nivelului slab de dezvoltare a forțelor de producție. Evident, la toate acestea trebuie adăugat şi caracterul extrem de relativ al posibilităților de estimare a numărul locuitorilor din unele vremuri.

Etapa următoare de evoluție a societății umane, odată cu dezvoltarea agriculturii şi creşterea animalelor, cu perfecționarea continuă a uneltelor de producție, cunoaşte un ritm ceva mai ridicat de creştere a populației.

Trecerea la vânătoare şi culesul bunurilor oferite de natură (culegerea fructelor, rădăcinilor, insectelor etc.) face ca dependența oamenilor față de componentele mediului natural să scadă treptat.

Între anii 7 000 – 4 300 î.Hr., adică într-o perioadă de 2.700 ani, deşi ritmul se menține lent, totuşi creşterea determină dublarea numărului populației.

La începutul mileniului întâi numărul populației este apreciat la aproximativ 100 – 300 milioane oameni, în medie la cifra de 150 milioane locuitori.

În primul mileniu al erei noastre, de această dată pe baza unor izvoare mult mai concludente, oamenii de ştiință au calculat că numărul populației a crescut într-un ritm mult mai rapid. Populația se dublează în numai 1.000 de ani, ajungând la cifra de aproximativ 300 milioane oameni. Este cunoscut că în această perioadă multe regiuni ale lumii erau nepopulate sau slab populate. Valorificarea terenurilor suprafeței terestre era încă la un nivel scăzut. Majoritatea populației planetei (două treimi) noastre se concentra în diverse regiuni ale Asiei.

După aprecierile demografilor, în secolele următoare ritmul anual al creşterii populației se menține în general la fel de scăzut, până în secolul al XIX-lea când se accentuează procesul de dezvoltare industrială a unor state din Europa.

După anul 1.000 populația globului se dublează, (a şasea oară), atingând în anul 1.700 cifra de 600 milioane locuitori. Urmărind acest proces de dublare a numărului populației, constatăm, deci, că aceasta are loc numai în 800 – 900 ani, cea de-a şaptea dublare reducându-se la 150 de ani, astfel că în 1850 populația pe întreg globul era de 1,1 – 1,2 miliarde oameni.

Dup această dată, ritmul de creştere a populației continuă într-o formă şi mai vertiginoasă, perioada de dublare (cea de-a opta) a numărului populației globului producându-se la un interval de 100 ani, populația globului ajungând în perioada 1850 – 1950 la cifra de 2,5 miliarde locuitori.

În prezent, dublarea populației se produce la circa 40 de ani. Înainte de anul 2000 prognozele au fost stabilite relativ cu destulă uşurință, estimând dublarea numărului populației în mai puțin de 40 de ani (după estimările actuale).

Preocupările demografice au ieşit astfel din limitele regionale, locale şi se înscriu pe fondul acțiunilor majore pe plan mondial. Astfel de preocupări se regăsesc şi pe plan național în foarte multe țări.

Creşterea numerică a populației a devenit aşadar una din marile probleme ale epocii contemporane datorită în primul rând *ritmului susținut şi destul de intens*, din ultimele decenii, de creştere numerică a populației globului în ansamblu.

În ultima jumătate de secol populația globului a marcat o creştere de peste trei miliarde locuitori (3 005 000 000), adică de la 2 995 000 000 locuitori existenți pe întreg globul pământesc în 1960, la 6 miliarde locuitori în anul 1999.

Creşterea este într-adevăr impresionantă, corespunzând unui ritm mediu anual de 1,9%. Mai concret asemenea cifră arată că în perioada 1960 – 1999 populației globului i s-au adăugat peste 3 miliarde, practic s-a dublat.

Niciodată, însă, această creştere nu s-a manifestat cu atâta vigurozitate, în asemenea dimensiuni.

Ritmul de 1,9% poate fi considerat ritm de vârf caracteristic anului 1970. După anul 1970 se remarcă io uşoară diminuare a ritmului mediu anual, ajungând în anul 1977 la valoarea de 1,7%, în 1980 la 1,5%, iar astăzi la 1,2%. Asemenea evoluții, constanță şi oscilații solicită preocupări permanente, abordări realiste.

În al doilea rând creşterea numerică a populației are *implicații multiple* în cele mai diferite sectoare ale vieții sociale. Este vorba de fenomenul urbanizării, al protecției mediului înconjurător, al sistematizării localităților şi teritoriului ş.a.

Evoluția fenomenelor demografice din ultimele decenii arată că s-au produs modificări substanțiale în comportamentul demografic al populației, sub influența activă a unor factori de ordin social, economic, psihologic, educativ şi legislativ. În cadrul acestui comportament se înscrie evoluția cu tendințe relativ pozitive în unele țări, cea de scădere în marea majoritate a țărilor, a natalității şi sporului natural, iar pe de altă parte evoluția întreruperilor de sarcină, divorțurilor şi mortalității materne, care sunt în cea mai mare parte a lumii în creştere. Asemenea evoluții ale comportamentului demografic arată că în condițiile actuale ale dezvoltării societății, conținutul, latura socială a fenomenelor demografice în comparație cu cea biologică, are importanță din ce în ce mai mare. Politica demografică, deci, a oricărui stat trebuie să fie în concordanță directă cu condițiile specifice etapei de dezvoltare prin care trece statul respectiv.

În acest sens distingem pe plan internațional două tendințe: una de încurajare pe căi multiple a sporirii ritmului de creştere a populației şi alta de reducere a natalității, prin controlul naşterilor.

Datorită amplificării preocupărilor actuale în domeniul populației se impune promovarea unor metode moderne de analiză şi prognoză, în vederea cunoaşterii şi optimizării fenomenelor demografice.

6.2. Evoluția numărului de locuitori pe continente

De-a lungul evoluției societății omeneşti a avut loc o schimbare bruscă a fenomenului de dublare a populației, de la câteva sute de ani (800 – 900) la numai 100 – 150 ani. Acest fenomen se produce în perioada dezvoltării preindustriale şi industriale într-o serie de țări ale globului şi îndeosebi în Europa.

Dacă între anii 1000 – 1600 are loc dublarea numărului populației în toate continentele (cu excepția Oceaniei), în perioadele următoare are loc o diferențiere a acestui proces de la continent la continent.

Pe întreg globul, începând din anul 1650, populația se dublează în 150 de ani, în timp ce în Europa se dublează în 100 de ani, în Asia în 170 de ani, în Africa în 300 de ani,

în America de Nord şi de Sud în numai 50 de ani, iar Oceania păstrează un număr constant.

Analiza evoluției numerice a populației la nivel de continente şi țări scoate în evidență "saltul" impresionant şi dinamica populației, începând în unele țări chiar cu finele secolului al XVII-lea, dar deosebit de puternice în secolul al XIX-lea, fenomen cunoscut sub denumirea de "revoluție demografică", "explozia populației" sau "explozia demografică".

Această sintagmă se referă la procesul firesc care rezultă din raporturile dintre subdezvoltare şi dezvoltare. Explozia populației este o coordonată vizibilă a fenomenelor social-economice specifice fiecărei țări.

Analiza la nivelul fiecărei țări arată că "explozia populației" apare la granița de trecere de la "subdezvoltare la dezvoltare".

Explozia populației se accentuează atunci când încep să se resimtă îmbunătățiri în nivelul de viață al populației. Consecința firească, în prima etapă, a acestor îmbunătățiri este o natalitate ridicată, paralel cu reducerea considerabilă a mortalității şi ca urmare un spor accentuat al populației şi deci – "explozie demografică".

Odată cu dezvoltarea social-economică a țărilor, dimensiunile "exploziei demografice" se reduc simțitor, provocând în țările puternic dezvoltate adevărate "crize demografice".

Caracteristica ultimei jumătăți de secol este faptul că efectele şi dimensiunile exploziei demografice sunt vizibile şi pot fi urmărite de la țară la țară, în funcție de nivelul sau aspirațiile lor de dezvoltare. Este cunoscut lupta pentru eliberare națională şi economică pe care au dus-o continentele Africa, America, Asia, după cel de-al doilea război mondial. Formarea țărilor în curs de dezvoltare devine din ce în ce mai activă, mai ales sub aspectul reprezentării cantitative.

Ca urmare, dimensiunile exploziei demografice se reduc în țările industriale, care cândva au provocat "revoluția demografică" şi se accentuează în limitele țărilor şi continentelor în curs de dezvoltare.

Manifestările şi tendințele ritmurilor medii anuale, la nivel de continente, precum şi evoluția numărului populației şi a principalilor indicatori demografici în ultimele decenii sunt foarte variate de la o regiune geoagrafică la alta, de la o țară la alta.

Cel mai înalt ritm anual de creştere din ultimii ani a fost înregistrat în Kuweit (6,2%) şi Qatar (5,8%), exceptând insulele: Ascension (17,8%), Comore (9%), Norfolk (8,9%), Bahamas (6,5%) şi statul Andora (6,6%), teritorii mici şi deci puțin semnificative în aprecierea acestui proces.

Analiza pe țări a ritmului anual de creştere a populației sugerează câteva concluzii:

- circa 20% dintre țările globului au un ritm mediu anual de creştere de peste 3,0%;
- țările care depăşesc media de 1,2% aparțin aproape în întregime Americii Latine, Africii şi Asiei;
- țările din Europa, excluzând cu excepția Albaniei (3,0 %), Andora (6,6 %), Lichtenstein (1,9 %), Irlanda (2,0 %), toate celelalte state înregistrează sub 1,2 % - iar 50 % dintre ele având un ritm mediu anual de creştere sub 1,0 %

Aceste cifre devin mult mai grăitoare dacă ținem seama de faptul că pentru secolul al XVI-lea ritmul mediu anual era apreciat sub 0,1%, în perioada 1750 – 1850 la 0,5 %, în anii de după cel de-al doilea război mondial ridicându-se la 1,5 % şi respectiv la 1,2 % în etapa actuală.

Analiza situației din ultimii ani relevă oscilațiile semnificative ale ritmului de creştere a populației în unele continente distingându-se următoarele tendințe:

- menținerea unui nivel încă relativ ridicat a ritmului mediu anual din unele continente: Africa, 2,7% față de 2,3% în anul 1950; Asia, 2,0% față de 1,9%; America Latină, 2,8% față de 2,8%.
- scăderea ritmurilor medii anuale în unele continente: Europa (0,6% față de 0,9%); America de Nord (0,9% față de 1,6%).

O atare situație este mult mai evidentă în analiza marilor regiuni geografice.În Europa Occidentală, de exemplu, ritmul mediu anual scade (în aceeaşi perioadă) de la 1,2% la 0,6%; Comunitatea Statelor Independente – de la 1,5% la 1%; Australia şi Noua Zeelandă de la 2,1% la 1,9% în timp ce în alte continente, din cadrul marilor regiuni, tendința este spre o evoluție moderată sau o uşoară creştere.

Asemenea situație determină o modificare continuă a ponderii continentelor în totalul populației globului.

O atare situație demonstrează caracterul subiectiv al fenomenului de dublare a numărului populației, infirmând tezele malthusianiste cu privire la creşterea geometrică a populației globului.

Evoluția numerică şi ritmul de creştere a populației pe perioade mai îndelungate scot în evidență legătura lor indisolubilă cu nivelurile de dezvoltare economică. Analiza situației pe perioada 1750 – 2000, referitoare la țările dezvoltate în prezent şi la țările în curs de dezvoltare, precum şi la nivel de continente scoate în evidență faptul că ritmurile de creştere a numărului populației pe grupe de țări variază în funcție de dezvoltarea lor economică. În perioada 1750 – 1800 şi chiar 1850 ritmurile atât la țările astăzi dezvoltate, cât şi la cele în curs de dezvoltare sunt relativ egale (nivelul lor economic în aceea perioadă fiind aproape acelaşi). În continuare, ritmurile se diferențiază în favoarea exclusiv a țărilor astăzi dezvoltate, deci în perioada de trecere de la subdezvoltare la dezvoltare. După această dată ritmurile accentuate revin țărilor în curs de dezvoltare, țări aflate în faza de trecere de la subdezvoltare la dezvoltare. Emanciparea din țările dezvoltate îşi spune net cuvântul în starea de stagnare sau scădere a ritmului de creştere a populației.

După anul 1970, când dezvoltarea social-economică devine țelul imediat al țărilor astăzi în curs de dezvoltare, în mod firesc ritmul scade şi în această categorie de țări.

Asemenea concluzii sunt pe deplin confirmate de situațiile demografice caracteristice anului 2000. Conform datelor din anul 2000 ritmul de creştere pentru Europa nu va fi în perspectiva secolului al XXI-lea mai mare de 0,6%, al Africii de 2,6%, al Americii Latine – 2,7%, al Oceaniei – 1,95%, al Asiei de Sud-Est – 2,7%, al Asiei orientale – 1,65%.

Anul 1970 a fost anul de vârf al ritmului mediu anual de creştere a populației, respectiv 1,98%, ritm care nu va mai fi atins niciodată, cel puțin în decursul unui secol. Anii următori manifestă deja scăderi sensibile care au ajuns astăzi la 1,2 %.

Se creează deci condițiile unui ritm de echilibru rațional, care infirmă convingător apologia suprapopulării planetei şi de la sine înțeles revizuirea prognozelor pentru începutul secolului XXI..

6.3. Caracteristicile actuale ale evoluției numerice a populației

Din analiza evoluției numărului populației atât la nivel mondial cât şi pe continente sau țări se pot desprinde principalele caracteristici actuale ale acestui fenomen demografic şi anume:

- la nivel de continente şi mari regiuni geografice se observă o scădere continuă a natalității în țările Europei Occidentale. Majoritatea țărilor din Asia, Africa şi America Latină mențin însă un ritm susținut de creştere numerică a populației, asemenea situație confirmând pe deplin faptul că politica populației nu poate fi concepută decât în indisolubilă legătură cu dezvoltarea social-economică. Aceasta infirmă orice încercare teoretică de a considera creşterea demografică accelerată a populației din unele țări, îndeosebi a celor în curs de dezvoltare, cauză a subdezvoltării lor. Problema fundamentală deci a lumii contemporane o constituie dezvoltarea economico-socială a tuturor țărilor şi îndeosebi a țărilor în curs de dezvoltare;

- evoluția numerică a populației relevă o periodicitate legică ce asigură în cele din urmă un echilibru obiectiv între dimensiunile “exploziei demografice” şi dezvoltarea

economică şi socială a țărilor. Este vorba de echilibrul ce se asigură în anumite perioade între dezvoltarea social-economică şi nivelul de educație al populației, echilibru ce determină tendințele pozitive, raționale ale reproducerii umane. Odată atinsă o dezvoltare economico-socială satisfăcătoare fără a avea, la nivelul respectiv, conştiința socială, se pot produce perturbări îndeosebi în evoluția natalității şi mortalității infantile. Conferința Mondială a populației de la Bucureşti – 1974 a scos în evidență faptul că problema populației şi orice politică a populației nu poate fi privită ca o problemă marginală sau derivată, ca o consecință a altor probleme. Problema populației trebuie considerată o problemă fundamentală în toată complexitatea ei, strâns legată de problemele dezvoltării economice şi sociale;

- practica demografică a multor, indiferent că sunt țări dezvoltate sau slab dezvoltate, indiferent de mediile rural sau urban, indiferent de limitele la care ne-am referi (familie sau stat), relevă existența unei preferințe sau unei anumite orientări în dimensiunea familiei. Aceasta înseamnă că într-un fel sau altul, direct sau indirect, fiecare stat dezvoltă o anumită politică demografică, o politică de regulă corespunzătoare posibilităților şi dezvoltării acestuia într-o perioadă sau alta. Experiența demonstrează faptul că politica demografică este un atribut al suveranității naționale. Ea se elaborează în raport de situația specifică a țării respective, de obiectivele urmărite în programul său general de dezvoltare social-economică. În aceste condiții sunt greu de aplicat strategii în domeniul populației elaborate la scară mondială sau regională. Efortul național al fiecărui popor pentru valorificarea rațională a resurselor economice şi umane proprii, reprezintă variabilele fundamentale ale dezvoltării economice şi, pe această bază, a soluționării problemelor populației. Cooperarea internațională are menirea să înlesnească şi să sprijine asemenea eforturi;

- un rol important în evoluția demografică îl are gradul de ocupare a forței de muncă, care este de asemenea orientat de dezvoltarea social-economică;

- “explozia demografică” nu trebuie considerată coordonată permanentă în prognozele demografice. Ritmul activ în dezvoltarea social-economică a țărilor slab dezvoltate poate provoca schimbări substanțiale în evoluția numerică a populației, fapt ce poate, într-un viitor apropiat, să modifice viziunea actuală asupra estimărilor viitoare, evident în direcția diminuării valorilor acestora. Evoluția recentă a indicatorilorilor demografici, influențați direct de dezvoltarea social-economică, îndeosebi în țările în curs de dezvoltare, dovedeşte schimbări esențiale în prognozele emise cu 10 – 15 ani în urmă, în sensul diminuării sensibile a valorilor;

- “explozia demografică” nu se produce simultan în toate țările. Efectele şi dimensiunile ei variază de la țară la țară, în funcție de realitățile fiecăreia. Este vorba de realitățile social-economice în primul rând. Trecerea de la subdezvoltare la dezvoltare va marca oscilații radicale în evoluția numerică a populației. Situația actuală existentă pe glob atestă faptul că aşa-numita “explozie demografică” continuă în limite diferențiate de nivelul de dezvoltare social-economică a statelor;

- evoluția contemporană a populației, analiza factorilor şi cauzelor care o generează dovedesc cu prisosință că nu există pericolul suprapopulării în viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat.

Ritmul mediu de creştere a populației țărilor în curs de dezvoltare va continua să crească şi în următorii 20 de ani. Pornind de la ritmurile actuale, în deceniile următoare, creşterea populației globului ar urma să se mențină în ritmul mediu anual de circa 1,2%.

Prognozele demografice se întocmesc în mai multe variante – minime şi maxime. Asemenea variante sunt elaborate prin prisma ritmurilor medii anuale ce se manifestă în ultima perioadă. Situațiile actuale, ritmurile medii din ultimele decenii şi profilele principalilor indicatori demografici edifică substanțial conținutul unor astfel de variante.

Pentru a da totuşi un răspuns fundamentat ştiințific întrebării care se pune asupra viitorului populației nu trebuie să pornim numai de la dimensiunile ritmului de creştere a

populației. Trebuie pornit de la cunoaşterea mult mai profundă a tendințelor de dezvoltare a fiecărei țări.

Este necesară o analiză complexă a fertilității, mortalității şi urbanizării în strânsă corelare cu toate aspectele dezvoltării sociale, în ansamblu (pe glob) şi în mod deosebit în țările în curs de dezvoltare sau slab dezvoltate.

Pentru aceasta este necesar ca populația să se cunoască pe ea însăşi, să-şi cunoască la timp toate simptomele propriei sale reproduceri. Țările în curs de dezvoltare trebuie ca în viitorii ani să salte ritmul de creştere economică la un nivel la care s-au aflat cu câteva decenii în urmă țările astăzi industrializate.Toate acestea
vor fi posibile în condițiile cunoaşterii profunde a întregului complex de factori demografici şi social-economici.

Este lucru verificat că în primele perioade ale dezvoltării societății omeneşti se constat un ritm foarte slab de creştere a populației, fapt explicabil dacă avem în vedere că în acele timpuri, deşi natalitatea era ridicată, mortalitatea infantilă era foarte mare; ca urmare sporul mediu al populației era destul de scăzut.

În etapele următoare odată cu dezvoltarea medicinei, fie ea chiar empirică, rata mortalității s-a redus substanțial, natalitatea continuând să se mențină la un nivel ridicat. În aceste condiții ritmul mediu de creştere a populației este deosebit de accentuat. Dar cu tot ritmul ridicat se constată oscilații puternice de la țările dezvoltate la cele slab dezvoltate. În țările dezvoltate, creşterea absolută a populației este mai scăzută, deşi nu s-ar putea spune că în aceste țări, medicina, nivelul economic şi social nu-şi aduc contribuția lor în ce priveşte reducerea continuă a mortalității, ci dimpotrivă. În această fază de dezvoltare începe însă un alt proces, procesul pe care l-am putea numi “echilibrare a natalității”, determinat, aşa cum s-a subliniat mai înainte, de o emancipare generală a populației, precum şi de faptul că femeia încetează, în condițiile unei înalte dezvoltări a societății, să contribuie doar la reproducerea speciei şi îngrijirea copiilor. În aceste condiții natalitatea scade până la proporții “rezonabile”, iar mortalitatea de asemenea se află în continuă scădere, asigurându-se astfel un spor relativ însemnat al populației.

În acelaşi timp însă, în țările slab dezvoltate şi îndeosebi în statele afro-asiatice şi într-o serie de țări din America Latină, sporul mediu anual creşte vertiginos, în condițiile de creştere a natalității şi de reducere a mortalității.

Atunci când țările, astăzi în stadiu de subdezvoltare social-economică, vor ajunge la un nivel înalt de dezvoltare, în mod obiectiv se va ajunge şi la un echilibru conştient între natalitate şi mortalitate, ceea ce, în cele din urmă, nu se va ajunge la o creştere nelimitată a populației. Creşterea populației va avea loc deci în limite rezonabile.

7. STRUCTURA POPULAȚIEI

Populația considerată ca sistem se compune dintr-o serie de subsisteme sau subpopulații, a căror constituire se face pe baza unor caracteristici semnificative şi a variației lor. Pot exista tot atâtea subpopulații câte caracteristici - calitative sau cantitative - pot fi asociate unei populații.

În acest sens distingem populația masculină şi feminină, populația tânără, adultă şi vârstnică, populația căsătorită şi necăsătorită, populația cu nivel elementar, mediu sau superior de instruire etc. Este foarte importantă deci identificarea caracteristicilor sau a variabilelor specifice fiecărei populații. Aceste caracteristici pot fi: demografice, educaționale, sociale, economice, naționale, confesionale etc.

În mod corespunzător vom distinge o structură demografică, educațională, socială, economică etc.

Caracteristicile demografice fundamentale sunt sexul şi vârsta. La acestea se adaugă statutul matrimonial sau starea civilă. Întrucât starea civilă este legată de familie şi, mai larg, de gospodărie, vor fi înfățişate şi subpopulațiile constituite în raport cu familia şi gospodăria.

Caracteristicile educaționale sunt cele definite de nivelul de instruire sau felul şcolii absolvite. Cele economice sunt date de participarea la munca socială (populația activă şi inactivă), deci de statutul economic; cele sociale se referă la statutul rezidențial (populația urbană şi rurală) şi de statutul social (categoria socială).

Toate aceste structuri se definesc prin anumite stări; modificarea stărilor are loc sub efectul mişcării sau mobilității. Structura demografică se modifică sub influența mişcării naturale, structura rezidențială sub efectul mobilității spațiale, structura economică şi socială sub efectul mobilității profesionale şi sociale, iar structura educațională, sub influența "input"-ului educațional etc.

Dacă structura demografică este una relativ independentă, legată de sistemul populației, ca sistem demografic autonom, celelalte rezultă din "intersectarea" populației cu alte sisteme, economic, social, politic etc. Din această cauză analiza structurilor social-economice ale populației presupune o analiză prealabilă a structurii demografice, fără de care multe aspecte social-economice nu pot fi înțelese.

Gruparea populației după diverse caracteristici micşorează progresiv gradul de eterogenitate, permite definirea legităților care guvernează evoluția demografică, favorizează studierea legăturilor interne şi condiționarea socio-economică a fenomenelor şi proceselor demografice. În acelaşi timp cunoaşterea populației la diferite momente este o necesitate impusă de prerogativele conducerii economice, serveşte fundamentării strategiei dezvoltării economico-sociale.

Toate aceste tipuri de structuri ale populației pot fi grupate în trei mari categorii structurale, şi anume

- *structura demografică*, care la rândul ei cuprinde: structura pe sexe, pe vârste, matrimonială, pe gospodării şi familii;
- *structura socială*, care se referă la: structura etnică, rasială, lingvistică, după nivelul de instruire, pe medii, pe religii;
- *structura economică*: activă, profesională, pe sectoare de activitate.

Datorită faptului că statisticile naționale nu utilizează o metodologie unică iar unele au mari carențe de organizare este greu, dacă nu chiar imposibil, de întocmit o bază de date care să permită o analiză la nivel mondial a tuturor acestor tipuri de structuri. De acea atenția noastră s-a oprit doar asupra acelora care ne-au permis acest lucru.

7.1. Structura demografică

7.1.1. Structura pe sexe

Orice comunitate umană, după caracteristica calitativă *sex*, se împarte în două subpopulații, *masculină* şi *feminină*, ale căror proprietăți sunt complementare. Această separare se poate face la nivel de localitate, zonă, țară, continent sau la scară mondială. Ea se poate face, însă şi pentru populații constituite în raport cu diferite caracteristici: populația urbană şi rurală, populația activă şi inactivă etc.

Cele două subpopulații se diferențiază între ele din punct de vedere biologic, al constituției corporale, al rolului lor în reproducere, al participării la activitatea socială etc.

Cunoaşterea structurii populației după sexe este necesară pentru caracterizarea dimorfismului sexual, a echilibrului dintre sexe pentru fundamentarea unor măsuri de politică demografică bazate pe respectarea drepturilor persoanelor şi colectivităților.

Trebuie precizat faptul că structura populației după sexe trebuie combinată cu structura după vârstă, deoarece o serie de aspecte importante apar numai cu acest prilej. De pildă, aşa numita "feminizare" a unei populații specifice – a populației rurale, a populației active dintr-o ramură industrială – are particularități semnificative în funcție de vârstă.

Necesitatea cunoaşterii structurii populației după vârstă şi sex este uşor de intuit, dată fiind importanța acestor caracteristici în definirea rolului şi locului fiecărei persoane în procesul reproducerii populației, al activității economice şi, în general, al organizării sociale.

Se poate aprecia că nu există sector de activitate care să nu fie interesat în cunoaşterea efectivului şi structurii populației după vârstă şi sex.

La naştere, aproape la toate popoarele lumii, se înregistrează un excedent al sexului masculin față de cel feminin: se nasc aproximativ 105 – 106 băieți la 100 de fete, deci, față de total născuți vii, ponderea sexului masculin este de 51%, comparativ cu 49% pentru sexul feminin. Cele două proporții sunt complementare:

$$p^m + p^f = 1$$

Proporțiile pe sexe ale populației sunt determinate de supranatalitatea şi supramortalitatea masculină de-a lungul întregii vieți, de riscurile diferite de mortalitate pe sexe în cazul unor evenimente sociale diferite: războaie, migrație, intensitatea fenomenului de industrializare.

Analiza corelată a structurii populației pe sexe şi vârste evidențiază faptul că ponderea mai mare a populației de sex feminin nu este specifică tuturor grupelor de vârstă.

Formată sub incidența unei proporții favorabile sexului masculin la naştere şi a supramortalității masculine, caracteristică întregii perioade a vieții, structura pe sexe evoluează astfel: până în jurul vârstei de 20 ani structura pe sexe este net favorabilă populației de sex masculin, pentru ca la vârste mijlocii (20 – 40 ani) ponderea celor două sexe să se egalizeze, după care devine preponderentă populația de sex feminin. După vârsta de 70 de ani raportul de 2/1 între efectivul populației feminine şi cel al populației masculine este considerat normal. Se remarcă faptul că o asemenea evoluție a structurii pe sexe, de-a lungul vieții, este favorabilă procesului de reproducere a populației.

În cadrul țărilor aflate în proces de industrializare se constată mutații importante în privința structurii pe sexe a populației din mediul urban şi rural. Urbanizarea rapidă specifică acestor țări, realizată, în special, prin migrația populației din mediul rural, cu precădere a populației de sex masculin, determină un fenomen de "feminizare" a populației rurale.

Având în vedere existența celor două componente ale întregului, se poate trage concluzia că echilibrul structurii pe sexe este cu atât mai precar cu cât nivelul energiei informaționale este mai scăzut.

Din analiza structurii pe sexe la nivel mondial reiese că, spre deosebire de țările dezvoltate, unde ponderea femeilor este, în general, mai ridicată, în țările în curs de dezvoltare, numărul bărbaților este de multe ori mai mare decât al femeilor. Explicația trebuie căutată atât în condițiile grele în care oamenii din țările în curs de dezvoltare sunt nevoiți să-şi ducă activitatea, cât şi în concepția de viață (obiceiuri, tradiții etc.). Specifică pentru aceste țări este predominarea economiei agrare, sector în care femeile sunt implicate în măsură egală cu bărbații, dar dezavantajate prin constituția lor fizică. Nu trebuie uitate nici practicile des întâlnite, mai ales în America Latină şi Africa, de a încheia căsătorii la vârste mult prea mici (15 – 20 ani), ceea ce are implicații negative asupra sănătății populației feminine în ansamblu.

7.1.2. Structura după vârstă

La baza oricărui studiu privind populația din punct de vedere economic, social etc. – trebuie pusă structura populației pe sexe şi vârste, şi că, orice măsură de a influența structura pe vârste are nevoie de o perioadă mare de timp.

Vârsta este o caracteristică continuă, care pe intervalul de la 0 la ω ani, poate lua un număr infinit de valori care să difere între ele printr-un interval de timp oricât de mic.

În analiza demografică definirea vârstei este un aspect foarte important. Vârsta poate fi definită ca o *vârstă exactă* a unei persoane, exprimată în ani, luni, zile, ore, minute, secunde, care s-au scurs de la naştere până în momentul observării statistice a persoanei sau, *vârsta în ani împliniți* pe care o persoană a avut-o la ultima aniversare în timpul anului calendaristic considerat.

Vârsta exactă se utilizează doar în cazul studiilor referitoare la mortalitatea infantilă. Pentru analiza celorlalte fenomene demografice se utilizează vârsta în ani împliniți la momentul observării statistice.

Repartiția populației pe vârste are ca rezultat stabilirea unui număr de subpopulații în funcție de valorile caracteristicii: zi, săptămână, lună, trimestru, semestru, ani, cinci ani, zece ani etc. În general vârsta unei persoane variază între 0 şi ω (vârsta limită superioară). În mod obişnuit ω = 100 ani. Necesitățile analizezi demografice impun constituirea unor subpopulații, după caracteristica vârstă.

Este evident faptul că planificarea activităților educaționale, planificarea şi prognoza utilizării forței de muncă, organizarea activității de servicii, de ocrotire a sănătății populației şi, în general, specificul consumului depind atât de efectivul, cât şi de structura pe vârste a populației.

Aşa cum precizam anterior, cunoaşterea structurii populației pe vârste prezintă nu numai interes demografic, ci şi o importanță deosebită pentru cunoaşterea şi conducerea activității economice şi sociale. *Vârsta reprezintă una dintre caracteristicile demografice fundamentale care impune fiecărei persoane un anumit rol în activitatea socială*. Ca urmare, pentru analiza structurii populației pe vârste, putem folosi intervale de grupe variabile. Alături de intervalele anuale sau cincinale consacrate în analiza demografică, se pot utiliza intervale mai reduse sau grupe mai mari de vârstă, numite *grupe funcționale* sau *subpopuații*, constituite din punct de vedere al legislației muncii, al vârstei şcolare, al vârstei fertile şi după alte caracteristici de vârstă.

Aşa, de exemplu, pentru analiza fenomenului mortalității infantile, structura populației în vârstă de zero ani trebuie adâncită prin utilizarea unor intervale de grupare de dimensiunea zilelor, săptămânilor sau lunilor, după cum, dacă urmărim procesul de

instruire a populației, putem folosi intervale de vârstă specifice diferitelor grade şi trepte de învățământ: 0 – 2 ani; 3 – 5 ani; 6 – 14 ani; 15 – 18 ani; 19 – 24 ani etc.

Cercetarea structurii populației active, considerată în intervalul de vârstă 15 – 64 ani, necesită împărțirea ei pe grupe cum ar fi: 15 – 24 ani; 25 – 49 ani şi 50 – 64 ani.

Caracterizarea potențialului de reproducere a populației necesită stabilirea ponderii contingentului fertil feminin în totalul populației feminine.

Vârsta fertilă sau fecundă pentru populația feminină este cuprinsă, în mod obişnuit, între 15 şi 49 ani, interval care apoi este împărțit în 7 cincinale sau 35 intervale anuale.

În practică se folosesc şi alte intervale de grupare a populației pe vârste, în funcție de necesitățile analizei şi specificul fenomenelor studiate.

Reprezentarea grafică a structurii pe vârste şi sexe a populației se poate face cu ajutorul unui grafic special numit *piramida vârstelor*, care este o combinare între două histograme, câte una pentru fiecare sex, având scările intersectate.

Plastică şi intuitivă, piramida vârstelor este un excelent mijloc de analiză, s-ar putea spune o "radiografie" a populației, întrucât prezintă o sută de clase de vârstă, fiecare din ele având propria sa istorie până la momentul în care este fixată în piramidă.

Piramida vârstelor rezultă din combinarea a două histograme, fiecare reprezentând efectivul populației de sex feminin, respectiv masculin pe vârste sau grupe cincinale de vârstă.

Ca urmare a scăderii efectivelor de populație pe măsura înaintării în vârstă, benzile care indică numărul populației se micşorează permanent, dând reprezentării grafice aspectul de triunghi isoscel, fapt ce explică denumirea de piramidă a vârstelor.

Piramida vârstelor exprimă în mod sugestiv, istoria generațiilor. De altfel, urmărind cu atenție modul de dispunere a benzilor în cadrul piramidei vârstelor, se pot studia efectele unor factori demografici şi extrademografici asupra populației pe vârste şi sexe.

În mod obişnuit piramida vârstelor se poate constitui pe baza efectivelor populației, pe vârste sau pe grupe de vârstă, deci pe baza distribuțiilor cu frecvențe absolute.

Pentru a creşte funcția analitică a piramidei şi a asigura studiul comparativ al variațiilor structurale ale unor populații de efective diferite sau ale unor populații reale cu unele modele teoretice (modelul populației stabile), în locul frecvențelor absolute ale distribuțiilor se vor utiliza frecvențele relative (mărimile relative de structură) exprimate în procente, promile, sau procentmile. În aceste condiții, apar în evidență alte două aspecte şi anume: *excedentul populației masculine față de cea feminină*, la anumite vârste, precum şi *excedentul femeilor asupra bărbaților*, de la o anumită vârstă în sus, până la vârsta limită.

Piramida vârstelor permite evidențierea dublului efect, al vârstei şi al generației, asupra evoluției în timp a populațiilor: odată cu înaintarea în vârstă, efectivul generațiilor se micşorează în mod progresiv sub *efectul vârstei*, fapt care explică şi forma triunghiulară a piramidei; în acelaşi timp, fiecare generație are propria sa istorie, adică *efectul generației* (diferențele care există între efective la naştere, între nivelul mortalității diferențiat pe sexe de-a lungul întregii vieți, de migrații diferențiate etc.) explică intrândurile şi proeminențele ce apar pe latura piramidei.

Piramida vârstelor nu este perfect *simetrică* pentru cele două sexe. În prima jumătate a vieții efectivele generațiilor masculine sunt mai mari decât cele feminine, ca urmare a *supranatalității masculine*. În anii de mijloc ai vieții efectivele generațiilor sunt sensibil egale, iar apoi, se înregistrează, în partea a doua a vieții, o preponderență a efectivelor feminine, tot mai evidentă pe măsura înaintării în vârstă, ca urmare a *supramortalității masculine* la toate vârstele şi cu deosebire la vârstele înaintate.

Analiza structurii populației pe vârste trebuie adâncită prin studierea particularităților de manifestare în cadrul unor subcolectivități, delimitate pe baza caracteristicilor social-economice, teritoriale, pe medii şi zone geografice etc. În acelaşi timp, structura pe vârste necesită o abordare nu numai statică, ci şi dinamică.

Modificarea în timp a structurii populației pe vârste trebuie luată în considerare ori de câte ori se trasează coordonatele dezvoltării social - economice de perspectivă.

Implicațiile structurii populației pe vârste asupra dinamismului economiei sunt deosebit de intense, motiv pentru care acest aspect structural este inclus în toate variantele de optimizare a creşterii populației, definind parțial obiectivele politicii demografice.

Piramida vârstelor variază la o populație națională, în decursul timpului, sub efectul variației naşterilor şi deceselor. De asemenea, există o întinsă tipologie a piramidei vârstelor pe țări, în funcție de particularitățile demografice ale acestora, determinate şi ele de factori sociali, economici etc.

Din analiza piramidei pe grupe de vârstă şi sexe rezultă că populația nu este un sistem cu o structură omogenă, ci între grupele de vârstă, fie că sunt anuale, cincinale, decenale sau de altă mărime există deosebiri de ordin cantitativ şi calitativ.

Din punct de vedere cantitativ, în general, tendința este aceea de scădere a efectivului grupelor de vârstă de la baza piramidei spre vârf, exceptând unele cazuri.

Din punct de vedere calitativ, situația este mult mai complexă. De pildă, până la o anumită vârstă, populația este "tânără"; de la o vârstă în sus, populația este "bătrână". Diferența este nu numai de ordin demografic; ea apare în raport cu diferite subsisteme din societate. Vom putea vorbi de o populație în vârstă şcolară care interesează sistemul educațional, o populație în vârstă de muncă etc.

Ajungem, astfel, la noțiunea de *grupe funcționale după vârstă*, constituite în raport cu diferite caracteristici.

O primă grupă funcțională de vârstă este *populația şcolară* cuprinsă între 6 (7) – 24 ani după gradul de învățământ.

Din punct de vedere al *fertilității*, se constituie populația feminină de vârstă fertilă (15 – 49 ani), repartizată obişnuit pe grupe cincinale. Ea cuprinde, deci, 35 de clase de ani vârstă sau 7 grupe cincinale corespunzând unui număr de 35 de generații. Acesta este *potențialul reproductiv* al unei populații totale.

În raport cu *munca socială*, grupele funcționale şi intervalele sunt stabilite în baza legislației muncii.

O importanță deosebită prezintă constituirea subpopulațiilor *tânără, adultă* şi *bătrână*, cuprinsă, în general, în intervalele 0 – 19 ani, 20 – 64 ani şi respectiv 65 ani şi peste. Pentru comparabilitate, este necesar să se folosească aceleaşi intervale cu atât mai mult cu cât pe baza structurii pe vârste se întreprind analize, din care cea mai importantă este analiza *îmbătrânirii demografice a populației.*

Variația continuă în timp a fenomenelor demografice determină modificarea continuă a structurii pe vârste şi sexe a unei populații, în sensul creşterii ponderii unei grupe de persoane şi reducerii corespunzătoare a ponderii altor grupe față de total populație.

Tendința de lungă durată de creştere a proporției populației vârstnice paralel cu reducerea proporțiilor populației tinere şi uneori şi a celei adulte în cadrul efectivului ei total, poartă denumirea de îmbătrânire demografică.

Acest fenomen este caracteristic perioadei moderne de evoluție a umanității şi , în special, țărilor dezvoltate. Evoluția demografică în țările dezvoltate din punct de vedere economic se caracterizează printr-o serie de particularități datorate, în special, standardului de viață superior şi influenței acestuia asupra comportamentului demografic al populației, a asimilării rapide a cuceririlor ştiinței medicale, a ridicării nivelului de cultură şi civilizație. Esența acestor modificări se regăseşte în tendința de scădere a natalității concomitent cu reducerea intensității mortalității populației în cadrul tuturor grupelor de vârstă, îndeosebi al mortalității infantile.

Îmbătrânirea demografică este un fenomen reversibil, cu o condiționare multiplă ce nu trebuie confundat cu *îmbătrânirea individuală*, care este un fenomen biologic ireversibil,

numit *senescență*, ce constă în uzura progresivă a organismului (țesuturi şi organe), care începe odată cu naşterea unei persoane şi se continuă pe toată durata vieții. Am putea spune că în fiecare zi a vieții noastre murim cu câte 24 de ore.

De asemenea, îmbătrânirea demografică nu trebuie confundată nici cu *creşterea duratei medii a vieții*, a longevității sau *speranței matematice* de a trăi, care este un rezultat al progreselor ştiințelor medicale şi al educației, pe de o parte, şi a îmbunătățirii condițiilor de viață, pe de altă parte.

Fenomenul opus îmbătrânirii demografice este *întinerirea demografică*, care înseamnă creşterea ponderii populației tinere pe seama reducerii proporțiilor celorlalte două grupe mari de vârstă în cadrul unei populații.

Tendința demografică, care în afară de întinerire şi îmbătrânire mai poate fi şi *staționară*, se poate studia atât pe totalul populației unei țări sau zone, pe unități administrativ-teritoriale, cât şi pe fiecare sex, pentru populația activă şi pentru populația fertilă etc. Ea este determinată de evoluția natalității, mortalității şi migrației.

Tendința de reducere a natalității, constatată de peste două secole în țările dezvoltate şi mai recent şi în cele slab dezvoltate, ca urmare a progreselor înregistrate de ştiințele medicale şi îmbunătățirii condițiilor de viață, determină îngustarea bazei piramidei vârstelor şi deci reducerea proporției populației tinere față de total, paralel cu creşterea corespunzătoare a ponderii populației adulte şi cu deosebire a celei vârstnice. Se spune în acest caz că are loc *o îmbătrânire demografică prin baza piramidei vârstelor.*

Tendința de reducere a mortalității pe fiecare vârstă şi cu deosebire la vârstele înaintate, ca urmare a progreselor înregistrate de ştiințele medicale şi îmbunătățirii condițiilor de viață, poate determina o creştere a ponderii populației vârstnice şi deci *o îmbătrânire demografică prin vârful piramidei*.

În mod obişnuit, scăderea mortalității unei populații determină câştiguri de vieți umane corespunzătoare tuturor vârstelor, concretizate grafic printr-o *umflare a piramidei vârstelor* în întregul ei. Este de presupus că, dacă în țările dezvoltate din punct de vedere economic, mortalitatea populației adulte a atins deja niveluri foarte scăzute, în viitor reducerea mortalității va afecta numai populația vârstnică, constituindu-se într-un factor de îmbătrânire demografică.

Deoarece fenomenele de migrație înregistrează intensități diferite pe vârste şi pe sexe, având probabilități mai ridicate la tineri şi la adulți, ele influențează structura pe vârste a populației în mod diferit în zonele de plecare față de cele de sosire. Astfel, emigrarea determină o îmbătrânire demografică în zonele de plecare şi o întinerire în cele de sosire, iar imigrarea are efecte inverse.

De exemplu, ca urmare a migrației sat – oraş are loc o îmbătrânire şi o feminizare a populației satelor şi o întinerire şi masculinizare a populației oraşelor. În acest fel se manifestă *efectele directe ale migrației* care, la rândul lor, determină şi *efecte indirecte* cum ar fi reducerea natalității în rural ca urmare a scăderii proporției populației în vârstă fertilă.

Tendința demografică a unei populații poate fi dedusă atât prin metode grafice, cât şi prin metode analitice. Din prima categorie amintim piramida structurală şi diagrama triunghiulară sau nomograma iar din cea de-a doua, mărimile relative de structură, vârstă medie, mediană, raportul bătrâni-tineri, raportul de dependență şi indicii.

Piramida structurală oferă informații referitoare la tendința demografică prin forma pe care o poate avea ca urmare a efectivului pe care îl are fiecare grupă de vârstă şi sexe.

Astfel, suedezul Gustav Sundbärg, având în vedere criteriul amintit, clasifică populația în trei tipuri iar profesorul Vasile Cucu încadrează piramidele respective în anumite forme specifice şi anume de triunghi, clopot, amforă etc. (Fig.19).

a) populație cu tendință demografică progresivă sau populație tânără, când piramida vârstelor are o bază largă, ceea ce înseamnă o pondere ridicată a grupei tinere şi una redusă de bătrâni (Fig. 19a). Acest tip de piramidă, în formă de *triunghi*, este caracteristică

țărilor în curs de dezvoltare, unde natalitatea foarte ridicată determină un contingent foarte mare de populație tânără, dar, datorită mortalității, relativ crescute, asistăm la o pondere redusă a populației adulte şi mai ales a populației vârstnice (65 ani şi peste).

b) populație cu tendință demografică staționară când apare un echilibru relativ între grupele de vârstă (Fig. 19b). Populației de acest tip îi corespunde o piramidă în formă de *clopot*, ce evidențiază existența unei populații cu o pondere mai redusă de tineri şi o pondere ridicată de adulți şi bătrâni în comparație cu tipul anterior. Fenomenele demografice ce caracterizează acest tip de populație sunt specifice țărilor puternic dezvoltate economic şi se referă la nivelul scăzut al natalității şi mortalității determinând, astfel, o creştere a greutății specifice a populației adulte şi vârstnice şi evident, accentuarea fenomenului de maturizare şi îmbătrânire a populației. În această categorie de țări, deşi se resimte procesul de îmbătrânire demografică, fertilitatea este relativ ridicată, astfel că, poate asigura un oarecare ritm de creştere a populației.

c) piramida în formă de *amforă* este specifică *populației cu tendință demografică regresivă* (Fig. 19c). Baza îngustă a piramidei semnifică o pondere redusă a grupei tinere în comparație cu celelalte grupe. În acest tip se încadrează populațiile cu simptome avansate de îmbătrânire demografică, proces ce rezultă în urma scăderii accentuate a fertilității. Vladimir Trebici, în baza aceluiaşi criteriu, stabileşte un al patrulea tip, acela al populațiilor întinerite (Fig. 19 d). Se încadrează, aici, populațiile aflate într-un proces de reîntinerire, fenomen ce urmează unei îmbătrâniri demografice.

Piramidele pe grupe de vârstă şi sexe pot înregistra o varietate de forme, mult mai mare, fiecare cu semnificația sa. Spre exemplu, forma din Figura 19e este specifică tot unei populații tinere din punct de vedere demografic, cu o natalitate ridicată şi o mortalitate intensă mai ales la vârsta de zero ani şi vârstele apropiate acesteia. O asemenea formă de piramidă semnifică un nivel foarte redus al standardului de viață, inclusiv al asistenței sanitare.

Piramida din Figura 19f este caracteristică unei populații îmbătrânite demografic. Evoluția efectivelor pe vârste indică o stabilizare a natalității şi mortalității populației.

Creşterea posibilității de reducere a mortalității la vârstele tinere şi adulte paralel cu menținerea acestor posibilități cu efect şi la vârstele înaintate, explică ponderea ridicată a populației din grupa 65 ani şi peste. Această formă de piramidă este specifică populațiilor unor țări dezvoltate din punct de vedere economic, în cadrul cărora procesul de îmbătrânire demografică este în esență constituit. Putem considera, deci, ultimul tip de piramidă ca formă limită, către catre tinde orice populație, pe măsura asimilării realizărilor progresului tehnico-ştiințific, a creşterii gradului de civilizație şi bunăstare.

Aceasta nu înseamnă că o populație îmbătrânită demografic reprezintă o situație favorabilă, în orice condiții de dezvoltare. Ponderea, relativ ridicată a populației vârstnice, relevă un anumit efort din partea societății, nevoite să aloce o cotă însemnată din venitul național, mijloacelor de întreținere şi asistență socială pentru această categorie de populație. Coeficientul de dependență este, de regulă, mai ridicat în cazul unei populații îmbătrânite demografic, comparativ cu celelalte tipuri de populație.

Metodele analitice utilizate în studiul îmbătrânirii demografice folosesc o serie de indici specifici.

De pildă, convențional, se consideră că o populație este tânără dacă proporția populației vârstnice este mai mică de 7%; procesul de îmbătrânire demografică este în desfăşurare dacă ponderea populației vârstnice este cuprinsă între 7 – 12%, iar o pondere mai mare de 12% corespunde unei populații îmbătrânite demografic. Ponderea populației adulte prezintă o stabilitate relativă în timp, situându-se, în general, la peste 50%.

Un alt indicator de caracterizare a îmbătrânirii demografice este şi *raportul între bătrâni şi tineri*. Convențional se consideră că grupa tânără este dominantă în cadrul unei populații, atunci când, aceasta depăşeşte 1/3 în raport cu celelalte două din totalul populației respective. Acea populație, în care grupa tânără, reprezintă mai puțin de 1/3 din

total, se consideră că are, deja, tendința de îmbătrânire demografică. O populație cu adevărat tânără nu trebuie să dispună de un contingent prea ridicat de vârste înaintate (65 de ani şi peste). Aceasta nu trebuie să depăşească 12% maximum.

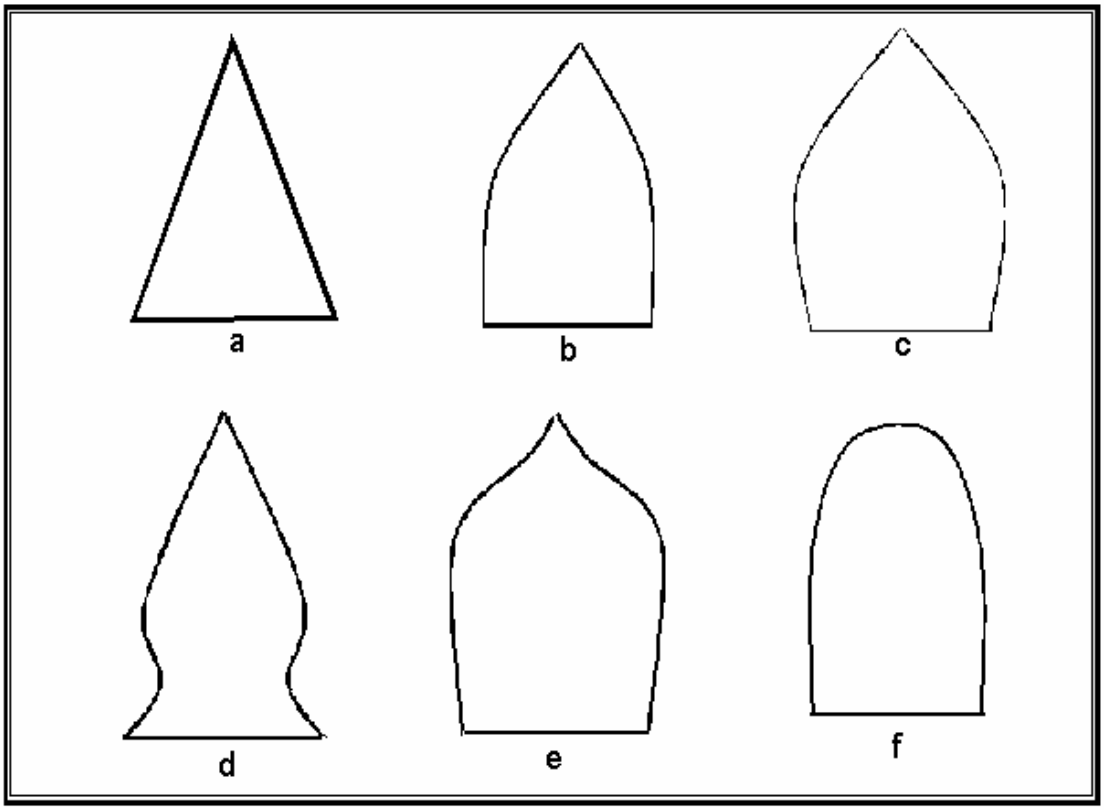

Fig. 26. - Forme posibile ale piramidei vârstelor.

În acest fel se poate aprecia gradul de "tinerețe" sau "bătrânețe" al unei populații, raportând valorile grupelor de 65 de ani şi peste, la sub 20 ani, care, normal, trebuie să fie sub 0,42 când grupa tânără este dominantă, adică peste 1/3.

Coeficientul 0,42 ar fi deci un punct de abordare a "tinereții" sau "bătrânești" unei populații din punctul de vedere al grupelor de vârstă.

În cazul în care, într-o populație, situația se prezintă astfel:

$$\frac{-20}{+65} = \frac{31^0/_0}{13^0/_0}$$

atunci raportul:

$$\frac{+65}{-20} = \frac{13}{31} \approx 0{,}42$$

populația respectivă ocupă o poziție intermediară.

Dacă, coeficientul este mai mare de 0,42, tendința este de îmbătrânire, dacă este mai mic, tendința este de întinerire.

Raportul dintre bătrâni şi tineri exprimă numărul de bătrâni ce revin la un tânăr, în prima variantă de calcul sau numărul de bătrâni ce revin la 100 de tineri, în cea de-a doua variantă de calcul.

Deoarece structura pe vârste este implicată direct în aprecierea potențialului de activitate al societății, se recomandă să se determine *raportul de dependență*, care măsoară presiunea exercitată de populația din grupele de vârstă inactive (populația tânără şi cea vârstnică), asupra populației potențial active.

Raportul de dependență de vârstă exprimă numărul de persoane în vârstă inactivă care revin, în medie, la o persoană potențial activă.

Vârstele active diferă de la o țară la alta, în funcție de propria legislație a muncii.

Trebuie menționat faptul că raportul de dependență de vârstă nu trebuie confundat cu raportul de dependență economică, care se calculează ca un raport între populația inactivă (de fapt) şi cea activă (de fapt).

Analiza potențialului activ al unei populații necesită separarea în cadrul contingentului activ a trei subpopulații corespunzătoare următoarelor intervale de vârstă:

- *populația activă tânără*: 16 – 29 ani;
- *populația activă adultă*: 30 – 44 ani;
- *populația activă vârstnică*: 45-56 ani (femei), 45-64 ani (bărbați).

Aceste trei intervale corespund celor trei grupe de vârstă activă şi pe baza ponderii grupei a treia de activitate în totalul populației active (utilizând nomograma), se poate caracteriza gradul de îmbătrânire demografică a forței de muncă.

Prezintă interes ştiințific cunoaşterea îmbătrânirii demografice a forței de muncă, nu numai pe total populație, dar şi pe sexe, pe ramuri ale economiei naționale, pe sectoare economice, după gradul de instruire, pe medii şi unități administrativ-teritoriale etc.

De menționat faptul că procesul de îmbătrânire demografică a populației este un proces legic, pe care îl vor parcurge, într-o perioadă mai scurtă sau mai lungă, toate populațiile.

În funcție de interesele societății, se poate acționa în direcția încetinirii procesului de îmbătrânire prin măsuri de politică demografică, care să vizeze creşterea contingentului de nou-născuți şi, deci, modificarea, în sensul dorit, a ponderii populației tinere.

Aşa cum s-a mai precizat, îmbătrânirea demografică se datorează scăderii natalității (îmbătrânirea prin baza piramidei) şi reducerea intensității mortalității (îmbătrânire prin vârful piramidei). Deoarece, în faza inițială, rolul principal revine primului factor, există posibilitatea atenuării temporare a acestui proces, prin măsuri de schimbare a natalității.

Procesul de îmbătrânire demografică a populației are numeroase consecințe, ce decurg din poziția persoanelor de diferite vârste în sfera activităților sociale şi economice. Din multitudinea de consecințe, datorită implicațiilor asupra procesului dezvoltării, amintim:

- creşterea raportului de dependență, ceea ce echivalează cu sporirea presiunii pe care o exercită populația inactivă asupra populației active. În absența unei politici ferme de dezvoltare economică, de sporire a venitului național, îmbătrânirea demografică poate să frâneze creşterea nivelului de trai al populației.

- procesul de îmbătrânire demografică a potențialului forței de muncă, poate influența nivelul productivității muncii sociale. În unele domenii, cum ar fi agricultura, acest proces este mai accentuat, în exemplul dat datorită migrației populației tinere către mediul urban. Ca urmare, se impune adoptarea unor măsuri deosebite de creştere a productivității muncii în agricultură. Existența unor diferențieri în ceea ce priveşte structura pe vârste a forței de muncă în diverse domenii, implică măsuri de natură economică şi de orientare profesională a tineretului pentru a nu compromite eforturile de dezvoltare a ramurilor economice de importanță majoră în strategia dezvoltării;

- structura populației pe vârste are implicații şi asupra volumului şi structurii consumului, în special a consumului alimentar. Este cunoscut faptul că rația alimentară şi componența acesteia diferă la o persoană vârstnică în comparație cu o persoană tânără. Creşterea ponderii persoanelor vârstnice în totalul populației impune adaptarea corespunzătoare a producției alimentare. Deoarece procesul de îmbătrânire demografică înregistrează ritmuri diferite în profil teritorial, sunt necesare măsuri diferențiate în aprovizionarea rețelei comerciale, fundamentarea aprovizionării pieței, plecând de la cunoaşterea corectă a cererii de consum, domeniu în care structura populației pe vârste nu este un element de neglijat;

- implicațiile structurii pe vârste se regăsesc şi în sfera serviciilor. Îmbătrânirea demografică a populației impune diversificarea acestora, în special a serviciilor cu caracter casnic, de supraveghere şi însoțire a persoanelor vârstnice;

- procesul de îmbătrânire demografică a populației are consecințe evidente în modul de realizare a programelor de ocrotire şi asistență socială. Creşterea efectivului de persoane vârstnice, cu deosebire în etapa finală a procesului de îmbătrânire, atrage după sine creşterea fondului de pensii, restructurarea cheltuielilor bugetului de stat, sporirea fondurilor alocate asistenței sanitare, dezvoltarea bazei materiale a ocrotirii sănătății, orientarea cercetării medicale către studierea mijloacelor de combatere a aşa-numitelor afecțiuni degenerative, specifice vârstelor înaintate.

Prezentarea şi numai parțială, a consecințelor social-economice ale procesului de îmbătrânire demografică, atrage atenția asupra importanței ce trebuie acordată studierii aprofundate a acestui proces, pentru adoptarea unor măsuri eficiente de combatere a unor efecte negative ce decurg din modificarea legică a structurii pe vârste, pe măsura progresului economic, a creşterii gradului de bunăstare şi civilizație.

Analizând piramida pe grupe de vârste a populației mondiale atrag atenția, în primul rând, baza largă a piramidei, ceea ce atestă caracterul tânăr al populației mondiale, precum şi vârful, relativ îngust, al piramidei, indicație asupra proporției reduse a populației vârstnice.

Această imagine însă estompează profundele diferențe între cele două grupe mari de regiuni: dezvoltate şi mai puțin dezvoltate.

Ponderea populației tinere (0-14 ani) este cu 14,7% mai mică în prima grupă de regiuni, iar ponderea populației vârstnice este cu 9,8% mai mare în regiunile dezvoltate. Astfel, prima concluzie generală este aceea că structura populației regiunilor dezvoltate este *îmbătrânită*, iar a populației regiunilor mai puțin dezvoltate este *tânără*.

Cât priveşte raportul de dependență de vârstă, acesta este mai mare, în regiunile mai puțin dezvoltate. Dar, şi aici trebuie obsevat că “presiunea” exercitată de grupele extreme de vârstă este diferită. În regiunile dezvoltate, partea cea mai mare a “presiunii” se datorează populației vârstnice, în timp, ce în regiunile mai puțin dezvoltate ea revine populației tinere. Această situație generează numeroase consecințe demografice, economice şi sociale.

Diferențierile devin şi mai pronunțate pe măsură ce analiza se face pe regiuni tot mai mici: continente, țări. Astfel, evantaiul indicilor structurii pe vârste pe continente este şi mai larg: între Africa (17,3 ani vârsta mediană) şi Europa (33,9 ani vârsta mediană) diferența este de 1:2. Africa are populația cea mai tânără, urmată de Asia de Sud şi de America Latină. Într-o situație intermediară se află Asia de Est, datorită ponderii mari a populației Chinei şi Japoniei. Europa, America de Nord au valori apropiate atât la vârsta mediană cât şi la proporția populației tinere şi, respectiv, a populației vârstnice. Procesul de îmbătrânire în aceste regiuni este avansat în special ca urmare a scăderii de lungă durată a fertilității.

“Presunea” cea mai puternică asupra populației în vârstă de muncă se resimte în Africa, America Latină şi Asia de Sud. Dar, ca şi în cazul mai general al regiunilor mai puțin dezvoltate, partea cea mai importantă revine “presiunii” exercitate de populația tânără. Astfel, în Europa “presiunea” populației tinere reprezintă 50% din raportul total de dependență, cealaltă jumătate revenind populației vârstnice, în timp ce în Africa sarcina populației tinere constituie 90% din sarcina totală şi doar 10% revine populației vârstnice.

Trebuie precizat faptul că ponderile diferitelor grupe de populație se modifică mereu ca urmare, a ritmurilor diferite de creştere a acestora, influențate de regimul de natalitate, în principal. La scară mondială rata de creştere a populației vârstnice este de aproape patru ori mai mare decât aceea a populației tinere. Cea mai rapidă rată de creştere a populației tinere revine Africii, cea mai scăzută Europei şi, aparent paradoxal, Asiei de Est. Trebuie avut în vedere că în Asia de Est rata scăzută (negativă) se datorează Chinei şi Japoniei în care se înregistrează o scădere rapidă a natalității lor. Ritmul cel mai rapid de

creştere a populației vârstnice se înregistrează în Asia de Est, explicația fiind aceeaşi: scăderea rapidă a natalității populației Chinei.

Îmbătrânirea demografică, ca proces legic demografic contemporan, a cuprins în orbita sa mai întâi țările dezvoltate, apoi, populația țărilor mai puțin dezvoltate. În cazul din urmă, îmbătrânirea cunoaşte o fază intermediară în care se înregistrează o tendință de întinerire pe care populația țărilor dezvoltate nu a cunoscuto la timpul său, înainte de a se înscrie în procesul de îmbătrânire demografică.

La nivel mondial se constată o tendință de întinerire demografică până în anul 1970: vârsta mediană scade față de 1950, revenind la acest nivel abia în anul 1985. Or, procesul este valabil numai pentru populația regiunilor mai puțin dezvoltate. Aceasta datorită faptului că pentu Africa – cu populația cea mai tânără – scăderea vârstei mediane se explică prin natalitatea ridicată, chiar cu tendință de creştere, la care se asociază scăderea rapidă a mortalității, începută în anii 1950. Nu numai că au apărut efective numerice ale generațiilor, care s-au adăugat bazei piramidei vârstelor, dar sub efectul scăderii mortalității, în special la vârste tinere, a crescut probabilitatea de supraviețuire la aceste vârste. Deci efectul combinat al generațiilor cu cel al scăderii mortalității.

Dar tendința de întinerire s-a manifestat, evident, în proporții mai reduse şi în America Latină şi America de Nord, în unele regiuni din Europa, în Asia de Est (China, Japonia). Aici explicația trebuie căutată în "explozia demografică" din perioada imediat următoare celui de-al doilea război mondial, aşa-numitul "baby boom" şi acesta asociat scăderii accentuate a mortalității infantile şi a primei copilării, care a sporit şansele de supraviețuire.

Efectul redresării postbelice a natalității în Europa de Nord a fost de scurtă durată: vârsta mediană a scăzut modest, după cum şi creşterea ponderi populației tinere a fost modestă. Procesul de îmbătrânire şi-a continuat cursul. În schimb, întinerirea demografică a populației din Africa de Vest, datorită cauzelor amintite, este de lungă durată: vârsta mediană în anul 2000 este mai mică decât în anul 1950, îar ponderea populației tinere creşte sistematic. În felul acesta, decalajul dintre cele două regiuni se adânceşte. Abia în primele decenii ale secolului al XXI-lea se va înregistra o reducere a decalajului şi respectiv o tendință de convergență.

7.2. Structura socială

7.2.1. Structura etnică

Structurarea etnică a populației a fost un proces istoric îndelungat, cu perioade complicate, care au generat situații deosebit de complexe. În asemenea condiții s-a realizat selecția elementelor comune care definesc, astăzi, conținutul noțiunii de *etnie*.

La baza oricărei etnii stă *limba, graiul comun, aceleaşi obiceiuri, tradiții culturale, aspirații comune* şi *conştiința unor urmaşi*, toate grupate pe un teritoriu bine determinat. Etnii astfel constituite relevă totodată elemente comune ale activităților economice, o structură psihică unitară.

Aceste elemente, luate în ansamblu, au conştientizat indivizilor apartenența la o anumită etnie. Pe fondul acestor atribute fundamentale au apărut formațiuni sociale, economice, culturale şi în mod firesc politice, care dau conținutul şi specificul etnic continentelor globului pământesc. Într-o asemenea diversitate etnică, însă, fiecare popor îşi are teritoriul său etnic, unul şi nu mai multe.

Pot fi însă şi etnii, care datorită unor condiții social-istorice aparte, nu au teritoriul lor propriu. Edificatoare în acest sens sunt populațiile nomade, ce se ocupă de creşterea animalelor, fiind permanent în căutarea de noi locuri de păşunat.

Există, însă şi situații când datorită unor vicisitudini ale istoriei, unele etnii şi-au părăsit propriile teritorii şi au prosperat, uneori la distanțe foarte mari, constituindu-se ca minorități, cum este şi cazul țiganilor.

Un caz aparte este cel al evreilor, care, în anul 1947 reuşesc să îşi refacă statul pe vechiul teritoriu de formare a etniei evreieşti.

Legat tot de condițiile istorice, unele etnii au rezultat pe alte teritorii ca urmare a colonizărilor, infiltrărilor sau invaziilor. Asemenea etnii s-au izolat de teritoriile etnice proprii.

În astfel de situații, unele etnii, în funcție de numărul şi puterea lor de presiune, au anihilat fondul etnic autohton în care s-au regăsit, iar altele au format enclave pe pământ străin, în încercarea de a prelungi propriile teritorii etnice, aflate, însă, adeseori, la distanțe foarte mari. Asemenea procese au stat la baza multor forme ale teritoriilor naționale actuale, de la cele perfect geometrice, până la aglutinări, strangulări, străpungeri etc.

Datorită acestui fapt etniile cuprind, în numeroase cazuri, indivizi aparținând mai multor tipuri rasiale. Cele formate din oameni aparținând unei singure rase sunt foarte puține. Poate scandinavii şi portughezii să fie un exemplu în acest sens. În rest, toate celelalte state naționale relevă compoziții rasiale deosebit de complexe. Asemenea complexități nu reduc cu nimic din atributele istoriceşte formate ale unei etnii, respectiv unitatea lingvistică, culturală, economică şi teritorială, elemente indestructibile ale organizării statale.

Etniile au existat din cele mai vechi timpuri, de la cele mai simple forme până la organizarea statală de astăzi.

Etnogeneza, procesul de formare a oricărui popor, este, aşadar, îndelungată şi complexă. Ea are un caracter istoric şi actual, generând, în ultimă instanță, diversitatea de popoare ce trăiesc astăzi pe glob.

În comuna primitivă, etniile erau bazate pe descendența unui strămoş comun, deci pe legăturile de sânge şi evident de limbă. Cel mai simplu grup etnic, constituind, în acelaşi timp şi unitatea de producție, fundament al societății primitive, a fost probabil *clanul*.

Ulterior, prin unirea mai multor clanuri, s-au format uniuni de clanuri (*frații*) şi apoi *triburi*. Fiecare din acestea aveau propriul lor nume, un teritoriu comun (teren agricol, păduri, păşuni, regiuni de vânătoare, ape pentru pescuit), consiliu format dintr-un şef de clan, o adunare (întrunire) şi un cimitir comun. În timp, nevoile sporite de alimente au impus, la diferite intervale, deplasarea unor colectivități ale triburilor spre alte regiuni nelocuite, unde, ele s-au constituit în triburi independente, fără a pierde însă contactul cu triburile de care erau legați prin apartenența de sânge. Mai târziu (din necesitatea de a întreprinde acțiuni comune de apărare şi uneori din cauza destrămării unor triburi sau clanuri etc.), se ajunge la faza grupării triburilor în uniuni tribale.

Diviziunea muncii şi gradul de perfecționare a mijloacelor de producție au dat posibilitatea creării unui surplus de produse care, cu timpul, au fost acaparate de un grup restrâns de oameni, conducătorii militari şi politici ai triburilor. Astfel a apărut producția destinată schimbului, paralel cu apariția primei societăți tribale; de o parte se află grupul proprietarilor de bunuri (clasa stăpânilor), pe de altă parte populația tribală, care nu posedă, practic, nimic.

În aceste momente ale istoriei, pentru menținerea situației de fapt, afirmarea statului apare ca o necesitate. Pământurile se concentrau treptat în mâinile stăpânilor. Războaiele se intensificau, deveneau funcția normală a statului şi constituiau o importantă sursă de îmbogățire pentru aristocrație şi regi. Prizonierii de război nu sunt omorâti, ci devin sclavi.

Marile deplasări de populație, războaiele de pradă şi cucerire, stabilirea sclavilor printre populația victorioasă, răpirea femeilor aparținând altor triburi, întrepătrunderea şi superpoziția etniilor, au avut drept consecință procesul de încrucişare între comunitățile etnice cele mai diverse şi între rase diferite.

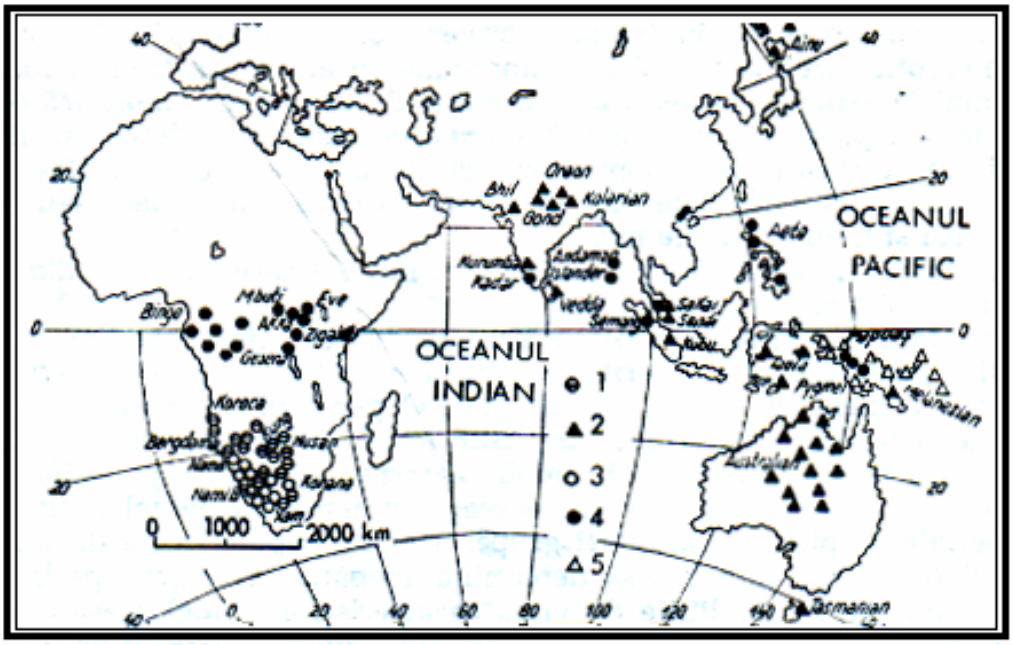

Fig.25.- Distribuția actuală a grupelor etnice izolate:
1-hotentoți; 2-australieni; 3-boşimani; 4-negritoizi; 5-papuaşi-melanezieni.

În interiorul statelor sclavagiste, teritoriile precis delimitate, unitatea teritorială a populației, duce cu sine apartenența de sânge între clanuri şi triburi (apartenența de nume) cuprinşi între limitele statelor sclavagiste, dând naştere *popoarelor propriu-zise*, pe baza unei limbi comune (pentru cea mai mare parte a cazurilor o limbă de cucerire), de dominație politică.

Aceste etnogeneze evoluează mai târziu, în evul mediu, antrenând grupuri umane eterogene atât din punct de vedere etno-lingvistic, cât şi rasial şi somatic.

Omogenitatea structurală şi teritorială a unei etnii stă la baza tuturor *formațiunilor statale* şi delimitării lor spațiale.

Pornind de la o omogenitate structurală în proces continuu de formare (lingvistic, cultural, economic), la început toate statele au traversat faze de coagulare, de la forme inițiale (trib, obşti) la forme intermediare (oraşe, state, ducate, cnezate etc.), apoi forme superioare (de tip voievodate, provincii etc.), până la forme statale unitare.

Formele statale unitare sunt astfel rezultatul recunoaşterii etnice (în principal omogenitate etnică a populației, omogenitate lingvistică şi religioasă) în teritoriu.

În asemenea condiții au apărut granițele, ca linii convenționale de delimitare între structuri etnice distincte. Nu trebuie omis faptul că o graniță poate izola o parte dintr-o structură etnică sau alta de trunchiul național unitar, rămânând în convieţuire cu structura etnică majoritară.

Această structură izolată poate fi predominantă în anumite zone de graniță, dispersată într-un spațiu nelimitat sub forme de “enclave” sau alte forme condiționate de anumite evoluții istorice. Acestea sunt situații obiective ce impun relații de bună vecinătate între națiuni.

În acest sens, analogia, pe care o face marele nostru geograf Simion Mehedinți, între o graniță şi linia țărmului, încercând să evidențieze complexitatea situației şi într-un caz şi în altul, este relevantă: “Granița aşadar o putem considera ca o margine oarecare asemănătoare cu fâşia care desparte marea de uscat. Pe hărți vedem o linie ca țărmul mării. Cartograful nu spune adevărul când fixează aceea linie, pentru că valurile mişcându-se necontenit, mai ales în mările cu flux şi reflux, ele nu se opresc la asemenea hotare, ci înaintează şi se retrag în fiecare clipă”.

7.2.2. Structura rasială

Tabloul actual al repartiției populației pe glob este rezultatul unui proces deosebit de complex şi îndelungat. Oamenii au întâlnit în cadrul acestui vast proces, condiții naturale diferite pe care au trebuit să le înfrunte. A fost, de fapt, o luptă continuă cu forțele naturii, o luptă de supunere a acestora şi în acelaşi timp, de adaptare activă a oamenilor la mediul înconjurător. În funcție de condițiile oferite de natură şi de modul de viață atât de diferențiat rezultat din această înfruntare, au apărut grupări umane care se deosebesc între ele prin trăsături fizice distincte, care definesc în cele din urmă principalele rase. Toate aceste rase aparțin aceluiaşi tip biologic *Homo sapiens*. Acest lucru este demonstrat, în primul rând, de faptul că între oameni există o comunitate de trăsături fiziologice, psihice, fizice etc., ce domină elementul ce-i diferențiază. Aşadar, comunitatea trăsăturilor psihice şi fizice este mult mai pregnantă decât diversitatea lor; capacitatea dezvoltării culturale, creația, constituie însuşirea comună tuturor raselor. Popoarele globului au demonstrat că dispun de potențiale biologice capabile de treptele cele mai înalte ale civilizației.

Fiecare populație umană prezintă o mare varietate genetică. Nu există rasă pură, în sensul unei populații omogene genetic. Evident, că sub influența, îndeosebi a factorilor geografici, diverse grupe umane se remarcă prin însuşiri fizice distincte care vizează: *culoarea pielii, forma părului, ochilor, buzelor sau feței,* în general. Pe baza trăsăturilor fizice generale s-a realizat o anumită structurare a populației pe rase mari şi a acestora pe categorii mai restrânse.

Ele nu trebuie privite ca şi categorii riguroase, distincte, întrucât grupele de rase se interferează, de unde rezultă noi particularități. Aceste noi particularități constituie, de fapt, baza formării unei noi diviziuni sau subdiviziuni şi uneori începutul dispariției altora. Este, deci, o manifestare dialectică a evoluției speciei umane. Pe de altă parte, când vorbim de răspândirea raselor nu avem în vedere teritorii încadrate în limitele unui stat sau altul. O rasă oarecare poate fi răspândită pe teritoriile mai multor țări, după cum, în limitele unui stat, pot trăi oameni de rase diferite. Prin urmare, rasele nu sunt identice cu popoarele.

Având-se în vedere comunitatea trăsăturilor psihice şi fizice, ca şi diferențierile ce apar între grupele mari de populații, s-au stabilit trei tipuri fundamentale de rase umane: rasa europeană sau albă, rasa mongoloidă sau rasa galbenă şi rasa ecuatorială sau rasa neagră.

Rasa europeană (europenii sau “albii”), se distinge prin talia mijlocie, culoarea deschisă a pielii, părul moale şi drept sau uşor ondulat, negru sau castaniu, roşcat sau blond, nasul proeminent şi ochii mari, larg deschişi de culori foarte diferite, albaştri, căprui, cenuşii, negri, verzi.

Sub aspectul grupei sanguine (element important, dar nu definitoriu) europenii au o frecvență relativ mare a grupei A, moderată a grupei B şi relativ redusă a grupei 0.

Această rasă se află răspândită pe teritoriul Europei, iar în areale mai mult sau mai puțin extinse în Asia, (Orientul Apropiat şi o bună parte din India), în Africa, în America şi Australia. Pe teritoriul Europei rasa albă cuprinde mai multe ramuri şi anume:

- *ramura nord-europeană* este prezentă în Scandinavia, Ucraina, partea europeană a Rusiei, iar în areale mai restrânse, în nordul Marii Britanii şi al Germaniei. Oamenii aparținând acestei ramuri au o înălțime relativ mare, pielea de culoare deschisă, capul de formă alungită, nasul drept şi proeminent;

- *ramura central-europeană* (brahicrană), ocupă Munții Balcani şi Munții Europei Centrale. Această ramură prezintă următoarele trăsături: oamenii sunt brahicefali, de înălțime mijlocie sau mare, au fața, în general, alungită şi deseori nasul uşor convex;

- *ramura sud-europeană* (mediteraneană), este răspândită în bazinul Mării Mediterane. Populația are talie relativ mică, pielea pigmentată, capul alungit, fața lungă şi îngustă şi nasul drept;

- *ramura est-europeană* ocupă partea de răsărit a Europei. Trăsăturile comune ale acestei ramuri sunt: talie mijlocie, pigmentație intermediară, față de mărime mijlocie, nas scurt. Uneori poartă amprenta unor uşoare trăsături mongoloide.

Rasa mongoloidă (mongoloizii sau "galbenii") se distinge prin: culoarea pielii care îmbracă forme nuanțate de la alb la maroniu-deschis, părul capului, de regulă, drept şi aspru, buzele subțiri, maxilarele puternice, proeminente şi nasul relativ lat-plat, fața mare şi turtită, ochii mici şi oblici cu o cută pe colțul intern. Această cută are un rol bine definit de apărare a ochiului împotriva prafului. Este cunoscut că tipurile cele mai caracteristice ale rasei mongoloide se întâlnesc în zonele geografice specifice stepelor secetoase sau pustiurilor, unde radiația solară este intensă, prezența şi mobilitatea prafului deosebit de activă.

Asemenea condiții geografice impun o anumită adaptare în timp (mai ales în perioadele de dezvoltare inferioară) şi ca urmare, o modificare vizibilă a anumitor organe.

Privită în ansamblu, populația mongoloidă se caracterizează printr-o înălțime mai mică față de cea europeană. Din punct de vedere al grupei sanguine, mongoloizii au un procentaj mai mare de grupa B şi mai ales de 0.

Mongoloizii formează majoritatea populației Asiei Centrale şi de Est. atât pe continent, cât şi pe insulele învecinate (afară de indonezia), în Coreea, în Indochina, iar în Oceania formează majoritatea locuitorilor insulei Hawai, datorită imigrării în aceste insule a japonezilor şi filipinezilor.

Din grupa mongoloizilor, fac parte de asemenea, populația băştinaşă a Asiei de Nord şi eschimoşii din America. În sfârşit, mongoloizii amestecați parțial cu negroizii, predomină pe insula Madagascar.

După trăsăturile fizice generale, rasa mongoloidă se împarte în două ramuri principale: *asiatică* şi *americană* (populație indigenă), iar cea asiatică în trei subramuri: nord, central şi sud mongoloidă.

- *subramura nord-mongoloidă* ocupă o mare parte din Mongolia şi nordul Chinei. Oamenii sunt branhicefali, cu fața extrem de aplatizată şi au, în cele mai multe cazuri bridă oculară;

- *subramura central-mongoloidă* include cea mai mare parte din locuitorii Chinei; prezintă o turtire a feței mai puțin netă, un nas mai proeminent, o frecvență mai redusă a cutei oculare, iar indivizii sunt ceva mai înalți;

- *subramura sud-mongoloidă* se remarcă printr-un grad uşor de prognatism şi printr-o uşoară dilatare a nărilor, dovadă a amestecului cu negroizii. Ea ocupă teritorii relativ extinse în Asia de Sud-Est şi Sud;

Ramura americană (americanii sau "pieile roşii", "indienii"), se caracterizează prin culoarea pielii de diverse nuanțe, roşcată, măslinie sau aurie. Nasul este îngust, mult mai proeminent ca la europoizi. Celelalte caractere se apropie de cele ale mongoloizilor, cu excepția cutei pleoapei care acoperă carancolul lăcrimar, care le lipseşte.

Americanoizii populau, până la începutul colonizării de către europeni, ambele părți ale continentului american şi Insulele Antile, cu excepția regiunilor nordice, polare, unde trăiau eschimoşii. Colonizatorii spanioli, încă în secolul al XVI-lea au exterminat complet americanoizii din Insulele Antile. Colonizatorii englezi şi urmaşii lor, nord-americanii şi canadienii "albi" au exterminat aproape "pieile roşii" în zona temperată a continentului nord-american, iar pe cei rămaşi i-au împins în rezervațiile sterile. Pe acest continent, numai regiunile păduroase, aproape nelocuite din Canada de Nord şi regiunile interioare ale Peninsulei Alaska pot fi considerate în prezent ca teritorii unde predomină numeric americanoizii.

În Mexic, America Centrală şi America de Sud, până în Ţara de Foc, cu toată distrugerea masivă a indienilor de către “colonizatorii albi”, până în prezent cei mai răspândiţi sunt americanoizii, care s-au amestecat parţial cu europoizii sau mult mai rar cu negrii. Excepţie formează numai teritoriile continentale şi insulele unde predomină europoizii sau negroizii (pampasurile argentiniene), Uruguay, Brazilia de Sud şi de Est, precum şi Guianele

Rasa ecuatorială (“negroizii”) cuprinde oameni cu pielea de culoare închisă, de la brun deschis la negru închis; înălţimea deşi este, în general, mijlocie, prezintă variaţii foarte mari, de la pigmei, care reprezintă populaţia cea mai scundă, la nilotizi, care se situează printre cele mai înalte grupări omeneşti. Capul este, în mod obişnuit, îngust şi lung, mezo-delicocefal, acoperit cu păr creţ sau lânos. Faţa este înaltă, nasul foarte lat, cu nările deschise transversal, buzele groase şi răsfrânte în afară.

Această rasă este reprezentativă pentru Africa, unde ocupă şi cele mai extinse suprafeţe, după care urmează şi alte regiuni cu o pondere mult mai restrânsă ca Oceania, Asia, America.

În Africa negroizii formează masa principală a populaţiei, la sud de Deşertul Sahara şi de Podişul Abisiniei, afară de Peninsula Somaliei şi de regiunea Capului Bunei Speranţe. Datorită exportului masiv de negri-sclavi, efectuat din Africa de Vest în America, în secolele XVI - XIX, negroizii amestecaţi în parte cu europoizii, constituie în prezent populaţia principală a insulelor Haiti, Jamaica şi Antilele Mici şi o parte însemnată a populaţiei din sudul SUA.

Rasa ecuatorială cuprinde două ramuri mai importante şi anume *ramura africană* şi *ramura oceanică*, iar cea africană la rândul ei mai multe subramuri, după cum urmează:

- *subramura sudaneză*, caracterizată printr-o talie înaltă, culoarea închisă a pielii, faţa înaltă cu prognatism accentuat şi nas foarte lat. Ea ocupă, în principal, regiunile de savane din sudul Saharei, până la marginea pădurilor ecuatoriale.

- *subramura nilotizilor*, caracterizată prin indivizi de talie foarte înaltă (1,80 – 2 m), cu dolicocefalie pronunţată, faţa înaltă şi îngustă, fără prognatism, păr bogat şi lânos. Această subramură ocupă teritoriul de mlaştină şi savană cuprins între Khartum şi Lacul Victoria.

- *subramura congoleză*, prezentă în pădurile ecuatoriale din Congo şi regiunile învecinate, este reprezentată de oameni de talie mijlocie, cu faţa scundă şi lată, nas lat şi prognatism accentuat.

- *subramura sud-africană*, înglobează triburile de cafri, zuluşi şi basoutou din partea sudică a Africii şi este reprezentată de o populaţie cu talia înaltă, culoarea neagră, părul creţ, faţa rotundă.

- *subramura pigmeilor* (negrilii), este reprezentată de oameni de talie mică (1-1,5 m), capul alungit, acoperit cu păr lânos, faţa mică şi dreaptă, nasul foarte lat. Mediul lor de viaţă îl constituie imensele păduri ecuatoriale.

Alături de aceste subramuri, în Africa mai trăiesc şi alte grupări umane, unele cu caractere proprii bine precizate, cum sunt *boşimanii*, altele având un amestec de trăsături fie între negri şi mongoloizi, cum este populaţia *malgaşă*, fie între negrii şi albi, cum sunt anumite părţi din populaţia Etiopiei şi Somaliei.

Ramura oceanică cuprinde populaţiile aborigene din Australia, unele triburi din Asia (India şi alte ţări din Asia de Sud şi Sud-Est), beoldoizii, ainoizii (Japonia).

Australoizii, în general, au pielea de culoare închisă, părul ondulat ori creţ, mustaţa şi barba bine dezvoltate. Învelişul pilos de pe corp, de regulă, este bine dezvoltat. Celelalte caractere sunt apropiate negroizilor.

Din australoizi face parte populaţia băştinaşă a Australiei şi Oceaniei şi anume: australienii, papuaşii (locuitorii Insulei Noua Guinee), melanezieni, micronezieni şi polinezieni. Pe continentul australian, australoizii, deşi foarte puţin numeroşi, formează,

totuşi, în prezent, majoritatea populației din “teritoriul” Australiei de Nord. În celelalte părți ale continentului (adică în statele aşa-numite “cu depline drepturi”) ei sunt complet exterminați de către imigranții britanici şi de către urmaşii lor (statele Victoria şi Noua Galie de Sud) sau constituie o minoritate neînsemnată, respinsă în regiunile cele mai sterile (statele Queesland, Australia de Vest şi Australia de Sud). Australoizii constituie majoritatea populației în Melanezia, pe insula Noua Guinee, arhipeleagul Bismark, pe insulele Solomon, Fidji şi câteva alte arhipeleaguri din Oceania tropicală (în arhipeleagul Hawai, cel mai populat numeric).

Între cele trei tipuri principale de rase umane nu există limite rigide. Între ele sau chiar în interiorul lor există forme care se disting prin vechime ori prin puterea de conservare a trăsăturilor băştinaşe. De pildă la contactul dintre grupele de rase se întâlnesc forme intermediare foarte vechi, ca cea *africană* (între negri şi europoizi), *indiană* (între europoizi şi mongoloizi – tipul ural), *sud – est asiatică* (între grupările rasei ecuatoriale şi mongoloide) ş.a.

Mişcările de populații care au avut loc în primul mileniu al erei noastre, mobilitatea populației, caracteristică Evului Mediu şi prezentă până în zilele noastre, au generat forme noi, complexe, specifice prin trăsăturile lor fizice. Aşa au apărut formele amestecate de tipul celor din *Sudan, Asia Centrală, sud–est indonezian, sud-siberian, turani* şi *malgaş,* tipuri formate în contextul condițiilor istorice caracteristice Evului Mediu.

În perioada marilor descoperiri geografice (sec. XVI – XVIII) europenii se răspândesc în cele mai diferite regiuni ale planetei. În aceste condiții, populațiile aborigene sunt adeseori exterminate, în alte părți populațiile băştinaşe intră în contact cu populațiile colonizate, în alte regiuni atât populația băştinaşă cât şi cea colonizată se dezvoltă paralel, ducând o luptă continuă de dominare sau de eliberare. În ansamblul acestor situații apar forme noi de metişi, mulatri sau alte grupări distincte prin înfățişarea lor fizică.

Pe măsură ce civilizația se extinde tot mai mult, cu atât devine mai dificilă înțelegerea noțiunii, atât de semnificative, de *aborigen*.

Cu circa patru secole în urmă populația aborigenă din America era destul de numeroasă, ocupând teritorii întinse până la cucerirea şi colonizarea acestora de către europeni. Deosebirea dintre băştinaşi şi cotropitori putea fi sesizată cu uşurință prin înfățişarea fizică diferită, prin obiceiurile sau civilizația specifică. De atunci însă şi până în zilele noastre, contactul băştinaşilor cu cultura străină a generat un mozaic uman, adeseori destul de greu de recunoscut.

Lupta neîntreruptă dintre populațiile autohtone şi cele pripăşite, de cele mai multe ori, a determinat fie exterminarea celor dintâi, fie redistribuirea lor în teritoriul propriu, în regiuni inospitaliere sau în rezervații anume stabilite. Aici, în confruntările duse cu natura, sub asprimea condițiilor sociale, se dă lupta pe viață şi pe moarte pentru supraviețuirea unei gândiri şi a unui mod de viață, aşa cum au fost ele în vremurile de demult.

În alte locuri, de altfel cele mai multe, s-au dezvoltat raporturi de “coexistență” care, încetul cu încetul, au estompat liniile de marcație, somatice şi etnice, dintre cele două grupe, generând forme noi de metisaj biologic şi cultural.

Încrucişările dintre albi şi băştinaşi au generat tipuri care pot fi urmărite fără întrerupere din epoca descoperirilor geografice şi până în zilele noastre.

Configurația geografică a continentelor extraeuropene prezintă o populație metisată de cel mai înalt grad. Încrucişarea, astăzi, nu se limitează la metişi. Trebuie avut în vedere şi amestecul dintre metişi şi indieni, în urma căruia rezultă aşa-numitul *cholos*, amestecul dintre indieni şi negri care dă cunoscutul *zambos*.

În aceste condiții, dificultățile ce se întâmpină în definirea a ceea ce numim astăzi “aborigen”, “indian”, “indigen” sau “băştinaş”, sunt cât se poate de evidente.

Criteriile de definire a aborigenului variază de la țară la țară. Sunt utilizate o serie de criterii administrative sau teoretice, care la rândul lor pot fi de ordin lingvistic, cultural, tribal, funcțional sau criterii multiple. Asemenea practici se întâlnesc în țările Americii de

Nord şi Americii Latine. În principiu, în majoritatea țărilor, descendentul populației aborigene este socotit cetățean supus drepturilor şi obligațiilor ce decurg din constituția țării respective. În altele, legislația a stabilit distincții între "indieni" şi "neindieni".

În funcție de diversitatea *legislativă* referitoare la populația băştinaşă, noțiunea de aborigen capătă cele mai diferite interpretări. La modul general, aborigen este sinonim cu *indian, indigen* sau *băştinaş.* Dar în Brazilia**,** bunăoară, termenul de indian este folosit pentru a desemna descendenții populațiilor autohtone, care, populau teritoriul național actual în perioada marilor descoperiri geografice. În SUA termenul de indian precizează apartenența la un astfel de trib sau orice ală persoană descendentă din astfel de membri şi care au cel puțin jumătate sânge indian. În India, aborigen sau "adivasis" (adică originar) este considerată persoana ce face parte din acele triburi vechi care au stat la baza etnogenezei populației naționale actuale. Noțiunea de "adivasis" depăşeşte limitele juridice de clasificare a populației; ea are în vedere criterii diverse ca: descendența rasială, habitatul în zonele forestiere muntoase sau junglă, originea şi limbile tribale etc. În Filipine aborigen este socotit acel individ care descinde din primii locuitori ai țării.

În definirea aborigenului, pe lângă considerațiile enunțate anterior, se utilizează şi unele criterii de ordin teoretic. Asftel, criteriul *lingvistic* (ca element obiectiv pentru definirea unui aborigen) are în vedere limba maternă, criteriul *cultural* elemente de civilizație materială şi spirituală ale unui trib sau populație, iar criteriul *funcțional* ia în considerare condițiile de viață.

Există, deci, tendința de îndepărtare de criteriile somatice, adoptându-se în general cele culturale sau social-economice.

Cunoaşterea structurii populației aborigene are o semnificație deosebită în procesul de definire a compoziției etnice şi, în ultimă instanță, a structurii naționale din fiecare țară.

Problemele referitoare la populațiile aborigene constituie azi preocupări majore de ordin umanitar şi politic. Asistăm în unele țări la un proces dramatic de exterminare a populațiilor aborigene, în altele la dezvoltarea inegală, care, în ultimă instanță, conduce grupările respective la pieire. În alte țări are loc un proces lent de emancipare a populațiilor aborigene, înscris pe fondul general al renaşterii sau dezvoltării multilaterale naționale.

Tabloul actual al răspândirii raselor umane pe planeta noastră vorbeşte de la sine de procesul continuu, în plină evoluție, a speciei umane. Una din problemele deosebit de actuale în desfăşurarea acestui proces constă în cunoaşterea atât a fenomenelor şi tipurilor prezente de populații, cât şi, mai ales, a acelor populații de bază din care au apărut şi s-au dezvoltat.

7.2.3. Structura lingvistică

Unul dintre criteriile de definire a populației (popoarelor) este cel *lingvistic*, respectiv al limbii vorbite. Există, din acest punct de vedere, pe glob, grupări umane care nu cunosc încă scrierea şi a căror limbă este vorbită doar de câteva sute de oameni, precum şi limbi naționale pe care le vorbesc milioane de oameni (fig. 13).

Se apreciază că la nivel mondial există circa 2000 de limbi vorbite, cifră destul de relativă dacă avem în vedere dificultățile pe care le întâmpină statistica în deosebirea limbilor naționale de dialectele specifice fiecărei națiuni. Această cifră corespunde numărului total al popoarelor.

După numărul de vorbitori, pe *primul loc* se situează *limba chineză*, în care se exprimă aproximativ 800 milioane de locuitori.

Locul al doilea revine limbii *engleze*, vorbită de 270 – 300 milioane de locuitori. Din numărul total al celor ce vorbesc limba engleză, doar 20% aparțin Europei.

Aproximativ pe acelaşi loc, după numărul de vorbitori, stau şi limbile *spaniolă, hindi* şi *urdu*. Limba spaniolă este vorbită de aproximativ 150 milioane locuitori, din care marea

majoritate revine țărilor Americii Centrale şi de Sud şi parțial celor din America de Nord. Ponderea Europei, nici în acest caz, nu depăşeşte 20% din numărul total.

Limbile hindi şi urdu sunt proprii regiunilor nordice ale Indiei şi statului Bangladesh. Numărul celor ce vorbesc aceste limbi se ridică la 150 – 180 milioane locuitori.

În ordinea numărului celor ce vorbesc limbile respective, urmează: *japoneza, germana, araba* şi *portugheza*, fiecăreia aparținându-i căte 85 – 95 milioane locuitori.

Limba *franceză* este vorbită de circa 60 – 65 milioane de locuitori, mai frecvent în Europa dar şi în unele țări africane şi Canada.

Limbile amintite anterior sunt cele mai răspândite, cuprinzând aproximativ 60% din populația globului.

Din analiza comparativă a răspândirii grupărilor lingvistice şi limbilor naționale cu cea a raselor umane, constatăm că arealele celor două tipuri de structuri, lingvistică şi rasială, nu se suprapun. Rezultă deci, că, uneori comunitatea de limbă a unor popoare nu are legătură cu comunitatea biologică, de rasă a popoarelor. Exemplu în acest sens sunt negrii africani, transferați în America, ca sclavi, care îşi păstrează în întregime tipul antropologic, dar au trecut cu totul la o altă limbă vorbită (spaniolă, engleză sau franceză).

7.2.4. Structura pe medii

Structura pe medii este o caracteristică socială a populației rezultată din intersectarea acesteia ca sistem cu sistemul *habitatului*, adică cu sistemul aşezărilor umane.

Cum habitatul uman se împarte în două mari categorii, urban şi rural şi populația se va împărți în populație urbană şi populație rurală.

Dacă teoretic această repartiție a populației pe medii este uşor de realizat, în practică, însă, operațiunea poate deveni foarte dificilă, datorită multitudinii de criterii calitative şi cantitative, care, stau, în primul rând, la baza definirii celor două tipuri de aşezări: rurale şi urbane.

Pentru facilitarea înțelegerii acestei probleme prezentăm în continuare o serie de noțiuni şi concepte.

Aşezările umane se deosebesc între ele prin numeroase caracteristici, cum sunt: dimensiunea localității, efectivul populației, profilul economic, felul construcțiilor, gradul de deservire a populației, ocupațiile şi resursele de existență ale locuitorilor, densitatea populației, dotarea edilitară, caracteristici culturale şi educaționale, structura socială etc.

Unele din aceste caracteristici se impun nemijlocit intuiției fiecăruia dintre noi, în aşa fel încât să creeze impresia simplă că oricine poate distinge fără efort un oraş de un sat.

Ele sunt însă foarte diferite în spațiu şi timp, astfel încât, un studiu comparativ internațional întâmpină mari dificultăți.

Discipline, precum geografia aşezărilor, sociologia urbană şi rurală, istoria, demografia au elaborat şi au propus criterii de delimitare a aşezărilor urbane şi a celor rurale.

Literatura consacrată acestor teme este foarte bogată. În practică însă, fiecare țară are sistemul său propriu pentru definirea populației urbane şi a populației rurale. În metodologia națională, principalul criteriu de delimitare a aşezărilor pe cele două categorii este cel administrativ, care vizează atât aspectele cantitative, cât mai ales pe cele calitative, obținute de aşezări în cadrul dezvoltării lor.

Criterii unitare pentru toate țările globului nu există, chiar dacă uneori s-a adoptat caracteristica “mărimea demografică” (cel puțin 5.000 de locuitori sau cel puțin 20.000 de locuitori), cum au recomandat unele lucrări de sociologie urbană. În aceste condiții ONU, prin organismele sale de specialitate, a adoptat în lucrările sale de analiză şi de prognoză

aşa-numita “definiție națională”, considerând că organele competente din fiecare țară cunosc cel mai bine situația specifică în această problemă.

Desigur, adoptarea definiției naționale creează dificultăți pentru comparațiile internaționale.

De pildă, în țările nordice, aşezările urbane sunt cele ce au o populație de cel puțin 200 de locuitori; în alte țări (Mauriţius şi Nigeria) cifra minimă este de 20.000 de locuitori, în Japonia minimum 30.000; alte țări folosesc drept criteriu minim numărul de 2.000 sau 5.000 de locuitori.

Numeroase țări stabilesc pe cale legislativă noțiunea de urban şi rural, evident prin luarea în considerare a caracteristicilor edilitare, economice etc., care stau la baza unor asemenea decizii administrative.

Pe lângă aceste considerații, în scopul ajungerii la un anumit consens, vom reda în continuare şi conținutul câtorva noțiuni care stau la baza acestor definiri şi delimitări.

Habitatul urban sau *oraşul* este aşezarea umană intens populată, cu un nivel înalt de dezvoltare şi organizare. El presupune un grad superior de utilizare a terenului, de înzestrare şi echipare a acestuia, de confort social, de transformare, omologare şi distribuție a bunurilor materiale şi spirituale. Oraşele se înscriu în spațiu printr-o multitudine de funcții economice şi politice, care într-un fel sau altul fac să graviteze în jurul lor un anumit teritoriu.

Oraşul este rezultatul diviziunii sociale a muncii, un fenomen ce se manifestă într-un anumit cadru geografic, făcându-şi apariția pentru prima oară în istorie în perioada antică, mai precis în perioada trecerii de la orânduirea primitivă la orânduirea sclavagistă. În această perioadă, meşteşugurile iau o amploare mereu crescândă, ele detaşându-se treptat de agricultură; apar, în acelaşi timp, clasele sociale, iar în ultimă instanță, apare statul. Meşteşugurile schimbă înfățişarea aşezărilor, iar funcțiile însuşite de clasele dominante, prin instrumentul lor, statul, impun anumitor aşezări trăsături administrative şi economice specifice. Apar, astfel, embrionii centrelor urbane sau cvasiurbane, care, în funcție de formațiunea social-economică respectivă, îşi vor schimba continuu aspectul. Totodată, asemenea aşezări se vor depărta, de-a lungul vremurilor, tot mai mult de sat.

Habitatul rural sau *satul* este aşezarea umană cu organizare structurală specifică populației ce acționează cu precădere în agricultură şi ramurile ei conexe.

Satul se distinge prin dimensiunile sale – număr de populație, fond construit, densitate şi echipare – de regulă, reduse. Trăsăturile satului sunt puternic influențate atât de cadrul geografic local cât şi, mai ales, de specializarea activităților preponderente ale locuitorilor (agricultură, pomicultură, viticultură etc.).

Mediul urban exprimă acel mediu social existent în aşezări ce oferă populației un confort social ridicat, diferențiat şi specific locuitorilor săi sub aspectul muncii, cazării, deservirii, echipării tehnice şi recreerii. Mediul urban se reflectă în cadrul şi modul de viață caracteristic populației urbane. Mediul urban este determinat de o serie de factori şi anume:

- concentrarea populației;
- densitatea ridicată a fondului construit;
- deservire, echipare complexă şi diferențiată;
- o anumită structură şi zonare funcțională a localităților urbane;
- populație angajată într-o activitate productivă, preponderent neagricolă.

Mediul rural este mediul social caracterizat prin activități specifice sectorului primar (în special agricultură) care include întreaga sau aproape întreaga forță de muncă. Modul de viață îmbracă, de asemenea, caracteristici particulare, determinate de o multitudine de factori, cum ar fi dotarea edilitară, tradițiile, gradul de cultură, nivelul de instruire (şcolarizare), felul construcțiilor, gradul de dezvoltare al serviciilor etc.

Cele două medii – rural şi urban – apărute pe o anumită treaptă a evoluției istorice, în urma diversificării şi specializării activităților umane, prezintă, în general, caracteristici distincte sub aspectul întregii game de activități.

În fiecare țară, oraşele şi satele exprimă o formă de diviziune socială a muncii, au o anumită condiționare istorică specifică. Definiția oraşului şi satului diferă de la o țară la alta, de la o epocă la alta. De aceea, în analizele de acest gen se folosesc: clasificarea națională şi clasificarea internațională.

Clasificarea națională este cea determinată de actele normative în vigoare care definesc oraşul şi satul; cea internațională, adoptată în special în lucrările ONU, se bazează pe un criteriu cantitativ convențional. Localitățile având peste 20.000 de locuitori constituie – în sistemul ONU – aşezări urbane.

Populația urbană cuprinde persoanele care îşi au domiciliul stabil în localitățile de tip urban.

Populația rurală este cea cu domiciliul stabil în localitățile de tip rural.

Aceste două populații sunt, în primul rând, categorii sociale, definite pe bază de caracteristici demografice, economice, urbanistice etc.

Structura populației pe medii (urban – rural) şi în profil teritorial prezintă interes nu numai prin prisma implicațiilor demografice ci şi prin semnificația socială şi economică.

Problema populației urbane şi a celei rurale este relevantă – pentru demografie sub raportul caracterului diferențiat al unor fenomene cum sunt natalitatea, mortalitatea, nupțialitatea. Astfel, gradul (nivelul) de urbanizare, într-o analiză sincronică şi diacronică, poate servi ca variabilă explicativă – alături de alte variabile – şi să ne ajute la înțelegerea problemelor demografice contemporane. Oraşul şi, deci, populația urbană au jucat un rol de avangardă în tranziția demografică: modelele culturale, inclusiv comportamentale demografice, elaborate de populația urbană, s-au răspândit în sânul populației rurale, evident cu un decalaj.

Geografia este interesată în studiul structurii populației pe medii în primul rând datorită caracterului *caracterului diferențiat* al fenomenelor demografice ale celor două subpopulații: natalitatea, mortalitatea, etc. S-a constatat că nivelul fenomenelor amintite este diferit în cadrul celor două subpopulații. În felul acesta, un indice simplu cum este proporția (%) populației urbane devine, în numeroase teorii şi modele, o variabilă explicativă pentru fenomenele demografice, atât în analiza sincronică cât şi cea diacronică. Explicația este simplă: gradul de urbanizare este asociat cu variabile economice, sociale, culturale, fiind determinat de industrializare – principalul factor –, iar procesul de urbanizare este unul din marile procese sociale şi economice, în special în ultimele două secole.

Structurarea rzidențială a populației a avut loc cu foarte mult timp în urmă, respectiv odată cu separarea aşezărilor pe ce două categorii: urbane şi rurale.

Oraşul a apărut în urmă cu câteva milenii; totuşi urbanizarea ca fenomen cu ample implicații în structurarea socială este relativ recentă în istoria omenirii. În ultimele decenii, alături de ,,explozia demografică“, s-a încetățenit cea de ,,explozie urbană“, de dimensiuni şi cu consecințe din cele mai importante pentru lumea contemporanăâ de astăzi şi de mâine. Să amintim cu acest prilej că în ultimul timp O.N.U. a organizat mai multe conferințe internaționale consacrate acestui subiect. În 1972 a avut loc Conferința internațională asupra mediului înconjurător; în 1976, Conferința internațională pentru aşezările umane (habitat); în anii 1980 şi 1986 conferințe internaționale privind populația şi viitorul urban; în 1985 Conferința privind marile oraşe; în 1986, Conferinta privind oraşele mijlocii şi mici.

Accentuarea tot mai puternică în timp a diferențelor dintre sat şi oraş a condus şi la formarea a două civilizații – urbană şi rurală – cu moduri specifice de viață. Pentru a înțelege mai bine aceste problemele , o scurtă incursiune istorică se dovedeşte absolut necesară. Prima tranziție – numită şi revoluția neolitică – a însemnat trecerea populației de la ocupațiile legate de vânătoare şi pescuit la agricultură. A doua tranziție este legată de

apariţia oraşelor. Acest lucru s-a întâmplat cu 3.500 - 4.000 de ani î.Hr. Istoria consemnează oraşe în Mesopotamia, apoi în Valea Nilului, Valea Indului, Valea Huanghe (China), precum şi în America (Mexic, Peru). Se afirmă de multe că istoria începe odată cu crearea oraşelor; aşadar, în urmă cu 5000 de ani a început ceea ce se numeşte, "civilizaţia organizată urbană". Rolul oraşelor a fost foarte important în istoria omenirii; cauzele şi efectele fiind multiple. Trebuie însă spus, că cea mai importantă fază a acestui proces s-a declanşat în urmă cu două secole, asociată cu revoluţia industrială, a maşinismului, a tehnicii şi ştiinţei. De aceea se face distincţia între faza timpurie a urbanizării şi faza "modernă recentă".

După studiile O.N.U., gradul de urbanizare a fost de 5,1 % în 1800, a ajuns la 6,3 %, în anul 1850, apoi, 13,3 %, în anul 1900, atindând 20,5 %, în anul 1925, desigur cu diferenţe mari între regiunile dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare. De reţinut este faptul că în anul 1800, proporţia populaţiei urbane a ţărilor dezvoltate a fost de 7,3 %, iar a ţărilor în curs de dezvoltare, de 4,3 %, deci foarte apropiate, pentru ca în 1925 diferenţa să devină importantă; aproape 40 %, în ţările dezvoltate şi ceva mai puţin de 10 % în ţările în curs de dezvoltare. În anul 1985, la un nivel mondial de 41 %, proporţia populaţiei urbane în ţările dezvoltate a fost de 71,5 %, iar în ţările în curs de dezvoltare, de 31,2 %. În anul 1999 urbanizarea se ridicase la 46,6 % la nivel mondial, pentru ca în ţările dezvoltate să ajungă la 75,8 %, iar în ţările în curs de dezvoltare la 39,4 %. În anul 2030, la nivel mondial proporţia populaţiei urbane va fi de 60,3 %, în ţările dezvoltate, de 83,5 %, iar în ţările mai puţin dezvoltate, de 56,2 %. Dacă mai amintim de apariţia metropolelor, a megalopolisurilor, a conurbaţiilor şi superconurbaţiilor, atingând - în unele din ele cifre de 30 - 40.000.000 - ne vom putea da seama de dimensiunea ,,exploziei urbane" în timpurile noastre.

Pentru definirea fenomenului urbanizării şi măsurarea acestuia sunt necesare concepte şi indici unitari. Dacă populaţia urbană este acceptată după definiţia naţională – deci în mare măsură necomparabilă – în schimb, indicatorii folosiţi sunt relativ simpli.

Din analiza acestor indicatori o primă constatare este accea că nivelul de urbanizare este înalt în regiunile dezvoltate şi scăzut în cele aflate în curs de dezvoltare. Dacă ţinem seama de faptul că urbanizare este asociată cu gradul de dezvoltare şi, în primul rând, cu industrializarea, vom înţelege acest decalaj, aşa cum, de altfel, este acesta atestat de indicatorii economici. A doua constatare este că ritmul de creştere a populaţiei urbane este foarte rapid, diferenţiat însă în funcţie de nivelul de urbanizare din perioadele trecute.

Regiunile (ţările), care aveau spre exemplu în 1950 un grad înalt de urbanizare, înregistrează ritmuri mai lente de creştere a populaţiei urbane; cele care au pornit de la niveluri scăzute cunosc rate de creştere foarte rapide.

Dacă în 1950, populaţia urbană a lumii a fost de 734.096.000 şi de 2.786.573.000, în anul 1999, a crescut deci cu peste 2 miliarde de persoane, sau cu o rată medie anuală de 2,9 %, în timp ce populaţia totală a lumii a crescut cu 1,9 % anual (1 % în regiunile dezvoltate şi 2,2 %, în cele mai puţin dezvoltate). Creşterea rapidă a populaţiei urbane a modificat gradul de urbanizare pe glob, pe regiuni şi pe ţări. Diferenţa între regiunile dezvoltate şi cele mai puţin dezvoltate în ce priveşte nivelul de urbanizare este mare, dar ritmul lucrează în favoarea acestora din urmă. Regiunile dezvoltate au niveluri înalte de urbanizare; ritmul este însă mai scăzut anunţând o tendinţă de saturare.

Nivelurile actuale cele mai scăzute se înregistrează în Asia de Sud, Asia de Est şi Africa. Dar în interiorul acestor mari regiuni există variaţii. America Latină se distanţează de celelalte mari regiuni printr-un nivel ridicat al urbanizării. Am amintit că tranziţia demografică este un amplu proces social din care fac parte nu numai tranziţia mortalităţii şi tranziţia natalităţii ci şi alte tranziţii cum sunt: tranziţia modelului urbanizării, a modelului migraţiei, a modelului ratelor de activitate. Or, America Latină şi mai ales unele subregiuni ale ei se află într-un stadiu avansat al tranziţiei urbanizării. Se va remarca că nivelul de urbanizare al Americii de Sud temperate, de 84,3 % (1999) este superior Europei de Est,

de Sud şi chiar Europei de Vest. Totodată trebuie să se țină seama de diferențele în ce priveşte definiția națională a populației urbane, de modelul (,,pattern”) creşterii urbane: rolul migrației interne, reclasificarea localităților urbane, contribuția ,,aglomerărilor urbane” etc.

Datele privind cele 192 de ,,entități politice” pentru care O.N.U. oferă date statistice arată un evantai foarte larg în ce priveşte gradul de urbanizare, cuprins între Buthan 6 %, Burundi 6 %, Ruanda 7 % şi până la 100 % (Monaco, Nauru, Singapore). Dar sunt țări dezvoltate, de proporții mai mari, unde nivelul de urbanizare depăşeşte 90 %, cum sunt: Marea Britanie (89 %) şi Belgia (97 %). Variațiile pe țări în cadrul marilor regiuni sunt şi ele întinse.

7.2.5. Structura după nivelul de instruire

Din intersectarea sistemului demografic cu sistemul educațional rezultă un segment de populație cu caracteristici proprii numit *populație şcolară*, din a cărei evoluție rezultă *structura populației după nivelul de instruire*.

Această structurare a populației are multiple implicații de ordin social şi economic. Teoriile şi metodele tranziției demografice au pus de multă vreme în evidență rolul ştiinței de carte asupra fenomenelor demografice, în primul rând, asupra fertilității şi mortalității infantile. De obicei, femeile cu nivel mediu şi superior de instruire au o fertilitate mai redusă, o nupțialitate întârziată, copii lor au o mortalitate infantilă mai redusă. Desigur, acest aspect este asociat cu altele ce au, de asemenea, impact asupra fenomenelor demografice, cum ar fi: gradul de industrializare, proporția populației ocupate în agricultură, rata de activitate feminină.

Studiile recente, privind teoria şi modelele creşterii economice, au pus în evidență un fapt deosebit de important şi anume contribuția nivelului de instruire al populației la creşterea venitului național care tinde, în ultimii ani, să depăşească contribuția fondurilor fixe productive.

Studiul structurii populației după caracteristici educaționale are în vedere două aspecte:

- populația totală şi populația activă după nivelul de instruire;
- populația de vârstă şcolară, aflată în procesul de învățământ.

Pentru primul aspect, informația de bază se obține cu prilejul unui recensământ al populației; cel de-al doilea aspect se cunoaşte atât cu ajutorul recensământului, cât mai ales pe baza informațiilor anuale furnizate de statistica învățământului.

Recensământul consemnează populația cu un anumit nivel de instruire, care este inputul sistemului educațional dintr-o perioadă de circa 100 de ani anteriori datei recensământului; estimările postcensitare, pe baza statisticii învățământului, completează această informație în fiecare an, prin adăugarea promoțiilor – pe grade de învățământ – în fiecare an. Sistemele educaționale diferă de la o țară la alta şi se schimbă în decursul timpului pentru aceeaşi țară.

Datorită diversității de şcoli ce caracterizează sistemele educaționale naționale, în scopuri de comparabilitate ONU şi UNESCO recomandă următoarele grade de învățământ:

- învățământul ce precede primul grad (grădinițe de copii etc.);
- învățământul de gradul I, numit şi primar sau elementar (şcoli primare);
- învățământul de gradul II, numit şi secundar sau mediu (şcoli medii, licee, şcoli profesionale, tehnice, care presupun cel puțin patru ani de şcoală anterioară);
- învățământul de gradul III, numit şi superior sau universitar (universități etc.);
- învățământul special (pentru deficienți).

Această repartiție poate servi, deopotrivă, pentru calculul stocului de învățământ şi pentru proiectarea populației după nivelul de instruire. Datele respective se transpun în piramida vârstelor.

Reprezentarea grafică a ratelor de instruire pe sexe prin *curba nivelului de instruire* evidențiază o diferență sensibilă între sexul masculin şi cel feminin, pentru lichidarea căreia este necesar un timp îndelungat.

Curba feminină a nivelului de instruire, asociată celei a ratelor de şcolarizare, se poate dovedi foarte utilă în analiza fertilității cunoscând efectul pe care-l exercită nivelul de instruire asupra fertilității.

Considerarea învățământului ca factor al creşterii economice, sub formă de capital uman sau intelectual, a dus la crearea noțiunii de *stoc de învățământ*, prin analogie cu *stocul de capital*, definit ca suma anilor de studii care au fost efectuați de întreaga populație.

Se poate determina *stocul brut* de învățământ al unei populații, prin însumarea numărului de ani de şcoală al fiecărei persoane şi un *stoc ponderat*, în care anii de învățământ de grad mai înalt se ponderează pentru a se ține seama de diferența de calitate.

Pe baza stocului de învățământ se determină *durata medie de şcolarizare a populației*, împărțind stocul de învățământ la numărul populației.

Cel de-al doilea aspect în studiul structurii gradului de instruire a populației este analiza *populației şcolare*, adică a populației care este cuprinsă în sistemul educațional, în procesul de învățământ.

Populația de vârstă şcolară este o categorie demografică analoagă cu populația de vârstă fertilă sau cu populația în vârstă de muncă. Limitele de vârstă variază de la o țară la alta, în funcție de legislația învățământului privind în special învățământul general şi obligatoriu.

Întrucât, învățământul a devenit un factor al creşterii economice, se pune problema de a determina eficiența acestuia ca raport între cheltuielile (investiții) şi randamentele învățământului.

Analiza structurii populației după nivelul de instruire începe cu situația cea mai simplă: *ştiința de carte.* Pe această bază se stabileşte un indice foarte important: proporția neştiutorilor de carte sau a *analfabeților,* ca procent al neştiutorilor de carte în populația de 15 (uneori 10 sau 12) ani în populația totală, pe sexe. Se stabileşte de asemenea proporția persoanelor după nivelul de instruire, în numîrul total al persoanelor de vîrsta respectivă, pe sexe. Statistica învățământului furnizează, de asemenea, informații cu privire la efectivele şcolare, pe grade (I, II şi III), stabilind ratele de şcolarizare, indicii de promovare etc.

Din lipsa datelor referitoare la aceşti indicatori nu poate fi realizată analiza lor la nivel mondial ci prezentate doar unele situații caracteristice pentru diferite țări. Una din aceste situații este cea a analfabetismului în lume, cu privire specială la analfabetismul în rândul populației feminine. Recensămintele naționale constată procente relativ mari de analfabetism, în special în rândul populației feminine: Niger (93%), Burkina (91%), Somalia (86%). Constatările acestor analize sunt foarte categorice: fertilitatea şi mortalitatea sunt strâns asociate cu proporția populației feminine neştiutoare de carte. Africa oferă – ca şi în alte situații – imaginea cea mai grăitoare a acestei corelații. Țările africane au proporția populației analfabete între 15 şi 86%, cu o proporție a populației agricole între 16,7- 92,3%; rata totală de fertilitate este foarte ridicată: 2,3 - 7,1 copii, mortalitatea este cuprinsă între 5,6 – 22,9 ‰, speranța de viață la naştere a femeilor, între 43 - 60 ani (unele țări arabe).

Asia de Sud meridională cu țări ca: Afghanistan, Nepal, Pachistan, Bangladesh, se caracterizează de asemenea prin proporția foarte ridicată a femeilior analfabete, cu rate înalte de fertilitate şi mortalitate infantilă.

America Latină îşi demonstrează şi aici apartenenţa la un tip evoluat. Excepţie fac: Haiti (55%), Guatemala (51%), Nicaragua (33%), Salvador (30%), ţări mai întârziate în tranziţia demografică ca şi în cea culturală şi economică.

Ţările arabe se diferenţiază: unele din ele au o proporţie foarte ridicată a femeilor analfabete: Yemen (73%), Maroc (69%), Algeria (51%), Sudan (65%), Libia (37), ceea ce explică asocierea puternică cu nivelurile ridicate ale fertilităţii. În schimb, nivelurile mortalităţii sunt mai scăzute. Chiar şi în ţările arabe mai favorizate proporţia analfabetismului la femei nu coboară sub 30 %.

Situaţia unor ţări în curs de dezvoltare care au efective mari de populaţie este mai deosebită. China are o poziţie aparte. Celelalte ţări ocupă locuri bine definite în tranziţia demografică şi cea social-economică. Spre exemplu, Pakistan şi Bangladesh mai au un drum lung de parcurs pentru a ajunge din urmă Mexicul.

Aşadar indicele populaţiei analfabete constituie o variabilă explicativă puternică pentru fenomenele demografice, în primul rând fertilitate, speranţa de viaţă la naştere şi mortalitatea infantilă.

7.2.6. Structura pe religii

7.2.6.1. Consideraţii generale

Religia este cea mai înaltă expresie a vieţii spirituale a omului fiind şi un indiciu semnificativ al vieţii culturale şi morale a acestuia. Fiecare fiinţă umană e dotată cu raţiune, emoţie şi imaginaţie, însuşiri ce o definesc ca atare.

Faptul că omul trăieşte într-o lume anume, plină de simboluri, îngrădită de norme, sufocată de ritualuri poate constitui motivul ca el să fie o *fiinţă religioasă (Homo religiosus)*. Depinde însă de sensul pe care îl dăm termenului de *religie* ori de înţelesul noţiunilor care gravitează sau i se substituie: *religiozitate, confesiune, mistică*.

Existenţa religiei, a filozofiei se datorează faptului că omul nu încetează să rămână surprins că el există, să se mire de faptul că există totuşi ceva, decât nimic. Că acest ceva este în acelaşi timp imens, extraordinar în firescul său, uimitor şi de necrezut, dar, în acelaşi timp, derizoriu.

Fără a cădea într-un anticlericalism primar, nu s-a adeverit cât de des, cei care ar fi trebuit să se situeze într-o zonă de generozitate şi detaşare faţă de bunurile acestei lumi, s-au dovedit de o lăcomie prea terestră, avizi de privilegii şi de confort, considerând cu totul firesc ca oamenii de rând să fie lipsiţi de ele.

Nu va fi posibil, ca vreodată, să poată fi calculată suma tuturor greutăţilor şi suferinţelor pe care au plătit-o cei săraci, oamenii simpli, pentru a construi atâtea lăcaşe de cult, atâtea palate, edificii, a căror splendoare insulta propria lor mizerie. Nu este sigur că acei figuranţi uitaţi, muţi, au acceptat cu cugetul uşor şi încrezător să-şi câştige cealaltă viaţă cu preţul acesteia, atunci când cei care le impuneau târgul erau foarte departe de a scuipa pe viaţa de aici.

Că religia, ca instituţie, a fost adesea aliata puterii, legitimată din înălţimea acesteia, organul spiritual al unui braţ secular, este bine să ne amintim; dar, în acelaşi timp, nu trebuie negat faptul că ea a furnizat, într-o mare măsură, prin esenţa şi creativitatea sa, răspunsul omului la misterul condiţiei umane. Altfel spus, esenţa însăşi a culturii, baza oricărei credinţe, iubiri şi speranţe.

Frumuseţea lumii, vitalitatea sa perpetuă şi multiformă, ciclică şi fluctuantă, la fel ca şi dragostea şi simpla stare de bine pe care ţi-o dă sentimentul de a exista, nu-şi pierd forţa lor pregnantă chiar dacă se cuplează cu urâtul, neputinţa, ura, nestatornicia, boala, strâmtorarea, moartea, chiar dacă frumuseţea pare mai “naturală” decât urâţenia, dragostea mai “naturală” decât ura, viaţa mai “naturală” decât moartea.

Pentru că la fel cum omul se miră că există şi, dacă nu este “prea” mult lovit pe nedrept de către “destin”, împrejurări, răutatea oamenilor, încearcă o imensă gratitudine “mărturisită” sau tăcută pentru faptul de a exista, tot astfel nu încetează să-l sâcâie întrebarea, pusă în surdină sau strigată în gura mare *dar de ce aşa* ?

Toate religiile au de-a face cu moartea şi, în consecință, cu viața, şi toate, una după alta, indică o origine, un sens, o direcție, chiar dacă se opresc neputincioase la porțile misterului, în regiunile tăcerii, la incerta certitudine.

Omul însuşi nu-şi realizează propria naştere şi propria moarte. După cum nimeni nu poate spune “am murit”, chiar dacă, în toată rigoarea ar putea spune, retrospectiv, “m-am născut”.

Faptul că omul este muritor nu înseamnă că doliul (suferința) sunt pentru el, ci pentru cei ce îi supraviețuiesc.

Chiar şi acei dintre filozofi care consideră orice simțire, orice Dumnezeu, orice speranță drept o iluzie sau superstiție, raportat la întreg realul astfel cum este el, tăcut, irațional, permanent schimbător, nu sunt mai puțin zguduiți de moartea celor apropiați, chiar dacă nici o nelinişte personală nu se adaugă tristeții lor, pe care nu o poate atenua vreo rază de speranță.

Răul care sălăşluieşte în lume o face, pentru aceasta, mai puțin atrăgătoare? Răul (boala, suferința, bătrânețea) care copleşeşte, chiar în aceste momente, milioane de femei din întreaga lume, face femeia mai puțin iubită, mai puțin dorită? Dacă în acest moment, un om, undeva, este bolnav, bătrân, suferind, nu există oare în lume milioane de oameni care nu sunt nici bolnavi, nici bătrâni şi nici suferinzi?

Dincolo de mirarea inițială că există totuşi ceva, mai curând decât nimic, lumea subzistă aşa cum este ea: a trăi împreună cu a muri, a iubi cu a nu iubi sau a urî, rațiunea cu nebunia, previzibilul cu imprevizibilul, obişnuitul cu neobişnuitul, starea de bine cu suferința, alimentele cu excrementele etc. Astfel, şi nu altfel.

Orice religie spune, sau va ajunge să spună, că sensul acestui *altfel* este desemnat de un singur cuvânt: mântuirea. Pentru că totul se petrece ca şi cum binecuvântarea (a cuvânta de bine despre cineva) fundamentală: mă mir şi mă minunez de faptul că trăiesc, că exist (“Dumnezeu dă”), s-ar găsi negreşit confruntată (şi chiar răsturnată) prin imanenta sa negație în lume, care este: voi muri (“Dumnezeu ia”).

Or, fiindcă, pe de o parte, dacă este vorba de ceva care există, iar nu de nimic, aceasta se datorează lui Dumnezeu şi milostiveniei sale, iar pe de altă parte, dacă starea lumii este aceea de a fi o lume în care, orice s-ar face, se suferă şi se îmbătrâneşte, şi care într-o bună zi va trebui părăsită, tot aşa cum s-a intrat în ea (fără a fi întrebat, fireşte) ar mai putea fi ceva de sperat în credință şi dragoste?

Da, ceva care ar conduce la ideea că a trăi *hic et nunc* are o rațiune temporală în sine (cine trăieşte în credință şi dragoste este demn de fericire), dar şi un sens transtemporal, fondat pe speranță: cine trăieşte după credință şi dragoste este demn de îndumnezeire, de unire cu Dumnezeu, devenind “nemuritor”.

Cu siguranță că datorită răului, a necesarei imperfecțiuni a acestui fel de a fi al lumii, al întregii lumi, dar, fără îndoială, şi din cauza a tot ceea ce dezbină fragila noastră umanitate, aflată permanent într-un echilibru instabil, ne dezumanizează, unii au putut să conchidă că lumea în care trăim este, în mod radical, prost structurată şi de aceea să privească naşterea, intrarea în această lume, ca o murdărie sau ca o ruşine. Murdăria de a fi cufundat într-o lume de sânge, puroi, destrăbălare, de maculare şi obscuritate; ruşinea de a împărți cu călăul acelaşi chip de om, pe care violența îl desfigurează dar nu-l ascunde, cu adevărat, niciodată.

Din plasa acestei lumi descalificate, care nu poate fi îndreptată şi nici salvată, pusă în slujba răului, s-a putut crede de către unii că nu există salvare decât prin gnoză – o ştiință care nu pactizează cu lumea, cunoscând doar lumina – sau doar prin revoluție – ştergând cu totul trecutul pentru a putea recrea, apoi, o lume nouă. Extremele atingându-se

întotdeauna, în gnoză ca şi în revoluție, răul (sângele, puroiul, destrăbălarea) nu este mai puțin prezent, motivat desigur, dar fără nici o valoare față de viziunea luminoasă, singura autentică a mântuirii dezvăluite.

Sau şi mai mult, după un model de tip clinic, mai puțin pasional, impersonal, diagnosticul buddhist: fără răgaz ne naştem, trăim, suferim, murim şi renaştem. Iar pentru a te putea elibera de aceste lanțuri trebuie (să înveți) să te detaşezi.

Aflate între cei doi poli, respingerea acestei lumi, aşa cum este ea, inacceptabilă din cauza monstruozității sale fără de leac, şi orbirea celor care, baricadându-se într-o nepăsare iluzorie îşi închipuie că pot ține la distanță răul din ei, religiile au încercat întotdeauna, nu fără greşeli şi perversiuni, să-l încurajeze pe om în înclinația sa către "bine" şi "viață", punându-l în gardă față de atracția sa către "rău" şi "moarte".

Dar lumea este astfel alcătuită încât, tot aşa cum nimeni nu se poate sustrage în mod absolut poluării elementelor naturii, la fel nimeni nu se poate sustrage, cu totul, poluării morale.

Lumea, spun filozofii, este astfel: cognoscibilă, în limitele rațiunii, şi omeneşte modificabilă, în aceleaşi limite. Aceasta este înțelepciune.

Fiindcă lumea e astfel alcătuită, spun oamenii de ştiință, a cunoaşte înseamnă a putea, din mai bine în mai bine şi din mai mult în şi mai mult. Aceasta înseamnă stăpânire sau dominație.

Lumea care astfel alcătuită este aşa prin voința lui Dumnezeu, spun credincioşii, îşi are în ea şi prin ea un început, un sens şi o direcție. Iar dacă la început speranța şi mântuirea au fost gândite doar pentru unii ("eroii"), mai apoi le-au fost dăruite tuturor. Aceasta înseamnă reînvierea.

Puțin interesează aici detaliul fiecărei achiziții de cunoaştere, tehnică şi simbolică, şi în ce fel popoarele îşi povestesc acea *prima dată* – "în timpul acela" – a fiecăruia dintre ele: cuvântul, focul, Dumnezeu etc. şi nici cât de mult timp filozofia, ştiința, religia au fost nedespărțite înainte de a se confrunta. Fiecare pe seama sa gândind că este superioară celorlalte, putându-le "înțelege". Şi nici cum, utilizând aceste cadre foarte stricte, sau pur şi simplu inspirându-se din lumea reală, artele, tehnicile, obiceiurile preluau cu teamă şi delicii, libertăți intense, când apropiindu-se, când despărțindu-se de modelul "natural".

Orice om care, pe nedrept sau pe drept, nu se mulțumeşte cu felul în care lumea e alcătuită, ci doreşte să dea un anumit sens aventurii umane, nu poate proceda altfel, oricare ar fi capacitatea sa, decât raportându-se la Dumnezeu sau, atunci când nu-l numeşte, la Absolut.

Orice om care, pe nedrept sau pe drept, afirmă, fără a se lua drept Dumnezeu, că nu aşteaptă nimic, este, oare, prin aceasta chiar mulțumit de felul în care este alcătuită lumea? Tot astfel cum înțelegerea lumii nu implică prin aceasta chiar ideea miracolului (în felul de a fi al lumii, nu este loc pentru miracol şi nici pentru sacru), felul de a fi al lumii nu implică prin el însuşi un nonsens (existența lumii ca atare este percepută mai întâi ca lipsită de sens şi doar mai apoi "în cele din urmă" dobândeşte un sens).

Astfel încât, dincolo de toate diferențele dintre ele, religiile sunt, împreună cu filozofiile şi ştiințele, cu arta şi etica, prezentul nostru de netăgăduit, în căutarea speranței umane. Altfel spus, a plenitudinii.

În afară de cazul în care s-ar nega orice sens cu o determinare precisă a lumii, viața oricărui om, ca şi cea a umanității, privită ca o "sumă" a tuturor vieților omeneşti, urmează o triplă direcție de căutare, ale cărei axe corelative fundamentale sunt neschimbătoare: raportarea la transcendent, în care totul îşi află originea şi la care se întoarce, raporturile oamenilor între ei în vederea alcătuirii unei umanități care să trăiască în armonie în sânul unei naturi ce poate fi transformată dar nu desfigurată, precum şi raportarea omului la el însuşi, ca o realizare a esenței sale legate de transcendent.

Această triplă cercetare: verticală, orizontală, în profunzime, prin însuşi faptul că se înscrie într-o cauză matrice permanentă, într-o tensiune "utopică" constantă din punct de

vedere istoric, într-o prezență în sine ireductibilă la orice abordare pozitivistă, este, în mod global, de natură religioasă. Adică, simbolică şi realistă, rituală şi cu caracter “disciplinar”, mistică şi religioasă.

De îndată ce este vorba despre origine (sau de creațiune şi deci, de creator şi creațiile acestuia), despre tensiunea utopică (sau de împlinire, de mântuire, de reînviere), despre prezența în sine (sau de finitudine, imperfecțiune, de “păcat”, lege, dar la fel şi despre infinitudine, perfecțiune, sfințenie, despre libertate) nu există un alt răspuns, în fond, decât cel religios.

Omul devine responsabil pentru viața sa ca partener al lui Dumnezeu şi, demn de alegerea sa, îl cunoaşte, îl binecuvântează, aşadar, îl “descoperă” în toată densitatea vieții, în finalitatea fiecăruia dintre proiectele sale.

Din această cauză, religia se înscrie în drumul lung al aventurii umane, ca şi acest Cuvânt pe care omul i-l restituie lui Dumnezeu, de la care purcede. Cuvântul slăvit şi rostit.

Toate aceste considerații conduc la aprecierea că dacă răspândirea religiilor e determinată de factori istorici, sociali, culturali, şi mai puțin de cei geografici, în schimb, însă, acțiunile religioase au unele urmări care interesează geografia.

Multe dintre religiile cele mai importante au locuri de cult venerate în mod deosebit, locuri ce stau la originea cultului respectiv sau sunt sanctuare celebre: Ierusalimul e oraşul sfânt pentru evrei, creştini şi mahomedani; Mecca e oraşul sfânt al mahomedanilor; Roma e centrul creştinismului şi, în acelaşi timp, reşedința papilor. Lumea musulmană şi India numără multe alte centre religioase (Benares etc.); Lhassa e cel mai renumit centru al buddhismului.

În prezent, aceste oraşe au o fizionomie aparte, datorată numărului mare de biserici, edificii de cult sau mănăstiri, cum ar fi Benares, renumit pentru templele sale sau Lhassa pentru mănăstiri. Trăsături aparte au şi alte localități unde se află sanctuare celebre, cum ar fi Loreto sau Valea Pompeiului în Italia, Lourdes, în Franța şi Santiago de Compostela, în Galicia.

Acestea, dar şi multe alte localități au o populație cu caracter fluctuant pentru că reprezintă ținta pelerinajelor. Obiceiul pelerinajelor, foarte răspândit în trecut, mai este practicat astăzi de islamici, care fac în fiecare an călătorii în grupuri foarte mari la Mecca, pentru a se închina la mormântul lui Mahomed.

Privite dintr-un alt punct de vedere, convingerile religioase au reflexe geografice şi anume: unele religii interzic sau limitează consumarea anumitor alimente sau băuturi. Astfel, religiile Indiei interzic carnea de bovine, ceea ce a condus la existența unui număr foarte mare a acestor animale; islamismul interzice consumul vinului, din care cauză în țările islamice, vița de vie e cultivată doar pentru struguri.

Un alt aspect foarte important al activităților religioase este cel al misionariatului. Se ştie că religia catolică îşi datorează marea întindere, chiar şi la popoarele cu o civilizație mai puțin elevată, muncii asidue a misionarilor în Africa, Asia, Oceania şi în Americi. O asemenea operă a început încă din secolul XVI şi continuă încă şi astăzi.

Activitatea misionarilor în regiuni puțin cunoscute a avut o importanță foarte mare pentru faptul că a favorizat progresul în domeniul ştiințelor geografice; mulți misionari au fost adevărați exploratori, iar din secolul al XVIII-lea au inițiat şi misiunile evanghelice.

7.2.6.2. Repartiția geografică a principalelor religii

Hinduismul, cu o pondere de 13,4% în cadrul religiilor lumii, este foarte răspândit în India (80%) Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka, precum şi în câteva regiuni din sud-estul Asiei (Indonezia, mai ales insula Bali, Malaezia, Birmania, Thailanda).

Termenul de hinduism, de dată relativ recentă (secolul al XIX-lea), a fost "inventat" parcă pentru a aduce la un numitor comun ceea ce înainte era perceput mai curând ca un ansamblu de religii, sisteme religioase sau, chiar, "puncte de vedere" religioase.

Hinduismul s-a constituit ca un ansamblu doctrinar, viu şi multiform, din care unele părți au mai multă "sănătate canonică" decât altele, ca un ansamblu ritual şi evlavios ale cărui coloraturi sunt când teiste când politeiste, fără a se putea pune niciodată, se pare, în evidență, un exclusivism monoteist total (trans)personal, dar şi mai puțin încă, delimita un politeism idolatru, lipsit de un fundament absolut, în mod impersonal imanent.

Termenul *hinduism* nu are o semnificație "evidentă", el fiind ca şi inexistent în vocabularul indian tradițional. El a fost creat pentru a surprinde legătura intimă care uneşte, în concepția acestei religii, macrocosmosul (ordinea cosmică permanentă) cu microcosmosul (ordinea "individuală" de stat) şi care se află la baza dinamicii sale specifice, având drept scop final mai puțin decât o eliberare totală.

Macrocosmosului îi sunt supuse ființe şi lucruri, iar microcosmosului îi este supusă fiecare persoană, mai întâi, potrivit "categoriei" sau rangului (varna) iar apoi, potrivit "efortului personal" (ashrama) ce trebuie să-l depună pentru îndeplinirea fiecăreia dintre cele patru etape ale vieții sale.

Sacrificiile, riturile, cultele şi sărbătorile caracterizează din plin viața religioasă indiană. Dar, dată fiind diviziunea societății indiene în ranguri (*varna*) şi *jati* (caste, subgrupuri), ca şi în diverse curente de credință – numite, de asemenea, sectare – ce grupează credincioşii în jurul unor figuri teiste ca Vişnu, Şiva, precum şi "nevestelor" lor (paredre, şakti, "energii"), a "Mamei mari" (bunicii), sau chiar a cutărei şi cutărei divinități locale ori protectoare, a confreriilor, cultele şi riturile sunt extrem de diverse, chiar dacă au şi puncte comune, după cum la fel de numeroase şi variate sunt sărbătorile, chiar dacă unele dintre ele sunt panindiene.

În temple – şi numai Dumnezeu ştie câte sunt în India, de la micul templu sătesc până la grandioasele construcții luxuriante din oraşe – este practicat cultul de venerație (puja) pentru a marca venerația-devoțiunea (bhakti) față de una sau mai multe divinități, reprezentate prin statui, imagini, simboluri.

Nenumărate semne devoționale şi solemne stau mărturie ale acestei venerații într-un mare concert de sunete (clopote, tambururi, trompete, cântece) şi de gesturi (purificarea prin apă, ofrande şi libațiuni, prosternări, balansarea unor lămpi cu ulei etc.).

Această sumară prezentare a hinduismului în raport cu gradul său de complexitate şi a consecințelor în plan social, este departe de a epuiza întortochiatele parcursuri ale unei gândiri prolifice şi multiforme, ca şi minuțioasele şi îndelungatele practici, culte şi manifestări de devoțiune spirituală – chiar dacă pentru noi au apărut adesea profane, "mecanice", sau "ciudate" – care provin din această gândire şi o configurează în rutina cotidiană.

Buddhismul se consideră a fi *calea universală a eliberării totale*, obținută prin înțelegerea dreaptă şi practica dreaptă, accesibilă oricărui om care se străduieşte pentru aceasta, precum şi să răspândească "Vestea cea Bună" a Trezirii (care marchează "începutul acestei religii) la toate popoarele. El se deosebeşte de la bun început de toate celelalte religii "etnice" care nu au o asemenea grijă misionară (a Trezirii) şi nici pretenția de universalitate.

Din acest punct de vedere, buddhismul este, într-un anumit fel, nu doar concurentul direct al religiilor monoteiste, ale căror preocupări şi pretenții sunt în mod necesar

universale, dar, în aceeaşi măsură, şi concurentul oricărui discurs nonreligios ce s-ar dori adevărat şi universal, cum ar fi, de exemplu, "ştiințele umaniste".

Chiar dacă buddhismul fascinează prin aspirațiile sale la universalitate, buddhişti şi non-buddhişti (occidentalii) nu vorbesc aceeaşi limbă, altfel spus, nu utilizează aceleaşi concepte şi nu au o reprezentare identică despre real.

Evident că există buddhism şi buddhism, complicând astfel şi mai mult problema, căci este foarte probabil că reuşita şi expansiunea buddhismului nu se datorează caracterului său non-religios – prin care atrage şi ațâță interesul multora dintre "modernii" noştri, atât de hipercritici față de orice "subiect" şi orice "obiect" – ateist, fenomenist, noncultural al mesajului său, al viziunii sale, ci, dimpotrivă, datorită reinterpretării religioase a acestuia, pornind de la noțiunile cardinale de salvare (mântuire), renunțare, de înțelegere universală.

Buddhismul tibetan, în ciuda tuturor obstacolelor de care se loveşte în decursul timpului, reuşeşte să capete astăzi o recunoaştere internațională foarte largă. Începând cu secolul al VI-lea buddhismul pătrunde şi în Tibet sub forma sa mahayanistă. În ciuda marii sale răspândiri, impusă, de altfel, prin autoritatea regală, buddhismul s-a izbit de rezistența religiei preoților şi a şamanilor autohtoni. Oricum ar fi, aici ca şi oriunde, buddhismul încorporează elemente culturale şi practici care l-au fost adesea diametral opuse, situație ce a dat naştere unui sincretism tibeto-buddhist.

Buddhismul tibetan cuprindea numeroase şcoli (puncte de vedere), mănăstiri care acordau prioritate când studiului mahayanei, când practicilor şi speculațiilor tantrismului, iar laicii credincioşi erau prea puțin interesați de disputele dintre şcoli.

Cu toate acestea, datorită ezoterismului sau şi a practicilor sale tantrice, a unui fond autohton "şamanic", a caracterului său inițiatic şi gnostic, a semnificației specifice pe care o dă reîncarnării marilor lama (guru), buddhismul tibetan alcătuieşte o lume aparte, cu atât mai mult cu cât Tibetul, prin poziția sa geografică, altitudinea mare şi clima aspră, este într-un fel izolat de restul lumii, chiar dacă nu a fost lipsit de contactele cu India şi China.

Concluzionând, putem spune, că religia buddhistă, pentru că a reuşit să înțeleagă imperfecțiunea naturii umane, a devenit marea şcoală a compasiunii şi a toleranței. Compasiune pentru om, căruia îi este atât de greu să se detaşeze de setea de a exista, toleranță pentru căile iluzorii pe care nu se poate împiedica să le urmeze, dar pe care va învăța încetul cu încetul să înainteze, dându-şi seama singur de caracterul lor iluzoriu şi nesubstanțial.

Dincolo de toate disputele dintre diferitele şcoli sau de curentele care îl alcătuiau, sau care se inspirau din el, de toate compromisurile şi sincretismele la care s-a pretat, dacă ar trebui găsită totuşi o expresie care să caracterizeze buddhismul, atât pentru cei dinăuntru cât şi pentru cei din afara lui, cea mai potrivită ar fi cea de *compasiune universală*. Aceasta, fără nici o îndoială, din cauza implacabilului său verdict împotriva vremelniciei ființelor şi lucrurilor.

Confucianismul, practicat oficial în China, îşi are originile în doctrinele morale ale filozofului Confucius[1] (550-480 î.Hr.). Deşi confucianismul nu este, într-un sens strict, o religie, şi este necesar să se distingă între confucianism ca şcoală filozofică, sau, şi mai exact, ca şcoală de înțelepciune, şi confucianismul cultural, ar însemna să se săvârşească, probabil, o greşeală, negându-i-se orice fundament religios.

Spiritul religios al confucianismului cult se percepe, fără tăgadă, din respectul său autentic față de Cer, respect ce impune ca în legătură cu el să nu se pună întrebări inutile, să nu fie nici obiectivat, nici subiectivizat.

Calea *(dao)* omului este aceea de a acționa, pe de o parte, "corect", în funcție de rolul său social, corectitudine definită de cele "cinci relații" (suveran/supus, tată/fiu, soț/soție, frate mai mare/frate mai mic, prieten/prieten), iar pe de altă parte să acționeze ca

[1] Numele latinizat (de către iezuiți, în secolul XVIII) al maestrului Kong (Kong-tse)

om adevărat, potrivit celor "cinci virtuți" care delimitează câmpul etico-social: *reu* (umanitatea, în sens de bunăvoință, disponibilitate) *yi* (justiție-echitate),*li* (ritualul, în sens de bunăcuviință), *zhong* (fidelitate), *xin* (sinceritate).

Confucianismul nu se limitează doar la gândirea lui Confucius. De pildă, Meng-tse (Mencius) va fi considerat, un secol mai târziu, drept "Cel de-al doilea Maestru" sau "Cel de-al doilea Înțelept". La fel ca şi Confucius el a colindat dintr-un principat în altul, în speranța de a deveni consilierul unui prinț, dar fără succes. Cu toate acestea, a avut numeroşi discipoli şi a dezvoltat gândirea Maestrului în multe privințe, cum ar fi, de exemplu, chestiunea de a şti ce trebuie înțeles prin bunătatea originară a naturii umane, pe care o denaturează doar proastele obiceiuri şi învățăturile greşite.

Taoismul (tao = cale, drum) îşi are originile în predicile cu caracter moral ale lui *Lao tse* (secolul V î.Hr.). La antipodul Cerului moral confucianist şi a emfazei sale virtuoase, în taoism este vorba de o altă "virtute" şi de o altă Dao (*Cale*), nu neapărat opuse întotdeauna în mod absolut. Trebuie, de asemenea, făcută distincția între ceea ce ține de taoismul filozofic (*jia*) şi individual, şi ceea ce ține de practicile taoiste religioase (*jiao*) şi colective.

Dacă taoismul "învățat" este cosmic, individualist, anticonformist, spontan, mistic, eliptic, taoismul religios poate fi caracterizat mai curând drept colectiv, "mesianic", magic, organizat. Desigur, cele două categorii de atitudini nu sunt total exclusiviste una față de cealaltă, totuşi soarta taoismului religios urmează alte căi.

Preocupată, înainte de toate, de *vindecarea trupurilor şi a sufletelor*, religia taoistă pune accent pe spovedanie, penitență, pe metodele de prelungire a vieții prin hrănirea cu "suflul vital", atât pe calea unor alimente, cât şi a practicării anumitor exerciții deosebite, pentru a putea, fi astfel, "păstrat Unul".

Biserica taoistă, deşi extrem de "birocratizată", şi în plan ceresc şi în plan psihologic, printr-un adevărat panteon de divinități externe şi interne, precum şi pe plan terestru printr-un ciclu inițiatic, îmbrățişează realitățile sociale ale timpului şi locului în care-şi exercită sacerdoțiul, mai mult decât să intervină în ele. În fond, rolul său pare a fi mai degrabă acela de a revela fiecăruia, în stadiul inițierii şi maturizării, cursul natural al lucrurilor (*ziran*), corespondențele dintre elemente şi forțele ascunse ale lumii, alternanța bine înțeleasă dintre *yin* şi *yang*, decât acela de a interveni din afară.

Devenită o religie populară, religia taoistă acordă o mare importanță virtuților morale, ca şi pietății filiale, căci fără a-l îndepărta pe om de Dao, ele, dimpotrivă, îl apropie din ce în ce mai mult de acesta, cu condiția ca el să se armonizeze cu energiile ascunse.

Religia taoistă este deosebit de complexă, în acelaşi timp gnostică şi practică, a cărei disciplină de viață ține cont de nevoile şi moravurile comunităților locale, ai căror adepți recurg, în aceeaşi măsură şi la descântece şi amulete, ca şi la ritualuri de ofrande aduse zeităților şi spiritelor protectoare ale căminelor, şi în cadrul cărora, de la maestru la discipol, se urmăreşte dobândirea unei cunoaşteri ezoterice, izvor de eficacitate şi de sănătate strălucitoare.

Animismul. La multe popoare cu un grad de civilizație destul de scăzut există credința comună că, atât fenomenele naturale (ploaia, seceta, cutremurele etc.), cât şi evenimentele vieții (naşterea, moartea, bolile etc.), depind de influența ființelor sau spiritelor, bune sau rele, care îşi au locul în plante, animale sau obiecte, cărora le este dedicat un cult. Analizate în detaliu, aceste credințe variază deseori de la un trib la altul, chiar şi între cele apropiate ca distanță. Adepții acestor credințe poartă denumirea de *animişti* (sau *păgâni* – termen mai puțin exact).

În convingerile animistului *lumea toată este dotată cu viață*: creată de Dumnezeu, Ființa Supremă; animată de o putere invizibilă, misterioasă şi anonimă; plină de suflete şi spirite.

Acestea par a fi ansamblul credințelor sale fundamentale, chiar dacă uneori este greu de sesizat, în fiecare caz, modul de articulare a respectivelor postulate.

Desigur, credința în Dumnezeu, Ființa Supremă este, prin esență s-ar putea spune simplă, pentru că Dumnezeu, prin "absolutul" şi depărtarea sa, este Unitatea inaccesibilă, care nu are nevoie de nimic, nu reclamă nici un cult, nu este sursă de primejdie.

S-ar putea crede, astfel, că animistul, în fond, nu este preocupat decât de lumea divină a spiritelor, a duhurilor intermediare, a forțelor anonime prezente peste tot, şi foarte puțin de Dumnezeu ca Ființă Supremă. Cu toate acestea, există doctrine şi inițieri animiste care merg mult mai departe. Elocventă , în acest sens, este *teologia poporului Bambara* (Mali) care, bazându-se pe credința în transmigrarea sufletelor şi articulând-o pe credința, de evidență, într-un Dumnezeu Ființă Supremă, dezvoltă o dialectică "umanistă" absolut uimitoare.

Potrivit teologiei animiste bambara, sufletul, în momentul morții trupului, se întoarce la Dumnezeu. Dar, dacă Dumnezeu îi acordă dreptul de a renaşte, el va "relua" totuşi o parte din suflet, pe care-l reabsoarbe. Împuținat astfel, sufletul nu va realiza decât câteva reîncarnări terestre deoarece, până la urmă, lipsit total de suflu va fi complet şi definitiv reabsorbit de Dumnezeu.

Ar fi greşit să nu vedem în animism altceva decât o privire aruncată mai ales asupra lumii divine a spiritelor, a forței vitale, a sufletelor morților, a strămoşilor, fiindcă, în realitate, învățătura sa cu privire la disciplina vieții se înscrie în contextul unei îndelungi inițiatici care ar putea fi, pe bună dreptate, denumită "umanist animistă", comparabil, *mutatis mutandis*, cu tradiționalele noastre (studii) "umaniste clasice" sau "moderne".

Bineînțeles, tot felul de tulburări de ordin natural, social, politic, precum seceta, foametea, luptele intestine, colonizarea, sclavagismul, islamismul, creştinismul au făcut vulnerabile aceste civilizații cu o slabă demografie, puțin capabile să opună o rezistență cu arme egale față de ceea ce se află în afara câmpului lor de cunoaştere. Tocmai din această cauză, este aproape imposibil de ştiut ce au fost cu adevărat aceste "umanități-animiste" şi de a aprecia ce a mai rămas din ele.

Religiile animiste nu au ambiții universaliste fiindcă sunt *religii regionale*, nici fundament textual fiindcă sunt orale şi gestuale, de unde rezultă importanța miturilor şi a ritului, precum şi, în mod deosebit, a mitului întemeietor şi a ritului sacrificial. Datorită acestor particularități, este foarte dificil să fie înțelese din exterior, deoarece construiesc o intimitate a raportului popor-țară-puteri inaccesibilă, în drept şi în fapt, oricărui străin, intimitate a cărei înțelegere este tributară unor practici inițiatice din ce în ce mai ezoterice.

Fiecare teritoriu având limba sa şi combinația sa complexă a raportului popor-țară-puteri, dificultatea sporeşte cu atât mai mult pentru cel ce se străduieşte să pătrundă dinamica internă a fiecăreia dintre aceste religii locale, studierea lor trecând, pe de o parte prin filtrul propriilor presupuneri ale anchetatorului, pe de altă parte fiind dependentă de informatorii "binevoitori".

Or, aceşti informatori nu sunt în mod necesar şi cei mai calificați, cei cu adevărat inițiați fiind din ce în ce mai puțin numeroşi, zgârciți la vorbă, dacă nu chiar muți cu privire la ceea ce este imprudent, periculos, imposibil sau nepotrivit să se dezvăluie.

Oricum ar fi, animismul nu are ambiții misionare sau universaliste tocmai fiindcă nu există decât ca religie a unui teritoriu dat, religie locală, religii ale unor civilizații, care chiar dacă mai sunt, într-un loc sau în altul, contemporane cu cea a noastră, nu înseamnă că sunt mai puțin sortite dispariției: civilizația culesului, a vânătoarei, țărănească.

În ceea ce priveşte animismul rezidual, compus din magie şi superstiții, deşi tradițional, el este prea tributar unor grave dificultăți materiale sau morale, pe care am dori să le considerăm temporare, pentru a putea constitui esențialul unui animism autentic şi pe deplin structurat.

În aceste condiții, pe de o parte, animismul nu poate decât să dispară din cauză că civilizațiile (culesului, vânătoarei, țărănească) pe care le însufleța sunt pe cale de

dispariție, fiind înlocuite prin civilizația industrială modernă, dar, pe de altă parte, nu se poate oare spera, contra oricărei speranțe, că ceva va subzista din măreția sa, pătrunzând pe mai departe în ceea ce vor inventa africanii, nu pentru ca ei să rămână diferiți de ceilalți, ci pentru a fi şi a deveni, în felul lor, "asemănători lui Dumnezeu".

Iudaismul este cea mai veche dintre religiile exclusiv monoteiste, este practicat de evrei şi îşi are originea în Palestina. El are la bază patru concepte doctrinare care constituie stâlpii iudaismului: Dumnezeu de-a Pururea Viu, Israel, Tora, Țara lui Israel.

Ceea ce dă cu adevărat specificitatea iudaismului este că el reprezintă o *ortopraxie*, şi nu o *ortodoxie* şi, în plus, *o învățătură*. În iudaism se acordă infinit mai puțină importanță ideilor pe care ni le-am putea face despre Dumnezeu, despre om în general, despre spațiu, timp, natură etc., decât supunerii față de poruncile înscrise şi prescrise de Legea scrisă (Tora) explicitate şi adâncite în Legea orală (Talmud). Ca şi alte religii, iudaismul n-a scăpat influenței uniformizante a timpului, atmosferei generale de contestare a religiei, văzută atât ca ortopraxie cât şi ortodoxie.

Cei mai mulți evrei nu mai sunt astăzi ortopracşi, dar le place să identifice, în ceea ce ei numesc valorile evreieşti, portretul simbolic al unui evreu corespunzând gustului lor: nici vânător, nici violent, nici rasist, nici băutor, ci dispus să-şi ajute aproapele, să resimtă suferințele săracului şi ale altor oropsiți – el care, de atâtea ori, a fost şi sărman şi obidit – animat de dorința de a înțelege, atras într-un mod instinctiv spre învățătură.

Cu alte cuvinte, ar exista un umanism iudaic deschis către tot ce este nou, care nu ar avea nimic religios şi care ar constitui esențialul acelor valori a căror purtătoare este, întotdeauna, iudeitatea.

Cu siguranță, atâta timp cât situația Israelului nu va deveni "normală", cât timp antisemitismul nu-şi va fi dovedit declinul său final, ezitând între persistență şi renunțare, cât timp creştinismul şi islamismul vor mai avea de parcurs o bucată de drum pentru a se debarasa de propriile lor antiiudaisme, nu în numele toleranței sau a unei oarecari concordii superficiale, ci în numele unei credințe mai fecunde, evreii, credincioşi şi necredincioşi, vor fi uniți, aşa cum au fost întotdeauna când s-au aflat în fața insultelor, pericolului, neînțelegerilor.

Solidaritatea lor a fost, de altfel, atât de strânsă încât, printr-un soi de amestec de termeni, şi necredincioşii se includ ei înşişi în iudaism, distingând pur şi simplu "iudaismul laic" de cel "religios". Or, a spune că iudaismul este religios constituie un pleonasm, iar a spune despre iudaism că ar putea fi unul laic înseamnă a enunța un neadevăr.

Creştinismul este religia care are astăzi în lume cel mai mare număr de adepți: e, într-adevăr, religia aproape a tuturor popoarelor europene, iar datorită principiilor sale universal valabile, s-a extins mult în America dar şi printre indigenii şi negrii Oceaniei.

Contextul social-istoric în care ia ființă creştinismul este unul foarte complex.

Astfel, în timpul lui Iisus (între anii –4 şi +30) Imperiul Roman avea o populație de circa 80 milioane de locuitori, din care 7- 8 milioane (10%) erau evrei "de viță" sau convertiți, ce trăiau, aşadar, în diaspora. Palestina (Cisiordania şi Transiordania actuale) avea o populație de aproximativ un milion, din care jumătate erau evrei. Printre evrei se numărau, la sud, iudeii (care nu toți trăiau în Iudeea), cei care au conservat intacte credința şi Legea; la nord, Galileenii, mai puțin puri, din punct de vedere al Legii, dar mai naționalişti.

Printre non-evrei se numărau Idumeenii, Samaritenii, aceştia considerați, de-a dreptul, a fi "eretici" după reîntoarcerea din exilul din Babilon (538), deoarece, păgâni fiind de origine, au trecut la iudaism, neacceptând însă decât cele cinci cărți ale lui Moise (Tora) şi, mai cu seamă, alegând drept loc de cult un sanctuar pe muntele Garizim, aproape de Nabulus (Sichem), la nord de Ierusalim, şi nu Ierusalimul.

În ceea ce priveşte păgânii, aceştia erau, fie Cananeeni autohtoni, fie greci, fie ocupanți romani.

Din punct de vedere spiritual, cultura dominantă era elenismul. Iudaismul este diversificat: fariseianism, saducheu, zelotism, esenism ş.a. Existau şi curente "subterane": cunoaştere (doctrină), apocalipsă, misticism oriental.

În acest context se desfăşoară întreaga viață "terestră" a lui Iisus. Iisus din Nazaret nu a lăsat nimic scris. Ceea ce se ştie despre el – puțin totuşi şi esențialul – se datorează unor mărturii distincte, scrise de către patru discipoli, cei patru evanghelişti, dintre care doi, conform Tradiției, au aparținut grupului celor doisprezece Apostoli: Matei şi Ioan.

În timp ce iudaismul "se rezumă" în Legea dată de Moise, islamismul se va rezuma în Coranul pe care Dumnezeu i-l dictează lui Mahomed, buddhismul se rezumă prin învățătura lui Buddha, iar fondatorii acestor religii vor muri de moarte bună, la o vârstă înaintată după ce vor fi îndeplinit, pe plan social, acte fondatoare, cum au fost eliberarea evreilor sclavi în Egipt, "războiul sfânt" pentru răspândirea şi în alte teritorii a învățăturii Coranului şi pentru a se constitui *Umma* (comunitatea credincioşilor), precum şi comunitatea "călugărilor" (*sanga*) detaşați total de lumea exterioară, creştinismul "se rezumă" în persoana lui Iisus şi prin Cuvântul Său: Iisus, judecat pentru blasfemie de către Sanhedrin (tribunal religios saducheu), condamnat de către romani la pedeapsa infamantă a crucificării, destinată doar tâlharilor şi răzvrătiților, Iisus mort la treizeci şi trei de ani, dar înviat întru Domnul.

Dacă ar trebui ca printr-o singură propoziție să fie "rezumat" creştinismul, atunci această scurtă formulare "eu cred în Hristos, Învierea noastră" ar putea-o exprima cel mai fidel cu putință. Atât din punct de vedere existențial şi simbolic, cât şi din punct de vedere rațional şi teologic, toate noțiunile acestui enunț se află într-o relație perfect logică, determinându-se una pe cealaltă.

Creştinismul e divizat în diferite biserici:

- *romano-catolică*, păstrătoarea tradiției originare;
- *biserica orientală greco-schismatică* (numită de adepții săi ortodoxă), ce derivă dintr-o schismă ce a avut loc în secolul XI;
- *evanghelică sau protestantă*, avându-şi originea în separarea din secolul XVI.

Concluzionând, putem spune că există un creştinism viu, întemeiat pe dragostea necesară față de aproape, din credința fără răutate, şi un creştinism supus reflecției, rezultat al teologiei, în care sunt structurate viziunea asupra lui Dumnezeu, viziunea asupra lumii şi viziunea asupra omului.

Dacă creştinismul trăit se vădeşte dificil, exigent, voluntar, dar altfel limpede, metamorfozant şi exemplar, creştinismul supus reflecției apare ca o imensă bibliotecă, desigur foarte bogată, dar ale cărei nenumărate tomuri şi probleme disputate complică şi mai mult lucrurile.

Astăzi, când Biserica este separată nu numai de stat, dar şi de ştiință, iar până la un anumit punct de politică, de morală şi de artă, s-ar părea că asistăm la o dublă mişcare de întoarcere la creştinismul evanghelic practicant, şi de mutație în ceea ce ar putea fi creştinismul ca act de reflecție, dincolo de orice ortodoxie dogmatică: asumarea valorii sale simbolice şi spirituale.

Dacă nu se va putea regăsi drumul unei ortopraxii culturale şi rituale prin care simbolurile să se reunească, înviorând o viziune asupra lumii capabilă să înglobeze, fără ortodoxie sau dogmatism, ştiința, arta, tehnica, morala, politica, etc., s-ar putea ca o dată cu destrămarea sa în diferite secte apocaliptice, creştinismul nu va ajunge să-şi piardă vigoarea.

Islamismul este ultima religie în ordine cronologică dintre cele monoteiste, ce a fost predicată poporului arab între 622 şi 633 de Mahomed, considerat profet al lui Allah (sau

Dumnezeu). Această religie se mai numeşte deci şi Mahomedană, iar adepții săi se numesc Mahomedani sau Musulmani.

A fost propovăduită, uneori prin intermediul forței, în toată Africa de Nord, din Egipt până în Maroc, ulterior şi în Sudan şi Africa Orientală; dar a pătruns şi în Asia Occidentală (Asia Mică, Siria, Mesopotamia, Iran) până în nord-vestul Indiei şi insulele Malaeziei. Venirea turcilor a dat naştere unor prozeliți şi în Peninsula Balcanică.

Contextul istorico-geografic în care apare şi se dezvoltă islamismul conferă acestuia trăsături aparte. În secolul al VII-lea, în Arabia, populată cu cinci până la şase milioane de locuitori la o suprafață de trei milioane de km^2, din care 90% reprezintă deşertul, trăia aproape exclusiv în zona de coastă la Marea Roşie şi pe platourile înalte din zona centrală, o populație "arabă" de sedentari, precum şi de nomazi, organizați în triburi şi clanuri.

Acea populație era în marea ei majoritate politeistă şi incultă, în masa ei aflându-se totuşi câteva insule importante de triburi evreieşti înfloritoare, câteva triburi creştine yemenite, călugări şi comercianți creştini , precum şi câțiva cucernici hanifi.

Mahomed aparținea prin naştere tribului kureişiților şi clanului haşemiților, stabiliți de mai multe generații la Mecca, centru comercial şi cetate bogată din regiunea Hijaz, un loc sacru de pelerinaj pentru arabii politeişti, care veneau aici, la Kaaba, să-şi venereze divinitățile tribale şi să se prosterneze în fața Pietrei Negre "căzută din cer" şi încastrată în colțul răsăritean al Cubului Sacru.

Însoțind caravane spre Siria (în nord) şi Yemen (în sud) în contul unei bogate văduve, Kadidja, a reuşit să-i câştige şi încrederea şi inima. Atunci când s-a căsătorit cu ea avea douăzeci şi cinci de ani, iar soția cu cincisprezece ani mai mult. În ciuda vârstei ea i-a dăruit şapte copii, dintre care nu au supraviețuit decât patru fete, printre care Fatima, viitoarea nevastă a lui Ali, vărul lui Mahomed şi unul dintre primii credincioşi ai religiei sale, ajuns mai târziu cel de-al patrulea calif, ce va muri asasinat în anul 661.

Puțin speriat de ceea ce i se întâmplase, Mahomed şi-a găsit sprijin şi încurajare alături de nevasta sa Hadige, care a devenit astfel, primul său "credincios".

Au urmat alte revelații care au întipărit în mintea lui Mahomed Cuvântul lui Dumnezeu, precum şi urgența misiunii sale în rândurile locuitorilor din Mecca.

Oligarhia mercantilă şi politeistă a celor din Mecca, vanitoasă şi dură, a răspuns însă cuvintelor Profetului doar prin sarcasme şi batjocuri, dovedindu-se atât de amenințătoare în opoziția sa, încât micul grup de credincioşi a fost nevoit să se expatrieze în Abisinia (Etiopia), țară monoteistă în care credincioşii puteau găsi un refugiu.

Începând cu anul 629, Mahomed a reuşit să revină în oraşul său natal, Mecca, care a fost evacuat timp de trei zile pentru a permite Profetului şi tovarăşilor săi să-şi facă pelerinajul. În anul următor, în fruntea unui număr sporit de convertiți, printre care şi câțiva membri marcanți ai tribului coraiştilor, a intrat în Mecca fără să întâmpine nici o rezistență, în strigătul "Dumnezeu este cel mai mare" (Allahu akbar), şi distrugând toți idolii care pângăreau Kaaba.

Din acel moment, extensia Islamului nu a făcut decât să se accelereze într-un ritm din ce în ce mai rapid.

7.3. Structura economică a populației

Analiza raportului dintre sistemul demografic şi sistemul economic scoate în evidență un proces complex de intercondiționare, în urma căruia rezultă o diversitate de aspecte cu implicații deosebit de importante în dinamica ambelor sisteme.

Se poate aprecia că o anumită evoluție a populației are repercusiuni directe asupra dezvoltării economice, după cum nivelul de dezvoltare economică influențează, nemijlocit, întreaga gamă de fenomene şi procese demografice.

În raport cu sistemul economic, populația apare într-o dublă ipostază, de *consumatoare* a bunurilor produse în economie şi de *producătoare* a bunurilor respective. Consumatoare este toată populația, producătoare, însă, doar o parte a acesteia. Din această perspectivă, interesul cel mai mare îl reprezintă populația producătoare de bunuri şi servicii numită şi *populația activă*. Aceasta este o subpopulație rezultată din intersectarea populației totale cu sistemul economic; prin urmare, populația activă este un subsistem creat deopotrivă de sistemul demografic şi de cel economic; ea este un *sistem demoeconomic* (Fig. 26)

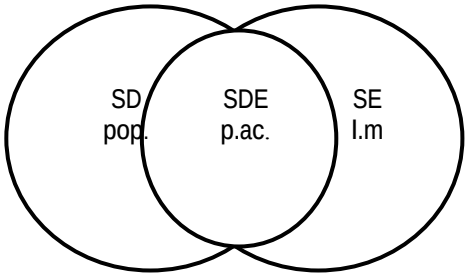

Fig. 26. Sistemul demoeconomic.

Condiționările acestuia sunt, în primul rând, demografice, prin caracteristici fundamentale cum sunt: număr, structură după sex şi vârstă, care, şi ele, sunt determinate de naşteri şi decese. Condiționările economice sunt cele ale locurilor de muncă: numărul, structura, înzestrarea tehnică etc.

Legătura dintre condiționarea demografică şi cea economică este dată de gradul de ocupare sau de participare a populației la activitatea economică, măsurată prin rata de ocupare sau, mai general, rata de activitate *a*:

$$P \leftrightarrow a \leftrightarrow E$$

Populația totală pune la dispoziția economiei o parte care trebuie să îndeplinească anumite condiții în vederea ocupării locurilor de muncă: o anumită vârstă, sănătate, nivelul de instruire etc. La rândul său, economia națională formulează cereri precise de populație, adică de forță de muncă pentru locurile de muncă respective.

Se creează astfel un “dialog”: populația prezintă *o ofertă demografică* (oferta de forță de muncă), adică o subpopulație care, potențial, ar putea ocupa locuri de muncă; economia prezintă *o cerere demografică* (cerere de forță de muncă). Atunci, când între ele nu există o concordanță deplină, respectiv când oferta este mai mare decât cererea, situația se complică, apare şomajul; ideal ar fi invers.

Dacă, din punct de vedere teoretic şi metodologic situația este relativ clară, ea devine mai complexă atunci când se încearcă definirea celor două subpopulații (activă şi inactivă) din cauza variației limitelor de încadrare a lor şi a statutului socio-economic al fiecărei persoane.

Din acest motiv există două definiții folosite în paralel şi anume:

- *definiția națională*, impusă nu numai de criterii economice, dar şi de criterii legislative, care precizează limitele de vârstă pentru intrarea în activitate şi pentru ieşirea din activitate (pensionare)

- *definiția internațională* utilizată în analize comparative, ca definiție unică, elaborată de Biroul Internațional al Muncii şi folosită în toate studiile ONU. Într-o formulare mai generală, conform acestei definiții, populația activă economic cuprinde atât totalitatea persoanelor care au ocupație, cât şi a celor care nu au ocupație, în sensul că nu au loc de muncă. Se mai precizează că populația activă economic se mai numeşte şi *forță de muncă*.

Spre deosebire de definițiile naționale, în care se precizează vârsta la intrare în populația activă, stabilită de legislația muncii, în lucrările ONU limita inferioară este stabilită la vârsta de 10 ani. Cea superioară este deschisă, deoarece sunt persoane active până la vârste înaintate de 70 sau 75 de ani, deşi legislația națională defineşte vârsta de pensionare.

Aşadar, definițiile naționale sunt mult mai restrictive şi mai detaliate.

Reformulând cele două definiții într-un singur sens mai general se poate spune că:

- *populația activă* cuprinde persoanele care obțin venituri proprii din desfăşurarea unei activități utile societății;

- *populația inactivă* cuprinde persoanele care nu au venituri proprii, fiind întreținute de stat, organizații obşteşti sau persoane particulare.

Populația inactivă este formată, în principal, din persoane aflate sub limita inferioară a vârstei contingentului activ (16 ani), persoane care au depăşit vârsta de 16 ani, dar care se află în proces de pregătire profesională (elevi, studenți), precum şi din persoane care au depăşit limita superioară a vârstei contingentului activ, care nu obțin venituri proprii, fiind întreținute de stat sau organizații obşteşti (pensionarii) sau de persoane particulare.

Atât populația activă, ca şi cea inactivă, se determină numai prin intermediul recensământului.

Expresia cea mai generală a structurii economice a populației este dată de *ponderea populației active*, respectiv *inactive*, în totalul populației sau *rata generală de activitate* şi (sau) *inactivitate*.

Ca şi în cazul altor structuri, se impune combinarea aspectelor privind structura economică cu alte caracteristici demografice, sociale, teritoriale, culturale etc.

O importanță aparte prezintă urmărirea ponderii populației active şi inactive pe vârste sau grupe de vârstă şi pe sexe, precum şi pe medii (rural-urban).

Se determină, astfel, ratele specifice de activitate pe vârste şi sexe, a căror reprezentare grafică este foarte sugestivă pentru aprecierea gradului de utilizare a potențialului forței de muncă. Aşa după cum există ramuri “tinere” şi “bătrâne”, “masculine” şi “feminine”, tot aşa există şi ramuri “culte” şi “mai puțin culte”, în funcție de stocul de învățământ al populației active respective.

Ratele de activitate pe sexe şi vârstă reprezintă un adevărat “model” de participare a populației la activitate, model format sub influența unui mare număr de factori: economici, sociali, culturali, de tradiție, comportament etc., exprimând în final particularitățile unui anumit nivel de dezvoltare a țării respective.

Reprezentarea grafică cea mai expresivă a ratelor specifice de activitate se prezintă sub forma aşa-numitelor *curbe de activitate*. Curba de activitate redă “modelul” de activitate a unei populații.

Analizând, de pildă, curba ratelor de activitate a populației în regiunile dezvoltate şi în cele în curs de dezvoltare, pe grupe de vârstă şi sexe se observă că la nivel general, proporția de participare a bărbaților la activitatea economică, în regiunile dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare, este foarte apropiată; în schimb, apar mari diferențieri în ceea ce priveşte gradul de participare al femeilor. Aceste diferențieri, care apar, de fapt, nu numai la nivel general, ci şi pe vârste, sunt determinate de o gamă largă de factori: gradul de dezvoltare economică, prezența locurilor de muncă, condiția femeii în societate, nivelul de instruire, tradiția, religia etc. Din acest motiv, curba ratelor de activitate feminină poate fi

considerată un “barometru” al condițiilor social-economice de ansamblu, dintr-o țară sau alta.

Dată fiind importanța socio-economică a populației active, aspectele structurale sunt aprofundate prin studierea modificărilor intervenite în repartiția acestei categorii pe *ocupații, ramuri de activitate şi sectoare social-economice.*

Atât structura pe ocupații, dar mai ales structura populației active pe ramuri sunt indisolubil legate de specificul economiei unei țări. Dinamica ocupațiilor, ca şi modificările în structura populației active pe ramuri de activitate, de la o perioadă la alta, semnifică transformări în caracterul economiei, reflectă laturi esențiale ale politicii economice.

Determinarea *structurii populației active-ocupate pe sectoare social-economice*, precum şi urmărirea modificărilor în timp a acestei structuri prezintă o mare importanță socială şi politică. Având în vedere forma de proprietate caracteristică unității în care îşi desfăşoară activitatea, populația activă se separă în patru categorii:

- populația ocupată în sectorul public (de stat);
- populația ocupată în sectorul privat;
- populația ocupată în sectorul mixt;
- populația ocupată în sectorul cooperatist.

Ulterior se determină greutatea specifică a populației active ocupate în cadrul fiecărui sector.

Din punct de vedere al dezvoltării lor economice statele lumii se află în stadii diferite. Astfel, în cadrul unora, agricultura deține încă o pondere foarte ridicată; în altele ponderea industriei este mare, în sfârşit, în cele mai dezvoltate, ponderea populației ocupate în sfera serviciilor depăşeşte pe cea a populației din industrie.

Această situație a sugerat unor cercetători de a determina o structură a producției sociale pe sectoare mari, care să reproducă evoluția din neolitic până astăzi. Astfel, economistul australian Colin Clark şi economistul şi sociologul francez Jean Fourastie au propus împărțirea economiei în trei sectoare:

- *primar*, ce include activități legate nemijlocit de natură, cum sunt: agricultura, silvicultura, vânatul, pescuitul şi mineritul;
- *secundar* cuprinzând activitățile de prelucrare, prin care materiile prime sunt supuse unor procese de prelucrare, în urma cărora apar produse noi, cu alte calități față de cele inițiale. Se includ, aici, industria de prelucrare, energetica, construcțiile;
- *terțiar* cuprinzând activități legate de deservirea populației cum ar fi: activitatea comercială, financiară, învățământ, ocrotirea sănătății, turismul etc.

O deosebită importanță economică, demografică şi socială o reprezintă repartiția populației pe cele trei sectoare. De altfel, însuşi studiul de evoluție al unei societăți este caracterizat, uneori, prin proporția în care populația este integrată în sectoarele amintite.

S-a constatat că, pe măsura dezvoltării economice, intervin modificări esențiale în repartiția populației ocupate în cadrul celor trei sectoare: scade ponderea persoanelor ocupate în sectorul primar, paralel cu creşterea efectivului şi a ponderii populației ocupate în sectorul terțiar. În ceea ce priveşte situația personalului din sectorul secundar, ponderea acestuia creşte în primele etape ale procesului dezvoltării, pentru ca, ulterior, datorită automatizării complexe a proceselor de producție, echivalând, de fapt, cu creşterea productivității muncii, să se înregistreze o scădere relativă a forței de muncă ocupate în acest sector.

Prima fază este caracterizată prin predominarea populației ocupate în sectorul primar; a doua, numită şi societatea industrială, când numărul cel mai mare al populației ocupate este prezent în sectorul secundar; faza a treia, la un înalt nivel de dezvoltare economică, când predomină populația ocupată în sectorul terțiar.

Iată de ce, în afara clasificărilor oficiale a ramurilor economiilor naționale, în scopul asigurării comparabilității internaționale, este recomandabil să se utilizeze această

clasificare mai sintetică, folosită în mod curent în lucrările organismelor specializate ale ONU.

Rata de activitate masculină cunoaşte variații restrânse pe regiuni. Bărbații în vârstă de muncă sunt ocupați, în general, pretutindeni, indiferent de gradul de dezvoltare al țării respective. Valoarea maximă a ratei de activitate masculine este de 63,5 % (Asia de Est), iar minima este de 50,4 % (Africa). Diferenta este de circa 13 %. Mai trebuie avut în vedere modul de calcul al ratei totale de activitate: raportându-se numrul populației active de la 10 ani în sus la numărul populației totale, va rezulta o rată mai mică pentru țările în care populația tânără deține o pondere mare, şi invers. Aşa se explică că Africa, având o populație tânără, are o rată de activitate masculină mai redusă decât în Europa, unde ponderea populației tinere este mult mai redusă. Chiar dacă luăm ratele de activitate masculină pe cele 192 de țări, diferențele sunt cuprinse între 40 % (Iordania) şi circa 65 % (Elveția), deci o amplitudine de 25 %. încă o dată, explicația este, în general, de natură demografică şi ține de modul de calcul al indicelui respectiv.

Cu totul alta este situația populației active feminine. în primul rând, rata este mai redusă decât rata de activitate masculină. Pe marile regiuni ea este cuprinsă între 18,5 % (America Latină) şi 49,1 % (Asia de Est), adică amplitudinea este de 31 %. Dacă însă luăm cele 192 de țări, variația se întinde de la 4 % (Algeria) şi 52 - 53 % (China şi Mozambic). Amplitudinea devine 50 %. Or, în acest caz factorii demografici şi modul de calcul al ratei de activitate feminine nu explică decât parțial situația. Gradul de participare a populației feminine la activitatea economică este determinat în mare măsură de factori culturali - statutul femeii, tradiție, religie - ceea ce obligă la o analiză mai aprofundată a problemei. Remarcăm deocamdată că rata de activitate feminină în regiunile mai puțin dezvoltate este mai redusă decât în regiunile dezvoltate, că în Rusia, Europa de Nord şi America de Nord ea oscilează între 35 - 47 %, în schimb în America Latină şi Asia de Sud ea este foarte redusă: 18,5 % şi respectiv 21 %.

Întrucât rata de activitate masculină este mai mică, în regiunile mai puțin dezvoltate (55,8 %), decât în regiunile dezvoltate (58,3 %), s-ar crea impresia că gradul de participare a populației masculine din regiunile în curs de dezvoltare ar fi mai redus decât în regiunile dezvoltate. Dacă recurgem la un alt indice care nu este influențat de structura pe vârste, situația se schimbă. Acest indice este numărul de ani-bruți în activitate şi se calculează - ca şi în rata totală de fertilitate - prin însumarea ratelor de activitate pe vârstă. Pentru regiunile dezvoltate vom obține 42,3 ani de viață activă (fără luarea în considerare a efectului mortalității) în timp ce valoarea respectivă pentru regiunile mai puțin dezvoltate este de 47,7 ani. Pentru populația feminină acest indice este de 29 ani (regiunile dezvoltate) şi 24 ani (regiunile mai puțin dezvoltate). Diferența este în favoarea regiunilor mai puțin dezvoltate, spre deosebire de situația populației active masculine din aceste regiuni.

Dacă rata de activitate - masculină sau feminină - ne dă o indicație vagă asupra gradului de participare a populației la activitatea economică, în schimb ratele de activitate după vârstă ne dezvăluie o serie de particularități din cele mai interesante. Un set de asemenea rate se constituie, în ultima analiză, într-o adevărată radiografie social-economică a țării respective, a raporturilor ce leagă sistemul demografic de sistemul economic. Vom prezenta mai întâi imaginea ratelor specifice pentru populația masculină la nivelul general al regiunilor dezvoltate şi al regiunilor mai puțin dezvoltate.

Se remarcă că la vârstele de 10 -20 de ani şi de la 55 - 60 ani în sus ratele de activitate sunt mult mai reduse ca la grupele de 20 - 55 (60) de ani. Prima extremă este cea a *vârstei de intrare a persoanelor* în viața activă, fixată de obicei prin legislația muncii. Odată cu vârsta gradul de participare a populației la munca socială creşte, în aşa fel încât la vârstele de 25 - 55 de ani valorile se apropie de 100 %, adică practic toate persoanele din aceste grupe fac parte din populația activă. După 55 (60) ani participarea la viața activă se diminuează, încetând apoi pe la vârsta de 70 de ani. A doua extremă este deci a

vârstei de ieşire din viata activă, determinată în mare măsură de legislația muncii care prevede vârsta de pensionare, adică de încetarea activității. Vârsta de intrare este influențată de durata şcolarizării – elevii şi studenții nu fac parte din populația activă, decât ca excepții – şi de mărimea efectivelor şcolare. De aceea în țările dezvoltate ratele de activitate la vârstele de 15 - 20 ani sunt mai mici decât în țările mai puțin dezvoltate. Vârsta la ieşirea din activitate poate fi scurtată, dacă sistemul de pensii este în avantajul persoanelor respective, în sensul că pensia nu este cu mult mai mică decât salariul avut ca persoană activă. Ea însă poate fi întârziată pentru o serie de rațiuni economice,şi nu numai. În ansamblu, curbele de activitate ne arată că în regiunile mai puțin dezvoltate ele sunt cu ceva mai mari decât în regiunile dezvoltate.

Rata totală de activitate – mai ridicată în regiunile dezvoltate – se explică prin structura populației după vârstă. Cu particularitățile semnalate anterior, curbele de activitate ale regiunilor dezvoltate şi ale regiunilor mai puțin dezvoltate sunt foarte asemănătoare. Cu totul alta este situația curbelor de activitate a populației feminine.

La toate vârstele, ratele de activitate a populație feminine sunt mai mici decât ale populației masculine. Participarea femeii la activitatea economică în regiunile mai puțin dezvoltate este mai redusă decât în regiunile dezvoltate. Se mai adaugă o participare: vârsta timpurie de intrare a femeilor în activitate şi mai târzie la ieşirea din activitate.

Ratele cele mai înalte de activitate feminină caracterizează populația Asiei de Est (China, Japonia), a Rusiei şi Europei de Est, cunoscute prin politicile lor de ocupare deplină a forței de muncă, inclusiv a celei feminine. Urmează celelalte regiuni dezvoltate în care rata este cuprinsă între 33,5 % (Australia - Noua Zeelandă) şi America de Nord (S.U.A., Canada), au aproape 40 %. în general, sub acest aspect țările dezvoltate se caracterizează printr-o certă omogenitate.

Când trecem însă la regiunlie mai puțin dezvoltate ne frapează marea lor diversitate. De la un maximum de 49,4 % (Asia de Est) evantaiul ajunge la valori de 18 % (unele regiuni din America Latină) şi chiar 8,2 % (Africa de Nord). Sunt deci în joc şi alți factori decât cei economici care creează această diversitate.

Această regiune are o rată redusă de activitate (17,4 %), cuprinde "giganți demografici" (India, Bangladesh, Pakistan), deținând mai mult de o cincime a populației mondiale (21,8 %). Caracteristic este faptul că ratele specidice de activitate feminină nu ajung decât arareori să depăşească cifra de 30 %; marea majoritate a femeilor fac parte din populația inactivă. Nivelul de dezvoltare, structura sectorială a economiei naționale dar şi factori culturali - tradiție, modelele culturale - ar putea explica această situație. De fapt, analiza ratelor de activitate feminină ne interesează, în acest capitol, numai în relație cu particularitățile fenomenelor demografice. Vârsta la intrare în populația activă este influențată - am mai spus - de sistemul de instruire. Dar, factori cum sunt nupțialitatea şi fertilitatea, starea civilă a femeilor sunt direct legați de tipul curbei ratelor de activitate. O nupțialitate precoce – cazul Indiei – are impact direct asupra vârstei de intrare în sistemul şcolar şi în populația activă. Naşterea primului copil şi a celorlalți copii modifică curba ratelor de activitate. În ultima analiză, există o corelație între ciclul de viață familială şi tipul ratelor de activitate. După aducerea pe lume a copiilor, perioadă în care femeia rămâne în populația inactivă, aceasta poate intra în activitate pentru un număr de ani, aşa cum arată experiența unor țări dezvoltate. Vârsta la prima căsătorie şi vârsta mamelor la naşterea copiilor lor au deci legătură cu tipologia ratelor de activitate feminină.

Tipul indian (21 %) este caracteristic şi Indoneziei dar este precedat de Bangladesh (4 %) şi Pakistan (7,1 %).

Pentru *tipul latino-american*, am luat situația din America de Sud tropicală (4,6 % din populația mondială), cu o rată de activitate feminină de 18,0 %, având în componența sa un ,,gigant demografic": Brazilia. Intrarea în populația activă se face de timpuriu, după un maximum la vârsta de 20 - 24 ani, ratele de activitate încep să se diminueze rapid. Alături de factorul economic trebuie invocat şi cel cultural – tradiții, religia – care determină o

participare relativ redusă a femeilor la activitate. Să reamintim că demografia a pus de multă vreme în evidență – ca legități generale – că fertilitatea este mai înaltă în rândul femeilor casnice, deci inactive, al acelora care au un nivel de şcolarizare mai redus, al femeilor din populația rurală şi al celor care au ca ocupație agricultura.

O situație cu totul aparte întâlnim în țările arabe, drept care vom vorbi de *tipul* (,,pattern") *arab*. În lucrările O.N.U., de mult vreme, țările arabe din Asia şi din Africa, sunt tratate ca o grupă separată, nu numai pentru faptul că aceste țări – 22 la număr – dețin 4% din populația mondială, ci şi din cauză că fenomenele demografice – fertilitatea, mortalitatea, structura pe vârste a populației – le conferă acestor țări o fizionomie aparte.

La nivel de regiune, sunt ratele cele mai scăzute. Doar la grupa de vârsta de 20 - 24 ani participarea femeilor este ceva mai ridicată (25 %). Faptul că tipul arab este comun nu numai în țările arabe din Africa de Nord (Algeria, Egipt, Libia, Maroc, Sudan şi Tunisia), dar şi țărilor arabe din Asia de Sud-Vest, precum şi Mauritaniei, țări ce se deosebesc sub numeroase aspecte – economic, în primul rând. Rămâne deci ca factor determinant apartenența la aceaşi religie şi la acelaşi model cultural. Se remarcă însă că acest factor începe să se schimbe, ceea ce influențează deja tipul amintit de activitate în unele țări în curs de modernizare.

Vom reține că tranziția, proces cu mai multe fațete, poate însemna - printre altele - o tranziție avansată a mortalității, dar o tranziție întârziată a fertilității, situație tipică pentru țările arabe.

Pentru țările dezvoltate, vom distinge două tipuri de activitate feminină: *tipul vest-european* şi *tipul est-european.*

Tipul Europei de Est, comun şi Rusiei, dar şi altor țări est-europene, se cracterizează printr-un grad înalt de ocupare a forței de muncă feminine, cu singurele particularități la vârsta de intrare în populația activă şi de părăsire a acesteia, determinate de legislația muncii.

Tipul vest-european se caracterizează printr-o rată generală feminină relativ ridicata (aproape 34 %), cu un maximum la grupa de vârstă de 20 - 24 ani. În linii generale, rata de participare a femeilor este ridicată până la căsătorie şi naşterea primului copil, după care urmează o retragere temporară din activitate. Sistemul şcolar şi legislația muncii îşi pun şi aici pecetea pe vârsta de intrare în populația activă şi de părăsire a acesteia. Legătura dintre tipul de activitate feminină vest -european şi unele fenomene demografice se poate vedea din curbele de activitate feminină a Franței, țară cunoscută prin politica sa pronatalistă, aplicată cu consecvență.

Amprenta demografică asupra tipului de activitate economică este evidenta în curba anului 1950. O intrare rapidă şi masivă în activitate, cu un maximum la grupa de vârtă 20 - 24 ani. După căsătorie o mare parte din femei se retrag din activitate pentru a se ocupa de copiii lor. După câțiva ani are loc fenomenul de reîntoarcere în populația activă, la niveluri relativ ridicate, până la vârsta de 60 - 64 ani. Franța din anii '50 se afla într-o fază de creştere a natalității (,,baby - boom"), cu o politică din cele mai active de stimulare a natalității şi de ocrotire a familiilor cu mulți copii. Alături de conjunctura demografică trebuie avută în vedere situația economică, a locurilor de muncă disponibile, a nivelului veniturilor cuplurilor etc. Curba din 1985 se deosebeşte din multe puncte de vedere de cea din 1950. Gradul de ocupare este mai ridicat; vârsta de intrare în populația activă este întârziată, în schimb cea de ieşire din populația activă este mai timpurie. Pentru analiza acestei situații, va trebui să se țină seama nu numai de factorul economic ci şi de tendința scăderii fertilității survenite după anul 1965.

Încă o dată, numai o analiză complexă demo-economică ne poate ajuta la înțelegerea fenomenelor amintite. Tipul de activitate feminină se dovedeşte un instrument indispensabil. Tipologii mai diferențiate se pot obține din analiza curbelor de activitate feminină pe țări.

Tipul arab al ratelor de activitate feminină este clar reprezentat: grupa aceasta cuprinde țări cu rate între 4 şi 16 %. *Tipul latino-amrican* are 23 de țări cu rate de acticitate între 8 şi 2 %. *Africa* prezintă o varietate de situații, în care predomină țările cu rate între 24 şi 40 %. Asia de Est se caracterizează prin rate relativ ridicate, cea mai înaltă revine Chinei.

Tipul țărilor dezvoltate, relativ omogen, are totuşi două particularități; un număr de 4 țări au rate apropiate de cele ale Americii Latine (Malta, Spania, Irlanda şi Grecia), iar un număr de 10 țări au rate ridicate de activitate, din care 6 sunt din Europa de Est şi Rusia, cu o tipologie bine marcată.

Din țările cu rate scăzute de activitate şi având populații mari fac parte: Bangladesh (4 %), Afganistan (4,9 %), Pakistan (7,1 %), Iran (9,9 %). Cât despre țările din Europa cu rate scăzute de activitate pot fi amintite: Malta, Spania, Grecia, Irlanda, Italia (15,6 % şi 24,7 %).

Preocupați în permanență de ideea găsirii unor factori extra demografici care ar putea influența fertilitatea, mortalitatea infantilă, speranța de viață la naştere, vom examina succint gradul de ocupare a populației în agricultură. Dar mai întâi o lămurire teoretică. În evoluția sa, omenirea a parcurs mai multe etape, marcate de revoluții în ceea ce priveşte uneltele de muncă şi ocupațiile oamenilor. Trecerea de la vânătoare, culegerea de fructe şi pescuit la agricultură şi creşterea animalelor, numită şi revoluția neolitică, a fost prima. Din nomadă, populația a devenit sedentară, ocupația principală a devenit agricultura, au început să apară oraşele. Acest moment marchează începutul primei revoluții sau *tranziții* demografice. A doua etapă, începută la mijlocul secolului al XVIII-lea, este legată de revoluția industrială şi *revoluția tehnico-ştiințifică*. Începe cea de-a doua tranziție demografică, neîncheiată încă în numeroase țări în curs de dezvoltare. Ocupația în industrie se afirmă tot mai puternic; are loc procesul de urbanizare. Cea de-a doua revoluție tehnico-ştiințifică care se desfăşoară sub ochii noştri, determinând tendințe noi în dezvoltarea uneltelor de muncă - automatizare, robotizare - este cea de a treia fază. Ocupația predominantă nu mai este industria, ca în faza maşinistă a acesteia, ci aceea ocupată cu ştiința, deservirea ştiințifică, automatizarea etc., şi evident, cu cea ocupată în sfera serviciilor. Se anunță o a patra etapă, numită post-industrială, cu o modificare profundă a structurii ocupaționale şi profesionale.

Or, țările actuale se află în etape diferite ale evoluției descrise sumar mai sus. în cadrul unora, agricultura deține încă o pondere foarte ridicată; în altele, ponderea industriei este mare, în sfârşit, în cele mai dezvoltate, ponderea populației ocupate în sfera serviciilor depăşeşte pe cea a populației din industrie.

Această structură a populației active sau ocupate arata nivelul de dezvoltare la care a ajuns o țară în prezent. De pildă în Burundi, proporția populatiei ocupate în agricultură este de 92 % din populația activă; în Marea Britanie, această proporție este de 2 %. Acestea sunt extremele. în mod corespunzător, variază şi proporția populației ocupate în secundar şi în terțiar.

Dacă în decursul timpului se constată o simetrie între evoluția social-economică şi tranziția demografică, atunci ceea ce este valabil pentru *diacronic* se aplică şi la *sincronic*. Astfel, în țările în care ponderea populației în agricultură este mare, rata totală de fertilitate - *ceteris paribus* - va fi înaltă, iar speranța de viață la naştere este scăzută. Într-un fel, pe plan social-economic se aplică principiul clasic potrivit căruia ontogeneza repetă filogeneza. Şi invers: într-o țară în care proporția populației active din agricultură este foarte scăzută, iar cea din sectorul terțiar este foarte ridicată ne aşteptăm ca fertilitatea să fie joasă, iar speranța de viață la naştere foarte înaltă.

Țările cu proporția cea mai mare a populației ocupate în sectorul primar sunt cele din Asia, urmate de cele din Africa. Ne-am fi putut aştepta ca țările în care ponderea agriculturii s-a micşorat să înregistreze o pondere mai mare a sectorului secundar (industrie, construcții), mai ales că toate țările în curs de dezvoltare promovează politici de

industrializare. Or, ponderea acestui sector ajunge, în multe țări, până la 35 % (Algeria, Tunisia, Siria); în altele însă ponderea este foarte redusă. În schimb, ponderea populației active din sectorul terțiar este – surprinzător - ridicată. Cu excepția Chinei, unde ponderea este de circa 10 %, celelalte țări în curs de dezvoltare au o pondere ridicată a populației din terțiar: de la circa 20 % (Thailanda, India, Birmania) până la 60 % şi chiar mai mult (Venezuela, Columbia, Uruguay, Mexic). Acest fenomen de "terțializare" a populației active din numeroase țări în curs de dezvoltare a fost remarcat de mai multă vreme. El însă nu urmează calea firească pe care au cunoscut-o țările astăzi dezvoltate. Nu este în intenția noastră de a face o analiză economică a acestui proces dar vom sublinia că, în unele țări, creşterea rapidă a sectorului terțiar este datorită în mare parte factorului demografic: o natalitate ridicată în mediul rural, alimentând fluxuri mari de populație spre oraşe, fără însă să găsească aici locuri de muncă pregătite. Este mai curând factorul de respingere (,,push") a populației de la sate decât cel de atracție (,,pull"), cum a fost cazul țărilor dezvoltate. Ocupațiile acestor imigranți se încadrează astfel în terțiar, a cărui pondere creşte.

Situația actuală a structurii populației active pe sectoare în țările dezvoltate prezintă o serie de particularități. Desigur cele 24 de țări în curs de dezvoltare şi 17 dezvoltate nu sunt un eşantion reprezentativ; acesta este însă ilustrativ pentru tendințele fundamentale în domeniul structurii populației active pe mari sectoare. Or, diminuarea sectorului primar a dus, pentru o perioadă de timp, la creşterea sectorului secundar, iar mai târziu, la creşterea ponderea sectorului terțiar. Ponderea sectorului secundar oscilează între circa 24 %, până la 40 - 46 %, în unele țări est-europene. Dar faptul cel mai frapant este ponderea mare a populației din sectorul terțiar. Cu excepția Iugoslaviei şi Bulgariei, această pondere este cuprinsă între 40 % şi ajunge la 70 %. Cu puține decenii în urmă o pondere a populației din terțiar de circa 50 % era un fenomen rar. Situația s-a schimbat radical în ultimii ani. Noua revoluție industrială, noua revoluție tehnico-ştiințifică explică în mare măsură aceste tendințe.

Nu am fi stăruit asupra acestor probleme dacă nu ne-ar fi preocupat legătura lor cu evoluția demografică. În toate teoriile şi modelele tranziției demografice se acordă o importanță deosebită identificării momentului când începe scăderea mortalității şi a fertilității. S-a ajuns astfel la noțiunea de ,,prag" (engl. ,,threshold") care marchează trecerea unei țări de la o fază la alta. Desigur, un indice important este produsul național brut pe un locuitor. Dar, de cea mai mare însemnătate sunt indici precum: gradul de urbanizare, proporția populației ocupate în agricultură, proporția femeilor ocupate în producția socială, nivelul de instruire (din care: al femeilor) a căror expresie numerică poate măsura acest proces şi aceasta datorită legăturii lor cu fenomene demografice măsurate cu rata totală de fertilitate, rata brută şi rata netă de reproducere, rata mortalității infantile, speranța de vaiță la naştere, pentru bărbați şi femei.

Pentru moment, vom examina o problemă particulară, anume ponderea populației ocupate în agricultură şi relația acestui important indice cu unii indici demografici.

Proporția cea mai ridicată a populației ocupate în agricultură se întâlneşte în Africa, Asia de Est (China) şi Asia de Sud (India); cea mai scăzută, în America de Nord (Canada şi S.U.A.) şi Europa. Relația dintre ponderea populației agricole şi gradul de urbanizare este inversă sau directă cu ponderea populației rurale. Regiunile cu ponderi mari ale populației agricole şi ale populației rurale se caracterizează prin indici înalți ai fertilității şi valori mai scăzute ale speranței de viață la naştere. O situație inversă este caracteristică țărilor cu nivel scăzut al populației agricole şi rurale. Şi totuşi, o excepție notabilă în acest tablou general. Asia de Est, deşi are o pondere ridicată a populației ocupate în agricultură şi o pondere foarte redusă a urbanizării, are indicii demografici amintiți – fertilitatea şi speranța de viață la naştere – apropiați de cei din regiunile dezvoltate, superiori celor din America Latină. Vom aminti că în această mare regiune este situată China, avansată atât

în tranziția mortalității cât şi a fertilității. Pe regiuni “abaterile” de la valorile medii ale celor 8 mari regiuni au o anumită semnificație.

Africa, cu o proporție ridicată a populației agricole (63 %), are o variație mare în interiorul continentului: Africa de Sud (23 %) şi Africa de Nord (42 %), pe de o parte şi Africa Centrală şi Africa de Vest (69 %) şi Africa de Est (79 %), pe de altă parte. Africa de Nord, prin prezența țărilor arabe, a atras atenția asupra particularităților unor indici demografici şi socio-economici; Africa de Sud (mai ales Republica Sud-Africană) are o proporție scăzută a populației agricole datorită şi resurselor sale naturale care favorizează ocuparea populației în industriile extractive.

America Latină, cu o proporție moderată a populației agricole (29 %), cunoaşte şi ea o variație sub acest ascpect. America de Sud temperată are o proporție scăzută a populației agricole: 13 %, inferioară celei din Europa de Sud şi Europa de Est. Este de remarcat poziția avansată a acestei regiuni atât în tranziția demografică cât şi în dezvoltarea economică. Celelalte regiuni ale Americii Latine au o proporție mai ridicată a populației agricole: America Centrală (36 %), zona Caraibelor (32 %), şi America de Sud tropicală (29 %).

Asia de Est, grație Chinei, are o pondere foarte ridicată a populației agricole (63 %). Să nu uităm că China are un indice foarte ridicat: 71 %.

Asia de Sud, cu 59 % populație agriocolă, cunoaşte o excepție notabilă: Asia de Sud-Vest (în principal, țările arabe), unde acest indice este de 38 %. Resursele naturale (petrol favorizează o ocupare mai ridicată a populație active în sectoarele secundar şi terțiar.

America de Nord (Canada şi S.U.A.) are cea mai scăzută proporție a populației agricole (3 %) urmată de *Europa de Nord* (4 %) şi *Europa de Vest* (5 %), în timp ce *Europa de Sud* (15 %) şi *Europa de Est* (17 %) au, comparativ, indici relativ înalți. Dar industrializarea rapidă în aceste regiuni a modificat rapid structura populației active. Să amintim că în anul 1950 proporția populației agricole a fost de 50 %, în Europa de Est, şi de 49 % în Europa de Sud. În ultimele decenii progresul a fost deci foarte rapid.

Australia, Noua Zeelandă şi *Japonia*, ca țări dezvoltate din spațiul extraeuropean, se caracterizează prin indici de valoarea lui 7- 8 %. *Rusia* are, aproximativ, acelaşi indice ca Europa de Est (16 %).

Repartiția țărilor după proporia populației agricole înregistrează o amplitudine foarte mare: de la 92 % (Burundi, Buthan, Rwanda) până la 2 % (Belgia, Marea Britanie). Aceasta este diferența care separă țările cu structură profund agrară de cele foarte avansate sub raport industrial. În interiorul acestui evantai vom întâlni, în ciuda unei varietăți pe țări, o legitate, ca tendință centrală. O corelație strânsă între proporția populației agricole şi rurale, pe de o parte, şi indicii demografici (rata totală de fertilitate şi speranța de viață la naştere).

Un număr de 27 de țări dezvoltate din cele 33 au proporția populației agricole între 2 % şi 16 %; ca şi în alte cazuri, excepție face Albania, cu 52 %; proporții relativ ridicate (22 - 25 %) au câteva țări din Europa de Est şi Europa de Sud. Africa are nivelul cel mai ridicat al populației agricole: 40 de țări din cele 56 ale continentului au o proporție superioară cifrei de 50 %, iar 27 de țări sunt cuprinse între 70 şi 92 %. America Latină are şi la acest indice valori de tranziție, unele țări fiind comparabile cu cele dezvoltate. Asia de Est are o proporție ridicată; grație Chinei, Asia de Sud este cuprinsă între 30 şi 80 %. Aşadar, îmtâlnim din nou cunoscuta polarizare: țările dezvoltate, pe de o parte, Africa, pe de altă parte, urmată de Asia de Est şi Sud, apoi, un ,,continuum” între aceşti poli. Ne-am referit în repetate rânduri la unele țări cu situație aparte sub raportul indicilor demografici: teritorii mici, ,,enclave” şi insule. Şi în ce priveşte proporția populației agricole ele ocupă o poziție similară cu țările dezvoltate: Singapore (1 %), Barbados (8 %), Trinidad-Tobado (9 %), Martinica (10 %), Guadelupa (12 %), Réunion (14 %), Mauritius (25 %). Ponderea lor în populația mondială este redusă, totuşi aceste țări reprezintă un detaşament înaintat al tranziției demografice – şi nu numai – a țărilor în curs de dezvoltare.

Legătura dintre procentul populației din agricultură şi celelalte variabile, ca tendință medie, este bine evidențiată la grupele extreme. Țările cu o proporție redusă a populației agricole şi a populației rurale (diferența între 100 şi gradul de urbanizare) cu o rată redusă de fertilitate şi o speranță de viață la naştere foarte înaltă. Diametral opusă este situația la țările cu o proporție ridicată a populației agricole: gradul de urbanizare este redus, rata totală de fertilitate este foarte mare (6,5 - 6,8 copii), iar speranța de viață la naştere pentru femei este foarte scăzută (47 - 52 ani). Surprind valorile ,,aberante" la grupa 55 - 60; este vorba de Afghanistan şi Pakistan care au proporția populației agricole de 57 %, dar gradul de urbanizare este foarte redus, în schimb fertilitatea este înaltă şi speranța de viață la naştere este dintre cele mai scăzute. O altă cauză de ,,abatere" sunt țările arabe. Unele au o proporție scăzută a populației agricolă, destul de înaltă la populația urbană, dar o fertilitate ridicată, în condițiile unei mortalități scăzute.

Oricum, în țările foarte industrializate, care şi-au încheiat tranziția, ca şi în țările în curs de dezvoltare, în care tranziția fertilității este la începutul ei, corelația dintre variabile este clară, fără abateri semnificative. Vom reține deci proporția populației ocupate în agricultură ca variabilă independentă, cu valoare explicativă, căreia îi vom asocia şi alte variabile.

8. HABITATUL UMAN. CARACTERE GENERALE

8.1. Conceptul de habitat uman

Habitatul uman este categoria geografică cea mai frecventă, cu continuitate şi dinamism în peisajul geografic al oricărei țări sau regiuni de pe glob.

Habitatul uman, ca formațiune teritorială, ne introduce direct în spațiu şi ne sugerează imaginea diferențierii tipurilor de spații. În cadrul habitatului uman se fundamentează esența geografiei, conceptul de abordare sistemică a relațiilor om-mediu înconjurător.

Habitatul uman exprimă sinteza condițiilor de viață umană, a realității social-economice existente la un moment dat. La scara globului, populația se împarte în două tipuri majore de habitat: rural şi urban. Între acestea există asemănări dar şi deosebiri fundamentale. Ambele categorii de habitat răspund nevoii de adăpost a omului ca ființă biologică şi socială. Totodată expresia concentrată a ambelor forme de habitat şi anume *vatra*, joacă şi rol de producție. Dacă elementele comune habitatului rural şi urban sunt mai restrânse, cele care le diferențiază dau nota dominantă, indiferent de etapa istorică şi localizarea geografică.

În mod obişnuit, aşezarea rurală are un potențial demografic mai redus decât oraşul. Structura socio-profesională a populației este marcată de dominația activităților specifice sectorului primar. Sub aspect fizionomic şi edilitar, aşezările rurale se plasează pe o scară valorică inferioară în comparație cu oraşul. În cadrul ruralului ritmul muncii este marcat pregnant de ritmul de desfăşurare a proceselor biologice care, ciclic, se convertesc în produse necesare traiului, la modul cel mai general.

Habitatul uman cuprinde totalitatea aşezărilor umane (oraşe şi sate) indiferent de mărimea sau funcțiile ce le îndeplinesc.

În terminologia internațională, termenul de aşezare este uzitat exclusiv în contextul referirilor asupra colectivităților umane ca grupuri biologico-sociale. Pentru alte ființe, constituite în colectivități mai mari sau mai mici în contextul edificării unui cadru material pentru locuire, se foloseşte termenul de adăpost cu cerințele lui în funcție de specia la care se face referire (muşuroi în cazul furnicilor, bârlog în cazul unor mamifere etc.).

Comunitatea umană se sprijină pe unitatea factorilor sociali, materiali, spirituali, culturali şi organizatorici.

Privite lucrurile într-o asemenea manieră, atributul de “umană” nu completează, ci mai degrabă accentuează, întăreşte noțiunea de aşezare. De altfel, atât în literatura noastră de specialitate, cât şi în cea internațională, denumirea asociativă a fost consacrată. Astfel încât pronunțarea singulară de “aşezare” este fie lipsită de sens, fie incompletă.

În literatura geografică franceză există termenul de “les etablisement humaines” iar în cea anglo-saxonă se utilizează termenul singular cu precizarea modului de abordare: geography ol settlements, geography of rural settlements.

Cu toată această aparentă imprecizie a termenului, habitatul uman se constituie ca o realitate teritorială social-economică incontestabilă.

8.2. Conținutul geografic

Dacă habitatul uman cuprinde totalitatea comunităților umane, oraşe şi sate, indiferent de mărimea sau funcțiile ce le îndeplinesc, aşezările umane sunt grupări de locuințe şi oameni ce îşi desfăşoară activitatea pe un anumit teritoriu. Când ne referim la un anumit teritoriu, indiferent de localizarea sa, avem în vedere o mare diversitate a condițiilor naturale şi sociale în care au apărut şi s-au dezvoltat aşezările umane; avem în

vedere multitudinea activităților care s-au succedat ori s-au suprapus într-o anumită regiune geografică, precum şi complexitatea factorilor naturali; luăm în considerare toate acțiunile societății omeneşti, raporturile acesteia cu elementele cadrului natural, tot ceea ce a contribuit la înfățişarea actuală a peisajului geografic.

Pentru geografi, între aşezare şi habitat, este un raport de subordonare, de la parte la întreg, habitatul incluzând aşezarea. Dar şi una şi cealaltă includ în conținutul lor necesități referitoare la locuință, muncă, aprovizionare (cu energie, transporturi, comunicații, apă salubritate), serviciile destinate învățământului, asigurărilor sociale, bunăstării în general.

Rațiunea de a fi a unui habitat uman este, deci, de a se satisface cerințele omului. Habitatul uman reflectă, astfel, mediul de viață colectivă sau individuală care presupune:

- un *mediu natural*, adică elementele specifice cadrului geografic respectiv, un anumit relief, vegetație, ape etc.;
- un *mediu artificial*, creat de om (locuire, muncă, instruire, cultură, destindere).

Un asemenea mediu este adaptabil oricărui gen de locuire, fie că este vorba de sat, oraş sau metropolă.

Aşadar, noțiunea de habitat nu se restrânge şi nu se confundă cu locuința. De aici, multitudinea implicărilor social-economice ale habitatului: cerințele echilibrului ecologic, ocrotirea mediului, planificarea teritorială.

8.3.Componentele habitatului uman

Habitatul rural cuprinde totalitatea aşezărilor rurale indiferent de mărimea sau funcțiile ce le îndeplinesc. O aşezare rurală presupune prezența şi intercondiționarea unor componente teritoriale şi sociale ce o definesc. Componentele fundamentale ale unei aşezări rurale sunt:

- *vatra*, în care s-a format şi a evoluat o comunitate umană, locul în care se află locuințele propriu-zise şi construcțiile aferente (servicii, depozite, adăposturi pentru inventar şi animale etc.);
- *locul de muncă*, "țarina" sau "moşia", în care populația îşi desfăşoară activitatea de bază;
- *populația*, componentă cu multiple aspecte cantitative şi calitative.

Aşezarea rurală este considerată, astfel, un produs social-economic rezultat în urma multiplelor relații dintre om şi mediul înconjurător. De subliniat că orice intervenție spontană sau dirijată, în relația dintre aşezare şi mediu, trebuie făcută cu mult discernământ.

Satului, ca element permanent, sedentar şi de continuitate, i-a fost totdeauna caracteristică o fizionomie complexă, definită prin prezența unei *vetre,* bine aleasă, în care se concentrează locuințele şi dependințele oamenilor, precum şi prin "țarină", locul de muncă aflat în afară, obiectul muncii şi spațiul de desfăşurare a activităților productive de bază ale populației.

Vatra satului devine, în aceste condiții, una din marile realități geografice fundamentale, având o serie de însuşiri, ce trebuiesc obligatoriu avute în vedere în practica organizării satului.

Vatra de sat, prin caracterele şi funcțiile pe care le îndeplineşte, prin rolul pe care-l joacă în procesul de modernizare, de apropiere a comunității rurale de cea urbană, se constituie drept o parte integrantă din marea *realitate socială*.

Dezvoltarea satelor în ansamblu, procesul de modernizare a lor în cele mai multe țări ale globului, au condus la materializarea în intravilanuri a unor spații construite, menite să asigure locuitorilor binefacerile civilizației de factură urbană.

Vatra constituie, aşadar, şi o *realitate edilitară*, iar în perspectivă, *o realitate de factură urbană*.

Prin activitățile productive ce au loc atât în vatră, cât mai ales prin acelea desfăşurate pe teritoriul afectat pentru muncă (moşia), satul s-a afirmat ca o veritabilă *realitate economică*.

Prin tehnici condiționate social şi natural, ce au evoluat de la o orânduire istorică la alta, comunitățile rurale au obținut, de pe teritoriul pe care-l exploatau, bunurile materiale trebuincioase vieții. Însăşi materializarea şi conturarea vetrei prin construcții şi dependințe s-a întemeiat, nemijlocit, pe materii prime furnizate de acest teritoriu (lemn, piatră, stuf etc.).

Ansamblul măsurilor economice ca şi echiparea şi înzestrarea tehnică a teritoriului au avut drept scop creşterea eficienței muncii. Prin atributele sale productive, ca şi prin ansamblul măsurilor tinzând să redimensioneze coordonatele sale economice, satul se manifestă astăzi ca o *realitate economică plurifuncțională*.

Prin geneza şi evoluția sa, prin tehnici economice sau de constricție, satul este şi o *realitate istorică*, după cum, ca deținător al tezaurului culturii tradiționale, el poate fi considerat şi ca o *realitate etnografică*.

Evoluția satului trebuie apreciată ca pe un proces istoric, ca pe "o verigă dintr-un lanț care vine din urmă şi se va desfăşura şi înainte" (Ion Conea, 1938).

Aşadar, atributele esențiale ale satului, rezultate din însuşirile componentelor sale – *realitate socială, economică, istorică, etnografică şi edilitară* – alcătuiesc o sinteză complexă unitară, localizată, însă, în cuprinsul unei singure realități geografice: *teritoriul*.

Satul, nu este deci numai o categorie socială exprimată prin populație, ci şi prin partea construită, care alcătuieşte vatra. Aceasta este partea concretă, esențială, riguros dimensionată a satului, caracterizându-se printr-o aglomerare de case, dispuse într-o anumită ordine. Această parte de teritoriu, aleasă de populație pentru a-şi construi locuințele, corespunde pe deplin funcției rezidențiale (parțial de producție), pe care a îndeplinit-o, mai ales pe plan istoric, vatra.

Indiferent de activitățile neagricole, obiectiv necesare în evoluția satului, caracterul funcțional de rezidență al vetrei rămâne dominant, cu scopul de a conserva specificul transmis de generații, de a nu-l alinia, fără discernământ, la o anumită factură urbană. Astfel, se pot armoniza cerințele modernizării cu cele ale conservării trăsăturilor sale originale.

Primele studii de geografie rurală asimilau noțiunea de aşezare rurală propriu-zisă cu înțelesul restrâns pe care îl are "vatra satului". Cu toate că cercetările se axau pe probleme de "geografia satului", în realitate ele erau orientate, cu precădere, spre evidențierea unora din elementele mediului natural care influențează fizionomia vetrei satului (localizare, formă, mărime, structură). Drept urmare, factorii reali de natură socială, economică sau politică erau insuficient implicați în explicarea şi formarea fizionomiei vetrei, în recunoaşterea rolului firesc al acesteia în relația cu mediul.

"Satele, afirma *S. Mehedinți*, sunt grupări de locuințe şi oameni care îşi scot mijloacele lor de existență dintr-un spațiu social determinat". În această accepțiune concentrarea locuințelor în vatra satului este impusă de "felul muncii, pentru a lăsa toată țarina liberă pentru necesitățile asolamentului" (S. Mehedinți, 1931).

Astăzi, când locul de muncă îl constituie un complex de activități ce depăşesc considerabil "țarina" sau "moşia" aşezării, se relevă mult mai clar faptul că limitarea habitatului doar la vatră nu corespunde realității obiective în care se dezvoltă aşezările rurale.

Aşezarea rurală nu poate fi deci limitată doar la vatra satului, la aceea porțiune de teren aleasă pentru amplasarea locuințelor. Aşezarea rurală nu este numai vatra de sat, ci şi partea care alcătuieşte moşia, deoarece "în realitate aşezarea este un trup de moşie, deci o formă regulată de teren cu o vatră" (H.H. Stahl, 1937).

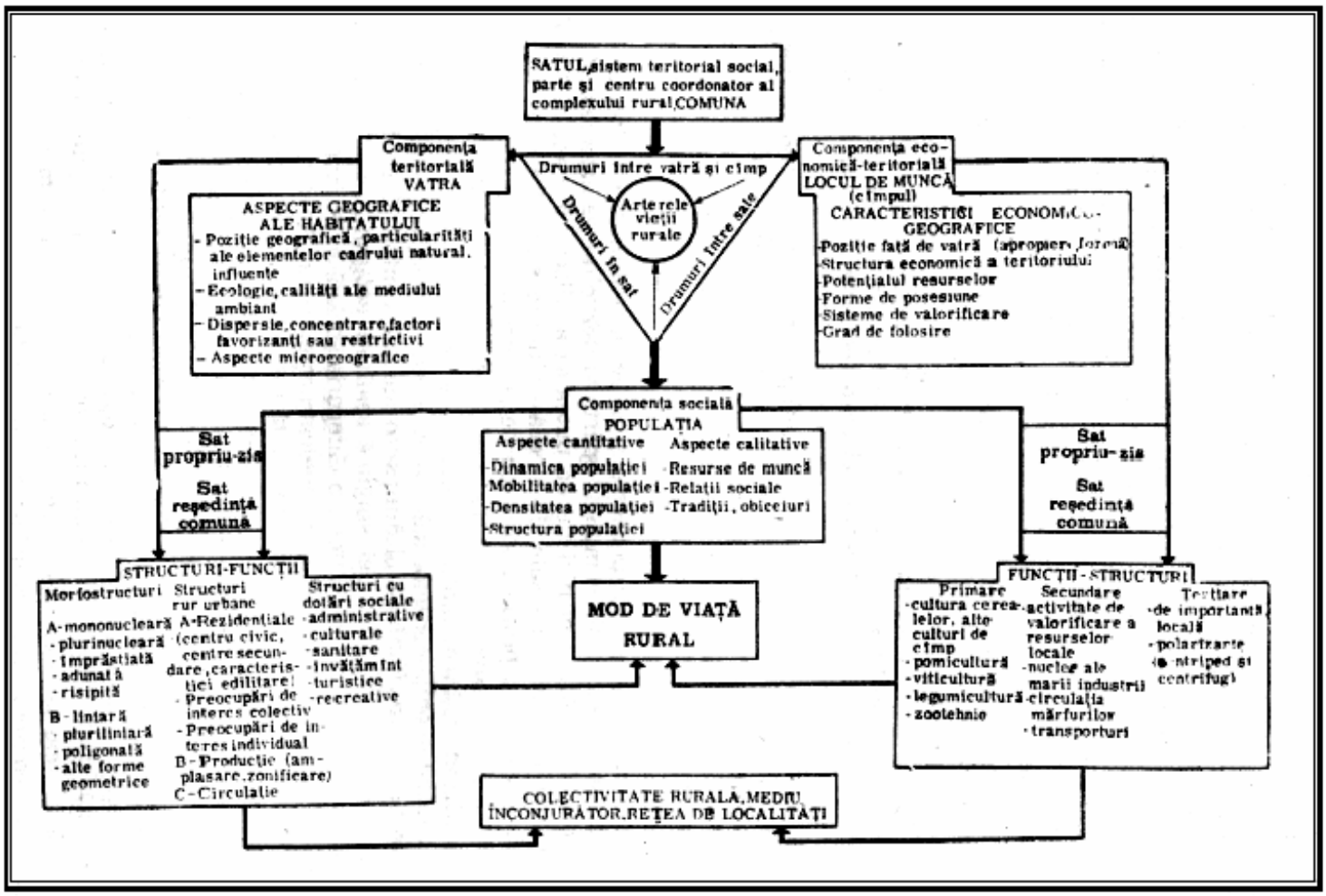

Fig. 27.-Satul - sistem teritorial social (după Cucu V., 1981)

Satul nu poate fi conceput, deci, doar prin una din trăsăturile sale fundamentale. El poate fi înţeles numai *ca o materializare a însuşirilor de esenţă socială şi teritorială*, teritoriul fiind, de fapt, spaţiul pe care se concretizează întreaga acţiune a societăţii. Fără îndoială, activitatea productivă stă la baza existenţei sociale, dar pentru ca aceasta să aibă loc ea trebuie să se desfăşoare pe un anumit spaţiu geografic.

Corelând toate aceste categorii de însuşiri de esenţă socială, cu cele ale teritoriului, ajungem la adevărata semnificaţie a satului: *realitate social-teritorială*. Aceasta impune necesitatea de a recunoaşte şi concepe satul "ca o realitate teritorială, o categorie geografică a peisajului umanizat, fragment din marea arie geografică a oricărei ţări" (16).

Mai mult decât atât, în cadrul peisajului geografic, satul ni se înfăţişează *ca o dublă realitate teritorială, concretizată prin locul de concentrare a locuinţelor* (vatra)*, cât şi prin locul de muncă*, ambele, părţi constitutive ale unei singure unităţi teritoriale, fiecare având sensuri social-economice bine definite în viaţa comunităţii rurale.

Din această dublă existenţă teritorială decurge şi dualitatea sa funcţională: prin aglomerarea în vatră a populaţiei şi a părţilor construite, satul se defineşte ca *o aşezare*, iar prin locul de muncă, situat în mod obişnuit în afara vetrei, organizat în vederea obţinerii producţiei, el se constituie şi ca un *centru al producţiei materiale*. Populaţia satului, veriga de legătură între aceste componente şi sursa de reproducere şi procurare a forţei de muncă, atribuie, prin intermediul tehnicilor de care dispune, funcţia de rezidenţă vetrei şi pe aceea de producţie moşiei, sudând aceste laturi într-un tot unitar.

Dubla sa contingență, pe de o parte, cu activități economico-sociale şi legile lor, pe de altă parte, cu mediul natural şi particularitățile sale, conferă satului caracterul unei sinteze în care se împletesc fenomene interesând, deopotrivă, pe geograf, sociolog, istoric, demograf sau etnograf etc.

Aşadar, habitatul rural ca fragment dintr-o societate globală, nu poate fi studiat pe componente separate, deoarece folosința agricolă a teritoriului şi funcția rezidențială a vetrei nu sunt două probleme distincte, ci un singur fenomen social complex, aceste două categorii influențându-se reciproc pe un fundament geografic unitar.

Populația satului, a desfăşurat prin procesul muncii sociale, o continuă acțiune de transformare a acestui fundament geografic; aici a avut loc interacțiunea nemijlocită dintre om şi natură, efortul de adaptare activă şi de dirijare a elementelor naturii în vederea obținerii terenurilor necesare pentru construcții şi pentru practicarea agriculturii.

Habitatul urban sau *oraşul*, prin modul de organizare teritorială, dar mai ales prin funcțiile pe care le îndeplineşte, se afirmă ca un sistem economico -geografic complex. Componentele sale de bază sunt:

- *componenta teritorială;*
- *componenta social-economică.*

Componenta teritorială la rândul ei cuprinde:

- *vatra*, delimitată de linia de contur a zonei cu clădiri destinate pentru locuit;
- *intravilanul* (perimetrul construibil), cuprinzând suprafețele ocupate cu construcții la care se adaugă spațiile pentru depozitare, transport, spații verzi ş.a.;
- *extravilanul*, ce cuprinde restul teritoriului administrativ al oraşului în care se includ suprafețe agricole, zone de agrement, spații de depozitare a deşeurilor, unități de alimentare cu energie etc.

Extravilanul nu este sinonim cu teritoriul (moşia) ca în cazul aşezărilor rurale. Acesta, prin extensiunea sa nu poate face față decât parțial nevoilor alimentare ale oraşului. În acest scop, oraşul face apel la un hinterland agrar mult mai extins.

Componenta social-economică este reprezentată de populație şi locul de muncă. În cazul oraşului, locul de muncă este încorporat organic teritoriului administrativ al oraşului.

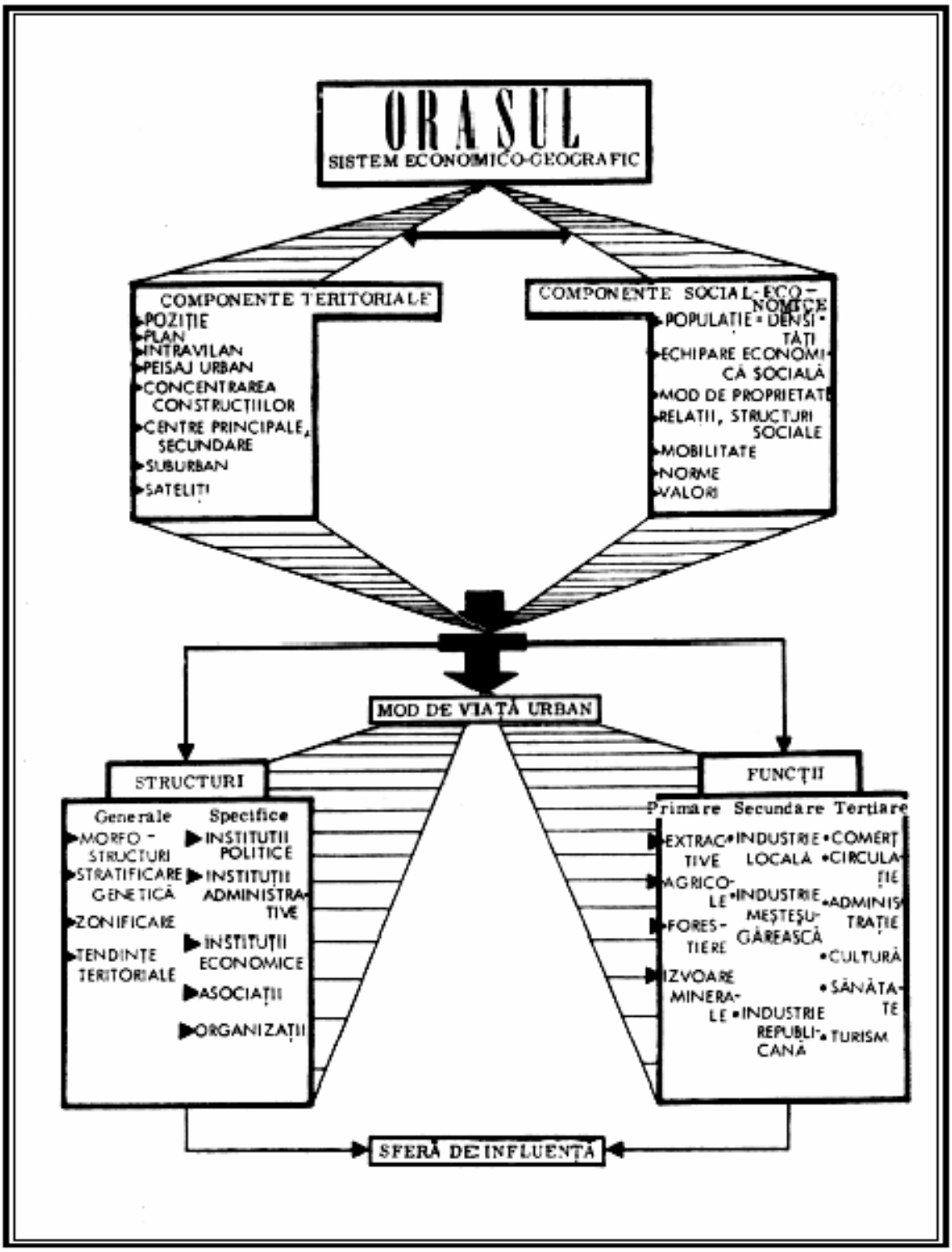

Fig. 28.- Oraşul - sistem economico-geografic.

8.4. Forme de habitat uman

Formele de aglomerare umană reflectă tabloul repartiției populației pe diverse categorii de aşezări. Ele evidențiază realitățile planetei noastre, contrastele, uneori de neimaginat, între anumite regiuni sau state din punctul de vedere al nivelului de dezvoltare al aşezărilor umane. Asemenea realități confirmă cauzele "infinitelor" forme ale habitatului uman, dar mai ales faptul că *rațiunea de a fi a unei aşezări umane constă în rolul ei de a satisface cerințele oamenilor*. Formele de habitat uman sunt extrem de variate pornind de la simplul adăpost natural în care trăia omul în primele momente ale evoluției sale şi terminând cu oraşul de astăzi, ca formă complexă de habitat.

8.4.1. Locuința simplă

Una din primele preocupări ale omului a fost aceea de a se proteja de climă, de intemperii, de animale sălbatice sau de alți oameni. El foloseşte, în acest scop, adăposturi oferite de natură, mai mult sau mai puțin potrivite, pentru ca mai târziu să-şi amenajeze sau chiar construiască, cu forțe proprii, astfel de adăposturi sau refugii.

Astfel, locuința devine elementul principal, cel mai important, prin care se face simțită prezența umană pe suprafața Terrei.

"Locuința, arăta Tricart, este forma concretă a activității umane. Toate grupurile umane îşi lasă amprenta în mediul înconjurător prin intermediul locuințelor, chiar şi cele mai modeste: cortul nomazilor, iglu-ul eschimoşilor, zgârie-norii din New York".

Există pe Terra o mare varietate de locuințe în funcție de condițiile oferite de mediul înconjurător, de gradul de cultură şi civilizație, de modul de viață, de ocupația principală a oamenilor etc.

Cele mai vechi locuințe au fost, bineînțeles, cele oferite de natură, cum ar fi: *firidele, refugiile de sub stânci* sau *cavernele*; se vorbeşte des, cu referire la secolele trecute, de popoarele de "troglodiți" (adică locuitorii cavernelor). Astăzi nu mai există pe toată suprafața Terrei vreun grup uman care să locuiască permanent în caverne naturale; dar locuințe subterane sau semisubterane există şi în zilele noastre, până şi în țările civilizate; în acest scop, adânciturile naturale sunt mărite şi adaptate pentru locuit, iar deseori, sunt anume săpate locuințe subterane.

Acest gen de locuințe se întâlneşte frecvent în țările cu climă aridă şi semiaridă, unde se află la suprafață roci (calcare, gresii moi, tuf vulcanic etc.), care sunt uşor de săpat în forme regulate şi sunt impermeabile sau puțin permeabile. Locuințele subterane oferă deseori avantaje, în primul rând siguranță, pentru că sunt uşor de ascuns şi de apărat, în al doilea rând, păstrează o temperatură uniformă în comparație cu cea de la suprafață.

Locuințele subterane actuale sunt de diferite tipuri. Deseori, acestea sunt săpate într-un perete vertical, fiind formate dintr-o singură încăpere cu uşă şi fereastră sau din mai multe încăperi; dacă peretele este înalt se pot construi mai multe etaje suprapuse de locuințe, cu scări exterioare pentru accesul la etajele superioare. Uneori, se întâlnesc la suprafața unui podiş deschis, mari cavități circulare sau dreptunghiulare, destul de lungi în adâncime, având pereți interni perpendiculari, care delimitează diferite încăperi de locuit sau de depozitare; capătul cavității are rolul unei curți. Din exterior, se intră în locuință printr-un coridor destul de lung, curbat şi înclinat, a cărui intrare e deseori ascunsă cu mare abilitate (Gebel Garian în Tripolitania).

Locuințele subterane sunt frecvente în întreaga Africă mediteraneană, din Maroc (Cirenaica), în Spania, Sicilia de sud-est, în Bazilicata (Matera); în Tuscia Romană unde rocile de tuf se pretează foarte bine acestui tip de construcție, locuințele fiind destul de

numeroase în trecut; acum, multe din locuințele antice sunt folosite pe post de staluri, magazii etc.

În China de Nord şi, în special, în bazinul fluviului Huan-he, care e acoperit pe o suprafață foarte mare de un strat consistent de loess, sunt săpate grupuri de locuințe şi sate întregi; aceasta este cea mai vastă arie care cuprinde locuințe predominant subterane, existentă în momentul actual pe glob.

Locuințele semisubterane, destul de frecvente şi ele, sunt săpate în pământ, la demisol; şi acestea sunt, în general, folosite datorită condițiilor climatice, atât în regiunile aride sau semiaride (podişul Castiliei în Spania), cât şi în regiunile polare unde casele semisubterane sunt acoperite de o masă de pământ şi, prin urmare, au aspectul unui tumul (măguri), în Siberia Orientală, nordul Canadei. Locuințe semiîngropate se întâlnesc şi în Dobrogea: bordeiele făcute din pământ presat cu picioarele, văruite, cu acoperişul din bulgări de pământ cu iarbă, este singurul care iese la suprafață. O asemenea construcție, destul de economică, e bine protejată de diferențele de temperatură.

Unele popoare primitive mai construiesc încă adăposturi sau refugii, care nu sunt închise în toate părțile:

- adăposturile de sub stânci sunt folosite temporar de păstorii din Munții Iberici, în Asia Mică etc.;
- adăposturi construite din împletituri de crengi, culcuşuri din vreascuri sau scoarță de copac, aranjate în semicerc sau în semicorn (împotriva vântului; negritoşii din Filipine, semang în Malacca, boşimanii);
- acoperişuri cu una sau două streşini susținute de pari, uneori construite deasupra solului, specifice multor populații tropicale;
- culcuşuri în pomi, construite din crengi şi frunziş (Vedah).

Toate au caracter temporar şi sunt nesigure.

Locuințele propriu-zise, care pot fi închise complet, diferă, înainte de toate, prin materialul utilizat în construcție: materiale textile sau piei, susținute de pari (corturile), materii vegetale, spre exemplu, trunchiurile, ramurile, frunzişul, paiele (colibele), lut, chirpici sau argilă uscate la soare şi, în sfîrşit, lemn şi piatră (casele propriu-zise).

Cortul este, prin excelență, o locuință temporară, uşor de transportat, caracteristic nomazilor şi țărilor cu precipitații moderate: poate fi alcătuit din pânză, susținută de pari sau alte tipuri de proptele, sau din împletituri de trestie, din piei etc. Are diferite forme şi dimensiuni, de obicei cu o singură încăpere, dar poate avea şi două sau trei, cum sunt corturile mari ale beduinilor din Africa de Nord, Arabia, sau corturile mongolilor etc. În regiunile de stepă din America meridională se folosesc corturi mari susținute de mai multe rânduri de pari înfipți în pământ şi acoperiți cu piei (toldo). În țările cu climă rece, cortul e căptuşit sau construit integral din piei sau pâslă, ca iurta cilindrică, cu acoperiş în formă de cupolă a Kirghizilor sau wigwam-ul algonchienilor, acoperit de piei sau împletituri de trestie sau scoarță de copac.

Coliba, cel mai vechi model având formă circulară, este construită dintr-o armătură de crengi înfipte în pământ şi reunite la vârf (colibă în formă de con), sau, mai ales, curbate în vârf înainte de a fi reunite (colibă în formă de stup); în aceste cazuri, acoperişul nu e diferit de baza locuinței.

Mai târziu a apărut coliba cu baza circulară, în formă de cilindru şi acoperişul mare în formă de con; are o singură intrare, iar în mijloc este vatra (cum deseori are şi cortul) pentru foc; fumul iese printr-o despicătură în partea superioară. Materialul diferă în funcție de tipul de vegetație din mediul înconjurător; unde abundă palmieri, aceştia oferă, de obicei, un material optim, care rezistă foarte bine şi cu care se pot construi şi colibe de

dimensiuni mari; de asemenea, bambusul constituie un material excelent pentru astfel de construcții.

Coliba cu bază pătrată sau dreptunghiulară este un tip mai recent de construcție, fiind originară din Indonezia sau Melanezia; aceasta se pretează mai bine la o împărțire interioară în mai multe încăperi, permițând şi o aranjare a diferitelor obiecte pe pereți. În multe cazuri, aceasta e susținută pe stâlpi (supraînălțată) nefiind ridicată direct pe pământ, din motive de apărare sau datorită terenului mlăştinos, foarte umed. În această categorie intră *locuința lacustră (palafita)*, care îşi are originea în antichitate, dar care se mai întâlneşte încă în Asia de Sud-Est, în Oceania, în Africa Centrală, în unele districte japoneze (delte fluviale) şi în alte locuri, în special la populațiile de pescari.

Colibe în formă circulară de tip foarte vechi se mai găsesc încă şi sunt folosite pe post de adăposturi temporare (invernale) de către păstorii din regiunea Lazio; dar aici, ca şi în alte locuri din Italia, se întâlnesc şi colibe cu baza pătrată.

Coliba e predominantă în toată Africa intertropicală şi în Oceania, sub foarte multe forme. Exemple binecunoscute sunt coliba cilindrică a etiopienilor (tucùl), coliba emisferică (în formă de stup) din Australia Orientală, coliba mare şi complexă, de formă dreptunghiulară cu acoperiş cu două streşini foarte înclinate din Micronezia etc.

Coliba cu baza pătrată, cu streşini, cu acoperişul separat a dat naştere, printr-o evoluție succesivă, casei.

Casa*,* din pământ sau argilă, e frecventă în regiunile în care lipseşte fie lemnul fie piatra (câmpii aluvionare) şi în regiuni unde ploile sunt foarte slabe su lipsesc. Pământul sau argila îmbracă o structură din fire de trestie sau din alt material vegetal sau argila este amestecată cu paie sau pietricele.

Unele case au acoperişul de paie, la altele, în regiunile aride, lipseşte (oazele din Gat şi alte oaze sahariene) sau e înlocuit de perdele.

Casa din argilă se întâlneşte în tot bazinul mediteranean, din Spania în Egipt, unde e foarte frecventă, în Spania etc. La origine şi aceasta avea o sigură încăpere, dar, cu timpul, prin schimbarea compoziției materialului de construcție, respectiv argilă amestecată cu pietriş fin turnată în formă de cărămizi şi uscate la soare, au făcut să crească rezistența; pereții sunt deseori văruiți, având şi o consistență mai mare casa poate avea, astfel, mai multe încăperi şi un etaj superior (Campidano, Albania Centrală, pusta ungară, Palestina).

Casa, în adevăratul sens al cuvântului, e cea construită din lemn şi piatră: lemnul predomină, bineînțeles, în țările încă bogate în păduri (Scandinavia, Finlanda, Rusia Centrală, Polonia etc.), iar piatra predomină în țările mediteraneene lipsite de păduri (Apenini, Peninsula Iberică, Balcanică, țările Atlanticului etc.). piatra şi lemnul se combină în construcție: piatra e utilizată frecvent pentru fundația casei, iar lemnul pentru părțile superioare (casele alpine).

În Japonia, casele mici şi uniforme ale țăranilor sunt, în general, construite din materiale uşoare: lemn, tulpini de bambus, paie, hârtie.

În Rusia, în zona pădurilor boreale, casele sunt în totalitate din lemn; în Crimeea şi Caucaz, sunt case de piatră; în mijloc se află zona stepelor cu case de pământ amestecat cu paie, acoperite cu iarbă uscată (izba).

Un material de construcție foarte special este gheața, care, tăiată în blocuri groase este folosită de eschimoşii din America Arctică, pentru construirea caselor lor rotunde (iglu).

Există o mare varietate tipologică de case în funcție de calitatea lemnului sau a pietrei, în funcție de climă şi, în general, de condițiile de mediu, de dezvoltarea culturală a populației, de modul de viață şi de tipul predominant de economie. Toate aceste influențe se regăsesc în arhitectura casei rurale, care e construită în funcție de condițiile locale, în timp ce casa urbană e influențată de exigențe artistice.

Casa rurală are o vechime respectabilă, se modifică destul de lent şi cu întârziere pentru că ea e adaptată la mediul geografic şi economic existent.

Din acest motiv, studiul *locuințelor rurale* prezintă o importanță deosebită pentru evidențierea raporturilor acesteia cu mediul înconjurător.

Aşa după cum s-a mai spus, casa din lemn sau din piatră e derivată din colibă, având la origine o singură încăpere, cu baza rotundă, pătrată sau dreptunghiulară. Exemple de case de piatră, rotunde cu acoperiş de piatră în formă de con, sunt casele *trulli* din Puglia şi alte tipuri similare, cum sunt căsuțele din Istria, *gubab* din Siria etc., care sunt rămăşițe ale unor construcții foarte vechi.

Dar tipul cel mai frecvent e cel de casă cu baza pătrată sau dreptunghiulară care şi ea la origine avea o singură încăpere (existente încă şi astăzi în Calabria, Sardinia etc.) cu acoperiş în formă de terasă (plat), sau cu streşini; apoi, a fost împărțită cu uşurință în mai multe încăperi aliniate de-a lungul fațadei, sau care se succed în spatele acesteia.

În casa latină, camerele au fost dispuse în jurul unei odăi care a fost ulterior descoperită şi a primit rolul de curte (atrium) deseori înconjurată de un portic. Acest tip de locuință a durat destul de mult în Italia, dar se regăseşte şi în Orient, în lumea arabă şi în Spania.

Când, mai târziu, s-a adăugat încă un nivel, acesta a fost construit din lemn (cum se mai face încă frecvent în zonele montane) sau din piatră.

La parter s-au adăugat spații pentru grajduri, depozite, unelte etc.

Casa rurală tradițională italiană din piatră are două etaje şi scară exterioară tot din piatră. Tipurile de case sunt foarte diferite datorită materialului folosit (pot fi uşor comparate casele din Sardinia, gri, din granit, din Tempio şi împrejurimi, cu cele albe din calcar din Barbagia Oilolai, cu cele roz din trahite din Brusachi, cu cele din bazalt negru din Ghilarza etc.) prin forma acoperişului, care e în relație cu condițiile de climă (cu două, trei sau patru streşini, foarte înclinate, unde iarna sunt ninsori abundente, cu terasă unde nu ninge niciodată şi ploile sunt moderate), prin prezența şi localizarea elementelor accesorii (cum ar fi cuptorul).

Tipul, mărimea şi distribuția încăperilor casei rurale sunt legate şi de condițiile economice; alături de camerele de locuit există, în aceeaşi clădire, diferite încăperi destinate produselor agricole şi conservării lor (hambare, fânare etc) sau grajduri pentru animale (staule, cotețe de păsări etc.). toate acestea dau specificul *rustic* acestor case.

Elemente importante sunt şi prezența porticilor (pentru depozitarea uneltelor etc.), a balcoanelor şi verandelor care au rol de uscătorie etc.

Tipuri speciale de case pot fi impuse de condițiile naturale: de exemplu, construcții apte să reziste la vânturi violente, locuințe speciale în zone seismice etc.

Tipuri speciale de case se construiesc şi în regiunile lipsite de apărare (cu pereți foarte solizi, cum ar fi *kula*, o casă fortăreață din nordul Albaniei), sau în regiunile orientale unde există obiceiul ca femeile să fie ferite de privirile celorlalți (casele din țările musulmane fără ferestre exterioare, având curte interioară cu porticuri).

Există şi case rurale de mari dimensiuni, acolo unde mai dăinuie obiceiul vieții în comun, sub acelaşi acoperiş, al mai multor familii înrudite, sau al “marilor familii”, cum este cazul familiilor *zadruga* ale sârbilor.

Analizând distribuția geografică a principalelor tipuri de case se deduc cu uşurință raporturile care există între acestea şi caracteristicile mediului. Trebuie precizat, însă, că aceste raporturi se schimbă în timp pentru că şi condițiile de mediu se pot schimba fie din cauze naturale (cutremure, inundații, alunecări etc.) fie, mai ales, datorită intervenției antropice (defrişare şi reducerea resurselor de lemn, transformarea păşunilor în terenuri agricole etc.).

8.4.2. Locuința izolată (solitară)

Această formă de habitat este generată de un anumit mod de viață, de ocupații, de situații social-economice specifice anumitor zone de pe planeta noastră. Locuințele solitare stau la baza formelor actuale de aşezări umane.

Un exemplu tipic de locuință solitară, frecvent întâlnită, este cel al caselor de la țară situate în mijlocul moşiei sau al fermei unde familia de țărani cultivă pământul.

Foarte rară sau chiar absentă la populațiile aborigene, locuința solitară e răspândită la popoarele civilizate, în regiunile în care predomină economia agricolă, în special acolo unde cultura intensivă permite împărțirea terenului în mici proprietăți. Se poate spune că în țările europene *locuința solitară este un indicator al predominării economiei agricole şi al proprietății mici şi mijlocii*.

Astfel, locuința solitară este locuită permanent dar există şi cazuri când este locuită temporar. Spre exemplu, în regiunile montane unde vara vin turmele de oi la păşunat, există locuințe temporare pentru păstori, cu instalațiile necesare pentru animale şi pentru prelucrarea şi conservarea produselor. Ele poartă denumiri diferite de la o regiune la alta, şi anume: *alpi* (se referă atât la clădiri cât şi la suprafața de păşune înconjurătoare) în Munții Alpi, *malghe*, *casere* în Veneto, *baite* în Piemonte, *grange* etc. Alte locuințe temporare sunt pe câmpiile cu fân (fânării).

Deseori există şi locuințe intermediare, frecventate în anotimpurile de tranziție, respectiv mai şi septembrie.

În regiunea Apeninilor, unde predomină creşterea ovinelor, există şi adăposturi estive în munți pentru păstori (*stâni*), unde turmele înnoptează în aer liber în spații îngrădite (*procoi*); în schimb, adăposturile temporare invernale (*colibele*) există la câmpie (Maremma, Câmpia Română, Tavoliere), în care păstorii şi turmele coboară în septembrie pentru a urca înapoi în iunie.

Această deplasare periodică a păstorilor cu turmele de oi, care se face deseori pe drumuri destinate special acestui scop (*tratturi, trazzere*), poartă denumirea de transhumanță.

Fenomenul este prezent în toate regiunile muntoase din jurul Mediteranei, din Spania în Asia Mică, în Caucaz, în multe alte regiuni muntoase ale Asiei, în Anzi etc.

Locuințele temporare estive şi invernale există la populațiile nomade sau seminomade care se deplasează în funcție de anotimp.

Locuințele solitare permanente pot fi de diferite tipuri. Ele dobândesc o complexitate deosebită când economia agricolă este bine dezvoltată şi combinată cu creşterea animalelor. În această situație locuința este formată dintr-un complex de construcții, devenind mai încăpătoare, găzduieşte mai multe familii (până la 15-20) şi chiar muncitorii care vin ocazional în perioadele de recoltare.

Complexul constă din mai multe construcții dispuse în jurul unui spațiu, de obicei dreptunghiular, închis fie de aceste clădiri, fie de un zid. Tipuri similare se găsesc şi în Luchese, în unele regiuni din Campania, chiar şi în Sicilia. Curțile sunt de origine antică şi poate că erau folosite şi în epoca romană în marile proprietăți rurale (*villae*).

De precizat că tipuri de locuințe cu curte, folosite de mai multe familii au existat şi mai există încă în țările scandinave (Norvegia, Islanda) şi în Europa Centrală; în Europa Occidentală au dispărut, dar au lăsat urme foarte vizibile (casa-curte din Piccardia). În toate cazurile, moşia şi construcțiile de locuit formează împreună o unitate economică.

Tipuri diferite, deseori şi mult mai complexe, sunt cele legate de colonizare (pentru agricultură, creşterea animalelor), cum ar fi *farms* în Statele Unite, *estancias* în Argentina, *fazendas* în Brazilia etc.

Este interesant, în satele de munte, de studiat *limitele altimetrice* ale locuințelor solitare, atât permanente cât şi temporare, mai ales în corelație cu limitele altimetrice ale terenurilor cultivate, ale pădurilor şi păşunilor. Studii de acest gen s-au făcut pentru Munții

Alpi şi Pirinei, Carpați, Balcani, unele lanțuri iberice etc. Mai fragmentare sunt datele despre marile lanțuri muntoase din Asia şi America.

Locuințele solitare au, deseori, o repartiție teritorială dezordonată, fără nici o regulă; în acest caz, se poate vorbi mai exact de locuințe *risipite* (*habitat dispersat*). În alte cazuri, ele tind să se alinieze de-a lungul unor linii directoare, de exemplu, de-a lungul râurilor, canalelor, străzilor care se înalță (*terraglio* sau *levada* în Veneto), deasupra unui dig sau de-a lungul acestuia, sau de o parte şi de alta a unei căi de comunicație.

În alte cazuri locuințele solitare devin mai dese în unele zone preferate: în jurul unui grup de izvoare sau pe versantul unei văi.

Locuințe izolate, dar dispuse într-o anumită ordine, se întâlnesc pe teritoriile care au fost colonizate cu scop agricol în epoca romană. După cum se ştie, transportul unei colonii, din ordinul Romei, avea loc după reguli foarte precise, riguros respectate, sub supravegherea magistraților speciali. Odată ales, terenul pentru colonizare, *agrimensores*, trasau o stradă principală, în direcția nord-sud (*cardo maximus*) şi o alta care o intersecta perpendicular pe precedenta, în centrul teritoriului (*decumanus maximus*). Apoi, la distanțe egale se trasau alte străzi minore, paralele fie cu drumul de la nord la sud (cardo), fie cu drumul de la est la vest (decumano) (*cardines* şi *decumani minores*). Astfel, terenul era împărțit în formă de tablă de şah: fiecare pătrat constituia terenul pentru 100 de familii. (*centuria*), între care loturile de pământ (în mod normal două iugăre fiecare) erau distribuite la întâmplare, de unde vine şi numele de *sortes*. Operațiunea se numea *centuriatio*. Pe terenurile mai puțin productive, loturile era mai extinse.

Trasarea străzilor nu se făcea întotdeauna în funcție de punctele cardinale (secundum caelum), ci în funcție de un râu sau la baza unei serii de coline, caz în care străzile aveau o orientare diversă (secundum naturam).

Urmele foarte evidente ale *centuriatio romana* se observă încă şi acum în multe regiuni ale Italiei, în rețeaua stradală (din zonele de câmpie) şi în distribuția caselor izolate, aliniate în funcție de orientarea străzilor. În multe cazuri, pe locul coloniilor s-au format o serie de aşezări.

O distribuție ordonată a locuințelor solitare se poate observa în zonele unde s-au realizat o serie de lucrări de îmbunătățiri funciare, cum ar fi regularizarea unor cursuri de ape sau lucrări de asanare a unor terenuri.

Densitatea locuințelor solitare variază de la o regiune la alta, fiind foarte diferită. În general (în afara cazului în care sub acelaşi acoperiş trăiesc mai multe familii), densitatea este în relație directă cu extensiunea moşiilor.

În Italia, pe teritoriile intens cultivate, rar se găsesc mai mult de două zeci de case la un kilometru pătrat. În zonele neproductive, cum sunt cele argiloase, casele sunt foarte rare şi depărtate unele de altele, la fel şi în regiunile de stepă din Peninsula Iberică.

Conacul este o locuință permanentă pe plaiuri, fiind format, de obicei, din două încăperi; uneori, însă, este format numai din una, după cum, alteori, poate fi format şi din trei. În ultimul caz, în mijlocul conacului este “casa cu focul”, în dreapta (conacele privesc, de obicei, spre miazăzi) este “celarul”, unde se ține brânza şi laptele, iar în stânga este “soba” sau “casa” de dormit. Fiecare din cele trei încăperi îşi are uşa ei proprie, care dă în prispă. Prispa, numită şi *târnaț* - se întinde de la o extremitate la alta a conacului. În jurul conacului sau în apropierea lui se întinde *curătura*, adică o suprafață de teren mai mare sau mai mică, obținută prin distrugerea pădurii. Conacul are o largă extensiune în plaiul Bumbeştilor, în nordul depresiunii oltene, în zona de podiş şi munții nu prea înalți.

Bordeiul sau locuința cu “groapă” este o formă veche de locuință, răspândită şi în țara noastră. Bordeiul este o locuință săpată pe jumătate în pământ şi acoperită cu pământ, paie sau stuf. Scriitorii antici (Strabon) amintesc de troglodiții care locuiau în găuri sub pământ. De-a lungul veacurilor, bordeiul s-a păstrat în părțile noastre şi-l mai întâlnim

şi astăzi, dar având altă destinație. Cauza păstrării lui, multe secole, trebuie căutată în lipsa materialului de construcție (lemnul) şi, după cum spun călătorii din veacurile trecute, în nesiguranța ce domnea veşnic pe aceste meleaguri. În Oltenia, bordeiul are trei denumiri: la munte, *colibă*; la deal şi şes, *covercă*; la baltă, *cătun*.

Fiecare din aceste tipuri are aceeaşi formă, numai că materialul de construcție diferă. Colibele din plaiurile munților sunt făcute, de multe ori, din scânduri de fag. La deal şi în locurile unde se mai găseşte pădure, este acoperit cu crengi, la câmp - cu paie şi buruieni, iar la baltă - cu papură şi trestie.

Odaia, o altă formă de locuință solitară, este formată dintr-o încăpere construită din lemn, în care în timpul iernii, se depozitează fânul necesar animalelor. Sub acelaşi acoperiş cu odaia, omul a mai construit încă o mică încăpere, destinată locuirii sale, pe timpul cât va dura cositul fânului şi păşunatul vitelor. În acest fel, odaia a devenit şi casă de locuit temporară, care la început dubla pe cea din vatra satului. Cu timpul, înmulțindu-se populația, această locuință temporară a devenit permanentă.

Stâna este cea mai răspândită formă de locuință solitară. Aceasta este o aşezare păstorească de vară, la munte, în afara satului, construită din lemn ori din piatră, cu una sau mai multe camere unde se prepară produsele lactate şi unde se adăpostesc oile şi ciobanii. Stâna poartă, de regulă, numele muntelui pe care se află, dar sunt şi cazuri când poartă numele stăpânului.

Stânele sunt, de regulă, stabile, altădată existând însă şi stâne mobile, aşa-numitele mutătoare (pe tălpici, pe roți etc.), frecvența lor fiind mai mare la altitudini de peste 1500 m. În decursul timpului, stânele s-au diferențiat structural, unele fiind formate dintr-o singură încăpere, altele din două sau mai multe, fiecare cu propriul său rost. Funcțional, majoritatea sunt simple, pentru creşterea oilor, iar altele sunt complexe şi uneori transhumante, unde în comun cu oile se cresc şi vitele mari; există, însă şi *văcării* aparte (locuri îngrădite pentru vite, ocol, staul), ca cele pentru văratul vacilor cu lapte.

Potrivit poziției lor față de satele aparținătoare, stânele pot fi, de asemenea, diferențiate în stâne populate numai vara şi stâne localizate în apropierea vetrei de sat şi populate toamna târziu până ce dă zăpada, când oile sunt duse în târle. Amplasate, cu deosebire, la marginea păşunilor montane, stânele tradiționale româneşti se construiesc, mai ales, în apropiere de izvor şi pădure, din bârne de lemn.

Târla, asemănătoare cu stâna, cu care uneori se confundă, este o formă veche destul de frecventă şi semnifică locul de lângă strungă, unde se adună oile la amiază; locul unde dorm oile noaptea; locul neîmprejmuit şi neacoperit, unde se adăpostesc vitele în timpul păşunatului.

Sălaşul este o locuință simplă din lemn, piatră, utilizată ca adăpost temporar pentru oameni şi animale, uneori, chiar ca o gospodărie cu anexe, atunci când apar îndeletniciri secundare creşterii animalelor, vizând valorificarea unor resurse locale. Sălaşele servesc creşterii cornutelor mari şi mici, alături de care se practică, în funcție de posibilitățile oferite de cadrul natural şi pe suprafețe restrânse, diferite culturi agricole (porumb, secară, pomi fructiferi ş.a.). În multe cazuri, sălaşul este amplasat în locuri curățate de arbori şi transformate în loc arabil sau păşune (curătură, runc, arsură, laz). Atunci când sălaşul şi-a amplificat funcțiile, el a căpătat caracterul unei gospodării temeinice, asemănătoare cu cea din vatra de sat căreia îi aparține, devenind chiar permanentă, locuită tot timpul anului - mai ales de bătrâni - datorită funcțiilor lor agropastorale şi distanțelor mari care le despart de sat.

Măiestria populară şi adaptarea îndelungată şi dinamică a populației la mediul geografic, au dat naştere la încă multe alte tipuri de adăposturi şi gospodării temporare,

unele, adevărate dublete ale vetrelor de sat. Aşa este *surla*, construcție destul de durabilă de formă conică, făcută din pari de lemn şi acoperită cu stuf, paie, fân sau coceni întâlnită, mai mult, la munte dar şi în alte zone. Surla se întâlneşte la crescătorii de animale, la lucrătorii forestieri, la pescari etc., constituind loc de adăpost, odihnă, prepararea hranei.

La cele prezentate anterior se mai adaugă: *câşla* dobrogeană (aşezare de păstori unde se mulg oile sau vacile); *pimnița* (pivnița) de vin, mai răspândită în zonele viticole; *prisaca* (inițial - după unele surse - loc într-o pădure, unde s-au tăiat de curând copacii, azi având mai mult sens de loc unde se cresc albinele, unde sunt aşezați stupii); *cherhanaua* (punct de colectare a peştelui, dar şi de conservare şi preparare).

8.4.3. Locuințele grupate

Locuințele grupate sunt un grup mai mult sau mai puțin numeros de case care constituie un *centru*. Conceptul de *centru locuit* poate părea intuitiv, dacă avem în vedere o aglomerare de case înconjurată de ziduri sau chiar un sătuc de case îngrămădite; situația se schimbă, însă, când e vorba de sate întinse pe câțiva kilometri, în care casele sunt separate unele de altele prin terenuri cultivate sau păşuni.

Conceptul de *centru* presupune prezența unui *loc de adunare* a populației - care poate fi reprezentat de biserică, de piață sau magazine, de şcoală, de gară - loc unde oamenii se adună din motive de religie, instruire sau afaceri etc. Centrul este, deci, un nucleu al vieții organizate din punct de vedere social, caracterizat de prezența serviciilor publice sau private.

Deşi conceptul pare destul de clar, el nu elimină în totalitate orice nelămurire, pentru că între locuința solitară şi centru există deseori situații care impun folosirea unor termeni intermediari.

Astfel, pot fi deseori întâlnite, în foarte multe regiuni, grupuri de mai multe case, fără să existe un loc anume de "întâlnire" a locuitorilor. Aceste aşezări omeneşti elementare, sau nuclee, frecvente în foarte multe țări, se numesc în Germania *weiler* (poate din latinescul Villare), în Franța *hâmeaux*, în Apenini *ville*, în România *crânguri*. Aceste nuclee reprezintă, poate, un tip de aşezare foarte vechi şi foarte răspândit într-o vreme.

Similar cu *centrul* (termen folosit în literatura italiană de specialitate), în România, o astfel de grupare de locuințe (3 - 10 case) poartă denumirea de *cătun*. Cu toate că este o aşezare izolată, legată de o economie bazată preponderent pe păstorit, cătunul găzduieşte întotdeauna familii numeroase (50 - 150 locuitori); are destul de des încorporată sau alăturată o biserică, cu magazin, şcoală etc.

Un tip de aşezare care nu diferă, cel puțin prin originea sa, este *baglio*-ul sicilian; fiecare baglio a fost, la origine, centrul unui feud.

Elemente intermediare între casele împrăştiate şi centre există şi acolo unde casele izolate, aliniindu-se de-a lungul unei străzi sau a unui curs de apă, se îndesesc până când nu mai rămân spații libere între case; destul de des şi în aceste cazuri, construirea unei biserici sau a unui magazin etc., duce la formarea unui adevărat centru.

Aceste grupuri mici de case, lipsite încă de un loc de întâlnire, poartă denumirea de *nuclee* (denumire oficială în Italia), astfel încât, populația se împarte în funcție de modul în care locuieşte, în *populația centrelor, a nucleelor* şi a caselor împrăştiate.

8.4.4. Satul

La scara timpului istoric, satul reprezintă prima formă de habitat a colectivităților umane, organizată din punct de vedere teritorial, social şi economic. *Pierre George* defineşte satul "ca o formă de organizare elementară a societății" care răspunde necesităților fundamentale ale omului şi se identifică acțiunii de grup.

Forma cea mai veche de locuit este cea în asociație (satul) şi nu adăpostul izolat. Omul primitiv tindea să se reunească în grupuri pentru a munci şi a se apăra, nu trăia izolat.

Datorită modului rudimentar de organizare a vetrelor la care se adaugă şi nevoia continuă de aşezare a acestora în apropierea zonelor cu posibilități mai lesnicioase de procurare a hranei, în primele etape de evoluție "vetrele au migrat" împreună cu colectivitățile rurale în căutare de hrană. Aceasta se observă şi astăzi în modul de habitat şi exploatare economică a teritoriului, la populațiile primitive din zona ecuatorială a Africii, în cadrul agriculturii itinerante. De aceea, cu greu se pot reconstitui urmele vechilor aşezări rurale.

La noi în țară, urmele celor mai vechi aşezări rurale sunt cele de la Hăbăşeşti (cultura Cucuteni), din apropierea Iaşilor (3100 - 2700 î.H.), aşezare fortificată cu terenul agricol în afara fortificației. În antichitate, satul era forma dominantă de aşezare în bazinul Dunării. Populația daco-romană se îndeletnicea, majoritar, cu cultivarea pământului de unde, se pare, că se trage şi numele de sat, dat aşezării rurale de la latinescul *satus-um* (arătură).

Populația agricolă locuia în sate mari, situate pe teritoriul coloniilor romane (*pagi*) sau în simple aşezări rurale (*vici*). În cadrul satelor mari de pe marile proprietăți, în centru se afla conacul proprietarului (*villa rustica*), iar lângă el locuințele pentru muncitorii agricoli. Asemenea construcții s-au identificat la Ciumăfaia în județul Cluj şi la Mobița lângă Sarmisegetusa.

Pe teritoriul Angliei s-au descoperit urmele unor aşezări rurale primitive, datând din mileniul IV î.Hr., care aveau şi puncte de întâlnire pentru comerț şi ceremonii.

Satul feudal este format dintr-o colectivitate de țărani dependenți de proprietarul de pământ. Această formă de aşezare a fost introdusă şi în America de Sud. Pe marele domeniu funciar, în partea centrală, era organizată vatra satului, alături de case care se grupau neregulat, locuințele muncitorilor agricoli. Acestea poartă denumirea de "fazendas" în Brazilia şi de "estancios" în Argentina şi Chile.

În *perioada contemporană*, ca urmare a scăderii autorității asupra proprietății funciare, în cea mai mare parte a globului şi extinderea modului de folosință individuală, a dus la o diversificare a aşezărilor rurale, atât sub aspect structural, cât şi al mărimii, funcțiilor şi fizionomiei.

În Germania s-au efectuat studii sistematice asupra satului, în special de către A. Meitzen şi discipolii săi, referitor la originea şi condițiile economice de apariție a acestora. S-a constata că la vest de linia formată de Elba, Saale şi Turingia - care indică limita maximă a expansiunii slave spre vest ce corespunde şi fortificațiilor înălțate de Carol cel Mare împotriva slavilor (*limes* carolingian) - predomină sau locuința izolată (*Einzelhof* în germană; echivalentul *curții*) sau satul îngrămădit (*Haufendorf*) cu case foarte apropiate unele de altele, dispuse în mod neregulat în jurul unei biserici, al unui castel, a unei piețe etc.

În schimb, la est de această linie, adică în teritoriul ocupat de slavi, predomină sau satul de-a lungul unei străzi (*Strassendorf*) cu case aliniate de-a lungul unei străzi scurte şi drepte, având în spate terenuri cultivate înconjurate de garduri, sau satul rotund (*Runddorf* sau *Rundling*) cu case dispuse în mai multe linii concentrice în jurul unei mari arii centrale, la origine ocupată cu iarbă, cu adăpătoare pentru animalele satului (care, în caz de pericol, puteau fi adunate acolo şi păzite), arie în care se ajungea printr-o singură intrare.

Între rândurile de case erau mici terenuri cultivate, iar un gard sau un perete de argilă înconjura întregul sat.

În opinia lui Meitzen, satul îngrămădit e considerat de origine celtică, iar satul de tip stradă şi satul rotund de origine slavă, lucru infirmat de faptul că satele rotunde, construite astfel din necesitatea de a adăposti animalele în caz de pericol, sunt frecvente în multe alte regiuni, cum ar fi, de exemplu, *Kraal*-ul din Africa meridională.

Alte tipuri de sate, frecvente în Germania, sunt *satul în linie* sau *în lanț* (*Reihendorf*) cu case aliniate pe unul sau pe ambele maluri ale unui curs de apă şi *satul flamand* (în regiunile mlăştinoase, asanate şi colonizate de flamanzi) cu case aliniate pe un dig ridicat pentru a proteja de inundații terenul din spate, care, după ce era asanat, era împărțit în fâşii lungi şi înguste aparținând fiecărei case.

Şcoala lui Meitzen, care îşi extinsese cercetările şi în alte regiuni ale Europei centrale, avea tendința de a considera fiecare tip de sat drept patrimoniul etnic al unui anumit popor, fapt cu certitudine eronat, deoarece, aceleaşi condiții de mediu şi necesități economice pot impune un tip similar de aşezare la populații dintre cele mai îndepărtate unele de altele. Sate similare cu cel flamand, de exemplu, pot fi întâlnite în zone asanate în foarte multe alte regiuni, cum ar fi, în Italia (în câmpia Padano-Venetă).

După anul 1917 apare satul de tip *kolhoz*, întruchipând într-o formă nouă, aşezată pe principiul muncii colective raportul cu pământul ca principal obiectiv al muncii şi mijloc de producție.

Odată cu dezvoltarea oraşelor apare şi opoziția dintre sat şi oraş. Ca urmare a acestor relații antagoniste apar forme intermediare de aşezări. Acest proces de formare a unei noi categorii de aşezări cu trăsături mixte - de sat şi de oraş - se desfăşoară în două direcții:

- apropierea satului de oraş, atât sub aspect fizionomic, cât şi funcțional;
- decăderea unor oraşe şi reintrarea lor în categoria ruralului.

Asemenea forme intermediare, denumite de către francezi *villages-villes* iar de către germani *stadt-dorf* se întâlnesc frecvent în Andaluzia. Au o populație cuprinsă între 7000-14000 de locuitori. Ca număr de locuitori sunt îndreptățite a fi oraşe. Ca funcție economică, predomină cea agricolă. S-au dezvoltat în apropierea marilor proprietăți latifundiare şi evoluează în direcția urbanizării. Gabrielle Schwatz foloseşte, pentru această categorie de aşezări de tranziție, termenul de “puncte centrale” care, preluând anumite funcții economice şi comerciale, constituie locuri de polarizare pentru rețeaua rurală adiacentă. Cele mai reprezentative forme de acest tip de aşezări sunt târgurile. Ele marchează net transferul de la rural la urban. Au funcții comerciale şi administrative. În Africa sunt frecvente târgurile de graniță, situate pe liniile de contact economico-geografic (între deşert şi savană, între ariile de agricultori şi cele de păstori etc.).

Tot în această categorie se includ şi punctele de administrație din fostele colonii, aşezările cu funcții comerciale din Alaska, precum şi unele “villages centres” din Turcia, care prin dotările ce le concentrează (şcoli, oficii sanitare, unități comerciale) polarizează satele învecinate până la 15 km distanță. În aceeaşi categorie se află şi aşezările rurale mari de la noi din țară cu rol de polarizare.

Industria extractivă a dus la apariția şi dezvoltarea a numeroase sate, unele vechi din antichitate. Numărul acestora creşte în secolul al XIX-lea odată cu descoperirea de noi şi variate surse, în special de cărbune şi petrol. Aceste categorii de aşezări rurale cunosc o evoluție aparte. Inițial, populația ocupată în industrie, convieţuieşte cu cea agricolă. Odată cu amplificarea exploatărilor, se cere o suplimentare a forței de muncă industrială. Are loc un proces de calificare industrială în masă. Aşezarea îşi schimbă treptat profilul funcțional, structura şi fizionomia şi devine oraş. Exemplele sunt oferite de toate statele industrializate ori în curs de dezvoltare cu resurse de combustibili şi minereuri aflate în exploatare. Unele regiuni au trecut printr-o fază preindustrială (Donbas, Rhur), pe când altele au cunoscut o dezvoltare explozivă (Silezia, Lorena). Această categorie de aşezări rurale, cu funcții

extractive, cuprinde o populație formată din țărani minieri. Ele sunt denumite în literatura geografică după specializarea muncitorilor (sate carbonifere, sate petrolifere etc.). În țările socialiste, o bună parte au fost incluse în categoria urbanului. Numărul lor este în creştere. Cunosc o mare diversitate ca profil şi sunt răspândite pe toate continentele, cu excepția Antarcticii.

În afară de aşezările rurale cu funcții extractive, se mai deosebesc ca forme cu evoluție spre oraşe, aşezările rurale noduri de comunicații, aşezări rurale cu funcții turistice şi cele cu funcții rezidențiale (dormitor). Uneori, asistăm la o îmbinare de funcții, deosebind aşezări agricole-comerciale, aşezări agricole-administrative şi aşezări agricole-industriale.

Diferențierea satelor este condiționată de un mare număr de factori, dintre care amintim:

- lotizarea terenului;
- influențele etnice;
- condițiile istorico-politice;
- tipul de economie primară;
- apariția şi dezvoltarea oraşelor, schimbarea tipului de economie.

Lotizarea terenului a influențat diversificarea satelor în evul mediu târziu. Astfel, pe teritoriul Franței, apar la sfârşitul secolului al XVII-lea, ca urmare a fenomenului de lotizare, două categorii de suprafețe:

- câmpuri agricole deschise, fără garduri, cărora le corespund în Anglia “open fields”;
- câmpuri agricole închise (enclosed fields).

Cele două variante de lotizare au influențat diferit formarea aşezărilor. Prima variantă, cu o repartiție neregulată a loturilor deschise, a condiționat formarea unor vetre de sat răsfirate. A doua variantă, devenită în Franța şi “pays de bocages” se caracterizează prin existența gospodăriilor izolate. Este mai răspândită în centrul şi vestul Franței şi se remarcă prin existența unor parcele cultivate, cu contururi regulate închise prin ziduri sau garduri vii.

Influențele etnice îşi pun amprenta asupra tipurilor de sate prin arta de a construi şi mai puțin prin modul de organizare a vetrelor care ține în special de condițiile naturale şi social-economice.

Condițiile istorico-politice au influențat, mai degrabă, structura vetrelor şi fizionomia acestora. Astfel, satele de colonişti din Africa şi Asia de Sud-Est sunt net marcate în structuri şi fizionomie de specificul aşezărilor populației colonizatoare. Acelaşi lucru este valabil cu satul aglomerat *ciflik* de origine turcă răspândit în toată Peninsula Balcanică, ca urmare a expansiunii Imperiului Otoman.

Tipul de economie primară îşi pune amprenta asupra diferențierii aşezărilor rurale mai ales prin fizionomie. Satele crescătorilor de animale, prin organizarea vetrei, se deosebesc de cele a căror populație se ocupă, majoritar, cu cultivarea pământului, după cum satele de pescari au trăsături distincte în raport cu alte aşezări rurale.

Apariția şi dezvoltarea oraşelor duce la schimbări importante în special asupra aşezărilor rurale apropiate. Se schimbă, uneori aproape radical, profilul lor funcțional şi tehnico-edilitar sub influența oraşului vecin în continuă expansiune funcțională şi teritorială.

Schimbarea tipului de economie aduce modificări în cadrul rețelei rurale şi în structura acesteia. Astfel, în fosta URSS, după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, au apărut şi s-au dezvoltat aşezările rurale de tip colhoz şi sovhoz, care consfințesc proprietatea colectivă şi de stat asupra pământului pe alte baze organizatorice.

8.4.5. Oraşul

Oraşul este o formă de aşezare umană superioară satului, de care se deosebeşte prin:

- densitatea mai mare a populației şi a construcțiilor;
- echipare tehnico-edilitară superioară;
- activități economice, preponderent, secundare şi terțiare;
- mod de viață specific;
- potențial demografic, de regulă, mai ridicat.

Deşi destul de clare aceste criterii, în definirea oraşului ca fenomen social-economic şi teritorial apar o serie de dificultăți. Acestea derivă din modul diferențiat în care se defineşte urbanul de la un autor la altul, de la o țară la alta sau de la o perioadă istorică la alta. Acest ultim aspect se referă la valabilitatea criteriilor utilizate în timp.

Astfel, criteriile care erau valabile în trecut - cum ar fi prezența unei centuri de ziduri sau fortificații în oraş (care era, însă, o *aglomerare închisă*, spre deosebire de sat, care era o aglomerare deschisă), sau existența unor drepturi speciale şi privilegii care confereau oraşului şi locuitorilor săi o poziție juridică şi socială diferită de aceea a zonelor agricole şi țăranilor - nu mai au valoare azi. Nici criteriul numeric adoptat adesea în trecut în diverse țări (Italia 2000 de locuitori, Franța 2500 locuitori, SUA 3000 de locuitori) nu mai este valabil. Există în aceste țări aglomerări mult mai populate care au totuşi fizionomia unor simple sate.

Există, însă şi situații opuse, cum ar fi în Sudan, mari aglomerări de sate şi colibe înconjurate de ziduri şi, câteodată, şi de şanțuri care, din punct de vedere al numărului de locuitori, ar trebui să se numere printre oraşe, şi deseori chiar sunt considerate oraşe.

Spre exemplu, Abeokuta, format în 1825 prin unirea în interiorul unui cerc de ziduri, a numeroase sate ale tribului Egba, a ajuns să depăşească 100.000 de locuitori; Ibadan, cea mai mare aglomerare de populație neagră din lume, depăşeşte 300.000 de locuitori şi numără circa 160 de sate ce ocupă o suprafață de 40 km^2.

Asemenea aglomerări nu corespund, însă, deloc conceptului de oraş pe care îl avem în țările civilizate şi nu au fizionomia unui oraş în sensul comun al cuvântului.

O caracteristică importantă a oraşelor este densitatea mare a populației, mai mare față de cea a satelor, pentru că aici casele sunt joase şi deseori separate de terenuri cultivate, grădini etc., iar în oraşe, locuințele sunt situate în blocuri cu mai multe etaje; aici, pe o suprafață relativ mică, se poate ajunge la un număr foarte mare de locuitori. Din acest punct de vedere, studiul densității populației în vatra unui oraş, dar mai ales pe cartiere, este de mare interes.

Criteriul esențial de diferențiere a oraşului de sat este, fără îndoială, *marea complexitate a vieții economice*, care există în aglomerările urbane.

În sate, agricultura (cultura plantelor şi creşterea animalelor) reprezintă baza activității economice; în oraş, agriculturii i se adaugă activitățile industriale şi comerciale care, în general, sunt predominante. De aici rezultă o fizionomie edilitară specială datorită prezenței construcțiilor cu scop industrial (fabrici, uzine) sau comercial (bănci, societăți comerciale, de transport, mari magazine). Şi activitatea culturală e mai complexă, fapt ce se reflectă în existența unor construcții specifice (biblioteci, şcoli, teatre, universități, muzee, instituții de cultură).

Legat de extinderea oraşului şi de complexitatea vieții economice este şi dezvoltarea mijloacelor de transport intraurban, care are rolul de a lega diferitele părți ale aşezării şi, în special, zonele periferice de centru.

În general toate serviciile publice, inclusiv cele de aprovizionare şi sănătate, de asistență etc., au o mai mare complexitate față de cele de la sat, pentru că viața urbană cere servicii numeroase şi bine organizate.

Centrul oraşului este locul unde se desfăşoară activitatea publică (administrație, afaceri în general etc.); în multe oraşe moderne edificiile din centru tind să fie din ce în ce mai adaptate acestor funcțiuni în defavoarea locuințelor; acestea sunt împinse spre periferie.

"Citu"-ul londonez aproape că nu mai are cartiere de locuit; se poate spune că noaptea nu mai locuiesc acolo decât gardienii şi portarii diverselor instituții; un fenomen similar se observă şi în marile oraşe din Statele Unite. Populația se deplasează în fiecare zi de la periferie spre centru dimineața, şi parcurge drumul invers seara, acest lucru fiind posibil datorită serviciilor rapide de transport.

Spre periferie, oraşul se întinde cu *suburbiile* sale care se dezvoltă, de preferință, de-a lungul marilor artere de circulație care se îndreaptă din oraş înspre sate, în formă radiară; suburbiile pot avea şi ele *nuclee*, inițial separate de aglomerarea principală, care se extind la rândul lor.

Cu cât ne îndepărtăm de partea centrală a aglomerării urbane, construcțiile se răresc, încep să difere prin fizionomie, pierzând aspectul urban: de multe ori nefiind posibilă stabilirea unei *limite* nete a oraşului.

De fapt, oraşele moderne de obicei nu au o limită administrativă. Oraşul nu se poate identifica cu primăria, care deseori poate răspunde, pe lângă centrul urban principal, şi de alte centre mai mici, cu totul independente. Există însă, în mod contrar, numeroase cazuri de centre urbane care au primării diferite. Se întâmplă, de asemenea, ca două sau mai multe oraşe învecinate, prin dezvoltare, să se extindă şi să se reunească într-un agregat care, din punct de vedere geografic, e unic dar care rămâne împărțit în mai multe primării din punct de vedere administrativ.

Cercetarea limitelor oraşelor, a zonelor de influență, pe baza unor criterii geografice riguroase, sunt probleme de un real interes ştiințific atât teoretic cât şi practic.

Din punct de vedere geografic, o importanță deosebită prezintă studiul *planului oraşului*. Sunt astfel cunoscute, încă din antichitate (în Orient), existența unor *forme fundamentale* de planuri urbane:

- forma dreptunghiulară (cu construcțiile dispuse în forma unei table de şah);
- forma circulară;

ambele legate la origine, după cum se pare, de concepții religioase.

Forma dreptunghiulară în Grecia, la etrusci şi în lumea romană, îşi are originea în antichitate, în timp ce în Evul mediu şi în Renaştere, în celelalte țări, dobândeşte o anumită preponderență forma circulară sau radiară.

Oraşele moderne din regiunile de câmpie, cu posibilități de extindere spațială nelimitată, au planuri de formă circulară, dezvoltarea lor având loc, în mod egal, în toate direcțiile, în jurul unui centru, în zone concentrice succesive.

De pildă, dezvoltarea oraşului Milano e marcată de trei măriri succesive, aproape concentrice, a zidului înconjurător; după dărâmarea acestuia, dezvoltarea recentă a oraşului s-a făcut într-o manieră diferită de cea anterioară, respectiv în diverse direcții, astfel încât planul de formă circulară, mai vechi, nu mai e valabil pentru părțile noi ale oraşului.

În multe alte oraşe de origine medievală, dezvoltarea în jurul centrului a avut loc în mod neregulat, rezultând planuri caracterizate, de obicei, de străzi înguste, întortocheate, dezvoltate în direcții diferite şi complicat intersectate. Acest tip de plan, frecvent pentru oraşele medievale, e în cel mai strident contrast cu planul în formă de tablă de şah, ale cărui străzi sunt rectilinii, largi şi intersectează în unghi drept.

În antichitate, în Imperiul Roman, acest plan este legat de fondarea coloniilor, dar el nu s-a putut menține fără modificări de-a lungul Evului mediu şi al epocii moderne. De exemplu, planul dreptunghiular al oraşului Torino (care s-a născut din colonia Augusta Taurinorum) la origine cu străzi care se intersectează în unghi drept, a sugerat direcțiile următoarelor extinderi ale oraşului, în care actualii "corsi" foarte lungi au fost trasați în

prelungirea acelor străzi. Nu toate oraşele italiene au o origine colonială, cu planul regulat, deoarece multe au luat naştere în Evul mediu: Cortemaggiore, Cherasco, Villafranca (Verona) etc.

Trebuie precizat, însă, că planul urban rectangular este o trăsătură comună oraşelor americane moderne, australiene şi cartierelor moderne din multe oraşe mari japoneze.

Uneori, centrul urban s-a sprijinit pe un obstacol natural, cum ar fi un râu al cărui curs a influenţat planul oraşului. De exemplu, partea cea mai veche a oraşului Colonia s-a dezvoltat pe fâşii succesive de teren, în jurul Reno-ului, pe malul său stâng.

New Orleans din SUA este, în schimb, un oraş cu planul în formă de tablă de şah, dar are o înfăţişare deosebită determinată de faptul că se sprijină pe Mississippi care, în acel punct, formează o curbură caracteristică.

În general, râul nu constituie un obstacol în dezvoltarea oraşului care se extinde pe ambele maluri, legate prin poduri.

Mult mai complex este, de obicei, planul unui oraş care, datorită condiţiilor topografice, nu se poate extinde în toate direcţiile. Unele oraşe situate pe insule s-au extins până când au ocupat întreaga suprafaţă insulară şi devin prizoniere ale acesteia; din acest motiv au trebuit să folosească tot spaţiul disponibil; de aici rezultă, deseori, un plan cu o formă unică, iar un exemplu tipic este cel cunoscut al Veneţiei. Analog e cazul oraşelor dezvoltate pe promontorii, pe meandrele fluviale.

Veneţia se întinde pe o sută de insuliţe, iar "râurile", (rii) sau canalele care le separă erau adevăratele străzi unde erau proiectate casele cu ieşire la apă. Fiecare insulă avea drept centru o "piaţă" unde se găseau biserica, fântâna şi cele mai importante magazine. Străduţele (calli), înguste şi întortocheate, erau folosite mai mult pentru a ajunge în pieţe, decât pentru circulaţia generală în oraş.

În regiunile cu relief accidentat, multe oraşe îşi adaptează planul în funcţie de formele orografice, cum au făcut Sienna, Perugia, Centuripe (oraş cu plan "tentacular" pe culmile dealurilor), Cunco, Bergamo, Potenza, Enna etc.

Planuri urbane complexe oferă oraşele *polinucleare*, formate prin juxtapunerea unui centru vechi cu unul nou cu o fizionomie total diferită (Bari, Trapani, Siracusa) sau prin împărţirea aglomerării urbane într-o parte înaltă, în general cea veche, şi o parte joasă, recentă (Bergamo, Budapesta), sau prin fuziunea cu două sau mai multe oraşe limitrofe într-un centru urban (Manheim-Ludishafen; Elberfeld şi Barheim, fuzionate într-un centru numit Wuppertal; Atena şi Pireu, unite într-o singură aglomerare.

În multe cazuri complexitatea planului oraşului scoate în evidenţă faptul că acesta a avut mai multe *faze de dezvoltare*. Pornind de la un nucleu iniţial care îşi are, de obicei, începuturile în antichitate, de formă dreptunghiulară înconjurat de ziduri, oraşul, prin strămutarea repetată a zidurilor şi includerea succesivă a suburbiilor, ajunge să se dezvolte foarte mult. În epoca modernă, în locul zidurilor este trasat un şir de străzi la capătul cărora s-au dezvoltat, ulterior, cartierele periferice.

Planul Florenţei dezvăluie un oraş roman, cu nucleu aproape dreptunghiular, în jurul căruia se află oraşul din Evul Mediu Timpuriu, care avea o centură de ziduri cu colţurile rotunjite şi cu patru porţi. Paralel cu acesta s-au dezvoltat patru suburbii, care au fost încorporate într-o centură de ziduri dreptunghiulară, la sfârşitul secolului al XII-lea. În afara acestor ziduri s-au format curând noi suburbii, închise la rândul lor de noi ziduri, construite în secolul lui Dante (1284 - 1327). Pe urmele acestor ultime ziduri, dărâmate în secolul al XIX-lea, se află şosele de centură. În afara acestora, în toate direcţiile, se află cartiere foarte noi.

Evoluţii similare, prin faze succesive de dezvoltare, au avut şi oraşele Verona, Pistoia, Bologna, Palermo, Paris, Viena, Colonia, Amsterdam etc. Bruxelles, spre exemplu, s-a dezvoltat în jurul unui mic nucleu de bază în mai multe faze succesive, ajungând să fuzioneze cu alte centre din jurul său, dintre care multe au primării proprii, administraţie proprie, dar într-o continuitate completă cu centrul principal, fără spaţii libere.

Un element ce conferă o trăsătură aparte planurilui oraşelor sunt *canalele*. Multe din oraşele chinezeşti şi japoneze au zonele rezidențiale traversate de canale (şi poduri) fiind deseori construite de-a lungul lor.

În Europa, în afară de Veneția, trebuie menționat şi Amsterdamul, supranumit incorect "Veneția Țărilor de Jos", deoarece canalele acestui oraş, rectilinii, mărginite de străzi foarte largi, au fost trasate după un plan regulat, prestabilit.

Planuri de o anumită factură oferă oraşele-fortărețe, înconjurate de centuri de ziduri de diferite forme, în funcție de condiții, variate de la o perioadă la alta, după planurile ingineriei militare. Astfel de planuri au o serie de oraşe din Italia, cum ar fi Palmanova, Castelfranco, Grosseto.

O fizionomie aparte prezintă oraşele construite după planuri prestabilite, cum e capitale Baden-ului, Karlsruhe, clădită în 1715 (oraş în semicerc, cu străzi care pornesc în direcție radială de la castel), cum e Granmichele şi Avola în Sicilia, reconstruite după cutremurul din 1693 după un plan hexagonal etc.

Oraşele - şi aşezările umane în general - diferă între ele nu doar prin formă, plan etc., ci şi prin structura internă. Multe oraşe de origine medievală sunt formate din case masive cu curți interne foarte mici. Spre exemplu, oraşul Belpasso din Sicilia, construit în 1695, care, în afară de planul regulat, e caracterizat de prezența unei curți interioare destul de mari pentru fiecare cvartal. Acest lucru e comun multor altor oraşe din Sicilia şi foarte frecvente şi în alte părți. Dar, tot în Sicilia, oraşe ca Modica şi Bronte sunt formate din blocuri de locuințe lipsite de curți interioare. În alte oraşe siciliene, structura e caracterizată prin străduțe înfundate, foarte înguste, ramificate şi întortocheate, care se strecoară printre blocurile de locuințe (Partanna, Sambuca). Acest tip de structură se întâlneşte frecvent în oraşele orientale, în special în lumea musulmană.

În relație cu planul şi structura se află proporția suprafeței ocupate, în fiecare oraş, de grupul de locuințe, față de cea ocupată de străzi, piețe, spații verzi etc. (aria neocupată cu construcții). În multe din oraşele vechiului continent, cu străzi înguste, piețe mici, suprafața pe care nu se construieşte e restrânsă, în timp ce în oraşele moderne există tendința de a se lăsa spații între grupurile de locuințe, intercalând străzi largi, zone verzi etc. În capitala japoneză, Tokio, 11,6% din suprafață era ocupată de zone fără construcții; atunci când oraşul a fost în mare parte reconstruit, după cutremurul şi incendiile care au distrus mai mult de jumătate din oraş în septembrie 1923, suprafața fără locuințe s-a ridicat la 25% (străzi largi de 35-45 m etc.). În Osaka, un alt mare oraş japonez, care nu a suferit pagube mari în urma cutremurelor, proporția e de 7,5%.

Marile oraşe sunt împărțite în *cartiere*, dar nu întotdeauna acestea sunt diferențiate între ele după aceleaşi criterii. În lumea orientală e frecventă diferențierea pe criteriul etnic (cartierul arab, armean, evreu, grec etc.).

În multe oraşe coloniale există cartiere de europeni şi cartiere ale indigenilor, net distincte: în extremul Orient există cartiere de europeni (americani), alături de cartiere de chinezi, japonezi, malaiezieni, indieni etc.

În alte cazuri diferențierea are la bază un caracter economic. Deja în Evul Mediu, în multe oraşe europene se manifestă tendința celor care aveau aceeaşi ocupație sau meserie să se reunească într-un cartier. (sau pe una sau mai multe străzi apropiate). În marile oraşe africane sau asiatice există aproape întotdeauna un cartier comercial (bazar în Turcia, suw în lumea arabă), care este caracteristic şi prin structura sa.

În aglomerările urbane din țările dezvoltate (europene, americane etc.) există o diferențiere spațială şi funcțională mult mai evidentă pe cartiere. Astfel, cele industriale se caracterizează prin numărul mare de birouri, fabrici etc., şi de locuințe de muncitori, cartiere comerciale sau de afaceri (cu bănci etc.), cartiere administrative (cu birouri publice etc.) sau chiar cartiere de studenți (în oraşele universitare); de asemenea, cartiere în care se concentrează spitalele şi, de obicei, spre periferie, cartiere de locuințe în stil rustic, sau vile (oraşe cu grădini) etc.

Cartierele industriale tind şi ele să se grupeze la periferie, după cum se poate observa la Milano, Torino, unde aproape s-a format un inel industrial în jurul oraşului. În schimb, cartierele comerciale se găsesc, de obicei, în poziție centrală.

În unele oraşe există suprafețe favorizate, din punct de vedere topografic sau climatic, în care se concentrează locuințele de lux, cum era în Londra cartierul West-End sau cartierul occidental. Cartierele occidentale sunt dese în Europa şi sunt preferate din considerente climatice.

În trecut, în multe oraşe, reşedința conducătorului sau a posesorului de feude cu toți subordonații săi, constituia un cartier întreg (câteodată în jurul castelului); acest lucru se mai întâmplă încă în multe oraşe de reşedință din Africa şi Asia (*ghebi*, în oraşele de reşedință din Etiopia). În China şi Japonia, unele oraşe care au avut rolul de capitală, se păstrează încă un cartier imperial.

Localizarea oraşelor este determinată de numeroşi factori geografici. În antichitate, în special în lumea greco-romană, erau frecvente oraşele construite în câmpii cu o extensiune redusă, situate atât în apropierea mării, cât şi a unor forme de relief mai înalte, ce ofereau posibilitatea de apărare (acropole, arx): Atena, Teba, Sparta, Argo, Roma.

Şi în Evul Mediu existau numeroase oraşe construite la baza unei forme de relief mai înalte unde se ridica fortăreața sau citadela înconjurată de ziduri (castellum; în germană Burg).

De foarte multe ori, însă, atât în antichitate, cât şi în Evul Mediu, întregul oraş era amplasat la înălțime, fiind greu accesibil (oraşe de munte, oraşe de coline etc.): Volterra, Chiusi, Orvieto, Perugia, Bergamo în Italia; exemplele sunt numeroase şi în Spania, Franța, Germania şi Anglia.

Râurile constituie un factor important în localizarea oraşelor. În unele țări, cum e de exemplu Rusia, oraşele vechi mai importante au fost înălțate pe malurile râurilor. O mare importanță au avut, în acest context, şi râurile Indiei, Chinei, la fel şi Nilul şi Eufratul, în Europa Centrală Rinul, Dunărea etc., iar în timpuri mai recente, în America, râul Mississippi şi afluenții săi mai importanți.

Utilizând acest criteriu de clasificare, geograful italian Roberto Almagia distinge următoarele tipuri de oraşe:

- *oraşe de meandre*, amplasate astfel din motive de apărare (Berna, în Elveția, pe un meandru al râului Aare);
- *oraşe de confluență* şi acestea uşor de apărat (Torino, Alexandria, Belluno, Ascoli, Piceno, Lion în Franța, Belgrad în Iugoslavia, Lagonza şi Coblenza în Germania etc);
- *oraşe în jurul unui pod*, ridicate acolo unde un vad uşor de trecut sau un loc unic de trecere a favorizat concentrarea populației (Londra, Paris, Insbruck şi alte multe oraşe din lumea germanică, care au sufixul “bruck” (pod); chiar şi Roma poate fi considerată, din anumite puncte de vedere, printre oraşele de acest tip);
- *oraşe situate la gura de vărsare a unui râu*, construite acolo unde un râu ajunge din cursul său montan în câmpie (Verona, Brescia, Bolzano);
- *oraşe construite acolo unde se opreşte navigarea fluvială* şi se trece, deci, de la transportul fluvial la cel terestru (multe oraşe ruseşti, siberiene etc., multe oraşe noi pe malurile râurilor africane);
- *oraşe de deltă;*
- *oraşe de estuar.*

Oraşe situate la gura unui râu sunt şi Bologna, Modena, Reggio, Parma, Faenza etc., construite la locul de trecere al râurilor din văile apeninice în câmpia padană şi aliniate de-a lungul unei artere de trecere pe care s-a construit, apoi, Via Emilia.

În unele văi mari sau văi intramontane, oraşele sunt amplasate ceva mai departe de râu pentru a evita inundațiile; în acest caz acestea poartă denumirea de *oraşe de vale* sau *de bazin*.

O mențiune aparte merită *oraşele maritime* legate de anumite condiții topografice particulare. Din această categorie fac parte *oraşele insulare*, care ocupă o insulă sau un grup de insule, fie total (Veneția, Zara), fie parțial (Stocholm, Singapore, Hong-Kong), *oraşe peninsulare* şi *de promontoriu* (Siracusa, Trapani, Gibraltar, Massano, Bombay, Dakar), *oraşe de golf* situate în golfuri (Pola, Cattaro, Dublin, S. Francisco, Sidney, Rio de Janeiro); *oraşe de fiorduri, oraşe de strâmtoare* (Constantinopol, Copenhaga, Calais), *oraşe de estuar* ce valorifică potențialul economic atât al mării cât şi al râurilor care se varsă în el (Hamburg, Londra, Rotterdam, Anvers, Lisabona, Canton, Rangoon, New-York, Baltimore, Buenos Aires etc.), *oraşe de deltă* (Calcutta, Alexandria).

Oraşele de estuar sunt situate frecvent în fundul estuarelor, dar la ieşirea spre mare, acestea au avanposturi (Cuxhaven față de Hamburg, Bremenhaven față de Bremen etc.).Oraşele de deltă sunt puțin frecvente datorită faptului că acumularea de aluviuni deranjează activitatea portuară, iar uneori chiar şi condițiile climatice sunt nefavorabile.

Unele oraşe sunt construite în apropierea unei delte, dar la adăpost de acumulările de aluviuni (Marsilia, Caracci) sau imediat mai în amonte (față de deltă) unde, râul e încă accesibil navigației maritime (New-Orleans, Galați).

Nici Calcutta nu este un oraş tipic de deltă, pentru că se află pe un afluent navigabil şi larg ca un estuar al Gangelui.

Roterdam e un oraş de estuar, nu de deltă.

Un fenomen frecvent este cel de *dublare a oraşelor* (geminație) ce se datorează unor cauze multiple. De pildă, un oraş construit pe o înălțime se poate dubla cu un altul situat la câmpie, sau cum s-a întâmplat în Italia cu Bergamo şi Mondoni sau cu Cartona în Toscana, care s-a dublat datorită construirii altuia total independent la baza dealului (Camucia).

Un oraş insular, neavând spațiu suficient pentru a se extinde, poate influența dezvoltarea de noi centre satelit pe continent, cum e Mestre şi Marghera față de Veneția, cartierele noi din Siracusa antică, construită inițial pe o insulă de coastă (*Ortygia*).

Fenomenul poate avea loc şi invers, în sensul că un oraş situat la mică distanță de mare, poate da naştere unei suburbii maritime, care, cu timpul, devine un centru independent. Este cazul oraşelor Giarre şi Riposto în Sicilia, Catanzaro şi Marina, Gerace Superiore şi Gerace Marina (actualmente Locri), Finale Borgo şi Finalmarina în Liguria (şi în acest caz, centrul maritim a devenit cel mai important). Numeroase alte exemple oferă oraşele *marine* siciliene, Calabrese, Toscane, Marchigiani.

Un oraş construit pe malul unui râu se poate dubla pe malul opus, cum e cazul oraşului Ariano Polesine şi Ariano Ferrarese, Pontelagoscuro şi Santa Maria Maddalena, Latisana şi San Michele al Tagliamento etc. La fel se poate întâmpla şi pentru un oraş de strâmtoare (Constantinopol şi Scutari în Bosfor, Shimonoseki şi Moji în Japonia).

În Calabria şi Sicilia există dublări de oraşe datorate şi altor cauze. Feroleto, distrus în 1638 de un cutremur, a fost reconstruit la puțin timp în câmpie (Feroleto Piano, azi Pianopoli), dar şi vechiul centru a renăscut, de unde a rezultat perechea actuală.

Carlentini în Sicilia, a fost construit în 1551 pentru adăpostirea refugiaților din Lentini care era infestat de malarie şi capturat de corsicani, dar şi în acest caz vechiul centru a renăscut şi s-a mărit foarte rapid.

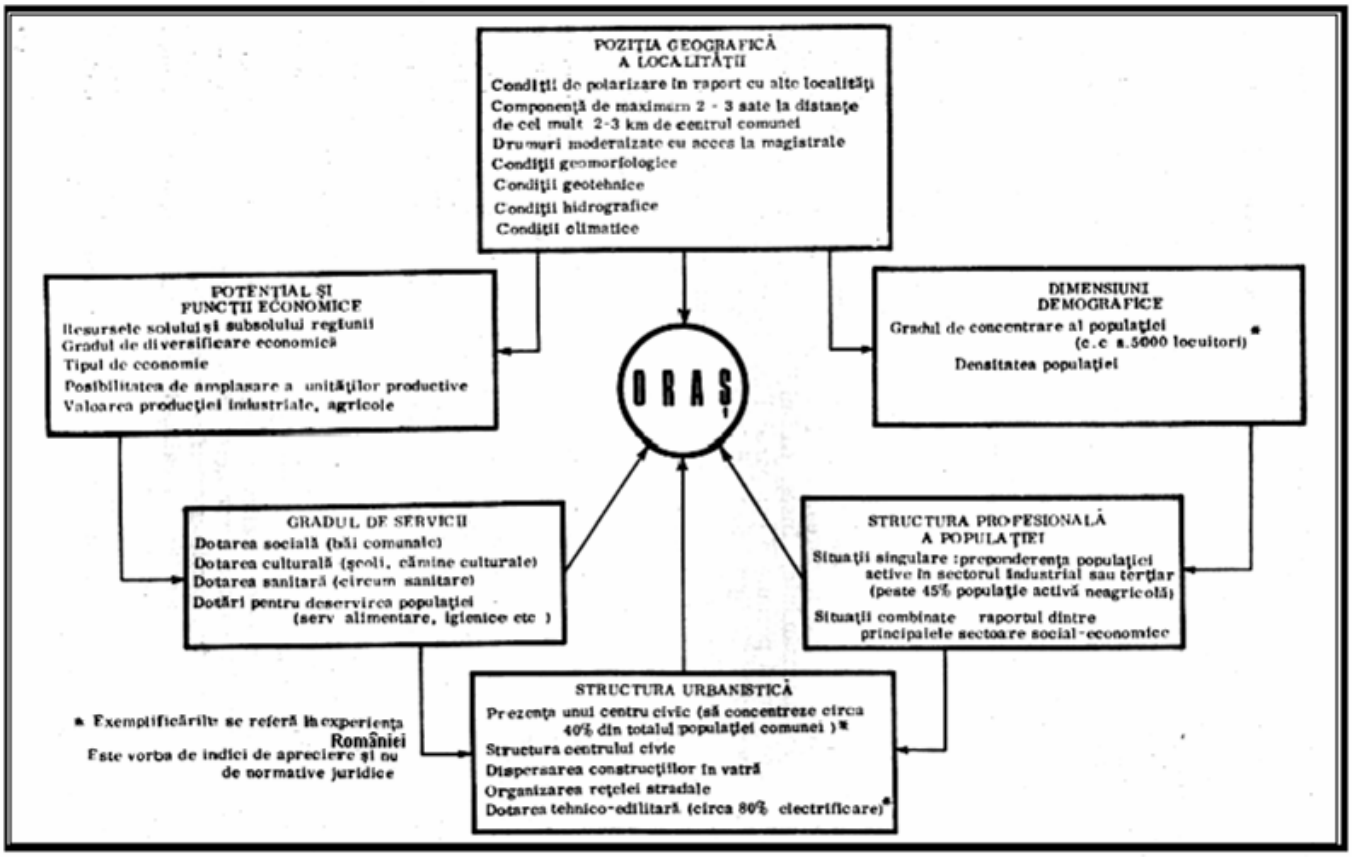

Fig. 29.- Elementele prioritare în definirea oraşului (după Cucu V., 1981)

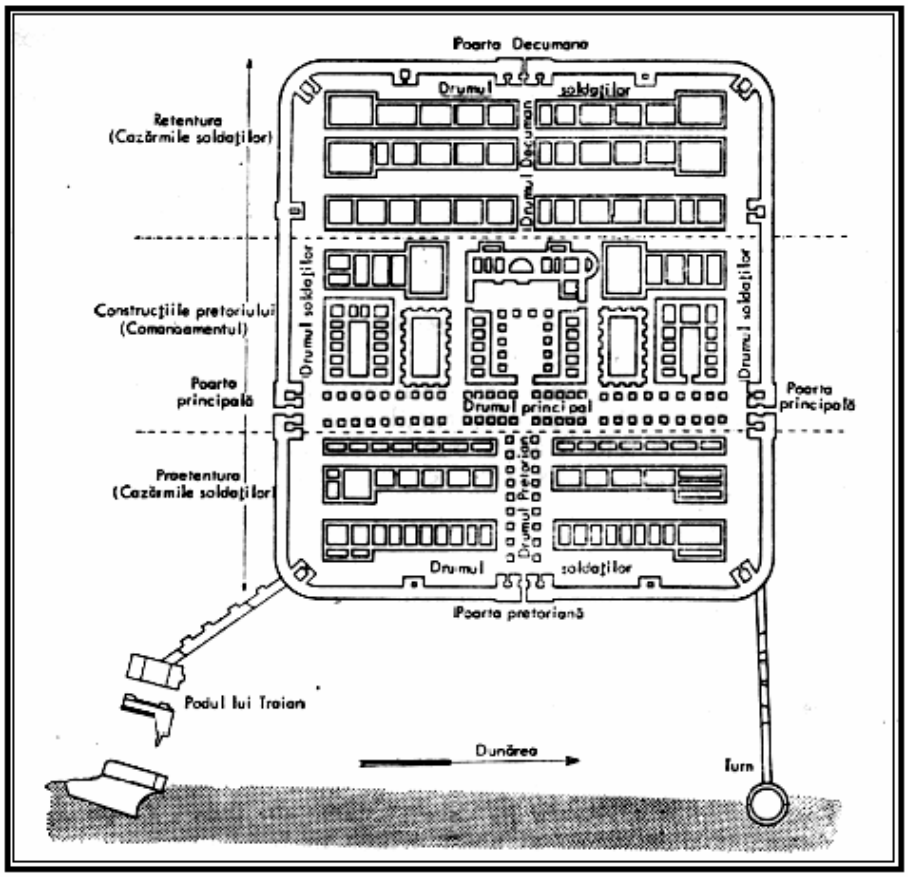

Fig. 31.- Planul municipiului Drobeta
(actualul municipiu Drobeta - Turnu Severin).

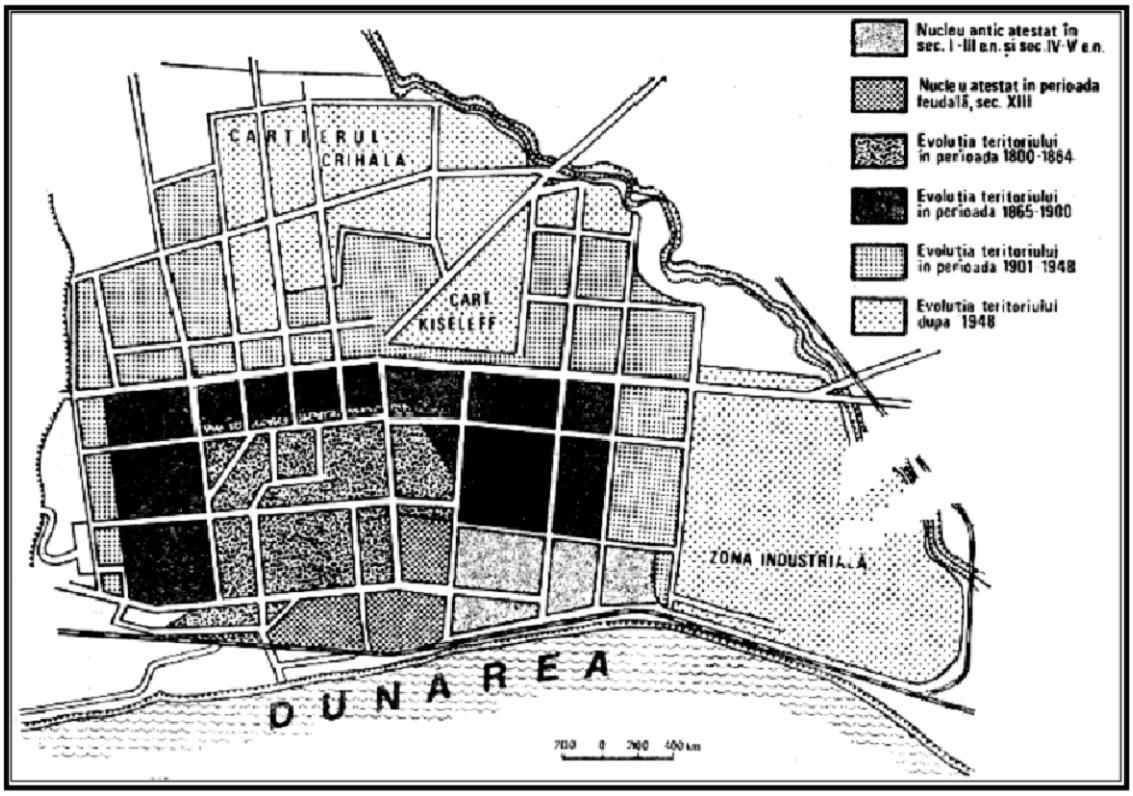

Fig. 32.-Nucleul antic şi fazele ulterioare de evoluție ale vechiului oraş Drobeta (Drobeta-Turnu Severin).

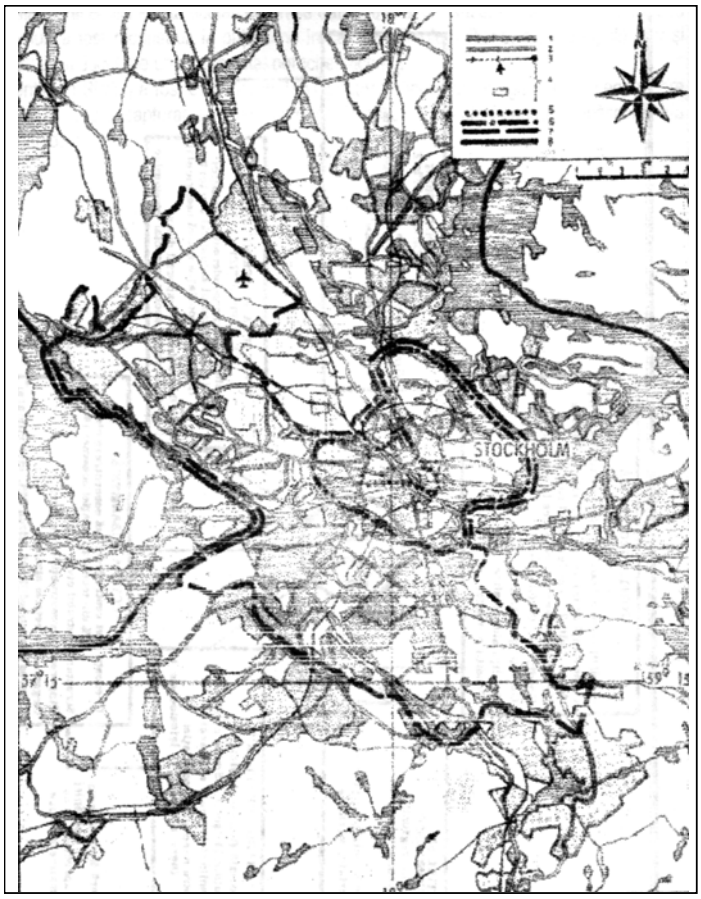

Fig. 30.- Evoluția teritorială a oraşului Stokholm în raport cu poziția sa fizico- şi economico-geografică: 1-autostradă; 2-străzi principale; 3-cale ferată, tunel, gară; 4-aeroport, aşezări urbane; 5-limite de zone-centru; 6-prima coroană; 7-a doua coroană; 8-zonă suburbană.

9. ORIGINEA AŞEZĂRILOR

9.1. Factorii generatori

Deşi este o problemă extrem de vastă şi de complexă, nivelul cercetărilor arheologice, documentația istorică, ne permit formarea câtorva concluzii generale asupra originii aşezărilor umane.

O primă constatare este aceea că cele mai vechi forme de aşezare umană sunt *formațiunile teritoriale rurale* ce îşi au originea în diferite perioade ale preistoriei. Există, în acest sens, mărturii arheologice concludente care atestă vetre de aşezări, în arii destul de întinse, în zonele cu proeminențe naturale vizibile şi, îndeosebi, în adăposturile naturale oferite de munte, deal şi câmpie. Astfel de vetre apar în interiorul unor câmpuri împrejmuite în formă rotundă, poligonală, pătrată şi în alte forme geometrice, vetre care s-au transmis până în evul mediu (Anglia, Olanda, Danemarca ş.a.). În alte regiuni, vetrele sunt fie grupate "embrionar", fie în diferite grade de risipire.

Încă de la începuturile sale, omul a trăit în colectivități bazate pe o activitate comună, pe o muncă în folosul tuturor. Omul izolat n-ar fi putut rezista forțelor naturii. Grupurile primitive de oameni aveau în "proprietate comună" un anumit teritoriu, uneltele, locuința (peşteră, colibă, bordei ş.a.).

Formele de comunitate au evoluat continuu, de la comunele gentilice (principalele celule sociale şi de producție) la triburi, sate sau alte atâtea forme de organizare teritorială, întâlnite astăzi în diferite regiuni ale globului. În consecință, modul de viață al oamenilor de pe întreaga planetă se prezintă deosebit de variat, evidențiind caractere specifice în funcție de o serie de factori naturali şi social-economici. Legat de nivelul de dezvoltare social-economică, într-o regiune geografică sau alta vom întâlni un anumit fel de locuință, de adăpost. Factorii social-economici şi naturali imprimă, deci, o anumită înfățişare şi organizare a locuinței, aşezărilor omeneşti în ansamblu.

Desigur însă, că de la o perioadă la alta de dezvoltare, de la o regiune geografică la alta, putem desprinde amprenta, mai mult sau mai puțin vizibilă, a unei multitudini de factori, care în cele din urmă imprimă *trăsăturile geografice şi istorice* ale locuinței sau aşezării respective. Succesiunea unor astfel de trăsături poate fi urmărită, cu relativă uşurință încă din perioadele de viață nomadă a omului şi până în zilele noastre, când a devenit sedentar, realizând (cu excepția unor regiuni) o strânsă legătură între *formele de aşezare* şi modul de obținere a bunurilor necesare traiului.

Tipul de aşezare umană, organizarea locuinței, arhitectura casei, sunt influențate de mai mulți factori şi anume:

- condițiile de relief;
- factorii climatici;
- ocupațiile de bază ale locuitorilor;
- gradul de cultură a populației;
- posibilitățile tehnice ale epocii.

La toate acestea se adaugă tradițiile etnice în "arta de a construi", în cultura materială şi spirituală a națiunii respective.

În primele etape de dezvoltare a societății factorii naturali au jucat un rol important atât în alegerea "locului de aşezare" cât şi în "arhitectura" locuinței. Astfel, triburile de culegători şi vânători, în lupta lor cruntă pentru existență, alegeau ca adăpost fie peşterile, fie adăposturile improvizate pentru o familie sau grupuri de familii. Unele din aceste peşteri au devenit astăzi celebre prin comorile neprețuite pe care le conțin şi datorită cărora tainele evoluției speciei umane antrenează cercetători din cele mai diferite ramuri ale ştiinței.

Sunt renumite, din acest punct de vedere peşterile *Chelle, Saint Acheul, Moustier, Aurignac* sau *La Madeleine* din sudul şi sud-estul Franței, care au fundamentat ştiințific o

serie de faze în evoluția speciei umane, faze care nu se limitează numai la teritoriul Franței, fiind caracteristice întregii Europe, Occidentului apropiat şi chiar Asiei şi Africii. Este vorba de fazele chelleană, acheuleană, musteriană, magdaleniană etc., care şi-au luat denumirea de la "urmele".descoperite în peşterile amintite. Evident, şirul unor asemenea denumiri de peşteri poate fi mult prelungit, îndeosebi al celor în care, în afara dovezilor materiale, se află mărturii de o valoare spirituală incontestabilă. Este vorba de grotele Gibraltarului (descoperite în 1823) Chuvin-Tieng (China), Tassili (Sahara), Kalahari (Africa de sud), Baia de Fier (România) etc.

Influența factorilor naturali se resimte puternic şi după ce omul a părăsit grotele şi s-a legat de pământul fertil; se resimte puternic şi astăzi în multe regiuni ale planetei noastre. Iată ce spunea scriitorul francez V. Hugo, în cartea sa "Călătorie pe Rin", despre legătura firească care se stabileşte uneori între elementele naturii şi habitatul uman: "Vrei să cunoşti climatul unui loc?" se întreba Hugo. "Este suficient să te uiți la acoperişuri: dacă-s înalte, vorbesc despre ploaie. Dacă-i mereu soare, atunci vor fi plate, iar dacă-s încărcate cu bolovani, aşteaptă-te la vânt". De la această descriere literară şi până la constatările geografilor, distanța este insensibilă. Aşadar, varietatea formelor de aşezări existente pe toată planeta, trebuie privite atât sub aspectul complex al evoluției lor istorice, cât şi al varietății condițiilor naturale în care au apărut şi s-au menținut până în zilele noastre.

Vatra unei aşezări este aleasă cu multă grijă şi chibzuință de către colectivitatea umană, este bine organizată, iar spațiul construit adaptat organic particularităților mediului geografic.

În vatra satului se regăsesc, datorită unei experiențe de arhitectură anonimă, milenară, frânturi din componentele naturii înconjurătoare, încorporate în categorii de obiecte care să satisfacă cerințele de adăpost şi odihnă ale oamenilor sau în unelte care să-i mărească puterea fizică în acțiunea sa ascendentă de eliberare de sub "dominația" naturii. Teritoriul, cu obiectele create de om, constituie o categorie unitară în acest fragment al peisajului umanizat, şi poartă denumirea de vatră.

Astfel, componenta geografică (teritoriul) nu se adaugă ca un element exterior laturilor concret sociale, după cum nici acestea, la rândul lor, nu se dezvoltă alături de factorii mediului natural, ci - dimpotrivă - într-o întinsă şi continuă interacțiune cu aceştia. Drept urmare, casa, dependințele, uneltele sunt părți "umanizate" desprinse, prin procesul muncii, din cadrul natural înconjurător şi menite să satisfacă o necesitate socială.

Legat tot de originea aşezărilor, o problemă de o deosebită importanță teoretică şi practică, se referă la *geneza oraşelor*. Întrebările care se pun în acest caz sunt:

- ce factori au determinat apariția oraşelor?
- în timpul cărui stadiu de evoluție au trecut oraşele la etapa modernă a urbanizării?.

Răspunsurile la aceste întrebări sunt în strânsă legătură cu evoluția orânduirilor sociale, fiecare din acestea fiind caracterizate prin propriile lor aspecte economice, sociale şi politice.

În orânduirea sclavagistă şi feudală, spre deosebire de orânduirea primitivă, exista deja un surplus de hrană datorat cultivării selective a cerealelor, practicării creşterii animalelor, precum şi condițiilor favorabile stocării îndelungate. În acest sens, agricultura a jucat un rol deosebit şi mai ales văile fertile ale marilor râuri din oricare continent al globului.

Văile marilor râuri asigurau din abundență apă, vegetație şi pescuit, deci, o bază ecologică cu toate avantajele unei vieți organizate. Dacă la acestea se mai adaugă şi o poziție favorabilă față de căile de legătură dintre continente sau în cadrul continentului respectiv, este evident că renunțarea la viața nomadă se impunea de la sine.

În astfel de condiții, viața devenea sedentară, adaptarea activă a omului la condițiile de mediu determinând noi condiții de viață, de locuință, de organizare a gospodăriei.

Apar astfel, primele centre de civilizație superioară în marile văi ale Mesopotamiei (Tigru şi Eufrat), în nordul Africii, la contactul cu Asia (pe Nil), în Extremul Orient (valea

fluviului Huang He) , în partea de sud a Asiei (pe Indus). De remarcat faptul că o asemenea civilizație se dezvoltă în "văi fertile", dar nu în orice vale de acest gen, ci în acelea care sunt "expuse" unor legături favorabile cu lumea exterioară continentelor respective.

În acest context, nu putem fi de acord cu afirmația lui Wolf Schneiter din "Omniprezentul Babilon" că "la originea oraşului a stat inundația". Este adevărat că revărsările au adus multe avantaje dezvoltării agriculturii, asigurând fertilizarea solului, dar nu acestea au determinat geneza unui oraş sau altul.

Aceste condiții favorabile au condus la obținerea unui surplus de hrană, la specializarea muncii, determinând noi structuri de clasă.

Orânduirea feudală poseda deja începuturi de "metalurgie", mecanisme, investiții, sau mijloace de a crea investiții, ceea ce multiplică atât ponderea cât şi distribuirea surplusurilor agricole şi meşteşugăreşti. Ceva mai târziu, începe a fi folosită forța vântului atât pentru a naviga peste mări, cât şi pentru a măcina grânele; de asemenea, se utilizează energia apei. În cadrul acestor condiții au luat naştere şi s-au dezvoltat embrionii primelor oraşe din lume.

Deşi oraşele *preindustriale* continuă să existe mult timp, forma organizării moderne a mediului urban o constituie *oraşul industrial*. În această fază, oraşul capătă caractere noi, funcții din ce în ce mai complexe. Oraşul industrial apare ca un rezultat al revoluției, al progresului tehnic şi social.

Aceste considerații referitoare la originea oraşelor, relevă o puternică varietate de influențe care se exercită asupra oraşului, bineînțeles nu izolat, ci într-o vizibilă interferență.

Sintetizând elementele care concură la dezvoltarea aşezărilor în general, la apariția şi evoluția centrelor urbane în special, distingem câteva grupe de influențe mai importante şi anume:

- *influențe geografice*, ce se regăsesc în modul de viață al fiecărei comunități umane, în locul de aşezare al vetrei, în poziția aşezării etc. Orice comunitate umană, dezvoltând modul său de viață a căutat un sprijin şi un aliat de nădejde în elementele cadrului geografic. La originea oricărei aşezări se află întotdeauna cunoaşterea avantajelor pe care le oferă locurile respective, utilizarea acestora de către om. Prin intermediul relațiilor cu elementele mediului natural, colectivitatea umană se află într-o strânsă legătură cu regiunea înconjurătoare, creându-se ceea ce se numeşte *cadrul* sau *poziția* unei aşezări. Este vorba, îndeosebi, de poziția unei localități sau alta față de căile de comunicație de la elementele cadrului natural în ansamblu.

Cea mai vizibilă expresie a influențelor geografice o putem constata în *localizarea* şi *structura* localităților. Localizarea se combină cu poziția pentru a preciza amplasamentul şi perspectivele acestora. Colinele, de exemplu, au fost preferate datorită securității pe care o prezintă, pentru ca mai târziu să ofere condiții optime pentru dezvoltarea, la poalele lor, a unor aglomerații destinate, îndeosebi, negoțului (Atena, Roma, Budapesta). Insulele, de asemenea, au un rol decisiv, completat apoi de condițiile favorabile pentru schimb (Stockholm);

- *influențele sociologice* au în vedere toți acei factori care concură la apariția şi dezvoltarea aşezărilor omeneşti, în general, a oraşului în special. În acest ansamblu de influențe distingem factorii de ordin *economic*, care vizează toate manifestările prin care se asigură legătura aşezărilor cu regiunea înconjurătoare (circulație, comerț, producție agricolă şi industrială).

Strâns legate de starea economică sunt influențele *sociale*, care se manifestă diferit, în funcție de condițiile istorice. Este vorba aici de influențele deduse din organizarea socială din timpul feudalismului sau, mai târziu, din timpul capitalismului, precum şi de alte influențe de ordin cultural, religios;

- *influențele voluntare* includ atât influențele de ordin individual, cât şi "autoritar" care au contribuit la apariția unor sate sau oraşe. Este un fapt cunoscut că nu toate oraşele au în geneza şi evoluția lor o rațiune economică, socială. Adeseori, şi mai ales oraşele capitală au fost create din simple rațiuni politice sau religioase (în special oraşele antichității). Indiferent de timpul sau oraşul la care ne referim, aceste grupe de influențe sunt permanent prezente.

9.2. Geneza şi evoluția oraşelor

9.2.1.Oraşele antice

Oraşele, mari sau mici, sunt astăzi răspândite până în cele mai îndepărtate sau aparent inaccesibile regiuni ale globului. Ele se dezvoltă, prosperă, cuprinzând, uneori, regiuni vaste în forme urbane diferite, sau regiuni aflate sub influența directă a mediului de viață urban.

În diferite epoci istorice, în locuri şi zone geografice diferite, civilizația umană a cunoscut perioade de apogeu în dezvoltarea oraşelor. Istoria cunoscută a oraşelor începe cu circa şapte milenii în urmă, în Mesopotamia şi în Egiptul antic, continuată, apoi, de străvechile civilizații indiană, chineză, elenă şi romană.

Există mărturii sigure asupra existenței şi dezvoltării a o serie de oraşe din Asia, Africa de nord, mai puțin din America şi Europa.

Cu certitudine că primele oraşe au apărut în acele regiuni în care s-a manifestat un avans în organizarea socială, în nivelul tehnicii de prelucrare a pământului, îndeosebi în organizarea irigațiilor.

Organizarea socială poate fi considerată factorul primordial care a favorizat obținerea unui surplus agricol, apariția unor forme superioare de recoltare, depozitare şi distribuire a produselor.

Gradul ridicat de organizare socială a determinat în acele locuri şi la realizarea de construcții (de la hambare la ziduri de apărare) şi, bineînțeles crearea de forță de muncă, specialişti şi pătură conducătoare. Toate acestea nu ar fi fost posibile decât în locurile în care exista şi un mediu înconjurător adecvat, cu resurse favorabile agriculturii (sol şi apă) şi, ca urmare, un grad superior de concentrare a oamenilor. Astfel de condiții întruneau, în primul rând, văile marilor fluvii, cum sunt: Tigrul, Eufratul, Nilul, Indusul sau Fluviul Galben. Toate aceste condiții nu erau însă suficiente. Mediul urban impune schimbul de mărfuri pe plan local, cu vecinătățile sau depărtările, de aceea, răscrucile de drumuri, contactul dintre mărfurile indigene şi străine au contribuit, în mare măsură, la apariția formațiunilor urbane.

Mărturiile materiale dovedesc o asemănare foarte mare a oraşelor antice, indiferent de regiunea în care acestea sunt situate.

Descoperirile arheologice, de până acum, arată că cele mai vechi oraşe sunt centrele urbane existente pe teritoriile actuale ale țărilor din Orientul Apropiat şi Mijlociu. Cele mai însemnate erau oraşele de pe Tigru şi Eufrat sau de la gurile de vărsare a acestor râuri în Golful Persic. Este vorba de oraşele situate pe Eufrat, la vărsare, datate mileniul V - *Ur, Uruk* - sau începutul mileniului IV î.Hr. - *Kiş.* Uruk pare a fi fost, prin mileniul al III-lea î.Hr., cel mai mare oraş al globului pământesc, cel mai puternic oraş din țara Babilonului, prevăzut cu ziduri imense (circa 9 km), întărit cu turnuri (900) şi având o populație de circa 50.000 - 150.000 locuitori[1].

Sunt, de asemenea, amintite în această zonă, ca aparținând mileniului al IV-lea, centrele *Eridu, Lagas, Nippur* (pe Tigru)

Valea Nilului a fost, de asemenea, o regiune cu urbanizare timpurie. Cele mai vechi oraşe din Egipt apar în mileniul al III-lea î.Hr., dar mai ales în al II-lea mileniu î.Hr., în Egiptul de Sus (partea de nord a țării). Este vorba de centrul *Heracleopolis*, presupusa

capitală a primei uniuni de tip statal de pe teritoriul african (3000 î.Hr.). în jurul anului 2890 î.Hr. este cunoscută vestita reşedință a regelui Min (Menes), oraşul *Memfis*, situat în zona cea mai roditoare a Nilului, la circa 20 km de actualul oraş Cairo.

Unul din vechile oraşe ale lumii este considerat *Susa* (azi Suş), localitate situată la poalele podişului Iranului, care este datat aproximativ în anul 4000 î.Hr.

În ordinea vechimii lor, poate fi amintită vechea aşezare fortificată de la *Anau* (apărută prin anul 3500 î.Hr.), localitate situată pe teritoriul Azerbaidjanului, la est de Marea Caspică, în apropiere de oraşul Aşhabad.

Pe teritoriul actual al Pakistanului, pe Indus, era foarte cunoscut, în jurul anului 3000 î.Hr., centrul *Mohenjo Daro*.

Renumitele *oraşe-state*, din mileniile III şi II î.Hr., erau situate în locurile cele mai favorabile comerțului, la încrucişarea drumurilor maritime. Dintre acestea, istoria vorbeşte pe larg despre *Ugarit*, dar mai ales despre oraşul *Byblos*, situat aproape de centrul coastei feniciene, centru care a avut, din cele mai vechi timpuri, legături comerciale strânse cu Egiptul.

Foarte cunoscută este marea concurență dintre *Sidon* şi *Tyr*, oraşele cele mai sudice ale Feniciei, situate foarte aproape unul de celălalt. Înflorirea meşteşugurilor şi dezvoltarea navigației au permis oraşelor din Fenicia să concentreze în mâinile lor comerțul din Mediterana şi să înființeze, în acelaşi timp, o serie de colonii pe litoralul acesteia. Fenicienii au avut oraşe înfloritoare şi, dintre toate, şi-a păstrat nealterată celebritatea străvechea cetate *Cartagena*, ale cărei ruine singuratice se desfăşoară la câțiva kilometri sud-vest de actualul oraş Tunis, pe o peninsulă a golfului cu acelaşi nume; adevărata regină a mărilor, mai cu seamă în al III-lea secol î.Hr., oraşul a decăzut treptat, patina vremii punându-şi puternic amprenta peste ceea ce mai rămăsese în urma distrugerii lui de către romani şi, mai târziu, încă o dată, de către arabi.

Cunoscute sub denumirea de *polis*, oraşele-state, tipice lumii vechi, apar, de asemenea şi în *Grecia antică*. Primele centre urbane greceşti au apărut încă din perioada cretano-miceniană. Până în mijlocul mileniului al II-lea î.Hr., insula Creta, locuită din epoca neolitică, nu a fost supusă nici unei invazii străine, cultura minoică dezvoltându-se, se pare, independent, timp de peste 1000 de ani, fără a exclude, însă, prin aceasta, legăturile ei externe, care au exercitat o anumită influență asupra dezvoltării culturii din Creta. În Creta se înregistrează, în prima jumătate a mileniului al II-lea î.Hr. o dezvoltare economică şi socială puternică. Se dezvoltă construcțiile de clădiri mari, palate (Cnossos, Phsitos). În jurul palatelor, reşedința stăpânitorului, cresc oraşele, apar cartierele de meseriaşi (se foloseşte foarte mult bronzul). În anul 1894 au fost descoperite urme materiale ce atestă faptul că străvechiul Cnossos (Cnossus) din insula Creta, numit în miturile greceşti Labirint, construit, probabil, în secolul al XX-lea î.Hr., a fost primul oraş european, cel mai important centru al civilizației minoice sau cretano-miceniene.

În mileniul al II-lea î.Hr., încep să joace un mare rol oraşele Greciei continentale, cele mai importante fiind centrele peloponeziene *Micene, Corint, Argos*. Centrele urbane greceşti se caracterizează prin construcții arhitectonice monumentale (ziduri de apărare, palate, edificii etc.), prin extinderea activităților meşteşugăreşti şi de schimburi comerciale. Îndeosebi, în timpul lui Homer, oraşele devin centre fortificate ale unui trib sau ale unor triburi unite. Orânduirea sclavagistă dezvoltându-se, se face remarcată tot mai mult diferențierea după avere, aristocrația gentilică fiind principala clasă dominantă în oraş.

Datorită condițiilor grele rezultate din dominația aristocrației gentilice în secolele VIII-VI î.Hr. are loc un larg proces de colonizare, prin emigrări masive în zonele litorale ale Mării Mediterane şi ale Mării Negre. Iau astfel ființă numeroase oraşe greceşti cu o viață economică prosperă care se adaptează, treptat, la condițiile locale, ori, altfel, decad.

Fizionomia şi funcțiile oraşelor greceşti sunt puternic influențate de condițiile sociale, politice şi economice. Perioada clasică este cunoscută prin oraşe mici. Condițiile politice generează, mai târziu, oraşele sub formă de ligi (liga ateniană, peloponeziană). În

perioada elenistică (sec. IV î.Hr.), oraşele-state stăpânesc, de obicei, districte agricole învecinate. În această perioadă a democraţiei sclavagiste, faţă de trecut se schimbă tot mai mult şi aspectul oraşului. Apare o arhitectură şi o sistematizare nouă, reflectată în amploarea construcţiilor, în diversitatea formelor şi liniilor arhitecturale. Astfel, în oraşe se construiesc stadioane, teatre, locuri de adunare a conducerii orăşeneşti, platforme pentru exerciţii de gimnastică, pieţe afectate comerţului (agora), gimnazii, clădiri publice etc.

Acropolele erau, la început, citadele, apoi, ele devin centrul principalelor clădiri publice şi religioase, transformându-se cu timpul în ansambluri arhitecturale unitare (Acropole din Atena, în a doua jumătate a secolului V î.Hr.).

În unele oraşe vechi greceşti (Milet şi altele) se execută, tot în această perioadă, reţele rectangulare de străzi, aşa-numita sistematizare a lui Hippodomos care a luat o dezvoltare deosebită în epoca elenistă, iar ca un rezultat al diferenţierii sociale apar contrastele puternice între cartierele avuţilor şi (locuinţele) cartierele săracimii.

Tot în antichitate dar ceva mai târziu, la fel de renumit ca şi urbanismul grec, este *urbanismul roman*. În secolele VIII sau VII î.Hr., un rol important îl joacă oraşele etrusce, oraşele latine, dintre care se evidenţiază Roma ce a supus, treptat, toată Italia.

Urbanismul roman prezenta o serie de trăsături comune în raport cu urbanismul Greciei antice, fiind evidente, însă şi deosebirile. Romanii urmăreau, ca prin amplasarea geografică a oraşelor, să rezolve, pe cât mai uşor cu putinţă, problemele legate de comunicaţii, siguranţă şi salubritate. Regulile şi principiile urbanistice au fost atât de evoluate, încât remarcăm prezenţa unor regulamente de construcţii, cât şi evidente zonificări urbane pe criteriul funcţional, apoi, cadastru şi servicii edilitare foarte importante.

Caracterizat printr-o viaţă economică şi politică mai complexă, în comparaţie cu Grecia, în statul antic roman se deosebesc diferite tipuri arhitecturale de oraşe: *oraşe - lagăre militare, oraşe comerciale, porturi* (Opatia) şi *centre administrative* (Palmira). Cea mai mare frecvenţă în cuprinsul imperiului o aveau oraşele lagăre militare. Forma lor, aproape rigidă, geometrizată în cea mai mare parte, la care se adaugă şi concentrarea într-un spaţiu limitat, scot în evidenţă caracteristicile esenţiale ale acestor tipuri de oraşe (castre) şi, în general, ale orientării urbanismului roman. Forma dreptunghiulară era consacrată acestor castre. Alte elemente ce dau contur acestei categotii de oraşe sunt căile de acces, piaţa centrală (*forum*), care avea un rol analog agorei din oraşele greceşti.

Vatra celor mai multe oraşe romane cuprinde şi alte elemente compoziţionale: ansambluri centrale de clădiri cu funcţii politico-administrative şi culturale, temple, teatre, arene de luptă şi circuri, pieţe acoperite, băi publice, case cu patru şi chiar cinci caturi. Unele aşezări urbane erau dotate cu reţele de alimentare cu apă, canalizare şi un sistem dens de străzi, în parte pavate cu plăci de piatră.

Roma, în comparaţie cu vechile oraşe latine şi etrusce, oferă un cadru mult mai complet de analiză asupra aşezărilor urbane şi în general a ceea ce a reprezentat urbanismul roman în istoria civilizaţiei materiale a lumii antice. Iniţial Roma era aşezată numai pe colina Palatin şi de-abia mai târziu cuprinde în vatra sa şi restul celor şase coline. În contextul timpului, atât suprafaţa sa (2500 ha) cât şi populaţia de peste un milion de locuitori o plasau în rândul celor mai mari oraşe ale lumii. Ceea ce comstituia caracteristica vechii Rome era *forum*-ul, elementul compoziţional principal în arhitectura acesteia.

Urbanismul roman a lăsat puternice amprente în civilizaţia materială a lumii. Arhitectura acestei epoci are un ecou mondial; tehnica edilitară folosită a servit multor popoare ca soluţie constructivă, iar reglementările urbanistice şi tratatele cu caracter urbanistic dovedesc preocupări majore, de tradiţie, în domeniul vieţii şi activităţii oraşelor. Influenţa romană în domeniul urbanismului este evidentă îndeosebi în apusul Europei. Multe oraşe, existente şi astăzi, au fost reconstruite pe ruinele celor romane (Torino, Florenţa, Köln, Paris, Londra, Newcastle, Viena, Lyon, Cordoba).

Antichitatea a înscris, totodată, şi alte începuturi urbane cum ar fi în Asia Centrală şi Transcaucazia. Aici aşezările urbane cele mai vechi datează din primul mileniu î.Hr., formându-se ca rezultat al descompunerii orânduirii patriarhal-gentilice şi al dezvoltării relațiilor sclavagiste. Aceste străvechi aşezări prezentau caracterul unor oraşe-cetăți cu o sistematizare regulată a cvartalelor de locuințe, cu meşteşuguri şi schimburi comerciale dezvoltate. În împrejurimile oraşului se găseau regiuni agricole înzestrate cu un sistem complicat de irigații. În regiunile de cultură antică ale Asiei Centrale (Horezm, Sogdiana, Bactria etc.) şi-a făcut apariția tipul primelor oraşe orientale. Acestea aveau aspectul unor centre populate întărite, dispuse în spațiu sub forma unui careu; locuințele formau corp comun cu zidurile de fortificație. În această regiune geografică, datorită prezenței sistemului sclavagist patriarhal şi economiei naturale, iar pe de altă parte faptul că meşteşugurile nu se separaseră definitiv de agricultură, asistăm la o delimitare imprecisă între oraş şi sat.

Dacă dovezile materiale privind originea oraşelor din lumea veche sunt deosebit de bogate nu acelaşi lucru se poate spune despre oraşele de pe *continentul Americilor*. Până de curând, mulți arheologi din lumea nouă se îndoiau că poporul Maya ar fi avut vreodată oraşe; ei obişnuiau să caracterizeze ruinele impresionante rămase de la acest popor drept nişte centre de ceremonie vizitate periodic de către membrii populației rurale. În momentul de față apare clar faptul că multe din asemenea centre au fost veritabile oraşe. Popoarele din America Latină (Maya, Zapotecii, Mixtecii, Aztecii) şi-au dezvoltat comunitățile urbane pe scară largă; întinderea lor exactă va putea fi dezvăluită abia prin cercetările care se fac în prezent.

De remarcat faptul că oraşele vechi, datorită persistenței un timp îndelungat a ocupațiilor agricole împletite cu meşteşugurile, au funcții multiple. În primul rând oraşul este centru agricol, dar, în acelaşi timp, rămâne centru religios, cetate şi reşedință a stăpânitorului.

Atestările istorice referitoare la aşezările omeneşti de pe teritoriul României fac dovada existenței unui număr însemnat de formațiuni urbane antice. Astfel în zona litorală a Mării Negre este cunoscută prezența a trei oraşe antice, întemeiate de către coloniştii greci. Colonia *Istris* sau *Histria* este înființată de către coloniştii din Milet către sfârşitul secolului al VII-lea î.Hr. Cea de-a doua colonie purtând numele *Calatis* este fondată de colonişti originari din Heraclea pontică pe vatra oraşului Mangalia spre sfârşitul secolului al VI-lae î.Hr. . Cea de-a treia colonie - Tomis - este întemeiată tot de miletieni ca şi Histria. Dintre acestea, Histria ajunge la un grad de prosperitate economică mai de timpuriu, bătând chiar şi monedă proprie, ceea ce dovedeşte că ea a trecut în mod evident la economia de mărfuri sclavagistă şi că exercită o putere politică remarcabilă. Histria, Calatis şi Tomis, deşi au fost doar cetăți-colonii, au reprezentat la un nivel înalt civilizația polisului, remarcându-se printr-o activitate culturală şi artistică deosebită.

Dovezile arheologice atestă de asemenea existența pe teritoriul *Daciei* a unui număr însemnat de *davae* (aşezări cu caracter urban) în secolele III-I î.Hr., când dacii ajunseseră la o cultură materială dezvoltată, iar aşezările lor începuseră să fie intens locuite. Cele mai reprezentative aşezări de acest gen sunt cele fortificate din centrul statului dac, situat în sud-vestul Daciei intracarpatice, grupate în jurul Sarmizegetusei (de lângă Grădiştea Muncelului). Este vorba despre vechile cetăți de la Bănița, Piatra Roşie, Blidaru, Costeşti, Tilişca, Căpâlna, Piatra Craivei şi altele, care, atât prin vechime cât şi prin dispunerea în teritoriu, ne dovedesc existența unui adevărat sistem de apărare care acoperea întreg acest ținut muntos (ocupau un teritoriu de circa 150 km^2).

Formațiuni urbane sau cvasi-urbane sunt atestate şi în regiunile dintre Carpați şi Dunăre, situate îndeosebi la încrucişări de drumuri şi la confluența văilor (locuri de interes strategic şi comercial). Ele sunt amplasate pe poziții dominante, pe promontoriile teraselor, pe pante de deal, iar acolo unde acestea lipseau, se alegea vecinătatea pădurilor seculare, a mlaştinilor şi rețelelor de apă, care constituiau o bună apărare naturală. Erau

aşezări fortificate, aglomerate, pe spații restrânse, mult apropiate de mediul urban al timpurilor respective. Dintre acestea semnalăm aşezările de la Piscul Crăsani pe Ialomița, Tinosu pe Prahova, Zimnicea, Poiana pe Siret, Popeşti pe Argeş, Tei (Bucureşti), Coțofeni, Cetățeni etc. .

Aproape toate aceste aşezări îndeplineau funcții sociale multiple: erau centre militare şi politice (reşedințe ale unor şefi de trib sau uniuni tribale), centre meşteşugăreşti, târguri şi centre religioase. În unele din acestea, în afară de mărfurile negustorilor autohtoni, erau desfăcute şi mărfurile celor străini (greci şi apoi romani).

În planurile arhitectonice ale acestor oraşe se observă o evidentă influență greco-elenistică: forma patrulateră, dispunerea întăriturilor şi a turnurilor de apărare, tehnica construirii zidurilor şi a diferitelor instalații pentru alimentare cu apă (conducte, bazine de apă). Harta întocmită de Claudius Ptolemeu cuprinde un număr de 44 de *oppida*, oraşe "întărite".

Nivelul relativ ridicat de dezvoltare la care ajunseseră aşezările dacice, ce formau o adevărată rețea cu caracter urban pronunțat, o dovedeşte şi faptul că, sub stăpânirea romană, în Dacia se organizează o rețea amplă de aşezări urbane, lucru care n-ar fi fost posibil dacă nu s-ar fi bazat pe aşezările dacice preexistente, iar faptul că unele ajung în scurt timp la rangul de *municipium* şi *coloniae* dovedeşte stadiul anterior înaintat de dezvoltare a acestora.

Numărul ridicat de oraşe construite de romani pe teritoriul Daciei este legat de bogățiile agricole ale diverselor regiuni, de accesul pe care îl aveau la rețeaua de drumuri a provinciei şi într-o mare măsură de rolul lor ca puncte militare. Împăratul Traian şi succesorii săi au dus o largă politică de urbanizare în Dacia, fiind îngreuiată în mare măsură de caracterul său predominant rural şi mai ales din cauza nesiguranței de la hotare. Aşezările de pe teritoriul Daciei alcătuiau un sistem ce cuprindea mai multe categorii, bine diferențiate, de aşezări, după dezvoltarea şi funcția lor economică: *coloniae, municipium, civitas, castru, canabae, vicus (pagus)*.

Oraşele erau împărțite în trei categorii:

- *coloniae*, erau oraşele ce se bucurau de multe favoruri; nu se plăteau impozite de către cetățeni, iar modul de organizare a vieții era dominant roman. Coloniae erau considerate ca o parte a Romei, iar cetățenii lor se bucurau de aceleaşi drepturi ca şi aceia ai Romei.
- *municipium*, cuprindea oraşele care aveau numeroase avantaje fiscale şi economice; ele nu făceau parte din categoria oraşelor obişnuite.
- *civitas*, erau oraşele obişnuite, în care alături de numeroşi băştinaşi se aflau cetățeni romani (civis) şi străini (peregrini).

Sarmizegetusa, fostă capitală a Daciei, a fost primul oraş care a primit titlul de coloniae, bucurându-se în acelaşi timp de dreptul italic (jus italicum), dealtfel ca şi Apulum, Napoca şi Potaissa, în virtutea căruia locuitorii erau scutiți de impozitul funciar. Oraşul, construit în partea de vest a Depresiunii Hațeg, între anii 106-110, a fost înconjurat cu ziduri şi alte sisteme de apărare specifice vremii. Oraşul avea între 15000 şi 20000 de locuitori. Din punct de vedere urbanistic ajunsese la o dezvoltare remarcabilă: s-au ridicat numeroase clădiri, palate şi temple; de asemenea forumul şi un amfiteatru. Aşezat pe drumul principal (denumit imperial) care lega podul de peste Dunăre (de la Drobeta) cu oraşul Porolissum din centrul Transilvaniei, Sarmizegetusa avea ca funcții predominante cele de conducere politică, religioasă şi culturală a întregii provincii. Tot în această vreme au fost ridicate la rangul de municipium oraşele Napoca, Drobeta, Apulum etc.

După retragerea romană, datorită migrației popoarelor, a urmat o perioadă îndelungată de nesiguranță şi distrugeri, în care viața urbană s-a redus, accentuându-se în schimb ruralismul. Populația autohtonă a continuat la adăpostul codrilor din câmpie, dealuri şi munte să-şi desfăşoare viața economică şi socială, asigurând continuitatea şi specificul vieții româneşti pe tot teritoriul.

9.2.2. Oraşele feudale

Majoritatea oraşelor de la începutul evului mediu se deosebeau foarte puțin de sate. În această perioadă economia rurală era dominantă, meşteşugurile şi chiar comerțul aflându-se la un nivel scăzut de dezvoltare.

În timp comerțul ia amploare ceea ce duce la apariția târgurilor (ca piețe de schimb), care mai târziu devin, dacă au condiții, oraşe mari cu funcții multiple: comerciale, meşteşugăreşti şi administrative. În astfel de condiții, oraşul se deosebeşte din ce în ce mai puternic de sat. Meşteşugurile devin şi ele mai perfecționate, iar meşteşugarii se unesc în ateliere, în bresle.

În acest proces de dezvoltare istorică, oraşele au avut condiții diferite de apariție. Caracterizate prin vetre restrânse, cu case apropiate, străzi înguste şi întortocheate, oraşele au apărut lângă zidurile castelelor feudale, lângă reşedința episcopului sau arhiepiscopului sau lângă reşedința regelui, fie în apropierea unor porturi sau la încrucişarea căilor comerciale.

Creşterea numărului celor înstăriți şi apariția primelor semne ale capitalismului, aspectul exterior şi interior al oraşelor se schimbă fundamental. Apar construcții de-a lungul străzilor, se înalță palate cu grădini, castele, clădiri publice, se lărgesc străzile. Clădirile religioase dau un efect arhitectural deosebit, care impresionează pe orăşeni prin luxul formelor arhitecturale (de exemplu basilica Sfântul Petru din Roma). Contururile regulate ale străzilor, piețelor, locuințelor etc. devin caracteristice numai pentru anumite părți, îndeosebi, centrale ale oraşului. În această formă, oraşul intră într-o fază nouă, în cea capitalistă.

9.2.3. Oraşele din perioada modernă şi contemporană

9.2.3.1.Oraşele în perioada capitalistă

Începând cu secolul al XIX-lea, procesul de urbanizare a decurs mai repede şi a atins o amploare mai mare decât oricând în trecut. Factorii care au generat şi impulsionat acest proces sunt:

- *creşterea vertiginoasă a comerțului mondial* care lărgeşte hinterlandul marilor oraşe aproape la întregul glob pământesc;
- *progresul în transporturi*; apariția căilor ferate şi dezvoltarea transporturilor rutiere au fost motorul fundamental al schimburilor economiei planetare şi a provocat avântul rapid al rețelei urbane;
- *revoluția industrială*, care fundamentează trăsăturile oraşului modern. Din aceste vremuri ritmurile urbane urmează o curbă continuu ascendentă;
- *colonialismul* care a creat, pe de o parte "oraşul albilor" (în jurului căruia s-au aşezat indigenii), iar pe de altă parte a determinat mari transferări, deplasări de populații;
- *"explozia demografică"* specifică secolului al XIX-lea, care determină începuturile "expansiunii" urbane.

Datorită acestor condiții ritmul dezvoltării oraşelor şi populației urbane se intensifică în toate țările. A. Weber afirma spre exemplu în lucrarea sa "Creşterea oraşelor în secolul al XIX-lea" că "America este țara în care oraşele apar ca ciupercile".

Concomitent cu explozia demografică, expansiunea urbană, prin creşterea rapidă a numărului populației, a generat concentrarea acesteia în oraşe mari şi foarte mari, unde contrastele s-au amplificat prin extinderea cartierelor sărăciei dominant pe seama exodului rural pronunțat spre oraşe. Omenirea nu a cunoscut niciodată ritmuri de concentrare a populației şi clădirilor în asemenea aglomerări. Marile oraşe cuprind totodată zone puternic

industrializate sau de prelucrare agricolă intensivă. Datorită presiunii marilor oraşe şi extinderii urbanismului în teritorii vaste, ne aflăm într-o adevărată eră urbană.

Unul dintre cele mai importante efecte în plan social ale "exploziei urbane" îl reprezintă apariția cartierelor sărăciei în care calitatea habitatului urban este puternic afectată în raport cu mediul înconjurător. Este vorba de acele cartiere de cocioabe, suprapopulate, insalubre, fără canalizare, rețea de apă, încălzire centrală etc, cunoscute sub denumiri de *favellas*, *barrios* în America Latină, *bidonvilles* în fostele colonii franceze din Africa, *shanty-towns* în Asia. Aceste cartiere au ajuns să reprezinte în cazul multor oraşe, între o treime şi jumătate din suprafața totală şi populația oraşului respectiv.

9.2.3.2. Oraşele din perioada comunistă

Construcția societății socialiste imprimă fără îndoială caractere noi oraşelor moştenite din trecut, creează de asemenea oraşe noi caracteristice societății socialiste. Civilizația urbană din țările socialiste reprezintă o sinteză a unor influențe complexe. Cel mai relevant exemplu îl reprezintă fosta Uniune Sovietică care datorită, atât extensiunii sale, cât şi condițiilor social istorice şi economice a cunoscut toate problemele şi experiențele, de la oraşul polar până la oază, de la
vechile oraşe istorice până la creațiile cele mai recente. Este aşa cum afirma L.L. Trube un fel de laborator al urbanismului modern (54).

Țările socialiste au fost, până în primul sfert al secolului XX, țări cu o economie predominant rurală; până atunci oraşele nu erau alceva decât nişte târguri mari. În aceste țări populația urbană reprezenta mai puțin de o cincime din totalul populației. Populația oraşelor era mică, iar oraşele, aveau în principal funcție agricolă combinată cu cea comercială. Străzile acestor oraşe erau largi şi mărginite de gospodării agricole la periferie; centrul era alcătuit din case joase - cu unul sau două etaje - cu câteva artere mai bine luminate şi mai bine întreținute, unde se grupau clădirile publice, băncile, magazinele.

Evoluția de la începutul secolului al XX-lea a marcat deja începutul transformărilor, odată cu dezvoltarea unor ramuri industriale, legate la început de viața rurală (construcția de maşini agricole, fabricarea de mobilier, ateliere de ceramică etc). Păstrând proporțiile asistăm în cadrul țărilor comuniste la aceeaşi evoluție ca şi în zonele agricole ale Europei occidentale. Numărul mare de târguri (orăşele), corespunde încrucişărilor de drumuri şi parțial nodurilor geografice care sunt mai rare.

Aceste orăşele semirurale care posedă terenuri agricole imense, s-au dezvoltat fără deosebiri între ele, în mijlocul câmpiilor cultivate, însă ori de câte ori a fost posibil ele au căutat un accident de teren: malul unui râu, povârnişul unui deal, un loc de trecere. Acolo unde lanțurile muntoase înviorează peisajul, unele oraşe îşi datorează originea vechilor locuri de trecere fortificate, la poalele lanțurilor Munților Carpați, Balcani şi Caucaz, ale Alpilor Dinarici, ale masivelor Boemiei; grupate în jurul vechilor cetăți ele s-au dezvoltat cucerind câmpiile învecinate. Bucureşti, Cluj-Napoca, Ploieşti, Zagreb sunt oraşe aşezate la încrucişări de drumuri sau de căi ferate care traversează regiunile înalte. Cracovia în măreția liniştită a palatelor şi bisericilor sale se sprijină de primele contraforturi ale Munților Beskizi.

Formarea rețelei oraşelor actuale din România este un proces social-istoric complex şi continuu, în care apar distinct etapele oraşelor vechi, feudale, capitaliste şi socialiste.

Corespunzător fiecărei etape, însuşi conținutul de oraş s-a schimbat, de la oraşul-cetate (fortăreață) antic, la oraşul târg feudal şi capitalist şi apoi, la oraşul actual cu structură axată pe dezvoltarea industrială. Forma ce caracterizează cel mai persistent o perioadă îndelungată şi, care a influențat mult şi forma actuală a oraşelor mici, mai ales, este oraşul-târg, oraşul cu textură, în general, radiar-concentrică, neordonată, având în centru piața, iar în rest un aspect semirural.

Un rol chiar mai important l-au jucat, însă, cursul râurilor, largi şi maiestuoase, ele fiind căi naturale pentru schimburi sau linii de apărare de primă importanță. Foarte puține dintre marile oraşe ale trecutului au scăpat de atracția lor; râurile au constituit, multă vreme, mari artere de comerț. Pozițiile alese erau defensive, pinteni uşor de fortificat şi de apărat. Praga s-a născut pe colina care domină cu 50 m fluviul, unde se află încă inima vechiului oraş, catedrala cu cupola verde de bronz, marele palat cu nenumărate ferestre, înconjurat de alte palate vechi, bisericile milenare şi străduțele înguste; acest ansamblu domină vechiul oraş comercial înconjurat de rețeaua regulată a cartierelor Pragăi Mari, care se întind pe o rază de peste 15 km. Acelaşi contrast între Buda, situată pe înălțimile Budei, cu imensul său palat regal, şi Pesta, mărginit, în lungul fluviului, de clădirea Parlamentului şi împresurat de cartiere de locuințe, de uzine, în jurul gărilor de mărfuri.

Alte exemple se referă la Moscova, secționată de valea râului cu acelaşi nume, la vechiul şi ilustrul Kiev, fixat pe malurile Niprului, iar Volga este un adevărat drum al oraşelor. În cazul Volgăi, toate oraşele situate de-a lungul său sunt legate de fluviu: cu cât oraşul este mai vechi, cu atât relațiile sunt mai bogate şi mai variate. Cu cât fluviul îşi măreşte debitul şi se lărgeşte, cu atât el se impune mai mult asupra aglomerațiilor riverane. Se poate spune că urbanizarea riverană a urmărit cursul din amonte în aval: pe cursul superior al Volgăi majoritatea oraşelor datează din secolul al XI-lea până în al XIII-lea şi se numără printre cele mai vechi oraşe ale Rusiei; pe cursul mijlociu şi pe cel inferior al fluviului, secolele al XVI-lea şi al XVII-lea au cunoscut crearea marilor oraşe. Malul drept, abrupt a oferit condiții favorabile pentru fortificații, care au fost din plin utilizate: aproape toate oraşele vechi de pe Volga s-au construit pe relieful accidentat al acestui mal, fapt care nu este lipsit de inconveniente în dezvoltarea modernă şi din care cauză aproape toate oraşele se prelungesc în anexe sau oraşe-satelit, ce se desfăşoară în fața vechilor aşezări, pe malul stâng, coborât.

Pe cursul mijlociu şi inferior al Volgăi se poate lesne sesiza influența procesului recent de urbanizare: oraşe construite din temelii şi legate de înființarea unor ramuri industriale noi (printre care extracția de petrol la Jugulevsk, producerea hidroenergiei la Volski etc), proliferarea oraşelor - satelit, dezvoltarea cartierelor industriale şi rezidențiale.

În timp ce înainte de revoluție 4/5 din viața urbană a fluviului era concentrată pe malul drept, în prezent cele două țărmuri ale fluviului sunt echilibrate; câmpia joasă oferă avantaje incomparabile pentru desfăşurarea uzinelor şi dezvoltarea cartierelor de locuințe.

Procese asemănătoare, referitoare la transformarea rețelei urbane au avut loc şi în Ucraina sau în zona Uralului. În Ucraina, încă din perioada antebelică Revoluției Socialiste, rețeaua urbană se modifica sub influența căilor ferate, începând din 1860, a dezvoltării navigației şi a penetrației industriale. Oraşele cele mai importante au crescut într-un ritm rapid, iar ansamblul populației urbane ucrainiene s-a triplat între 1863 şi 1910; în bazinul carbonifer şi în jurul uzinelor metalurgice s-au format câteva oraşe noi.

Procesul s-a accelerat însă considerabil după revoluție: numărul oraşelor cu peste 50.000 de locuitori a trecut de la 18 în 1926 la 37 în 1939. În Donbass, cea mai mare parte a oraşelor există doar din perioada sovietică. Construcțiile geometrice ale oraşelor muncitoreşti se întind la nesfârşit şi dublează nucleele urbane propriu-zise.

În vechile oraşe rurale, trăsăturile agricole se estompează; mica burghezie a dispărut; populația urbană nu mai este compusă decât din muncitori, funcționari, intelectuali şi din membrii familiilor lor.

Aceeaşi evoluție o regăsim în regiunile industriale din Ural; înainte de 1917, regiunea avea 26 de oraşe şi nici o aglomerație muncitorească. După 1917, noile oraşe uraliene au luat naştere, *în general*, plecând de la un nucleu embrionar, uneori, destul de vechi (pe locul vechilor târguri feudale), dar şi de la cărbune, *în particular*; numeroase centre urbane s-au născut pe loc liber. Cât priveşte aglomerațiile muncitoreşti, cel puțin jumătate au fost fondate fie pe un amplasament cu desăvârşire nou, fie pe locul unei aşezări rurale (sat).

Prezența căilor feroviare apare ca o trăsătură fundamentală în zona Uralilor; ele sunt determinante pentru prosperitatea urbană de aici, față de căile navigabile, de altfel, puțin numeroase. Caracteristica fundamentală a tuturor acestor oraşe este activitatea industrială, 2/5 dintre ele consacrându-se industriei extractive a cărbunelui sau a minereurilor. În aceste bazine, aglomerațiile urbane sunt atât de apropiate unele de altele, încât ele se ating şi fuzionează, uneori, de exemplu, în apropiere de Perm, în bazinul huilifer Kîzîl ş.a.

În jurul marilor centre feroviare şi industriale se grupează puternice aglomerații urbane, cum este aceea a Sverdlovskului, care concentrează în jurul său câteva zeci de oraşe şi centre muncitoreşti. Ele au formă neregulată care se ramifică în lungul căilor de comunicație şi sunt situate într-o regiune mai coborâtă a lanțului uralian; se întâlnesc aici vechi nuclee modernizate alături de construcții puternice şi foarte recente. Transformarea a pătruns peste tot: în zona de păduri, vechile oraşe specializate, cum este Cerdîn (în construcția şlepurilor) se învecinează cu noi grupuri de exploatare, ca, de exemplu, Krasnovisersk, unde se află un combinat de hârtie; în vechile centre agricole, cele din regiunea Perm, au fost amplasate industria alimentară şi industria uşoară prelucrătoare.

Prin complexitatea ei, rețeaua urbană din țările socialiste prezintă o serie de analogii cu cea a Europei occidentale; regăsim aici, aceeaşi bază largă a micilor centre urbane de tip rural, comerciale sau industriale, centre industriale mari, aglomerații puternice. Moscova nu este cu nimic mai prejos față de marile capitale occidentale, în ceea ce priveşte rapiditatea şi complexitatea dezvoltării. Totuşi, rezultă o diferență sensibilă din evoluția modernă, mult mai recentă şi mai puternică.

De exemplu, în R.S. Cehoslovacă şi în R.D. Germană, oraşele mici au constituit, datorită condițiilor istorice în care s-a dezvoltat industria, o caracteristică, atât ca ramură, cât şi ca pondere a rețelei urbane din aceste țări.

Dacă în R.S. Cehoslovacă şi în R.D. Germană oraşele mici şi mijlocii s-au dezvoltat mai rapid, în R.P. Polonă are loc o dezvoltare intensă a oraşelor mari, în timp ce oraşele mici înregistrează o încetinire, chiar un declin al dezvoltării lor. Polonia, unde oraşele mari formează aglomerații mari ce includ mai multe oraşe mici şi mijlocii, se ridică problema limitării acestor aglomerații şi stimulării creşterii oraşelor mici, foste centre comerciale în trecut şi lipsite de industrie.

O situație specifică prezintă Ungaria, unde, pe de o parte Budapesta concentrează circa 1/5 din populația țării, în timp ce restul oraşelor mici şi cu profil agricol sunt jenate în dezvoltarea lor de creşterea exagerată a capitalei.

În Bulgaria, în perioada comunistă, au crescut toate categoriile de oraşe, dar mai cu seamă cele mijlocii.

Dezvoltarea industrială forțată din țările comuniste şi crearea unor giganți economici a condus la un aflux masiv de forță de muncă spre centrele industriale. Drept consecință, s-au adoptat măsuri care să permită unui număr cât mai mare de persoane să locuiască la o distanță redusă față de locurile de muncă; cea mai mare parte a locuințelor muncitoreşti de la periferia marilor oraşe sunt clădiri etajate care economisesc spațiu şi reduc distanțele. În unele țări, cum a fost şi România, s-au luat măsuri pentru limitarea creşterii aglomerărilor urbane, pentru dezvoltarea rețelelor de transport public în jurul marilor oraşe în care oraşele-dormitor s-au înmulțit şi în care navetismul devenise din ce în ce mai intens.

O mențiune aparte merită oraşele din Asia Sovietică a căror evoluție a avut loc, în comparație cu cele de la vest de Urali, în condiții naturale mult mai dificile. Aici viața urbană, deşi este puternică, are un caracter sporadic. Ea este limitată la o fâşie de circa 2000 km lățime în vest şi de abia 1000 km în est. se prezintă sub forma unor grupări viguroase şi concentrate, care se detaşează în mijlocul unui peisaj deseori ostil: deşerturi la sud-vest, munți peste tot, la care se adaugă asprimea climatului în nord şi suprafețele extinse de păduri.

Proporția orăşenilor creşte cu cât ne depărtăm mai mult de Europa. În Extremul Orient, ea este de 4/5 din totalul locuitorilor. Este vorba, deci, de un adevărat avânt al vieții urbane, care a depins, în primul rând, de dezvoltarea mijloacelor de transport, apoi de dezvoltarea planificată a economiei şi de valorificarea sistematizată a resurselor.

În cursul secolului al XIX-lea creşterea numărului de locuitori s-a accentuat prin sosirea unui număr însemnat de țărani din vest în căutare de noi pământuri, prin deportarea revoluționarilor, prin aventurarea celor care au urmat construirii Transsiberianului. Afluxul noilor veniți, paralel cu construcția căilor ferate, a provocat dedublarea vechilor oraşe, ca şi în cazul Vechiului şi Noului Taşkent. Înainte de construirea căii ferate, oraşele se sprijineau, în primul rând, pe comerțul cu produse locale sau pe cel de tranzit (spre China) şi pe extracția aurului. În Siberia orientală, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, 46% din populația urbană era formată din burghezi şi din comercianți.

Pătrunderea căilor ferate a provocat schimbări importante: un început de exploatare a resurselor miniere, dezvoltarea agriculturii, amplasarea primelor întreprinderi industriale. În 1917, tot în Siberia orientală, 87% din populația urbană era concentrată în lungul axei feroviare.

Unele oraşe tradiționale ale Asiei sovietice au moştenit de la trecut doar situl inițial şi câteva monumente tipice, însă cel mai adesea, oraşul este dedublat ca şi Vechiul şi Noul Samarkand. Oricum, cartierele rezidențiale ale perioadei antebelice, deseori foarte primitive, rudimentare aproape, au dispărut pentru a face loc noului urbanism. Unele funcțiuni se mențin încă, cum este cea comercială în cadrul oraşelor Krasnoiansk, Novosibirsk, Irkutsk.

După constituirea URSS, progresul urbanizării a mers paralel cu descoperirea şi valorificarea resurselor naturale. Extinderea oraşelor a necesitat eforturi uriaşe: reconstruirea vechilor cartiere, amenajarea siturilor, iar uneori, deplasarea lor. De pildă, Irkutskul, situat inițial pe o insulă, la confluența râurilor Irkuț şi Angara, a fost transferat pe țărmul drept al acestuia din urmă, iar rolul de fortăreață din secolul al XVII-lea nu a lăsat nici măcar urme în aspectul exterior al oraşului.

Numeroase centre au fost realizate plecând de la nuclee neînsemnate sau chiar de la un spațiu cu desăvârşire gol. În Siberia orientală 2/3 din oraşele apărute după Revoluția Socialistă erau legate de extracția şi prelucrarea minereurilor locale, ceea ce se reflectă şi în tipologia acestora. Astfel, mici centre miniere, deseori sub 10.000 de locuitori, localizate în apropierea zăcămintelor şi care nu aveau decât şosele; oraşe mai importante care concentrează o industrie prelucrătoare şi dispun de căi ferate; oraşe situate în mijlocul pădurilor, a căror poziție preferată este malul unui râu, permițând un transport lesnicios al lemnului; oraşe situate la încrucişări de căi de comunicație, având rol de târg local, având 20 - 25.000 de locuitori (Kirensk, Ust - Kut ş.a.); mari centre, cu peste 100.000 de locuitori, având funcțiuni multiple: administrative, culturale, comerciale, industriale.

Construcția acestor oraşe noi a trebuit să depăşească rigorile climatului, atât în zonele înghețate din nord, cât şi în deşerturile şi în munții din sud. Dezvoltarea oraşelor septentrionale a atins şi părțile europene: Murmansk, Arhanghelsk erau în plină dezvoltare în timp ce au fost create Kirovsk în 1930, Vorkuta în 1943, Igarka, Dikson, Nordvik ş.a. Acestea din urmă sunt legate de restul teritoriului în cea mai mare parte a anului doar prin intermediul avionului. Deşi situate într-un climat extrem, se cultivă cereale şi legume timpurii, solul fiind încălzit şi îmbogățit artificial. De asemenea, se fac eforturi considerabile pentru obținerea apei. La Sakutsk a fost necesară săparea puțurilor arteziene printr-un strat de 200 m în permanență înghețat.

În sud însă, trebuiau învinse căldura şi uscăciunea, fapt pentru care s-a ajuns la folosirea unor cantități mari de apă, adusă cu prețul unor lucrări gigantice. S-au creat în jurul oraşelor centuri verzi, izolând aceste veritabile oaze de vânturile uscate. Astfel, Taşkentul este un oraş modern imens, plin de arbori. Oraşul vechi este format din case

mici, joase, din pământ uscat, cu acoperişuri plate. Universitatea înfiinţată în 1920, uzine mari, o fabrică de avioane, câteva hidrocentrale etc., funcţionează în plin deşert.

Toate aceste oraşe moderne se caracterizează prin artere largi, marea extensiune a spaţiilor verzi, măreţia şi numărul ridicat al edificiilor publice plasate în punctele centrale. Desigur că începuturile sunt uneori dificile, condiţiile de viaţă lasă de dorit, mai ales sub climate atât de extreme.

Toate oraşele se aseamănă prin străzile largi, prin concentrarea foarte mare a comerţului, prin existenţa unor clădiri spaţioase pentru manifestări culturale.

Reţelele urbane din ţările comuniste lasă impresia unei transformări masive, rapide şi încă neterminate.

10. FUNCŢIILE AŞEZĂRILOR

10.1. Conceptul de funcţie a unei aşezări umane

Termenul de *funcţie* a fost împrumutat din fiziologie, oraşul fiind comparat cu un organ ce face parte dintr-un organism viu, care este mediul geografic. A fost utilizat pentru prima dată de F. Ratzel în 1891 şi preluat apoi de toţi geografii şi urbaniştii. Dar însuşi acest succes a dus, uneori, la interpretări foarte diferite astfel că o precizare a noţiunii este necesară.

Oamenii s-au grupat în aşezări pentru a-şi putea exercita mai bine anumite forme de activitate. Funcţia este, aşadar, profesiunea exercitată de aşezare, este însăşi raţiunea sa de a fi, este forma sub care apare din exterior. Aşa cum se poate vorbi despre o persoană care are o anumită funcţie sau profesie, tot aşa, putem discuta şi despre un oraş: Detroit este un centru în care se fabrică automobile, Cambridge o universitate, Brasilia o capitală.

Este vorba, deci, de activităţile aşezării ca organ care exercită o funcţie într-un ansamblu, cu alte cuvinte de activităţi externe, activităţi ce pun în relaţie aşezarea cu spaţiul în care ea există.

Complexul de activităţi desfăşurate pentru satisfacerea cerinţelor populaţiei, având o folosinţă internă, nu relevă funcţia aşezării. Este ceea ce Gunnar Alexanderson numeşte *city serving production*. Exemplificăm, în acest sens, activitatea constructorilor care clădesc locuinţe pentru populaţia aşezării respective, a brutarilor care fabrică pâine pentru concetăţenii lor, a mecanicilor care le repară maşinile, a institutorilor care le instruiesc copiii, toate activităţile amintite şi multe altele, constituie consecinţe ale grupării populaţiei într-o comunitate, într-o aşezare, şi nu raţiunea de a fi a acesteia.

Chiar dacă uneori se vorbeşte, în acest sens, de o "funcţie locală", acest termen este impropriu, deoarece nu este vorba de o funcţie. De pildă, fiecare persoană se consacră anumitor activităţi în propria-i casă, însă, dacă cineva îşi repară mobila, nu consideră aceasta drept o profesiune.

Vom considera deci ca funcţie a unei aşezări numai activitatea sau activităţile care justifică existenţa şi dezvoltarea sa, care aduc resursele necesare vieţii sale.

Orice aşezare umană apare ca un "produs" al societăţii, istoriceşte format în funcţie de diversitatea condiţiilor sociale, economice şi politice, cărora li se adaugă, de asemenea, elementele mediului geografic respectiv. Simplificând lucrurile, putem spune că oamenii sunt grupaţi în diferite tipuri de habitat pentru a exercita mai bine un anumit fel de activitate, care poate deveni, în cele din urmă, factorul determinant în evoluţia aşezării, în general.

Diversele forme de activitate în raport cu condiţiile locale, regionale şi cerinţele naţionale generează un complex funcţional care asigură existenţa locuitorilor respectivi şi răspunde, în acelaşi timp, în măsură mai mare sau mai mică, "comenzilor", cerinţelor din afara limitelor aşezării respective.

Aceste forme de activități constituie *funcția* unei aşezări. Cu alte cuvinte, funcția presupune o "profesiune" de bază, un gen de activitate bine determinat într-o localitate sau alta.

În definirea funcțiilor, trebuie subliniat faptul că nici o aşezare nu se dezvoltă de la sine, nu apare spontan, ci este produsul regiunii în care se naşte şi cu care intră într-un strâns proces de interdependență, de schimburi reciproce. Aceasta presupune cunoaşterea, în primul rând, a relațiilor dintre aşezări şi regiunile înconjurătoare, a acelor factori ce determină o astfel de interacțiune.

Cea mai trainică legătură dintre orice aşezare şi regiunile înconjurătoare, încă din primele începuturi, a fost şi este *legătura economică*, concretizată printr-un complex de activități care se completează reciproc determinând, în cele din urmă, existența şi progresul acestora. Deci funcția, în ansamblu, a oricărui centru, reflectă un anumit gen de activități. Activitățile pot fi îndreptate atât spre satisfacerea intereselor locuitorilor proprii, cât şi spre un hinterland mai apropiat sau mai îndepărtat. Apare, astfel, o aşa-numită *dublă serie de funcții*, adică o oarecare parte a activității centrului răspunde unei cerințe externe (extravilană) de bază, cum ar fi, de exemplu, valorificarea unor resurse ale subsolului. Această ocupație, devine funcția sau activitatea de bază. Dar oamenii care trăiesc în aşezarea respectivă au nevoie, la rândul lor, de o serie de servicii locale care generează o a doua funcție, care trebuie să răspundă satisfacerii cerințelor acestora.

Trebuie, deci, să existe o înțelegere clară a categoriilor de activități ce definesc funcția unei aşezări, care justifică, în cele din urmă, existența şi dezvoltarea acesteia. În aprecierea funcției sau funcțiilor unei aşezări se pleacă, în primul rând, de la cunoaşterea şi compararea genurilor de activități, de la stabilirea, deci, a structurii social-economice a populației caracteristice.

Criteriile utilizate în stabilirea genurilor de activități pot fi cele *valorice* sau cele ale *populației* (structurii social-economice a populației). Criteriul cel mai utilizat este cel al populației, care este în măsură să ofere un tablou general şi complet. Aceasta deoarece, o aşezare cu funcții industriale va cuprinde un număr corespunzător de populație activă sau cu funcții administrative sau agricole va fi caracterizat printr-un puternic contingent de populație activă cuprinsă în activitățile respective. Capacitatea, deci, de dezvoltare a oricărei aşezări poate fi apreciată după structura social-economică a populației, evident, în corelare cu toți factorii care conlucrează la aceasta.

Criteriul valoric oferă posibilități limitate de generalizare. El este deosebit de prețios în comparabilitatea activităților industriale şi comerciale, mai puțin însă în domeniul activităților culturale, administrative, comunicații şi chiar agricole.

Metoda cea mai frecvent folosită, de analiză a funcțiilor, este aceea a *nomogramelor*, în diferite forme care să permită înscrierea datelor pe care le folosim. De regulă, cele triunghiulare sunt cel mai des utilizate. O importanță deosebită o are, de asemenea, organizarea interioară a nomogramelor. O organizare corespunzătoare oferă indicatorii necesari pentru a urmări dinamica structurilor analizate şi mai ales legăturile dintre asemenea structuri. În cadrul nomogramelor se înscriu valorile privind structura profesională (social-economică a populației, la nivelul celor trei mari sisteme: primar, secundar, terțiar). Nomograma poate fi subdivizată în vederea reliefării unui fenomen sau altul din cadrul unui sector al populației.

Determinarea funcțiilor aşezărilor constituie o problemă fundamentală în studiile de geografie umană. Asemenea preocupare devine astăzi, în condițiile modernizării satelor, urbanizării în general, de un interes practic deosebit, asigurându-se un echilibru din ce în ce mai rațional între concepția morfologică şi concepția funcțională.

Concepția funcțională contribuie substanțial la înțelegerea atât a procesului de modernizare a satului, cât mai ales a fenomenelor urbane şi, îndeosebi, a celor de creşterea oraşelor, repartiția rețelei de oraşe, legăturile şi rolul lor în diviziunea teritorială a muncii. Întrucît mediul geografic influențează asupra aşezărilor omeneşti prin intermediul

producției, înseamnă că fiecare aşezare devine un centru de producție, mai mult sau mai puțin dezvoltat, în funcție de condițiile istorice în care se dezvoltă. Acest lucru este cu atât mai evident când studiem aşezările rurale, care se bazează în mare parte pe agricultură - cultura cerealelor, legumelor, pomicultura, viticultura, creşterea animalelor - locul unde omul a putut materializa cu mai multă uşurință bunurile mediului natural.

Clasificările aşezărilor făcute în trecut au avut în vedere, în primul rând, criteriile caracteristice localizării geografice a aşezării (valea râului, podul terasei, gura văii etc.) sau forma ori textura, în concluzie, structura acestora (alungite, rotunde). Alegerea criteriilor pentru clasificarea aşezărilor trebuie să răspundă cerințelor de a cunoaşte şi descoperi legitățile care determină o structură sau alta a aşezărilor, o formă sau alta etc. De aceea, în procesul analizei unei aşezări, trebuie pornit de la poziția sa economico-geografică, luând ca factor primordial funcția economică, istorică, socială şi apoi poziția, localizarea fizico-geografică.

Însuşirile aşezărilor omeneşti (localizare, formă, textură) sunt elemente importante în determinarea unui tip sau altul de aşezare, a cauzelor care produc schimbări continui în structura economică a acestora. Astfel, ne putem da seama de gradul de influență, în diverse perioade istorice, a factorilor fizico-geografici asupra ocupațiilor omeneşti.

Pentru a evidenția mai bine rolul factorilor economici, sociali, istorici, în evoluția aşezărilor omeneşti, este suficient să ne referim la stadiul actual de dezvoltare a aşezărilor într-o serie de regiuni înapoiate de pe glob, regiuni din Africa, Asia, America de Sud. Din analiza sumară a unor aşezări din aceste regiuni rezultă cât de redusă este influența condițiilor naturale în fața condițiilor istorice, religioase etc., care imprimă aşezărilor un anumit specific. În aceleaşi condiții geografice, americanii, de exemplu, trăiesc în aşezări care se deosebesc radical de cele ale indienilor băştinaşi, atât din punct de vedere al structurii lor, cât şi din punct de vedere economic.

Desigur că diferențierea, în formă şi conținut, dintre aşezările omeneşti este într-un raport direct cu procesul dezvoltării economiei, căilor de comunicație, care determină obiceiurile, modul de viață în general al populației.

10.2. Funcțiile aşezărilor rurale

Funcția specifică satului este cea *agricolă*, care se diferențiază, de regulă, prin ponderea valorică a culturilor de câmp - cereale, plante tehnice ş.a. - a ponderii pomi-viticole sau zootehniei. Situația este însă diferită, în timp şi spațiu, datorită unei multitudini de factori.

De pildă, într-o serie de țări, în special în cele în curs de dezvoltare, multe sate pur agricole până nu demult, devin fie furnizoare de forță de muncă, fie centre de producție neagricolă de importanță regională sau națională. Se constată, astfel, că satele mai depărtate de centrele urbane ori de marile artere de circulație manifestă tendințe de scădere treptată a populației şi a activităților economice. Atunci, însă, când satul se află în apropierea locului de muncă, în zone periurbane, permițând pendulări zilnice, satul capătă funcții complexe şi stabilitate. Gradul de modernizare al satelor se reflectă în mod direct în complexitatea şi amplificarea funcțiilor, în diversitatea dimensiunilor acestora.

Aşa cum am mai arătat, preocupările de clasificare funcțională a aşezărilor rurale sunt relativ recente în geografie.

Din literatura geografică străină menționăm clasificarea profesorului *Kovalev* din Moscova, care a prezentat la Congresul de geografie de la Rio de Janeiro din 1956, o tipologie a satelor din URSS, distingând categoriile de :*aşezări agricole, aşezări cu activități neagricole, aşezări mixte*.

E.Juillard, în 1954, distingea în regiunea Strasbourg tipurile de aşezări rurale: *agricole, mixte, satele sau cartierele marginale muncitoreşti*.

Utilizând gradul de ocupare a populației active în ramurile agricole, *H. Linde* (1952) deosebeşte: *comune agricole, comune meşteşugăreşti rurale, comune industriale*.

O clasificare care reține atenția este cea a lui *H. Fehre* (1961), care indică şi dinamica fenomenului de trecere de la ruralism la urbanizare. Autorul distinge: *comune agricole* (cu peste 50% populație activă ocupată în agricultură)*; comune mixte* (25-50% populație ocupată în agricultură); *comune urbanizate*, cu subtipurile: comune industrializate, comune urbanizate cu structuri favorabile; comune urbanizate sărace în industrie, comune urbane cu subtipurile: industriale şi industriale-de servicii.

Determinarea limitelor treptelor statistice menționate la principalele tipuri funcționale nu se face la întâmplare, ci plecând de la o situație reală existentă, considerată tipică (agricol, industrial, de servicii), chiar dacă acestea constituie doar reflectarea unui anumit moment din evoluția fenomenului.

P. Beluszky (1976) încearcă un model de clasificare funcțională pe baza analizei mai multor factori la nivel de comună, ca unitate elementară teritorială şi al informației statistice. Se are în vedere, în primul rând, numărul persoanelor ocupate în fiecare "funcție" a comunei, ceea ce nu este identică cu structura populației, deoarece o bună parte a populației rurale lucrează în afara reşedinței, petrecând foarte puțin timp în cadrul acesteia. De asemenea, s-au folosit indicatorii privind volumul şi direcțiile navetei; numărul de înnoptări pentru determinarea funcției rezidențiale, turistice.

După determinarea valorilor prag (de intrare) pe tipuri fundamentale de funcții, autorul stabileşte subtipurile derivate prin utilizarea dispersiei caracteristicilor în jurul mediei: *aşezări agricole, aşezări industriale, aşezări cu funcții speciale*: turistice, de servicii, cu activități de transport; *aşezări cu caracter mixt*: agricol-rezidențial, agricol-industrial şi funcții speciale; aşezări rezidențiale (dormitor).

Asemenea preocupări de a determina tipurile funcționale de aşezări rurale au existat şi există şi în țara noastră, fie la nivel general, fie la nivel regional.

Iulian Rick, încă din anii 1931-1932 distingea în studiul Câmpiei Moldovei trei categorii de aşezări rurale şi anume: *aşezări rurale agricole*, cu economia predominant cerealieră, caracterizate printr-o anumită siluetă şi un anumit mod de folosire a terenului; *aşezări rurale agricole-comerciale*, de fapt, unele târguşoare, centre de concentrare a produselor agricole; *aşezări rurale agricole-industriale*, reprezentate prin comune cu fabrici.

Simion Mehedinți clasifică satele (1932), după felul muncii în: *sate de plugari* (cultura cerealelor), *sate de podgoreni*, *sate de băiaşi* (mineri), *sate de lemnari, sate de păstori*.

Clasificarea funcțională a satelor a preocupat îndeosebi Congresul UIG de la Stockholm din 1960 (la care s-a prezentat şi o hartă cu tipuri de aşezări din România - *I. Băcănaru* şi colab.).

Vasile Cucu (1995), a stabilit în funcție de structura socio-profesională a populației active corelată cu valoarea producției, poziția geografică şi volumul fluxurilor de navetişti, patru tipuri funcționale de aşezări rurale:

a) *Aşezări rurale cu funcții predominant agricole* (peste 65% din populația activă ocupată în agricultură şi o valoare a producției agricole mai mare de 70% din totalul producției globale a aşezării respective), cu subtipuri distincte:

- *aşezări agricole*, cuprinzând profilele: *cerealier, cerealier şi de creştere a animalelor, legumicol, viticol* (peste 15% din suprafața agricolă este ocupată cu viță de vie; exemple reprezentative: Jidvei, Jariştea, Ostrov, Niculițel, Cotnari etc.); *de creştere a animalelor* (sate montane);

- *aşezări rurale cu activități meşteşugăreşti sau industrie mică şi artizanală* ce valorifică unele resurse locale de materii prime pentru aprovizionarea populației cu articole de uz casnic şi gospodăresc, țesături, confecții, produse lactate, semipreparate etc.: Tismana, Şieu, Vereşti, Corund etc.);

- *aşezări rurale agricole cu rol de cazare a forței de muncă*, aflate în apropierea unor centre polarizatoare, pe marile artere de circulație, cu pendularea forței de muncă şi în care agricultura participă cu peste 70% la realizarea producției globale, dar în jur de 50% din populația activă este integrată în fluxul activității industriale sau terțiare din sate sau oraşe.

b) *Aşezări rurale cu funcții predominant industriale*, a căror populație activă în proporție de peste 65% lucrează în industrie, iar valoarea producției industriale depăşeşte 70% din producția agricolă. Reprezentative pentru această categorie sunt următoarele subtipuri:

- *aşezări rurale cu industrie extractivă* (cărbune, petrol, gaze naturale, minereuri, roci de construcție), cum ar fi: Greci, Turcoaia, Lespezi, Ghelari, Ruşchița, Finta, Măneşti etc.;

- *aşezări rurale cu industrie prelucrătoare* a materiilor prime agricole sau minerale, cum ar fi: Bucecea, Băiculeşti, Valea Roşie, Topleț, Vama, Mâneciu etc.;

- *aşezări cu industrie extractivă şi prelucrătoare*, cum ar fi: Suplacu de Barcău, Chistag, Hoghiz, Pădurea Neagră, Doaga etc.

c) *Aşezări rurale cu funcții mixte*, în care activitățile agricole şi neagricole dețin ponderi aproximativ egale (între 35 şi 65%), având ca subtipuri:

- *aşezări rurale agroindustriale* cum ar fi: Floreşti, Baloteşti, Fântânele, Leşu Ursului, Margina, Brăneşti etc.;

- *aşezări rurale agroforestiere asociate frecvent cu prelucrarea lemnului* (Gălăuțaş, Molid);

- *aşezări rurale agropiscicole* (prezente în Delta Dunării, Câmpia Transilvaniei, Câmpia Moldovei, Câmpia Crişurilor.);

- *aşezări rurale agricole şi de transport*: Apahida, Ciceu, Războieni, Vințu de Jos, Dragalina etc.;

- *aşezări rurale agroindustriale şi de servicii*, având sub 15% din populația activă ocupată în sectorul terțiar: Pătârlagele, Băneasa, Vidra, Cacica, Marginea (Suceava), Turceni etc.

d) *Aşezări rurale cu funcții speciale*:

- *aşezări rurale turistice* (peste 25% din populația activă este ocupată în servicii, alături de funcțiile agricolă, forestieră, industrială: Bodoc, Bilbor, Homorod, Sărata Monteoru, Moneasa, Bazna, Agapia, Săpânța, Amara etc.);

- *aşezări rurale piscicole şi turistice*, frecvente în Delta Dunării.

Ion Velcea (1996) distinge, într-o altă variantă, şapte tipuri de aşezări rurale, după criteriul funcțional:

a) Aşezări rurale cu funcții predominant agricole, specializate în cultura cerealelor şi a plantelor tehnice (cu o frecvență mai mare în Meseta spaniolă, Câmpia Română, Câmpia Ucrainei, Câmpia Mississippi), în cultura orezului (Asia Musonică), cultura viței de vie (Câmpia Languedoc, Subcarpații de Curbură) creşterea animalelor (Olanda, Danemarca, Noua Zeelandă, Mongolia, Afganistan) sau aşezările sezoniere ale muncitorilor agricoli de pe plantațiile tropicale (Brazilia);

b) Aşezări agroindustriale, care se remarcă prin practicarea unei agriculturi complexe şi unități industriale ce prelucrează lemnul şi produsele agricole;

c) Aşezări agrocomerciale, cu o frecvență mai mare în țările în curs de dezvoltare, unde populația îşi valorifică produsele prin intermediul unor negustori;

d) Aşezări agroturistice, repartizate în arii cu peisaje deosebite, ape minerale cu efecte terapeutice, resurse agroalimentare şi căi de comunicație de acces. Mai apropiate de aceste caracteristici sunt aşezările rurale din lungul magistralelor transalpine (Elveția, Italia, Austria, Franța), transpireniene, transcarpatice (Culoarul Bran-Rucăr, Maramureş). Semnificativ este faptul că în mediul rural s-au creat condiții confortabile pentru practicarea turismului prin gospodării locuite de țărani hotelieri sau asociații familiale cu specific hotelier, ce formează întreprinderi hoteliere şi unde localnicii se ocupă cu primirea

turiştilor. Concomitent, extinderea activităților turistice s-a făcut pe seama diminuării suprafețelor cu pajişti şi a creşterii animalelor, numărul de păstori ca şi forța de muncă în zootehnie, reducându-se treptat.

e) Aşezări pastoral-silvice, constituite pe seama pajiştilor naturale, a fondului forestier şi a exploatării acestuia. Aceste ocupații se regăsesc şi în specificul construcțiilor şi în dispersia gospodăriilor permanente şi sezoniere, cu sălaşe, odăi, colibe, stâne şi terenuri arabile restrânse.

f) Aşezări specializate în piscicultură, cu populația ocupată în domeniul pescuitului şi al prelucrării peştelui sau în activități portuare (Sf. Gheorghe, Murighiol, Crişan etc.)

g) Aşezări cu funcții complexe, având o tradiție în practica agricolă şi pe acest fond, apărând alte ocupații, de la exploatarea şi prelucrarea lemnului până la creşterea animalelor, valorificarea pieilor şi blănurilor.

O sinteză în acest sens, cuprinde şi "Harta tipurilor funcționale de aşezări din România", inclusă în *Atlasul Geografic Național*. Unitatea de bază de la care s-a pornit a fost cadrul administrativ teritorial al comunelor, pentru care s-au determinat trăsăturile funcționale fundamentale (redate prin fond colorat), iar apoi, cele derivate (prin semne geometrice diferit colorate).

Indicatorii utilizați au avut în vedere activitățile primare, secundare şi terțiare, structura populației active, volumul fluxurilor de navetişti. Pe baza lor au fost delimitate - prin prelucrări succesive de date, determinarea abaterilor relative şi a valorilor de prag - trei mari arii funcționale: *cu profil dominant agricol*, cu o tradiție milenară care evoluează în pas cu progresul tehnic şi social-economic; *cu profil mixt*, *agro-industrial*, creația activităților industriale născute pe fondul unor resurse naturale ale solului şi subsolului şi arealul *aşezărilor agricole* cu alte activități neagricole (meşteşugăreşti, turism, transport.

Toate aceste preocupări de tipologie funcțională relevă necesitatea unor analize mai amănunțite şi complexe asupra criteriilor care diferențiază aşezările rurale de cele urbane, dezvoltarea satului în ansamblu şi, ca urmare, o clasificare funcțională reală.

Potrivit funcțiilor pe care le îndeplinesc şi poziției lor față de diferitele centre urbane, aşezările rurale sunt fie centre industriale "independente", fie aflate în strânsă legătură cu oraşele din imediata lor apropiere. În acest fel, o mare parte din aşezările rurale apar ca adevărați sateliți ai marilor oraşe.

Atrag atenția, de asemenea, o serie de aşezări rurale care au trecut prin diferite faze ale organizării administrativ-teritoriale, au căpătat statut fie de localități de tip urban, comune cu populație asimilată urbanului, fie de comune suburbane.

O importanță deosebită, de interes practic, în sprijinul clasificărilor funcționale ştiințifice, o are *gradul legăturilor aşezărilor rurale cu oraşele în apropierea cărora se află* şi după *profilul funcțiilor* pe care acestea le îndeplinesc. În acest context se disting:

a) Aşezări încadrate în complexul teritorial geo-economic gravitat de unul din principalele oraşe sau centre industriale. În acest caz, întreaga fizionomie funcțională a acestora este definită de legăturile de producție pe care le are cu oraşul respectiv. Exemple tipice de acest fel se întâlnesc în cadrul marilor complexe industriale şi în ariile metropolitane sau hinterlandul conurbațiilor. O asemenea situație oferă, totodată, urmărirea fenomenelor de suburbanizare şi rururbanizare.

b) Aşezări situate în limitele marilor concentrări industriale sau ale unora dintre oraşele mari, fără însă ca acestea să aibă legături de producție directe cu ele. În acest caz, aşezările rurale primesc direct sau indirect avantajele oraşului. Ele pot avea profil economic propriu sau profilat cerințelor centrelor în limitele cărora se află situate.

c) Aşezări situate în afara sferei de influență a legăturilor economice directe cu oraşele. Acestea sunt aşezările ce se dezvoltă prioritar pe calea modernizării proprii.

Din punct de vedere al funcțiilor pe care le îndeplinesc şi prin numărul lor de populație, multe din aşezările rurale au aceea caracteristică generală a urbanului: le

lipseşte însă gradul de dotare tehnico-edilitară corespunzătoare funcțiilor pe care la îndeplinesc categoriile urbane.

Prezentând funcțiile în perspectiva devenirii aşezărilor rurale la rangul de urban, în marea majoritate a țărilor se subliniază adeseori, rolul industriilor şi mai ales a celor de importanță republicană. Este firesc, ca din impactul satului cu industria şi cu oraşul, care obişnuit o adăposteşte, cel dintâi a dobândit activități caracteristice. Unele însă, strâns legate de agricultură, capătă constant trăsături calitative (mecanizatori, muncitori în complexe agrozootehnice, în industria de prelucrare a produselor agricole etc.), altele sunt, însă, cu totul noi: funcția industrială, funcții culturale, comerciale, sanitare - unele în formare, altele afirmate.

Ierarhizarea acestor funcții, după valoarea şi importanța lor, trebuie făcută în aşa fel încât locul pe care-l fixăm unei localități, în determinările tipologice, să coincidă cu realitatea. Acest lucru poate fi realizat, aşa cum am mai arătat, prin utilizarea nomogramei, care, deşi schematică, în multe cazuri necorespunzătoare realităților din teritoriu, este larg utilizată în literatura geografică şi sociologică internațională. O serie de tipizări ulterioare, realizate pe baza structurii profesionale, au avut în vedere şi alți indicatori: mişcarea pendulatorie a populației active, structura terenului agricol, structura producției marfă etc.

Deşi numărul preocupărilor de acest gen este în continuă creştere, nu s-a ajuns încă la o metodologie satisfăcătoare în ceea ce priveşte distingerea tipurilor funcționale. Problema cea mai dificilă o constituie alegerea sistemului de indicatori – sociali , economici, geografici – care să caracterizeze dezvoltarea de ansamblu a comunității umane, exprimând laturi multiple şi specifice, ținând cont, în acelaşi timp, şi de specificul social-economic şi istoric al zonei.

10.3. Funcțiile aşezărilor urbane

În literatura de specialitate folosirea criteriilor pentru determinarea funcțiilor oraşelor este deosebit de nuanțată. Pentru a determina funcția sau funcțiile unui oraş trebuie să comparăm genurile de activități cărora li se consacră locuitorii săi, sau cel puțin activitățile îndreptate spre satisfacerea necesităților exterioare oraşului. Problema constă, aşadar, în compararea volumelor unor activități foarte diferite. În cazul ramurilor industriale trebuie stabilită o ierarhie a acestora după valoarea producției. Aceasta ar permite compararea unor ramuri industriale foarte diferite ca specific.

Pentru a putea compara industria şi comerțul, va trebui să stabilim locul ambelor funcții în venitul oraşului; de aici rezultă probleme delicate, cum ar fi imposibilitatea de a extinde această comparație la alte funcții, de pildă, cea administrativă.

În această situație, singura posibilitate de a stabili ponderea diverselor funcții constă în compararea valorică a numărului de locuitori utilizați în aceste funcții. Un oraş industrial este un oraş în care cea mai mare parte a populației active este ocupată în industrie; la fel va fi în cazul oraşelor comerciale, administrative, turistice.

Determinarea activităților extraurbane trebuie să permită încadrarea fiecărui oraş, după funcția dominantă, într-o categorie sau alta. Pentru anumite oraşe, aceasta se poate face foarte uşor. Există oraşe în care, făcând abstracție de activitățile interne, întreaga populație activă este afectată unei singure funcții. Este cazul unor oraşe miniere, porturi comerciale, reşedințe administrative.

Cu toate acestea, rareori se întâmplă ca pe lângă funcția principală să nu se dezvolte şi altă funcție auxiliară; un oraş al industriei extractive de minereuri de fier suscită creşterea unor întreprinderi siderurgice; uzinele prelucrează materiile prime aduse în port; centrul administrativ devine un centru comercial pentru regiunea învecinată.

Aceste funcții anexe se dezvoltă în aşa măsură, încât ele ajung să contrabalanseze funcția principală. La Marseille, funcția industrială are, în prezent, aceeaşi importanță ca şi

cea comercială. La Uppsala, la Oxford, funcția universitară a fost dublată de o funcție industrială.

Pentru determinarea funcțiilor oraşelor din nordul Suediei *William Olsson* (1953), foloseşte categoriile de activități comerciale, industriale şi feroviare, pentru ca în harta economică a Europei să distingă şi activitățile de servicii. El realizează o clasificare funcțională a aşezărilor urbane din Europa deosebit de importantă, pornind de la numărul şi structura populației active din fiecare țară. Activitățile umane au fost împărțite în două grupe:

- *"extra muros"*, cele care se bazează pe utilizarea terenurilor (agricultură, silvicultură, pescuit);
- *activități locale*.

Aşezările în care peste 50% din populația activă este ocupată în activități "extra muros" sunt denumite *sate*.

Pentru cealaltă categorie de aşezări, în care populația activă nu este ocupată în activități "extra muros" au fost stabilite şapte tipuri funcționale:

- aşezările cu 25-50% din populația activă "extra muros", reprezintă *sate-oraşe*;
- aşezările cu peste 75% din populația activă ocupată în activități locale (industrie, artizanat, diferite servicii), sunt *oraşe*;
- *oraşe de servicii*, având mai mult de jumătate din populația activă ocupată în servicii;
- *oraşe industriale*, cu mai mult de jumătate din populația activă ocupată în industrie;
- *oraşe industriale simple*, având mai mult de jumătate din populația activă ocupată într-o singură industrie;
- *oraş industrial dublu*, caracterizat prin faptul că 2/3 din populația activă este ocupată în două ramuri industriale;
- *oraşe industriale multiple*, având mai mult de jumătate din populația activă cuprinsă în diferite ramuri (activități) industriale.

Faptul că surplusul de hrană, posibilitățile de stocare, necesitatea schimburilor şi apărarea bunurilor acumulate au format premisele apariției celor mai vechi oraşe, ne întăreşte convingerea că funcțiile urbane stau la originea oraşelor. Oraşul a apărut şi a evoluat pentru a exercita o funcție pe un anumit amplasament, cu un anumit potențial natural, având, deci, un grad variat de favorabilitate.

Dintre situațiile tipice întâlnite în acest sens amintim:

- amplasarea unui port de estuar în locul atins de maximul mareic, pentru a profita de avantajele mării, precum Le Havre, Londra, Hamburg, Marsilia etc.;
- confluența a două râuri a facilitat desfăşurarea comerțului, care susține, la rândul său, convergența căilor de comunicație: Manaos, Mannheim-Ludwgshafen, Mainz, Koblenz, Lyon etc.;
- un con de dejecție aflat deasupra terenurilor inundabile poate constitui suportul pe care se dezvoltă oraşul cu funcții specifice: Târgovişte, Ploieşti, Piteşti etc.;
- oraşele-fortărețe obligate să se poziționeze pe înălțimi sau pe pantele munților, care să le asigure funcția militară: pantele munților din bazinul Mediteranei, cu expunere spre mare, unde fizionomia reliefului şi îngustimea fâşiei litorale au împins vetrele urbane pe versanții din sudul Franței, cu oraşele Menton, Monaco, Nisa, apoi în Italia, cu San Remo, Genova, Napoli, Palermo, în nordul Africii (Alger, Arzew, Constantine) ori pe insulele elene, începând cu Creta şi Rhodos.
- clima apare ca factor determinant prin condițiile restrictive din zona rece, cu funcționalitate şi ambianță temporară, vizavi de zona temperată sau zona caldă, unde funcționalitatea procesului de urbanizare este permanentă;
- resursele de apă stau la baza tuturor activităților din mediul urban, determinând conținutul funcției, începând cu serviciile din stațiunile balneoclimaterice, industria şi nevoile casnice;

- resursele de sol susțin agricultura şi, prin aceasta, funcția agricolă mult mai evidentă în cazul oraşelor de câmpie sau a oraşelor mici;

- resursele de subsol pot condiționa apariția şi evoluția oraşelor cu funcție primară dintr-o arie carboniferă, minieră sau petrolieră: Depresiunea Petroşani, Podişul Shaba, zona Golfului Persic;

- vegetația forestieră, producătoare de material lemnos şi alte produse ca materie primă pentru industrie, susține, de asemenea, oraşele cu funcții specifice.

Orice oraş a fost sau este creat pentru a răspunde unor cerințe, dar este posibil ca acestea să dispară în timp, ceea ce conduce la decăderea oraşului sau chiar şi dispariția sa. Este cazul unor oraşe ale antichității care au dispărut (Troia, Sparta, Micene, Babylon etc.) ori au decăzut mai târziu (Ravena); unele oraşe miniere, petroliere din California, Texas, Australia etc., care s-au ruinat după epuizarea zăcămintelor; alte oraşe au decăzut şi s-au transformat în sate (Baia, Mihăileni, Răcari, Vama, Ostrov, Plenița, Fălciu, Ştefăneşti Târg).

Funcțiile urbane sunt date de activitățile care justifică existența şi dezvoltarea oraşului, care aduc resursele necesare vieții sale. Multe din aceste resurse provin din regiunea care înconjoară oraşul. Se vorbeşte adesea, în acest sens, de o funcție regională, înțelegând prin aceasta rolul jucat de oraş în regiunea sa. Nici nu poate fi conceput un oraş fără o anumită zonă înconjurătoare care îl face să trăiască şi pe care, la rândul său, oraşul o alimentează şi o animă. Unii autori consideră acest fapt atât de important încât includ rolul amintit în însăşi definiția oraşului.

Influența oraşului se exercită, însă, prin intermediul produselor pe care el le cumpără sau le vinde, al administrației pe care o exercită, cu alte cuvinte, anumite activități îndreptate spre exterior şi care constituie tocmai funcțiile sale. Aşadar, analiza trebuie să cuprindă mai întâi rolul regional al oraşului şi mai apoi diferitele funcții din care rezultă elementele rolului regional.

În acest sens, *Gabriele Schwartz* distinge *funcțiile generale* legate de centralitate, de relațiile cu regiunea (*Allgemeine Funktionen*) şi *funcțiile particulare* (*Besondere Funktionen*). Pentru definirea funcțiilor particulare ar trebui făcut un inventar de detaliu asupra tuturor categoriilor de activități din cadrul oraşului şi compararea valorică a numărului de locuitori utilizați în acestea. Excluzând populația ocupată în activitățile primare (deşi în unele cazuri trebuie luată în calcul) ne rămâne cea cuprinsă în sectoarele secundar şi terțiar. Dacă separarea acestora în cadrul unor ramuri ale celor două sectoare este posibilă, în alte cazuri ea suferă de imprecizie.

De pildă, în transportul feroviar, ca parte componentă a sectorului terțiar avem şi muncitori industriali, dar şi funcționari. Dacă luarea globală în considerare este valabilă pentru oraşele mari, pentru cele mici riscă să nu poată fi oglindită. Existența, în cadrul acestora din urmă, a unor mici ateliere specifice complică generalizarea.

Dificultatea majoră rezidă, însă, atunci când trebuie să deosebim populația care munceşte pentru serviciile oraşului de cea care lucrează pentru exterior, singura care trebuie reținută pentru a determina funcția. Această categorie de populație poartă denumirea de *populație funcțională* şi poate fi stabilită doar în cazul realizării unor monografii de detaliu sau a recensămintelor.

Trebuie ținut adesea cont şi de importanța unei funcții în raport cu altele, chiar dacă sub aspect cantitativ o categorie de acțiuni este superioară alteia. Spre exemplu, o pondere mică din populația activă poate să lucreze în comerț, bănci şi asigurări, dar aceste categorii de activități să cântărească mai mult în viața economică a oraşului decât un procent mai ridicat utilizați în serviciile publice.

În unele situații funcția poate fi definită fără dificultate, cu excepția activităților interne întreaga populație activă fiind cuprinsă în sfera unei singure funcții. Este cazul oraşelor miniere, a porturilor ori a unor reşedințe administrative.

Multă vreme, funcțiile urbane nu au fost menționate decât în mod destul de vag. Primele încercări de clasificare sistematică au fost făcute de Chauncy D. Harris, în 1943, care distingea: oraşe miniere, oraşe industriale (industrie prelucrătoare), oraşe comerciale, centre de comunicație, oraşe universitare, capitalele, oraşe de "recreare", oraşe cu funcții diverse.

Pentru oraşele din nordul Suediei, *W. William-Olsson* foloseşte categoriile de activități comerciale, industriale şi feroviare. Printre oraşele industriale au fost menționate în special oraşele miniere şi siderurgice şi cele forestiere. Acelaşi autor distinge, în harta economică a Europei, oraşele de servicii şi oraşele industriale, iar în cadrul oraşelor industriale separă oraşele de extragere a minereurilor, oraşele carbonifere şi petroliere, oraşele cu industrie textilă, cele ale industriei celulozei. În harta economică a Suediei, elaborată de Olsson, autorul enumeră centrele comerciale, industriale (printre care industria minieră şi metalurgică, industria lemnului şi celulozei, textilă), administrative, centrele de comunicații.

Gabriele Schwartz clasifică funcțiile urbane în patru categorii: politice, culturale, economice (târguri, centre de comunicație, centre comerciale, centre industriale), capitale.

La toate aceste funcții *J.B. Garnier* şi *G. Chabot* mai adaugă funcția militară care, fără îndoială, azi nu are mare valoare, dar ea a stat la originea multor oraşe.

De multe ori aceste funcții se suprapun mai mult sau mai puțin fapt ce îngreunează determinarea funcției dominante.

Stabilirea principalelor forme de activitate ale fiecărui oraş se face potrivit lui *Chauncy Harris*, pe baza datelor referitoare la structura profesională a populației şi structura de ramură a populației ocupate. *Chauncy Harris* distinge activitățile industriale (primare şi prelucrătoare), comerciale, transport, culturale, recreative, acordând un oarecare drept şi activităților diverse. Corespunzător acestor categorii de activități au fost elaborate şi clasificările respective.

Chauncy Harris pune la baza clasificării funcția cea mai importantă în oraş. Toate oraşele mari, mai mult sau mai puțin, sunt multifuncționale, astfel că atribuirea unuia din ele categoriei celor industriale nu înseamnă că el nu are şi funcția de comerț. Între principalele tipuri există însă o gamă întreagă de gradații, în acest fel unele oraşe trebuind să fie atribuite categoriei celor intermediare.

Din definiția pe care o dă *Chabot* oraşului rezultă şi necesitatea aprecierii funcțiilor agricole care, deşi sunt specifice satelor, sunt prezente şi la numeroase oraşe, ce pot avea o nuanță puternic agricolă sau pot fi chiar oraşe agricole.

Din acest complex de situații decurge, uneori şi marea greutate de definire a funcției unui oraş sau a altuia. Aşa se face că într-o serie de lucrări, funcțiile se confundă cu ocupațiile, cu profesiunile exercitate de oraş. Nu orice profesiune exprimă, totodată, şi funcția unui oraş. *Funcția exprimă aceea profesiune care generează într-adevăr situațiile ce determină apariția şi dezvoltarea centrului urban*. Profesiunile pot fi multiple, dar determinante poate fi, însă, numai una sau câteva. Este vorba deci de a depista, după criterii care să reflecte realitatea, acele activități, acele profesiuni ce determină atât dinamismul demografic, cât şi organizarea teritorială în ansamblu a centrului urban respectiv.

Trebuie, de asemenea, ținut seama de importanța funcțiilor respective pentru oraşul propriu-zis, pentru teritoriul înconjurător. Oraşul nu poate exista sau, mai precis, prospera fără legături cu mediul înconjurător.

Din primele începuturi, cea mai trainică legătură dintre oraş şi regiunile înconjurătoare a fost şi este *legătura economică*, concretizată printr-un complex de activități care se completează reciproc determinând, în cele din urmă, existența şi progresul oraşelor.

Funcția unui oraş reflectă, în ansamblul său, un anumit gen de activități. Activitățile urbane pot fi îndreptate atât spre satisfacerea intereselor locuitorilor cât, mai ales, spre un

hinterland mai apropiat sau mai îndepărtat. Apare, aşadar, cea ce *Vintilă Mihăilescu* numea "*dubla serie de funcții a oricărui oraş*", adică o oarecare parte a activității oraşului răspunde unei cerințe externe (extravilană), de bază, cum ar fi, de exemplu, valorificarea unor resurse ale subsolului cerută de economia națională. Această ocupație devine funcția sau activitatea de bază. Dar oamenii ocupați în aceste ramuri, trăind în oraş, au nevoie la rândul lor de o serie de servicii locale care generează o a doua funcție urbană, ce răspunde satisfacerii cerințelor populației.

Dublul aspect al activității economice a oraşului a fost recunoscut, în mod teoretic, cu circa opt decenii în urmă. Pentru a deosebi aceste activități, autorii, care au scris pe această temă, s-au folosit de o terminologie destul de variată. Pentru termenul de "bază" (basic) întâlnim noțiunile de funcțiuni "inițiale", "primare" (primary), "generatoare de oraş" (urban growth), "externe" (external), "fundamentale" (supporting). Această idee a diferențierii funcțiilor este atribuită pentru prima oară lui *M. Aurousseau*, care în 1921 scria: "Se ştie bine că oraşul are o capacitate de creştere neobişnuită. Acest lucru, după toate posibilitățile, este o urmare firească a raporturilor lor. Din cele primare fac parte ocupațiile care sunt direct legate de funcțiile îndeplinite de oraş. Ocupațiile secundare sunt legate de susținerea "bunei stări" a oamenilor, ce îndeplinesc funcțiile primare".

Prima lucrare însă, în care s-a formulat mai clar această dublă funcție economică a oraşelor, a fost "Studiul regional al New York-ului şi al împrejurimilor lui" (Regional Surnei of New York and its Euvirons) publicată de către Comitetul de sistematizare regională din New York în anul 1927. În caracterizarea activității economice a oraşului *Olmstedt* foloseşte expresiile de funcții "primare" şi "auxiliare".

Olmstedt sublinia că "toate formele de activitate productivă a populației urbane pot fi împărțite în două grupuri: ocupații care pot fi considerate primare (cum ar fi asigurarea funcționării normale a portului sau a producției industriale) şi ocupații care pot fi denumite auxiliare, în măsura în care ele sunt legate în mod direct sau indirect de servirea cerințelor persoanelor ocupate în activitatea primară şi de asigurarea confortului acestora".

Concepția funcției de bază şi a celei secundare a formelor de activitate se atribuie pentru prima oară geografului *Richard Hartshorne*, folosită într-o lucrare despre Minneapolis-Sain-Paul. El consideră că în orice oraş industrial o oarecare parte a industriei de prelucrare realizează o producție destinată numai consumului intern, subliniind că harta zonei industriale va fi mai corectă dacă se va arăta pe ea concentrarea numai a acelei părți a industriei care dă o producție peste cerințele locale.

Arthur M. Weiner şi *Homer Hoyt*, în lucrarea "Principles of Urban Real Estate, New York" editată în 1939, folosesc şase criterii pentru a determina activitățile de bază:

- numărul de persoane ocupate în ramurile productive principale;
- numărul celor ocupați în industria de prelucrare cu excepția acelor întreprinderi a căror producție este destinată pieței locale;
- numărul celor ocupați în industria extractivă (numai pentru piața extraurbană);
- oameni ocupați în aparatul de conducere, în întreprinderi de transport şi comunicații a căror activitate trece dincolo de limitele oraşului, de asemenea, în acele întreprinderi care se ocupă cu servirea turiştilor;
- ce procent de venit național revine oraşului studiat;
- valorile obținute la punctele b - e se cumulează, apoi se calculează ce procent din suma totală revine pentru fiecare din formele de activitate "care generează oraşul". Aceste procente vor arăta valoarea relativă a industriei extractive şi de prelucrare a comerțului şi a altor forme de activitate pentru dezvoltarea economică a oraşului studiat.

Hoyt a propus concomitent şi termenii noi "de generare a oraşului" (urban growth) în loc "de bază" şi "de deservire a oraşului" (urban service) în loc de "secundare".

Toate aceste considerente de ordin teoretic şi metodologic conduc la concluzia că din cele două funcții ale oraşului numai prima, *funcția extraurbană*, serveşte ca bază economică a oraşului, de ea depinde întreaga viață urbană. *Funcția locală* caracterizată

printr-un complex de activități îndreptate spre satisfacerea cerințelor populației (brutării, ateliere meşteşugăreşti, textile, confecții, pielărie, încălțăminte, frizerii, teatre, băcănii, administrație), depinde de amploarea funcției extraurbane, stabilindu-se astfel, raporturi menite asigurării unui echilibru normal. Ca urmare, delimitarea celor două funcții capătă o importanță de prim ordin în stabilirea tipurilor de oraşe.

Aşadar, formele de activitate ale fiecărui oraş se împart în două categorii:

- activități care pot fi considerate de "bază";
- activități secundare.

Activitățile de bază sunt acelea care asigură funcționarea normală a oraşului şi cuprind ocupațiile primare, precum şi cele de prelucrare.

Activitățile secundare sau auxiliare există în măsura în care ele sunt în legătură directă sau indirectă cu cerințele de servire a persoanelor ocupate în activitățile de bază.

Raporturile dintre aceste două categorii de activități, aşa după cum se poate constata cu uşurință, *determină atât structura profesională cât şi numărul populației oraşului*, fapt ce are o importanță deosebită în evoluția oraşului respectiv.

Importante preocupări de acest gen se regăsesc şi în literatura geografică din fostele țări comuniste. Astfel, în literatura geografică sovietică, importanța analizei funcțiilor oraşelor şi clasificarea lor a fost expusă pe larg de către *N.N. Baranski* în articolul "Despre studierea geografico-economică a oraşelor". Metodologia utilizată a fost aceea de îmbinare a diferiților indici ai celor mai însemnate funcții ale economiei naționale, cu stabilirea genezei lor şi a perspectivelor de dezvoltare, concepție regăsită şi în lucrările altor geografi sovietici: *O.A. Konstantinov* şi *V.V. Pokşişevski.*

În *Ungaria, Markos Gy.* stabileşte, după specificul activităților, patru tipuri funcționale de oraşe: centre neproductive, noduri de transport şi servicii, centre industriale, oraşe agricole. *M. Forizs* şi *J. Orlicsek* studiază funcțiile oraşelor pe baza *analizei funcției, sferei de influență, numărului populației şi dinamicii sale, deplasărilor zilnice* ale forței de muncă din zonele suburbane, iar *F. Boroş* se ocupă, în mod special, de oraşele cu funcții industriale.

Printre primele încercări de studiu al funcțiilor oraşelor din Polonia sunt cele ale lui *J. Kostrowicki*.

C.Votrubec (1963) realizează o tipologie fundamentală a oraşelor din Cehoslovacia pe baza analizei structurii populației active şi distinge zece tipuri de oraşe. O clasificare funcțională a aşezărilor din Cehoslovacia (având peste 5000 de locuitori) şi repartiția lor pe diferite categorii funcționale a fost realizată şi de către *Z. Laznicka* (1965).

O. Basovsky (1963) şi *J. Veresik* (1966) realizează cea mai detaliată analiză a clasificării funcționale a oraşelor Slovaciei. *Veresik* foloseşte nu numai datele cu privire la populația permanentă din fiecare oraş, ci şi balanța migrației pendulatorii, împărțind populația activă în două grupe: generatoare de oraşe şi generatoare de servicii.

În *Bulgaria* tipologii funcționale ale oraşelor întâlnim în lucrările unor geografi precum M. Micev, Iv. Velcev, I. Penkov, M. Dinev ş.a.

Există în literatura geografică românească preocupări consacrate funcțiilor oraşelor, stabilite prin metode cuantificabile, comparativ cerințelor remodelării contemporane a centrelor urbane. O asemenea clasificare apare pentru prima oară într-o lucrare elaborată în 1961 de *I. Şandru, V. Cucu, P. Poghirc* şi perfecționată apoi în lucrarea "Oraşele României". În aceste lucrări s-a pornit, în definitivarea funcțiilor oraşelor româneşti, de la ideea potrivit căreia capacitatea de dezvoltare a oraşelor trebuie apreciată după evoluția structurii social-economice a populației.

Un alt colectiv format din *V. Mihăilescu, C. Herbst* şi *I. Băcănaru* (1963) clasifică oraşele din România pornind de la "caracterul complex al funcțiilor fundamentale ale oraşului, de la mărimea şi întinderea spațială a legăturilor permanente …, adăugând la această cifră şi structura populației ocupate". Oraşele sunt, astfel, grupate în "oraşe cu funcții multiple bine definite" şi "oraşe cu o singură funcție principală".

Sintetizând toate aceste preocupări, în literatura de specialitate a fost consacrată şi a devenit deja clasică tipologia ce cuprinde oraşe cu următoarele funcții: comercială, industrială, culturală, de rezidență temporară, administrativă şi politică, militară.

10.3.1. Funcția comercială

Oraşele nu pot fi concepute fără a exercita şi o activitate comercială pentru locuitorii situați în afara lor. Mai mult chiar în cazul multor oraşe funcția comercială apare ca funcție dominantă. Pentru unii autori funcția comercială este definitorie pentru oraş. *W. Christaller* consideră că la baza activității urbane stau comerțul, administrația, micile meşteşuguri şi mai puțin industria. *Maurice Lombard* arată că în evul mediu timpuriu oraşele au redevenit aşezări rurale datorită stagnării comerțului prin epuizarea monedei.

Există, însă, oraşe care au apărut din necesități comerciale. Aşa sunt, de exemplu, târgurile unde țăranii vin să-şi schimbe produsele lor, porturile în care se acumulează mărfuri aduse de peste mări.

Chiar şi oraşele care inițial au alte funcții (industriale, administrative), devin repede oraşe comerciale. Activitățile comerciale se dezvoltă aici în mod necesar, pentru comoditatea sau pentru creşterea nivelului de trai al locuitorilor. Negustori de tot felul se pun la dispoziția acestor locuitori care n-ar putea trăi fără ei.

Regiunea în care a apărut oraşul nu poate să nu se întoarcă spre el, chiar numai pentru a profita de acest comerț interior. În loc de a face aprovizionarea într-un oraş îndepărtat, oricare ar fi obiceiurile, oamenii profită de comoditățile oferite de noul oraş. În felul acesta, chiar dacă la origine n-a fost comercial decât pentru nevoile locuitorilor săi, oraşul îşi va exercita şi funcția comercială, dezvoltând-o neîncetat sub impulsul clientelei noi.

Formele embrionare ale oraşelor comerciale sunt *târgurile locale* şi *agențiile comerciale*.

Târgul local apare din nevoia şi dorința oamenilor de a face schimburi de mărfuri ca urmare a diviziunii sociale a muncii, în vederea îmbunătățirii condițiilor de viață. Această formă de habitat apare în evul mediu, când anumite prestații se plăteau în bani, iar o parte din produse trebuiau comercializate. Astfel au luat naştere oraşele - târguri (burgurile) care, adeseori, cunoşteau animația vieții urbane doar periodic, în zilele afectate târgului.

Multe din ele n-au depăşit stadiul de târg, dar tot atât de numeroase au fost şi acelea care au constituit germenii oraşelor.

Aşezări cu statut de târg au luat naştere pe liniile de contact, fie geografic, fie morfologic, care se traduce, de regulă, prin diferențieri de factură economică. Cu toate acestea, amploarea lor era bine reglementată. Cum deplasarea se făcea de cele mai multe ori pe jos, zona lor de influență se întindea pe o rază de circa 10 km; conform dreptului german vechi, nu se putea deschide un târg la distanță mai mică de 10 km față de un altul deja existent.

Foarte importante erau târgurile de vite, care se țineau deseori în orăşelele - târguri, la intervale mai mari de timp, lunar sau , cel mai adesea, numai de patru ori pe an. Ele erau amplasate în zona de contact dintre regiunile muntoase, unde păşunile alpine asigurau hrana pentru un număr însemnat de animale doar în timpul verii, astfel că afluența era mare la târgurile de primăvară şi de toamnă.

În țările dezvoltate economic, această formă embrionară de manifestare a funcției comerciale a cunoscut apogeul în secolul al XIX-lea şi prima parte a secolului XX; după aceea, ele au suferit aici un declin, mai ales iarmaroacele.

Cu toate acestea, se mai păstrează caracterul de târg pentru unele aşezări rurale şi în zilele noastre, frecvența zilelor de târg fiind, adesea, sezonieră. Localitățile cu acest statut sunt sate-oraşe.

Oraşul târg (burgul) este un fel de oraş cu întreruperi în activitate, dobândind animația vieții urbane numai în zilele de iarmaroc sau de târg. Este "miracolul săptămânal", după expresia lui René Robin.

Multe dintre ele au acumulat şi funcții administrative şi industriale. Pe seama acestora, funcția comercială s-a dezvoltat şi s-a exercitat în folosul regiunii. Astfel de aşezări au devenit, în timp, oraşe.

Agenția comercială (factoria), comparativ cu târgul local care a stat la originea schimburilor interioare, constituie forma rudimentară pentru efectuarea schimburilor la distanțe mari. Ea apare la contactul a două popoare aflate pe trepte diferite de civilizație. Se face, de regulă, schimb între produsele brute, abundente ale populațiilor indigene aflate pe o treaptă inferioară de evoluție din punct de vedere economic, şi cele manufacturate ale unei populații cu economie dezvoltată. Unul din scopurile pentru care laponii se deplasau înspre centrele de schimb de pe țărm era achiziționarea acelor de oțel şi a ației de cusut. Ei se deplasau câteva sute de kilometri cu săniile, pe care încărcau pieile de ren oferite în schimb. Tot aşa, în Canada, au fost înființate agenții pentru achiziționarea blănurilor obținute de indigeni de pe urma vânătorilor. Se schimbau astfel numeroase produse, variind după ținut: arme, tutun, alcool, pentru fildeş sau blănuri.

Agențiile comerciale (factoriile) s-au înmulțit, fiecare dintre ele câştigând importanță pe măsura profitului obținut de popoarele aşa-zise civilizate, pe măsură ce popoarele slab dezvoltate au văzut în aceste schimburi o posibilitate de îmbunătățire a nivelului lor de trai. Multe dintre ele apăreau ca nişte oraşe embrioane în aceste zone lipsite de o viață urbană, devenind apoi oraşele regiunii pe care au pus-o în valoare, de exemplu Port Nelson, pe țărmul Golfului Hudson, în Canada.

O altă formă de agenție comercială este centrul de schimb a anumitor produse agricole, întâlnit în anumite țări cu plantații întinse. În Ghana, spre exemplu, după recoltă, indigenii încărcau arahidele pe un animal de povară şi mergeau să le ofere celei mai apropiate agenții.

Agenția comercială (factoria) este la început, o întreprindere precară; ea nu poate face loc unui oraş decât puțin câte puțin şi nu se ajunge totdeauna la aceasta; totuşi, bazele agențiilor comerciale constituie locuri foarte potrivite pentru cristalizarea vieții urbane. Oraşele pot să apară în asemenea puncte, dacă volumul şi intensitatea schimbului justifică acest lucru.

Dezvoltarea comerțului organizat la distanțe mari, continentale şi chiar intercontinentale a fost favorizată de *evoluția mijloacelor şi a căilor de comunicație.*

Vechea circulație rutieră, când domina tracțiunea animală, a dus la apariția unor puncte de popas şi schimb, iar dacă circulația era intensă, hanurile se grupau marcând apariția embrionară a oraşului.

Punctele de popas erau avantajate dacă se situau la întretăierea unor drumuri ori la trecerea unor masive montane (Innsbrukul era punctul de plecare pentru traversarea pasului Brenner; la poalele pasurilor din Appenini au luat naştere oraşele care se înşiră pe Via Emilia, de-a lungul munților; Braşovul pentru traversarea pasului Rucăr-Bran, iar Sibiul pentru Turnu-Roşu).

Pe fluvii, podurile erau rare, iar drumurile convergeau, în mod necesar, către ele. Zonele de lângă poduri erau, astfel, animate de o viață intensă, iar hanurile erau aici în număr mai mare. Londra s-a format pe lângă Londonbridge, vecin cu vadul Westminster, cu oraşul pe malul drept şi o anexă, cap de pod, pe malul sudic.

Marile drumuri ale caravanelor sunt marcate de oraşe care au constituit puncte de popas: Lulan, în bazinul Tarimului, era un popas pe drumul mătăsii; Alep a fost, de

asemenea, un oraş continental al comerțului mediteranean. Marginile Saharei sunt marcate de punctele de concentrare similare: Biskra, Ghardaïa, Tombouctou. Fès era situat la răspântia drumurilor caravaniere ce plecau dinspre Algeria înspre Atlantic.

Progresul mijloacelor de transport a determinat declinul acestor oraşe legate de vechile noduri de circulație. Apariția şi extinderea căilor ferate a dus la mărirea distanțelor pentru popas la cca 200 km, "raza de acțiune" maximă a unei locomotive cu abur. Ca urmare a acestui fapt, multe puncte de popas situate pe vechile drumuri rutiere s-au aflat în declin. Au apărut, însă, altele noi la distanțe convenabile şi s-au transformat rapid în oraşe. Este cazul stației de cale ferată Laroche la jumătatea distanței dintre Paris şi Dijon, care a făcut din satul Migennes un orăşel cu aproape 6000 de locuitori. Acelaşi lucru este valabil pentru Făurei, Roşiorii de Vede, Caracal şi Paşcani.

Căile ferate au modificat profund repartiția urbană a Africii occidentale. Tombouctou şi-a pierdut valoarea, în timp ce Kano şi-a păstrat-o pe a sa, făcându-şi apariția noi oraşe (de exemplu, Baro, în Nigeria). Deseori, însă, pozițiile cucerite s-au menținut: Strasbourg a fost inițial oraşul înspre care convergeau drumurile pavate (Strassenburg).

Circulația fluvială, prin specificul său, a determinat apariția unor oraşe comerciale. Pe orice curs de apă navigabilă există un punct, un cap de navigație, unde se concentrează flota fluvială. Lille a fost la origine capul navigației pe râul Deule. Pe marile cursuri de apă navigabile există, uneori, obstacole care nu pot fi trecute. Pe Congo, înainte de vărsarea în ocean, vapoarele nu pot străbate căderile de apă; este necesară, astfel, descărcarea mărfurilor, acestea fiind transportate în continuare pe uscat: de unde cele două stații de-o parte şi de alta a fluviului (Kinshasa şi Brazzaville).

Condițiile de navigație sunt diferite de la un fluviu la altul. Astfel, vasele de pe Saône, fluviu liniştit, n-ar putea circula pe Rhône; de aceea mărfurile trebuiesc transbordate la Lyon. Strasbourgul, de asemenea, marchează joncțiunea între micul râu alsacian Ill şi Rhin.

Cursurile de apă îşi au şi ele răspântiile lor, ca orice alt drum, cum este confluența râurilor Seine şi Oise, care a făcut să apară oraşul Couflaus-Sainte-Honorine; încrucişări de drumuri rezultate în urma unor amenajări ca Saint-Jean-de-Losne pe Saône, unde se termină canalul Bourgogne şi canalul Rhin-Rhône.

În America de Nord, calea ferată a dictat organizarea rețelei urbane, sau cum spune Vidal de la Blache, că America de Nord a fost cucerită de calea ferată. Majoritatea marilor oraşe din vestul statelor unite şi Canadei au fost mai întâi gări. De-a lungul Trranssiberianului au apărut o serie de oraşe ca Ufa sau Celeabinsk de o parte şi de alta a Uralului, Novosibirsk ş.a.

Dezvoltarea transporturilor a facilitat dezvoltarea comerțului dând naştere centrelor comerciale (târgurile şi marile oraşe comerciale). În trecut, comerțul la scară mare se organiza în târguri, adesea, acestea având caracter intermitent. Activitatea comercială era legată de evenimentele de ordin religios. Cu timpul, unele din aceste centre mici s-au transformat în centre mari comerciale, mai ales cele situate la încrucişarea unor căi de comunicație. Amintim, în acest sens, târgul de la Leipzig, care se organizează începând din secolul al XIII-lea în fiecare an, cel de la Lyon care se ține de patru ori pe an, începând din 1463.

Marile oraşe comerciale, datorită unei activități intense, s-au înmulțit adaptându-se celor mai diverse condiții, fiecare profitând de propria sa poziție geografică. Culoarul Renan, alungit între munți pe o distanță de peste 400 km , a fost întotdeauna un drum excelent; în lungul acestui drum, Mulhouse şi Basel sunt localizate la intrările în Porțile Bourgogne, Strasbourgul în fața pasului Saverne, Ludwigshafen şi Mannheim la confluența Neckarului, Mainz la confluența Mainului, Koblenz la cea a râului Mosel. Pe axa Saône-Rhône, între Europa alpină şi cea hercinică, Lyonul s-a fixat la confluența cu Rhônul. Pe axa Dunării, care traversează Europa de la vest la est, Viena este localizată în fața porții Moraviei.

Chiar dacă văile nu deschid treceri spre regiuni prea îndepărtate, confluențele râurilor navigabile constituie locuri geometrice ale oraşelor: Saint Louis la confluența fluviilor Mississippi şi Missouri, Khartoum la confluența Nilului Alb cu Nilul Albastru. În schimb, factorii de ordin politic pot anula condițiile naturale favorabile. Belgradul, inclus multă vreme în Imperiul Otoman, nu a putut beneficia de poziția lui geografică excelentă la confluența Savei cu Dunărea.

Dintre toate funcțiile comerciale, cea financiară pare a scăpa cel mai uşor unei localizări precise, moneda fiind cea mai fluidă dintre mărfuri. În ariile cuprinse în ciclul dezvoltării economice moderne, aşa cum subliniază Jean Labasse, aeroportul permite instalarea unui centru financiar înaintea centrului comercial (Anchorage în Alaska, Keflawik în Islanda).

Prin volumul şi varietatea mărfurilor, prin specificul lor şi pulsul vieții economice de ansamblu, se detaşează în categoria oraşelor comerciale porturile. Ele sunt, de regulă, puncte de convergență şi desfăşurare a comerțului la nivele intercontinentale.

Portul a fixat oraşul, iar oraşul menține portul, pentru că interferențele funcției comerciale cu celelalte funcții urbane au fost facilitate de circulație şi de piețele de consum.

Emporiile sunt mari piețe comerciale, datorate atât comerțului maritim cât şi a celui continental, unde sunt concentrate şi negociate mărfuri din lumea întreagă. Ele sunt adeseori porturi, deoarece, marea a fost întotdeauna mijlocul cel mai comod de transport al mărfurilor în mari cantități. Oraşele feniciene, Atena, porturile hanseatice, Veneția şi Genova au jucat, odinioară, acest rol. Piețele mondiale s-au înmulțit şi dezvoltat în timpurile moderne. Emporiile trebuie să dispună de relații numeroase şi lesnicioase, să combine mijloace de transport diferite. Aici se amenajează antrepozite de toate felurile, specializate, fiecare dintre ele necesitând o tehnică adecvată; în aceste antrepozite se încheie condiționarea mărfurilor; aici are loc uscarea boabelor de cacao, coacerea bananelor, decorticarea orezului. Emporiile devin un birou de afaceri unde comisionarii se informează asupra stocurilor existente, se însărcinează cu transportarea, cu livrarea fără ca mărfurile să treacă pe aici. Activitatea bancară devine, în aceste condiții, o activitate indispensabilă a piețelor mondiale.

Astfel, se constituie centre puternice a căror organizare în sine garantează menținerea lor. Anvers (Antwerpen), Amsterdam, deşi primesc mai puține mărfuri decât Rotterdam, îşi păstrează puterea lor comercială şi financiară.

10.3.2. Funcția industrială

Confecționarea obiectelor necesare vieții cotidiene răspunde, fără îndoială, unei necesități mai imediate decât comerțul; această activitate nu constituie însă, cel puțin la început, un factor urbigen. Pentru a face comerț este necesar un loc de contact cu alți oameni, în timp ce confecționarea obiectelor se poate face acasă sau, pe o treaptă mai avansată, chiar într-un sat. Civilizația lemnului din țările nordice consta în executarea obiectelor pe care le fasona fiecare pe cont propriu, de la linguri până la cele mai complicate închizători. Stofele se fabricau în familie, aşa cum se mai întâmplă încă şi astăzi în multe din țările asiatice sau africane.

Abandonarea acestei industrii meşteşugăreşti rezultă din contactele cu o civilizație mai dezvoltată. Industria poate rămâne, deci, multă vreme rurală şi chiar să se dezvolte, să se perfecționeze sub această formă.

Totuşi, evoluția industriei este aceea care duce la formarea oraşelor, deoarece, industria tinde spre concentrare. Materia primă nu poate fi găsită întotdeauna pe loc; meşteşugarii consideră că este mai comod să se grupeze pentru a-şi procura materia

primă, precum şi pentru căutarea unui debuşeu în momentul în care vânzarea depăşeşte limitele satului.

Maşinile au constituit, la rândul lor, unul dintre principalele motive ale concentrării: este mult mai avantajos a le grupa şi a încredința supravegherea lor unui număr redus de muncitori; aşa au luat ființă atelierele ce animă târgurile, care sunt deja mici oraşe.

Dacă industria duce la formarea oraşelor, la rândul său, oraşul contribuie la dezvoltarea industriei. Oraşele comerciale au interesul de a transforma la maximum, pentru a le valorifica, produsele pe care le vând şi de a extinde gama acestor produse. În orice oraş, fabricarea articolelor de consum tinde să depăşească cadrul oraşului, declanşând funcția industrială.

Oraşele industriale nu se pot dezvolta decât prin aportul unei mâini de lucru exterioare, care aici o formează muncitorii industriali. Ele sunt, de asemenea, mai instabile, totdeauna amenințate, în continuă evoluție şi transformare.

În cadrul oraşelor cu funcții industriale se disting două mari categorii: *oraşele miniere şi oraşele industriei prelucrătoare*.

Oraşele miniere sunt prezente peste tot, nevoile de materii prime neținând cont de condițiile impuse de cadrul geografic. Mina, de cele mai multe ori, stă la originea oraşului, chiar dacă acesta a reuşit, ulterior, să-şi diversifice funcțiile. Se întâmplă, însă, să se descopere bogății în subsolul unui oraş preexistent; Essen, un mic şi liniştit centru regional în secolul al XVIII-lea, s-a găsit în plină regiune carboniferă în secolul al XIX-lea, situație valabilă şi pentru oraşul Duai.

În centrele miniere, concentrarea urbană este, de la început, indispensabilă. Pentru a obține cantități suficiente de minereu este necesară forarea puțurilor, organizarea extracției, reunirea unui personal numeros şi astfel ia naştere, dintr-o dată, un mic oraş.

Minele de minereuri prețioase sunt acelea care concentrează cel mai rapid oamenii, în funcție de beneficiile realizate. Aurul este cazul cel mai tipic, deoarece se pretează la orice schimb. Astfel se explică asaltul tuturor locurilor unde au fost semnalate mine de aur: California, Alaska, Australia, sudul Africii.

La început, s-au format aici grupări anarhice, prin simplul aflux al oamenilor care s-au precipitat spre acelaşi punct în căutarea norocului. Aceste oraşe de aventurieri au cunoscut succese triumfătoare, dar şi eşecuri răsunătoare. California, după ce a fost un Eldorado, a devenit un cimitir al oraşelor. Numai într-un al doilea stadiu, oraşele s-au organizat pentru o extracție rațională. Beneficiile scontate explică condițiile inimaginabile în care au fost instalate oraşele. În Australia oraşele s-au născut în deşert. La Johanesburg nu exista, în 1884, decât o colibă de lut construită de un bur; în 1904, după 20 de ani, se ridica un oraş modern de 159.000 de locuitori, iar în prezent depăşeşte un milion.

Oraşele diamantelor s-au format într-un mod asemănător; după cursa în căutarea diamantelor aluvionare, repede epuizate, extracția trebuia organizată sistematic; tone de roci trebuiau extrase, tratate chimic, sfărâmate.

Printre resursele subsolului mai există şi altele care au dat naştere la asalturi asemănătoare. Este cazul petrolului, al cărui preț era ridicat, fiind în schimb uşor de extras şi de transportat. A existat, ca şi în cazul aurului şi al diamantelor, o fază în care apăreau subit oraşe, grupări de oameni, înarmați cu unelte rudimentare, săpând cu înfrigurare gropi în pământ; oraşele petroliere nu erau la început decât nişte gigantice cartiere de maghernițe; Petroleum City, Kilgore; creşterea a fost fulgerătoare: Borgen în Texas, fondat în 1921, a atins 25.000 de locuitori într-un an.

Zăcămintele de metale prețioase, ca şi cele de petrol, se epuizează, oraşele par, atunci, condamnate să moară; totuşi, fenomenul urban tinde să dăinuiască: prezența muncitorilor atrage alte industrii, iar oraşele se înconjoară de o aureolă regională. Ele subzistă transformându-şi funcțiile.

Oraşele miniere cele mai tipice sunt acelea în care transformarea industrială nu este posibilă, în care condițiile climatice obligă o reducere la minimum a instalațiilor şi a personalului. Este ceea ce se îmtâmplă în cazul minelor de fier din regiunile arctice: Duluth, pe țărmul Lacului Superior, Kiruna în Laponia, Schefferville în Peninsula Labrador.

În mod firesc se poate pune întrebarea dacă oraşele miniere pot fi considerate oraşe; populația este în prea mare măsură orientată spre o singură activitate, iar în concepția noastră despre oraş includem deseori o anumită dotare comercială. Cu toate acestea, nu putem nega calitatea unei grupări de mai multe zeci de mii de oameni, reuniți în vederea exercitării unei funcții urbane, care şi-au organizat viața şi condițiile de locuit.

Cel puțin în țările cu populație densă, oraşul minier face parte, în numeroase cazuri, dintr-un ansamblu urban mai vast. Aproape întotdeauna la o anumită distanță se găseşte un oraş de care mina profită, un mic centru regional care primeşte prin aceasta o nouă activitate; atât timp cât oraşul minier nu este dotat cu cele necesare, el rămâne un loc de aprovizionare; uneori, are şi rol de oraş dormitor. Micul oraş Sandomierz din Polonia, cu funcțiile sale administrative a vegetat până când descoperirea zăcămintelor de sulf, printre cele mai bogate din lume, la câțiva kilometri, a trezit oraşul la o nouă viață. Oraşele miniere rămân cu atât mai independente, iau un avânt cu atât mai mare cu cât se nasc într-un mediu mai puțin evoluat.

Dar mina care livrează minereul recurge la transformarea acestuia pentru ca transportul produselor să fie mai rentabil. Poate fi vorba de o simplă îmbogățire, aşa cum se întâmplă cu minereurile de fier norvegiene, care sunt concentrate prin magnetism, sau se procedează ca în Katanga, la rafinarea cuprului prin electroliză. Această transformare este însă deseori împinsă mult mai departe, obținându-se fontă, oțel, mergându-se chiar până la produsul finit.

În acest fel, activității miniere originale i se suprapune industria prelucrătoare.

Oraşele industriei prelucrătoare sunt mult mai greu de definit comparativ cu oraşele miniere. Activitate industrială există în toate oraşele în scopul satisfacerii necesităților populației, aşa cum, odinioară, în fiecare sat era un fierar şi un rotar; singura diferență este că nevoile sunt mai numeroase, răspund unui nivel de viață mai ridicat şi că există tendința de a le satisface la un loc pe toate. O funcție industrială există, însă, doar din momentul în care oraşul produce şi pentru exterior.

La o astfel de situație se poate ajunge prin simpla extindere a serviciilor oraşului; se fabrică stofe pentru locuitorii oraşului, dar magazinele au numeroşi clienți printre oamenii din satele învecinate. Micile industrii meşteşugăreşti ale satelor dispar; morile mecanice din oraş minează vechile mori de apă. Oraşul fabrică pentru exterior.

Pe de altă parte, comerțul atrage industria. Se fabrică pentru a alimenta comerțul; flamanzii au țesut pentru export. Produsele sunt transformate înainte de a fi reexpediate. Porturile care primesc petrolul brut sunt aproape toate dotate cu rafinării. Porturile unde materiile prime ajung cu uşurință devin, astfel, centre industriale.

Industria apare, în numeroase cazuri, ca o consecință a comerțului, dar ea se poate dezvolta la fel de bine şi în mod autonom. Oraşele industriale nu sunt numai un corolar al minelor sau piețelor comerciale. Unii autori consideră chiar că aceste două căi sunt expresia a două forme diferite de dezvoltare urbană: cea americană ar avea la bază oraşele comerciale, în timp ce în Rusia întâietatea ar reveni oraşelor industriale. Indiferent de originea funcției industriale, trebuie să recunoaştem că industria nu poate reuşi decât dacă întâlneşte condiții favorabile. Studiile de acest gen trebuie să cuprindă obligatoriu şi analize referitoare la modul de localizare a oraşelor industriale.

Oraşele miniere sunt singurele care se supun unor condiții imperioase de localizare. Deseori, sunt citate unele realizări industriale datorate întâmplării, fiind luate în sprijinul combaterii oricărui determinism geografic.

Problemele privind localizarea trebuie examinate cu multă prudență. Putem considera, totuşi, că întâmplarea fericită este susținută de condițiile naturale favorabile şi că nenumărate eşecuri, aparent inexplicabile, se datorează absenței lor. În acest fel, se poate depista care dintre circumstanțe favorizează funcția industrială a oraşelor.

10.3.3.Funcția culturală

În această categorie se înscriu oraşele cu predominanța activităților culturale, religioase şi de importanță turistică. În cadrul oraşelor cu funcții culturale distingem:

Oraşele universitare a căror funcție, în trecut, era asociată cu funcția religioasă, deoarece, învățământul se desfăşura în cadrul unor instituții cu caracter religios sau predarea teologiei deținea un loc important în universități. Chiar şi astăzi anumite universități sau anumite grupări de facultăți depind, în unele țări, de autoritățile ecleziastice.

Funcția universitară se exercită, mai ales, prin învățământul superior, atrăgând numeroşi studenți în oraş, deseori veniți de departe. Învățământul preuniversitar îşi recrutează elevii mai ales din regiune.

Oraşele universitare sunt de două categorii. Mai întâi, oraşele în care domină funcția universitară, a căror universități au fost fondate, cel mai adesea, către sfârşitul evului mediu (Bologna, cea mai veche universitate europeană, datează din secolul al XII-lea). Aceste oraşe au rămas credincioase *Universității lor* şi nu încearcă să-şi extindă activitatea în alte domenii. În aceasta constă, oarecum, titlul lor de noblețe.

Toate aceste oraşe au un specific aparte: clădirile universitare reprezintă aici ansamblurile cele mai grandioase, adevărate cetăți universitare. Însăşi denumirile străzilor exprimă caracterul oraşului, evocând celebrități literare sau ştiințifice, ori preocupările locuitorilor.

Viața oraşului este în întregime ritmată de viața universitară; sărbătorile universitare care urmează examenelor sau concursurilor sportive constituie marile evenimente; vacanțele constituie sezonul mort.

A doua categorie de oraşe universitare sunt cele care cumulează această funcție cu multe alte funcții. Universitatea poate constitui, atunci, un oraş în oraş.

Contrastul dintre aceste două forme de viață universitară are, totuşi, tendința să se estompeze. Procesul de urbanizare tinde să invadeze oraşele cele mai liniştite, oazele gândirii: Oxford, Uppsala au devenit pe jumătate industriale, pe jumătate academice.

Funcția universitară a depăşit, în unele cazuri, granițele statelor, ea s-a dezvoltat pe măsura dezvoltării ştiinței. Oraşele care o exercită obțin, prin aceasta, prestigiu şi un profit.

Oraşele literare şi artistice îşi exercită funcția culturală prin intermediul cărților, ziarelor, operelor de artă oferite publicului. Oraşul trebuie să fie pentru toți un focar de cultură şi este în realitate prin valorile intelectuale sau artistice pe care le pune la îndemâna tuturor şi care țin fie de viața interioară a oraşului, fie de atracțiile sale turistice.

Producția artistică sau literară nu este, desigur, un privilegiu al oraşelor: minunate capodopere s-au născut la țară; totuşi, aceste opere au fost, deseori, pregătite de aceea ambianță favorabilă pe care o găsim în oraşe, şi chiar numai în marile oraşe. Aici are loc nu numai formarea artiştilor sau a oamenilor de litere, ci şi consacrarea lor. În acest domeniu, funcția oraşului îşi manifestă întreaga ei valoare.

Editarea operelor se face numai în marile oraşe, deoarece numai ele dispun de mijloacele de tipărire, de critici, numai aici pot avea loc ample discuții literare şi artistice între specialişti renumiți. Mai mult chiar, operele teatrale nu pot fi concepute fără o apreciere colectivă şi nu pot exista fără un public numeros şi mereu reînnoit.

Oraşele – muzeu sunt acelea care adăpostesc comori artistice de mare valoare, ori ele însele prin fizionomie, arhitectură şi plasamentul lor justifică căutarea. Sunt oraşele unde oamenii vin să încerce o emoție, nu mistică ci estetică.

Fiecare oraş, desigur, îşi are muzeul său care face parte din fizionomia sa; dar există oraşe care îşi datorează atracția lor, în mod deosebi, comorilor artistice. Oraşe ca Florența sau Dijon sunt vizitate pentru muzeele lor, Reims pentru catedrală, Versailles sau Fontainbleau atrag prin castelele lor.

Mult mai atractive devin, însă, oraşele care sunt ele însele adevărate muzee, unde oamenii vin să regăsească farmecul splendorilor apuse. Astfel, la Veneția, măreția vechiului oraş al dogilor apare pe toată lungimea Canalului Grande, începând de la piața San Marco, atrăgând, în acelaşi timp, prin particularitatea acestui oraş în care canalele țin loc de străzi. Dubrovnikul oferă acelaşi farmec al unui vechi oraş, cu zidurile sale de apărare şi cu bulevardul său larg de unde urcă, de o parte şi de alta, ulicioarele minuscule. În aceeaşi categorie se înscriu şi oraşele spaniole Avila, Sevilla sau Lübeckul hanseatic, la care se adaugă acropola Atenei cu Partenonul, relicve la care oamenii vin să se reculeagă în leagănul gândirii greceşti.

Remodelarea acestor oraşe se realizează în concordanță cu nevoia de a conserva valorile lor artistice.

Oraşele festivalurilor şi ale congreselor sunt oraşe care dispun de dotări adecvate, atrag temporar mase mari de oameni la manifestări de acest gen. Aşa cum comerțul îşi are târgurile sale temporare, viața culturală îşi are reuniunile sale periodice. Unele orăşele, în anumite momente, produc impresia de mari oraşe cu funcții culturale. În această categorie se cuprind oraşele festivalurilor teatrale şi muzicale. Astfel, Bayreuth, născut din cultul wagnerian şi Salsburgul, din cultul lui Mozart, îşi au celebrele lor festivaluri muzicale.

Din nevoia de a discuta în comun marile probleme ştiințifice, profesionale, sociale, economice, oamenii au găsit diferite forme de a se reuni ce poartă denumiri de conferințe, simpozioane, congrese. Aceste reuniuni au, deseori, un caracter internațional.

Stațiunile balneare au fost multă vreme gazda congreselor în timpul sezonului mort. Datorită creşterii în timp a numărului de participanți şi, implicit nevoia de spațiu şi tehnică adecvată, astfel de manifestări au început să fie organizate în oraşe mijlocii, bine plasate şi cu dotări corespunzătoare: Cannes, Evian, Dijon, Liège, Bruxelles.

10.3.4. Oraşele cu funcție de rezidență temporară

Această categorie cuprinde acele oraşe ce oferă o serie de servicii legate de tratament, odihnă sau agrement, ceea ce constituie funcția lor de seamă. Cea mai mare parte a populației acestor oraşe nu este permanentă, îşi are domiciliul în altă parte, revenind însă aici pentru tratament medical, odihnă şi recreere. Funcție, deci, de serviciile pe care le oferă aceste oraşe ele se împart, la rândul lor, în mai multe tipuri:

Oraşele spital sunt cele a căror funcție derivă din concentrarea şi specializarea unor servicii de spitalizare. Este citat, în acest sens, orăşelul Clermont care adăposteşte cel mai mare spital de psihiatrie din Franța.

Vindecarea altor maladii depinde de acțiunea soarelui, mării, muntelui. Este vorba, în primul rând, de bolnavii suferinzi de tuberculoză pulmonară sau osoasă. Pentru a putea beneficia de factorii naturali de cură şi de supraveghere medicală au fost create, astfel, oraşe pentru aceşti bolnavi.

Pentru tratamentul tuberculozei pulmonare au fost indicate podişurile uscate, bine adăpostite şi însorite. Au rezultat, astfel, adevărate oraşe sanatorii. În Elveția, ele sunt

destul de numeroase fiind favorizate de altitudine şi de densitatea reţelei căilor ferate. Începând din 1860 Davos a devenit un oraş de cură de altitudine, la 1560 m. Pentru tuberculoza osoasă a fost căutată vecinătatea mării. În Franța, de pildă, localitatea Berck se află pe țărmul Mării Mânecii.

Oraşele stațiuni balneare au la bază calitățile curative ale unor izvoare încărcate cu particule radioactive, cu sulf, cu substanțe minerale diverse. Faima acestor izvoare a străbătut mileniile, fiind renumite încă din antichitate pentru calitățile lor terapeutice. De atunci, oamenii nu au încetat să se deplaseze spre aceste locuri, deseori cu prețul unor lungi călătorii. Dezvoltarea mijloacelor de transport a permis ca numărul vizitatorilor să fie din ce în ce mai mare. Hotelurile, la început modeste, şi pensiunile nu aveau decât de câştigat. Au luat naştere, astfel, adevărate oraşe care îşi datoresc originea calităților unor izvoare.

Zonele vulcanice par a oferi cele mai numeroase apariții de izvoare cu proprietăți curative. Dar, nici liniile de falie nu fac excepție. Pe lângă prezența apei, oraşul reuşeşte să se instaleze, dacă sunt întrunite şi alte condiții ca: accesibilitate, densitate demografică ridicată şi cu nivel de viață crescut, cadru natural atractiv.

Dintre stațiunile balneare renumite pe plan european şi mondial, amintim: Vichy în Franța, Karlovy-Vary în Cehia, Băile Herculane în România.

Oraşele stațiuni de odihnă au luat naştere ca urmare a dezvoltării şi generalizării fenomenului urban în regiunile dezvoltate ale lumii, din nevoia de evadare a omului într-un cadru natural mai puțin afectat de civilizația urbană.

Aceste oraşe de odihnă, de recreare înlocuiesc, oarecum, celelalte forme de viață urbană; ele sunt numeroase mai ales în țările care au o rețea urbană densă, aglomerații puternice şi un nivel de viață ridicat. Nu apar, în schimb, în țările cu economie preponderent rurală; iar în statele în curs de dezvoltare ele nu se întâlnesc decât în jurul marilor oraşe unde străinii sunt mai numeroşi. Din acest motiv, oraşele de recreare s-au dezvoltat mai ales în secolul al XIX-lea. Aceste oraşe pot fi împărțite în trei categorii, corespunzând preferințelor pentru mare, pentru munte sau pentru soare:

- *oraşele stațiuni maritime* profită din plin de morfologia țărmului. Acesta trebuie să dispună de o plajă largă pentru satisfacerea nevoilor unui număr cât mai mare de turişti, de nisipuri fine şi de acces facil. Perioada lungă de insolație şi lipsa vânturilor completează tabloul de favorabilitate al stațiunilor maritime. Dintre cele mai renumite stațiuni maritime amintim pe cele de pe Coasta de Azur în frunte cu Monaco, Biaritz la Golful Biscaya, Soci şi Mamaia pe țărmul Mării Negre, Miami în Florida, Acapulco în Mexic. Este, de asemenea, renumită vestita plajă Copacabana de la Rio de Janeiro.

- *oraşele stațiuni montane* sunt mai avantajate pentru că îşi desfăşoară activitatea tot timpul anului, cu o maximă solicitare pe durata iernii. Comparativ cu marea, muntele nu favorizează concentrările urbane. Anumite forme de turism, cum ar fi cel de iarnă, contribuie la aglomerarea clădirilor pentru adăpost şi deservire, la amenajarea unei infrastructuri favorabile practicării sporturilor de iarnă. Această categorie de oraşe este mai frecventă în regiunile Munților Alpi: Davos, şi St. Moritz în Elveția, Innnsbruck în Austria, Chamonix în Franța, Garmisch-Partenkirchen în Germania, Zacopane în Polonia ş.a.

Problema cardinală a oraşelor stațiuni de odihnă o reprezintă sezonalitatea. Pentru a-şi justifica existența, pentru a se menține trebuiesc realizate venituri mari în sezonul activ, care să asigure supraviețuirea în restul anului.

10.3.5. Funcția administrativă şi politică.

Dacă funcțiile studiate până în prezent se creează într-o anumită măsură spontan, funcția administrativă şi politică este rezultatul unei decizii, a unor dispute şi rivalități a unor nevoi de deservire a regiunii.

Funcția administrativă nu reprezintă un apanaj al oraşelor, ci şi al comunelor dar la dimensiuni mult mai reduse. Atât într-un caz cât şi în celălalt, sunt vizate pentru a exercita această funcție cele mai elevate aşezări, în raport cu celelalte, din cadrul regiunii. Odată câştigată, funcția administrativă şi politică se bucură de o mare stabilitate. Din acest motiv, anumite oraşe îşi păstrează supremația administrativă în ciuda dezvoltării mai accentuate a altor oraşe care îi rămân subordonate.

Funcția administrativă cunoaşte, cu toate acestea, întreaga ei înflorire atunci când este dublată de o funcție politică, şi anume de aceea de centru suprem al unui stat. Iar funcția de capitală constituie unul dintre cei mai favorabili factori ai dezvoltării marilor oraşe.

Capitalele sunt, desigur, foarte diferite. Ele depind, în primul rând, de dimensiunile statului. Unele se identificau chiar cu statul a cărui suprafață abia depăşea teritoriul oraşului (capitalele-state ale Greciei antice şi ale Italiei medievale).

Oraşul - capitală reprezintă expresia sintetică în spațiu a vieții economice, sociale, politice, culturale, ştiințifice şi spirituale a unei națiuni. Este oraşul principal al unei țări. Rolul de capitală diferă de la o țară la alta. Uneori, în statele deosebit de centralizate, capitala acaparează toate sarcinile administrative şi politice. În schimb, în țările formate dintr-o uniune de state, capitala îmbracă o formă federală însărcinată cu afacerile comune, în timp ce fiecare stat îşi are capitala sa. Astfel, o bună parte din îndatoririle administrative cad în sarcina statelor, ceea ce duce uneori la conflicte între ele, aşa cum s-a petrecut în SUA cu măsurile luate împotriva discriminării rasiale.

De regulă, capitalele se plasează în centrul geometric al statelor, acest fapt fiind luat în considerare din raționamente de ordin strategic (Madrid, Moscova, Ankara). Dar, centrul geometric al statelor nu corespunde întotdeauna cu centrul economic, cu punctul de convergență economică a teritoriului unei țări. Astfel, capitalele “refuză” în plasamentul lor principiul centralității geometrice în favoarea principiului centralității economice. Amintim, în acest sens, Parisul, Londra, Stockholm, Cairo, Buenos Aires, Lisabona ş.a.

Dacă capitala nu poate fi studiată decât în funcție de stat, trebuie să ținem seama de faptul că şi destinul statului este legat de cel al capitalei. Capitala este aceea care simbolizează statul în ochii străinilor; în timp de război, țara nu rezistă căderii capitalei sale; armistițiul de la Leoben a fost semnat la porțile Vienei, iar pacea de la San Stefano la porțile Constantinopolului.

Capitala constituie un punct de convergență sub toate aspectele. Din nord sau din sud, în Franța, se spune că se urcă la Paris. Problema primordială rămâne aceea a relațiilor şi posibilităților de comunicare cu restul țării, poziția centrală pare cea mai indicată. Madridul se află în centrul Spaniei, Roma în centrul Italiei, Moscova în centrul părții europene a Rusiei, Ankara în mijlocul Turciei. Plasată în centrul țării, capitala este mai puțin expusă atacurilor inamicului în cazul ocupării teritoriului.

Amplasarea unei capitale depinde de posibilitățile comunicațiilor, de dispunerea văilor. Atunci când artera vitală a unei țări o constituie un fluviu, capitala nu poate fi aşezată decât pe malurile acestuia: Varşovia pe Vistula, Viena pe Dunăre.

Căile ferate au dus la modificarea posibilităților. Pentru a plasa Tananarive în centrul țării, s-a construit în grabă o cale ferată care leagă capitala de litoral.

Centrul de gravitate al unei țări nu se traduce, totuşi, numai în echidistanțe şi în izocrone; el depinde de repartiția populației, de bogățiile anumitor provincii etc. În SUA, în timpurile când a fost creat Washingtonul, nu se putea pune problema plasării capitalei în altă parte decât în nord-est. Capitala australiană nu putea fi amplasată decât în sud-est,

unde ploile asigură suficiente resurse, iar Tananarive se găsea în centrul regiunii celei mai populate din Insula Madagascar.

De regulă, oraşele capitală sunt şi cele mai puternice sub aspect demografic, uneori concentrând proporții însemnate din populația țării (exceptând statele pitice, unde majoritatea populației este concentrată în capitală). Bunăoară, Budapesta, concentrează circa 20% din populația Ungariei, San Juan peste 50 în Porto Rico, Buenos Aires 20%, Santiago de Chile 30%, Lima 20%, Ulan Bator 20%.

Creşterea rapidă a capitalelor nu poate fi generalizată dezvoltării tuturor celorlalte oraşe, deoarece ea are loc în funcție de rolul pe care-l îndeplineşte. Capitala apare întotdeauna ca un oraş ce se detaşează de celelate prin aspectul său urbanistic, prin palatele sale guvernamentale, ale ambasadelor sau ale clădirilor publice. Statul alocă fonduri speciale pentru dezvoltarea capitalei.

10.3.6. Funcția militară

Rațiunea de a exista a funcției militare, astăzi, este lipsită de temei, ea a stat, totuşi, la originea multora dintre oraşele actuale.

Numeroase oraşe au fost create în trecut în scopuri militare. Oraşul trebuia să asigure nu numai găzduirea şi aprovizionarea locuitorilor, ci se îngrijea şi de securitatea lor. Inițial, acel *oppidum*, refugiul, nu era un oraş; însă a stat deseori la originea unui oraş; oraşele prehelenice, ca Micene, fac parte din aceeaşi categorie. Tot aşa, castelul medieval întărit, unde veneau să se refugieze țăranii din împrejurimi şi care a fost deseori leagănul unui oraş.

În regiunile colonizate au fost, însă, create oraşe - fortărețe pentru administrare dar şi pentru supravegherea şi apărarea lor. Coloniile romane aparțineau acestui tip; ele supravegheau granițele imperiului şi au constituit nuclee în jurul cărora s-au cristalizat oraşele. Aceasta este originea unui oraş ca Besançon, Köln, Trèves, caracterizate prin planul lor ortogonal, replică a castrului roman. La fel arabii au stabilit forturi pentru supravegherea Africii de nord, dintre care unele au devenit oraşe, ca Fort National. În aceeaşi categorie se înscriu şi fortărețele ruseşti care păzeau locurile de trecere peste fluviile siberiene.

Funcția militară a dat naştere, de asemenea, unor oraşe de garnizoană întărite care aveau menirea să bareze căile de navigație: Belfort supraveghea poarta Bourgogne, Gravelines “Drumul dunelor” din Flandra.

Funcția militară este aceea care menține şi dezvoltă oraşele întărite de-a lungul frontierelor, chiar dacă nu le-a creat: prezența unei garnizoane numeroase dă tonul localității, în timp ce fortăreața impune oraşului o serie de condiții: versanți înconjurători care trebuie să rămână tot timpul degajați, terenuri de manevre etc.

Oraşele de garnizoană fortificate au cunoscut toate vicisitudinile politicii; modificările de frontiere le puteau întări rolul sau, dimpotrivă, le anulau orice valoare strategică.

Ceea ce a afectat în timp aceste oraşe a fost mai ales progresul tehnicii militare. Oraşul-fortăreață situat pe o înălțime, a făcut loc oraşului fortificat, apărat de o centură de mici forturi, de exemplu, Verdun. Progresul artileriei, al aviației, au redus din valoarea apărării concentrate într-un punct, pentru ca armele nucleare să o anuleze complet. Astfel, funcția militară a fost ştearsă dintre funcțiile urbane.

Cu toate acestea, funcția militară îşi menține locul în geografia urbană mai ales prin urmele care se păstrează, numeroase, de altfel, în cazul multor oraşe.

11. ORGANIZAREA TERITORIULUI AŞEZĂRILOR UMANE

Organizarea teritoriului aşezărilor umane este deosebit de diferențiată. La aceasta contribuie, în primul rând, nivelul de dezvoltare respectiv, profilul social-economic, precum şi condițiile geografice (îndeosebi cele de relief şi cele hidrografice).

Modul de organizare a teritoriului aşezărilor reflectă, aşadar, evoluția genurilor de activități, a funcțiilor, a modului de valorificare a posibilităților materiale şi spirituale. La aceasta se adaugă tradițiile poporului respectiv, specificul local.

Fiecare aşezare, în parte, formează un peisaj distinct. Spațiul urban, spre deosebire de cel rural, prezintă o accentuată eterogenitate în structura sa teritorială. Această diversitate este rezultată din exercitarea uneia sau mai multor funcțiuni fundamentale (transporturi, comerț, industrie etc.), funcțiuni deduse din activitățile primare, secundare sau terțiare.

În consecință, în cadrul vetrei unei aşezări vom distinge zone cu funcțiuni diferite care poartă numele de *zone funcționale* iar operațiunea ca atare zonare funcțională.

Aceste zone funcționale ale oraşelor şi satelor sunt rezultatul firesc al diversificării funcțiilor şi, în ultimă instanță, al "specializării" spațiului urban sau rural.

Evoluția structurilor specifice oraşelor şi satelor este în strânsă concordanță cu factorii care au acționat în diferite etape ale dezvoltării acestora. Formarea structurilor interne, conturarea zonelor funcționale este mai uşor de realizat în cazul oraşelor, fără a subaprecia şi o serie de sate cu funcții remarcabile într-o anumită etapă istorică. Structurile interne ale habitatului uman pot fi astfel descifrate încă din etapele de formare ale acestora. Analiza structurilor interne în cadrul fiecărui oraş sau sat duce la definirea zonelor funcționale , mai mult sau mai puțin organizate, şi anume: nucleul central, zonele rezidențiale, zonele industriale, zonele cu funcțiuni de servicii.

11.1. Zonele funcționale

11.1.1. Nucleul central

Orice oraş, mare sau mic, vechi sau nou, prezintă un nucleu central cu aspect şi probleme deosebite, ce constituie şi locul din care a pornit în dezvoltarea lui oraşul respectiv. Nucleul central este punctul nodal al oraşului, răspântia principalelor axe de circulație, la încrucişarea cărora s-a format centrul. În jurul acestuia spațiul se ordonează spontan sau dirijat, fiind zona celei mai intense activități terțiare a oraşului, cea în care sunt concentrate clădirile administrative, bancare, marile întreprinderi comerciale, anumite edificii ale vieții publice, religioase sau culturale.

Gradul de ocupare al terenului ajunge la valori maximale, iar prețul acestuia ia valorile cele mai ridicate. Organizarea centrului şi fizionomia acestuia sunt în funcție de perioada în care a apărut oraşul.

Există o distincție fundamentală între oraşele vechi, mai ales cele a căror localizare a fost aleasă în funcție de preocupările defensive, şi care au fost fortificate, şi oraşele create mai recent.

Oraşele din prima categorie, oraşele vechi, dispun de aşa-zisul centru istoric, puternic congestionat cu clădiri de interes public, unele de mare valoare arhitecturală pe care le protejează şi le păstrează. În dosul acestora se desfăşoară un fond construit de valoare redusă, adăpostind, în cele mai numeroase cazuri, o populație săracă ce duce o viață care ține de altă epocă.

Tot în centrul oraşului se concentrează, de regulă, o bună parte din activitatea comercială şi de interes public. Datorită lipsei de spațiu, a unei congestionări, fie ea şi temporară, adesea instituțiile administrative şi comerțul cu amănuntul migrează spre

cartierele cu mai mult spațiu, înregistrându-se astfel o dedublare a nucleului urban. De exemplu, vechiul Le Mans, aşezat pe colina sa, a cărui primărie şi catedrală domină prefectura şi străzile comerciale moderne situate pe versantul care coboară spre confluența râurilor Huisne şi Sarthe; la Strasbourg stau alături piețe largi care datează de circa o sută de ani şi străzile active ale cartierului Petit France. Acelaşi fenomen de dedublare se întâlneşte şi în oraşele din Africa de Nord unde, alături de nucleul vechi, s-a format un nucleu nou.

În oraşele moderne centrul este articulat în jurul unui cartier de afaceri cu o diferențiere a cadrului construit şi organizare mai flexibilă a rețelei de căi de comunicație. De exemplu, în marile oraşe din Statele Unite este vestitul Loop din Chicago iar în cele mici, acea *Main Street* sau un ansamblu administrativ şi social special conceput, funcțional ca şi în oraşele ruseşti din Asia.

În SUA centrul oraşelor a primit denumirea de "Central Business District" deoarece este locul de grupare a comerțului cu amănuntul, a diferitelor tipuri de magazine, a unor servicii, singurele reprezentante ale industriei fiind tipografiile ziarelor. Sunt excluse locuințele, clădirile publice şi de cult, întreprinderile industriale, antrepozitele şi magazinele de angro. Clădirile se prezintă în peisaj ca un ansamblu de zgârie - nori înalți în centrul oraşelor joase şi întinse, chiar şi atunci când imensitatea câmpiilor oferă spații fără restricție. Aceste centre ale oraşelor americane au o funcție foarte diferită de cea a centrelor oraşelor europene, deoarece, elementul "social-recreativ" lipseşte cu desăvârşire: cafenele, săli de spectacole.

Caracteristica fundamentală a tuturor acestor centre urbane, oricare ar fi apartenența arhitecturală anterioară, este acumularea diferitelor elemente ale funcției terțiare pe de o parte şi intensitatea circulației pe de alta.

Activitatea este deosebit de evidentă, fiind dată de o intensitate extraordinară a circulației: migrații pendulare zilnice ale muncitorilor care asigură bunul mers al numeroaselor funcții ale centrului şi, de asemenea, un aflux al consumatorilor, al vizitatorilor, urmând un ritm mult mai fantezist.

11.1.2. Zonele rezidențiale

Locuințele ocupă cea mai mare parte din cadrul vetrei unei aşezări umane. În afara centrelor şi ale cartierelor de antrepozite unde acestea constituie o raritate, ele se întâlnesc peste tot. Pe numeroase străzi comerciale sau cu birouri, locuințele ocupă etajele superioare iar în jurul uzinelor, ele se grupează în spațiile lăsate libere de structura industrială. Cartierele de locuit reprezintă o realitate fără de care nu ne putem imagina o aşezare umană.

Poziția în cadrul oraşului a zonelor rezidențiale precum şi fizionomia şi tipul de clădiri trădează adesea structura populației aşezării respective. Cei săraci ocupă, de regulă, spații distincte, situate la periferie, unde nu li se contestă dreptul asupra terenului. Aici se amenajează din materiale refolosibile spații de locuit aglomerate, lipsite de canalizare, apă şi energie, rezultând cartiere sordide de maghernițe denumite în franceză *bidonvilles*, iar în engleză *shanty-towns*. La Rio de Janeiro poartă numele de *favellas* şi ocupă partea superioară a colinelor cu versanți abrupți, iar la Lima se numesc *barriadas*.

La Bahia, aceste locuințe insalubre se regăsesc pe toate văile mlăştinoase şi infestate de malarie sau se instalează deasupra apelor puțin adânci ale golfurilor, cum se întâmplă la Hong Kong, Bangkok, Phnon Penh, Saigon unde pilonii sunt împlântați în nămolul canalelor şi al lagunelor. Atunci când terenul, chiar şi semiacvatic, lipseşte, aceşti oameni sărmani trăiesc în joncile care populează fluviile şi porturile. Când lipsesc şi terenul şi acoperişul, mizeria locuitorilor o depăşeşte pe a celor din bidonville-uri. Este

vorba de cei care nu au altceva decât un trotuar sau bordura unei străzi pentru a se întinde şi care dorm cu bocceaua lor sărăcăcioasă sub cap, înveliţi într-o pătură.

Zonele rezidenţiale modeste se aglomerează în jurul cartierelor de servicii sau ale micului comerţ, precum şi pe lângă edificiile industriale. Ele alcătuiesc, deseori, un fel de centură în jurul centrelor de afaceri ori benzi laterale care încercuiesc sau însoţesc nucleele industriale sau străzile cu uzine.

Aceste locuinţe modeste, în alte cazuri, sunt situate în spaţii urbane total nefavorabile prin condiţiile naturale (câmpii fără orizont, fără o circulaţie a aerului, versanţi cu proastă expoziţie), sau împinse în periferii, de cele mai multe ori neplăcute, fie pentru că acestea sunt măturate de vânturi încărcate de praful şi fumul oraşului, cum sunt cele din partea de est a marilor oraşe europene, fie pentru că mijloacele de transport în comun, de pildă, trenurile suburbane, permit un acces lesnicios şi le fac foarte populate.

Cartierele de acest fel sunt deseori monotone şi uneori de-a dreptul oribile. Materialele ieftine predomină, în special cărămida şi betonul, faţadele sunt austere, spaţiul este sărac, insuficient, fie că este vorba de lărgimea străzilor, de mărimea camerelor sau de numărul lor într-o locuinţă, de curţi sau de grădini. Lipsa de fantezie a planurilor şi a faţadelor trădează grija pentru economie, identitatea aproape perfectă a străzilor cartierelor şi chiar a unor părţi întregi din oraş constituie o regulă.

Zonele rezidenţiale ale celor cu venituri ridicate cuprind şi ele diverse tipuri de locuinţe începând de la aceea a burghezului mijlociu până la categoria cea mai luxoasă ce ocupă sectoarele cele mai favorizate.

În aceste zone dispar complet clădirile industriale; comerţul, atunci când se păstrează, ia o formă mult mai pretenţioasă. În afara magazinelor indispensabile vieţii de toate zilele, există numeroase prăvălioare de lux (boutiques). În general, nici o vitrină nu vine să urâţească parterul frumoaselor imobile bine amplasate sau dispunerea ordonată a gardurilor de fier forjat şi a grădinilor vilelor. Circulaţia, îndeosebi cea a pietonilor, este relativ redusă, existând oaze de linişte între marile artere pe unde se scurge viaţa oraşului cu agitaţia continuă a oamenilor, preocupaţi de satisfacerea necesităţilor lor zilnice.

În general, totuşi, cartierele rezidenţiale sunt situate la oarecare distanţă de activităţile urbane intense, industriale sau comerciale. De asemenea, ele se desfăşoară în condiţiile naturale cele mai favorabile şi constituie deseori sectoare urbane întregi, având înfăţişări foarte originale.

Localizarea zonelor rezidenţiale depinde şi de activitatea oraşului considerat. În oraşele industriale cartierele bogate sunt foarte restrânse; dimpotrivă, în oraşele rezidenţiale spaţiile consacrate locuinţelor sunt mult mai omogene.

Răspândite peste tot, locuinţele se diferenţiază în funcţie de tipul de aşezare umană, astfel că pentru sate este specifică *casa rurală*, iar pentru oraşe *casa urbană*. Aceste două tipuri specifice de case se pot regăsi împreună însă atât în mediul rural cât şi în cel urban.

Oraşele Africii, spre exemplu, sau ale Asiei includ un număr de case de tip rural, care fiind construite de noii veniţi, sunt o reproducere fidelă a locuinţelor din satele pe care le-au părăsit. Casa de tip rural nu lipseşte nici în oraşele europene, în spaţiile recent înglobate prin urbanizare.

Printre clădirile cu destinaţii de locuit există o distincţie fundamentală între cele care adăpostesc o singură familie şi care au, în general, un singur etaj şi cele care grupează mai multe familii, varietatea lor fiind fără limite.

Primele domină în oraşele cu largă extensiune spaţială, fiind caracteristice anumitor centre urbane, unde formează marea majoritate a locuinţelor. Există o gamă întreagă de la căsuţa de cărămidă sau chirpici, situate pe străzile monotone ale vechilor cartiere muncitoreşti până la somptuoasele vile ale cartierelor rezidenţiale. Le găsim mai ales în ţările anglo-saxone şi în cartierele moderne ale oraşelor tropicale: Nouméa, Conakry, Brazzaville, Washington sunt oraşe de vile; o mare parte a oraşelor Dakar, Kinshasa,

Singapore, se întind la nesfârşit fie în case individuale, fie, mai ales, în vile înconjurate de grădini.

Predominanța caselor familiale este mai netă pe măsură ce ne îndepărtăm de centrul oraşului. Cu cât urbanizarea este mai recentă, cu cât spațiul disponibil este mai vast, cu atât această formă de locuință este mai generalizată.

Imobilele colective variază şi ele de la case ce adăpostesc două sau trei familii, nedepăşind două sau trei etaje, destul de frecvente în oraşele mici de provincie, până la "marile ansambluri" ale căror "cuburi" alcătuite din sticlă şi pereți prefabricați, oferă o locuință cu un minim de confort şi strictul necesar în materie de comerț pentru câteva mii de familii concentrate în acelaşi loc, într-un cadru ultra-modern.

Este dificil ca zonele rezidențiale să fie clasificate după tipul locuinței, cu atât mai mult cu cât spațiul afectat este departe de a fi omogen. Deseori există un amestec aproape nedefinit al diferitelor genuri de imobile, iar locuitorii nu aparțin nici ei aceluiaşi mediu.

O anumită zonare a cartierelor de rezidență se poate schița în interiorul oraşelor, ținând seama atât de calitatea construcțiilor cât şi de cea a locuințelor, cu alte cuvinte, acordând un loc important criteriilor social-economice.

11.1.3. Zonele industriale

Structurile interne dezvoltate în perioada dominată de meşteşuguri şi comerț sunt puternic modificate de apariția, mai întâi, a unităților industriale dispersate printre locuințe, apoi de cea a ansamblurilor industriale, care au generat, în vremurile noastre, zonele industriale bine conturate.

Atât zonele industriale bine conturate cât şi unitățile dispersate pot grăbi urbanizarea, dar tot atât de mult pot şi stingheri dezvoltarea unui oraş sau a altuia.

Localizarea industriei este foarte complexă, depinzând de o multitudine de elemente. În cadrul oraşelor preponderent industriale, industria poate pătrunde peste tot, iar spațiul urban este atunci alcătuit dintr-un țesut nedefinit de uzine şi de locuințe muncitoreşti.

Astfel, la Roubaix-Tourcoing coşurile şi zidurile înalte ale fabricilor din cărămidă roşie domină chiar şi piețele centrale şi se întind în lungul străzilor.

În oraşele mai echilibrate, dispoziția zonelor industriale depinde de natura lor. Industriile zgomotoase, cele care produc reziduuri şi necesită mult spațiu sunt împinse de legislația urbană spre periferie. Ele însoțesc, de obicei, căile de comunicație: dacă necesită materii prime grele şi puțin fragile, le găsim în lungul căilor navigabile; dacă produsele utilizate sunt mai valoroase şi mai uşor de transportat, ele sunt atrase de căile ferate şi de şosele.

În general, în oraşele europene occidentale, predominanța vestică a vânturilor face ca industria să fie plasată la estul aglomerațiilor. În oraş, dimpotrivă, se strecoară industriile discrete, curate, care se bazează, în primul rând, pe îndemânarea muncitorilor, utilizând sursele de energie fără să degaje fum sau praf. Astfel de industrii (a confecțiilor, a bijuteriilor, ramuri alimentare) sunt deseori instalate în mici ateliere şi laboratoare ce ocupă etajele sau curțile interioare ale imobilelor fiind puțin marcate în peisajul urban.

La Paris, opoziția este foarte netă între oraşul propriu-zis şi zona suburbană apropiată în privința marilor ramuri industriale; industria este mai puțin reprezentată în interiorul nucleului parizian. Seine este o adevărată stradă de uzine şi antrepozite cu excepția traseului fluviului prin inima Parisului, între podurile Austerlitz şi Passy. La Londra, cursul inferior al Tamisei este însoțit pe ambele maluri de o puternică industrie; în lungul şoselelor şi a căilor ferate care însoțesc valea se întâlnesc uzine mai mici şi mai specializate; celelalte zone mari de concentrare industrială sunt situate în lungul văilor Lea, Cray şi Wandle, în timp ce în lungul căilor ferate se găsesc industrii alimentare,

electrotehnică şi electronică. La Calcutta, amplasarea zonelor industriale este deosebit de caracteristică: de-a lungul căii ferate şi a canalului, la est de oraşul propriu-zis şi pe malurile brațului Hougly, în afara cheiurilor care mărginesc vechiul oraş şi vechea fortăreață. La Tokio, ca şi în multe alte oraşe, câmpia aluvială a oferit adăpost marilor întreprinderi industriale.

Localizarea peisajelor industriale tipice este, astfel, direct legată de marile căi de comunicație şi cum traseul acestora depinde, în mare măsură de condițiile naturale (hidrografice, relief), putem stabili aproape întotdeauna un raport direct între aspectele de amănunt ale sitului urban şi zonele industriale.

Un alt factor al localizării este disponibilitatea unor terenuri întinse şi prețul scăzut sau moderat al acestora.

Mica industrie, foarte diversificată, cu activități care se mărginesc la ateliere cu personal mai mult sau mai puțin numeros, este slab evidențiată în peisajul urban, iar diseminarea unităților poate să fie foarte accentuată.

Tipurile şi formele de zone industriale sunt diferite, în funcție de criteriile pe care le alegem. Asemenea criterii pot porni de la gradul de nocivitate al industriilor; de la gradul de cooperare, întinderea teritoriului, poziția teritorială a industriilor, soluțiilor arhitecturale etc.

Pentru geografi, o importanță deosebită prezintă determinarea tipurilor de zone după aşezarea lor în raport cu teritoriul de locuit.

Din acest punct de vedere, de regulă, se disting următoarele situații:

- *Zone industriale aflate în prelungirea teritoriului de locuit*, exterioare oraşului, ce se dezvoltă spațial în direcție opusă dezvoltării oraşului şi zonei sale periurbane. Dificultatea majoră constă în posibilitățile de transport, traseele prelungindu-se mult.

- *Zone industriale situate în paralel cu teritoriul de locuit*, prezentând un grad de favorabilitate ridicat, atât pentru dezvoltarea spațiului de locuit, cât şi a zonei industriale. Cele două zone se pot dezvolta fără să se deranjeze reciproc şi nu creează inconveniente din punct de vedere al transporturilor.

- *Zone industriale sub formă de pană*, ce se află puternic împlântate în teritoriul rezidențial al oraşului. O astfel de poziție prezintă numeroase avantaje din punct de vedere al transportului, legăturilor dintre locul de muncă şi locuință. O astfel de configurație presupune existența numai a unor industrii nepoluante.

- *Zone industriale situate în balanță*, întâlnite îndeosebi în cazul oraşelor mari care nu permit concentrarea industrială într-o singură zonă în funcție de condițiile topografice care impun o anumită orientare a teritoriului urban.

- *Zone industriale situate în alternanță* specifice oraşelor al căror teritoriu de locuit este fragmentat în grupări de locuințe care alternează cu zonele industriale. O astfel de situație impune măsuri complexe de protecție şi combatere a surselor de poluare.

- *Zone industriale dispuse în bandă* amplasate în imediata apropiere a oraşului sub forma unei benzi care are tendința de a înconjura oraşul. Este o situație cu multiple avantaje a relațiilor de muncă, locuință, transport (întrucât se realizează radiar), dar inconvenientul se referă la extinderea oraşului.

Cele mai complicate probleme le ridică grupările industriale aflate în interiorul zonelor de locuit. Poziția acestor grupări sau unități industriale izolate exprimă adeseori fazele şi condițiile de dezvoltare ale unui oraş.

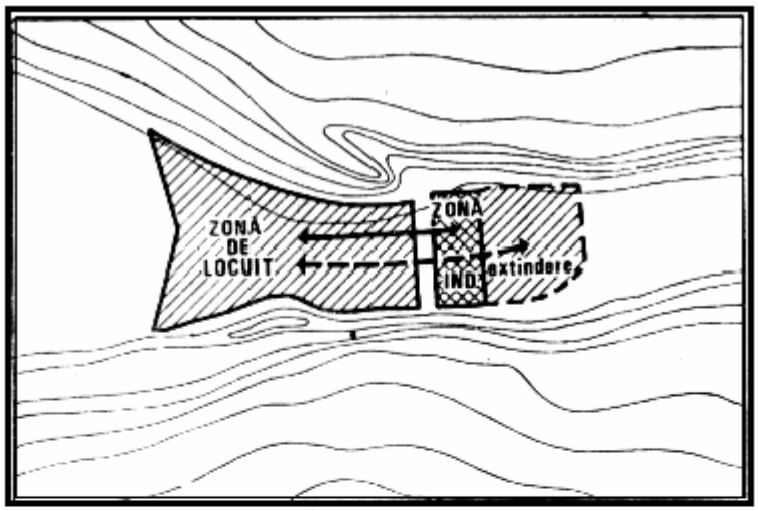

Fig. 33.- Zonă industrială în prelungire.

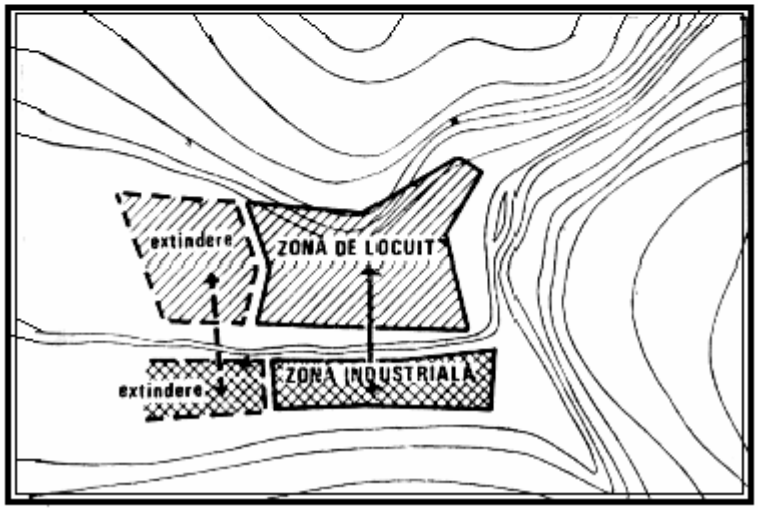

Fig. 34.- Zonă industrială în paralel.

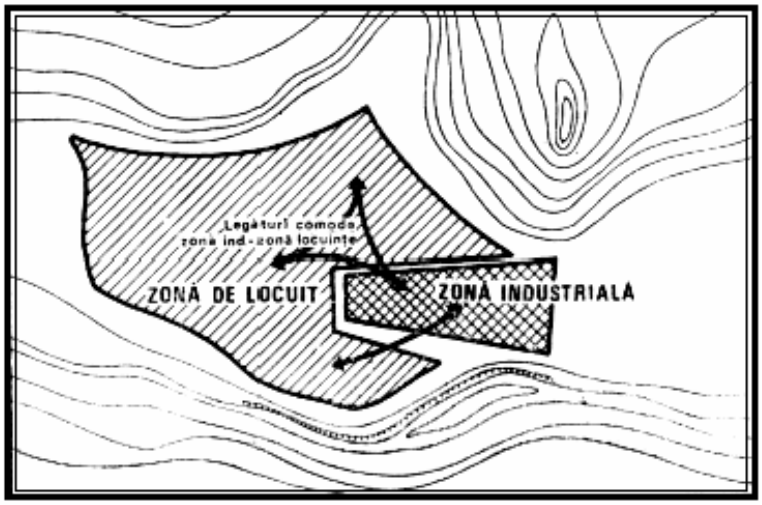

Fig. 35.-Zonă industrială în pană.

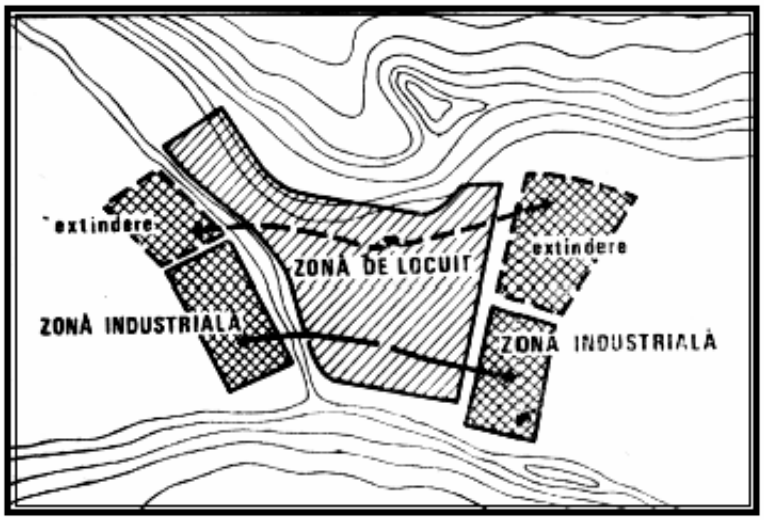

Fig. 36.-Zonă îndustrială în balanță.

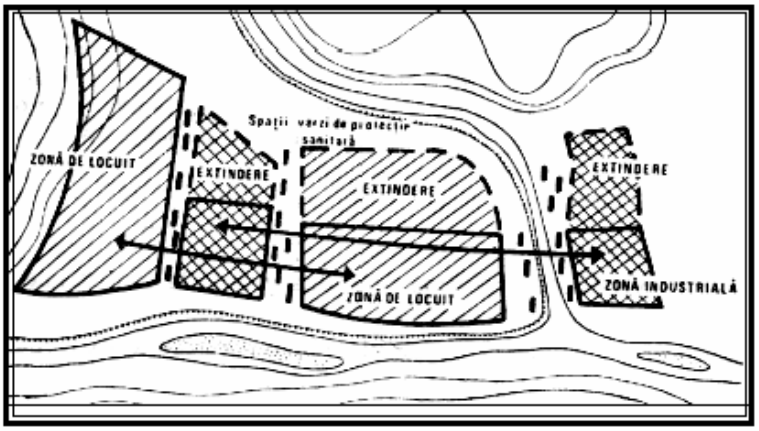

Fig. 37.-Zonă industrială în alternanță.

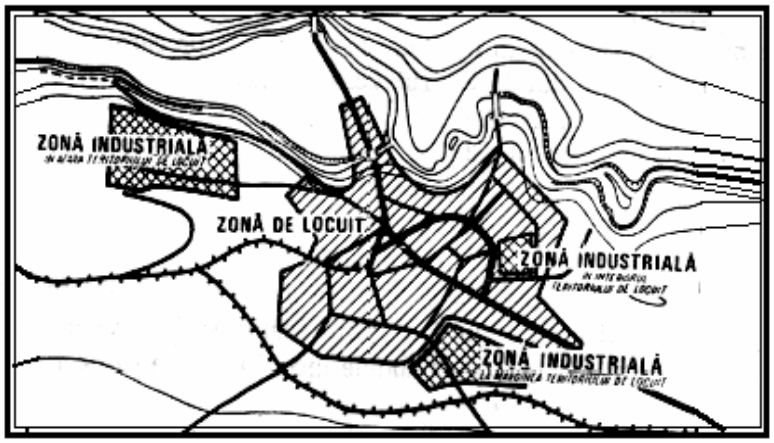

Fig. 38.-Zonă industrială în bandă.

11.1.4. Zone cu funcțiuni de servicii

Activitățile terțiare sunt parțial concentrate în centru şi în lungul principalelor axe de circulație care converg către acesta, parțial diseminate în cartierele rezidențiale, de obicei, sub forma unor mici centre secundare mai mult sau mai puțin masive, după mărimea oraşului şi după numărul de locuitori. Ceea ce caracterizează oraşele foarte mari este tocmai existența unei rețele terțiare complexe, polinucleare. Majoritatea cartierelor rezidențiale cuprind astfel de centre terțiare anexe.

Un rol important în organizarea spațiului urban îl are definirea zonelor cu funcțiuni de servicii: dotările social-culturale, comerciale, recreative şi transporturi.

Zonele cu dotări socio-culturale sunt fie dispersate fie grupate în areale mai mari, suprafața pe care o ocupă clădirile destinate acestor servicii fiind în raport cu numărul total al populației oraşului.

Zonele specializate în meşteşuguri şi comerț se disting prin conservarea, în bună măsură, a unor structuri formate încă în perioada de început ale acestora. Denumirile unor străzi, activitatea care se menține şi astăzi în aceste zone relevă caracterul net comercial sau de negoț. Asemenea ocupații semnifică străzile Negustori, Blănari, Şelari, Lânăriei, Tăbăcarilor etc. din Bucureşti. La acestea se adaugă spațiile rezervate pentru târgurile destinate comercializării vitelor sau cerealelor. Puternic modificate, aceste spații au astăzi aproape aceeaşi funcționalitate, în măsura în care n-au fost afectate de construcțiile noi.

Structurile actuale ale oraşelor sunt, în schimb, dominate de adevăratele zone comerciale pe care le întâlnim fie sub formă de "complexe comerciale", fie sub formă de unități compacte şi diversificate la parterul marilor blocuri, de-a lungul principalelor artere de circulație.

Zonele cu spații verzi, recreative şi de agrement sunt bine conturate, au funcții social-culturale, utilitare, economice, estetice, decorative şi sunt reprezentate prin scuaruri, parcuri, păduri, perdele de protecție.

11.2. Tipuri morfostructurale de oraşe

Necesitățile funcțiilor urbane şi organizarea vieții cotidiene se înscriu în cadrul fixat de planul urban. Numeroase oraşe au apărut şi s-au dezvoltat la întâmplare, pe o aşezare rurală preexistentă sau pe un teren viran, populația grupându-se într-o fortăreață sau de-a lungul unei străzi comerciale, cu străduțe ce se întretatie şi sunt înfundate , cum ar fi cartierele vechi din oraşele orientale (Alep, Ierusalim, Aman, Damasc etc.), care sfidează orice sistematizare.

În timp însă s-au conturat diferite concepții, bazate pe anumite criterii. Considerații de ordin religios au condus la forma circulară a aşezărilor hittiților sau a celor patrulatere ale egiptenilor. Cercul a apărut şi ca o imagine a perfecțiunii, Ierusalimul fiind schițat astfel în evul mediu. Drept model pentru numeroase oraşe au servit şi satele rotunde ale slavilor.

Arhitecții renaşterii au dezvoltat chiar teorii cu privire la planurile oraşelor. Urbaniştii moderni au reluat problema, încercând să găsească planul ideal.

Cert este că în desfăşurarea lor spațială, oraşele se extind într-o mare varietate de forme dictate atât de cadrul natural al vetrei cât şi de condițiile social-istorice care au marcat evoluția lor.

Din această gamă variată de manifestare a modului de desfăşurare a spațiului construit se disting câteva tipuri morfostructurale de oraşe şi anume:

a) *Oraşele radiar-concentrice* al căror sistem este caracteristic oraşelor Renaşterii, bazându-se pe dispunerea în mod armonios a oraşului în jurul centrului. De la acest centru pleacă radiar arterele care întretaie străzile circulare, de unde şi numele de plan *radiar*

concentric. Din orice punct se poate ajunge cu uşurinţă în centru, unde sunt concentrate principalele funcţiuni social - culturale, comerciale şi administrative ale oraşului. Circulaţia, care urmează în special arcurile de cerc, este cu toate acestea încetinită, iar pe de altă parte are de suferit de pe urma vizibilităţii reduse la intersecţia razelor şi arcurilor. Unele din aceste inconveniente sunt corectate înlocuind cercurile printr-o dispunere în hexagoane îmbucate.

Avantajul acestei trame stradale constă în faptul că asigură o bună accesibilitate spre zona centrală a oraşului şi dă, în acelaşi timp, posibilitatea creării unei magistrale de centură. Totodată, acest sistem este adaptabil unui contur neregulat dictat deseori de condiţiile geografice specifice.

Dezavantajele derivă din tendinţa de supraaglomerare a centrului în care, de obicei, se concentrează principalele funcţii social-culturale, comerciale şi administrative ale oraşului.

Acest tip urban este specific regiunilor de contact dintre două ţinuturi sau punctelor de convergenţă a drumurilor, locurilor favorabile schimburilor.

b) *Oraşele polinucleare (pluricelulare)* se caracterizează prin prezenţa în cadrul structurii lor teritoriale a mai multor nuclee bine individualizate. Unele dintre acestea au apărut odată cu oraşul (de exemplu, oraşul Timişoara), altele s-au format în timpul evoluţiei oraşului prin procesul migraţiei, ca urmare a specializării unora din părţile lui sau ca urmare a unor situaţii istorice (San Francisco, Los Angeles etc.). De asemenea, oraşele vechi supuse modernizării cu o morfostructură polinucleară se referă la Hamburg, München, Berlin, Praga, Delhi etc.

c) *Oraşele liniare (biliniare)* prezintă, teoretic, multiple avantaje realizându-se importante economii de spaţiu şi cost, prin dispoziţia liniară a unităţilor, creându-se posibilitatea nelimitată a extinderii oraşului, fie prin prelungirea arterei principale, fie prin creşterea teritoriului. Acest tip prezintă însă şi o serie de dezavantaje şi anume: distanţele de parcurs devin din ce în ce mai mari, oraşul este împărţit în două jumătăţi prin artera principală de circulaţie; posibilitatea de extindere liniară este, de fapt, numai teoretică, deoarece pentru o bună convieţuire urbană nu se poate accepta niciodată crearea unui oraş pe o lungime de câţiva kilometri, dispus de-a lungul unei artere majore.

Suedezul Sven Dahl a proiectat un astfel de plan conform căruia oraşele sunt dispuse de o parte şi de alta a unei artere de circulaţie, lungă de 10 km, pe o adâncime de 2 km. De-a lungul arterei principale sunt amplasate spaţiile comerciale, unităţile administrative, de învăţământ şi cele industriale. În spatele acestora se desfăşoară pe o distanţă de cel puţin 2 km spaţiile rezidenţiale, care dispun de mari suprafeţe cu spaţii verzi.

Experienţa acumulată demonstrează că asemenea forme de oraşe liniare sunt indicate numai în zona preorăşenească a unor mari metropole, deoarece se pot desfăşura de-a lungul unor şosele ce converg concentric spre metropolă.

Cu toate inconvenientele create de distanţe, anumiţi medici igienişti optează pentru acest tip de plan deoarece, prin extinderea liniară a oraşului, se asigură locuitorilor posibilitatea de a beneficia de spaţii verzi. S-a preconizat chiar înlocuirea Parisului printr-un ansamblu întins de-a lungul Senei până la Rouen.

Pentru ţara noastră acest tip de oraş constituie cel mai răspândit tip morfostructural (rezultat din însăşi geneza de târg). Astfel de oraşe sunt vechile târguri apărute la intersecţia drumurilor comerciale sau popasurile de pe acestea ori la vaduri, apoi cele din ariile depresionare Petroşani, Târgu-Jiu, Câmpu Mare, Câmpulung etc., pe drumurile comerciale sau de legătură (Câmpia Turzii, Turda, Sânnicolau Mare, Dumbrăveni, Gherla). Modificările recente prin dotări industriale aduc un plus de morfostructură, de regulă, radiar-tentaculară.

d)*Oraşele rectangulare* se bazează pe o reţea în cadrul căreia străzile se întretaie în unghi drept. Planul se adaptează bine cerinţelor de parcelare şi apoi de divizare a oraşului

în sectoare administrative. Această structură prezintă o deosebită claritate a rețelei de străzi, iar edificiile au forma unor blocuri paralelipipedice. Cu toate acestea un astfel de plan are o serie de inconveniente. De-a lungul acestor străzi care se întretaie în unghi drept, circulația se realizează pe linii frânte, de unde rezultă o pierdere de timp, iar la intersecții vizibilitatea este nulă.

S-au propus şi soluții de corectare a acestui model prin construirea de trasee diagonale, cu clădiri în unghiuri ascuțite sau cu pereți lipsiți de ferestre, care înlocuiesc unghiul de la întâlnirea zidurilor corespunzătoare celor două străzi convergente.

Planul rectangular a fost adoptat de romani, ale căror colonii se suprapuneau deseori taberelor militare. Planul era dirijat de cele două direcții principale care se întretăiau perpendicular: *cardo* (linie, drum trasat de la nord la sud) şi *decumanus* (alee, drum trasat de la vest la est, perpendicular pe cardo).

Numeroase oraşe construite la frontierele Imperiului Roman au păstrat urmele planului inițial. Torino este cel mai bun exemplu de oraş roman fidel planului său inițial.

Oraşele medievale fortificate din sudul Franței au, de asemenea, la bază planuri rectangulare moştenite de la romani. Într-un asemenea model de simplitate geometrică se includ multe alte oraşe cum ar fi: Naucratis (în Delta Nilului) şi Alexandria, iar în Europa după secolul al XII-lea, ar fi Vitry-le-Francois, apoi cu incinta exterioară eliptică sau circulară, având planul rectangular aflat în interiorul unui poligon, ca în cazul oraşelor Riom şi Sarrelouis. Acest sistem de oraşe a fost adoptat şi de americani, cu bulevarde largi (avenue) întretăiate în unghi drept de alte străzi: New York în insula Manhattan, apoi San Francisco.

Asemănător este şi modelul oferit de oraşele Chicago, Montreal, Manheim, Buenos Aires, cu străzile numerotate în cifre într-o direcție şi litere în alta. Acelaşi model morfostructural îl prezintă şi oraşele Nouméa (Noua Caledonie), Kuopio (Finlanda), Chandigarh (Punjab - India), Islamabad (Pakistan).

Se presupune că schema ordonată a nucleului oraşului Cluj-Napoca se datorează preluării rețelei de străzi a anticului oraş roman Napoca, iar în epoca modernă (secolul al XIX-lea) oraşele Drobeta - Turnu Severin, Călăraşi ş.a. s-au dezvoltat în rețea rectangulară.

e) Oraşele de tip câmpulunguri constituie forme deosebi de interesante pentru țara noastră. Acestea sunt formațiuni teritoriale vechi, specifice oraşelor din zonele depresionare intra- sau subcarpatice, vechile regiuni de populare a teritoriului țării noastre. Ele au o formă structurală care denotă înglobarea unor sate situate de-a lungul unei ape sau a unui drum important de acces. Acestea sunt vechi sate de păstori în primul rând, care se bucurau de un regim administrativ şi fiscal deosebit.

Unite teritorial într-un cadru economic şi topografic distinct, câmpulungurile au generat târgurile, devenite oraşe, existente până în zilele noastre. Sunt caracteristice acestei categorii morfostructurale, oraşele: Câmpulung Moldovenesc, Câmpulung Muscel, Moldova Nouă ş.a.

11.3. Tipuri fizionomice de oraşe

Generalizând considerațiile referitoare la morfostructura urbană se pot distinge, la modul general, trei tipuri principale fizionomice de oraşe, şi anume:

- *Oraşul oriental*, caracterizat prin neregularitatea aproape absolută a rețelei de drumuri. Structura lor urbană, strâns legată de condițiile istorice de dezvoltare, este dată de o succesiune de “nuclee” de concentrare, care se deosebesc între ele atât prin funcțiile ce le îndeplinesc cât mai ales prin nuanțarea stilurilor conservate.

- *Oraşul nord-american* este diametral opus fizionomic tipului oriental. Aceste oraşe apărute într-o perioadă mult mai târzie se impun prin adoptarea unor soluții arhitectonice

orientate spre neregularitate şi masivitate. Este tipul de oraş dezvoltat puternic, mai întâi pe verticală şi apoi destul de rapid pe orizontală. Stilurile sunt, în general simple, zonele funcționale bine delimitate, în funcție de arterele principale sau de grupările industriale prezente.

- *Oraşul mixt* caracterizat prin unitate teritorială, rezultată din modificările survenite în structura lui de-a lungul timpului. Distingem, în acest caz, oraşe mixte alcătuite din forme suprapuse sau dezvoltate paralel. Astfel, în oraşele vechi persistă atât structura autohtonă, cât şi cea adăugată (New Delhi, Beijing ş.a.), adică oraşul vechi alături de oraşul modern, fiecare cu însuşirile lui. în această categorie se încadrează oraşele vechi care au suferit modificări edilitare radicale în ultimul secol, modificări care mai păstrează doar insular vechile caracteristici.

11.4. Structura şi fizionomia aşezărilor rurale

Organizarea teritorială a habitatului uman are o mare semnificație pentru practica sistematizării, modernizării şi remodelării rurale şi urbane. Indiferent de epocă, între aşezare (locuință) şi mediu a existat o legătură complexă.

Pentru a răspunde cerințelor particulare ale genului său de viață, omul şi-a creat un anumit mod de aşezare, un anumit tip de habitat care se deosebeşte de altele prin anumite caracteristici deduse din condițiile de spațiu şi timp.

Într-o regiune s-au dezvoltat *aşezări aglomerate* sau *aduate* cu case strâns unite între ele iar în *alta aşezări dispersate, risipite* cu casele dispuse într-un teritoriu mai mult sau mai puțin "liber" cu poziții independente față de drumurile de acces. Potrivit fazelor de dezvoltare, unele dintre aceste aşezări pot fi alungite în lungul drumurilor, pe una sau pe ambele părți ale râurilor.

Se pot distinge, de asemenea, tipuri de habitat *celular* sau *areolar* specific unor zone cu funcții de apărare dispuse în jurul unor locuri centrale dominate de o acropolă.

Numeroase sunt tipurile de habitat în diverse *forme geometrice* care, în cele mai multe cazuri, sunt mărturii ale unei colonizări sistematice într-o regiune sau alta.

În luncile râurilor aşezările pot fi puternic dispersate, cu case complet izolate în interiorul proprietății private sau sub formă de crânguri, mărturie a unui proces continuu de defrişare a pădurilor sau de disociere a marilor proprietari de pământ.

Tipurile de habitat se diversifică continuu în funcție şi de procesele social-economice.

Fizionomia şi structura vetrelor de sate exprimă raporturile sau efectele intercondiționărilor dintre morfologia teritoriului şi factorii economico-sociali dintr-o perioadă sau alta a istoriei lor. Astfel, structura vetrelor de sat, în multe cazuri, reflectă etapele evoluției lor de-a lungul timpului.

Geografia aşezărilor trebuie să acorde o atenție sporită studiului tipurilor de dispersie ori concentrare a aşezărilor, structurii lor interioare, aceasta ca o cerință primordială a activității practice.

Această analiză a structurilor vetrelor de sat este necesar să fie corelată şi cu funcțiile pe care acestea le-a îndeplinit într-o etapă sau alta a dezvoltării lor.

Geograful francez Paul Vidal de la Blache realizează în 1921 o primă încercare de analiză a structurii vetrei habitatului rural, distingând un *l'habitat aglomére* şi un *l'habitat dispersé*. Mai târziu, în anul 1927, Albert Demangeon a deosebit pentru Franța două tipuri: *satul adunat* şi *satul risipit*.

Primul tip are o structură în care gospodăriile sunt concentrate într-un spațiu restrâns (vatră) bine delimitat de moşie. Aglomerarea gospodăriilor în vatră, în cazul acestui tip de sat, este rezultatul unui complex de factori naturali şi sociali-economici sau efortului comun de valorificare a resursei de apă, a regimului proprietății, îndesirea prin sporul natural.

Structura adunată prezintă o textură de străzi regulate, geometrice sau o textură radiar-concentrică.

Cel de-al doilea tip - risipit - se prezintă cu gospodării situate la mari distanțe unele de altele, cu o textură neregulată şi o rețea redusă de drumuri modernizate.

Aceste două tipuri de sate, după structura vetrei lor, au fost completate cu un al treilea tip, *satul răsfirat*, pe care l-a descris Jovan Cvijic în anul 1918, ca fiind răspândit în zona Munților Balcani, însă considerat ca o variantă a tipului risipit. În anul 1926, M. Lefévre studiind formele de habitat rural din Belgia face o distincție netă între tipul adunat, risipit şi răsfirat.

În aceeaşi perioadă, în România, *Vintilă Mihăilescu* consideră că tipul răsfirat are cea mai largă extensiune în cadrul satelor româneşti, scoțând în evidență faptul că răsfirarea gospodăriilor se datorează atât tipului de economie cât şi elementelor cadrului natural specific zonelor subcarpatice şi podişurilor.

Generalizând, putem spune că, din punct de vedere morfostructural, există trei tipuri principale de aşezări rurale, respectiv risipite, răsfirate şi adunate, la care se adaugă o varietate foarte mare de tipuri intermediare.

Satele risipite sunt legate prin fizionomia şi structura lor internă de forma de relief şi ocupații, de regulă păstoreşti, la care se adaugă uneori şi o agricultură pe spații restrânse şi dispersate. De obicei, aceste sate le întâlnim în zonele cu păduri sau în locurile ocupate în trecut de păduri, defrişate treptat pentru a face loc păşunilor şi, mai rar, terenurilor de cultură.

O risipire a satelor apare foarte frecvent ca urmare a influenței factorilor sociali. Astfel, în pusta maghiară, în timpul ocupației turceşti, populația s-a strâns în oraşe şi târguri care erau mai sigure şi mai uşor de apărat. După retragerea turcilor, populația a continuat să trăiască în oraşe, iar terenurile agricole ale acesteia au întregit moşia oraşului. În secolul al XIX-lea, datorită extensiunii culturii cerealelor, prin luarea în cultură şi a terenurilor ocupate până atunci de păşuni, are loc un proces de parcelare a terenurilor agricole dintre oraşe pentru a uşura muncile agricole. Întrucât terenurile agricole erau depărtate de oraşe, pe acestea au apărut locuri de adăpost ale muncitorilor agricoli, de tip sălaşe, care, din a doua jumătate a secolului trecut, devin permanente, iar gospodăriile risipite ale sălaşelor încep să se îndesească pe laturile deschise ale tarlalelor, formând aşa-numitele aşezări rurale de tip *tanyo*, atât de specifice Alföldului.

Un alt exemplu de risipire generat de factori sociali îl constituie şi aşezările rurale din zona polderelor olandeze.

Fenomenul de risipire este întâlnit şi în Africa unde, la unele triburi, el este generat de tradiții.

Satele răsfirate sunt specifice zonelor submontane, zonelor colinare şi de podiş, regiuni străbătute de numeroase ape, unde ocupația principală a populației este cultura pomilor fructiferi, a viței de vie, îmbinată cu creşterea animalelor pe bază de fânețe, la care se adaugă şi cultura cerealelor pe suprafețe mai restrânse.

Acest tip de ocupație a generat un tip de aşezare rurală cu gospodării distanțate între ele prin livezi şi vii sau terenuri cultivate, gospodăria fiind plasată adesea în mijlocul lotului țărănesc.

De regulă, în cazul acestor aşezări, împrăştierea gospodăriilor este mai redusă decât în cel al aşezărilor risipite din zona montană. Evoluția teritorială a acestor sate se face, cel mai adesea, nu prin construcții noi în vatra satului, ci prin case ridicate spre margine, fapt care face ca dezvoltarea demografică să ducă la o creştere teritorială a aşezării.

Satele adunate au gospodăriile concentrate în vatra satului ca rezultat al modului de utilizare a terenurilor sau necesității de a folosi în comun anumite surse de apă. Vatra este

bine conturată şi chiar delimitată față de moşie sau țarină, fiind adesea lipsită de vegetație interioară. Tipul de sat adunat poate avea o textură de străzi regulate, în tablă de şah sau neregulate; el este specific marilor regiuni agricole de pe glob, fiind prezent atât în europa şi în Asia, cât şi în Africa , mai puțin în Lumea Nouă.

11.5. Dispersia aşezărilor rurale

Condițiile naturale sau social-economice de dezvoltare a diferitelor țări sau regiuni geografice de pe glob impun şi o puternică diferențiere sub aspectul gradului de concentrare a aşezărilor rurale.

Acest fenomen, cunoscut în literatura geografică şi sub denumirea de *dispersie*, a constituit obiectul de cercetare al multor geografi care, folosind diferite valori cantitative şi calitative, au elaborat o serie de indici de apreciere a unui grad sau altuia de dispersie.

Valoarea ridicată a populației situate în afara nucleului localității reflectă un indice mare de dispersie, pe când o altă aşezare a cărei populație este grupată în vatra localității înscrie un indice mic.

O primă încercare de a calcula *indicele de dispersie* a fost a geografului francez Albert Demongeon (1925), după următoarea formulă:

$$I = \frac{(N - N')n}{N}$$

unde I este indicele de dispersie, N numărul total al locuitorilor, N' numărul locuitorilor din satul de reşedință, iar n numărul satelor nereşedință.

Indicele de dispersie a aşezărilor este, pe de o parte, direct proporțional cu factorul (N - N'), care nu este altceva decât ponderea locuitorilor din satele nereşedință în totalul locuitorilor comunei, pe de altă parte, cu numărul satelor nereşedință (n) ale comunei.

Dacă comuna este compusă dintr-o singură localitate şi N = N', atunci I = 0. Cu cât indicele tinde către 0, cu atât gradul de concentrare a comunei este mai mare.

Din aceasta rezultă că numărul de abateri, adică de gospodării în afara vetrei satului, determină şi creşterea valorii indicilor de dispersie.

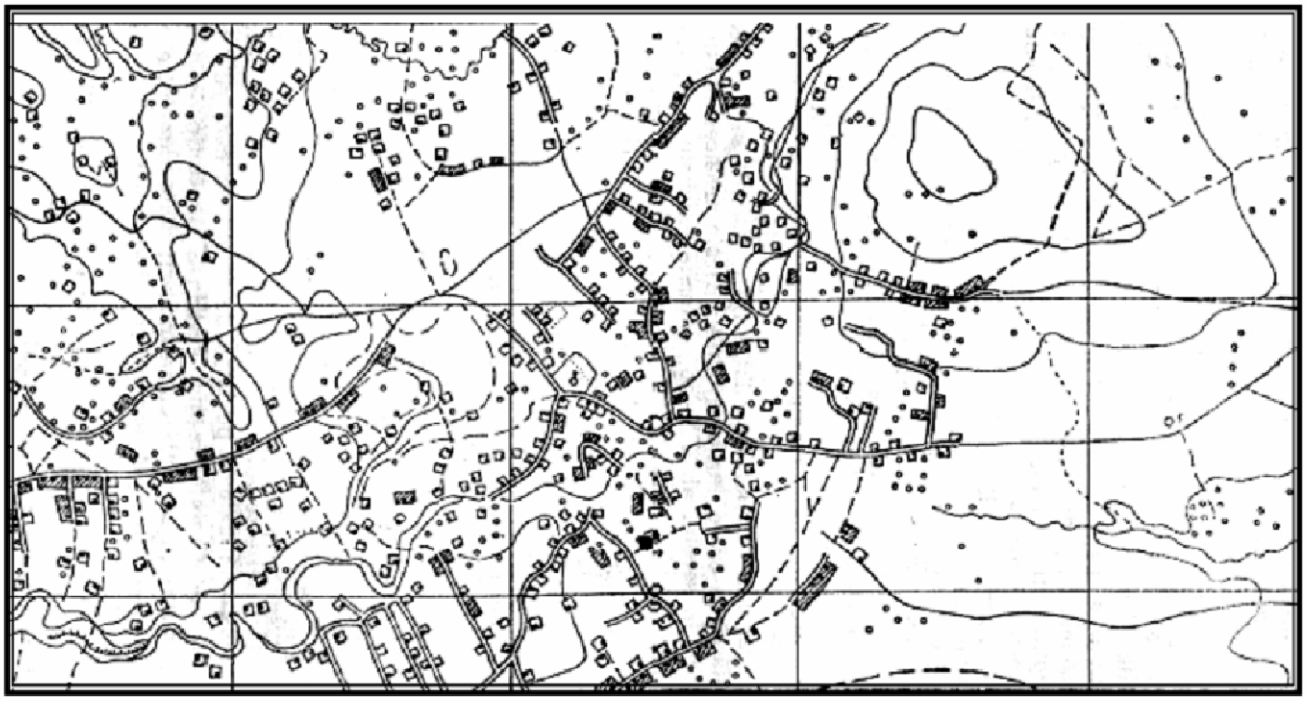

Fig.39.-Sat risipit, textură neregulată.

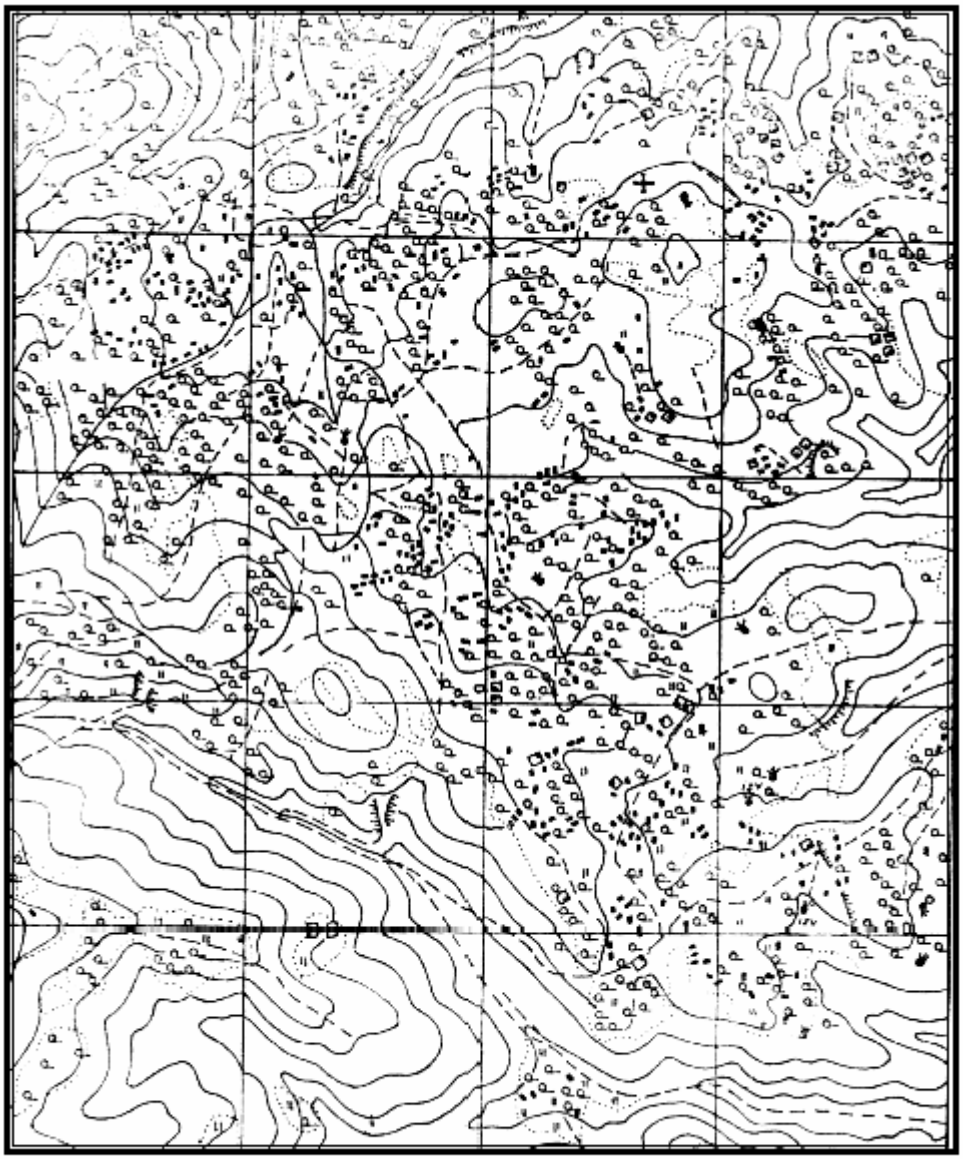

Fig. 40.- Sat risipit, pe versanţi şi interfluviu, fără textură, cu gospodării grupate pe crânguri, cătune.

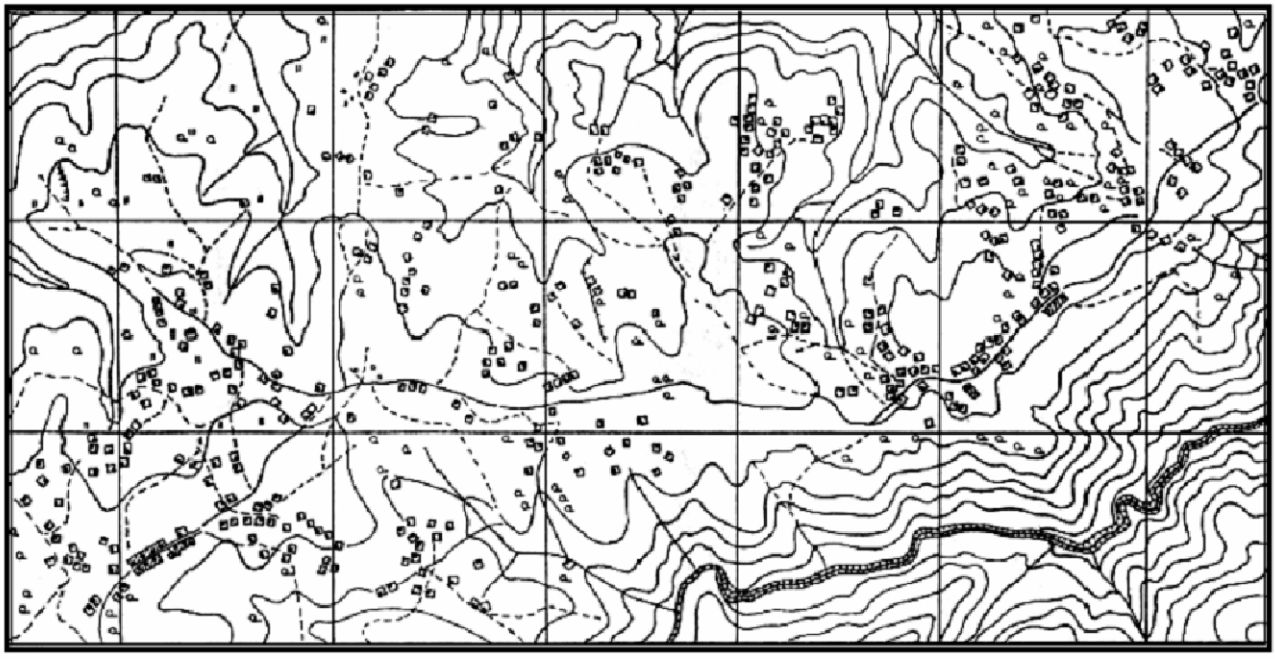

Fig. 41.- Sat risipit, pe vale, versant, interfluviu, fără textură, cu gospodării grupate pe crânguri.

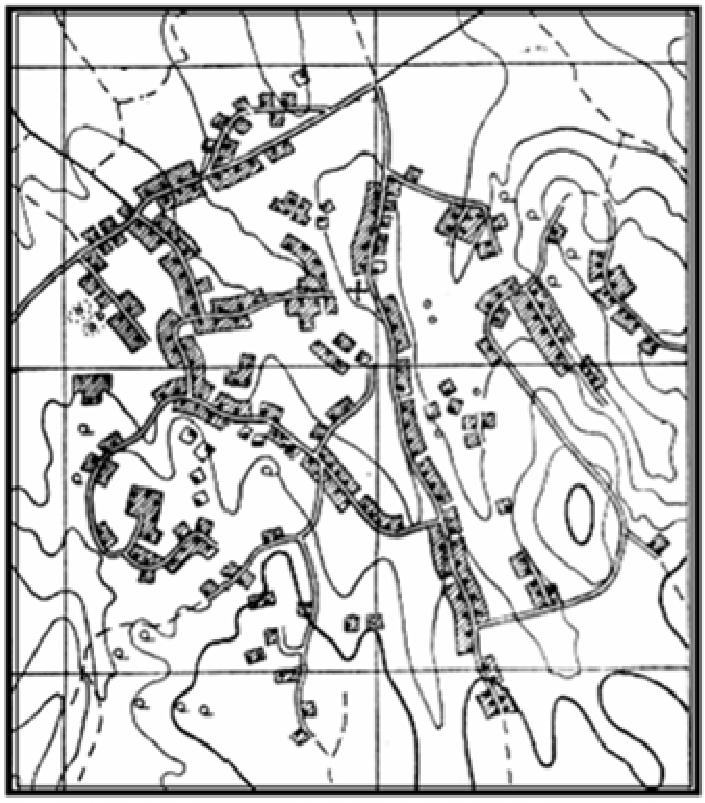

Fig.42.-Sat de versant, tipic răsfirat, textură neregulată.

Fig.43.-Sat de vale şi versant, structură răsfirată, cu tendinţe spre adunat, textură neregulată, întortocheată.

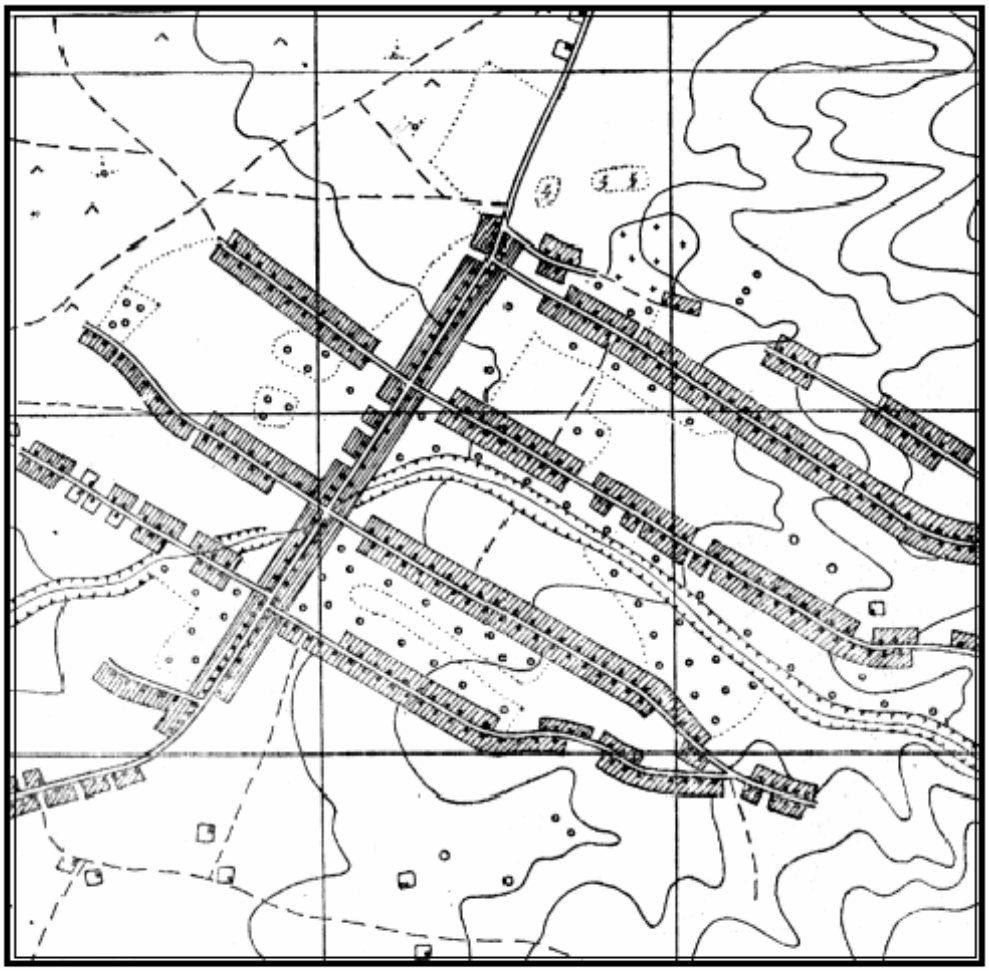

Fig. 44.-Sat de versant, răsfirat, textură liniară
(străzi paralele, perpendiculare pe o axă centrală).

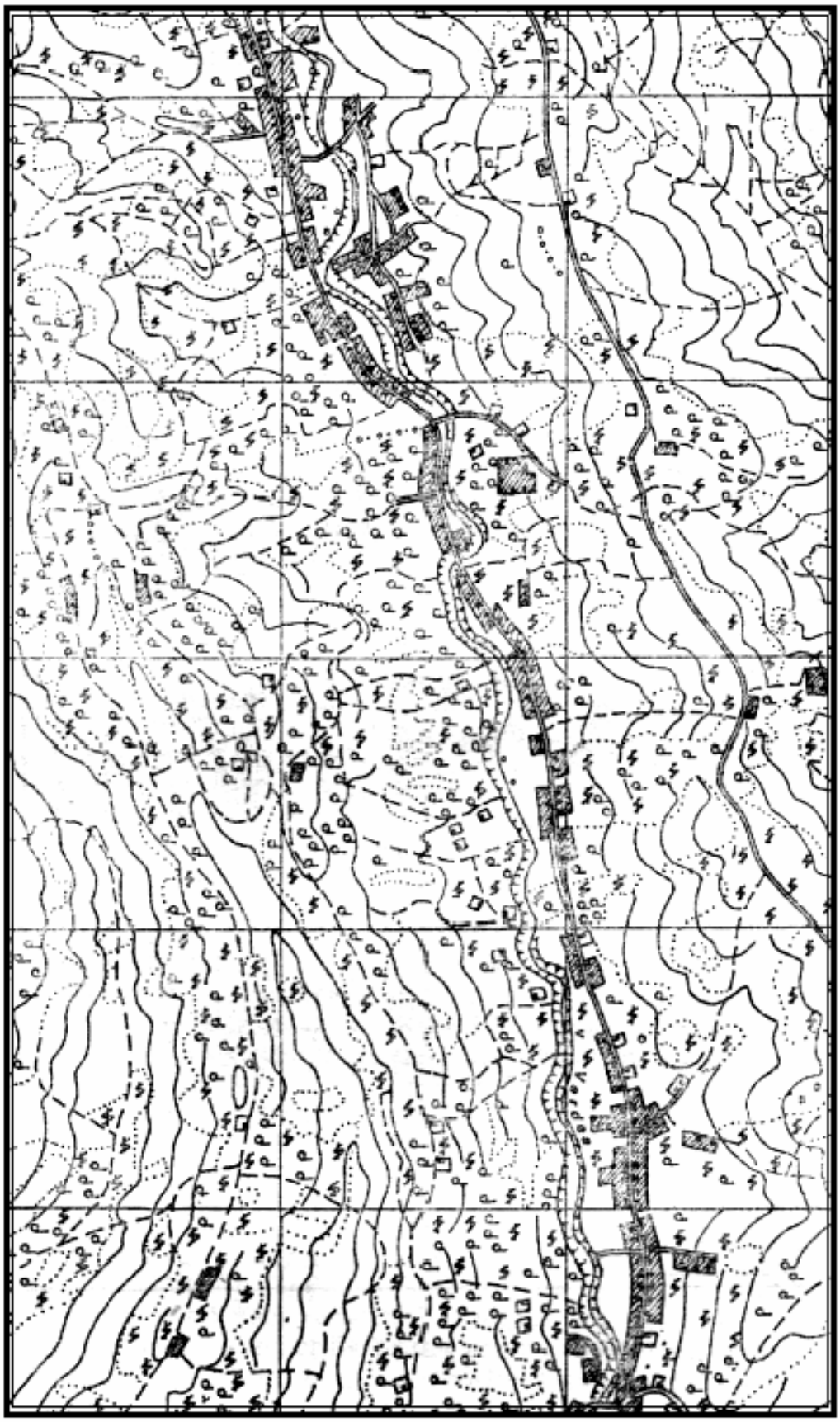

Fig. 45.- Sat de vale dublat de drum, textură liniară,
cu tendință de concentrare în areale discontinui.

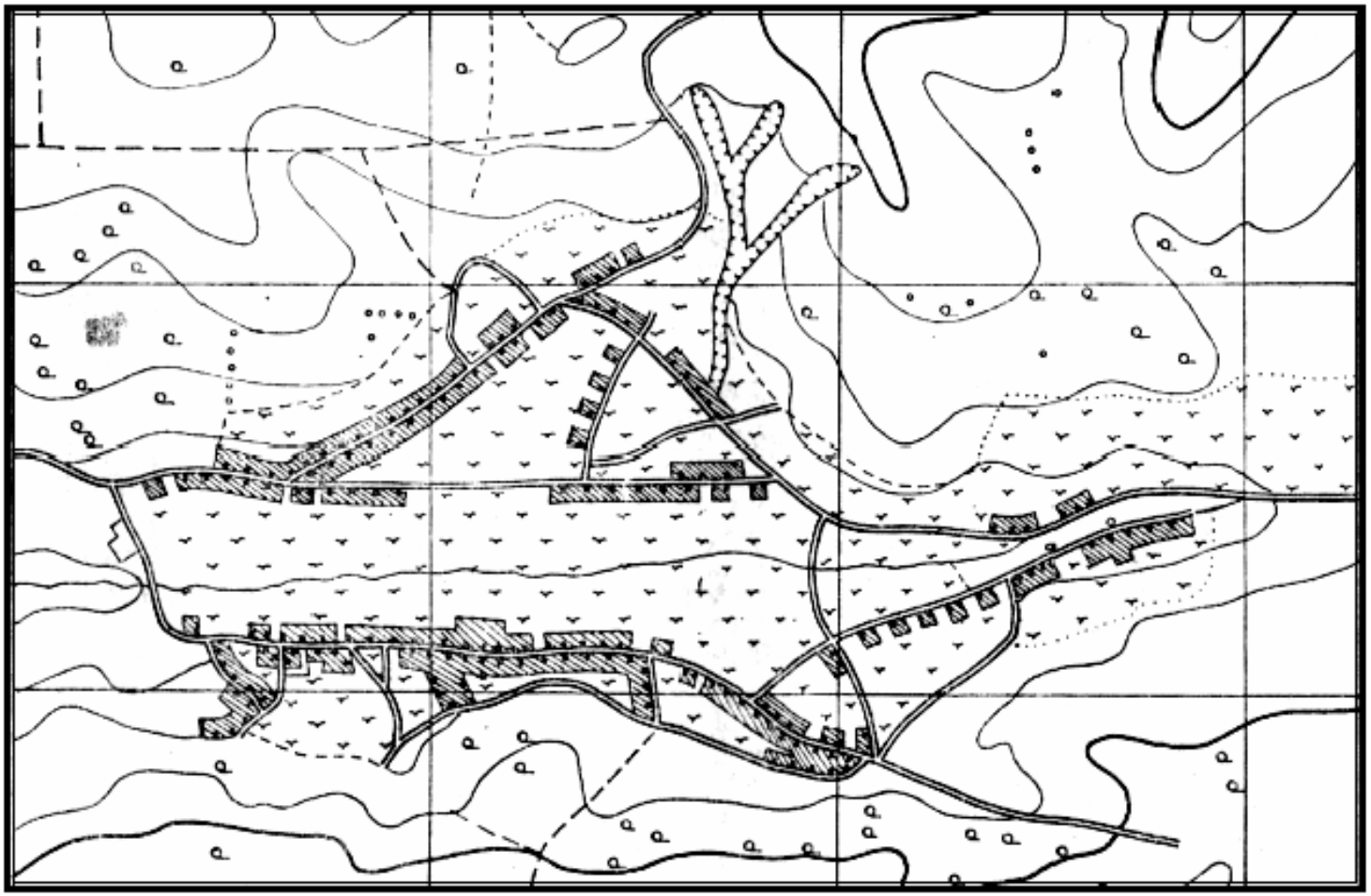

Fig.46.- Sat de vale, dispus bilateral, răsfirat, formă de fus, textură neregulată.

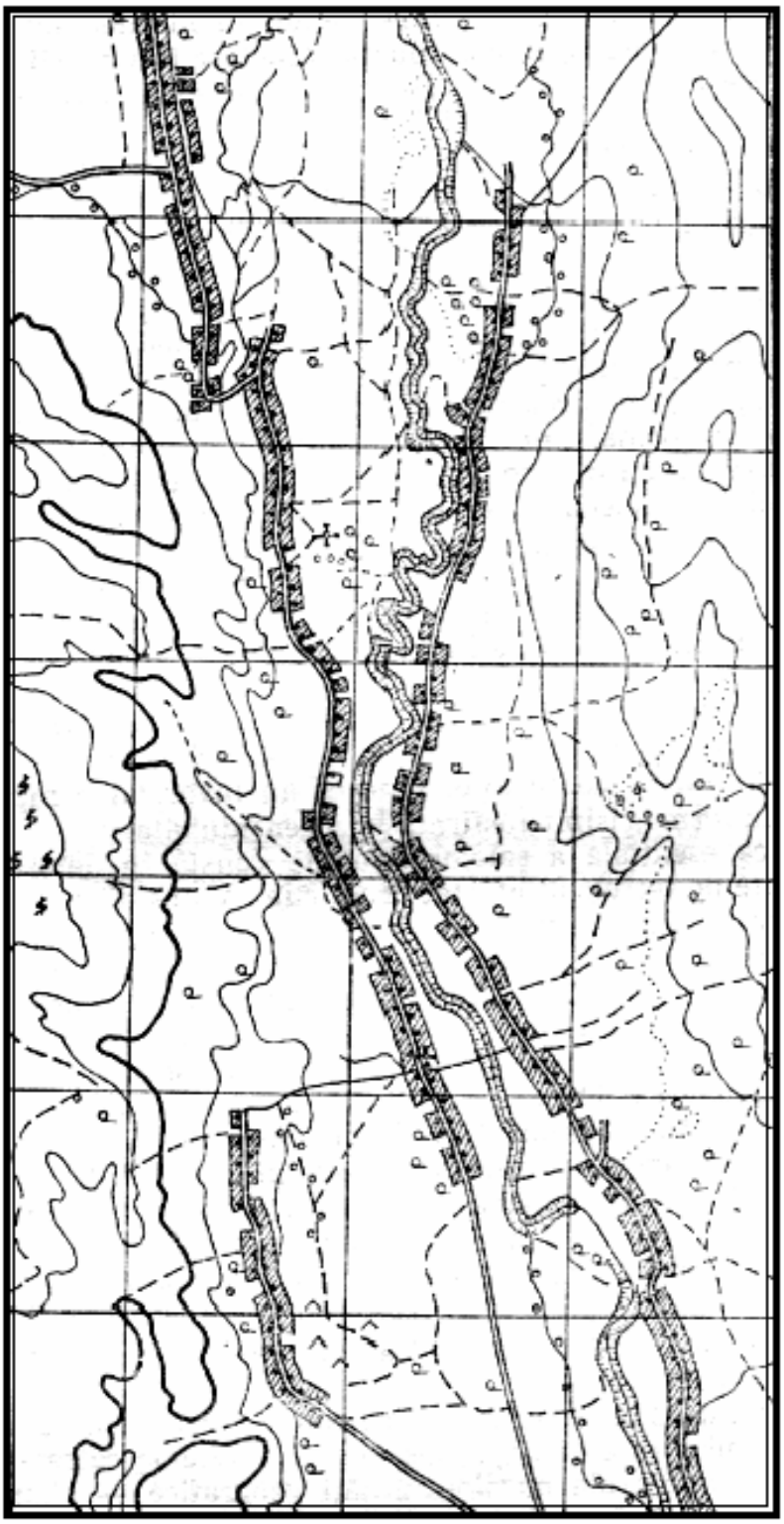

Fig. 47.- Sat de vale, tip "bulevard", textură simplă, lineară, structură adunată şi răsfirată.

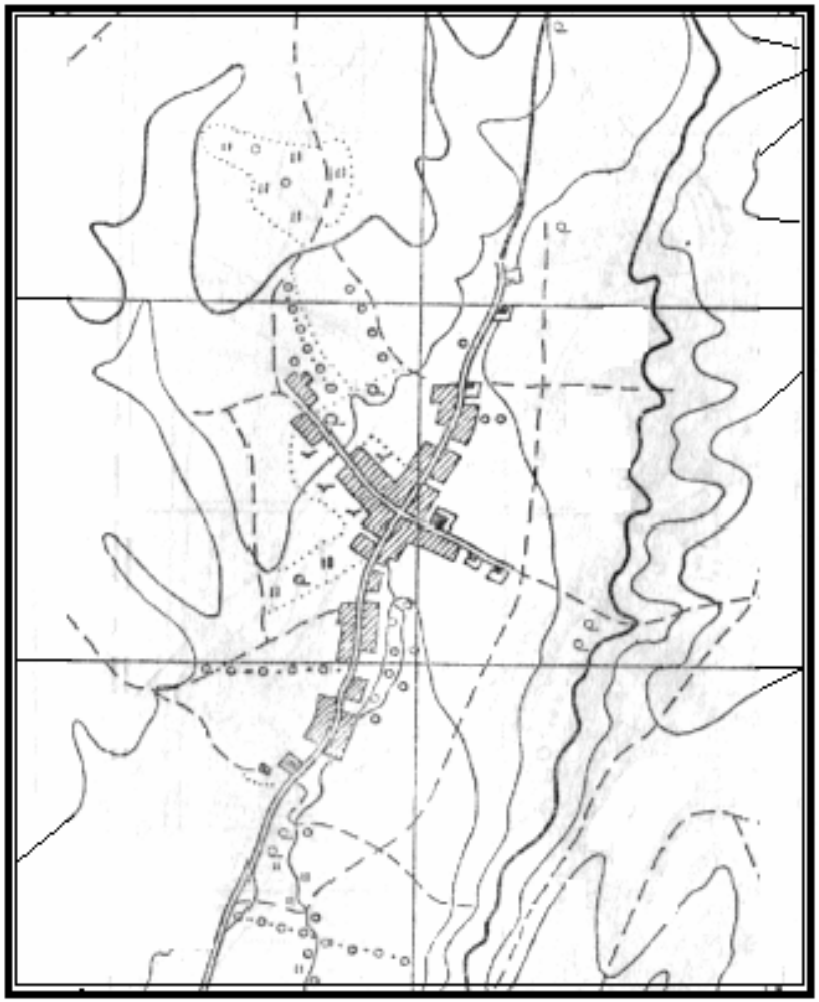

Fig.48.- Sat de vale, textură uşor răsfirată, structură liniară, tentacular.

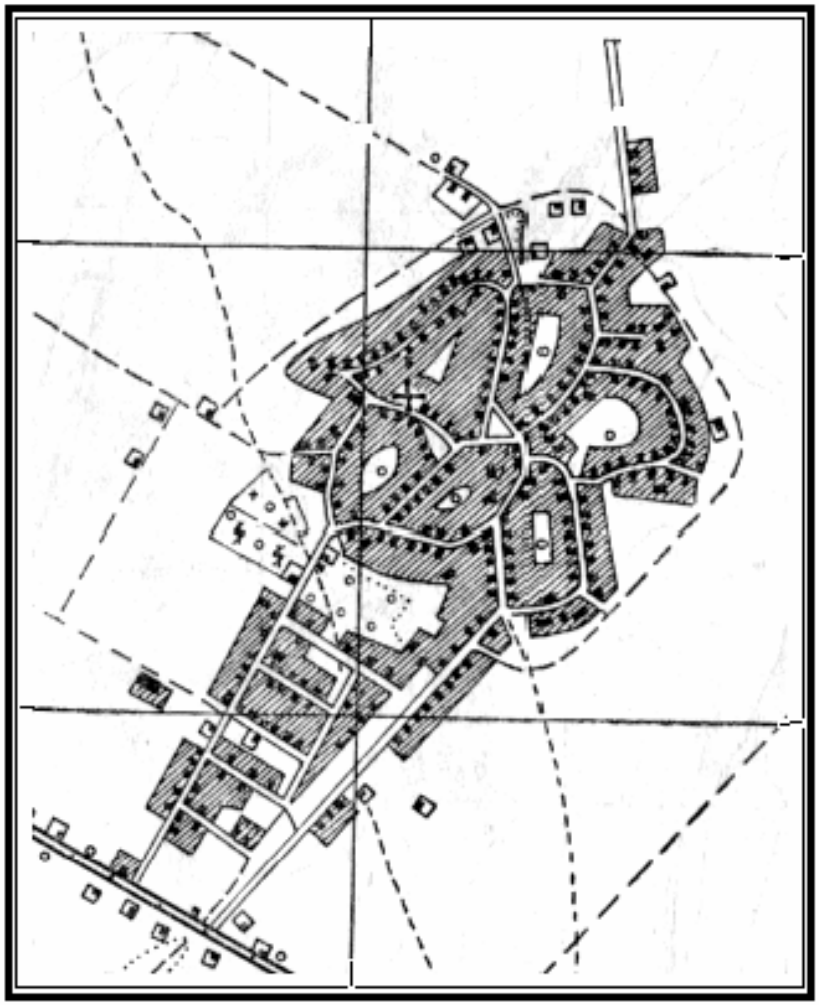

Fig. 49.- Sat de terasă, polinuclear, textură complexă.

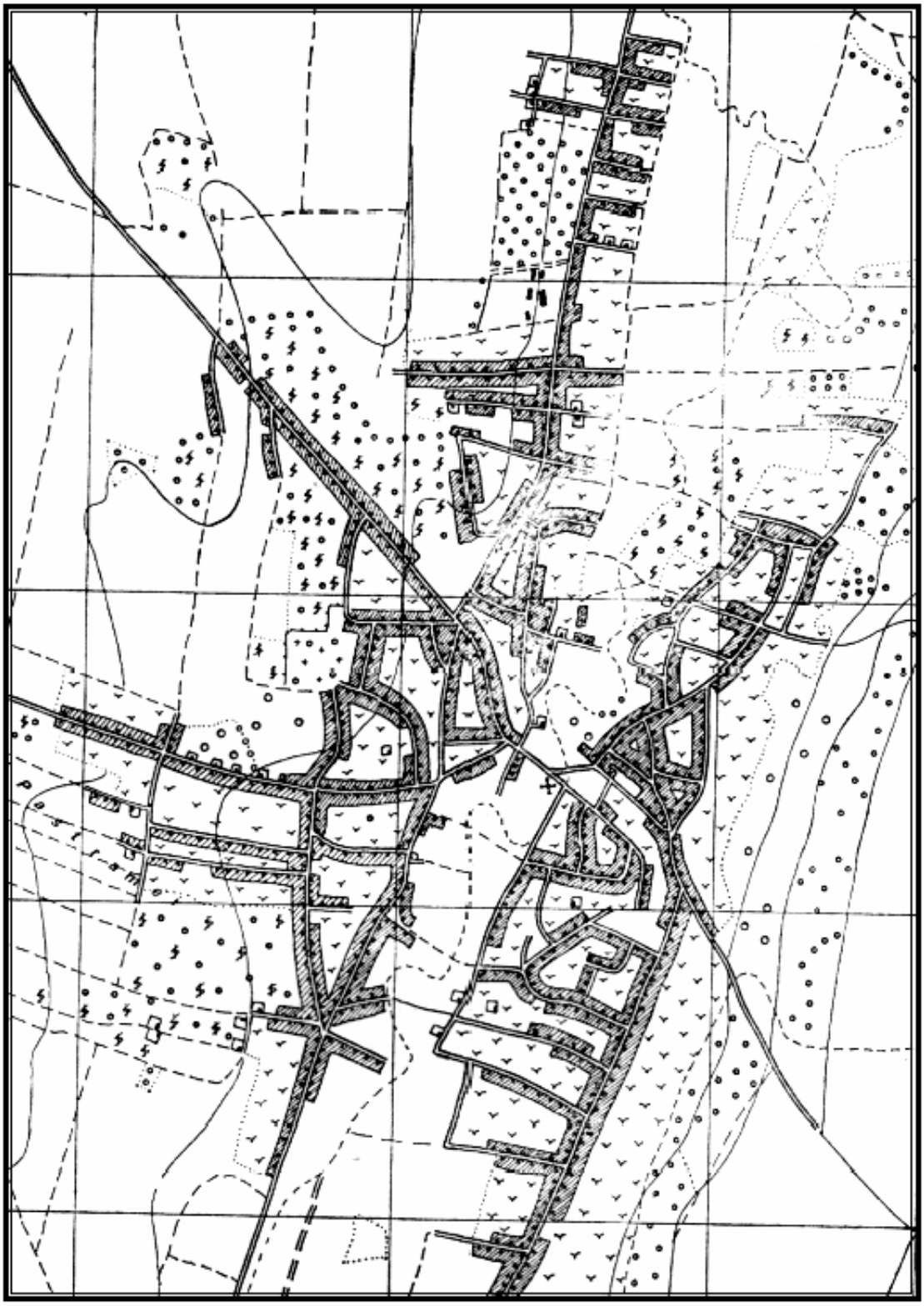

Fig. 50.- Sat de vale (câmpie), de tip adunat, răsfirat, liniar-compus, textură neregulată.

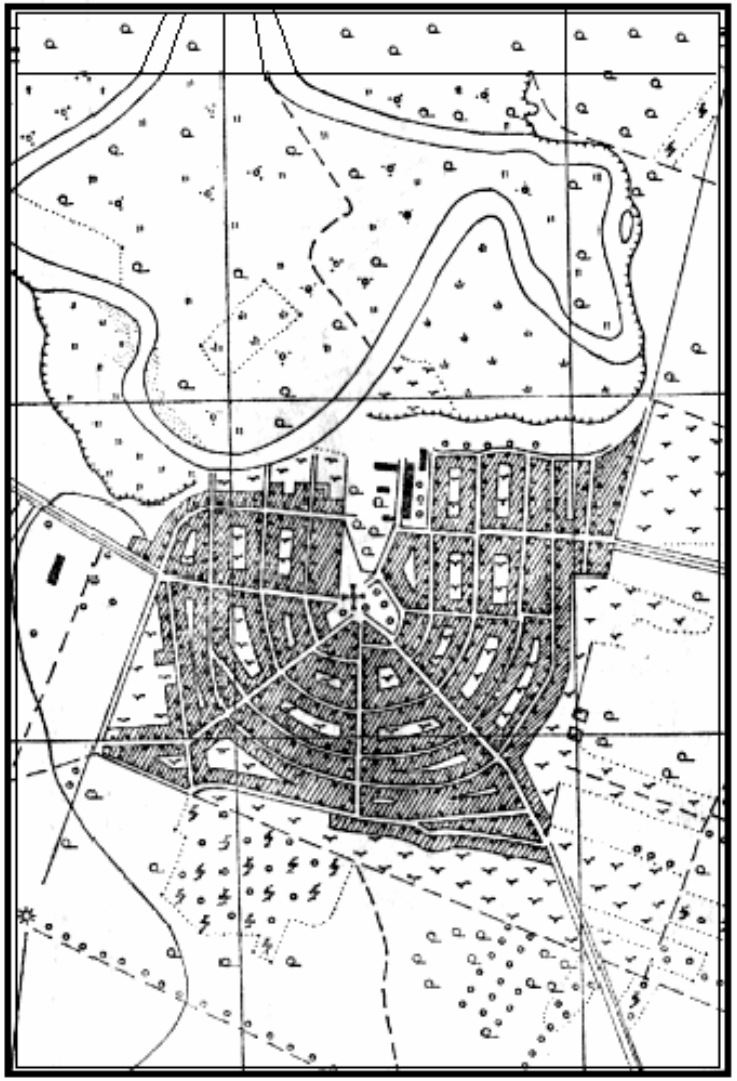

Fig.51.-Sat de câmpie, cu structură adunată, formă de amfiteatru, textură neregulată, radiar-concentrică.

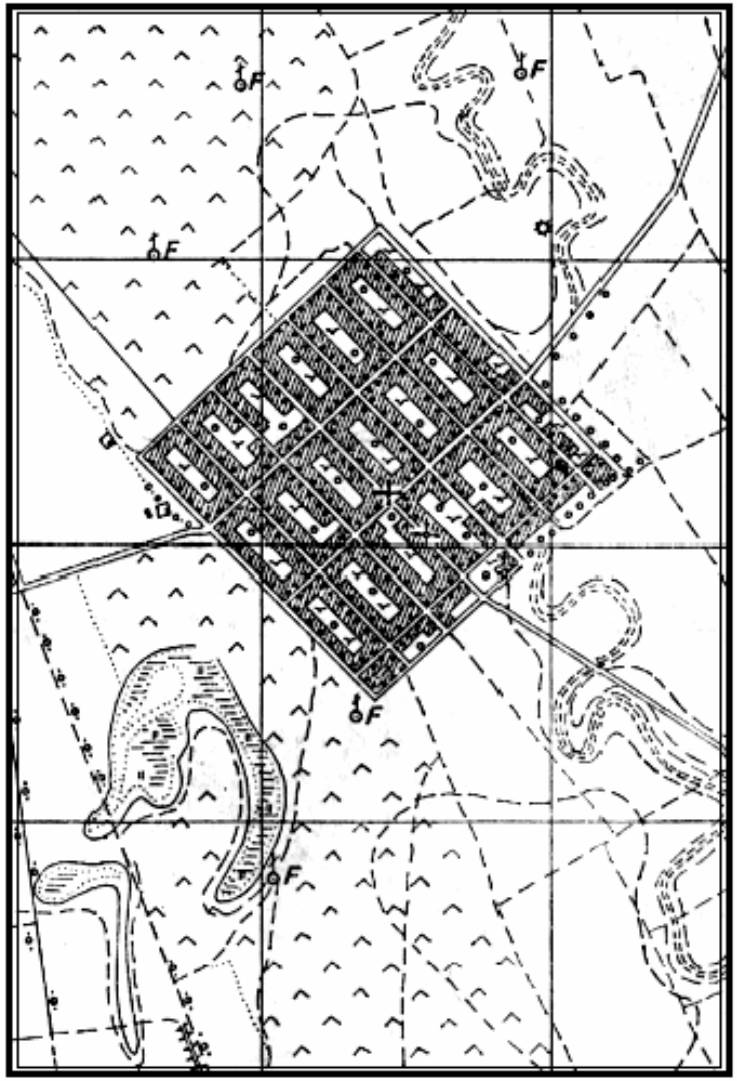

Fig.52.-Sat de câmpie, formă neregulată, dreptunghiulară, structură adunată, cu tendință de compactizare, textură rectangulară.

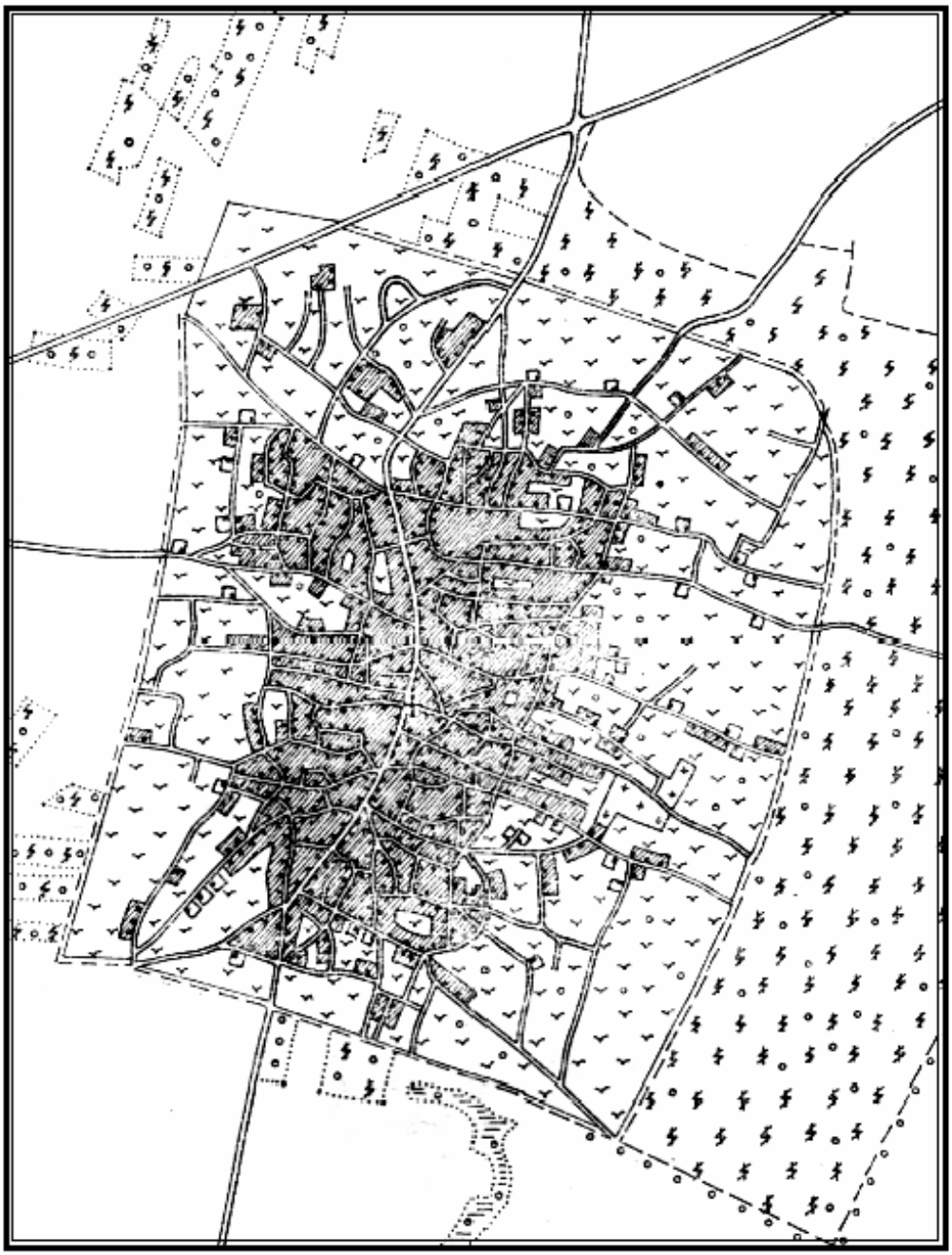

Fig.53.- Sat de câmpie cu structură adunată, textură neregulată, întortocheată.

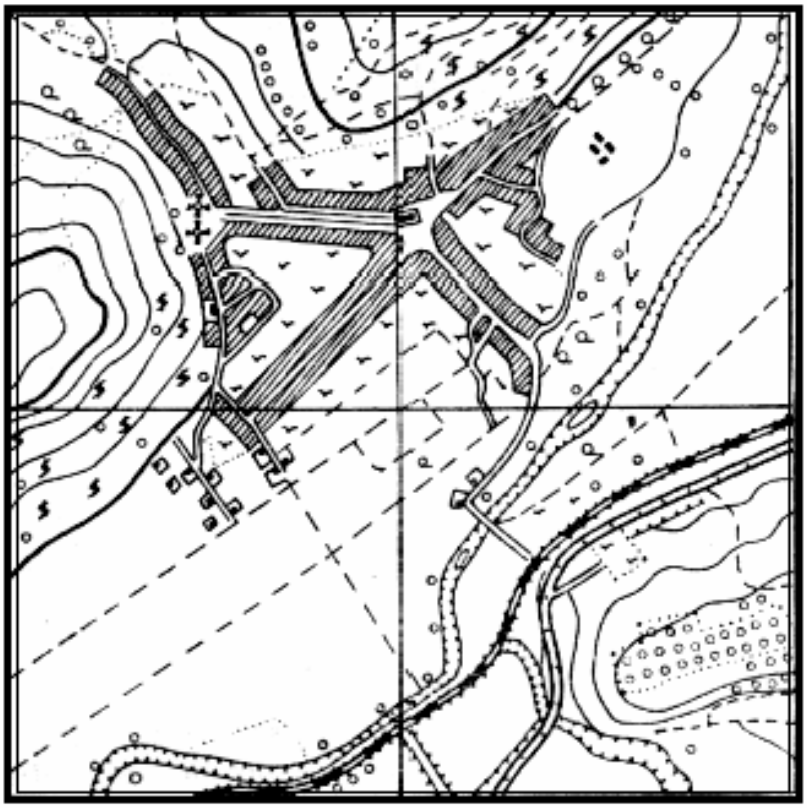

Fig.54.- Sat de terasă şi vale, structură adunat-compactă, textură liniară-tentaculară.

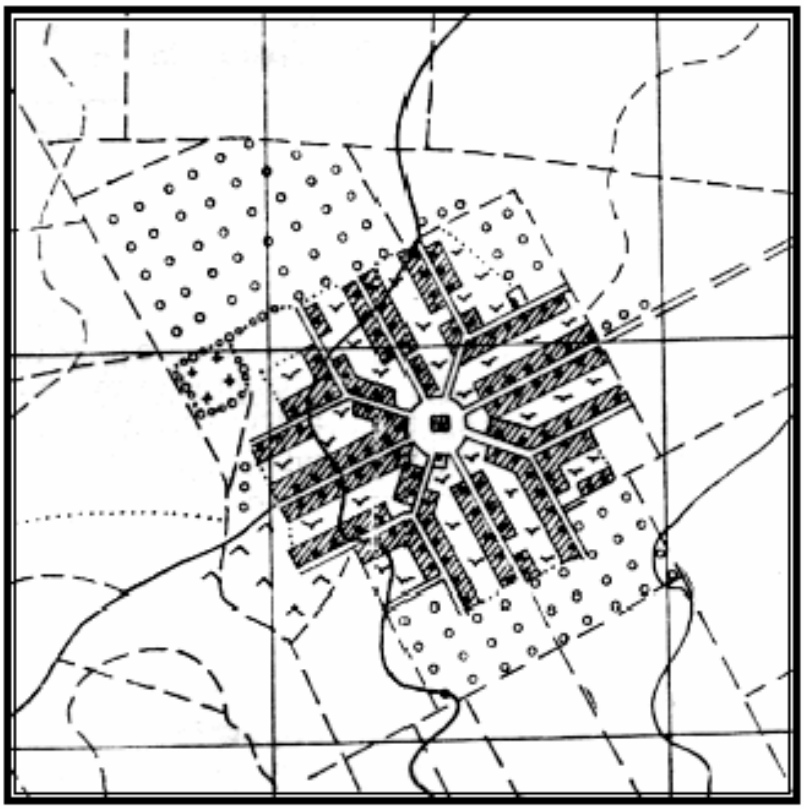

Fig. 55.- Sat mic în dezvoltare, cu structură adunată, textură adunată, formă geometrică.

12. ORAŞUL ÎN CADRUL REGIUNII

12.1. Poziția, repartiția şi influența teritorială a oraşelor

Unul din aspectele majore în studiile de geografie urbană îl constituie multiplele legături ale oraşului cu zona înconjurătoare, asupra căreia exercită o puternică influență economică şi organizatorică.

Oraşele, prin forța lor economică, politică, socială şi administrativă, influențează puternic asupra regiunilor înconjurătoare, conturând zone funcționale riguros dimensionate. Procesul de urbanizare generează mutații profunde în rețeaua de localități în ansamblu.

Influența oraşului este diferită în funcție de nivelul de dezvoltare social-economică. Astfel, în stadiul de subdezvoltare economică, oraşele pot avea un rol nefavorabil asupra dezvoltării armonioase a teritoriului. Evoluția spontană îl poate transforma într-o forță de absorbție a populației şi a unor funcții din teritoriu, fapt ce poate duce la depărtarea satului de condițiile de viață de la oraş, la crearea unor "zone tributare".

Într-o fază ulterioară de dezvoltare economică accelerată, oraşele îşi consolidează pozițiile, mai puțin pe calea înglobării satelor sau absorbției populației rurale, şi mai mult pe creşterea zonelor de influență, asigurându-se trecerea treptată a întregului teritoriu rural adiacent sub influența imediată a rețelei de localități urbane.

Aceasta constituie, de fapt, expresia legăturii făurite între oraşe, ca formațiuni de înaltă dezvoltare şi organizare teritorială cu spațiul în care s-a născut, s-a dezvoltat şi continuă să se dezvolte.

Între oraş şi zonele înconjurătoare, încă din primele începuturi, se stabileşte o puternică legătură economică, concretizată printr-un complex de activități care se completează reciproc, determinând, în cele din urmă, existența şi progresul oraşului, aşa-numita mişcare a acestora în timp şi spațiu.

Aceste legături trebuie să fie cât mai puternice pentru a asigura eficiența şi calitatea relațiilor de schimb sau producție cu zonele înconjurătoare.

Studiul poziției oraşelor față de spațiul geografic în care se află situate, a preocupat pe mulți oameni de ştiință încă din secolul trecut, când s-au emis o multitudine de opinii.

Teoria repartiției oraşelor a fost dezvoltată la început de către economişti, ca o rezultantă a succeselor obținute în dezvoltarea industriilor, deci, legate de repartiția producției. Treptat, aceste idei s-au amplificat, cucerind şi literatura geografică, ceea ce a condus la apariția unor lucrări de geografie urbană, având ca subiect ierarhizarea oraşelor.

Începând din secolul al XVIII-lea economistul englez Adam Smith devine unul din primii teoreticieni ai problemei amplasamentului industriilor şi a locului de muncă, considerând această problemă ca un caz al diviziunii locale a muncii.

Problema este reluată la începutul secolului al XIX-lea de către economistul german *J. H. von Thünen* care, folosind o serie de indicatori econometrici se ocupă îndeaproape de amplasamentul producției agricole (în lucrarea "Statul izolat" apărută în 1826, la Hamburg).

J. H. von Trünen în analiza sa porneşte de la existența unui stat imaginar, izolat de restul lumii, având peste tot aceeaşi calitate a pământului şi în centrul căruia se află un mare oraş, ce reprezintă singura piață de desfacere şi singurul loc de producție meşteşugărească. Acesta mai cuprinde un singur mijloc de transport, calul şi căruța şi o masă de fermieri care aprovizionează oraşul.

Maximizarea profitului fermierilor este în funcție de apropierea de piața centrală care este oraşul.

Prețul ce revine fermierului este prețul de piață, minus costul transportului, care *creşte proporțional cu distanța față de piață*. Deci, organizarea spațiului rural adiacent să se facă în funcție de distanța față de oraş şi perisabilitatea produselor.

J. H. von Thünen face însă abstracție de toți factorii naturali (climă, relief, soluri etc.), ce pot influența asupra modului de utilizare a teritoriului; de asemenea, el consideră că întreaga populație, cu excepția celei din oraş, este ocupată în agricultură.

J. G. Kohl a studiat dependențele care se observă între oraş, natura înconjurătoare şi mediul cultural. El a dat o deosebită atenție influenței căilor de transport asupra repartiției oraşelor.

C. H. Choley arată importanța căilor de transport şi mai cu seamă aceea influență pe care acestea o exercită asupra repartiției şi dezvoltării centrelor comerciale. El consideră transporturile ca factor care generează oraşul, problemă asupra căreia şi-a îndreptat atenția anterior şi *Ratzel*.

R. N. Haig a căutat să stabilească cauzele marii concentrări a populației şi a industriei prelucrătoare în marile oraşe.

Hans Bobeck remarca faptul că geografii germani, ca şi cei din alte țări, acordă o atenție mai mare geografiei interne a oraşelor, formelor de folosire a teritoriului urban şi nu problemelor repartiției şi bazei economice a oraşelor. El a văzut oraşul ca pe un organism viu în angrenajul economic al teritoriului în care este situat, ca centru multilateral al comunicațiilor economice şi culturale. Astfel, după apariția articolului său în revista "Geographischer Anzeiger", 1927, un mare număr de lucrări de geografie urbană au fost consacrate problemelor interdependenței dintre oraş şi teritoriile înconjurătoare.

Peter Schöller (1953) în privința raporturilor dintre oraş şi regiunea înconjurătoare, distinge un *Umland* în care relațiile cu oraşul sunt strânse şi constante, *Hinterland*-ul unde aceste relații sunt mai puțin frecvente şi zona de influență unde ele sunt excepționale. Această diviziune ternară este admisă în general. La ea subscriu şi *J. B. Garnier* şi *G. Chabot* care în lucrarea "Tratat de geografie urbană" (1963) disting trei categorii de relații între oraş şi regiune:

- *raporturi fundamentale*, indispensabile, care leagă în mod strâns şi permanent regiunea cu oraşul, de exemplu acela care face din oraş un debuşeu al produselor agricole;
- *raporturi ocazionale*, orientate spre oraş în mod stabil, dar care sunt mai puțin frecvente, fiind reprezentate de cumpărarea produselor fabricate de la oraş;
- *raporturi excepționale* care traduc, fără îndoială, influența oraşului, însă, mult mai puțin regulat: turneele comis-voiajorilor, frecventarea anumitor centre medicale sau spitaliceşti.

După I. Ianoş (1987) "structura internă a zonei de influență relevă legături foarte strânse între toate aşezările rurale şi urbane care se ierarhizează în sisteme proprii, la nivelul superior aflându-se oraşul coordonator. Aceasta înseamnă că zona de influență se constituie într-un element fundamental în individualizarea principalelor sisteme de localități, fiind foarte utilă în depistarea celor mai semnificative relații teritoriale".

12.2. Ierarhizarea aşezărilor umane

Fiecare oraş are în jurul său o regiune al cărui centru este, şi care este limitată de regiuni urbane vecine; dar el depinde la rândul său de alte centre mai bine înzestrate. Există o întreagă ierarhie de centre urbane; fiecare dintre acestea se comportă ca un sistem solar grupând în jurul lui planete, şi fiind la rândul său şi el antrenat într-un sistem superior.

Pentru a utiliza o altă imagine împrumutată din evul mediu, există oraşe suverane şi oraşe vasale, care îşi pot exercita şi ele suveranitatea asupra altor oraşe.

Noțiunea de *ierarhizare* presupune, deci, o diferențiere a raporturilor dintre aşezările umane. Această diferențiere este strâns legată de condițiile naturale, dar prioritare sunt, însă, condițiile economice, politice şi sociale în ansamblu, condiții care stau, de altfel, la

baza genezei oricărei aşezări umane. Asemenea condiții au dus la diferențierea raporturilor funcționale dintre aşezările umane, dintre acestea şi zonele înconjurătoare.

Indiferent de poziția sa geografică, strategică sau de altă natură, un oraş nu poate fi autonom din punct de vedere economic. Indiferent de epoca sa de formare sau evoluție, legăturile economice l-au "plasat" într-o anumită "ierarhie" în relațiile cu zona înconjurătoare.

Prin ierarhizarea aşezărilor omeneşti înțelegem astfel, stabilirea, din punct de vedere teoretic şi practic, a unor raporturi între diferitele categorii de aşezări omeneşti, în funcție de distribuirea lor geografică, în cadrul rețelei generale a aşezărilor în limitele unei zone, regiuni sau a unei țări întregi, într-o anumită perioadă istorică. Conform acestei definiții, fiecare oraş, sat cătun poate fi considerat ca un "loc central" spre care tinde teritoriul căruia i se aduc servicii (în sfera comerțului, servicii medicale, poştă, telefon şi alte servicii casnice), teritoriu care, de fapt, asigură existența şi evoluția aşezării umane respective.

Pentru o "ierarhizare" a oraşelor se utilizează o gamă variată de indicatori, dintre care amintim: numărul apartamentelor, hotelurilor, bilanțul băncilor, numărul celor ce învață în oraşul respectiv, nivelul telefoniei, numărul paturilor de spital, numărul medicilor, avocaților etc. Sintetizând aceşti indicatori, definirea "locului central" se face, în final, pe baza preferințelor exprimate de populație pentru un oraş sau altul. În fapt, este o ierarhizare a locurilor centrale după *capacitatea de a răspunde cerințelor populației* şi prin deducție după gradul de dotare cu unități de servire, care determină, în ultimă instanță, "preferințele" populației. Ca urmare mărimea rangului locului central respectiv este direct proporțională cu gradul de dotare.

Bazele teoriei "locurilor centrale" ale "ierarhizării" oraşelor au fost formulate pentru prima oară de către *W. Cristaller* în lucrarea sa "Die zentralen Orte in Süddeutschland", Jena, 1933 (expusă la cel de-al XV-lea Congres Internațional de Geografie de la Amsterdam, 1938).

Studiind oraşele Europei occidentale, şi în special pe cele din sudul Germaniei, *W. Cristaller* remarcă o anumită regularitate în dispunerea şi ierarhia oraşelor şi faptul că mărimea acestora se ordonează în funcție de suprafața hiterlandurilor pe care le rentabilizează sau în care asigură circulația produselor. Mergând mai departe, *W. Cristaller* consideră că repartiția oraşelor devine inteligibilă începând din momentul în care le considerăm ca "locuri centrale" asigurând anumite funcțiuni în profilul unei regiuni cu o suprafață dată.

Cristaller a încercat să stabilească o schemă teoretică ideală a răspândirii corelate a localităților de diferite ranguri, legând această ierarhie exclusiv de *funcțiile de servicii* concentrate de fiecare oraş sau localitate rurală.

Teoria lui are ca bază de elaborare existența unui spațiu omogen (populație distribuită uniform, teritorii plane şi oraşe de aceeaşi importanță, plasate echidistant, a căror influență se propagă uniform în toate direcțiile).

Fiecare oraş se află în centrul unui cerc asupra căruia se propagă această influență. La distanțe egale se află oraşe de aceeaşi categorie, având aceeaşi putere de influență sau de atracție. Rezultă un ansamblu de cercuri vecine, fiecare având aceeaşi rază, întretăindu-se pentru a nu lăsa goluri între ele.

Coardele care unesc punctele de intersecție ale cercurilor delimitează, astfel, zonele de influență, ele trebuind să fie egale cu raza pentru a permite o întretăiere perfectă a cercurilor. Oraşul va deveni astfel centrul unui hexagon ale cărui vârfuri reprezintă punctele extreme atinse de influența sa.

Trebuie încă odată remarcat faptul că este vorba de condiții ideale, teoretice. Aria de influență nu se confundă cu hexagonul doar dacă nici un fluviu, nici un masiv muntos , nici o graniță nu vin să tulbure această regularitate şi dacă nici unul dintre vârfurile hexagonului nu este orientat spre exterior de o atracție mai puternică.

În acest fel toate centrele urbane sunt considerate piețe ideale care primesc produsele regiunii rurale vecine şi care vând acestora produse rezultate din prelucrare şi oferă totodată servicii.

Aceste hexagoane regulate au o latură de aproximativ 7 km, şi se obține din formula:

$$D_o = x\sqrt{3}$$

unde D_o este distanța optimă a unei ore de mers.

Dacă x este distanța maximă a unui punct din teritoriu față de centrele de aprovizionare - şi are valoarea 4 km - atunci fiecare latură a hexagonului va avea $D_o = 4\sqrt{3} \approx 7$ km (distanța dintre centrele cele mai mici). Rangul imediat superior (al doilea) va fi de $7\sqrt{3} \approx 12$ km. Rangul al treilea = $12\sqrt{3} \approx 21$ km.

În acest fel, Cristaller pune în evidență şapte tipuri de locuri centrale cu suprafață din ce în ce mai mare. În aceste condiții şi funcțiile sunt din ce în ce mai numeroase.

Teoria lui Cristaller a avut un larg ecou în rândul geografilor din Occident, influențând multe lucrări privind repartiția aşezărilor omeneşti. Teoria “locului central” a lui W. Cristaller a fost continuată de către August Lösch în lucrarea cu privire la teoria teritorială a piețelor (Die raümalische ordung der Wirtschaft, Jena, 1940).

Dacă Cristaller acordă atenție numai funcțiilor de comerț şi servicii, Lösch a acordat şi industriei o oarecare atenție, dar mai ales acelor ramuri care erau orientate spre producerea de bunuri de larg consum şi servicii, introducând o matematică ce îndepărtează cercetările de realitate, abstractizându-le.

Ținând cont de diferitele forme de relații dintre oraş şi regiune, pe care le-am clasificat în trei categorii, putem vorbi de centralități de ordinul întâi, doi şi trei sau, dacă dorim, de centre primare, secundare sau de centre de ordinul al treilea.

Cea mai mare parte a autorilor au adoptat această diviziune ternară a oraşelor. *Hans Carol* distinge, astfel, (dacă neglijăm satele şi unele târguri) oraşele, marile oraşe şi metropolele.

Jean Labasse propune, de asemenea, trei grade: “oraşul primar este obiectul frecventărilor zilnice sau plurisăptămânale la scara districtului sau cantonului. Oraşul secundar are o arie de influență proporțională cu atracția dotărilor de care dispune, cu o frecvență lunară sau bilunară. Metropola regională răspunde satisfacerii unor necesități trimestriale sau anuale pentru servicii de înaltă specializare”.

Uneori au fost distinse patru grade. *Olaf Boustedt* dă, pentru oraşele din Bavaria, patru grade de centralitate. *F. H. W. Green* şi *F. A. Edwards* disting de asemenea: centre districtuale, capitale regionale, provinciale, metropolele.

Majoritatea lucrărilor din domeniu nu cuprind mai mult decât cele trei sau patru categorii menționate mai sus, aproape toți autorii fiind de acest principiu.

13. AŞEZĂRILE URBANE ÎN PROFIL CONTINENTAL

13.1. Urbanizarea. Concept şi dimensiuni

Urbanizarea a devenit astăzi un fenomen general, specific şi ireversibil, având o evoluție accentuată spre complexitate, amploare şi dinamism.

În mod obişnuit, prin urbanizare se înțelege procesul prin care se realizează dezvoltarea aşezărilor ca locuri de concentrare a oamenilor şi a unor activități integrate, industrial-agricole, precum şi o dezvoltare şi extindere a modului de viață urban.

Definiția nu este general valabilă deoarece însăşi procesul de urbanizare se manifestă diferit de la o țară la alta şi de la o etapă social-istorică la alta, îmbrăcând de fiecare dată forme specifice.

Există, totuşi, două moduri de abordare a procesului de urbanizare, unul sub aspect *geodemografic*, adică teritorial şi ca populație şi care redă creşterea greutății specifice a populației urbane în totalul populației, şi altul *sociologic*, adică al modului de viață generat de acest proces şi care exprimă în esență un transfer de caracteristici urbane asupra localităților rurale. Evident, nici unul din aceste moduri de abordare nu-l exclude pe celălalt; numai abordarea globală, sub ambele aspecte ale urbanizării, se impune ca modalitatea cea mai solicitată de situațiile noi ale dezvoltării sociale actuale.

Deşi istoria cunoscută a oraşelor începe cu mai bine de şase milenii în urmă, în Mesopotamia şi în Egiptul antic, continuată apoi de vechile civilizații indiană, chineză, elenă şi romană, de urbanizare începe să se vorbească îndeosebi din momentul în care industrializarea transformă oraşele în poli de atracție şi de concentrare a oamenilor şi a activităților dintr-un teritoriu şi de atunci când creşterea oraşelor nu se mai face în limitele anterioare ale acestora, ci implică şi teritoriul adiacent, când oraşele “explodează” în teritoriu.

Referindu-ne la o rețea constituită , la un ansamblu de localități privite ca sistem, urbanizarea exprimă într-un fel gradul de complexitate al interrelațiilor existente la un moment dat între diverse categorii de localități ale sistemului urban, cât şi dintre acest sistem (privit ca subsistem) şi celelalte componente geodemografice şi naturale ale sistemului spațial social.

Pentru analiza procesului de urbanizare, în literatura de specialitate s-au încercat numeroase exprimări cantitative ale procesului de urbanizare fără a se găsi însă soluții pe deplin satisfăcătoare. În cele mai frecvente cazuri s-a recurs la ponderea populației urbane în totalul populației, indicator ce nu mai poate reflecta decât parțial fenomenul. Cu toate acestea, studierea procesului de urbanizare s-a amplificat tocmai pentru că acesta s-a manifestat cu o intensitate deosebită într-o varietate atât de mare de forme. În plus, oraşele şi aglomerațiile industriale sunt centre şi concentrări nodale ale societății moderne, iar orice schimbare în rețea, în repartiția şi mărimea structurii ariilor urbane afectează întregul complex de dezvoltare regională şi balanța interregională.

În evoluția generală a interacțiunilor dintr-un teritoriu, problema de bază nu este urbanizarea în sine, ci formele specifice din rețea şi procese, precum şi disparitățile regionale.

Numeroasele opinii manifestate cu privire la conținutul conceptului de urbanizare şi al formelor pe care acest proces le îmbracă, au însă suficiente puncte convergente, care se orientează spre definirea câtorva dintre ele ca trăsături esențiale ale fenomenului.

În opinia lui *V. Cucu* (1981) semnificative pentru conceptul de urbanizare sunt următoarele trăsături ale procesului:

Caracterul istoric al procesului de urbanizare. Creşterea oraşelor este un fenomen specific tuturor epocilor istorice în care oraşul devine un fenomen social evident. Astfel, în antichitate, civilizațiile greacă, romană, sau asiatică au contribuit la o mare înflorire a oraşelor. Intensitatea şi formele pe care le-ar îmbrăca procesul respectiv în timp s-au

legat, în primul rând, de caracterul activităților neagricole, generatoare de oraşe dintr-o etapă social-istorică dată. Urbanizarea, în sensul în care o înțelegem în etapa actuală, este un proces ce se leagă profund însă de epoca dezvoltării accelerate a oraşelor, ca urmare a unei puternice industrializări a acestora. Industrializarea a creat un nou tip de societate, societatea urbană, ce se manifestă prin predominarea oraşului asupra satului. De aceea, caracterul şi formele pe care le îmbracă urbanizarea în etapa actuală depind de raportul dintre aceasta şi procesul de industrializare al oricărui teritoriu la un moment dat.

Raportul dinamic complex dintre urbanizare şi industrializare. Industrializarea şi urbanizarea sunt două procese care nu se suprapun. Între ele există un raport dinamic complex care a evoluat în timp luând forme diferite. Astfel, industrializarea, în faza sa expansivă de generalizare a procesului industrial în toate domeniile productive, a determinat un anumit tip de urbanizare (explozivă), iar în forma actuală exigențele moderne ale urbanizării solicită un alt fel de industrializare, cu mare accent pe caracteristicile calitative, care să elimine supraconcentrarea şi poluarea urbană şi să asigure o dezvoltare organică, echilibrată a centrelor urbane actuale.

Existența unui şir de forme urbane şi aspecte ale procesului de urbanizare conform etapei social-istorice şi specificului regional. În evoluția fenomenului urban, ca şi a procesului de urbanizare, există o succesiune de forme, conform caracteristicilor fiecărei etape de dezvoltare social-istorică a omenirii. Până în epoca revoluțiilor industriale din Europa, oraşele au o evoluție lentă, fiind de fapt excrescențe ale ruralului, într-o diversitate nu prea mare de forme. Bine delimitate în teritoriu şi cu funcții social-economice precise, ele sunt declarate oraşe prin hotărâri administrative. Oraşul creat de revoluția tehnico-ştiințifică din ultimul secol capătă însă *dimensiuni şi forme noi*. Astfel, pornind de la micile oraşe de tip medieval (târguri, burguri), s-a ajuns în scurt timp la forme urbane specifice ca teritoriu, populație şi activități social-economice (oraşe cu peste un milion de locuitori, aglomerări urbane, megalopolisuri, regiuni urbane etc.). Aceste noi forme contemporane au atins dimensiuni impresionante care fac adaptarea omului dificilă la mediul urban stresant actual. De aceea, în prezent, oamenii neagă aceste modele de dezvoltare urbană (oraşul gigant) şi încearcă să-şi aleagă modele proprii de dezvoltare urbană, mai mult, încearcă să-şi impună alegerea factorilor de decizie.

Tendința de descentralizare şi descongestionare este un alt aspect caracteristic al fenomenului urban al epocii actuale, ce are loc la toate nivelurile, industrială şi urbană, ceea ce duce categoric la o redistribuire mai armonioasă a activităților şi a oamenilor şi la o remodelare mai adecvată a spațiului urban. Țările dezvoltate din punct de vedere economic înregistrează astăzi o deplasare a populației lor de la ariile metropolitane spre localitățile urbane mici şi mijlocii. Aceasta face ca urbanizarea să fie însoțită de un amplu proces de suburbanizare.

Suburbanizarea, ca efect al descentralizării şi descongestionării, redă procesul de transformare a ariilor din zona imediată a oraşelor. Este modalitatea de influență a oraşelor asupra periferiilor lor, prin care acestea trec de la rural la forma urbană. Şi în cazul suburbanizării există forme specifice de manifestare de la o țară la alta. Suburbanizarea începe să se manifeste încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, fiind o formă de pătrundere a fenomenului urban în afara limitelor tradiționale ale oraşelor sau, cu alte cuvinte, de participare a ariilor rurale la dezvoltarea urbană.

13.2. Formele teritoriale urbane

Evoluția multimilenară a oraşului a demonstrat faptul că acesta se află într-un proces continuu de transformare luând diferite forme teritoriale.

Din oraşele delimitate, mai mult sau mai puțin de mediul înconjurător, se formează aglomerații imense care, în unele regiuni, se leagă între ele şi formează uriaşe labirinte de oraşe, iar în final, veritabile zone urbanizate.

Din această varietate de forme, caracteristice sunt:

Oraşul propriu-zis, constituie forma inițială a oraşului (de unde şi denumirea de *oraş inițial*) având limitele administrative bine conturate. Această formațiune urbană, încă foarte răspândită, cuprinde oraşele mici şi foarte mici, ca formațiuni social-economice bine definite. Ele au sub 50.000 de locuitori, sunt lipsite de localități componente şi au un grad accentuat de ruralizare în structură.

Aglomerația urbană reprezintă forma cea mai dezvoltată şi dinamică a oraşului modern, ca urmare a dinamismului economic şi expansiunii teritoriale a procesului de urbanizare. Aglomerația urbană reprezintă o arie urbanizată formată de un oraş (de peste 50.000 de locuitori) şi zona sa suburbană (comune suburbane, oraşe mici) dependentă de el, desfăşurată pe o suprafață relativ restrânsă (cu o rază de până la 50-60 km în jurul centrului principal).

Microregiunea urbană reprezintă un stadiu avansat de urbanizare a unui teritoriu cu anumite caracteristici ale cadrului natural şi ale economiei. Este o formă mai cuprinzătoare în spațiu, constând dintr-o îmbinare, în anumite grade de dependență economică, socială şi urbană, a unei grupări de aşezări urbane mari şi mici şi de aşezări rurale, care dau ansamblului un anumit profil specific social-economic şi urban.

Delimitarea precisă a unei microregiuni urbane, ca şi a oricărei aglomerații urbane, este dificilă deoarece, în practică, limitele nu sunt totdeauna evidente. Ele sunt foarte mobile, în funcție de evoluția dezvoltării social-economice a regiunii respective, care se prezintă ca o arie continuă sau discontinuă de urbanizare.

Drept criteriu de stabilire a unei microregiuni urbane este însuşi fenomenul urban, intensitatea şi formele lui de manifestare, respectiv:

- numărul localităților urbane şi distanța dintre ele;
- densitatea populației urbane;
- specificul activităților social-economice desfăşurate de populația teritoriului respectiv. În acest sens se observă o conturare tot mai evidentă a unor astfel de microregiuni urbane în ariile de intensă urbanizare de pe văile râurilor, zonele litorale ori ale marilor magistrale.

În cadrul acestei forme de urbanizare a unui teritoriu putem deosebi microregiuni cu profil economic specializat, predominant industrial (valea Jiului, Hunedoara, valea Trotuşului etc.) sau cu profil economic complex (valea Prahovei, Galați, Brăila etc.).

Spre deosebire de oraşul propriu-zis şi de aglomerația urbană, în general microregiunea urbană, mai extinsă ca suprafață, cuprinde aproape toate funcțiile esențiale ale vieții, de la producție la consumul modern, ea manifestându-se ca un organism urban unitar, modern, distinct în teritoriu.

Conurbația. Termenul a fost introdus de urbanistul englez *Patrick Geddes* în anul 1912 şi provine de la latinescul con=cu şi urbs=oraş. Conurbația presupune o grupă apropiată de oraşe, până la 50 km, unite prin legături strânse de producție, legături comune de transport, sisteme comune de alimentare cu apă, gospodărie comunală.

Adeseori oraşele dintr-o conurbație se contopesc şi formează arii urbanizate continui, deşi din punct de vedere juridic ele pot exista autonom.

De regulă, în centrul unei conurbații se află un nucleu mai important în jurul căruia se situează oraşe mai mici, oraşe satelit sau comune suburbane. Sunt însă şi conurbații care au două sau trei centre, de exemplu: Tokyo - Yokohama şi Osaka - Kobe în Japonia.

În această formă de urbanizare intră de regulă toate capitalele lumii, deoarece fiecare formează câte o conurbație.

Metropola. Termenul s-a păstrat de la vechea denumire grecească dată oraşelor state (mater = mamă, polis = oraş) şi semnifică poziția marilor oraşe multimilionare, puternic extinse în teritoriu şi formate din nuclee de tip satelit, cu funcții distincte şi arii urbanizate ce ocupă spațiile dintre oraşele satelit. Printre metropolele actuale se numeră: New York, Shanghai, Tokyo, Buenos Aires, Paris Beijing, Londra, Ciudad de Mexico, Moscova, Los Angeles, Calcutta etc.

Megalopolis. Termenul provine de la grecescul mega = mare şi polis = oraş. Este un termen vechi cu înțelesuri destul de variate. Savanții antichității foloseau acest termen pentru a distinge aşa-numita “lume a ideilor”. Megapolis este centrul uniunii oraşelor arcade, cunoscut în 370 î.H. ca rezultat al contopirii a circa 35 de aşezări arcadiene. Astăzi este folosit în SUA pentru a desemna marile aglomerări de oraşe de pe coasta de est a SUA la Oceanul Atlantic (zona dintre Boston şi Washington şi a celor asemănătoare în formare).

Formele teritoriale urbane de tip megalopolis sunt arii urbanizate de regulă de tip coridor sau litoral şi se disting prin:

- continuitatea în teritoriu a diferitelor categorii de oraşe;
- individualitatea administrativă a fiecărei formațiuni urbane;
- numărul mare de locuitori;
- restrângerea spațiilor agricole;
- predominarea eventuală a spațiilor forestiere.

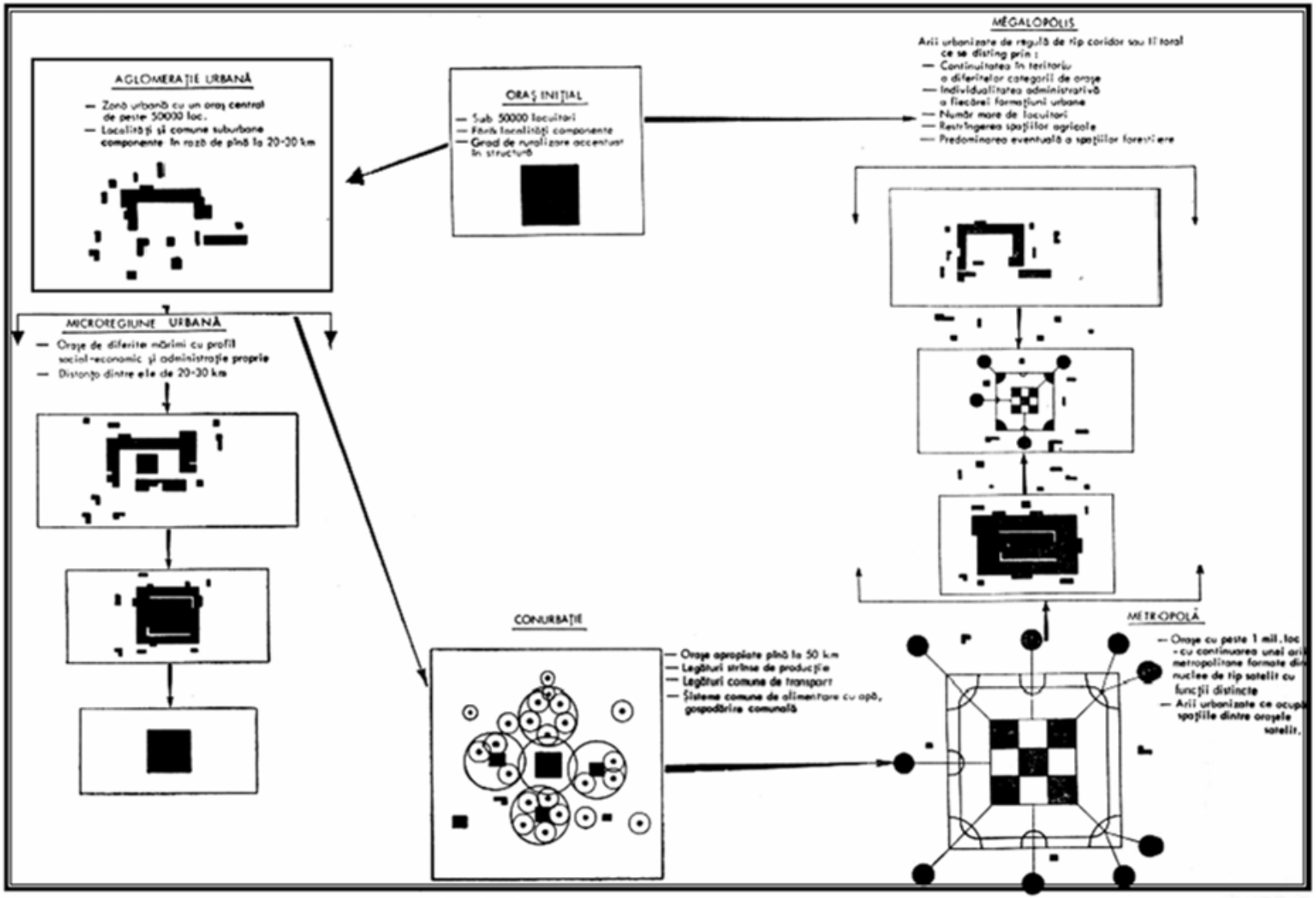

Fig. 56.-Evoluția în teritoriu a formațiunilor urbane.

13.3. Oraşele Europei

Continent al Lumii Vechi, având o densitate demografică foarte ridicată la care se adaugă o dezvoltare economică timpurie, Europa ocupă un loc aparte în civilizația urbană. Aceasta se datorează şi faptului că urbanismul european se remarcă prin câteva trăsături definitorii şi anume:

- intensitatea generală a urbanizării;
- bogăția şi varietatea tipurilor de oraşe;
- complexitatea rețelei urbane;
- repartiția foarte largă a oraşelor sale care se întâlnesc de-a lungul întregului său teritoriu, cu excepția extremului nord.

Oraşele europene sunt foarte vechi, rod al unor civilizații milenare, ele s-au înmulțit pe măsura creşterii populației şi s-au diversificat, paralel cu evoluția economică generală.

Unele oraşe sunt foarte vechi, de peste două milenii, altele au dispărut, aşa cum altele s-au născut, în fiecare secol, mai numeroase ca oricând, poate, în cursul ultimului veac.

Mai mult decât atât, civilizația urbană europeană s-a răspândit pe suprafața întregii planete sub influența migrațiilor.

Diferențierile latitudinale şi longitudinale ce apar în repartiția urbanismului european, chiar la suprafața relativ redusă a continentului, fac posibilă o distincție între oraşele nordice, oraşele

Europei centrale, cele ale Europei de est şi cele ale lumii mediteraneene.

Oraşele Europei de nord, contrar poziției lor în preajma latitudinii de 60° unde condițiile fizico-geografice sunt destul de aspre pentru a face existența dificilă, au cunoscut o puternică înflorire datorită influenței curentului nord-atlantic care atenuează asprimea nordului permițând dezvoltarea unei civilizații urbane.

Curentul nord-atlantic, chiar dacă îndulceşte temperatura iernii, nu suprimă total asprimea climatului. Temperatura medie a iernii, în vecinătatea paralelei de 60° este de -4° la Oslo, -6° la Helsinki şi -10° la Oulu în Finlanda (66° latitudine). Dar mai ales minimele extreme sunt foarte coborâte: la Östersund, în Suedia, la 63° latitudine, s-au înregistrat -41° în 1892 şi -30° în 1954; uneori, termometrul coboară aici la -10°, începând din octombrie. Iarna ține aici din octombrie şi până în aprilie, adeseori chiar mai mult, iar pătura de zăpadă se menține timp îndelungat. Soarele este, din nefericire, palid şi rar, de multe ori chiar pe timp senin, el este total absent.

Casele sunt apărate cu grijă împotriva frigului, având pereții construiți din materiale izolante, iar la casele din lemn, destul de numeroase, există un perete dublu, căptuşit în interior cu muşchi sau turbă. Ferestrele sunt, de asemenea, duble şi ele. O streaşină mare adăposteşte întotdeauna uşa de la intrare. În apropierea casei se îngrămădesc, bine aliniate, enorme provizii de lemne care permit încălzirea în timpul iernii. În schimb, imobilele moderne sunt prevăzute, în totalitate, cu încălzire centrală ce poate funcționa atât cu combustibil, cât şi cu electricitate care este destul de ieftină.

Pentru a capta cât mai mult din căldura şi lumina acestui soare slab, în oraşele nordice atât căsuțele din lemn cât şi imobilele moderne lasă între ele spații larg descoperite, iar fațadele au fost orientate spre miazăzi, chiar dacă pentru aceasta li s-a impus o direcție oblică în raport cu strada.

De aceea, desfăşurarea unui oraş necesită mult spațiu; suprafața construită creşte mai repede decât populația. Nu este surprinzător faptul că oraşele modest populate pot atinge dimensiuni foarte mari.

Oraşele au fost nevoite să se adapteze la aceste condiții fizice încă de la naşterea lor. Dar însăşi pătrunderea civilizației şi apariția oraşelor s-au produs târziu în țările

scandinave. Preistoria a ținut aici până în secolul X; Oslo, Stockholmul sunt menționate abia în secolul XI.

La vremea respectivă, marea era singura atracție pentru întemeierea oraşelor care, ulterior, au intrat destul de lent în circuitul comercial. În antichitate, mediteraneenii, în căutarea chihlimbarului şi a peştelui, ajungeau în aceste locuri; în evul mediu, comerțul hanseatic a legat țările Mării Nordului cu cele ale Balticii. Unul din cele mai mari oraşe ale Hansei a fost Visby, de pe Insula Gotland, în centrul Mării Baltice. Ulterior, aceste oraşe comerciale au devenit oraşe industriale: prelucrarea peştelui, a lemnului, a minereului de fier.

Lemnul, care provine din interior, este prelucrat tot în oraşele de pe litoral. De unde şi centura aproape continuă a oraşelor pe țărmurile Balticii şi a Mării Nordului: Helsinki, Turku în Finlanda; Luleå, Piteå, Umeå, Stockholm, Malmö, Hälsingborg, Göteborg în Suedia; Oslo, Bergen, Trondheim în Norvegia; Copenhaga, Odense în Danemarca sau Reykjavik în Islanda.

Cele câteva oraşe din interior, ca Tampere în Finlanda sau oraşele Depresiunii Suediei Centrale, au apărut datorită lacurilor care le-au asigurat, pe calea apelor, legătura cu marea. La acestea trebuie să adăugăm, totuşi, câteva oraşe ale fierului, în Suedia, precum şi acele câteva oraşe de dezvoltare industrială mai recentă.

Oraşele Europei nordice, predestinate comerțului maritim, au un caracter internațional. Pentru multe dintre ele poziția geografică însăşi impune acest caracter; ele jalonează un drum internațional, de exemplu, Fredericia, Nyborg, Korsör, Copenhaga, Malmö pe marea arteră ce leagă Suedia de continent.

Datorită poziției geografice şi condițiilor naturale a fost deseori mult mai uşor pentru aceste oraşe să aibă relații cu țările străine decât cu propriile regiuni interioare. Oslo, mai ales, înainte de construirea căilor ferate, comunica mai uşor cu Copenhaga decât cu Trondheim sau cu Bergen. Baltica fiind deseori înghețată în timpul iernii, comerțul suedez se îndrepta spre Marea Nordului; fierul de la Kiruna trece prin Narvik, iar Norlandul caută un debuşeu la Trondheim în Norvegia.

Caracterul internațional al acestor oraşe este dat, în bună măsură, şi de istoria țărilor din care fac parte, care, odinioară, erau grupate în Uniuni.

Aşa se explică faptul că ierarhia urbană nu coincide cu frontierele de stat; Copenhaga este metropola Suediei meridionale, locuitorii din Malmö venind aici pentru cumpărături sau pentru distracții. Toate aceste oraşe par a fi rămas fidele vocației internaționale ale Ligii hanseatice.

Nordul Europei n-a cunoscut oraşe înainte de secolul al XI-lea, multe dintre ele au fost fondate abia în secolul al XII-lea, evoluând foarte lent până în secolul al XX-lea când procesul de urbanizare se intensifică foarte puternic.

În acest timp s-au dezvoltat două categorii de industrii: cea siderurgică şi cea a prelucrării lemnului. Minereurile de fier erau exploatate de multă vreme în Bergslag; exploatarea minereului de fier lapon ca şi apariția oraşelor legate de această activitate datează, însă, din secolul al XX-lea.

Mai hotărâtoare a fost însă dezvoltarea industriei celulozei, care avea la dispoziție materia primă oferită de imensele păduri, folosite înainte, îndeosebi pentru încălzit şi construcții. Numeroase oraşe mijlocii s-au specializat în industria celulozei şi în derivatele ei, cunoscând astfel o nouă înflorire. Cum aceste transformări au avut loc într-o perioadă în care comunicațiile facilitau legăturile între diferitele centre, iar energia electrică se răspândea peste tot, au apărut numeroase oraşe mici. Un exemplu tipic, în acest sens, este oraşul Umeå, în întregime nou, al cărui plan este asemănător cu o tablă de şah.

Aşadar, oraşele Europei nordice au cunoscut o dezvoltare urbană recentă. Ele şi-au păstrat în unele cartiere şi mai ales în centru, casele de lemn, care reprezintă secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, pentru că incendiile nu au făcut prea multe ravagii în ultimele două

veacuri şi, cu excepția Norvegiei, nu au existat distrugeri de război. În jurul acestor nuclee urbane s-au ridicat construcții noi, după arhitectura cea mai modernă.

Aceste oraşe reflectă, de asemenea, o civilizație în care viața colectivă deține un loc deosebit. Casele moderne sunt prevăzute cu o spălătorie comună, o sală pentru călcatul rufelor, garaj pentru biciclete, sală pentru schiuri. În Finlanda fiecare imobil are sauna lui comună, baia lui de aburi. Se amenajează la parter o sală de joc, cu biliard şi tenis de masă, pentru copii organizându-se cămine. Toate acestea răspund unor cerințe în care toate femeile lucrează şi în care este aproape imposibil de a avea oameni de serviciu. Răspund, de asemenea, necesității de a distra copiii în comun, după-amiaza, programul şcolilor terminându-se foarte devreme.

Altfel nu putem înțelege aceste oraşe nordice cu un mediu fizico-geografic foarte dificil, fără a ține cont de mediul uman care le-a format şi pe care ele îl deservesc.

Există în extremul nord oraşe în care populația înfruntă condițiile cele mai grele cum sunt cele din Suedia, datorate minelor de fier: Gellivara, Kiruna.

În Norvegia, oraşele sunt şi mai nordice, fiind situate dincolo de 70° latitudine ca Vadsö, Hammerfest, Vardö.

Este adevărat că vecinătatea mării, relativ caldă, îndulceşte clima astfel că la Tromsö temperatura minimă absolută n-a depăşit niciodată -15°C. Zăpada este persistentă, însă nu atinge grosimi mari.

Pentru a evita depopularea Marelui Nord toate statele se străduiesc să dezvolte în aceste oraşe activități care să rețină populația, prin construirea de unități industriale, centre culturale şi turistice: Oulu în Finlanda, Luleå în Suedia, Mo-i-Rana în Norvegia.

Oraşele Europei central-vestice ocupă o arie cuprinsă între 42° şi 57° latitudine nordică în care condițiile naturale au stimulat activitatea oamenilor, furnizând materialele, apa, posibilitățile de transport necesare şi au favorizat această înflorire urbană deja veche şi totuşi mereu viguroasă.

Această urbanizare intensă se manifestă în sânul unor densități de populație dintre cele mai ridicate şi mai uniform repartizate ale planetei. Astfel, oraşele se întâlnesc peste tot şi se caracterizează, în primul rând, printr-o ierarhie bine echilibrată. Spre deosebire de alte regiuni ale globului piramida ierarhiei urbane este aici bine aşezată şi constituită. Ea începe cu târgurile rurale uniform repartizate printre sate, centre izolate situate la încrucişarea căilor de comunicație şi care concentrează o activitate comercială mai importantă (oraşele din vestul Franței, sud-estul Angliei), porți de pătrundere în interiorul muntelui (Grenoble şi Innsbruck) sau puternice grupări urbane ce concentrează activități industriale şi comerciale.

Repartiția echilibrată a oraşelor constă şi în faptul că există puține regiuni îndepărtate de oraş. În general, distanța maximă este de până la 200 km față de o aglomerație urbană de circa 100.000 de locuitori, dar că poate să scadă la 100 km aşa cum se întâmplă în Anglia sau Țara Galilor.

Această înflorire a oraşelor nu lezează autoritatea marilor centre, dimpotrivă, pot fi străbătute fără întrerupere, spații urbane, pe mai mult de 100 km.

Această intensitate a urbanizării şi complexitatea rețelei se datorează vicisitudinilor evoluției, de-a lungul căreia putem releva adevărate cicluri, cele mai complexe din câte au fost dezvăluite de istoria urbană a umanității (J.B. Garnier, G. Chabot, 1963):

- *Primul ciclu* ce s-a desfăşurat progresiv de-a lungul mai multor secole, se referă la schimburile dintre zonele agricole tradiționale, care se sprijineau pe activitatea rurală şi meşteşugărească, neavând la dispoziție decât mijloace de transport puțin dezvoltate. Acest ciclu a dus la formarea unui furnicar de mici târguri rurale locale, presărate printre sate. În evul mediu, raza maximă de influență a târgurilor agricole era în jur de 10 km.

- *Al doilea ciclu* începe odată cu dezvoltarea industriei şi mai ales cu perfecționarea transporturilor. Astfel, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi mai ales în cursul celui de al XIX-

lea, pe de o parte se crează fără încetare noi centre de exploatare masivă a resurselor miniere, necesare marii industrii, aşa cum este cărbunele, sau de concentrare sub formă de uzine ale atelierelor meşteşugăreşti din mediul rural; pe de altă parte, prin dezvoltarea mijloacelor moderne de transport şi mai ales prin avântul căilor ferate ce permit deplasări mai rapide, mai masive şi mai îndepărtate, rețeaua rurală evoluează, iar verigile se lărgesc la dimensiunile noilor posibilități de deplasare. Rezultă de aici o opoziție cu tendințe de accentuare, între zonele de aglomerare favorizate de noile activități şi zonele rurale unde viața urbană stagnează, se reduce sau chiar dispare.

- *Al treilea ciclu* este provocat de creşterea tot mai mare a puterii de atracție şi de absorbție al marilor centre economice care drenează o parte crescândă a populației. Aceste centre economice cresc peste măsură în cadrul limitelor administrative tradiționale, apoi se revarsă în periferii imense care formează o aureolă în jurul nucleelor preexistente şi se ramifică de-a lungul marilor artere de comunicație. A fost astfel favorizată şi dezvoltarea navetismului. Europa mijlocie este una dintre regiunile globului în care oraşele au luat o amploare maximă. Țesătura zonelor de apel (chemare) a oraşelor industriale din Rhur, nordul Franței, din Lancashire sau din Durham etc. este aproape de nedescurcat, atâta vreme cât în jurul celor mai mari aglomerații există un navetism foarte ridicat.

- *Al patrulea ciclu* se referă la tentația de reorganizare planificată a spațiului urban, atât în ceea ce priveşte dispunerea construcțiilor, cât şi viața oamenilor. Se are în vedere nu numai satisfacerea cerințelor economice, ci şi confortul urban al populației. Acest ciclu poate fi considerat ca o etapă de reînnoire urbană sau chiar de creație, caracteristică pentru a doua jumătate a secolului XX.

Există însă în această parte a Europei şi zone aflate în declin din punct de vedere al urbanizării. Este vorba de oraşe vechi, centre militare de pătrundere sau de apărare, târguri rurale, localități situate la intersecția drumurilor de munte care stagnează sau se depopulează, deşi pitorescul aşezării, frumusețea monumentelor istorice constituie un potențial turistic deosebit de ridicat. Masivul Central, partea interioară a regiunii Provence, Țara Galilor, fâşia de la poalele Alpilor oferă multiple exemple ale acestei melancolice decăderi.

Oraşele Europei mediteraneene se află în una din cele mai vechi zone de civilizație urbană de pe glob. Primele nuclee ale oraşelor care s-au perpetuat până în zilele noastre sunt constituite din cetățile greceşti şi romane ale antichității. Menținerea aşezării inițiale este aproape generală, influența planurilor vechi este deseori încă sensibilă, iar monumentele şi chiar stilul urban s-au moştenit.

În cadrul acestor oraşe istoria nu s-a oprit niciodată, aici nu a existat o ruptură ci o lentă evoluție, o adaptare precum oraşele italiene care derivă puțin din antichitate şi în mare măsură din evul mediu.

Străzile înguste, îngrămădirile maselor din piatră, palate şi nenumărate biserici constituie însăşi urzeala foarte veche şi totuşi plină de viață a acestor oraşe cu nume care evocă tot atât de bine bogăția trecutului cât şi modernitatea prezentului.

Oraşele italiene constituie un adevărat muzeu urban datorită geniului constructor al locuitorilor săi, grație solidității materialelor utilizate şi climatului favorabil păstrării construcțiilor.

Istoria domină, de asemenea, oraşele greceşti: acropola Atenei rămâne inima mutilată a oraşului modern care încercuieşte vestigiile trecutului şi a cărei bunăstare se sprijină şi acum pe Pireu; carierele faimoasei marmore de Pentelic, retează încă versantul masivului muntos; Corintul veghează şi azi asupra istmului de-a lungul căruia cei vechi îşi trăgeau corăbiile, astăzi fiind străbătut de un canal; Sparta modernă este aşezată în câmpie, dar ea trăieşte ca şi vechea cetate, de pe urma măslinilor aceluiaşi bazin.

Fără a mai coborî decât în mod excepțional până în antichitate, aproape toate oraşele celorlalte țări mediteraneene îşi au originea în secolele trecute. Vicisitudinile

religioase şi politice au acoperit Peninsula Iberică de monumente pe care fiecare oraş le conservă, ca pe o comoară prețioasă. Grenada este dominată de construcțiile maiestoase ale Alhambrei care se deschid înspre curțile interioare de o infinită finețe; micile străzi sonore ale Cordobei şerpuiesc între grilaje de fier forjat permițând accesul în inima caselor, până la imensa moschee care are splendoarea unei păduri de coloane; Avila se ascunde la adăpostul zidurilor sale austere; semețul Toledo este aproape încercuit de valea puternic adâncită în defileu a Tagului; Segovia se mândreşte cu apeductul roman şi cu Alcázarul său construit de regele Cidului.

Aşadar, oraşele spaniole dețin numeroase şi variate vestigii ale trecutului, fapt ce se explică prin tradiția puternică dar şi prin faptul că transformarea economică este recentă, puțin viguroasă şi parțială. Până la începutul secolului al XX-lea industria modernă a pătruns puțin aici, iar afluxul înspre oraşe este mult mai recent decât în Europa de nord-vest. El a provocat transformări limitate, în general, periferice. Roma a cunoscut în primul sfert al secolului XX dezvoltarea unei periferii compacte de mari imobile cu mai multe etaje; Madridul a cunoscut acelaşi fenomen; Valencia, Lisabona înaintează din toate părțile asupra câmpiei învecinate. Napoli escaladează înălțimile care încadrează golful său şi se uneşte cu Pozzuoli; Genova se înalță pe pantele amfiteatrului de munți care mărgineşte golful ca şi Palermo deasupra celebrei Conca d'Oro; Veneția este dublată de instalațiile industriale de la Porto Marghera.

Aceste transformări mai recente decât în celelalte oraşe ale Europei apar ca nişte apendice ale nucleelor vechi bine conservate, considerabile şi rămase încă aproape intacte.

În afara acestor oraşe în care trecutul lor ocupă un loc foarte important, există o altă categorie de oraşe marcate în mod esențial de către epoca modernă. Ele au constituit de multă vreme centre de concentrare a industriei şi comerțului, apropiindu-se astfel, atât prin urbanizare cât şi prin activitatea locuitorilor, de oraşele Europei centrale; Torino, Milano, Barcelona sunt câteva exemple în acest sens.

Evoluția oraşelor Europei mediteraneene nu este brutală şi nu coincide cu frontierele de stat şi nici cu formele de relief puternic înălțate pe care sunt aşezate oraşele: Marseille sau Nice, ca şi numeroase oraşe mici ale litoralului mediteranean francez aparțin, aşa cum este normal, domeniului mediteranean, ale cărui avanposturi le găsim până la Arles, Avignon, Vienne, Nîmes, Carcassone. Dimpotrivă, oraşele din Câmpia Padului, din Catalonia sau din Țara Bascilor sunt mai apropiate prin ansamblul caracterelor lor, atât cele spațiale cât şi cele umane, de oraşele Europei centrale. Pentru a putea trasa limite ar trebui să urmărim toate vicisitudinile istoriei, etapele umanizării peisajului şi cele ale expansiunii economice moderne.

Alte caracteristici comune oraşelor mediteraneene sunt date de cadrul natural şi anume: cantitatea mare de radiație solară şi spațiul limitat.

Această regiune a Europei dispune, în general, de un relief accidentat, ceea ce face ca spațiul favorabil desfăşurării oraşelor să fie limitat. Amintim aici podişurile înalte ale Peninssulei Iberice fragmentate adânc, bazine presărate de lanțuri scurte de munți ca în Andaluzia, creste care coboară mai mult sau mai puțin direct deasupra câmpiei sau a mării, cum sunt contraforturile Alpilor sau cele ale Apenninilor. Oraşele au fost obligate să se adapteze acestui relief. Însăşi Roma s-a născut în mijlocul celor şapte coline, dar a acoperit multe altele în cursul extinderii sale.

Numeroase oraşe sunt construite în amfiteatru, dominând golfurile, marcate de forfoteala porturilor ca : Genova, Napoli, La Spezzia, Malaga sau ne apar suspendate pe un versant deasupra câmpiei, ca şi Assisi; altele ocupă bazine interioare mai mult sau mai puțin întinse, mai mult sau mai puțin accidentate, ridicându-se la marginea lor, ca şi Florența, Bilbao, Aquila sau coborând în jurul unei înălțimi dominante, ca Grenada; Atena prezintă ambele aspecte: coboară dinspre Acropole şi urcă spre munții periferici. Alte oraşe domină văi încătuşate, ca Porto sau Toledo.

Gradului ridicat de restrictivitate a muntelui i se alătură şi cea a câmpiei aluviale, slab consolidată datorită vârstei recente şi acțiunii neîntrerupte a apelor în aceste regiuni, în care ploile sunt violente, unde activitatea oamenilor a favorizat multă vreme coroziunea solurilor fără a o combate şi unde câmpiile litorale au apărut uneori începând din epoca istorică, ca de exemplu, la Termopile, pe țărmul Apuliei sau în Calabria. Pe aceste formațiuni recente, mult timp devastate de malarie, oraşele luptă împotriva apei sau profită de prezența ei (Veneția), iar uneori suferă revărsări dezastruoase (Valencia); unele s-au născut în mijlocul terenurilor mlăştinoase, de exemplu, Pontina. Puține oraşe mediteraneene au o situație banală sau monotonă.

Radiația solară puternică şi îndelungată se răsfrânge atât asupra arhitecturii locuințelor cât şi asupra modului de viață al oamenilor. Împotriva căldurii verii, oamenii se apărau încă din antichitate şi tot pentru a o evita contemporanii iau cu îndârjire măsuri preventive care pot să pară puțin unilaterale. În zilele calde şi însorite sunt prețuite străzile înguste, pasajele şi chiar străzile boltite, zidurile groase, fațadele îndreptate spre nord, înălțimea tavanelor, camerele pardosite cu lespezi sau cu cărămizi, curțile interioare răcorite de un pic de verdeață sau de un bazin. În antichitate, terasa se folosea pentru a gusta din răcoarea nocturnă, în vechile case din jurul Acropolei, la Atena, la fel ca şi în marile imobile din Pansilippe, de lângă mărețul golf napolitan. Peste tot balcoanele sunt căutate, protejate de soare prin streşini, traverse din beton, frunzişuri. Ele s-au înmulțit în marile clădiri moderne; aici locuitorii îşi fac siesta, iau masa, iar uneori, dorm chiar, în timpul nopții. Apa este rară, dar cu atât mai prețuită: nu există piață care să nu-şi aibe fântâna sa, bazinul său. Somptuoasele jocuri de apă de la Villa d'Este, cele o sută de fântâni de la Aquila exprimă această atracție mediteraneană față de apă şi beneficiază de poziția lor în zona muntoasă centrală a Italiei; bazinele Alhambrei din Grenada, grădinile Sevilliei, fântânile Romei, oglindesc aceeaşi preocupare. Toate acestea fac ca Peninsula Iberică, Italia, Grecia, țărmul mediteranean francez, litoralul adriatic al Jugoslaviei să devină locuri de vacanță pentru europeni sau nord-americani.

Oraşele Europei de Est formează o civilizație urbană aparte ce se constituie ca o sinteză a unor influențe complexe. Țările din această parte a Europei au fost până în primul sfert al secolului XX, țări cu o economie predominant rurală. Proporția orăşenilor era mică, iar oraşele, uneori, agricole şi îmbogățite printr-o anumită activitate comercială. Străzile acestor oraşe erau largi şi mărginite de gospodării agricole la periferie; centrul era alcătuit din case joase - cu unul sau două etaje - cu câteva artere mai bine luminate şi mai bine întreținute, unde se grupau clădiri publice, băncile magazinele.

Evoluția de la începutul secolului al XX-lea a marcat deja începutul transformărilor, o dată cu dezvoltarea unor ramuri industriale, legate, la început, de viața rurală (construcția maşinilor agricole, fabricarea mobilei, ateliere de ceramică).

Păstrând proporțiile asistăm aici la o evoluție asemănătoare cu cea din zonele agricole ale Europei occidentale.

Majoritatea oraşelor semirurale din Ucraina, care posedă terenuri agricole imense, s-au dezvoltat, fără deosebiri între ele, în mijlocul câmpiilor cultivate, însă ori de câte ori a fost posibil, ele au căutat un accident de teren: malul unui râu, povârnişul unui deal, un loc de trecere.

În țările est-europene unde lanțurile muntoase înviorează peisajul, unele oraşe îşi datoresc originea vechilor locuri de trecere fortificate, la poalele lanțurilor Munților Carpați, Balcani şi Caucaz, ale Alpilor Dinarici, ale masivelor Boemiei; grupate în jururl vechilor cetăți, ele s-au dezvoltat cucerind câmpiile învecinate. Bucureştiul, Clujul, Ploieştiul, Zagrebul sunt aşezate la încrucişări de drumuri sau de căi ferate care traversează regiunile înalte. Cracovia, în măreția liniştită a palatelor şi bisericilor sale, se sprijină de primele contraforturi ale Munților Beskizi.

Un rol chiar şi mai important l-au jucat însă cursul râurilor, fiind căi naturale pentru schimburi sau linii de apărare de primă importanță. Râurile au constituit multă vreme mari artere de comerț. Pozițiile alese erau defensive, pinteni uşor de fortificat şi de apărat. Praga s-a născut pe colina care domină cu 50 m fluviul unde se află încă inima vechiului oraş, înconjurată de rețeaua regulară a cartierelor Pragăi Mari, care se întind pe o rază de peste 15 km. Acelaşi contrast între Buda, situată pe înălțimile Budei, cu imensul său palat regal şi Pesta, mărginit, în lungul fluviului, de clădirea parlamentului şi împresurat de cartiere de locuințe, de uzine în jurul gărilor de mărfuri.

Situații asemănătoare se întâlnesc şi la Moscova, secționată de valea râului cu acelaşi nume, la vechiul şi ilustrul Kiev, fixat pe malurile Niprului, fără a mai vorbi de Volga care este un adevărat drum al oraşelor.

Dintre toate fluviile lumii, Volga înmănunchează cel mai mare număr de oraşe cu peste 100.000 de locuitori. Toate aceste oraşe sunt legate de fluviu. Cu cât oraşul este mai vechi cu atât relațiile sunt mai bogate şi mai variate. Cu cât fluviul îşi măreşte debitul şi se lărgeşte, cu atât el se impune mai mult asupra aglomerațiilor riverane. Se poate spune că urbanizarea riverană a urmărit cursul din amonte în aval: pe cursul superior al Volgăi majoritatea oraşelor datează din secolul al XI-lea şi se numără printre cele mai vechi oraşe ale Rusiei; pe cursul mijlociu şi pe cel inferior al fluviului, secolele XVI şi XVII au cunoscut crearea marilor oraşe. Malul drept, abrupt a oferit condiții favorabile pentru fortificații, care au fost din plin utilizate: aproape toate oraşele vechi de pe Volga s-au construit pe relieful accidentat al acestui mal, fapt care nu este lipsit de inconveniente în dezvoltarea modernă şi din care cauză aproape toate oraşele se prelungesc în anexe sau oraşe-satelit, ce se desfăşoară în fața vechilor aşezări, pe malul stâng coborât. Transporturile în interiorul oraşelor, amenajarea drumurilor care coboară spre fluviu şi podurile provoacă destule complicații, care se uită, însă, în fața pitorescului şi frumuseții vechilor oraşe.

În bazinul mijlociu şi inferior al Volgăi procesul de urbanizare este recent. Oraşele noi apărute sunt legate de extracția petrolului la Jugulensk sau producerea hidroenergiei la Volski.

Are loc, de asemenea, proliferarea oraşelor-satelit, dezvoltarea zonelor industriale şi a cartierelor rezidențiale. În timp ce înainte de revoluție 4/5 din viața urbană a fluviului era concentrată pe malul drept, în prezent cele două țărmuri ale fluviului sunt echilibrate; câmpia joasă oferă avantaje incomparabile pentru desfăşurarea uzinelor şi dezvoltarea cartierelor de locuințe. Principala ramură industrială este aceea a construcțiilor de maşini, urmată de industria chimică. Fluviul grupează mai mult de 1/3 din populația urbană a regiunilor autonome pe care le traversează.

În Ucraina, încă din perioada antebelică Revoluției Socialiste, rețeaua urbană se modifică sub influența căilor ferate, începând din 1860, a dezvoltării navigației şi a penetrației industriale. Oraşele cele mai importante au crescut într-un ritm rapid, iar ansamblul populației urbane ucrainiene s-a triplat între 1863 şi 1910; în bazinul carbonifer şi în jurul uzinelor metalurgice s-au format câteva oraşe noi.

Procesul de urbanizare s-a accelerat însă considerabil după revoluție făcând ca numărul oraşelor să crească semnificativ. În Donbass, cea mai mare parte a oraşelor există doar din perioada sovietică.

Construcțiile geometrice ale oraşelor muncitoreşti se întind la nesfârşit şi dublează nucleele urbane propriu-zise. În vechile oraşe rurale, trăsăturile agricole se estompează; mica burghezie a dispărut; populația urbană nu mai este compusă decât din muncitori, funcționari, intelectuali şi din membrii familiilor lor.

Aflată în limitele aceluiaşi spațiu social-economic şi politic, regiunea Uralilor cunoaşte aceeaşi evoluție a procesului de urbanizare. Înainte de 1917, regiunea număra doar 26 de oraşe şi nici o aglomerație muncitorească. După această dată iau naştere un număr impresionant de oraşe, *în general*, plecând de la un nucleu embrionar, uneori destul de

vechi (târguri feudale) iar *în particular*, de la cărbune, după cum multe dintre ele s-au născut pe loc liber.

Prezența căilor ferate apare ca o trăsătură fundamentală, ele având aici un rol mult mai determinant pentru prosperitatea urbană, decât căile navigabile, de altfel, puține la număr. O altă caracteristică fundamentală a tuturor acestor oraşe este industria extractivă (cărbuni şi minereuri).

În aceste bazine, aglomerațiile urbane sunt atât de apropiate unele de altele, încât ele se ating şi fuzionează uneori, de exemplu, în apropiere de Perm, în bazinul fuilifer Kizîl. Dimpotrivă, în jurul marilor centre feroviare şi industriale se grupează puternice aglomerații urbane, cum este aceea a Sverdlovskului, având forme neregulate şi ramificații în lungul căilor de comunicație.

Se întâlnesc, de asemenea, construcții puternice şi cu totul recente alături de vechile nuclee modernizate. Transformarea a pătruns peste tot: în zona de păduri, vechile oraşe specializate, cum este Cerdîn (în construcția şlepurilor), se învecinează cu noi centre de exploatare, ca, de exemplu, Krasnovişersk, unde se află un combinat de hârtie. În sfârşit, în vechile centre agricole, de pildă cele din regiunea Perm, au fost amplasate industria alimentară şi industria uşoară prelucrătoare.

Rețeaua urbană a Europei de est se caracterizează prin complexitate, fiind formată atât din mici centre urbane de tip rural, comerciale sau industriale, cât şi centre industriale mari şi chiar aglomerații puternice.

Evoluția procesului de modernizare este aici mult mai recentă şi mai puternică comparativ cu țările occidentale. Acest val recent de urbanizare este legat şi de efectele devastatoare ale ultimului război mondial.

13.4. Oraşele Asiei

Oraşele asiatice din spațiul ex-sovietic ocupă partea de nord a continentului sub forma unei fâşii de circa 2000 de km lățime în vest şi doar 1000 km în est. Ca arie de urbanizare prezintă ample discontinuități iar oraşele au forma unor grupări riguroase şi concentrate, care se detaşează în mijlocul unui peisaj deseori ostil: deşerturi în sud-vest şi munți peste tot. În extremitatea nordică viața urbană se loveşte de asprimea climatului şi de imensele suprafețe ocupate de păduri.

Cu toată asprimea condițiilor fizico-geografice ale acestei zone, aici a avut loc un adevărat avânt al vieții urbane, care a depins, în primul rând, de dezvoltarea mijloacelor de transport, apoi de dezvoltarea planificată a economiei şi de valorificarea sistematizată a resurselor. Aici, mai mult decât în oricare parte a globului, oraşele constituie expresia însăşi a deplasării populației. Creşterea numărului de locuitori s-a accentuat în cursul secolului al XIX-lea, prin căutarea de noi pământuri de către țăranii din vest, prin deportarea revoluționarilor, prin aventura pionierilor care a urmat construirii Transsiberianului. Afluxul noilor veniți, paralel cu construcția căilor ferate, a provocat dedublarea vechilor oraşe, ca şi în cazul Vechiului şi Noului Taşkent. Înainte de construirea căii ferate, oraşele se sprijineau, în primul rând, pe comerțul cu produsele locale sau pe cel de tranzit (spre China) şi pe extracția aurului. Pătrunderea căilor ferate a provocat schimbări importante: un început de exploatare a resurselor miniere, de pildă, a cărbunelui, dezvoltarea agriculturii, amplasarea primelor întreprinderi industriale.

Unele oraşe tradiționale ale Asiei sovietice au moştenit situl inițial şi câteva monumente tipice, însă cel mai adesea oraşul este dedublat ca şi Vechiul şi Noul Samarkand şi, oricum, cartierele rezidențiale ale perioadei antebelice, deseori foarte primitive, rudimentare aproape, au dispărut pentru a face loc noului urbanism. În plus, se mențin încă şi unele funcțiuni: marile centre comerciale cum sunt Krasnoiansk, Novosibirsk, Irkutsk păstrează un important rol de distribuire, ceea ce poate a influențat

într-o anumită măsură industrializarea lor actuală. Astfel, la Irkutsk, unul dintre marile centre ale comerțului cu ceai, a fost construită o fabrică pentru prepararea acestei plante.

După constituirea Uniunii Sovietice procesul de urbanizare a fost legat de descoperirea şi valorificarea bogățiilor naturale. Extinderea oraşelor a presupus şi reconstruirea vechilor cartiere, amenajarea siturilor şi, într-o anumită măsură, deplasarea lor. Irkutskul situat, inițial pe o insulă la confluența râurilor Irkut şi Angara, a fost transferat pe țărmul drept al acestuia din urmă, iar rolul de fortăreață din secolul al XVII-lea nu a lăsat nici măcar urme în aspectul exterior al oraşului. Numeroase alte centre au fost însă realizate plecând de la nuclee neînsemnate sau chiar de la un spațiu cu desăvârşire gol.

Rețeaua urbană din această parte a Asiei cuprinde o serie întreagă de tipuri de oraşe: mici centre miniere, localizate în apropierea zăcămintelor, şi care nu au decât şosele; oraşe mai importante care concentrează o industrie prelucrătoare şi dispun de căi ferate; oraşe situate în mijlocul pădurilor a căror poziție preferată este malul unui râu, permițând un transport lesnicios al lemnului, încrucişări de căi de comunicație cu rol de târg local. În sfârşit mari centre cu funcțiuni multiple: administrative, culturale, comerciale şi variate activități industriale.

Dacă în nord au trebuit învinse frigul şi înghețul, în deşerturile din sud, trebuiau învinse căldura şi uscăciunea. Pentru aceasta s-au folosit mari cantități de apă, aduse cu prețul unor lucrări gigantice şi creând în jurul oraşelor centuri verzi, izolând aceste veritabile oaze de vânturile uscate: astfel, Taşkentul este un oraş modern imens, plin de arbori; canalele distribuie apa peste tot, fiind repartizată cu grijă.

Oraşul vechi e format din case mici, joase, din pământ uscat, cu acoperişuri plate. O universitate a fost înființată în 1920; uzine mari, cum este combinatul textil, una dintre cele mai importante uzine ale Asiei Centrale, o fabrică de avioane, câteva hidrocentrale, toate acestea funcționând în plin deşert.

Tuturor acestor oraşe moderne le sunt caracteristice arterele largi, spațiile verzi întinse, măreția şi numărul mare al edificiilor publice plasate în punctele centrale. Desigur, începuturile sunt uneori dificile, condițiile de viață lasă de dorit, mai ales sub climate atât de extreme.

Oraşele Orientului Mijlociu sunt situate într-o zonă aflată la una dintre marile încrucişări de drumuri ale globului, constituind locuri de contact - fără a se amesteca prea mult - a numeroase grupe etnice cu religii şi limbi de o diversitate de necrezut. Fiecare grup îşi are propriile cartiere, tipuri de locuințe, obiceiuri, veşminte, astfel încât oraşele apar ca nişte mozaicuri, Damascul fiind, în acest sens, unul dintre cele mai tipice. De la trecut aceste oraşe au păstrat vechile cartiere, deseori fortificate, farmecul grădinilor şi cimitirelor.

În aceste țări ale Orientului Mijlociu, cu mari suprafețe de deşerturi, şi în care numai 5% din pământuri furnizează recolte regulate, densitatea populației nu este omogen repartizată. Doar Turcia, cu un climat mai umed şi mai răcoros, ar face excepție, dar având un relief accidentat datorită lanțurilor de munți, oraşele ocupă poziții caracteristice: debuşeurile văilor sau ale defileelor, centrele bazinelor fertile ca de pildă Burso, ale cărui trepte urcă printre arbori până la moscheile verzi.

Aceste țări mărginite de o mare aproape închisă, care mai mult uneşte decât separă, au toate fațadele mediteraneene presărate cu porturi: mici şi numeroase profitând de fiecare golfuleț, aşa cum se întâmplă pe țărmul dantelat al Asiei Mici, mai concentrate şi mai importante pe măsură ce înaintăm spre sud, unde condițiile naturale impun lucrări mai mari. Unele dintre ele au asistat la naşterea şi decăderea multor civilizații, ca şi anticul Byblos unde se regăsesc, începând din neolitic, urmele unor porturi succesive; altele au însoțit progresul transporturilor şi al tehnicii, oglindit în geometria unor localități ca Port-Said sau Suez, în coşurile fumegânde ale uzinelor metalurgice de la Zonguldag, în poziția strategică a Adenului, clădit într-un climat torid.

Oraşe situate pe versanții interiori ai munților sau bazine (Teherān, Isfahān, Shūraz, în Iran), în depresiuni sau în văi cum sunt oraşele Mesopotamiei, în oaze (Damascul), vechi fortărețe, ca de exemplu, Homs sau Ierusalimul, aproape toate au un trecut istoric glorios.

Ele se profilează în mijlocul palmierilor şi al vegetației în acele ținuturi aride unde apa este atât de valoroasă. Oraşele îşi păstrează pozițiile din antichitate, reprezentând locurile tradiționale de întâlnire dintre nomazi şi sedentari, locurile de trecere a marilor drumuri de caravane, înlocuite acum prin mijloace moderne de transport. Bazarurile, souk-urile, tot ce ține de meşteşug şi de comerț joacă un rol important. Oraşele acestor state sunt un fel de sinteză între lumea occidentală şi civilizația orientală, simbolul acelei poziții intermediare pe care o regăsim la fiecare pas în interiorul lor.

Influența europeană s-a exercitat aici prin intermediul tehnicii, al capitalurilor, iar pentru anumite state, vremelnic, prin administrație. Toate acestea au contribuit îndeosebi la crearea noilor cartiere de tip occidental, la introducerea metodelor noi de construcție pe verticală, la instalarea clădirilor administrative şi mai ales la amenajările urbane. Elementul comun al acestor oraşe îl constituie însă islamismul cu moscheile sale cu minarete ascuțite, a căror siluetă domină liniile orizontale ale teraselor.

Prestigiul monumentelor antice, strălucirea marilor centre religioase fac din aproape toate aceste oraşe, dar mai ales din câteva dintre ele, ca Ierusalimul sau Mecca, locuri de întâlniri internaționale unde pelerinii şi turiştii se revarsă în tot timpul anului.

În această atmosferă clasică, elementele noi au adus modificări mai mult sau mai puțin importante. Evoluția economică a Turciei a fost însoțită de stabilirea unei noi capitale, Ankara, oraş în întregime modern, construit în mijlocul podişurilor pustii, pe lângă o veche citadelă, unde circa trei milioane de locuitori trăiesc acum fie în blocurile din beton armat pe marile bulevarde, fie în locuințele insalubre pe dealurile învecinate.

Implantarea industriei şi în această regiune a determinat naşterea unei noi aglomerații. În țările situate pe malurile Golfului Persic, petrolul este cel care a produs o nouă şi puternică înflorire a oraşelor: Ābādān, cu rafinăriile sale gigantice, Kuwait, un miracol în deşert ş.a.

În sfârşit, imigrarea evreilor în Israel a dus la transformarea condițiilor locale; mari oraşe moderne ca Tel Aviv ş.a. s-au dezvoltat în mai puțin de o jumătate de secol. În afara acestor oraşe, puternic industriale, situate în câmpie, practic şi fără peisaj, valorificarea pământului a determinat şi înmulțirea unor veritabile oraşe agrare.

Atât oraşele vechi, cât şi cele nou create au cunoscut o dezvoltare remarcabilă; ruralii se îndreaptă spre oraşe; noile construcții se dezvoltă; dar, din nefericire, cartierele săracilor nu lipsesc nici aici.

Oraşele din sudul şi sud-estul Asiei se află într-o regiune cu importante resurse naturale dar slab valorificate economic ceea ce se răsfrânge şi asupra gradului scăzut de urbanizare.

Începând din Pakistanul de Vest, care este o zonă de tranziție între Orientul Mijlociu şi India, oraşele sunt reduse la mici blocuri din nămol uscat, dispuse geometric în apropierea peticelor de verdeață ale culturilor irigate din mijlocul zonelor aride.

Spre est însă, regiunea devine treptat mai înverzită, iar populația mai larg repartizată.

Dacă India nu este încă puternic urbanizată, ea suferă cu toate acestea un riguros proces de concentrare urbană. Oraşele sunt egal diseminate de-a lungul întregii țări, dar cele mai mari concentrări se întâlnesc în Câmpia Gangelui, în lungul litoralului şi în bazinele interioare, deci, în regiunile cu densități ridicate ale populației.

Cele mai mari aglomerații sunt Calcutta şi Bombay. Calcutta este însoțită de circa 30 de oraşe construite în lungul malurilor brațului Hooghly. În partea opusă a peninsulei, apare Bombay, poate mai favorizat; oraşului modern cu marile sale artere active i se juxtapune un oraş indian vechi tipic cu clădiri etajate, cu balcoane de lemn, cu străzi

periferice mărginite de case mici de meşteşugari sau de comercianți, cu uzine, cu oraşe muncitoreşti şi, bineînțeles, cu cartiere sordide.

Oraşele tradiționale, până nu demult centre religioase şi politice, au dispărut o dată cu elementele care le-au dat naştere, în timp ce altele, într-adevăr esențiale în privința atmosferei spirituale, subzistă (Benares, Allahabad) însă fără a fi deosebit de dinamice.

În schimb, dezvoltarea comerțului, a mijloacelor de transport, progresul industriei au determinat un nou avânt; oraşele meşteşugăreşti, de exemplu Ahmedabad, s-au orientat spre marile uzine: au fost construite în întregime centre miniere sau industriale, cum este de exemplu, Jamshedpur, un mic sat care datorită siderurgiei a devenit un puternic centru industrial.

Transportul urban în India este puțin dezvoltat; căruțele cu cai şi carele cu boi circulă alături de taximetre şi de autobuze; vacile sacre, deşi au fost în parte îndepărtate, mai rătăcesc încă uneori în libertate. Mulțimea se grăbeşte spre numeroasele temple înecate în mireasmă de santal şi înconjurate de un mic comerț forfotitor.

Ceea ce dă însă acestor oraşe indiene o fizionomie cu totul aparte este mulțimea locuitorilor: o lume tăcută, grăbită, preocupată, fără număr; bărbații sunt îmbrăcați în alb, femeile în sariuri multicolore; copiii apar peste tot. În India, mai mult ca în altă parte, oraşele nu sunt încăpătoare, pe măsura populației care se îngrămădeşte în ele.

În regiunile din sud-estul Asiei se constată un contrast puternic între micile târguri rurale interioare şi marile oraşe care sunt aproape toate porturi, de multe ori asociate unor delte fertile şi foarte populate, sau câmpiilor aluvionare, ale căror amenajări au pătruns până în oraş sub forma numeroaselor canale pe care le găsim peste tot. În anumite cazuri oraşul coboară în lungul fluviului pe măsură ce avansează aluvionarea; astfel, vechea capitală a Thailandei, Ayuthaya, prea îndepărtată de interiorul uscatului, a fost abandonată în favoarea Bangkokului.

Oraşele se confundă cu câmpia şi cu apele. La Bangkok, până în centrul oraşului, canalele, pe cale de a fi umplute, însoțesc străzile şi imobilele moderne. Oraşe importante ca Phnon Penh, Saigon, Singapore sunt formate, în general, din case de tip parter, doar câteva clădiri mari, hoteluri sau birouri, se ridică deasupra masei amorfe de locuințe, pe care o mai întrerupe fantezia colorată a templelor. Contrastul apare şi aici între cartierele constituite din vile înconjurate de grădini şi mulțimea caselor din lemn a, celor nevoiaşi, deseori construite pe piloni de-a lungul brațelor fluviului. Este greu astfel să mai vorbim de oraşe şi de suburbii atunci când aglomerația se disociază într-o succesiune de sate indigene, de exemplu la Djakarta, legate între ele prin mijloacele de transport.

Oraşele Asiei de Est sunt bine reprezentate în China şi Japonia. Marco Polo, unul dintre primii europeni care au ajuns în China, a făcut importante descrieri privind activitatea meşteşugărească şi comercială a oraşelor de aici. Aceste oraşe antice aveau un rol militar, administrativ, religios, fiind pline de forfota numeroşilor meşteşugari.

Crearea vechilor oraşe a fost determinată, în cea mai mare parte, de factori economici locali: centre agricole, răspândite în zone de câmpie, centre de schimb, locuri de popas la traversarea fluviilor de către drumuri, porturi interioare, centre de exploatare minieră. Preocuparea pentru apărare a determinat crearea unui şir de oraşe strategice şi militare, deosebit de numeroase mai ales în provincia Gansu (Kansu).

În urma Revoluției populare, pe lângă oraşele existente care au fost înzestrate şi cu mijloace de transport, au apărut peste tot noi centre miniere şi industriale; urbanizarea a cuprins întreaga țară, construindu-se oraşe până şi în bazinele înalte din zonele interioare.

Dintre oraşele chineze se remarcă Pekin (Beijing), vechea capitală tradițională din interior, cel mai mare centru politic şi cultural şi unul dintre cele mai mari centre economice ale țării, şi marele oraş-port, Shanghai.

Partea veche a oraşului Beijing, cuprinsă în interiorul zidurilor sale dreptunghiulare, este tăiată de la est la vest de străzi mai înguste, în timp ce oraşul exterior, cu numeroase

cartiere de locuințe noi, moderne şi numeroase întreprinderi, este străbătut de la nord la sud de marile artere comerciale. Fizionomia sa este completată de mulțimea grădinilor interioare şi uimitoarelor acoperişuri, viu colorate ale palatelor şi pagodelor.

Shanghai (Şanhai) a fost la origine un mic sat de pescari în delta fluviului Yangtze şi ajunge oraş în secolul al XIII-lea, cunoscând timp îndelungat dominația imperialismului din alte țări. Hărăzit comerțului, oraşul a devenit port deschis încă din 1842, iar primii zgârie nori s-au construit încă din 1925.

Depăşind 12 milioane de locuitori şi fiind amenințat, la un moment dat, cu descentralizarea, Shanghaiul este un oraş cu funcții multiple: zgârie-norii din centru, ridicați pe fundații de beton armat implantate în aluviuni, cuprind bănci, birouri, magazine etc. Cartiere întregi sunt ocupate de industrie. Important centru economic, cultural şi ştiințific, Shanghai este, în acelaşi timp, şi cel mai mare port al țării la Marea Chinei de Est.

Extensiunea mare a teritoriului țării, varietatea condițiilor naturale şi a celor social-economice şi politice la care se adaugă vechimea oraşelor, fac ca acestea să înregistreze o varietate tot atât de mare ca şi în Europa.

Japonia, comparativ cu China, se distinge printr-o concentrare mai puternică a populației urbane, care reprezintă mai mult de jumătate din populația țării. Dar, în afară de această diferențiere, noțiunea de oraş necesită şi aici câteva comentarii.

Printre aşezările suprapopulate apar aşezări de 20.000 până la 30.000 de locuitori, care joacă rol de adevărate târguri agricole ce ar putea pretinde titlul de “oraş” prin numărul locuitorilor, dar ele nu sunt formate decât din cartiere cu contururi confuze, printre care se insinuează aşezările.

O altă categorie de oraşe, destul de numeroasă, cele de mărime mijlocie, între 50.000 şi 100.000 de locuitori, reprezintă vechi târguri rurale transformate şi care se înconjoară de şiruri nesfârşite de mici case tipic japoneze; în oraşele mai importante sunt concentrate însă întreprinderile industriale, iar vilele şi grădinile pline de farmec de pe versanții dealurilor apropiate aduc un plus de farmec cartierelor comerciale de tip european.

Marile concentrări urbane, cum este Tokyo-Yokohama, nu sunt cu nimic mai prejos față de oraşele din Europa sau din Statele Unite; regăsim aici atmosfera agitată, circulația exasperată, cartierele comerciale supraîncărcate, puternicele întreprinderi industriale care cuceresc, puțin câte puțin, câmpii întregi, migrațiile zilnice reclamând crearea oraşelor-satelit, a oraşelor-dormitor, precum şi întreaga inventivitate a unui urbanism modern.

Datorită insulelor muntoase, viața urbană se desfăşoară în Japonia aproape întotdeauna pe litoral; în majoritatea lor, marile oraşe îndeplinesc şi funcția de porturi; ele se dezvoltă pe țărmurile unor mici golfuri dantelate, dar câteodată pătrund şi pe văile munților, stabilindu-se la marginea unor lacuri încântătoare. Alături de semnele forței tehnice şi economice, oraşul japonez a ştiut să-şi păstreze şi farmecul său natural deosebit.

13.5. Oraşele Americii

Rețeaua urbană din continentele americane se datorează inițiativei europene. Cu toate că populațiile autohtone aveau, în regiunile unde densitatea era mai ridicată, în America Centrală şi de Sud, capitale şi oraşe în zonele de podiş sau chiar în munți; deschidera spre lume, prilejuită de descoperirea şi instalarea cuceritorilor europeni, a determinat schimbări fundamentale.

Organizarea colonizării, destinată să furnizeze continentului european bogății şi materii prime pentru meşteşugurile sau pentru industriile sale care se năşteau, a condus la crearea porturilor atât de necesare. Aceasta a avut loc paralel cu înființarea agențiilor comerciale, locuri de schimb şi de pătrundere în interior. Astfel, s-au născut în America

Latină acele aglomerații litorale, centre agricole dintre care unele s-au ridicat la rangul de capitale locale, porturi destinate schimburilor - strict controlate de metropolă: São Vicente, Pernambuco, Bahia (devenită, din 1549, capitala posesiunilor portugheze), Rio de Janeiro, Buenos Aires, Cartagena, Porto Bello, Vera Cruz, Callao, Valparaiso.

În America de Nord, deschiderea căii de navigație pe fluviul Sf. Laurențiu a dus la crearea timpurie a oraşelor Quebec, Montreal, în timp ce Boston devine marele centru al primelor aşezări din Noua Anglie.

Diferențierile ce apar în rețeaua urbană a Americilor sunt şi în funcție de caracteristicile populației indigene şi a modului de colonizare a acestor teritorii. Astfel, natura şi densitatea populației indigene nu era aceeaşi peste tot: în munții centrali şi sudici indienii erau mai evoluați, mai numeroşi, formând grupuri mai coerente şi mai bine organizate decât oriunde în cele două Americi.

În ceea ce priveşte colonizarea, în America de Nord, anglo-saxonii, preponderenți, au căutat să populeze teritoriile din Canada şi Statele Unite, aducând din sud mâna de lucru a negrilor pentru a-i ajuta în cucerirea pământului; amerindienii (indigenii) s-au găsit, astfel, în situația de a fi întâi eliminați, apoi aproape exterminați.

În schimb, în America de Sud, colonizarea, dominant latină, a practicat o politică mai puțin aspră față de indigeni, şi chiar dacă şi aici s-a adăugat mâna de lucru a negrilor, ea a fost utilizată, dar în acelaşi timp, a fuzionat, în numeroase cazuri, cu celelalte tipuri de rase, astfel că populația acestor teritorii este cu mult mai amestecată.

De asemenea, diferențieri apar şi în evoluția istorică şi economică a Americilor. Independența Statelor Unite este mai veche, ajungând în rândul statelor din prima categorie printr-o evoluție de ansamblu. Canada, la început colonie britanică, apoi stat federal, cu statut de dominion britanic (1867) s-a dezvoltat într-un alt cadru politic, cu o relativă eficacitate pentru punerea în valoare a teritoriului său.

În ceea ce priveşte republicile Americii Latine, dacă independența a fost cucerită în mod progresiv, în cursul secolului al XIV-lea, în dezvoltarea lor economică mai au încă mult de realizat.

13.5.1.Oraşele Americii de Nord

Acestea formează rețeaua urbană din SUA şi Canada, ce se aseamănă prin extensiunea rapidă şi prin condițiile fizico-geografice, cu cea din nordul Asiei. Există şi aici avanposturi fixate la limitele sau chiar în mijlocul singurătăților înghețate din nord, iar oraşele din Alaska pot fi comparate cu gemenele lor din zona periarctică asiatică - ca şi marile centre turistice care se desfăşoară la latitudini aproape tropicale.

O primă caracteristică a repartiției rețelei urbane nord-americane este inegalitatea repartiției acesteia. Astfel, în timp ce în nord-estul dens populat şi puternic dezvoltat, este un loc de desfăşurare a vieții urbane, vestul, mai greu accesibil şi mai repulsiv penetrației, atât prin relief şi climă cât şi prin îndepărtare, nu are decât centre izolate şi o fâşie litorală urbanizată.

Spre nord, limita este relativ apropiată de frontiera dintre Statele Unite şi Canada: 55% din populație nu se îndepărtează de această limită la mai mult de 200 km, iar 90% la mai mult de 300km. În cuprinsul acestei fâşii înguste, unde media lunii celei mai reci nu coboară sub -20°, trăiesc majoritatea orăşenilor canadieni, cu excepția câtorva centre miniere sau forestiere izolate în nord, cum sunt Dawson, Churchill.

În interiorul acestor limite se află o civilizație urbană foarte viguroasă, cu multă varietate chiar dacă aici nu găsim nici oraşe marcate de un trecut milenar şi nici oraşe care au cunoscut o înflorire rapidă ca în Europa de Est. În decursul a numai patru secole, în această parte a continentului s-a creat una dintre cele mai grandioase rețele urbane din lume, atât prin dimensiunea aglomerațiilor, prin concentrarea lor într-un şir neîntrerupt de

oraşe pe aproape 1000 km, aşa cum este faimosul *Megalopolis* din nord-est, cât şi prin rolul esențial în viața națională şi internațională.

Aici a fost imaginată şi realizată concepția oraşelor dezvoltate pe verticală care se răspândeşte, încetul cu încetul, în lumea întreagă. Eleganța acestor construcții verticale, care țâşnesc în mijlocul parcurilor şi a verdeții a creat încă o dată un nou stil urban. Tot aici au atins cea mai mare extensiune a lor zonele suburbane sau chiar oraşele alcătuite numai din cartiere lipsite de un centru, desfăşurate pe zeci de kilometri, ca Los Angeles.

În aceste centre locuințele sunt dispuse în fâşii concentrice din ce în ce mai întinse peste câmpii sau dealuri împădurite, dând naştere acelor zone hibride, acelor peisaje urbanizate care vor deveni după unii specialişti (Philippe Pinchemel), "regula zilei de mâine" când nu se va şti prea bine unde începe şi unde se sfârşeşte oraşul, care se dizolvă în mediul înconjurător.

La originea procesului de urbanizare din America stau, ca în toate regiunile în care au sosit europeni, aşezările litorale: puncte de debarcare, puncte de sprijin pentru pătrunderea în interior, piețe de schimb.

Pe țărmul atlantic, dinspre Europa, de unde veneau primii sosiți se află oraşele cele mai vechi: New Amsterdam, care urma să devină faimosul New York, a fost fondat încă din 1623, fiind precedat de Quebec, din 1608, şi urmat de Boston (1630), Montreal (1642), apoi de Baltimore, Philadelphia ş.a. Procesul s-a amplificat apoi, utilizând inițial axele naturale ale comunicației pe care le formau apele în acest ținut imens. S-ar putea chiar jalona etapele pătrunderii în lungul fațadei atlantice sau a Golfului Mexic (Mobile, Hartford, Albany, Trenton, Richmond); înspre interior, prin marea arteră a fluviului Mississippi şi a afluenților săi, şi prin aceea a fluviului Sf. Laurențiu şi a Marilor Lacuri: Saint Louis (1764), Kansas City, Detroit (1701), Cincinnati (1788). Construirea canalelor care au reunit aceste mari artere naturale, a marcat o altă etapă de infiltrare în interiorul continentului după construirea Canalului Erie, între lacul cu acelaşi nume şi Hudson (1823).

Acest canal a asigurat triumful New Yorkului asupra centrelor sale vecine, până atunci rivale. Cleveland, Chicago s-au ridicat în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Între 1900 şi 1950, jumătate din oraşele care depăşesc în prezent 100.000 de locuitori şi-au primit statutul urban.

La rândul lor, căile ferate au accelerat pătrunderea spre vest, semănând noi oraşe, permițând altora să ia o dezvoltare uimitoare; Denver, Spokane, Tacoma şi toate marile oraşe ale fațadei pacifice: San Francisco, Portland, Seattle, San Diego îşi încep perioada lor de prosperitate. În marile câmpii apar centre de convergență a căilor de comunicație: Chicago devine nodul feroviar cel mai important al Statelor Unite şi ajunge curând al doilea oraş al țării.

Revoluția transporturilor este continuată apoi de automobil care preia treptat locul întâi, un mijloc de transport individual prin excelență. Au rezultat astfel noi condiții şi noi situații: revărsarea oraşelor care se extind larg în jurul marilor nuclee urbane, creşterea gigantică a suburbiilor, dispersarea întreprinderilor.

Dezvoltarea transporturilor a contribuit la formarea rețelei urbane nod-americane şi în mod indirect, respectiv prin punerea în valoare a unor bogății naturale sau a unor imense terenuri agricole.

Cărbunele şi fierul, ca şi în alte continente, au generat nu numai mari oraşe cum sunt Pittsburg, Duluth, Birmingham, ci şi numeroase centre mici infiltrate până în văile Podişului Appalaşian; minereurile de metale neferoase rare, provenind mai ales din bazinul munților vestici, au favorizat dezvoltarea unor oraşe mici, a căror locuitori se ocupă fie cu extracția, de pildă cea a cuprului la Butte, fie cu operațiile de prelucrare a aceluiaşi metal la Anaconda, Tacoma sau în centre mai complexe, ca de exemplu, Salt Lake City. Petrolul utilizat atât ca materie primă cât şi ca sursă de energie şi gaze naturale au asigurat dezvoltarea unor mari centre ca Los Angeles, Tulsa, Oklahoma City, Dallas, unde întreaga energie este furnizată de aceste două surse. Târgurile agricole au urmărit avansarea

agriculturii şi a creşterii animalelor spre vest; cele mai importante coincid cu marile încrucişări ale căilor de comunicaţie din întinsele câmpii, dar se întâlnesc şi în micile văi ale Appalaşilor, în oazele irigate ale bazinelor din munţii occidentali.

Toţi aceşti factori au dus la formarea unei varietăţi infinite a oraşelor industriale, ce a cuprins toate formele:

- mici centre textile localizate pe văile din Noua Anglie, dintre care unele tind să decadă, iar altele să se transforme, adăugând la activitatea lor tradiţională a fabricilor de hârtie construcţiile mecanice;

- gigantice organisme portuare sau miniere în jurul cărora industriile cele mai variate, fie că se grupează la întâmplare ca în marile porturi ale litoralului estic, în Chicago, în marile oraşe ale ţărmului occidental, fie că se specializează la extrem, cum este de exemplu, Detroit în industria automobilelor;

- centre din zonele industriale din lungul marilor văi, care însoţesc fluviile Ohio, Tennessee sau malurile Marilor Lacuri, atât pe ţărmul sudic aparţinând Statelor Unite, cât şi pentrru Erie şi Ontario, malurile canadiene (Hamilton, Toronto, Kingston ş.a.);

- centre noi izolate, apărute în urma folosirii energiei hidroelectrice, pentru producţii foarte specializate, ca Alcoa, Oakridge, Kitimat.

De asemenea, factori de ordin voluntar, cum ar fi unele iniţiative personale sau familiale, dorinţa unei colectivităţi religioase de a evita contactele cu lumea din afară au provocat crearea unor centre urbane ca Portsmouth, Providence, New Haven, Salt Lake City.

Datorită originii şi localizării variate a oraşelor, cât şi evoluţiei diferite de la o regiune la alta, în cadrul reţelei urbane nord-americane se disting areale urbane cu caracteristici proprii şi anume:

- Noua Anglie, ce se aseamănă mult cu Europa prin ierarhia ei complexă, prin multitudinea micilor sale centre industriale, unele în declin, altele în transformare, prin marile şi animatele sale oraşe în care uzinele devin din ce în ce mai diverse;

- partea central estică este aproape unică în felul ei, fiind o conurbaţie gigantică care se confundă cu însuşi peisajul;

- partea central vestică constituie locul marilor aglomeraţii, puternice şi aproape alipite, pe ţărmurile Marilor Lacuri, mai diseminate în zona cu slabe densităţi rurale din câmpiile centrale;

- partea sud-estică are o pondere mai mare a populaţiei de culoare, densitate scăzută a populaţiei şi o dezvoltare economică mai puţin marcată caracterizată prin supraviețuirea micilor târguri rurale sau a oraşelor tradiţionale. Acestea au primit însă un suflu nou prin dezvoltarea industriei, în special cea textilă sau metalurgică (de exemplu, Atlanta). Persistenţa în această zonă a unei atmosfere “coloniale”, ca la New Orleans, precum şi dezvoltarea într-o mare măsură a industriei petrolului şi a altor ramuri, au determinat formarea progresivă a unui şir de oraşe litorale sau sublitorale (Baton Rouge, Port Arthur, Houdson, Texas City, Baytown, Galveston, Corpus Christi). Florida ocupă în această parte un loc aparte prin expansiunea urbană care este legată aici de turism, de marile hoteluri, de plajele particulare, de reşedinţele miliardarilor, de revărsarea mulţimilor, de campingurile imense unde oamenii vin în căutarea soarelui timp de şase luni pe an;

- partea situată la vest de meridianul 100, datorită condiţiilor fizico-geografice mai dificile şi în special reliefului este o zonă de populare discontinuă, unde oraşele chiar dacă sunt centre de puternică concentrare a activităţilor, apar ca nişte nuclee independente: centre ale metalurgii, ale culturii, ale turismului, care au suscitat o inteligentă utilizare a rezervelor de apă ale muntelui în bazinele accesibile (Salt Lake City, Phoenix, Las Vegas), centre active de comunicaţie cum sunt Spokane, Sacramento, Portland, domină importante regiuni agricole, iar marile porturi din vest, situate în văi înguste şi în lungul golfurilor complicate, ca Seatle, San Francisco, Los Angeles sunt cel puţin tot atât de renumite oraşe industriale, fiind înconjurate de oraşe satelit. Această ultimă zonă a

cunoscut actualmente cele mai impresionante progrese economice, iar recordurile de creştere, atingând 75%.

Fizionomia oraşelor nord-americane, cu un trecut limitat, este specifică. Ele apar imense, fără limite, înconjurate de periferii din ce în ce mai vaste, în care casele de cărămidă, din lemn, din elemente prefabricate, întotdeauna proaspăt vopsite, sunt plasate în mijlocul peluzelor şi a arborilor.

Suburbiile lor necompartimentate de nici o îngrăditură sunt geometric tăiate de străzi, întreţinute întotdeauna cu grijă. Fiecare oraş îşi are stilul său, însă periferiile , cu foarte mici excepţii, seamănă foarte mult între ele. Aceasta şi datorită faptului că aceste oraşe nu par niciodată terminate, cresc neîncetat la margine, iar nucleul lor este demolat şi reconstruit în acelaşi timp.

Oraşele Americii de Nord sunt profund deosebite prin originea lor, prin siturile lor, prin peisajele lor urbane. Ele joacă în viaţa indivizilor un rol considerabil atât în domeniul economic, cât şi în cel social; oraşul pare a răspunde unei nevoi, omul găsind aici o desprindere de sine însuşi prin grupare, iar prin dispersia şi extinderea zonelor suburbane, posibilitatea de a păstra contactul cu natura.

13.5.2. Oraşele din America Latină

Statele din America Latină n-au reuşit să îndepărteze complet influenţa condiţiilor economice de altă dată, fapt care se resimte în localizarea reţelei urbane. De aceea oraşul nu mai este expresia unei civilizaţii, ci un fenomen situat încă la periferia civilizaţiei, am spune aproape “colonial”.

O mare parte din oraşe sunt porturi fiind urmaşe directe ale capetelor de pod coloniale, exemplificând doar cu Pernambuco sau Recife până la Buenos Aires sau Cartagena şi Valparaiso. Aceluiaşi tip îi aparţin şi oraşele situate în interior, care constituiau puncte de sprijin pentru bazele litorale sau centre complementare indispensabile ca Sao Paulo, Lima, Santiago ş.a.

Oraşele Americii Latine, mult mai marcate de civilizaţia indiană, păstrează importante trăsături ale acestei vechi influenţe. O parte a populaţiei indiene a ocupat podişurile înalte şi bazinele intramonatne mai salubre, cuprinse între lanţurile Cordilierilor Americii Centrale sau între lanţurile andine, iar în mijlocul acestor insule populate de indigeni s-au dezvoltat alte oraşe. Aşa sunt capitalele statelor andine: Bogota în Columbia, unde trei sferturi din populaţie aparţine muntelui, Quito în Ecuador, unde 85% din locuitori trăiesc în Anzi, Cuzco, La Paz, la 3641 m, fiind între marile centre politice, oraşul situat la cea mai mare altitudine pe glob, Mexico City şi multe altele. Un alt nucleu indian important l-au constituit rezervaţiile fondate în Paraguay de către iezuiţi: aici au luat naştere Asunción, Conceptión ş.a.

O altă parte a populaţiei şi-a consacrat activitatea diferitelor forme de agricultură care a necesitat crearea centrelor rurale pentru schimbul produselor şi pentru asigurarea contactelor cu lumea exterioară. Aceasta este originea marilor târguri patriarhale născute din implantarea cultivatorilor aparţinând primului val, numeroşi mai ales în nord-est şi în insule. Mai târziu au urmat migraţiile colonilor europeni, îndeosebi germani şi italieni, care au pus în valoare vastele suprafeţe ale regiunilor temperate; astfel, din popularea lor au răsărit centrele presărate în câmpiile de lângă Rio de la Plata, în marea vale chiliană, oazele argentiniene de la picioarele Anzilor. Unele au denumiri caracteristice, ca de exemplu, Blumenau.

Pionierii regiunilor interioare au avut, de asemenea, câteva puncte fixe de sprijin, sau care marcau etapele călătoriilor, pe care le găsim în ţinuturile cele mai îndepărtate ale pampasurilor, ale llanosurilor din bazinul Orinocului.

Intensificarea exploatării miniere şi în special a aurului a condus la crearea centrelor miniere, o nouă etapă a urbanizării acestor state. Semnificative sunt, în acest sens, o serie de denumiri ca “Minas Gerais” (mine generale în portugheză) stat al federației braziliene sau oraşul Ouro Porto, cu cele cincizeci de biserici amplasate pe numeroasele sale coline, dintre care unele au fost răzuite până la baza lor în urma exploatării aurifere. Exemple similare putem găsi şi în cel mai înalt oraş minier de pe glob (Potosi, la 4100 m, în Bolivia), în centrele litorale ale deşertului chilian, la Arica sau Iquique, unde se îmbarcă nitrați în centrele petroliere care înconjoară lacul Maracaibo.

După câştigarea independenței naționale în majoritatea statelor se manifestă preocuparea pentru dezvoltarea unei economii naționale moderne, cât şi preocuparea pentru valorificarea interiorului unui continent aproape nelocuit. Încep să se înmulțească oraşele industriale fiind, în general, centre metalurgice sau centre complexe ca Monterey în Mexic, dar şi centre cu o singură activitate ca Volta Redonda în Brazilia, Huachitato în Chile, Chimhote în Peru. Abia acum apare cu adevărat oraşul industrial, oraşul muncitoresc necunoscut până la începutul deceniului şase al secolului XX în America Latină, cu străzi geometrice, cu clădiri uniforme, cu puternice complexe industriale dominând prin fumul lor întregul oraş. Alegerea locului în care au fost construite s-a făcut în funcție fie de zăcămintele minerale, fie de dezvoltarea căilor de comunicație, în special a celor feroviare.

Crearea oraşelor industriale aduce un nou suflu în viața urbană a Americii Latine, constituind cele dintâi jaloane ale procesului de urbanizare aşa cum s-a întâmplat şi în celelalte părți ale globului.

Printre dificultățile întâmpinate în urbanizarea Americii Latine se numără imensitatea spațiului. Astfel, Brazilia, în afară de Amazonia, cvasiimpenetrabilă, unde numai malurile râurilor aparținând sistemului fluvial au asistat la dezvoltarea câtorva agenții comerciale avansate, cuprinde întinse regiuni de podişuri şi de savane, unde viața urbană este foarte sporadică.

Cele două mari oraşe, Belo Horizonte (situat în interiorul patrulaterului minier şi devenit capitala bancară a Braziliei) şi Brasilia, au rolul în optica promotorilor lor de a întoarce viața Braziliei care până în prezent nu este decât o fațadă oceanică, spre interiorul unui continent aproape nelocuit. Aceasta ar conduce la apariția de forme noi urbane, atât prin specializarea cât şi prin localizarea lor, marcând, poate, intrarea Americii Latine într-o nouă eră urbană.

Până atunci însă, oraşele existente cresc cu paşi uriaşi iar statele sunt incapabile să facă față cheltuielilor necesare unei dotări convenabile şi suficient de rapide.

Toate oraşele mari ale Americii Latine sunt însoțite de cartiere insalubre, construite în grabă, unde se îngrămădesc ultimii veniți. În Peru, un locuitor din şapte trăieşte la Lima, din care 10% în aşa-numitele *barriadas* (cartier în spaniolă), situația fiind aceeaşi şi în marile oraşe argentiniene; la Buenos Aires, de exemplu, mai mult de jumătate dintre noii veniți sunt muncitori care nu au propriu-zis un angajament. Acest aflux al proletariatului rural, neexperimentat spre oraşe incapabile de a le oferi servicii, este o trăsătură caracteristică a tuturor țărilor slab dezvoltate.

O prezență semnificativă în peisajul urban latino-american o constituie bisericile. Cuceritorii, spanioli sau portughezi, catolici fervenți, au venit aici în mare parte în scopul evanghelizării. Ei s-au întrecut să fondeze biserici şi mănăstiri, iar pe înălțimile deluroase, care au servit drept leagăn multora dintre oraşele braziliene, bisericile portugheze, atât de grațioase cu zidurile lor albite puse în valoare de blocurile de piatră întunecate, se pierd în labirintul de case şi de străzi înguste. Aşa este Bahia, cu peninsula sa prelungită între golf şi ocean, Olinda, strămoşul Bahiei, vechiul centru din Rio de Janeiro, colinele miniere din Minas. Acelaşi aspect îl prezintă şi oraşul La Paz, construit la marginea unui mare abrupt, cu străzile sale povârnite şi casele sale etajate care urcă din oraşul indigen de căsuțe din pământ uscat până la centrul comercial, sau Potosi ale cărui case vechi şi numeroasele

sale biserici se etajează pe versanți înclinați. Oraşele chiliene sunt, în schimb, mult mai întinse şi îşi datoresc tradiției lor de mari târguri rurale clădirile joase de-a lungul străzilor, dispuse într-un cadrilaj geometric.

Urbanismul latino-american este uşor influențat şi de cel nord-american prin zgârie norii amplasați în inima oraşelor mai importante. La Mexico City, oraşul vechi, clasic, unde în jurul vastei sale pieți se îngrămădesc bisericile cu cupolă şi străzile înguste, s-au ridicat brusc zgârie-norii, în timp ce în împrejurimi se înmulțesc cartierele noi, imense, care cuprind locuințe, uzine, magazine.

Situația este asemănătoare la Santiago, Caracas sau Buenos Aires şi Montevideo, ultimele două, mari oraşe de câmpie, imense, geometrice, cosmopolite sunt copleşitoare pentru țările lor.

Transformările cele mai spectaculoase se pot vedea la Sao Paulo, marea metropolă industrială şi financiară, unde centrul cu zgârie-norii săi este înconjurat de cartierele ce se extind uniform până pe versanții dealurilor ce înconjoară oraşul.

13.6. Oraşele Africii

În *Africa de Nord* au existat civilizații urbane foarte vechi, pe care europenii n-au făcut decât să le transforme în măsură mai mare sau mai mică, printr-o acțiune mai mult sau mai puțin directă. Şi aici, ca şi în alte regiuni slab dezvoltate, urbanizarea a avut la bază un puternic exod al populației rurale atrasă spre oraşe, deseori incapabile de a le asigura îmbunătățirea vieții pe care o caută.

Pe țărmul mediteranean al Africii încă din antichitate fenicienii şi mai ales romanii au înființat aici oraşe renumite din care s-au păstrat până în zilele noastre minunate vestigii. Regiunea ajunsese de foarte multă vreme la o tradiție urbană, astfel încât francezii, la venirea lor aici, în prima jumătate a secolului XIX, au găsit numeroase centre urbane.

Erau centre politice, baze ofensive sau defensive, create de grupuri a căror autoritate nu era întotdeauna prea bine stabilită, şi centre de meşteşugari, de negustori, de militari, de privilegiați cu numeroşi oameni de serviciu. Aceste oraşe strâns grupate la adăpostul zidurilor erau formate din case cubice ale căror terase comunicau între ele, fiind aproape închise înspre străzile înguste, încadrând în schimb curți şi grădini umbroase.

Centrele vechi au rămas pline de viață şi formează încă o parte însemnată a aglomerațiilor actuale în marile oraşe, aşa cum este Casbah (fortăreață, în arabă) la Alger, cartierele numite *medina* din Fès, Marrakech. Aceste centre vechi s-au menținut chiar fără modificări în micile oraşe sau în locurile sfinte din zona muntoasă interioară sau din deşert, mai ales în Maroc, mai masiv şi ocupat mai târziu, precum şi în Sahara mai puțin accesibilă şi mai puțin cercetată, cel puțin până la descoperirea petrolului.

Aceste oraşe vechi relevă o întreagă ierarhie a funcțiilor, astfel:

- “oraşele prin excelență”, importante centre economice cu activități complexe (meşteşugăreşti, comerciale, agricole) şi renumite centre de cultură musulmană: Fès, Rabat, Salé, Tunis, Tlemcen;
- capitalele, oraşele administrative şi militare, reşedințele suveranilor care nu corespund întotdeauna cu cele anterioare: Fès, Rabat, dar şi Meknès, Marrakech, Tunis, Alger;
- porturile, centre ale activității comerciale, îndreptate înspre exterior şi în contact prelungit cu europenii de pe țărmul mediteranean opus: Tunis, Alger dar şi altele de pe țărmul Atlanticului cum sunt Casablanca, Safi, Mogador, Mazagan;
- târgurile rurale, situate în interior cu o activitate din ce în ce mai redusă, ce sunt presărate printre sate; unele au avut în trecut un important rol militar, atestat de existența zidurilor de apărare, în timp ce altele nu au fost decât nişte orăşele rurale.

Venirea şi instalarea europenilor, a tulburat profund această ierarhie tradițională, mai ales în Algeria, care a fost teritoriul cel mai puternic transformat. Fiind prima țară ocupată în Africa de Nord, într-o epocă în care respectul față de trecut conta prea puțin şi absorbind cea mai mare parte a europenilor, Algeria a asistat la dispariția unor numeroase centre vechi, distruse în urma trasării străzilor moderne şi inundate de valul noilor construcții.

Colonialismul avea nevoie pentru implantarea sa de puncte de sprijin militare, de târguri şi de noduri de circulație pentru activitatea europenilor care ocupau o parte a pământurilor. Astfel au luat naştere acele centre monotone din zonele înalte (Podişul Şotturilor), cum sunt Batna sau El-Asnam (Orléansville), Sibi-bel-Abbès sau Sètif, centre comerciale şi de concentrare a populației.

Erau necesare însă şi dezvoltarea schimburilor cu exteriorul, dezvoltarea exploatărilor miniere şi a industriei precum şi adăpostirea unei populații în continuă creştere, toate aceste cerințe conducând la crearea unor tipuri specifice de oraşe: porturi, centre miniere şi industriale, oraşe cu funcție rezidențială etc.

Suprapunerea civilizațiilor este vizibilă datorită varietății monumentelor ce caracterizează civilizația urbană din această regiune geografică. Palate tradiționale şi reşedințe administrative moderne, moschei şi catedrale, meşteşuguri în forme medievale, uneori reînnoite (de exemplu, cel al fabricării covoarelor, al marochinăriei, al obiectelor de aramă vândute turiştilor) şi industrii moderne, comerțul ascuns în obscuritatea souk-urilor pline de forfot în timpul zilei, golindu-se noaptea şi marile magazine cu vitrinele lor luxoase din străzile animate, totul este dublat în majoritatea oraşelor Africii de Nord.

La Rabat, *medina* este încadrată de cartiere noi spațioase, dominate de palatul regal şi vechile clădiri de reşedință, devenite acum sedii guvernamentale; la Casablanca, medina veche şi cea nouă sunt strânse în mijlocul zgârie-norilor şi a puternicelor instalații industriale şi portuare; la Constantine, oraşul indigen aşezat pe versantul puternic înclinat, tăiat de cheile adânci ale Rhummelului, coboară în amonte spre vilele şi grădinile noi.

Toate aceste aglomerații duble au însă o trăsătură comună şi anume *bidonville*-urile care le înconjoară, apărute în urma afluxului neîncetat al populațiilor rurale şi încadrate în masa urbană, în locurile cele mai defavorizate.

Oraşele noi, moderne, au în apropierea lor apele unui ued sau ale unui şir de izvoare, aşa se explică de ce aceste oraşe sunt adeseori înconjurate de grădini, de culturi de zarzavaturi care formează o aureolă de verdeață.

Chiar şi în Sahara, oraşele-oaze au suferit, de asemenea, o evoluție complicată. La construcțiile tradiționale din pământ uscat, cu străzile lor acoperite de lungi tuneluri întunecoase, administrația militară a adăugat cartiere impunătoare, având un stil şi el împrumutat Africii, ca, de exemplu, la Ouargla. Apoi, descoperirea bogățiilor minerale şi în special a petrolului, care s-a asociat cu țâşnirea izvoarelor sau cu pomparea pânzelor de apă subterană, au dat naştere unor forme noi: reşedințe climatizate înecate în verdeață, în domeniul oazelor şi al palmierilor. Şi aici, populația creşte numeric prin ameliorarea condițiilor de locuit şi prin fixarea nomazilor.

La sud de Sahara teritoriul african ocupa, în ierarhia civilizației urbane un loc inferior. Oraşele indigene erau rare, printre ele numărându-se, în primul rând, centrele administrative ale regatelor locale, acum dispărute, ca Tombouctou, Gao, Kano ş.a.

Pe acest fond s-a suprapus o civilizație europeană de colonizare şi de exploatare care a căutat întâi să ia contact cu masivul continent şi să înființeze porturi care să-i uşureze pătrunderea în interior. Într-o a doua fază, de expansiune spre interior, unele oraşe vechi au fost reînviorate, altele au fost create pentru a deveni centre ale noii administrații; în sfârşit, prospectarea teritoriului şi descoperirea unor însemnate bogății miniere au determinat stabilirea oraşelor specializate, în timp ce creşterea schimburilor fie prin vechile mijloace, fie datorită căilor de transport moderne, a dus la crearea unor oraşe care aveau privilegiul de a primi anumite mărfuri şi de a le distribui regiunii învecinate.

Oraşele din Africa, deşi reduse ca număr în comparație cu alte continente sau regiuni geografice, îmbracă o serie de trăsături cum ar fi:

- sunt singurele centre unde se află industrie modernă;
- funcția dominantă este cea comercială atât pentru produsele agricole, cât şi pentru cele industriale, nefiind concurată prin înmulțirea unor numeroase târguri mici;
- multe dintre ele au, de asemenea, un important rol administrativ, cultural şi social (anumiți specialişti, medicii, de exemplu, sunt concentrați, fără excepție, în oraşe);
- multe dintre oraşe sunt porturi a căror funcție esențială este de a deservi o porțiune mai mult sau mai puțin extinsă din teritoriul african, în raport cu dezvoltarea mijloacelor de transport;
- oraşele africane absorb o populație neproductivă, considerabilă, alcătuită atât din cei ce vin să-şi caute norocul, cât şi din familiile care se grăbesc să se aşeze în jurul celor care au deja o meserie;
- oraşul era în Africa principalul loc de contact cu arabii, concentrați aproape exclusiv aici;

Din punct de vedere structural, oraşele africane moderne prezintă o zonare funcțională foarte riguroasă: fiecare cartier îşi are specificul său şi în fiecare oraş se poate separa fundamental "oraşul" nou de cartierele vechi. Axele de comunicație leagă între ele zonele comerciale cu cele de producție situate în jurul portului, gării, cu antrepozitele sau cu zonele rezidențiale.

Dacă apare o funcție nouă, net specializată, aceasta este instalată într-o zonă bine precizată. Zonele administrative cuprind clădirile serviciilor publice, realizate adeseori într-un stil arhitectural foarte aparte, ca la Faoundé sau Nairobi. Această specializare a cartierelor se datorează în bună măsură tinereții oraşelor, oficialitățile dirijând deseori creşterea urbană. Un exemplu tipic în acest sens este oraşul Kampala, construit pe un şir de dealuri, fiecare dintre ele primind o destinație specială.: cartierul rezidențial, sanitar şi administrativ pe dealul Nakasero, catedrala pe colina Rubaga, în timp ce misiunea protestantă apare pe înălțimea vecină, Namirembe, iar universitatea ocupă colina Makerere. De jur împrejurul acestor coline specializate, locuințele africane fac legătura între cartierele urbane şi satele periferice.

În ce priveşte localizarea oraşelor africane, se înregistrează o mare varietate de situații. Cele mai multe au căutat mai ales vecinătatea apelor şi a şesurilor întinse, permițând cartierelor europene o desfăşurare mai degajată cu străzi şi trotuare largi, cu şiruri de arbori şi vegetație abundentă. Oraşele din vestul Africii ocupă de cele mai multe ori insule cuprinse între brațele unui fluviu, de exemplu, Saint-Louis, ale unei lagune (Lagos), sau sunt limitate de jur împrejur de mare, cum sunt Gorée, strămoşul Dakarului, sau Conakry. La Dakar, la Abidjan au fost puse în valoare peninsulele, iar la Grand Bassam şi Cotonou, cordoanele litorale ocupă aceeaşi proporție.

În interior, malurile şi proximitatea fluviilor oferă oraşului numeroase avantaje: Kankan, Bamako, Mopti, Niamey.

În extremitatea sudică a Africii există o întreagă gamă de structuri urbane, instalate aici deja de multă vreme: târguri rurale în zonele de est favorabile culturii plantelor şi creşterii animalelor, în care au pătruns burii în timpul marilor migrații spre interior, şiraguri de oraşe miniere ale aurului sau ale diamantului, mari centre de colonizare litorale ca Durban.

13.7. Oraşele Australiei şi Noii Zeelande

Australia şi Noua Zeelandă prezintă o serie de caracteristici fizico-geografice care se răsfrâng puternic asupra configurației rețelei de aşezări şi a repartiției teritoriale a populației.

Insulele neo-zeelandeze, cu lanțurile lor alpine centrale, oferă omului nenumărate posibilități de aşezare, mai ales în regiunile litorale periferice care se aseamănă celor din Japonia.

Comparativ cu acestea, condițiile continentului australian sunt mult mai aspre. Peste 2/3 din teritoriile sale primesc sub 600 mm de ploi pe an, în condițiile unui climat în care temperaturile sunt ridicate, iar evaporarea intensă, astfel că cea mai mare parte a continentului aparține zonelor aride. Prezența unui lanț de munți aproape continuu în lungul țărmului sud-estic şi estic se adaugă la dificultățile pătrunderii în interiorul Australiei. Din această cauză, cu excepția statelor Victoria, New South Wales şi Queensland, jumătate, şi chiar mai mult din pământuri sunt neocupate, iar 2/3 din populația totală este concentrată în statele din sud-est, care însumează abia 13% din suprafață.

Condițiile fizico-geografice ale acestor două medii au influențat puternic fizionomia rețelei urbane. În primul rând, trebuie spus că populația este formată aproape în exclusivitate din europeni, originari din Marea Britanie şi Irlanda: 98% în Australia şi 90% în Noua Zeelandă. În Noua Zeelandă, procentul populației urbane a fost întotdeauna mare, înregistrând o creştere continuă de la 40% la începutul secolului XX la 84% în prezent.

Nu există aglomerații gigantice: cele patru oraşe mai importante cuprind o treime din populație. Principalul centru economic, Aukland (865.000 locuitori), văzut de la înălțimea muntelui Eden, apare ca o dispersiune de mici case ce întrerup covorul vegetal care îmbracă versanții din jurul numeroaselor golfuri.

Wellington, capitala, cu un număr de 326.000 locuitori, etajat ca într-un amfiteatru pe colinele învecinate este totuşi mai impunător: imobilele din centrul oraşului, destinate birourilor, sunt mai înalte şi încercuiesc vechile clădiri administrative în timp ce cartierele periferice se dispersează în masa vegetației colinelor înconjurătoare.

La acestea se adaugă cheiurile unui port bine utilat şi adăpostit. Astfel, peste tot, în lungul țărmurilor, mai ales acolo unde există mici golfuri bine adăpostite în câmpiile litorale mai întinse ale țărmului estic, apar numeroase oraşe ce coboară până la țărmul mării sau însoțesc malul fluviilor.

În Australia, populația urbană reprezintă 86% din total şi an de an valul noilor imigranți măreşte acest procentaj, deoarece ei se instalează, în proporție de 3/4 în oraşe. Procentajul ridicat al orăşenilor se asociază cu o maximă concentrare în marile oraşe. Piramida urbană este foarte dezechilibrată, iar capitalele celor şase state, care cuprindeau deja 35,5% din populație în 1901, adăposteau 51% în 1947 şi 65% astăzi. Melbourne şi Sydney, care grupau 26% din totalul populației la începutul secolului, adăpostesc acum 40% din aceasta.

Această concentrare excesivă a populației apare ca urmare a masivității continentului şi condițiilor naturale aspre din interior.

Tot datorită acestor cauze şi legăturile dintre marile oraşe, care sunt în acelaşi timp şi porturi, se fac în mod frecvent pe mare.

În interiorul continentului nu se află decât centre miniere, uneori create şi întreținute artificial cu prețul unor lucrări tehnice şi a unor cheltuieli enorme, târguri rurale şi centre de creştere a animalelor, separate între ele prin spații imense de străbătut.

În partea răsăriteană a continentului şi mai ales în bazinul Murray-Darling, există o rețea de noduri de comunicație destul de numeroasă, unde există şi o colonizare nu prea densă dar destul de uniform repartizată.

În rest, teritoriul Australian este format din întinderi de mii şi mii de kilometri de deşert sau de stepe, uneori accidentate de reliefuri muntoase, străbătute în lung şi în lat de căi urmărite de vite şi jalonate de fântâni.

Ceea ce caracterizează marile oraşe australiene este imensitatea zonelor suburbane. Poziția inițială a oraşului este adeseori foarte frumoasă, corespunzând unei pătrunderi adânci a mării în interiorul uscatului. În jurul lor se întind cartiere imense cu străzi dispuse geometric, cu nenumărate vile în mijlocul grădinilor, care le evocă, irezistibil pe cele engleze sau din Statele Unite.

14. AŞEZĂRILE RURALE ÎN PROFIL CONTINENTAL

Paralel cu amplificarea formelor vieții urbane se dezvoltă şi aşezările rurale. În comparație cu oraşul aşezarea rurală este mai mobilă (ia naştere şi se destramă uşor). Totodată în multe țări din lume aşezările rurale sunt încă dominante comparativ cu oraşele. Aşezările rurale prezintă diferențieri puternice atât de la continent la continent cât şi de la țară la țară.

Punând accentul îndeosebi pe tendințele de concentrare sau dispesie a aşezărilor rurale, vom căuta să prezentăm câteva trăsături distincte la nivelul marilor regiuni geografice din cadrul continentelor. Aceasta, cu scopul vădit de a evidenția atât disparitățile existente în ceea ce priveşte nivelul de dezvoltare al aşezărilor rurale din diferite regiuni ale globului cât şi contrastul care se mai menține între dezvoltarea mediului urban şi rural.

14.1. Aşezările rurale din Europa

Teritoriul european a cunoscut vechi forme de aşezare încă din perioada paleolitică (când se foloseau adăposturile naturale - grotele - din regiunile montane şi premontane), cu o puternică dezvoltare a oraşelor.

Atât în zona terenurilor umede cât şi în regiunea montană, întâlnim frecvent *aşezarea dispersată*, cu o mare extindere în nordul Franței şi în Belgia şi în special în zona polderelor olandeze, de unde se continuă sporadic, insular, în lungul Câmpiei germane, apoi spre Polonia, avansând spre est până în Lituania şi Bielorusia. Mai apar arii insulare în bazinul superior al Rinului între Strasbourg şi Basel, între Nürenberg-Stuttgart şi pe rama sudică a Sudeților.

Tipul risipit, de asemenea, avansează în munte până la limita superioară a habitatului, fie în formă permanentă, fie temporară.

O variantă a aşezărilor dispersate este *cătunul*, formă întâlnită mai frecvnt în Masivul Central francez, în Provence, în Bavaria de sud, în Sudeți şi insular în Marea Câmpie de Vest.

Aşezarea concentrată apare, cu multe variante, în majoritatea țărilor din Europa de Vest.

Tipul de *aşezare aglomerată* ocupă o mare pondere în cadrul localităților din Germania sub forma unei fâşii ce porneşte din regiunea Braunschweig-Hanovra şi se continuă spre sud până în regiunea Stuttgart-Augsburg, iar în Belgia la sud de Liège. Satul aglomerat este caracteristic şi în Europa Centrală şi partea de sud a Poloniei colinare şi de podiş până la Lublin

Satul liniar, răspândit în estul şi nordul Franței, în partea centrală a Germaniei, în zonele mai înalte ale Belgiei şi Olandei, apare dominant la est de linia Rostock – Berlin – Magdeburg – Dresda (Germania) – Toplice – České Budějovice (Cehia), avansând şi pe teritoriul Poloniei. Acest tip se prezintă sub diferite forme (rectilin, curb) în raport cu

unitatea de relief pe care se întinde: fund de vale, picior de coastă, linii de izvoare, dig, mal de râu etc.

În Elveția predomină tipul *dispersat cu nuclee de adunare*, de asemenea, prezent şi în Austria, care poate constitui un exemplu tipic de succesiune a tipurilor de aşezări.

O caracteristică interesantă pentru Europa, unde întâlnim masivele muntoase cele mai populate, o constituie şi formele lor impopulare.

În *Alpi,* deşi sunt masivi, aşezările omeneşti avansează peste altitudini de 2500 m. Pe versantul nordic, în Elveția şi Austria, predomină *aşezările risipite* în părțile mai înalte, iar cătunele cu o structură spre aglomerare, în părțile joase. Pe versantul sudic, unde climatul este favorabil economiei pastorale, iar în depresiuni culturilor de viță-de-vie şi pomi fructiferi, limita oicumenei este mai înaltă, aşezările pătrunzând în lungul văilor mai evoluate.

Munții Pirinei, cu un fond forestier mai redus şi cu păşuni ce constituie un element de atracție pentru crescătorii de vite, deşi sunt mai puțin masivi decât Alpii, sunt mai puțin umanizați. Aşezările omeneşti apar mai des în zona premontană franceză sau în valea râului Ebro din Spania. În regiunea submontană, satele mari de la gurile văilor, se deşiră pe văi ca nişte mărgele, în cătune, iar în părțile înalte în aşezări risipite.

Relieful montan al *Carpaților* a favorizat umanizarea pe toată întinderea acestora. Acesta se prezintă ca un adevărat mozaic, o combinație complexă de forme care oferă posibilități optime de populare. Localizarea şi gruparea aşezărilor sunt condiționate de structura hipsografică, de energia maximă a reliefului, de gradul de fragmentare. Ceea ce constituie însă originalitatea reliefului carpatic, este prezența a numeroase depresiuni intracarpatice şi întinse zone de plaiuri, bine populate.

Satul carpatic, care arată o plasticitate deosebită față de caracteristicile mediului şi încadrarea în peisaj, a păstrat elementele cele mai autentice ale culturii populare.

În Carpații Româneşti se întâlnesc toate tipurile structurale de sate cunoscute în țara noastră. Cel mai caracteristic rămâne însă *satul risipit* (risipirea areolară sau liniară), născut pe seama roirilor pastorale. Localizarea lor apare adesea legată de cea a sălaşelor cu care sunt uneori intercalate.

Arii mari ocupă şi *satele adunate*, îndeosebi în regiunile depresionare sau în oicumenul marginal, pe alocuri intercalate cu sate răsfirate sau cu variante de trecere.

În cadrul Europei, distingem câteva tipuri specifice de aşezări, după gradul lor de dispersie, după funcții, materialul de construcție sau specificul etnic. Evident că formele habitatului rural se diferențiază pe mari regiuni geografice sau pe grupe de țări.

În țările nordice ale Europei predomină tipul de aşezare *dispersat*, cu varianta *risipit*, mai ales în regiunile de fiorduri şi în regiunile nordice locuite de laponi, sau varianta de *cătun*, în regiunile cu păduri şi lacuri.

Vechile sate daneze s-au schimbat integral; de la o grupare în jurul unei piețe, care avea şi un iaz (rezervă de apă contra incendiilor), s-a trecut la sate liniare, deşirate în gospodării izolate sau grupuri mici la capetele loturilor. Satele sunt rare şi mici.

În extremitatea nordică a continentului european trăiesc laponii - denumiți şi ultimii nomazi din Europa.

Laponii nomazi şi seminomazi trăiesc în aşezări temporare adunate pe firul văilor orientate perpendicular pe direcția vânturilor principale. Casa lor este *cortul ("goati"* cum îl numesc ei), o locuință transportabilă care se înalță uşor oriunde. Câțiva pari de mesteacăn, încrucişați la vârf ca pirostiile care susțin un ceaun, constituie scheletul. Peste ei se aştern pături de pânză şi astfel adăpostul conic este gata. Sus în vârf, un mic loc liber comunică cu exteriorul pentru ca fumul să se poată strecura în afară. Vatra focului şi blănurile de ren sunt singurul "mobilier" al interiorului. Dimensiunile cortului variază în funcție de numărul persoanelor care locuiesc în el şi care poate ajunge până la 10 - 12.

În locurile de iernare, adică acolo unde cantonează turmele de reni peste iarnă, laponii au şi *bordeie* (locuințe pe jumătate îngropate în pământ şi acoperite cu bârne şi

noroi de turbă, care joacă rol de izolator împotriva frigului), precum şi cabane din bârne sau scânduri aşezate nu direct pe sol ci pe patru piloni scurţi.

Iglú-ul este casa de iarnă a eschimoşilor, construită în întregime din materiale găsite la faţa locului: cuburi mari de zăpadă înghețată, sudate între ele. Are forma unei semisfere puţin ţuguiată, cu o intrare scundă plasată pe circumferinţa bazei.

Caracteristic pentru *Europa vestică şi centrală* este tipul comun de *burg* sau *satul - târg* care se distinge prin dotări, prin organizarea centrului civic, a funcţiei comerciale. Acest tip de aşezare este caracteristic şi unor ţări nordice, ca Norvegia, şi Suedia. În general însă în această zonă tipurile de aşezări sunt mai amestecate, formând arii întinse de interferenţe, iar formele de impopulare sunt mai variate, datorită prezenţei unui număr mare de sate, cu tradiţii diferite. La aceasta se adaugă şi condiţiile naturale ce dau peisaje de *tip alpin, atlantic, mediteranean* şi *baltic*.

Oicumena Europei vestice şi centrale este în mare parte de natură antropogenă. Aici, predomină aşezările mari, închise, dar fără un principiu în ordonarea construcţiilor, situate de obicei în mijlocul unor suprafeţe agricole întinse.

Caracteristic acestor tipuri de aşezări este densitatea mare de construcţii în zona centrală şi apoi rarefierea şi împrăştierea treptată spre periferie.

În teritoriile de la est de Elba predomină aşezările cu structură regulată, o surprinzătoare unitate de formă, care dovedeşte un proces dirijat de colonizare. Se remarcă “satele în formă de rânduri” (Liniendörfer, Zeilendörfer, Reihendörfer).

Aşezările împrăştiate apar îndeosebi în zona montană, unde atât topografia locului cât şi vegetaţia şi precipitaţiile bogate care determină dezvoltarea, în principal, a creşterii animalelor, fac să fie răspândit acest tip de aşezare.

Aşezările cele mai mari sunt răspândite în regiunile agricole aluviale (Franţa). În poldere (Olanda) sau în regiuni cu profil pomi-viticol-cerealier, din zonele premontane (Alpi, Pirinei, Vosgi).

Aşezările mici aparţin în general regiunilor de podiş şi munte. Ele avansează adeseori, ca nişte mărgele, pe văile râurilor. Acest tip este răspândit şi în Câmpia de Vest, în varianta dispersată.

Regiunea mediteraneană, deşi are o poziţie geografică deosebit de importantă, între cele trei continente – Europa, Asia şi Africa – cu legături lesnicioase cu Oceanul Planetar şi o succesiune de culturi începând din preistorie, cu o epocă de mare înflorire în antichitate, prezintă mari contraste în peisajul geografic al aşezărilor rurale.

Regiunea mediteraneană de nord se caracterizează prin două forme frapante de relief (munte şi câmpii înguste litorale, adesea umede), prin climat uscat, soluri terra-rossa cu vegetaţie arborescentă nu prea bogată, păşuni întinse. Ţărmul este foarte crestat, pe anumite porţiuni cu particularităţi de riviere, ce atrag aşezările omeneşti, sau câmpii litorale ce se întind în regiunile de vărsare ale râurilor în mare.

Datorită deselor invazii şi stăpâniri, precum şi focarelor de malarie din anumite perioade istorice, populaţia s-a retras, de regulă, în zonele de deal, concentrându-se în sate mari, tipice fiind cele din insulele din Marea Egee, ca şi cele din Sicilia. Prezenţa castelelor înconjurate de case, a zidurilor de apărare sau, dacă relieful favoriza, plasarea extremă a unei aşezări pe un vârf de deal sau munte indică necesitatea de apărare ca una din cauzele apariţiei acestui tip de aşezări.

În peninsulele mediteraneene predomină construcţiile dense, adeseori din piatră şi lemn. Numărul ridicat al populaţiei şi dotările sociale dau multor aşezări din această zonă un caracter urban care reprezintă, de altfel, una din trăsăturile esenţiale ale localităţilor rurale din zona mediteraneană.

În sectoarele cu relief montan marginal, de tipul Apeninilor, aşezările sunt continui şi se disting prin nucleu aglomerat în partea de jos a versantului, adică în apropierea mării, şi au un anumit grad de dispersie pe versanţi (aşezări de tip risipit) şi altul în lungul văilor (aşezări de tip răsfirat). În lungul litoralului dalmatic, aşezările nu formează un şirag

continuu, ci se prezintă insular, în raport cu condițiile mai dificile pe care le oferă regiunile de carst, puternic fragmentate.

Pe măsură ce se avansează în interiorul celor trei peninsule mediteraneene, aşezările devin mai rare, atât în zona de munte cât şi de podiş. Excepție fac depresiunile intramontane, care oferă condiții mai favorabile (terenuri pentru culturi, păşuni) şi de aceea sunt bine populate.

Satele mediteraneene se caracterizează în general printr-un indice de dispersie ridicat. Se apreciază că indicele de dispersie creşte în raport direct cu altitudinea şi tipul de cultură.

În Marea Câmpie Rusă sunt caracteristice îndeosebi aşezările grupate, fenomen explicat atât prin caracterul condițiilor geografice din perioada de apariție a acestor aşezări (terenuri mlăştinoase, păduri întinse etc.), cât şi prin condițiile istorice[1].

Prin măsurile luate de statul sovietic s-a reuşit să se deplaseze limitele culturilor spre nord sau în regiunile semiaride, cu care ocazie s-au construit mii de aşezări noi, în locuri corespunzătoare ca poziție geografică. Astfel, se pot contura trei mari zone: *zona rurală agricolă, aşezările rurale din nordul zonei agricole şi aşezările rurale din sudul zonei agricole.*

Zona rurală agricolă se întinde pe aria solurilor cernoziomice şi de silvostepă, de la Marea Baltică – Carpații Nordici – Marea Neagră până la est de Ural, avansând în Siberia centrală până la Novosibirsk şi Krasnoiarsk. Are o extensiune mai mare în partea europeană şi se îngustează treptat, spre măsură ce avansează spre est, unde condițiile pedo-climatice devin mai severe, luând formă de arii insulare în regiunea forestieră, până în bazinul fluviului Amur.

În zona agricolă menționată se întinde rețeaua cea mai diversă de aşezări rurale, în care apare predominant *satul mare*, după care urmează *satele mici*, unele din ele luând forme de risipiri.

Satul aglomerat, cu peste 2.000 locuitori, se întinde îndeosebi în Ucraina, unde se înregistrează o densitate mică de aşezări, satele fiind situate la o distanță medie de 10-15 km. Ele se grupează în general pe văi sau la marginile unor păduri seculare. Pe lângă şiragurile de sate mari apar două variante de aşezări aglomerate: *satul liniar*, specific în regiunea Kursk Riaza şi *satul mic concentrat*, în general aşezări noi, care s-au construit pentru sovhozuri. Primul tip, satul liniar, se întâlneşte şi în regiunile agricole de la sud şi est de munții Ural. Satele concentrate, mai frecvente în Kazahstanul de nord, s-au construit pe locurile aşezărilor crescătorilor de animale, având funcții complexe: agricole, creşterea de animalelor şi artizanat.

Aşezările rurale din nordul zonei agricole sunt puternic influențate de prezența pădurilor. Este cunoscut faptul că pădurea dispersează aşezările. Pe măsură ce pădurea câştigă în pondere în defavoarea terenului agricol, aşezările se răresc, ele organizându-se de-a lungul unor drumuri economice, în zonele poienite, pe malurile râurilor sau lacurilor.

Satele de pădureni în general de tip concentrat, îşi schimbă şi funcția, populația se ocupă cu economia forestieră şi creşterea animalelor.

La limita nordică a taigalei, de exemplu se întâlnesc aşezări rare şi mici. Locul casei cu dependințe este luat de izbă şi iurtă, iar populația are ca ocupație principală creşterea renilor.

Iakuții, bunăoară, au aşezări duble, de vărat şi iernat. Dublarea aşezărilor are loc şi în taiga şi mai ales la limita ei nordică, unde se construiesc aşezări risipite (grupuri de 2-3 case) pentru vânători, muncitori forestieri, pescari.

Un tip de aşezare risipită îl reprezintă aşezarea hutor din regiunea prebaltică, care în cele mai multe cazuri se înşiră în lungul apelor sau pe marginea lacurilor. Construcțiile în hutor iau diferite forme: dreptunghiulare, liniare sau nereguate.

Aşezările rurale de la sud de zona agricolă prezintă cele mai mari diferenţieri, datorită profilului variat agricol (culturi de câmp simple şi irigate, pomicultură, creşterea animalelor) ce se îmbină cu industria.

Menţionăm că aceste zone se caracterizează şi printr-o structură complexă de grupuri naţionale cu tradiţii conservatoare, care îmbină activităţile montane cu cele de stepă aridă. Cu toate aceste variaţii, în această parte a spaţiului ex-sovietic se pot zona mai multe tipuri de aşezări, diferenţiate după mărime structură şi funcţii: aşezări aglomerate şi aşezări dispersate.

Caractere deosebite întâlnim şi pe teritoriul României. Aşezările rurale de pe teritoriul ţării noastre se disting printr-o mare răspândire teritorială, de la nivelul Mării Negre până pe platourile înalte ale Carpaţilor (satul Pietroasa din Munţii Apuseni 1620 m altitudine). În regiunea de munte plafonul mediu al aşezărilor de vale se menţine la circa 720 m, iar a celor permanente de pe platformele mijlocii la 890 m. Aşezările montane din depresiuni sunt foarte vechi. Ele au fost atrase pe drumurile mari şi uşoare de plai, de locurile propice pentru culturi, fâneţe şi păşuni, în perioadele de nesiguranţă.

14.2. Aşezările rurale din Asia

Este cunoscut că, în ansamblul lui, continentul asiatic se caracterizează prin mari aglomerări de populaţie, aşezări cu vechi tradiţii culturale, cum sunt cele din China sau din India. Aşezările, sub aspectul lor fizionomic, sunt destul de diferenţiate, în funcţie de activităţile pe care le desfăşoară.

Cea mai mare răspândire o are tipul de *aşezări aglomerate*. Se întâlneşte în Turcia, în lungul litoralului de la Bursa-Izmir la Adana, în zona de contact a stepei centrale cu ramura montană. Acest tip denumit *ciflik*, extins în zona fostului Imperiu Otoman, se prezintă aici sub forma unei aglomerări strânse, cu străzi înguste şi întortochiate.

Asemenea tip de sat aglomerat are o structură stradală în formă de tablă de şah, structură prezentă şi la popoarele din Peninsula Balcanică.

În Afganistan, de exemplu, geometrizarea vetrei este atât de bine definită încât aproape în fiecare aşezare mai evoluată remarcăm prezenţa a câtorva uliţe principale care se întâlnesc într-o piaţă centrală.

Aşezările dispersate aparţin, în primul rând populaţiei pastorale, iar în al doilea rând zonelor de arboricultură. Din prima categorie reţinem populaţia pastorală yuruk din Turcia, care-şi părăseşte satele şi migrează după păşunile montane, sau satele kurzilor iranieni formate din corturi. Spre deosebire de Asia de Vest, în sud-est ocupaţia de bază este cultivarea solului şi artizanatul; populaţia este sedentară şi numai în cazuri rare execută o a doua aşezare. Locuinţele sunt construite din materiale vegetale, iar în cele mai multe cazuri pe piloni.

Condiţiile specifice regionale au condiţionat construcţia de aşezări în general dispersate, în scopul apropierii de locul de muncă. În zonele cu culturi în terase, populaţia fie că îşi suprapune aşezările direct pe terenurile de cultură, fie că formează la marginea unui grup de terase o mică aşezare de tip *cătun*. Frecvenţa mare a construcţiilor pe piloni are o triplă explicaţie: se realizează o economie de teren arabil, locuinţa este apropiată de locul de muncă, se realizează apărarea contra unor animale şi insecte dăunătoare. Aceste elemente sunt întărite de condiţiile social-politice. Răspândirea geografică şi structura aşezărilor continuă să fie influenţată de sistemul de cultivare a solului şi de caracterul social al proprietăţii. Acest fapt apare evident în Vietnam, unde în nord domină satele mari, aglomerate, iar în sud, datorită şi prezenţei marii proprietăţi, mai mult tipul risipit, de categoria fermelor.

Aşezările dispersate se întâlnesc atât în regiunile cu culturi intense de orez, prin irigații, din văile şi deltele fluviilor Menam şi Mekong, cât şi pe platourile înalte din Laos şi Birmania.

Aşezările din China, India şi statele vecine au unele asemănări datorită păstrării tradiției în aspectul lor. Au un număr mare de populație rurală înscriind densități de la cele mai mici, 1-10 locuitori/km^2 în Podişul Dekan (India) până la cele mai mari, peste 100 locuitori/km^2, în bazinele fluviilor Gange şi Brahmaputra (India, Bangladesh), Chang Jiang (China).

Aşezările prezintă unele asemănări în modul de repartiție în altitudine: în regiunile cele mai înalte predomină aşezările mici, construite din piatră sau lut. Pe măsură ce altitudinea scade, aşezările se măresc iar în construcție predomină materialele vegetale şi cărămida nearsă.

Deşi China este unul dintre cele mai întinse state din lume şi cu populația cea mai numeroasă, totuşi aşezările rurale nu se diferențiază prea mult între ele.

Satele chineze cuprind de regulă câteva sute de gospodării, fiind cunoscute tipurile: *satul cijuan* şi *satul sian*.

În categoria cijuan sunt cuprinse cele mai multe aşezări rurale, care s-au format din locuitorii înrudiți între ei. Al doilea tip, sian, este format din aşezări concentrate, în care sunt prezente funcțiile administrative şi comerciale.

În timpurile mai vechi, pentru satul chinez era tipică mărginirea sa spre exterior prin ziduri înalte ale curților, străzile fiind înfundate în formă de deget de mănuşă; în alte cazuri satul era înconjurat de un zid dreptunghiular. Satul compact şi apărat de ziduri este caracteristic mai ales pentru partea de nord a Chinei şi a apărut atât datorită puternicelor legături de neam din cadrul aşezării cât şi din necesitatea de apărare împotriva numeroaselor năvăliri nomade.

Aşezările aglomerate au o arie mare de răspândire, fiind frecvente în depresiuni, în zonele de contact ale câmpiei cu muntele, în regiunile de câmpie cu irigații.

În *India* satul este o categorie cu adevărat istorică. Este vorba de tipuri de sate formate prin fuziunea arienilor imigranți cu mahomedanii, fapt ce a dus la organizarea de caste bine conturate. După fizionomia lor satele indiene se disting prin trăsăturile lor de stare *compactă, semicompactă şi împrăştiată*. Construcțiile rurale indiene din nord sunt făcute în genere din piatră, lemn şi lut, în sud distingându-se diferite tipuri de: case din piatră (regiunile de dealuri); case din lemn (Malabar); case din paie (Godavari); case din cărămidă (tip Madras).

Satul indian mare are, în general, un aspect polinuclear, fiind format din mai multe cătune.

Satele mici au o mare răspândire în partea de sud-vest, unde populația se ocupă cu creşterea vitelor. Acest tip de sat mic se întâlneşte şi în Podişul Dekan, aici aşezările având o structură risipită (case pe coline).

Cauzele răsfirării sunt multiple: în unele cazuri pădurile (de exemplu, cele din bazinul râului San), în alte cazuri modul de folosință al solului (solurile semiaride din regiunile Bombay, Madras) sau apropierea oraşelor (de exemplu, zonele periurbane ale oraşelor).

Satele mici din zona prehimalaiană sunt foarte dense, 15-25 de case, formând o arie continuă, specifice mai ales în valea fluviului Brahmaputra. În regiunea montană, satele dispersate urcă cu culturile la peste 2.000 m altitudine.

În India se sud şi în Bangladesh sunt frecvent prezente tipurile de *sat liniar* caracteristic zonelor culturii orezului sau în lungul văilor şi de *sat dispersat* prezent în plantațiile de cocotieri.

Aceste două tipuri sunt, de asemenea, caracteristice Republicii Sri Lanka.

În Japonia, aşezarea rurală predominantă este de *tip aglomerat*. Aceasta aste rezultatul marii densități a populației (270 locuitoti/km^2) şi a concentrării populației agricole pe terenurile arabile de pe câmpiile aluviale, unde locuieşte aproximativ 45% din populația

țării. Pe coline şi munte unde se concentrează 1/3 din populația rurală, aglomerarea ia forme variate, predominând *tipul liniar* cu 2-6 linii paralele de case sau rareori case izolate.

Aşezările dispersate sunt minoritare, ele apărând mai frecvent pe terenurile înalte din regiunile mai împădurite din insula Hokaido, sub formă de *cătune*, sau de câmpii aluviale, între satele vechi.

Sunt cunoscute în genere aşezările de *tip matti, mura* şi *buraku*. Matti se deosebeşte de mura prin faptul că are dimensiuni corespunzătoare unei unități administrative bine delimitate. Mura este o unitate administrativă rurală recunoscută, cu conducere administrativă, şcolară etc. Buraku este o aşezare rurală mai mică, de tip funcțional-sat, condus de un *nusidori*, ales de câte un reprezentant al gospodăriilor. *Si* este unitate administrativă urbană cu un număr de peste 25-30000 locuitori.

Satele care în genere se deosebesc puțin prin fizionomia lor de oraşele mici, au structuri regulate, uneori evident geometrizate.

14.3. Aşezările rurale din Africa

În unele state, aşezările sunt ierarhizate în *sate* şi *cantoane* sau în *cătune* şi *colonii-sate*; cătunul este format din mai multe familii, iar satul cuprinde mai multe cătune.

Termenul de sat are o valoare administrativă, el fiind folosit pentru teritorii care cuprind mai multe cătune sau o grupare de aşezări dispersate. Aceasta se datorează şi faptului că, în Africa, se întâlneşte frecvent viața de trib.

Satul de tip *bamileke*, bunăoară, este răspândit şi în regiunea muntoasă. De regulă, are o structură de pantă: în partea superioară a versantului este centrul satului, format din colibe dreptunghiulare pe piloni, în care locuieşte căpetenia tribului (Fo), apoi urmează colibele pentru provizii şi servitori, locul în care se țin şi adunările, iar în partea cea mai joasă se înşiră colibele rudelor.

În general, se constată că şi în Africa cultivarea solului, precum şi pădurile contribuie la organizarea unor aşezări aglomerate, iar creşterea animalelor la dispersie. Desigur că această corelație nu are caracter de lege. Sunt şi cazuri în care concentrarea poate să fie condiționată şi de alte elemente.

În Africa de Nord, condițiile pedo-climatice sunt favorabile creşterii animalelor şi cultivării viței-de-vie. Cultivarea solului se face pe suprafețe mici, în regiuni irigate, pe văi, în oaze.

Aşezarea cea mai răspândită este cea *dispersată*. Pe tot cuprindul Africii de Nord, din Mauritania până în Sudan, populația arabo-berberă se ocupă, în primul rând, cu creşterea animalelor. Satele sunt, în general, mici. Le întâlnim sub diferite denumiri, ca *tukul* (format din locuințe circulare), răspândit în partea de sud a Munților Atlas şi la felahii de pe malul Nilului. În valea Nilului întâlnim cătunele denumite *nugas* (formate din 4-5 case) înşirate în lungul Nilului, în unele cazuri transformându-se, la baza versantului văii Nilului, în sate de tip alungit, liniar.

Aşezări aglomerate se întâlnesc, în primul rând, în delta Nilului şi în lungul zonei sale irigate.

În Maroc, mai frecvent în partea meridională, se obişnuieşte construirea de case fortificate cunoscute sub denumirea de *ksaur*.

Aşezările fortificate sunt frecvente în toată zona de tranziție spre Sahara. Ele feresc populația de praf şi soare şi în acelaşi timp oferă şi securitate. În Tunisia, aşezările mai aglomerate sunt în lungul litoralului şi al văii râului Medjerda.

În țările arabe, aşezările aglomerate sunt mai frecvente în lungul câmpiei litorale, la poalele Munților Atlas (Tell), regiuni importante pentru cereale şi pomicultură (lămâi şi portocali). Satele adunate din zona viticolă a Africii de Nord, construite din piatră, sunt

cunoscute sub numele de *taddert*. Unele din aceste sate se construiesc în trepte pe versant în aşa fel ca acoperişul unei case să servească de terasă celei superioare.

În oaze, atât condițiile fizico-geografice caracteristice cât şi anumite relații sociale au dus, pe alte căi decât în India şi Extremul Orient, la formarea de aşezări grupate, mult mai mici însă decât în zonele respective.

La acestea se adaugă aşezările mobile, ale tuaregilor şi beduinilor nomazi, care folosesc ca adăpost cortul şi aşezările miniere din Sahara şi Munții Atlas, specializate în extracția petrolului, gazelor naturale şi a minereurilor.

Zona geografică cu cele mai mari contraste, în ce priveşte tipurile de aşezări, de la tipuri primitive de gen trib până la formele evoluate de tip european, este *Africa Centrală*. Aşezările *dispersate* reprezintă tipul cel mai răspândit, prezența lor presupunând eforturi mici în transformarea peisajului natural şi păstrarea formei tribale, ce se ocupă cu cultura plantelor, creşterea vitelor. Satele de vară sunt formate din grupuri de colibe construite din trestie împletită, acoperiş conic de paie. Satele de iarnă sunt simple adunări de corturi.

În partea de sud a Nigeriei, populația ocupându-se în principal cu agricultura, satul are o altă structură: locuințele sunt mari, dreptunghiulare, în centrul aşezării păstrându-se bazinul cu apă.

Aşezările aglomerate reprezintă o formă mai evoluată, populația ocupându-se cu agricultura sau industria minieră extractivă. Ele sunt construite în general în lungul râurilor şi iau formă liniară, pe un rând sau mai multe rânduri paralele. Sunt sate geometrice regulate.

Coloniile miniere apărute între cele două războaie mondiale s-au transformat în aşezări rurale evoluate cu dotări moderne. Acest tip de aşezare minieră este întâlnit în Tanzania, Guinea, Ghana, Nigeria, Camerun, Congo.

Treptat s-a accentuat contrastul în peisaj între zona industrială prin interesele societăților străine, şi restul provinciei, care a rămas sub formă naturală.

Africa de Sud prezintă, de asemenea, contraste de organizare a peisajului, unele motivate de ariile întinse deşertice, iar altele de prezența domeniului colonial.

În Angola, de exemplu, satele sunt răspândite după zonele de producție. Satele *concentrate, liniare* se întâlnesc în lungul râurilor din zona pădurilor tropicale, unde locuitorii au realizat zone întinse pentru locuințe şi culturi. Ei se ocupă cu valorificarea lemnului, unele aşezări fiind şantiere forestiere.

Satul cu forma *circulară* este răspândit în savane, unde populația se ocupă cu creşterea animalelor şi cultura plantelor. Locuințele sunt construite din lemn, adesea lutuit, în formă de colibe pătrate, cu acoperiş piramidal. Satul este înconjurat cu palisade, iar teritoriul arabil este în afara vetrei satului.

Satele cele mai mari, cu forme poligonale, sunt construite în zona pădurilor rare cu spații ierboase. Ocupația de bază este agricultura dar sunt dezvoltate şi meşteşugurile. Satele au centru civic şi sunt şi puncte administrative.

Aşezările izolate au apărut în special în zona savanelor unde sunt condiții mai bune pentru creşterea animalelor decât pentru culturi de câmp. Gospodăriile au mai multe dependințe.

În stepele aride, în deşert, aşezările sunt modeste, au un pronunțat caracter de primitivitate, fiind simple colibe fără dependințe.

În Africa de Sud se repetă, în mare parte, profilul aşezărilor prezentate la nord de zona subecuatorială. Astfel în Zimbabwe aria cea mai întinsă o deține *aşezarea dispersată*, specifică crescătorilor de animale. Acest tip evoluează în formă de *cătune*, în zona ocupată de arboricultură şi creşterea animalelor. Regiunea Salisbury, specializată în culturi intensive de tutun, pomi fructiferi, are *aşezări aglomerate*. Tipul de aşezare aglomerată reapare în bazinul fluviului Limpopo, aceasta urmărind cursul de apă. Satele sunt formate din colibe care concentrează în unele cazuri la peste 1000 de gospodării. Colibele au carcasă împletită şi lutuită. În partea de sud-vest, tipul aglomerat apare insular

în bazinul fluviului Orange, în apropierea ariilor irigate. Aşezarea caracteristică Africii de Sud este *craalul*, sat specific populației bantu.

Satele specifice autohtone bantu sunt construite în formă de potcoavă având o platformă comună mai înaltă, mărginită de un mic taluz. Locuințele sunt distribuite tot în semicerc, pe două şiruri cu poziții intercalate. Clădirile sunt în formă cilindrică cu acoperiş conic sau în formă de cupolă, aranjată simetric pe câte o platformă circulară.

Aşezarea – colonie pentru minieri – este formată din barăci închise şi are forme diferite: liniare, poligonale. Colonia minieră este cunoscută sub denumirea de *compounds*. Al treilea tip este *aşezarea dispersată*. Cele mai mari densități de aşezări se înscriu în regiunile cu culturi intensive, litoralul şi provincia Orange, dintre Pretoria şi Kimberley. Tipul de aşezare fermă se întinde şi în bazinul inferior al fluviului Orange, cât şi la sud de acest fluviu unde se practică agricultura şi păstoritul extensiv. Dispersia este întâlnită şi la populația boşimani care avansează în regiunea deşertului Kalahari.

14.4. Aşezările rurale din America

Aşezările rurale actuale din continentul american sunt rezultatul îmbinării elementelor vechi autohtone cu cele aduse de populația imigrată, în decursul unui proces social-economic ce a durat câteva secole. Aşezările autohtone au cedat, treptat, în fața presiunii demografice exercitate din direcții laterale (dinspre Pacific şi Atlantic) asupra continentului, retrăgându-se pe axa muntoasă sau în pădurile Amazoniei. Prin procesul de colonizare, unele tipuri de aşezări rurale au dispărut în Patagonia, altele s-au păstrat în zona Munților Stâncoşi, în Peru, Bolivia, Brazilia centrală.

Emigrarea europeană în America Centrală produce modificări în satul vechi. Indienii aveau sate concentrate pe clanuri, familii, forme ale culturii.

Din secolul al XVI-lea a apărut domeniul feudal cu aşezări în mijlocul proprietății. Dispar comunitățile libere şi apar sate de 200-500 locuitori.

Introducerea unor monoculturi de trestie de zahăr, de cafea, de bumbac, a condiționat apariția de mari proprietăți – *fazenda* - care au putut să-şi desfăşoare activitatea numai cu forță de muncă adusă în continent. Şi în acest caz, pe terenurile slab populate de autohtoni s-au format aşezări mici, cătune. În secolul al XIX-lea prin desființarea sclavajului, aşezările au luat o nouă evoluție, cu tipuri mai apropiate de cele ale europenilor.

Populația autohtonă care s-a retras în interiorul continentului a continuat să locuiască fie în sate mici, concentrate, fie în aşezări de itinerar organizate pe axele de migrație.

În această perioadă, patagonezii au folosit, în scop de securitate, aşezări de tip concentrat. Numai după formarea statelor (1776), aşezările rurale s-au construit în raport de cerințele economiei regiunii şi specificul național al emigrațiilor.

Statele europene, Spania şi Portugalia, Anglia, Franța şi Olanda, încă din secolul al XV-lea, îşi disputau pretențiile asupra Lumii Noi; timp de trei secole fiecare a ocupat succesiv teritorii şi a introdus tipuri de aşezări europene.

Influențele emigrațiilor se manifestă în apariția aşezărilor de tip spaniol, aşezărilor de tip anglo-saxon-scandinav, în partea de sud-est a Canadei şi în nord-estul SUA, aşezărilor de tip german şi olandez, “liniare”, în nord-estul SUA, aşezărilor de tip francez “Pang” în regiunea Quebec (Canada) şi Louisiana (SUA). La acestea se adaugă aşezările negrilor din partea de sud-est a regiunii agricole a SUA şi de tip chinezesc şi japonez din California.

În această regiune a lumii, din vechile populații se mai mențin eschimoşii, care sunt răspândiți în partea de nord a Canadei, locuind în aşezări dispersate, cu cel mult 10-15 familii. Locuința mobilă este *cortul*, iar cea stabilă *iglú*-ul, făcută din zăpadă sau gheață.

Tot în aşezări dispersate, din case de lemn, locuiesc tlighiții pe coasta de nord-vest a Americii de Nord. Irokezii şi algonkinii locuiesc dispersat, în păduri; se ocupă şi cu agricultura în loturi mici.

O grupare de indieni trăieşte în sud-vestul SUA , în statele New Mexico şi Arizona. Locuiesc în aşezări mici şi migrează pentru munci.

În America de Sud indienii mai locuiesc în Amazonia, unde se ocupă cu extragerea cauciucului seringueiras, iar în Anzi locuiesc vechi incaşi, cu activități tradiționale primitive.

Satele araucane formate din colibe în formă conică, din paie şi lut, se întâlnesc şi azi, în principal în Chile. În bazinul fluviului Rio sau Francisca se întâlnesc aşezări din grupe de colibe nelocuite, populația dormind în hamace suprapuse.

Din studiile geografilor americani rezultă că în America de Nord există două tipuri fundamentale de aşezări rurale: *aşezări concentrate* şi *aşezări dispersate*.

În America Latină, aşezările au o repartiție geografică strâns legată de etapele de emigrare, ele fiind mai numeroase în lungul țărmurilor oceanice şi pătrunzând în interiorul continentului pe văile principalelor fluvii. Impopularea a fost influențată şi de extinderea monoculturilor şi a creşterii animalelor în pampas. Este cunoscut faptul că în Brazilia şi Argentina ciclurile de monoculturi s-au extins zonal, în lungul litoralului Atlantic.

Aşezările concentrate se întind în lungul unor fâşii laterale vestice (Oceanul Pacific) şi estice (Oceanul Atlantic). Vetrele sunt construite pe forme de relief propice pentru aşezări ce au ca specializare pescuitul şi agricultura.

Astfel, în Brazilia aşezările concentrate corespund zonei de culturi mixte: cereale cu plante tehnice (Statele Bahia, Minas Gerais). Satele au forme neregulate în regiunile despădurite pentru culturi, luând forme liniare pe terasele râurilor şi în lungul drumurilor.

În Chile satele mici s-au grupat la limitele latifundiilor. Ca structură, construcțiile se înşiră pe două rânduri în lungul drumurilor. Casele sunt mici şi înconjurate de grădini.

Acest tip are o mare extindere în regiunile de munte (Mexic, statele andine), unde se întâlnesc şi formele de aşezare ale autohtonilor. Aici, profilul funcțional se schimbă în multe cazuri, creşterea animalelor completându-se cu meşteşugurile şi industria extractivă. Construcțiile în mare parte sunt din piatră şi iau formă concentrată.

Dispersia are o explicație social-politică dar şi economică. Dispersia s-a întins în zona pampusului, unde se practică o creştere extensivă a animalelor şi în pădurile Amazoniei. Caracterul extensiv al creşterii animalelor nu necesită multe brațe de muncă.

14.5. Aşezările rurale din Australia

În urma colonizării s-a schimbat total peisajul rural australian, oraşul ocupând un loc dominant în partea de sud-est, iar satele fiind forma cea mai extinsă în restul continentului.

Aşezările rurale sunt fie cele de tip fermă (agricole sau creşterea ovinelor), fie cele de tipul rezervațiilor în care trăiesc băştinaşii. Tipul de fermă, cu aşezări mici izolate, este caracteristic şi în Noua Zeelandă.

15. POPULAȚIA ŞI AŞEZĂRILE ÎN CONTEXTUL DEZVOLTĂRII DURABILE

15.1.Conceptul metodologic

Sintagma "dezvoltare durabilă" a fost utilizată pentru prima dată în cadrul *Comisiei Mondiale pentru Mediu şi Dezvoltare* în 1987 prin raportul Brundtland (sau "Viitorul nostru comun"). Acest concept se referă în esență la acel tip de dezvoltare care să acopere cerințele actuale ale comunității umane, asigurând în acelaşi timp resursele necesare generațiilor viitoare pentru a-şi satisface la rândul lor propriile cerințe. Deci, dezvoltarea durabilă prin satisfacerea nevoilor prezentului nu trebuie să compromită şansele generațiilor viitoare, dimpotrivă, trebuie să le asigure cel puțin aceleaşi condiții de viață, dacă nu chiar mai bune ținând cont de progresul societății. Conceptul de dezvoltare durabilă pune într-o interdependență organică creşterea economică, dezvoltarea economică şi mediul înconjurător. Trebuie precizat faptul că dezvoltarea este diferită de creşterea economică. "Eu înțeleg dezvoltarea – constată sociologul suedez, Gunnar Myrdal –, ca pe o mişcare ascendentă a întregului sistem social. Cu alte cuvinte , nu numai producția, distribuirea produsului şi modurile de producție sunt implicate dar şi nivelurile de viață, instituțiile, atitudinile şi politica."[1]

Sintagma "dezvoltare durabilă" vizează, în principal, două aspecte fundamentale ale vieții sociale:

- realizarea obiectivelor economice şi "de mediu" în consens cu cerințele obiective ale "gestionării" resurselor;
- crearea unui "mediu educațional" adecvat cerințelor formării unei conştiințe a responsabilității individuale şi colective asupra potențialului "resurselor" materiale de care pot dispune generațiile actuale şi mai ales viitoare.

Aşadar dezvoltarea durabilă se referă în primul rând la impactul omului asupra mediului în funcție de numărul populației şi mai ales de consumurile populației. În acelaşi timp dezvoltarea durabilă are în vedere şi efectele tehnicii folosite pentru obținerea resurselor, asupra condițiilor ecologice.

Experiența vieții contemporane ne arată că în multe regiuni de pe glob impactul uman enviromental (condiții naturale şi sociale) a atins cote uneori extreme. Tendințele spre cote superioare (poate după modelul țărilor astăzi dezvoltate) ce se manifestă în țările în curs de dezvoltare (cu ritmurile cele mai înalte de creştere numerică a populației) amplifică considerabil relațiile, impactul uman - enviromental.

Tendința (justificată) spre mai bine fără un suport educațional în sensul dezvoltării durabile duce inevitabil la alterarea conceptului de viață echilibrat om - mediu. Exemplele contemporane sunt numeroase şi alarmante. Suficient să ne imaginăm modificările survenite în cadrul resurselor fondurilor forestiere din anumite zone şi țări, modificările în peisajul natural ca urmare a extinderii aşezărilor umane şi în special a oraşelor, intervențiile fără discernământ asupra unor ecosisteme, "preferențiale" - zone deltaice, zone montane, presiunea uneori rapace asupra unor resurse şi nu în mai mică măsură inegalitățile alarmante atât din domeniile sociale cât şi teritoriale.

Efectele unui asemenea impact au devenit extrem de vizibile cum sunt: procesele de eroziune a solului, deşertificarea, poluarea rețelelor hidrografice, dezechilibrarea pilierelor de siguranță în cadrul unor mari oraşe etc.

Acestea sunt efecte vizibile. Există însă efecte mai puțin vizibile, din ce în ce însă mai perceptibile în viața omenirii. Este vorba de acumulările bioxidului de carbon în atmosferă, de diminuarea resurselor în lume, puternica presiune exercitată de asemenea procese din păcate nu mai pot fi surprinsă de capacitățile tehnicii contemporane.

Omenirea a ajuns în faza în care componentele fundamentale ale existenței noastre - *pământul - apa - aerul - resursele* - alertează imperios.

[1] Gunnar Myrdal, Against the Stream, Critical Esseys an Economic, p. 190.

15.2. Populație – dezvoltare

15.2.1. Raportul populație – resurse

Aspectul cel mai important în analiza situației actuale sau a perspectivelor demografice este acela al stării economice şi sociale a omenirii.

Este un fapt evident că pentru a cunoaşte mărimea şi condițiile unei familii acum sau în viitor trebuie studiate condițiile, dimensiunea şi starea locuinței în care aceasta trăieşte sau va trebui să trăiască. Există deci o legătură indisolubilă între economie şi problemele demografice, între resurse, în mod concret, şi populație. Fără o analiză temeinică a economiei este imposibil a da o interpretare ştiințifică fenomenelor demografice.

Resursele naturale formează baza indispensabilă din care izvorăşte în mod fundamental orice activitate economică. Această realitate ne obligă să privim omul numai în legătură directă cu planeta şi, în primul rând, cu o anumită parte a planetei, respectiv cu teritoriul pe care el trăieşte.

Studiul resurselor pe care le oferă sau le deține Pământul în stare potențială ne ajută în final să conchidem asupra proporțiilor juste. De aici, de la studiul acestei simple, în aparență, ecuații (populație - resurse) apar o serie de ipoteze cu privire la perspectivele dinamicii populației lumii. Studiul resurselor ne oferă argumente de necontestat în înțelegerea a o serie de fenomene sociale ca: foametea, subnutriția, analfabetismul şi altele. O incursiune sumară în geografia resurselor ne arată că dacă în lumea de azi mari mase de oameni suferă de foame, aceasta se întâmplă nu pentru că nu ar exista resursele respective sau că nu s-ar putea produce hrană suficientă pentru toți, ci din alte motive între care mai ales viciile orânduirii ce impun existența cohortelor de “dezmoşteniți ai soartei”.

“Foametea, subliniază pe bună dreptate, Josue de Castro, nu este decât o expresie - cea mai neagră şi cea mai tragică - a subdezvoltării economice, expresie care nu va dispărea decât odată cu această slabă dezvoltare şi pauperismul generalizat pe care îl determină”.

Dovada că foamea nu este un “blestem”, o plagă de neînlocuit, că ea nu este o problemă numai de resurse, ci de relații sociale, de orânduire politico-economică, ne-o oferă experiența țărilor dezvoltate. Este cunoscut prin graiul cifrelor şi glasul multor oameni de stat chiar din țările cele mai dezvoltate din punct de vedere economic, că foametea este o problemă actuală a contemporaneității. Este actuală nu pentru că în trecut n-ar mai fi fost foamete, ci pentru că astăzi, când popoarele se ridică la o nouă viață, inegalitatea socială şi economică, foametea şi sărăcia, alături de belşug, formează raporturi care nu pot coexista şi aceasta încă în condițiile unui spor considerabil al numărului populației pe glob.

15.2.2. Necesarul de calorii al organismului uman

Pentru oamenii care duc o viață sănătoasă şi activă, rația totală de calorii, media necesară, este apreciată la circa 3 200 calorii pe zi pentru bărbat şi 2 300 pentru femeie. Necesarul de calorii diferă însă în raport de greutate (o variație de 5 kg corespunzând la 100 calorii), cu temperatura (+5° reprezintă +50 calorii), cu natura fizică sau sedentară a activității desfăşurate. Oscilațiile de la mediile indicate ne dau tabloul marilor diferențieri teritoriale. După aprecierile F.A.O. 10 - 15% din populația globului este subnutrită.

În raport cu cantitatea mare de resurse pe care o dețin țările în curs de dezvoltare, consumul este repartizat, în proporții foarte mari, în favoarea țărilor dezvoltate.

Efectele cele mai grave ale subnutriției se regăsec cel mai mult la copii decât la adulți. Procentul ridicat al mortalității infantile (pentru 60% din omenire, el variază între 60 şi 150‰) este atribuit într-o largă măsură subnutriției.

Se apreciază că, în general, corpul uman adult este satisfăcut dacă rația sa zilnică de hrană cuprinde circa 70 grame de proteine, cu condiția ca jumătate din ele să fie de origine animală. Dacă proteinele au o origine vegetală, consumul lor zilnic trebuie să treacă mult peste cele 70 grame, spre a se păstra sănătatea. Insuficiența proteinelor şi îndeosebi a celor de origine animală sau a altor substanțe esențiale (săruri minerale, vitamine) cauzează fenomenul de slabă alimentație sau subnutriție.

Una dintre cauzele lipsei de proteine este uniformizarea alimentației, determinată la rândul ei de necesitatea de a avea cu orice preț cantitatea minimă de hrană.

Cerealele, deşi pot să furnizeze o cantitate puternică de energie, sunt sărace în substanțe minerale şi vitamine.

Proporția pe care o ocupă proteinele de origine animală în cadrul aportului caloric total al alimentelor se prezintă astfel destul de diferențiată (8% în Orientul Mijlociu, 6% în Asia de sud-est). F.A.O. estimează că în lume suferă de foame circa 500 milioane de oameni, dintre care o bună parte copii.

Există două categorii de foame: *foamea epidemică* care apare ca urmare a unor cataclisme naturale (secetă, inundații, cutremure etc.) ori sociale (războaie) şi a cărei efecte sunt immediate (cum a fost, spre exemplu, seceta din 1974 din Sahel) şi *foamea endemică* sau ascunsă a cărei efecte sunt mai greu de sesizat

Modul, căile şi posibilitățile de rezolvare a problemei atât de stringente pe diferite meridiane - cum se va asigura pâinea lumii - nu sunt deci identice în toate regiunile globului pământesc, ele punându-se diferențiat în cazul țărilor dezvoltate şi al celor aflate în curs de dezvoltare.

Acolo unde omul a reuşit să industrializeze agricultura, el a introdus în cadrul acesteia metodele ştiințifice, procedeele producției de masă, caracteristice producției industriale. Într-un cuvânt, el a scos hrana din categoria producției naturale, lente.

În prezent o serie de țări cu economia agrară slab industrializată sunt încă importatoare de hrană, în vreme ce țările industrializate, cu o slabă populație rurală, dețin o producție agricolă capabilă să răspundă cerințelor producției, consumului şi exportului.

Astfel, rezolvarea problemei alimentației populației globului constă în creşterea producției, a productivității agricole pe baza metodelor industriale. Într-o epocă de puternic avânt tehnic, la întrebarea dacă omenirea va putea să-şi asigure hrana, în condițiile creşterii ei, răspunsul nu poate să fie decât pozitiv.

Industria determină creşterea cantității de alimente prin intermediul mecanizarii, chimizarii, irigațiilor, a cercetării ştiințifice aplicate în agricultură în general.

Prin introducerea în cadrul agriculturii a maşinii, apare o putere pe care omul şi animalele de tracțiune nu o pot egala. Maşina înlesneşte nu numai transferul unei părți semnificative a populației către alte sectoare ale producției, ci o înlocuieşte printr-o forță de zeci şi de sute de ori mai mare.

Producția alimentară pe plan mondial a înregistrat în ultima vreme o creştere deosebită, care însă n-a îmbunătățit în proporții însemnate situația crizei existente de mai mulți ani în domeniul asigurării cu alimente a populației globului, deoarece într-un mare număr de țări în curs de dezvoltare, echilibrul alimentar rămâne precar. De aceea se impune, fireşte, luarea unui ansamblu de măsuri, pe plan național şi internațional, de sporire a producției şi productivității în agricultură. Aceste măsuri constituie unul din obiectivele importante, s-ar putea spune principalul, al aşa-zisului plan indicativ mondial pentru dezvoltarea agriculturii, elaborat de F.A.O., precum şi ale activității complexe de acordare de asistență, de formare şi specializare a cadrelor, de realizare a unor însemnate proiecte de dezvoltare în țările membre.

F.A.O. a pus accentul nu pe “ajutorul” internațional în alimente sau bani, ci pe nevoia folosirii cu discernământ a resurselor fiecărei țări în vederea dezvoltării, consolidării, diversificării şi modernizării propriei agriculturi.

În prezent, în numeroase țări aflate în curs de dezvoltare se apreciază că pentru a îmbunătăți situația în domeniul agriculturii, calea principală este aceea a folosirii cu cât mai multă pricepere a propriilor posibilități, integrând măsurile de ridicare a agriculturii în cadrul dezvoltării durabile a întregii economii naționale.

Introducerea mecanizării şi sporirea continuă a producției în agricultură presupune existența unei baze materiale corespunzătoare şi moderne. Din acest fapt decurge însemnătatea industrializării ca pârghie hotărâtoare a dezvoltării tuturor ramurilor economiei naționale, inclusiv a agriculturii.

15.2.3. Contraste teritoriale

Gradul actual de valorificare a resurselor globului pledează în favoarea unor acțiuni majore la nivel național şi mondial de gestionare a acestora. Se impune astfel ca în viitorul apropiat țările cu un ritm mare de creştere a populației să-şi intensifice eforturile pentru sporirea producției proprii, posibilitățile fiind încă multiple. Oamenii de ştiință abordează aspecte complexe ale acestei sarcini destul de dificile, dar deocamdată nu depăşeşte prea mult nivelul constatărilor. O scurtă privire asupra unor aspecte regionale ale potențialului uman în raport cu cel al resurselor naturale va veni în sprijinul celor afirmate mai înainte.

Se vorbeşte în general despre “lume” ca o unitate mai mult sau mai puțin omogenă. Se ştie însă că există diferențe foarte mari între țări din punct de vedere al dezvoltării lor economice şi sociale. În acest fel ne apare ca insuficientă simpla împărțire a lumii în țări dezvoltate şi în curs de dezvoltare, cel puțin pentru o analiză a resurselor populației, raportate la nivelul tehnologiei. Este un adevăr incontestabil că resursele devin productive pentru om, în principal, prin intermediul tehnologiei. Cu cât este mai avansată tehnologia, cu atât va creşte capacitatea țării sau regiunii respective de a întreține un număr mai mare de oameni. În acelaşi timp trebuie să se ia în considerație densitatea populației în raport cu potențialul resurselor, făcându-se totodată o evaluare a condițiilor naturale ale țării sau regiunii respective.

Pe lângă diferențierea după nivelul de dezvoltare țările lumii se mai pot clasifica, deci, şi în țări (zone) cu resurse tehnologice şi țări (zone) deficitare în aceste resurse. În acelaşi sens al clasificării putem desprinde zone cu bogate resurse de populație şi zone cu resurse scăzute de populație. Pentru a completa criteriile de clasificare trebuie să deosebim regiunile înconjurătoare neproductive, cum sunt deşerturile şi regiunile arctice, de acele regiuni cu adevărat productive, înțelegând prin acestea restul suprafeței pământului.

Pe baza acestor criterii țările lumii sunt adesea grupate în următoarele tipuri de regiuni:

- zone cu resurse tehnologice, care au în acelaşi timp ridicate resurse de populație (tipul european);
- zone cu resurse tehnologice însă cu reduse resurse de populație (tip America de Nord, îndeosebi Statele Unite);
- zone deficitare în resurse tehnologice şi cu o populație mică (tip America de Sud, mai ales Brazilia);
- zone deficitare în resurse tehnologice, dar cu resurse de populație ridicate (tip Asia de sud şi de sud-est şi parțial Extremul Orient);
- zone deficitare în resurse tehnologice, în potențial uman şi resurse de hrană (deşerturile, regiunile arctice).

Analizând repartiția populației globului pe aceste zone rezultă că:

- aproximativ jumătate din populația globului trăieşte în regiuni deficitare din punct de vedere tehnologic, în regiuni cu o populație mult mai numeroasă în raport cu potențialul actual al resurselor;

- media zilnică de calorii probabilă pentru mulți oameni din aceste zone este cu mult mai redusă în comparație cu minimul stabilit de 2100 calorii necesare pentru sănătate. Mulți din cei 300 - 500 milioane de oameni considerați (de către F.A.O.) a fi serios subnutriți, trăiesc în aceste țări;

- cel puțin 2/3 din totalul populației acestui grup de țări trăiesc în condiții naturale în care capriciile vremii, mai ales seceta, cauzează fluctuații importante în producerea mijloacelor de trai, ceea ce face ca marea problemă a viitorului pentru aceste terenuri să fie strâns legată de viteza cu care se vor adopta măsuri de siguranță şi dacă pot fi prevăzute sau nu măsuri eficiente;

- cealaltă jumătate a populației globului ar fi brut împărțită aproape în trei din celelalte tipuri menționate. Aproximativ 1/6 din totalul populației globului trăieşte în țări cu tehnologie deficitară, cu un nivel scăzut al resurselor populației (întinse regiuni din Africa şi America Latină). Problema principală a acestui grup este aceea a rezolvării proporției juste a resurselor utilizabile, a găsirrii soluțiilor favorabile valorificării resurselor potențiale. Oaltă şesime a populației globului trăieşte în regiuni sau țări unde organizarea industriei şi tehnologiei le permite lărgirea bazei de materii prime cu ajutorul comerțului mondial, deşi resursele locale sunt destul de limitate. Acestea sunt zone cu resurse tehnologice şi cu densitate ridicată, specifice țărilor vest-europene şi Japoniei. Ultima şesime a populației globului trăieşte în țări dezvoltate din punct de vedere tehnic şi care au teritorii imense şi slab populate, existând în general un raport inechitabil între numărul redus al populației şi resursele bogate (Statele Unite, Canada, Austria şi altele).

Concluziile acestei grupări foarte schematice sunt edificatoare. Ele dovedesc din plin rezervele imense de care dispune încă omenirea pentru a-şi asigura un nivel demn de existență. Intervine astfel, mai actuală decât oricând, problema economisirii şi folosirii raționale a fondurilor umane, materiale şi a resurselor naturale în general.

15.2.4. Aprecieri privind gradului de valorificarea resurselor planetei

Suprafața de uscat a globlui pământesc privită din punctul de vedere al dimensiunilor sale, apare ca o mărime relativ constantă, care ar putea să devină cândva insuficientă pentru un număr de locuitori în continuă creştere. Există însă şi o mărime variabilă a pământului, care se pune sau mai bine-zis pe care omul trebuie să o pună, în concordanță cu nevoile locuitorilor săi. Este vorba despre potențialul său productiv insuficient valorificat până în prezent.

În aceste condiții se poate afirma că Pământul este capabil să răspundă la “explozia populației” şi îşi poate face datoria față de om, cu condiția ca societatea umană să-şi facă şi ea datoria față de Pământ, prin folosirea resurselor şi energiilor în scopuri constructive.

15.2.4.1. Resursele agricole

Indiferent de schimbările ce vor surveni în structura pe medii (urban-rural) sau în dinamica populației, produsele agricole rămân mai departe baza hranei zilnice.

Problema se pune în a defini resursele funciare reale la nivelul globului şi de a aprecia ce rezerve există în direcția ridicării productivității agricole. Calculele specialiştilor F.A.O., O.N.U., ale organizațiilor naționale dau răspunsuri relativ apropiate, marea lor majoritate mergând spre atitudini pozitive în aprecierea posibilităților planetei noastre.

Întreaga suprafață a uscatului (fără Antarctica) este de 13,6 miliarde ha. Această suprafață are în zilele noastre următoarea structură a fondului funciar: arabil 1,43 mild. ha., păduri 4,10 mild. ha., pășuni, fânețe 2,58 mild. ha., pustiuri şi terenuri improprii construcțiilor 5,42 mild. ha.

Rezultă că de fapt numai 10% din suprafața uscatului este folosită ca terenuri arabile. Nici măcar toate terenurile fertile din câmpii nu sunt cuprinse într-un asemenea procentaj.

La nivelul globului, calculele ne indică următoarele categorii de terenuri, după calitățile determinate de poziția acestora în cadrul marilor unități fizico-geografice:

- 12,5% din suprafața totală a uscatului aparține terenurilor celor mai fertile din câmpii;
- 36,4% sunt terenuri intermediare (suprafețe cu soluri de pădure şi stepă);
- 11,8% pășuni de munte şi păduri;
- 8% pustiuri, stepă sudică şi tundră, terenuri unde este posibilă activitatea agricolă.

Rezultă deci că din întreaga suprafață a uscatului, aproximativ 68% (adică circa 10 miliarde ha) sunt terenuri care pot fi cuprinse în circuitul agricol, adică au un potențial de aproximativ 6 - 7 ori mai mare decât realitățile actuale.

Fondul funciar agricol ar putea fi deci împrospătat cu cele circa 30% din pământurile părăsite în Africa şi America de Sud (adică circa 350 000 000 ha), cu cele circa 10% din pământurile acoperite cu soluri podzolite din Canada şi Unitatea Statelor Independente (aproximativ 120 000 000 ha), în cele circa 40 000 000 ha din Oceania şi Australia. La acestea se pot adăuga cele 3,5 - 4 miliarde ha de regiuni de deşert şi semideşert care în condițiile tehnicii actuale pot fi transformate în terenuri agricole roditoare.

În condițiile actuale de prelucrare a pământului, fără investiții capitale, suprafața arabilă poate fi ridicată la circa 3 miliarde ha; în condițiile unor investiții capitale, la circa 5,5 miliarde ha, iar în condițiile introducerii unor metode de prelucrare şi a unor investiții capitale, la circa 9,4 miliarde ha. Specialiştii apreciază că în înseşi condițiile actuale, printr-o exploatare normală a pământului, ridicând numai productivitatea medie la nivelul economiilor înaintate se poate asigura hrana pentru mai mult de 6 miliarde locuitori. Dacă însă întreg pământul bun pentru agricultură ar intra în circuitul normal al producției agricole şi pentru prelucrarea lui s-ar folosi mijloacele tehnice existente, recoltele lui ar fi suficiente şi pentru hrana a 30 miliarde de oameni.

Rezervele fondului funciar agricol sunt multiple. În această direcție un rol activ revine *irigației*. În prezent suprafața irigată depăşeşte 100 mil. ha (adică circa 13% din suprafața totală agricolă folosită), dar alte aproximativ 400.000.000 ha pot fi irigate.

Evident că, la nivelul producției agricole actuale de pe terenurile irigate, în asemenea condiții, producția agricolă a întregului glob ar putea fi mărită de 6 - 7 ori.

Alături de irigație, un loc activ în agricultură îl ocupă *chimizarea*, care determină prelucrarea superioară a pământului şi ca urmare o productivitate de 2 - 3 ori mai mare. Acest lucru se observă clar dacă comparăm producțiile la cereale în câteva țări, caracterizate prin aceleaşi condiții naturale sau prin condiții naturale apropiate.

Aprecierile pe plan mondial şi mai ales nivelul la care a ajuns agricultura într-o serie de state subliniază necesitatea aplicării unor metode ştiințifice şi tehnice în vederea creşterii productivității şi implicit a producției. Cercetarea ştiințifică fiind considerată astăzi, din ce în ce mai mult, unul din principalele mijloace de sporire a eficienței în agricultură.

Faptele consemnate ne permit să conchidem, în primul rând, că previziunile lui Malthus potrivit cărora creşterea populației va depăşi creşterea producției agricole nu sunt confirmate de evoluția societății, deşi, lumea nu este încă eliberată de foamete. Nu poate fi ignorat faptul că astăzi suferă mult mai puțini oameni de foame decât pe timpul lui Malthus. În al doilea rând nu remarcăm existența vreunui motiv care să împiedice dublarea producției agricole. Din contră, noile descoperiri ştiințifice în agricultură favorizează acest lucru.

15.2.4.2. Resursele energetice

Dacă suprafața pământului poate asigura hrană pentru un număr mare de oameni, interiorul planetei poate pune la dispoziția omului alte resurse, care se cer a fi bine gospodărite.

Producția de energie electrică, calculată per locuitor a reprezentat în 1938, 210 kWh, în 1956, 570 kWh, în 1975, 1600 kWh, iar în 1999, 2500 kWh. Prin urmare într-un sfert de veac producția de energie electrică pe locuitor a crescut aproape de 1,5 ori.

Creşterea în continuare a consumului de energie este strâns legată de creşterea populației planetei noastre.

În medie, în lume, consumul de energie pe locuitor a crescut în perioada 1900 - 2000 de 4 ori, fapt care determină aprecierea că, prin dublarea populației globului pământesc în ultimele decenii ale acestui secol, consumul de energie va creşte nu mai puțin de 6 ori.

Iată de ce problema viu dezbătută astăzi se referă atât de insistent la situația resurselor energetice şi la măsura în care omenirea este amenințată de "foamea energetică". Indicii ridicați ai consumului de energie în lume au început deja să alarmeze pe specialişti. Aceştia apreciază că resursele de combustibil a căror exploatare este convenabilă din punct de vedere economic vor putea fi epuizate într-un timp destul de scurt de aici înainte.

Dezvoltarea ştiinței şi tehnicii a lărgit posibilitățile de valorificare a diferitelor resurse, fapt ce a produs schimbări radicale în balanța energetică mondială.

În acelaşi timp, rezervele de gaz metan, din ce în ce mai mult folosite pentru a produce energie, căldură sau pentru a fi înnobilate în produse chimice superioare, sunt intens exploatate în diferite ramuri ale economiilor naționale.

Cărbunele, de asemenea, continuă să dețină o pondere însemnată în consumul energetic mondial. Se omit adesea din calcule şi alte resurse energetice ca bitumurile, şisturile şi calcarele bituminoase. Resursele mondiale de turbă sunt apreciate la circa 225 miliarde tone, adică circa 100 miliarde tone combustibil convențional. Evident că la toate acestea se adaugă şi resursele hidroenergetice, care se folosesc doar în proporție de circa 10%, ponderea lor fiind însă în continuă creştere. Nu mai amintim energia solară şi alte izvoare de energie.

În ritmurile actuale de creştere a populației, modernizării şi consumului în general, problema acestor resurse se pune cu deosebită seriozitate.

Raportând resursele energetice la cerințele populației trebuie reținute câteva situații semnificative şi anume:

Cerințele mondiale de energie cresc în ritmuri impresionante în secolul nostru. În perioada 1900 - 1965 ritmul anual de creştere era de aproximativ 3% în timp ce în perioada 1962 - 1972, care precede criza petrolului, ritmul era de 5%.

Poziția principalilor combustibili se modifică simțitor. Ponderea cărbunelui scade de la 95% în anul 1900 la 33% în anul 1999. Gazul natural şi petrolul dețineau în 1900 doar 9% din consum pentru ca în anul 1999 petrolul să dețină 44%, iar gazul natural 20% din consumul general.

Energia hidraulică şi nucleară deținea în 1999 în medie doar 18% din consumul total.

La orizontul primelor decenii ale secolului al XXI-lea în linia întâi a surselor de energie se va înscrie, după opiniile cercetătorilor, cărbunele (circa 35%), petrolul (circa 19%), gazul natural (circa 9%), energia nucleară (circa 23%), energia hidraulică (circa 5%), energia solară şi alte surse regeneratoare (circa 8%).

15.2.4.3. Resursele oceanului

Oceanul planetar reprezintă o sursă de hrană care a fost până acum prea puțin solicitată. E drept, astăzi se scot la suprafață numai din mările şi oceanele lumii aproximativ 70 milioane tone peşte anual. Sporul natural anual al masei de viețuitoare marine reprezintă 18 miliarde tone/an. Perfecționarea şi intensificarea pescuitului ar aduce omenirii uriaşe cantități de hrană în plus. Se apreciază că resursele biologice ale Oceanului Planetar ar putea asigura hrana necesară pentru 30 miliarde locuitori.

Cea mai importantă bogăție a Oceanului Planetar este *planctonul* - totalitatea organismelor microscopice aflate în suspensie în păturile superioare ale apelor marine - format din alge şi animale unicelulare. Dacă s-ar reuşi valorificarea sa integrală (în unele țări ca Japonia sau Indonezia, se consumă în mod curent), atunci omenirea ar dispune de alimente cu o valoare nutritivă de 20.000 ori mai mare decât recoltele de grâu ce se adună azi în lume într-un an întreg.

Oceanul ascunde în imensitățile sale resurse încă nebănuite, care ar putea schimba radical raporturile actuale dintre producțiile materiale de pe glob.

Este vorba de o lume infinită, a faunei şi florei, care constituie, la rândul lor, baza de materii prime pentru produsele alimentare. La acestea se adaugă resursele minerale, care stau ascunse pe fundul oceanelor sau sunt dizolvate în apa acestora. Este vorba de resursele de petrol (aproximativ 300.000 milioane barili rezerve). Deja 20% din consumul de petrol este asigurat din bazinele submarine. La acestea se adaugă resursele de mangan, de cobalt, aluminiu, nichel, cupru, molibden ş.a.

Nisipurile din largul coastei de sud-est a Africii furnizează astăzi diamante. Nisipurile de fund sunt de asemenea bogate în minerale importante pentru industrie. Lista acestor avuții este destul de diversificată. Rezerva de minereuri de pe fundul mărilor şi oceanelor a fost estimată la 1000 - 1500 miliarde tone, la care se adaugă anual circa 10 miliarde tone de depuneri noi.

15.2.4.4. Orizonturi noi în valorificarea resurselor naturale

Practica demonstrează că efortul fiecărui popor pentru punerea în valoare a resurselor economice şi de muncă reprezintă cheia de bază a dezvoltării economiei şi respectiv soluționarea problemelor populației.

Pentru reducerea decalajului dintre țările în curs de dezvoltare şi cele industrializate este necesară asigurarea accesului larg al tuturor popoarelor la cuceririle ştiinței şi tehnologiei, ținând în permanență seama că este dreptul sacru al fiecărei țări de a fi stăpână pe bogățiile naturale, pe materiile prime şi resursele sale de energie, spre a le folosi în scopul dezvoltării economice şi sociale proprii, spre binele populației sale.

O problemă deosebit de importantă va deveni pentru imensa populație a globului, *apa*. În acest sens devine actuală problema economisirii apei potabile, prin valorificarea apelor care nu intră în circuitul economic, cum ar fi apa de mare.

Apa devine din ce în ce mai mult o materie primă tehnologică intrând în alcătuirea unor produse. Este de ajuns de amintit că numai pentru producția unei tone de zahăr (unul din produsele cele mai solicitate în hrană) se consumă circa 100 m^3 apă. Dar dacă mai amintim hârtia, care în mod evident va fi solicitată în cantități sporite (250 m^3/t), celofibra (800 m^3/t), oțelul (150 m^3/t), aluminiul (1 200 m^3/t) şi alte multe produse ce solicită apa, atunci concluziile se impun de la sine.

În acest sens trebuie reconsiderate raporturile dintre om şi mediu şi aşezarea lor pe o nouă bază.

Este recunoscut faptul că omul modern intervine uneori destul de brutal în echilibrul pe care natura şi-l conservă şi îl apără cu tenacitate. Este suficient să amintim că de la

începutul erei noastre au dispărut nu mai puțin de 110 forme de mamifere, dintre care 75 numai în ultimul veac, iar alte 600 specii sunt pe cale de dispariție.

Intervenția omului are însă implicații mult mai vaste, mai ales ca urmare a industrializării şi supraproducției. Intervenția omului în natură este impusă de procese necesare, obiective în dezvoltarea omenirii. Ele cer însă mult mai mult discernământ, o mai mare răspundere pe plan local şi planetar.

15.3. Populația şi mediul înconjurător

15.3.1. Istoricul problemei

În euforia generată de creşterea economică cu ritmuri înalte, ca urmare a revoluției industriale, impresia generală era aceea că resursele sunt inepuizabile. Consumul lor, facilitat şi de prețurile scăzute, a devenit tot mai nerațional. în plus, au început să apară tot mai multe semne de poluare a aerului, apei şi solului. Oamenii de ştiință au tras semnalul de alarmă încă înainte de anii '70: aceştia au fost însă geografi, geologi, biologi, ecologi. Dar aceste avertismente erau interpretate ca vizând situații particulare. în unele medii politice şi chiar ştiințifice a început să fie pusă în circulație ideea că atât epuizarea resurselor cât şi fenomenele de poluare s-ar datora... exploziei populației din țările în curs de dezvoltare, devenite astfel țapi ispăşitori ai crizei amintite. Este adevărat că în această perioadă, populația mondială creşte într-un ritm fără precedent; de la 1 miliard în anul 1850, la 2 miliarde în anul 1927, la 3 miliarde în 1960, la 4 miliarde în 1974, la 5 miliarde în 1987, şi 6 miliarde în 1999. Oamenii de ştiință realişti (A Sauvy, de pildă) au atras atenția că epuizarea resurselor ca şi poluarea sunt fenomene legate de creşterea economică şi că în cea mai mare parte ele au loc în țările dezvoltate. Cât priveşte situația din lumea a treia, "explozia demografică", ea însăşi este un efect al subdezvoltării şi nu o cauză directă a acesteia.

Un rol important în conştientizarea dimensiunilor mondiale a crizei resurselor şi a poluării l-au jucat modelele globale, începând cu cele ale lui J. Forrester şi ale grupului Meadows, precum şi activitatea Clubului de la Roma -, materializată în cunoscutele rapoarte. Criza petrolului din 1973, criza şi recesiunea economică au accentuat situația negativă, contribuind la crearea unei opinii mondiale în jurul acestei probleme. În aceste condiții Națiunile Unite au organizat prima Conferință Mondială asupra mediului înconjurător (Stokholm, 1972), ale cărei rezultate au fost pe larg dezbătute în Conferința Mondială a Populației (Bucureşti, 1974). Problema figurează de atunci pe agenda reuniunilor internaționale; noi piese s-au adăugat la dosar. Au luat ființă, pe rând: Comisia O.N.U. pentru Coordonare în Domeniul Mediului Înconjurător, Sistemul Mondial de Supraveghere Continuă a Mediului Înconjurător, Proiectul Internațional pentru Geosferă şo Biosferă (IGBP), Programul Națiunilor Unite pentru Mediul înconjurător (P.N.U.E.), Fondul Mondial pentru Natură (WWF) şi alte organisme.

În 1983, Adunarea Generală a O.N.U. a cerut să se inițieze "un program global de schimbare"; în acelaşi an secretarul general O.N.U. a luat inițiativa de a constitui o comisie indepenentă, compusă din proeminente personalități politice şi ştiințifice, ca să studieze problema şi să prezinte un raport Adunării Generale a O.N.U. După ani de studii şi cercetări, cu consultarea unui număr mare de persoane, Comisia Mondială pentru Mediul înconjurător (preşedinte: Gro Harlem Brundtland, fost prin ministru al Norvegiei) a întocmit acest raport, pe care l-a înaintat, în 1987, Adunării Generale a O.N.U.

O activitate importantă în acest domeniu desfăşoară Worldwatch Institute din S.U.A. ("Institutul pentru veghea lumii"), director Lester Brown, care, din 1975, publică studii documentare în legătură cu subiectele cele mai acute: energia, ecologia, apa, demografia, problema alimetației, urbanism, exploatarea spațiului cosmic, reciclarea materiilor prime şi

a materialelor. Din 1984 Institutul publică anual rapoarte intitulate “Starea lumii” (The State of World).

În raportul directorului executiv al Fondului Naţiunilor Unite pentru Populaţie pe anul 1988, intitulat “Starea populaţiei lumii 1988”, având ca subtitlu ,,Să salvăm viitorul”, se spune – printre altele – : “Cerinţele umane în creştere aduc daune resurselor naturale de bază – sol, apă şi aer – de care depinde întreaga viaţă. În ţările în curs de dezvoltare, creşterea mai înceată şi o repartizare mai egală a populaţiei vor ajuta să se reducă presiunea asupra terenurilor agricole, a surselor de energie, a surselor vitale de apă şi a zonelor cu păduri, dând un răgaz de timp pentru elaborarea strategiilor necesare pentru o dezvoltare viabilă (durabilă)”.

Semnificativ, raportul Comisiei Mondiale pentru Mediul înconjurător pe anul 1987 şi prezentat Adunării Generale a Naţiunilor Unite, poartă titlul “Viitorul nostru este al tuturor”, având subtitlul: “Un singur pământ, o singură lume”. Ziua Mondială a Mediului Înconjurător, proclamată de O.N.U., pentru 5 iunie 1989, s-a desfăşurat sub lozinca “Încălzire globală – alarmă globală”. Dacă mai amintim numeroasele luări de poziţie ale guvernelor şi studiile oamenilor de ştiinţă exprimând preocuparea pentru situaţia dramatică a mediului înconjurător şi a dezechilibrelor ecologice ne dăm seama cât de importantă este necesitatea studierii aprofundate a acestor probleme şi a elaborării unor strategii care să salveze viitorul omenirii.

Populaţia este prezentată în acest proces, pe de o parte, ca factor care a generat această situaţie, iar pe de altă parte, populaţia este aceea care suportă consecinţele negative ale dezechilibrului ecologic. Se vede imediat că problema are un caracter multi- şi interdisciplinar. Definiţia dată de O.N.U. mediului înconjurător arată că acesta este “ecosistemul care furnizează resursele şi serveşte în acelaşi timp drept depozit de deşeuri”, subliniindu-se că mediul înconjurător nu se reduce la componenta sa fizică, materială, la dimensiunea economică; el are şi o dmensiune socială şi politică. Caracterul global al problemei mediului înconjurător, dimensiunea sa mondială nu mai necesită argumente. Totodată, a devenit limpede că în locul unei tratări simpliste, unilaterale, în cadrul raportului “populaţie-subsistenţe” sau “populaţie şi dezvoltare”, se impune o tratare sistemică care să integreze ”populaţia, resursele, mediul înconjurător şi dezvoltarea”. În mod corespunzător, strategiile naţionale şi internaţionale trebuie să aibă în vedere concomitent toate aceste elemente.

15.3.2. Principii de bază pentru rezolvarea problemelor mediului înconjurător.

Cerinţele de dezvoltare a societăţii, a civilizaţiei în general, sunt în mod firesc în continuă creştere. Procesul muncii se amplifică şi se diversifică continuu. Asemenea proces capătă în zilele noastre, dar mai ales în perspectivă, dimensiuni greu de apreciat. Indicii economici, demografici, sociali, ai omenirii se schimbă la intervale din ce în ce mai mici. Creşterea numerică a populaţiei duce la dublarea acesteia în mai puţin de 100 de ani, iar ritmurile urbanizării sunt deosebit de accentuate.

Ritmurile actuale accentuate de industrializare, de urbanizare, de modernizare a agriculturii, creşterea rapidă a mijloacelor de transport determină în toate ţările intensificarea proceselor de poluare a elementelor sistemului ecologic, conduc la modificarea însuşirilor fizice, chimice sau biologice ale factorilor de mediu, ceea ce poate dăuna dezvoltării normale a vieţii pe pământ, îndeosebi sănătăţii şi capacităţii de muncă a omului.

Asemenea fenomene, considerate astăzi, şi nu fără temei, drept probleme majore ale contemporaneităţii, se situează în prim planul ştiinţei, al politicii naţionale, al preocupărilor şi relaţiilor internaţionale în general.

În mod firesc, ştiința şi tehnica, preocupările interne ale fiecărei țări duc la valorificarea intensivă a tuturor resurselor naturale. Cerințele actuale impun o valorificare superioară care nu poate fi posibilă decât printr-o intervenție masivă, multilaterală a tehnicii, mai mult sau mai puțin perfecționate.

Ritmul dezvoltării, accentuarea crescândă a intervenției omului în natură conduc uneori crearea unor situații actuale sau de perspectivă, cum sunt:

- epuizarea anumitor resurse ale solului sau subsolului;
- degradarea unora dintre componentele mediului înconjurător, a sistemului ecologic în general;
- modificări lente sau bruşte în peisajul geografic, pe plan local, regional sau chiar planetar.

Intervenția brută, fără discernământ, determină transformări, în compoziția globală a atmosferei şi, ca urmare, într-o multitudine de procese, care influențează echilibrul biosferei.

Ca atare, în viziunea atitudinii generale - de prognoză şi perspectivă - fiecare ştiință îşi impune în mod obiectiv noi orientări în practică şi în cercetarea fundamentală.

Acum, mai mult decât oricând, trebuie înțeles că viitorul şi activitățile umane ne impun o gândire mai profundă, de deosebită responsabilitate asupra ideilor, planurilor, acțiunilor noastre, este o responsabilitate a secolului, a generațiilor actuale, îndeosebi a generațiilor tinere.

În acest caz abordarea problemelor mediului înconjurător trebuie să aibă la bază o serie de principii fundamentale, cum ar fi:

- situația actuală arată că natura şi importanța problemelor privind mediul înconjurător capătă noi dimensiuni în societatea industrială modernă. Acest lucru solicită perfecționarea metodologiei şi practicii geografice, pornind de la definiția şi conceptul a ceea ce numim mediul înconjurător şi până la finalizarea cercetării geografice.

Mediul înconjurător nu poate fi conceput altfel decât ca un ansamblu de elemente care formează, în complexitatea relațiilor lor, cadrul şi condițiile necesare vieții omului, dezvoltării societății în general. Este vorba, deci, de un sistem om-mediu în cadrul căruia componentele fundamentale impun o interdependență riguroasă.

Schema sistemului om-mediu demonstrează cu prisosință că noțiunea “mediu” capătă noi dimensiuni şi atribute, “mediul” nu poate fi înțeles doar ca o sumă constituită din aer, apă, sol. Diversele forme de manifestare ale componentelor naturii depind astăzi atât de mult de condițiile economice şi sociale, încât este imposibil de a le mai aborda (evident cu toate competențele şi exigențele ştiinței) fără a ține seama în primul rând de om şi activitățile sale. O atare concepție imprimă ştiinței geografice însăşi un caracter formativ, de limitare a informației excesive şi de stimulare a explicației interrelațiilor, a laturii formative.

Este evident că societatea contemporană se caracterizează prin fenomene ireversibile ale industrializării şi urbanizării.

Urbanizarea exercită o influență considerabilă asupra condițiilor de viață ale populației. Ea influențează pozitiv activitățile terțiare (servicii), dar totodată participă activ alături de industrie şi agricultură la procesul nedorit de poluare, degradare a zonelor verzi, provoacă schimbări profunde în utilizarea solului, în structura faunei şi florei în general. Deşi este foarte dificil a aprecia global efectele poluării la scară locală, zonală, regională sau mai ales continentală, apar situații evidente care dovedesc limitarea capacității de autopurificare pe care o posedă mediul înconjurător. Însăşi “presiunea” populației ca urmare a comportamentelor demografice poate provoca anumite dereglări în echilibrul natural.

Iată de ce cerințele perfecționării metodologiei şi practicii geografice se înscriu pe primul plan al principiilor ce stau la baza abordării ştiințifice a mediului ambiant;

- pământul, apa, atmosfera, învelişurile planetei în ansamblu nu mai pot fi considerate recipiente de capacitate infinită, puterea lor de primire şi neutralizare fiind limitată. Regenerarea unui component degradat sau epuizat solicită timp îndelungat, uneori cu mult peste posibilitățile ce le oferă o generație umană.

Creşterea economică trebuie în acest fel coordonată cu acțiuni concrete de protecție a mediului înconjurător. Practica socială trebuie astfel să asigure mai multă atenție calității mediului înconjurător, rolului acesteia asupra producției, serviciilor, consumului, precum şi asupra "receptorilor" care solicită responsabilitatea umană;

- bogățiile naturale şi mediul înconjurător rămân principalele resurse ale dezvoltării economiei, premisele creşterii gradului de civilizație şi bunăstare a tuturor membrilor societății. "Mediile sintetice" nu vor putea niciodată înlocui calitățile pe care le oferă mediul înconjurător. Preferința lor este de scurtă durată şi unilaterală.

De la sine înțeles că omenirea va continua în mod obiectiv să producă, să consume mai mult şi să obțină produse mai bune. Problema fundamentală, în abordarea mediului înconjurător, rămâne aceea a utilizării cât mai raționale a resurselor disponibile şi, evitarea distrugerii lor. Se impune, în acest caz, o mai multă preocupare în cunoaşterea raporturilor ce se stabilesc între mediul înconjurător şi creşterea economică;

- în asemenea condiții, omul, astăzi, îşi înscrie pe primul plan al preocupărilor sale principiul fundamental al protejării naturii şi poate în mai mică măsură cucerirea ei, în înțelesul clasic al acestei noțiuni. Epoca "marilor descoperiri", cuceririi "petelor albe" este de mult timp depăşită. Cunoştințele, informațiile asupra manifestărilor unui component sau altul s-au amplificat şi acumulat de aşa manieră încât se cer salturi calitative;

- sistematizarea sau planificarea fizică a teritoriului se impune din ce în ce mai mult ca unul dintre mijloacele cele mai eficiente, pentru efectuarea unor studii amănunțite asupra diverselor aspecte şi probleme de bază care apar în legătură cu mediul ambiant. Sistematizarea teritoriului poate fundamenta crearea de noi relații în cadrul mediului ambiant, relații armonioase care solicită ca o necesitate stringentă, o clară viziune şi cultură geografică.

Este astfel de la sine înțeles că fiecare efort de transformare a cunoştințelor ştiințifice în mijloace tehnice trebuie să fie făcut în dependență de țelurile umane şi numai pentru a îndeplini funcții umane;

- în etapa actuală de cunoaştere a efectelor activității umane asupra mediului înconjurător se solicită acțiuni concrete de formare şi educație în direcția protejării şi ameliorării mediului înconjurător.

15.3.3. Impactul activității antropice asupra componentelor mediului înconjurător.

15.3.3.1. Impactul asupra resurselor fondului funciar

Pământul, ca teritoriu, prin toate calitățile pe care le deține, constituie unul dintre principalele resurse naturale, sursa de bază pentru existența oricărui popor. Pământul este "suportul" agriculturii, organizărrii satelor, oraşelor, recreației, întregii existențe. Dimensiunile folosinței pământului sunt în aparență infinite. În realitate există un fond funciar limitat, supus unor acțiuni restrictive, din ce în ce mai vizibile.

Se estimează că în fiecare an 6-7 mil. ha din terenurile agricole sunt pierdute ca urmare a eroziunilor. Aproximativ 1,5 mil ha se pierd ca urmare a salinizării şi alcalinizării solului. Între 16 şi 20 mil ha din pădurile tropicale şi alte fonduri sunt degradate sau anihilate.

Într-adevăr pe primul loc în rândul componentelor sistemului ecologic supuse direct presiunii umane se situează pământul, solul sau, în general vorbind, teritoriul pe care se desfăşoară manifestările societății omeneşti.

Suprafețe imense sunt supuse încă eroziunilor, alunecărilor, inundațiilor, torențialității. Acțiunile omeneşti masive, bruşce, pe teritorii imense, intervențiile directe prin despăduriri, organizarea de mari şantiere hidrotehnice sau de altă natură, provoacă modificări sensibile în peisajele geografice, schimbarea unor echilibre biologice şi climatologice.

Paralel cu modificările provocate de intervenția directă a omului în natură, se constată existența unor suprafețe imense considerate neproductive, supuse acțiunilor spontane ale proceselor naturale. Din suprafața uscatului (13,6 mild ha) circa 5,4 mild. ha sunt deocamdată cuprinse în categoria pustiurilor şi terenurilor improprii construcțiilor omeneşti. Dacă la acestea mai adăugăm cele 6,68 mild. ha ocupate de păduri şi pășuni, fânețe, constatăm cu uşurință preocuparea insuficientă pentru valorificarea rațională a acestei prețioase resurse pe care ne-o oferă natura.

Situația pe țări din acest punct de vedere este şi mai grăitoare. În Brazilia, de exemplu, din totalul de 851.196 ha numai 29.760 ha sunt folosite pentru agricultură, respectiv pentru culturile de câmp. În Paraguay sunt folosite în acest scop 929 ha, din totalul de 40.675 ha, în Australia 37.150 ha, din totalul de 768.680 ha.

Este de la sine înțeles că lipsa de gospodărire a terenurilor duce la degradarea şi reducerea simțitoare a eficienței lor economice.

Paralel cu marile deficiențe în ce priveşte gospodărirea propriu-zisă a fondului funciar al planetei, avem de-a face, cu intervenții ale colectivităților umane care poluează din ce în ce mai intens solul, pământul ca atare.

Excludem deocamdată efectele chimizării. Este suficient să ne referim la suprafețele ocupate de reziduuri menajere şi industriale cum sunt produsele nerecuperabile de la o serie de mari unități ale industriei chimice, depozitarea cenuşei de cărbuni de la marile termocentrale, reziduurile menajere colectate din oraşe.

În afară de degradarea directă, avem în vedere şi influența indirectă a nocivităților asupra pământului. Terenurile agricole, bunăoară, din apropierea unor surse de ape uzate, deversate în râuri au mult de suferit; ele îşi modifică structura chimică suportă modificări biologice ca urmare a distrugerii microorganismelor. Agresivitatea greu încă de apreciat este determinată de deversările reziduurilor direct în sol. Este vorba îndeosebi, de deversările petrolifere, uleiurilor, sărurilor alcaline etc.

De la sine înțeles că problema conservării pământului în fiecare țară prezintă o importanță deosebită, că fiecare component al sistemului ecologic nu poate fi abordat izolat. Fiecare dintre componentele sistemului ecologic poate constitui cauza degradării componentelor cu care se află în interacțiune, cum, de bună seamă, fiecare din acestea poate suporta consecințele degradării celorlalte.

15.3.3.2. Impactul asupra resurselor forestiere

Se apreciază că la începuturile apariției omului, suprafața împădurită reprezinta pe întreg globul 7,6 miliarde ha. În prezent ea a scăzut la circa 3,5 miliarde ha, ca urmare a defrişărilor terenurilor pentru agricultură, păşunatul vitelor şi folosirii lemnului pentru industrie şi drept combustibil.

În ansamblul său, învelişul vegetal este un element distinct în relația populație – dezvoltare durabilă, având un rol hotărâtor în evoluția proceselor actuale de degradare a terenurilor prin eroziuni, alunecări, şiroiri etc.

Din cadrul învelişul vegetal pădurea este cea care oferă populației cele mai variate condiții de viață, respectiv lemnul (cu numeroasele lui întrebuințări), fructe, posibilități de

dezvoltare a zootehniei, ne mai vorbind de funcțiile sale recreative şi de filtrare a reziduurilor activității umane. Industrializarea lemnului, multiplele folosințe ale diferitelor esențe lemnoase, au dus în ultimele decenii la reducerea simțitoare a suprafețelor împădurite.

Pădurea ca unul din componentele de bază ale învelişurilor naturii, joacă un rol de prim ordin în menținerea echilibrului biologic şi natural.

Ca urmare a exploatărilor intensive, în Europa media pe locuitor (suprafață pădure) înclină vertiginos sub 0,40 ha (limita inferioară necesară unei vieți normale); în Asia oscilează între 0,43 şi 0,50 ha/loc. în timp ce în Africa media se menține la nivelul de 3,05 ha, în America Centrală 2,28 ha, în America de Nord - 4 ha, în Australia - 6,04 ha, iar în America de Sud - 7,16 ha.

Chiar la noi în țară se cer eforturi susținute pentru refacerea fondului forestier, suprafețele ocupate de păduri fiind astăzi sub nivelul anului 1938. Astfel dacă în anul 1938 suprafața de păduri era de 6,5 mil. ha astăzi ea ocupă 6,3 mil. ha.

Se impun, deci, eforturi sporite, pentru refacerea fondului forestier prin împăduriri, prin ocrotirea fondurilor forestiere imediat accesibile, extinderea plantațiilor cu esențe repede crescătoare, refacerea pădurilor slab productive, sporirea ponderii răşinoaselor în structura suprafețelor în curs de împădurire. La aceasta se adaugă impunerea unor norme riguroase de exploatare.

15.3.3.3. Impactul asupra resurselor de apă

Bilanțul global al resurselor de apă nu se arată prea încurajator. În total, planeta dispune de o cantitate de aproximativ 1400 milioane km^3, din care 97,2% este apă sărată, 2,15% apă în stare solidă şi numai 0,65% apă dulce (adică circa 8500000 km^3). Cea mai mare cantitate de apă dulce este în forme subterane (97,5%), disponibilă la o adâncime mai mică de 1 km de la suprafață (circa 50% din apa dulce subterană).

Apele curgătoare, cândva factori integrați armonios în viața omului, factori de atracție şi sedentare a populației, se transformă treptat în “canale colectoare” ale reziduurilor civilizației contemporane. O serie de mari râuri europene - Rinul, Sena, marile lacuri din zonele industriale ale Italiei, ale SUA au devenit potrivnice condițiilor de viață normale.

Sub diferitele lor forme de manifestare, apele sunt supuse celor mai active procese de poluare şi degradare. Se creează astfel situații îngrijorătoare pentru viața animalelor, plantelor, omului însuşi.

Din punct de vedere al resurselor de apă se apreciază că peste 1,3 miliarde locuitori nu au acces la apă potabilă:

- aproximativ 1,8 miliarde locuitori nu au acces la avantajele serviciilor de apă purificată;
- pe an cca. 200 milioane persoane contactează boli de origine hidrică;
- aproximativ 10 milioane din populație decedează ca urmare a maladiilor hidrice
- anual penuria de apă (un volum inferior 1000 m^3 de apă/persoană) afectatează circa 2,5 % din populație.

Marile proiecte: hidroturbine, diguri, canale, schimbarea cursurilor unor ape, provoacă consecințe ecologice – zonale sau pe mari suprafețe – încă greu de apreciat.

Este un lucru bine constatat că atât calitatea cât şi cantitatea apelor râurilor sau lacurilor sunt indicatorii poate cei mai sensibili ai modificării mediului.

Poluarea apelor curgătoare duce implicit la degradarea mărilor şi oceanelor - vastele întinderi albastre ce dețin mari cantități de resurse, încă nevalorificate.

În afara poluării acestora prin intermediul apelor curgătoare intervine din ce în ce mai activ poluarea directă, ca urmare a intensificării şi diversificării transporturilor maritime.

Presiunea umană provoacă procese intense de poluare a apei sub diferite forme, dintre care reținem:

- poluarea bazinului, ca urmare a eroziunii, acumularea produselor chimico-toxice provenind de pe ogoare, de pe şosele, spălarea solului prin irigări sau altor procese mecanice;
- poluarea directă a albiei cursurilor de apă prin deversarea compuşilor organici şi minerali;
- poluarea de origine termică provocată de deversarea apelor cu temperaturi înalte;
- poluarea hidrobiologică provocată de vegetația abundentă şi adâncimii reduse a întinderilor de apă.

Se creează, astfel, dificultăți serioase în ce priveşte aprovizionarea cu apă potabilă a numeroaselor localități sau se pot crea focare ce determină o mortalitate ridicată - generală sau specifică (epidemii hidrice, dizenterii, febră tifoidă, hepatită epidemică).

Degradarea apelor curgătoare creează neajunsuri unor anumite categorii de întreprinderi, în special celor cu profil alimentar, textil, chimic.

Există în afară de asemenea consecințe pericolul transformării apelor curgătoare în "râuri moarte", de distrugere treptată a fondului piscicol, de abandonare a preferatelor ştranduri sau plaje marine.

15.3.3.4. Impactul asupra atmosferei

Prin intermediul atmosferei, pământul primeşte radiația solară. Variatele forme de viață existente pe pământ sunt un reflex firesc al energiei solare pătrunse în atmosferă şi sunt supuse unei puternice influențe determinată de circulația atmosferică şi oceanică. Atmosfera "monitorizează" modificările, lente sau bruşce, ce au loc în relațiile pământ - atmosferă, sistem bazat pe un riguros echilibru termic orientat atât de către mecanisme naturale cât şi de către cele artificiale.

Atmosfera redistribuie energia primită de la soare (circa 30% spațiul extraterestru, 50% pământul, 20% pentru atmosfera propriu-zisă). Atmosfera primeşte în acelaşi timp energia emisă de pământ.

Atmosfera devine astfel recipientul de bază al reziduurilor alterării balanței energetice.

Influențarea directă sau indirectă a atmosferei duce la modificări sensibile în întreaga biosferă - respectiv asupra solului, aerului şi apei care acoperă suprafața planetei şi care cuprind tot ceea ce trăieşte.

Atmosfera este supusă unor acțiuni din ce în ce mai puternice de degradare, fenomen cu consecințe locale (pe o zonă limitată a suprafeței terestre), cât şi mai ales cu efecte globale (pe scară planetară, asupra echilibrului natural şi structurilor ecosistemului).

Sursele principale de poluare a atmosferei într-o serie de procese bio şi geochimice îşi au originea în primul rând în procesele de ardere.

Poluanții sunt eliberați în atmosferă. Parte din aceştia revin (odată cu ploaia sau urmare a unor cauze mecanice) pe sol sau în apă, altele rămân în aer, se asociază şi dau naştere la fenomene (ca smogul fotochimic) cu consecințe grave pentru organisme şi echilibrul natural şi consecințe deocamdată imprevizibile asupra temperaturii pământului, climei în general.

Practica încearcă să demonstreze că mecanismul natural sau artificial care, probabil, are capacitatea de a influența clima, este cel care în definitiv poate să provoace o modificare a balanței termice.

Sursele de impurificare a atmosferei, cu caracteristici de puternică influență asupra balanței termice sunt multiple. Un prim loc îl dețin industriile: chimică, petrochimică,

siderurgică, metalurgiei neferoase ş.a., ramuri în plină dezvoltare pe întreg globul şi mai ales în țările puternic industrializate.

Poluarea aerului a desemnat o puternică amenințare pentru sănătatea omului. Bolile aparatului respirator au o frecvență crescândă. Morbiditatea respiratorie şi O.R.L. este deosebit de ridicată în zonele cu profilul industrial menționat. Creşte proporția cancerului bronhopulmonar, astmului bronşic infantil, anemiei.

Impurificarea aerului are consecințe vizibile asupra florei şi faunei. În zonele cu puternică impurificare a aerului, de exemplu, au de suferit albinele şi viermii de mătase, sunt consecințe în zootehnie greu încă de generalizat. Efectele sunt deosebit de grave asupra construcțiilor, instalațiilor în general; se deteriorează piesele din materiale organice, vopselele, lacurile, izolatoarele electrice şi multe altele. Coroziunea, de exemplu, este un efect incompensabil, din punct de vedere economic. Efectele degradării atmosferei sunt adesea vizibile asupra patrimoniului artistic.

Bibliografie

1. **Almagià, R.,** (1967), *Fondamenti di geografia generale. Geografia umana. Cremonese – Roma.*
2. **Albert, M.** (1994), *Capitalism contra capitalism*, Editura Humanitas, Bucureşti.
3. **Auvers, D.** (1991), *Economie mondială,* Editura Humanitas, Bucureşti.
4. **Bailly, A.** (1991), *Les concepts de la géographie humaine*, Masson, Paris.
5. **Benko, G.B.** (1991), *Géographie de technopoles,* Masson, Paris.
6. **Bonnamour, J.** (1973), *Géographie rurale, méthodes et perspectives,* Masson et Cie, Paris
7. **Brenand, J.,Geledan, A.** (1995), *Dicționar economic şi social,* Editura Expert, Bucureşti.
8. **Brown, L. coord.** (1989-2000), *Probleme globale ale omenirii*, Editura Tehnică, Bucureşti.
9. **Bulgaru, M.** (1996), *Dreptul de a mânca*, Editura Economică, Bucureşti.
10. **Calot, G.** (1965), *Cours de statistique descriptive*, Editura Dunod, Paris.
11. **Cămăşoiu, Camelia, coord.** (1994), *Economia şi sfidarea naturii*, Editura Economică, Bucureşti.
12. **Chițu, Maria, Ungureanu Al., Mac, I.** (1983), *Geografia resurselor naturale*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.
13. **Cândea, Melinda, Isbăşoiu, C.** (2000), *Geografia agriculturii*, Editura Universi-tății, Bucureşti.
14. **Chabot, G., Beaujeau-Garnier, J.,** (1971), *Geografia urbană*, Editura Ştiințifică, Bucureşti.
15. **Cucu, V.** (1971), *Geografie şi urbanizare*, Editura Junimea, Iaşi.
16. **Cucu, V.** (1981), *Geografia populației şi aşezărilor umane*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.
17. **Cucu, V., Vlăsceanu, Gh., Urucu Veselina,** (1982), *Oraşele milionare ale lumii*, Editura Albatros, Bucureşti.
18. **Cucu, V.** (1997), *Geografia umană generală. Geografia populației*, Editura "Viața Românească", Bucureşti.
19. **Cucu, V.** (2000), *Geografia aşezărilor rurale,* Editura Domino, Târgovişte.
20. **Derruau, M.** (1961), *Geographie humaine*, Editura Armand Colin, Paris.
21. **Donisă, I.** (1977), *Bazele teoretice şi metodologice ale geografiei*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.
22. **Dumitrache Liliana** (2003), *Geografie medicală. Metode şi tehnici de analiză.* Editura Universitară, Bucureşti.

23. **Duțu, M.** (1995), *Dreptul internațional şi comunitar al mediului*, Editura Econo-mică, Bucureşti.
24. **Erdeli, G., Ianoş, I.** (1983), *Mari concentrări urbane ale lumii,* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
25. **Erdeli, G., coord.** (1999), *Dicționar de geografie umană*, Editura Universității, Bucureşti.
26. **Erdeli, G., Braghină, C., Frăsineanu, C.** (2000), *Geografia economică mondială*, Editura Fundației "România de mâine", Bucureşti.
27. **Erdeli, G., Dumitrache Liliana** (2001), *Geografia populației.* Editura Corint, Bucureşti.
28. **Gâştescu, P.** (1998), *Ecologia aşezărilor umane*, Editura Universității, Bucureşti.
29. **Grigorieff, V.,** (1999), *Religiile lumii*, Editura Universal Dalsi, Bucureşti.
30. **Hall, P.,** (1999), *Oraşele de mâine,* Editura All Educational, Bucureşti.
31. **Ianoş, I.** (1987), *Oraşele şi organizarea spațiului geografic*, Editura Academiei, Bucureşti.
32. **Ianoş, I.** (1990), *Elemente metodologice privind analiza organizării spațiului geografic,* Lucr. Sem. geogr. "Dimitrie Cantemir", 9, Univ. AL. I. Cuza, Iaşi.
33. **Ianoş, I., Dobraca, I.** (1997), *Dinamica sistemelor antropizate şi dezvoltarea durabilă*, Analele Universității de Vest din Timişoara, seria Geografie.
34. **Ianoş, I., (2000),** *Sisteme teritoriale*, Editura Tehnică, Bucureşti.
35. **Ilieş Al., (1999),** *Elemente de geografie politică*, Editura Universității din Oradea
36. **King, Al., Schneider, B.** (1995), *Prima revoluție globală. O strategie pentru supraviețuirea lumii,* Editura Tehnică, Bucureşti.
37. **Lețea, I., Ungureanu, Al.** (1979), *Geografie ecnomică mondială*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.
38. **Mesarovic, M., Pestel, E.,** (1975), *Omenirea la răspântie*, Editura politică, Bucureşti.
39. **Mihăileascu, V.** (1941), *Oraşul ca fenomen antropogeografic,* Tipografia Universității, Bucureşti.
40. **Pierre, G.** (1963), *Geographie rurale*, Presses Universitaires de France, Paris.
41. **Pop, Gr.** (1995), *Evoluție, determinare şi concept în geografia umană*, Rev. Studia Universitaria Babeş-Bolyai, Geografia, XL, 1-2, Cluj.
42. **Popescu-Spineni, M.** (1942), *Geografi din secolele XV-XVI*, Bucureşti.
43. **Popovici, I.** (1978), *Terra. Prezent şi viitor.* Editura Albatros, Bucureşti.
44. **Presat, R.** (1974), *Analiza demografică,* Editura Ştiințifică, Bucureşti.
45. **Raboca, N., Surdu, V.,** (1989), *Geografia populației şi aşezărilor*, Universitatea "Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca.
46. **Roşu, Al., Ungureanu Irina,** (1977), *Geografia mediului înconjurător*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.
47. **Sauşkin I.G.** (1961), Introducere în geografia economică, Editura Ştiințifică, Bucureşti.
48. **Surd, V.,** (1982), *Populația, aşezările şi economia mondială*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
49. **Surd, V.,** (1993), *Introducere în geografia rurală*, Editura Interferențe, Cluj-Napoca.
50. **Surd, V.,** (2001), *Geodemografie.* Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca
51. **Surd, V.,** (2003), *Geografia aşezărilor,* Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca
52. **Şandru, I.** (1978), *România. Geografie economică*. Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti.
53. **Toffler, A.,** (1983), *Al treilea val*, Editura politică, Bucureşti.
54. **Toynbee, A.,** (1979), *Oraşele în mişcare,* Editura Politică, Bucureşti.
55. **Trebici, V.** (1975), *Mică enciclopedie de demografie*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
56. **Trebici, V.** (1979), *Demografia,* Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti.
57. **Trebici, V.** (1991), *Populația Terrei,* Editura Ştiințifică, Bucureşti.

58. **Trube L.L.,** (1959), *Les rubes dela Volga*, în “Voprosî gheografii”.
59. **Velcea, I., Ungureanu, Al.** (1993), *Geografia economică a lumii contemporane*, Editura „Şansa“ SRL, Bucureşti.
60. **Velcea, I.,** (1996), *Geografia rurală*, Tipografia Universității Sibiu.
61. **Vidal de la Blache, P.** (1922), *Principes de Géographie Humaine*, Libr. Armand Colin, Paris.
62. **Vert, C.,** (1995), *Analiza geodemografică. Manual practic.* Editura Mirton, Timişoara.
63. **Wallerstein,** I. (1993), *Sistemul mondial modern*, Editura Meridiane, Bucureşti.
64. * * * (1998), *Annuaire Demografique*, Nation Unies, New York.
65. * * * (1999), *Anuarul statistic al României*, CNS, Bucureşti.
66. * * * (1964), *Istoria României*, III.
67. * * * (1995), *Statele lumii – Mică enciclopedie, Editura Meronia, Bucureşti.*
68. * * * (1997), *Statele lumii – Mică enciclopedie de geografie – Larousse*, Editura Lider, Bucureşti.
69. * * * (1999), *Statistics Yearbook*, U.N.
70. * * * (1999), *The Least Developed Country Report*, U.N.
71. * * * (1998), *The World Bank Atlas*, Washington.
72. * * * (1999), *World Development Report*, The World Bank.

Tiparul executat la
UNIVERSITATEA DE VEST
Bdul. V. Pârvan nr. 4
Timişoara-Romania